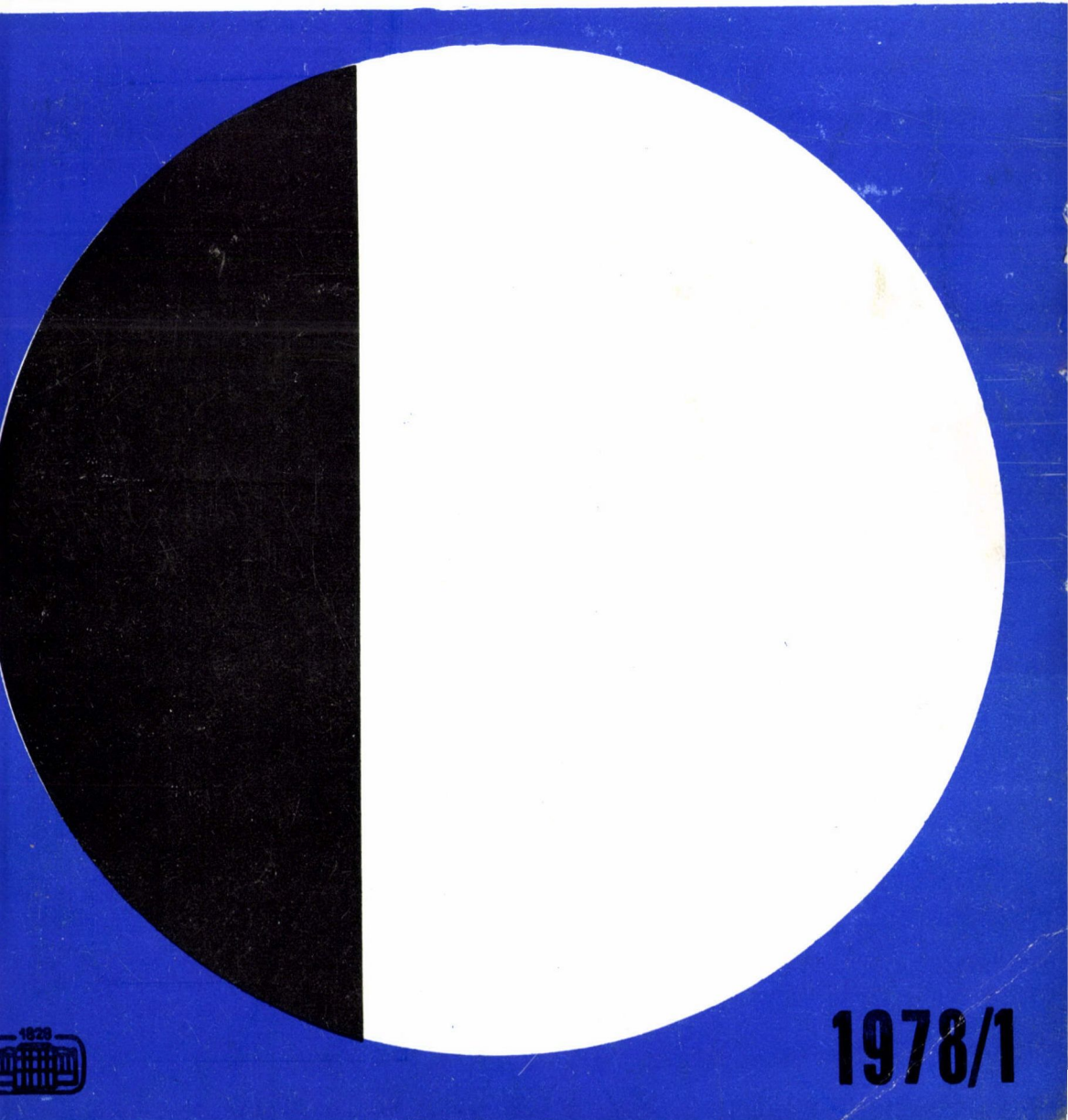

316.663

PARGAZDASÁGI SZEMLE

1978

1978/1

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1978. 1. SZÁM

Budapest 1978

Szerkesztő bizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN, ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő),
STERNTHAL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1112 Budapest,
Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250,— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest., V., Jó-
zsef nádor tér 1. postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

779388 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: Szabó Gyula

TARTALOM

Az olvasóhoz	7
------------------------	---

TANULMÁNYOK

dr.Parányi György: A korszerűsödő géppark kihasználásának feltételei	9
dr.Martinez Luis: Export-fővállalkozás egy tőkés országban	28
Ványai Péterné, dr.: Specializáció és tételnagság a textiliparban	39
Zsombor András – Szabadkai Antal: A specializáció vizsgálata az élelmiszeripar ágazataiban	51

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

Az Ipargazdasági Bizottság ülése	61
Tudományos ülészek „A szocialista vállalat” kutatásokról	64
Felmérés a fiatal közgazdászok munkakörülményeiről	67
Tanácsadás a kis- és középvállalatok részére a tőkés országokban	71
Törekvések a koncentráció és a specializáció növelésére Bulgáriában	75
Szovjet típus-metodika a vállalati éves tervek kidolgozásához	78
A külkereskedelem hatékonysága Csehszlovákiában	79
Az állami ipar Angliában	83
Változások a fejlődő országok iparpolitikájában	86
II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferencia	91

SZAKIRODALOM

T.Sz. Hacsaturov: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában	92
H.B. Maynard: Gazdasági mérnöki kézikönyv	96
Szovjet ipargazdaságtani tankönyv	99
P.A. Hromov: A munka termelékenysége a fejlett szocializmus időszakában	102
A. Whiting: Az ipari támogatások gazdaságtana	105
R.J. Alexander: Új gazdaságfejlesztési stratégia	107
Új könyvek	109
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	111

ОБЗОР ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
1978/1.

СОДЕРЖАНИЕ

К читателю

ОЧЕРКИ

Дердь Парани: Предпосылки использования совершенствующегося парка машин.....	9
Луиз Мартинез: Генеральное подрядничество по экспорту в условиях капиталистических стран.....	28
Петерне Ванаи: Специализация производства и величина партии в текстильной промышленности.....	39
Андраш Жомбор-Антал Сабадкаи: Изучение специализации производства в отраслях пищевой промышленности.....	51

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Заседание Комитета экономики промышленности ВАН.....	61
Научная сессия по теме: "Социалистическое предприятие".	64
Исследование условий работ молодых экономистов.....	67
Консультация для мелких и средних предприятий в капиталистических странах.....	71
Рост концентрации и специализации производства в Болгарии.....	75
Типовая методика разработки техпромфинплана предприятия в СССР.....	78
Эффективность внешней торговли в Чехословакии.....	79
Государственная промышленность в Англии.....	83
Изменения промышленной политики развивающихся стран....	86
II Международная конференция по экономике промышленности.....	91

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Хачатуров, Т.С.: Советская экономика на современном этапе строительства коммунизма.....	92
Майнард, Х.Б.: Справочник инженера-экономиста.....	96
Советский учебник по экономике промышленности.....	99
Хромов, П.А.: Производительность труда в период развитого социализма.....	102
Вайтинг, А.: Экономика промышленных субвенций.....	105
Александр, Р.Й.: Новая стратегия экономического развития.....	107
Краткое содержание статей на русском и английском языках.....	109

CONTENTS

STUDIES

dr. György Parányi: The Conditions of the Adequate Utilization of Machine Park	9
dr. Luis Martínez: General Contracting in Export: Experiences in Spain	28
dr. P. Ványai, Mrs.: Specialization and Scale Economies in the Textile Industry	39
András Zsombor – Antal Szabadkai: Specialization in the Food Industries	51

INTERNATIONAL EXPERIENCES – SCIENTIFIC LIFE

The Session of the Committee for Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences	61
Scientific Session on the Research-Program „The Socialist Enterprise”	64
A Survey on the Young Economists' Working Conditions	67
Expert Meeting on Consultation for Small and Medium Size Companies	71
Concentration and Specialization in Bulgaria	75
The Annual Plans of the Soviet Enterprises	78
The Efficiency of Foreign Trading in Czechoslovakia	79
The State Sector in the U.K.'s Industry	83
Changing Policies of Industrial Development in the Developing Countries	86
II. International Conference on Industrial Economics	91

LITERATURE

T.Sz. Hacsaturov: The Soviet Economy in the Present Stage of Building Communism	92
H.B. Maynard: Industrial Engineering Handbook	96
A Soviet Textbook on Industrial Economics	99
P.A. Hromov: Productivity in the Developed Socialist Economy	102
A. Whiting: The Economics of Industrial Subsidies	105
R.J. Alexander: A New Strategy of Economic Development	107
New Books	109
Abstracts in Russian and English	111

AZ OLVASÓHOZ!

Az Ipargazdasági Szemle 1978-ban 9. évfolyamába lép. Nem olyan évforduló ez, amely vissza- és előretétele indokolna – az olvasóhoz néhány szerkesztési változás bejelentése és új előfizetőink tájékoztatása céljából fordulunk.

Eredeti célkitűzéseinknek megfelelően az Ipargazdasági Szemle *tanulmányai* elsősorban kutatásokról számolnak be, olyan kutatásokról, amelyek feltehetően a szakemberek szélesebb körét érdeklik, de ismertetésük ilyen terjedelemben más folyóiratban nemigen kaphat helyet. E tanulmányok között az utóbbi időben bővebb teret adtunk a Kutatócsoport munkatársai mellett külső és ezek között külföldi szerzőknek is.¹ Ezt a gyakorlatot a jövőben is folytatni kívánjuk; ipargazdasági kutatások eredményeit tömören, tartalmasan ismertető tanulmányoknak szívesen adunk helyet.

Fontos célunknak tekintettük és tekintjük a friss *nemzetközi tapasztalatok* megismertetését. Úgy véljük, a hazai ipargazdasági (és nemcsak az ipargazdasági) kutatásoknak és publikációknak még mindig egyik gyengéje, hogy a szocialista és tőkés országok legújabb kutatási eredményeit és tapasztalatait nem dolgozzák fel kellően. A *tudományos életéről* – az akadémiai testületek, a tudományos társaságok munkájáról, tudományos tanácskozásokról, konferenciákról, tanulmányútakról – adott tartalmi tájékoztatással hasznosítható információk nyújtása mellett a tudományos élet demokratizmusának erősítését is segíteni szeretnénk. *Szakirodalom* rovatunkban a szokásos könyvismertetések helyett tudományos igényű értékeléseket, bírálatokat kívánunk közölni – bár ez az eddig megjelent számos recenzió mindegyikéről még nem mondható el.

E törekvések megvalósulását elsősorban az olvasó hivatott megítélni, de szélesebbre nyitva a kaput a külső szerzők előtt, olvasóink közül is várjuk a jövőbeni szerzők segítségét, a tanulmányok, a nemzetközi tapasztalatok – tudományos élet és a szakirodalom rovat gazdagításához egyaránt.

¹ Az olvasó tájékoztatására a külső szerzők által készített közleményeknél a szerző neve mellett munkahelyét is feltüntetjük; ahol munkahely megjelölése nem szerepel, a szerző az Ipargazdasági Kutatócsoport munkatársa.

Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport e tervperiódusban kutatásainak középpontjába az iparpolitika kérdéseit állította és az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv keretében az iparpolitikai kutatások országos koordinálására is megbízást kapott. Ennek megfelelően az iparpolitika kérdései nagyobb helyet kapnak majd mind tanulmányainkban, mind a folyóirat többi rovatában. A külföldi kutatások eredményeiről adott tájékoztatás bővítése érdekében szakirodalom rovatunkban nagyobb számban ismertetünk idegen nyelvű szaklapokban megjelent recenziókat is.

Az iparpolitika mind az iparfejlesztési célok kitűzését, mind ezek megvalósításának a vállalatok és az iparirányítás munkája révén történő biztosítását magában foglalja. Feltételezhetjük ezért, hogy az iparpolitikai kérdések részletesebb tárgyalása vállalati olvasóink érdeklődésére is számíthat. Folyóiratunknak azt a jellegét, hogy mondanivalónk a tudományos igényesség mellett a gyakorlatban dolgozó szakemberekhez is szóljon, változatlanul meg kívánjuk őrizni. Az Ipargazdasági Szemle fő feladatát a tudomány és a gyakorlat közötti közvetítésben látjuk. Ezért a gyakorlati szakemberektől is szívesen közlünk akár tanulmányokat, akár hozzászólásokat a folyóiratban megjelent közleményekhez.

Az iparunk előtt álló – az MSZMP KB 1977. október 20-i határozatában átfogóan megfogalmazott – feladatok megvalósítása iparunk hatékonyságának, korszerűségének, alkalmazkodóképességének jelentékeny fejlesztését követeli. A mai világgazdaságban enélkül nem tudunk helytállni. Gazdaságunk további növekedéséhez s egyensúlyának biztosításához e téren minőségi változást kell elérnünk. Az ipargazdasági kutatásokat elsősorban az ehhez szükséges feltételek feltárására, e feladatok megvalósításának elősegítésére kell összpontosítanunk, a gyakorlat pedig gyorsabban kell hogy befogadja és hasznosítsa e kutatások eredményeit. Az Ipargazdasági Szemle szerény lehetőségeivel ennek előmozdítását kívánja szolgálni.

TANULMÁNYOK

dr. PARÁNYI GYÖRGY

A KORSZERŰSÖDŐ GÉPPARK KIHASZNÁLÁSÁNAK FELTÉTELEI

A termelő géppark az ipar valamennyi ágazatában folyamatosan korszerűsödik, noha eltérő, helyenként vitatható mértékben és ütemben. Ez a korszerűsödés a termelő állóeszközök fejlesztésének különböző formáiban megy végbe. Ritkábban új nagylétesítmények, átfogó rekonstrukciók keretében valósul meg. Gyakoribb a működő iparvállalatok folyamatos termelés korszerűsítő tevékenysége, amikor is új üzemszerek, műhelyek, gyártórendszerek létesülnek, vagy néhány új termelőberendezést állítanak be.

A nagyberuházástól az egyes gépek beállításáig terjedő korszerűsítési skála belső arányai ágazatonként és időszakonként erősen eltérőek. Összetételükre vonatkozó statisztikai adatokkal nem rendelkezünk. A részinformációk alapján azonban feltételezhetjük, hogy az összes termelőgép beruházásoknak legalább fele nem koncentrálódik önálló, nagyobb létesítményekbe új termelő kapacitásként, hanem elsősorban a meglévő vállalati, gyári keretekbe integrálódik. Jellemük alapvetően folyamatos korszerűsítés, dinamikus szinttartás. Ezekkel a korszerűsítő termelőgép-beruházásokkal viszonylag kevésbé foglalkozunk.

Az alábbiakban a termelési technika korszerűsítése és az iparfejlesztés összefüggéseinek számos kérdéséből a műszaki fejlesztés, ezen belül a *gyártásfejlesztés egyetlen elemét, az új gépberuházásokkal folyamatosan korszerűsödő állóeszközállomány felhasználásának hatékonyságát elemizzük néhány ipargazdasági vonatkozásban*. Különös figyelmet fordítunk az egyik állandó napirenden lévő, nagyjelentőségű, ugyanakkor szinte már „elcsépelet” tényezőre, a termelőberendezések időbeli kihasználásának fokozására. Arra keresünk e cikk keretében választ, hogy

- a termelési technika fejlesztésével, elsősorban a *termelőgépek és berendezések beruházásában követett gyakorlattal összhangban vannak-e a géppark jobb kihasználásának feltételei, továbbá*
- *a kihasználás vállalati növelésére irányuló központi elvárás, ösztönzés és ellenőrzés elegendő, ill. alkalmas-e a probléma megoldására, avagy mélyebb, ipargazdasági szintű ellentmondásokkal és ezek feloldásának feladataival állunk-e szemben.*

1. Az elemzés bázisa

1.1 A probléma tanulmányozására egy ipari ágazatot választottunk ki: a gépipart. Ennek egyik oka az ágazat nagy népgazdasági jelentősége, a másik oka pedig az, hogy az általunk vizsgálni kívánt tendenciákra vonatkozó statisztikailag is követhető adatok az ipar szintjén – ismereteink szerint – kizárólag a gépiparról állnak rendelkezésre. Külön kiemelendő, konzisztens, részletes adatforrás a KGM „Műszaki tájékoztató a gyártásfejlesztési tevékenységről” című éves kiadványa. A KSH is számos, bennünket érdeklő adatot csak a gépiparra vonatkozóan mutat ki.

1.2 Elemzésünkhöz mindenekelőtt *gépszám és létszám adatokra van szükség*. Túlélve ugyanis azon az általános megállapításon, hogy nincsen elegendő munkaerő az összes munkahelyek betöltéséhez, azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a számottevő állóeszköz értéket képviselő, gépi termelőberendezésekkel ellátott munkahelynek milyen a munkaerővel való ellátottsága. Az első statisztikai jellegű probléma már e kérdésnél is felmerül. Ugyanis a termelő állóeszközök állományát és ezek változását (beruházás illetve selejtezés) általában értékben tartják nyilván, nem darabszámban. A munkáslétszámot pedig szakmai és egyéb összetételének megfelelően közlik, de aszerint nem, hogy hányan dolgoznak gép mellett. (A probléma még bonyolultabb azokban a technológiai ágazatokban, ahol számottevő az ún. többgépes munka vagy a csoportos kiszolgálás, ilyen például a textilipar, illetve vegyipar.)

A *gépipar termelőberendezés állományának* KSH és KGM szerinti kimutatása eltér egymástól. Az eltérés a figyelembe vett termelési eszközök részben más-más szempontok szerint összeállított nomenklaturájából származik, s egyik gyűjtőkör sem hozható közvetlen összefüggésbe az általunk keresett adattal. A KSH kimutatása az állami gépipar vas- és fémmegmunkáló gépeire terjed ki, de ebben nem állóeszköz jellegű berendezések is szerepelnek.¹ Ugyanakkor külön mutatják ki az állandó kezelőt nem igénylő, ún. kiegészítő gépeket. A KGM „Gépek és berendezések” kimutatása kizárólag az állóeszközökre vonatkozik. Felöleli azonban a gépipari üzemekben található nem vas- és fémmegmunkáló gép jellegű egyéb technológiai berendezéseket², beleértve az időszakosan használt eszközöket is.

Hasonlóképpen problematikus adat a gépmunkások száma. A KSH statisztikában csak a gépipar egyes főbb, gépesített jellegű szakmaiban dolgozó munkások számára van adat (1). A KGM által gyűjtött adatokban kimutatott gépmunkás szám a gépekkel azonos körre vonatkozik. Nem ismeretes azonban, hogy hány kezelőt nem igénylő berendezés van ezek között.

1.3 Számunkra tehát a gép és egyéb gépi jellegű termelőberendezés-számnak az ismerete lenne szükséges, amely szembeállítható a gépmunkások számával. Tehát azok a – bármilyen technológiát képviselő – alapos felszerelést képező berendezések szükségesek, amelyekben a gépmunkások mint gépi munkahelyen dolgoznak, vagy dolgozhatnak, egyebek között kiszűrve a jelentéktelen állóeszközértékű és eleve csak esetenként használt felszerelésű munkahelyeket. A felsorolt problémák ellenére az adatokból megfelelő korrekciók elvégzésével mód nyílik bizonyos eléggé egyértelmű következtetések levonására. A cikkben mellőzzük a mondanivalónk szempontjából kevésbé lényeges abszolút számokat és ezek korrekcióját; az összefüggéseket, arányokat emeljük ki.

Jogosan merülhet fel a kérdés: közgazdasági elemzésnél miért tartjuk szükségesnek az ilyen részletességű *naturális* adatokat, amikor a hatékonyságot az eszközráfordítás, állóeszköz-igényesség, a munkaerő foglalkoztatási szerkezete stb., a beruházások volumenét pedig a népgazdaság teherbíró képessége határozza meg.

¹ A megfigyelés az ITJ (Ipari Termékek Jegyzéke)⁽³⁾ 34–35 számjelcsoportjába tartozó berendezéseket öleli fel.

² E kimutatás alapja a 74.085/1974 KGM sz. utasításban foglalt, termelőgépek és berendezések kódrendszere.

Feltett kérdéseinkre választ kapunk, ha megismerjük milyen következtetések vonhatók le a rendelkezésre álló természetes adatok alapján.

2. Időponti helyzetkép

A fentiek előrebocsátása után lássunk először egy időponti helyzetképet az 1975. évi adatok alapján.

A Központi Statisztikai Hivatal témánkat érintő gépszám és létszám adatait az 1. sz. táblázatban foglaltuk össze (12. oldal). A táblázat d/ és e/ oszlopaiban szereplő létszám adatokat a c/ oszlopnak a 2. és 3. számú táblázatban (13, 14. oldal) ismertetett, KSH időszaki felmérés adataival korrigálva becsültük.

2.1 A KSH adataiból számolva 1975-ben egy gépmunkásra 1,21 db vas- és fémmegmunkáló gép jutott. Tehát ha feltételezzük, hogy valamennyi gépmunkás az első műszakban dolgozott, a gépek száma akkor is több, mint 20%-kal haladta meg a munkásokét, azaz a gépi munkahelyek e hányadán elvileg sem folytatható termelés. Ugyanezt az arányt a KGM idézett kiadványában szereplő, egymásnak közvetlenül megfelelő termelőberendezés és gépmunkás adatokkal számolva: 1,58 gép és berendezés jutott egy gépmunkásra.

Annak érdekében, hogy a rendszeres kezelőt nem igénylő gépszám által okozott torzítást csökkentsük és hogy a KGM adatok jobban összevethetők legyenek a KSH megfelelő számaival, a fenti adat-összevetést a jellegzetesen gépi technológiákra korlátozva is elvégeztük. Ezek a technológiai ágazatok: képlékeny alakítás, forgácsolás, műanyaggyártás- és feldolgozás, speciális (pl. karbantartás, fémegmunkálás) technológiák. A felsoroltak a gépek számát tekintve a gépipari összesennek 43%-át, a gépmunkások számának 54%-át reprezentálják.

Ezekben a „kiemelt” technológiai ágazatokban az egy gépmunkásra jutó gépszám 1,28. Másképpen kifejezve, az egy gépre jutó gépmunkás-szám a gépipar összesen 0,64 értékével szemben 0,79. Az egy gépre jutó kiszolgáló létszám 25%-kal jobb ellátottságot jelez a teljes átlagnál, de ezek az ágazatok igénylik elsősorban a magasabb műszak-számú munkarendet is. Ezért mondhatjuk, hogy érdemben a kifejezetten gépi technológiákban is azonos a helyzetkép. Egyébként ez az arány, mint látható, jó egyezést mutat a KSH megfelelő adataiból számított értékkel.

2.2. Adataink szerint: ha a teljes gépipar kizárólagosan egy műszakban üzemelne, akkor is több gép (gépi munkahely) van, mint ahány gépmunkás. Figyelembe véve azonban azt, hogy a gépiparban a munkások átlagos műszakszáma³ 1,21, ez azt jelenti, hogy ennek megfelelően a legerősebb műszakban a gépszám/létszám aránya a KSH gépszám adatai alapján 1,47, a KGM statisztikában szereplő adatokból számolva pedig 1,91. Tehát a gépek kb. fele-harmada az első műszakban is terheletlen.

Az adatokból – bármennyire elnagyoltak – azt az egyértelmű következtetést lehet levonni, hogy a gépek, berendezések darabszáma összességében – a jelenlegi munka-

³ Az átlagos műszakszám adat az összes (gépi és kézi munkahelyen dolgozó) munkásra vonatkozik. Valószínűsíthető, hogy az átlagon belül a gépi munkahelyen dolgozók műszakszáma magasabb, tehát a tényleges arány a fenti adattal számítottnál még kedvezőtlenebb.

A létszám és a termelő állóeszközök alakulása a gépiparban

Év	A foglalkoztatottak száma (efő)	A munkások száma (e fő)			Vas és fém- megmunkáló gépek álló- mánya (e db)	A gépek bruttó értéke (mFt)
		össz- szesen	alap- tevé- kenységen	gép mellett		
a	b	c	d	e	f	g
1950	197	131			—	—
1955	291	204			—	—
1960	343	253			83,0	—
1961	360	265			83,9	—
1962	380	279			84,4	—
1963	397	290			87,6	8.485
1964	410	298	190	72	90,4	8.934
1965	414	300			92,0	9.553
1966	422	307			93,5	10.099
1967	434	317			94,8	10.681
1968	495	353	240	92	99,3	14.503
1969	510	362			101,9	15.780
1970	492	345			100,9	15.954
1971	490	339			102,7	16.225
1972	489	339	222	89	104,4	17.858
1973	503	343			105,5	18.597
1974	508	348			105,7	19.792
1975	508	347			106,7	21.407
1976	508 (493) ^a	347 (369) ^b	218	88	(108,0)	—

^a nyugdíjasokkal együtt

^b szakmunkástanulók nélkül

Forrás: 1950–1969 (4)
1970–1976 (5)

**Az ipari dolgozók létszámának megoszlása
a végzett tevékenységnek a termelő folyamatban
elfoglalt helye szerint (%)**

Ágazat	É v	A tevékenység jellege				
		Alap- tevé- keny- ség	Kisegítő tevékenység			
			összesen	javítás, karban- tartás	anyag- mozga- tás	egyéb
Minisztériumi ipar	1964	56,0	44,0	13,7	17,5	12,8
	1968	58,0	42,0	13,7	15,2	13,1
	1972	57,0	43,0	14,6	14,4	14,0
	1972 ^a	53,9	46,1	13,9	15,6	16,6
Gépipar	1964	63,8	36,2	8,8	13,8	13,6
	1968	67,9	32,1	8,6	10,6	12,9
	1972	65,5	34,5	8,4	11,7	14,4
	1972 ^a	62,5	37,5	8,0	12,7	16,8
	1977 ^a	59,5	40,5	10,5	12,8	17,2

^a fizikai dolgozók

Forrás: 1964. évi adatok: (6A)5. oldal

1968. évi adatok: (6A)51–52. oldal

1972. évi adatok: (aB)44–64. oldal

1977. évi adatok: KSH nem publikált felvétele

**Az ipari munkás-létszám megoszlása a végzett tevékenységnek
a termelő folyamatban elfoglalt helye
és a munka gépesítettsége szerint (%)**

Tevékenység, ágazat	É v	G é p e s í t e t t s é g						
		Gép, berendezés mellett dolgozók				Nem gép, berendezés mellett dolgozók		
		összesen	Ellenőr- zés, fel- ügyelet	ebből		összesen	ebből energia- meghajtású szerszámmal	
a gépi munka dominál	a kézi munka dominál							
Ipari munkások összesen	minisztériu- mi ipar	1968	38,7	3,8	23,5	11,4	61,3	6,7
		1972	39,2	3,6	23,8	11,8	60,8	6,3
		1972 ^a	38,8	3,4	23,4	12,0	61,2	6,7
		1977 ^a	50,6	4,1	23,0	23,5	49,4	–
	gépipar	1964	30,1	2,1	22,3	5,7	69,9	6,5
		1968	32,8	3,7	21,8	7,3	67,2	6,8
		1972	33,9	3,1	21,6	9,2	66,1	7,4
		1972 ^a	34,1	3,0	21,4	9,7	65,9	7,5
1977 ^a	45,1	1,9	22,5	20,7	54,9	–		
Alaptevékenységen dolgozók	minisztériumi ipar	1968	50,0	4,1	32,0	13,9	50,0	7,8
		1972	50,8	3,9	32,0	14,9	49,2	7,1
		1977 ^a	–	–	–	–	–	–
	gépipar	1964	37,9	2,6	29,4	5,9	62,1	8,8
		1968	38,2	4,0	26,3	7,9	61,8	9,0
		1972	40,3	3,3	26,7	10,3	59,7	10,0
		1977 ^a	38,2	4,0	26,3	7,9	61,8	–
	Anyagmozgatók	minisztériumi ipar	1968	29,8	2,7	15,1	12,0	70,2
1972			29,5	2,4	16,3	10,9	70,5	0,2
1977 ^a			46,2	2,4	24,1	19,7	53,8	–
gépipar		1964	15,3	0,2	7,3	7,8	84,7	0,2
		1968	19,7	0,2	9,6	9,9	80,3	0,0
		1972	21,4	0,6	9,1	11,7	78,6	0,4
		1977 ^a	35,6	0,4	20,9	14,3	64,4	–

^a fizikai dolgozók

Forrás: Az 1964. évi adatok (4) 76–80. oldal.
Az 1968. évi adatok (6A) 62–78. oldal.
Az 1972. évi adatok (6B) 44 és 90–98. oldal.
Az 1977. évi adatok KSH nem publikált felvétele.

rend szerinti kihasználás mellett (!) is – másfél-kétszerese a munkaerővel elláthatónak, tehát ténylegesen üzemeltethetőnek.⁴

3. A gépszám-létszám arány alakulásának trendje

3.1 A következőkben nézzük meg a gépszám-létszám arány alakulását az egymást követő években. A gazdaságirányítás számára ugyanis elsősorban a tendenciák alakulása adhat útmutatást a jövőbeni teendőkre és a fejlesztés irányításában szükséges beavatkozásra. Célunk ez utóbbihoz szolgáltatni adalékokat. A tényleges állapot regisztrálásánál tehát sokkal lényegesebbnek tartjuk a vonatkozó adatok dinamikájának és az ezekből származó következményeknek a vizsgálatát.

3.2 Évenkénti részletes KGM adatok 1970-től állnak rendelkezésre. A továbbiakban ezért az 1970–1976. évi időszakot elemezzük. Az időtáv nem nagy, de gyakorlatilag a korábbi szakaszban a gazdaságirányítás más típusú szabályozói érvényesültek, s aktuális következtetések levonására elsősorban ez az időszak alkalmas.

Az 1970 évi adatokat 100%-nak tekintve, 1976-ra a termelő gépek és berendezések állománya darabszámban 53%-al, az összes munkáslétszám 30%-kal, a gépmunkások száma pedig 13%-kal növekedett. Azaz a gépszám növekedése mintegy 18%-kal haladta meg az összlétszámét és 35%-kal a gépmunkások számának növekedését.

A felsorolt adatoknál többet mondanak számunkra az 1. sz. ábrán (16. oldal) bemutatott összefüggések. A termelő gépek és berendezések mindenkor számát 100 %-nak tekintve, ehhez viszonyítva mutatjuk be a munkások és gépmunkások arányának alakulását.

Az ábra megfelelő görbéinek alakulásából egyértelműen leszűrhető:

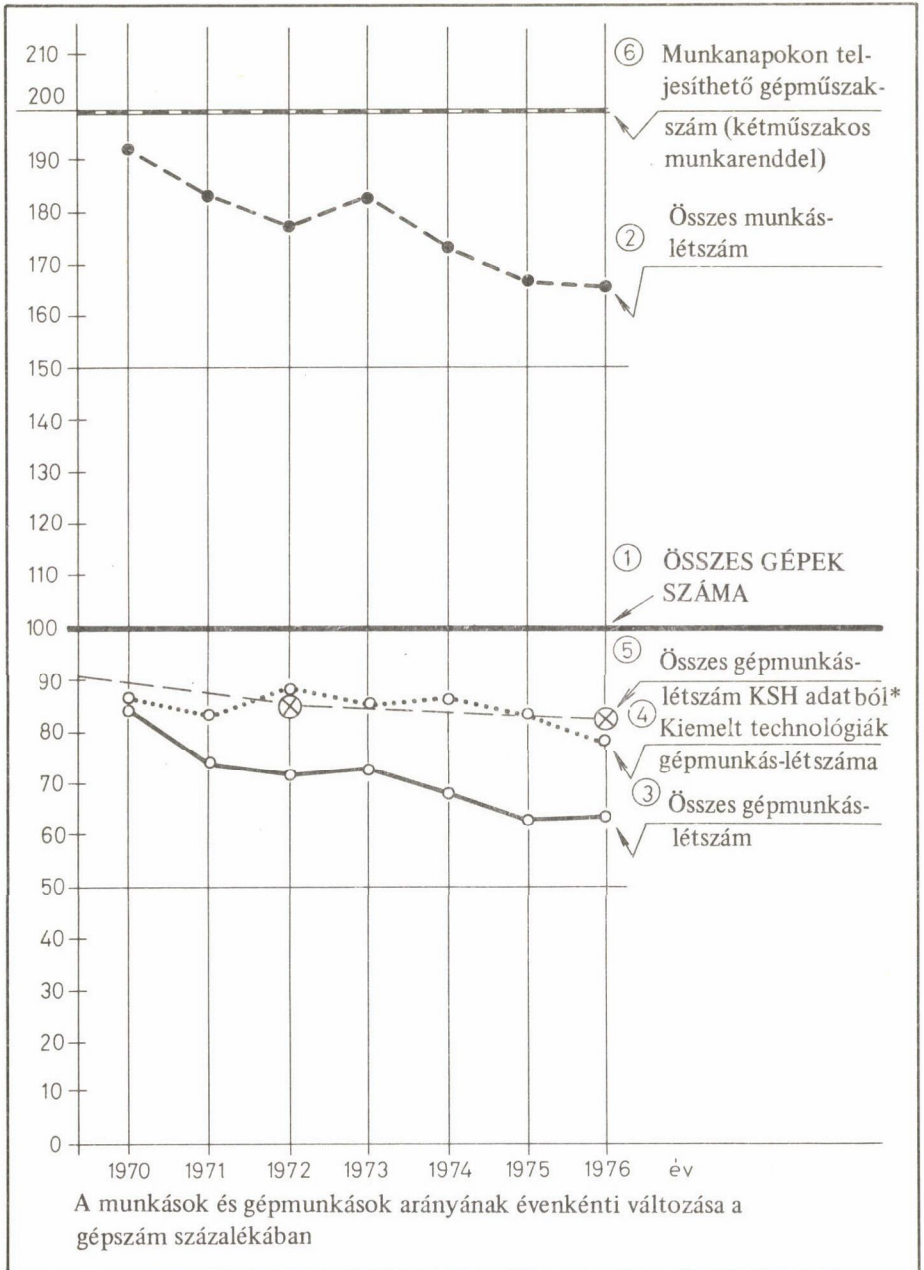
- az összes gépek számához (1) viszonyítva az összes munkáslétszám (2) gyakorlatilag monoton csökken, azaz nő az egy összmunkás-főre jutó gépek és berendezések száma;

- a gépszámhoz viszonyított gépmunkás-létszám arány (3) monoton csökken (míg a bázisidőszak elején 100 gépre 85 gépmunkás jutott, addig 1975–1976-ban már csak 62.) A gépek és kezelők arányát kifejező olló állandó jelleggel mind szélesebbre nyílik;

- a kifejezetten termelőgép igényes (kiemelt) technológiák gépszámához viszonyított gépmunkás létszám (4) – noha kisebb mértékben – ugyancsak egyértelműen csökkenő tendenciájú. Ezekben az ágazatokban is romlik a gépek kezelővel való ellátottsága;

- a KSH gépszám-létszám adatokból és a négy évenkénti időszakos felvételek azon adataiból számított görbe (5), amely összetételében leginkább hasonlít a „kiemelt” technológiákhoz, utóbbival csaknem azonos trendet mutat; szintén monoton csökkenést jelez.

⁴A helyzetkép lényegén mit sem változtat, hogy a termelési tervek operatív összetétel- és volumen-változásai, speciális technológiai követelmények teljesíthetősége, karbantartás-javítás és egyéb kapacitástartalék képzési okok miatt a teljes géppark egyidejű kihasználása természetesen fikció. Állításunkat erősíti, ha a tartalékok mértékét illetően figyelembe vesszük a következőkben vázolt, a teljesíthető gépműszakokkal összefüggő fejtegetést is.

*Az 1. táblázat megfelelő oszlopaiból számolva

Emlékeztetünk rá, hogy az olló szétnyílása a gépmunkások számának – bár szerény, évi kb. 2%-os átlagos – növekedése ellenére következik be. Azaz nem a gépmunkások száma csökken, (v.ö. munkaerőhiány) hanem a gépállomány mennyisége nő a kezelők számát jelentősen meghaladó mértékben.

3.3 A gépszám szisztematikus növekedésének magyarázata kézenfekvő: egy új gyár, üzem létesítéséhez, egy új gyártmány bevezetéséhez, a technológia korszerűsítéséhez, valamely termék volumenének konjunktúrális növeléséhez, az újabb minőségi követelmények teljesítéséhez korszerűbb, pontosabb, más műszaki jellemzőjű termelőberendezésekre, azaz *új gépekre van szükség*.

Ezzel szemben: az ipari munkaerő mozgásával (a vállalattól történő eltávozás, létszámcsökkenés), valamint az újonnan beszerzett gépekre átirányított munkaerő miatt elvileg is feleslegessé vált, gyakorlatilag nem üzemeltethető berendezéseket – leszámítva a fizikailag teljesen elhasználódott, vagy egyéb okokból további felhasználásra alkalmatlan gépeket – *nem számolják fel, nem selejtezik*.

A probléma közismert, egyes vonatkozásaival más kutatás feladata foglalkozni. Ehelyütt csak két megjegyzés:

- a/ Megítélésünk szerint az új gépbeszerzésnek indoka igen gyakran nem valamely műszakilag már elhasználódott gép pótlása, sem pedig kifejezetten bővítő beruházás, hanem a fellépő magasabb minőségi és termelékenységi követelmények kielégítése, esetleg többé-kevésbé öncélú műszaki korszerűsítés; vagyis az új gép a termelés dinamikus szinten tartásához szükséges;
- b/ Tulajdonképpen nincs olyan, az iparirányítás tudatos beavatkozását, szándékát kifejező gazdasági vagy adminisztratív ráhatás, számottevő pozitív vagy negatív ösztönzés, amely miatt az új beszerzésekkel párhuzamosan más, műszakilag még használható gépekről le kellene mondani; ezzel szemben megtartásuk mellett szól a megszokás, a biztonságérzet (hátha mégis szükség lesz éppen arra a gépre), az igényekkel nem konform műszaki jellemzőjű, ugyanakkor lassú átfutási idejű gépbeszerzési lehetőség, a nem kielégítő karbantartás miatt kieső gépek pótlásának, a kényelmesebb munkaadagolásnak a lehetősége, az érintett dolgozók idegenkedése, a selejtezést kifejezetten akadályozó bürokratikus eljárás mód stb. Tehát, ha tárgyilagosak vagyunk, el kell ismerni, hogy a vállalatoknak inkább érdekük a berendezések megtartása; s e törekvésük kevésbé hibáztatható.

A géppark bővítési és pótlási arányai, különösen a selejtezés nem kielégítő ütemének kérdései természetesen nem most vetődnek fel először. Mellőzve a hivatkozásokat: különféle vizsgálatok, elemzések tárgyalják a beruházások pótlás helyett bővítő jellegének közgazdasági hatását, a géppark nem megfelelő ütemű selejtezés miatti elöregedését. Bírálattá válik az érvényes leírási kulcsokat, foglalkoznak általában az eszközök újratermelésére vonatkozó alapok képzésének, ill. a központi elvonásnak és a vállalatnál maradó mértéknek a kérdéseivel.

E kérdések nagy jelentőségének elismerése mellett, tapasztalataink alapján úgy tűnik, hogy a gépberuházások jellegének, a selejtezés arányainak nem kívánatos alakulásában szerepe van annak is, hogy a problémát jobbra csak az említett amortizáció, az elhasználódott gép pótlása, a fejlesztési alap oldaláról vizsgálták. Márpedig a csak vázlatosan felsorolt nagyszámú egyéb befolyásoló tényező miatt a bővítés-pótlás-selejtezés problémáját a közgazdasági-pénzügyi megfontolásokon túlmenően sokkal szélesebb összefüggésbe illesztve is szükséges vizsgálni.

3.4 A másik, elemzésünk tárgyát képező tényező, az iparban foglalkoztatható munkaerő, a gazdaság fejlesztésének korlátos tényezője. A vonatkozó demográfiai számítások közismertek. Ehelyütt szükségtelen bővebben taglalnunk, hogy az ipari foglalkoztatás bővítése céljára számbavehető utánpótlás gyakorlatilag megszűnt. Ismeretes, hogy korábban elsősorban a mezőgazdaságból, az addig háztartásban tevékenykedő nők köréből stb. biztosítva volt az ipar növekvő arányú létszám-ellátása. Ez a folyamat mindinkább megfordul. Az infrastruktúra, a szolgáltatások fejlesztésének előtérbe kerülésével az összességében gyakorlatilag változatlan munkaerő állományból létszámot kell felszabadítani ezekre a célokra, elsősorban az iparból.

A probléma azonban magán *az iparon belül*, annak egyes ágazataiban is felmerül:

- a/ A központi programok keretében, a nagyberuházások során létrehozott új ipari létesítményekhez a technikai feltételek mellett a megfelelő létszámú munkaerőt is biztosítani kell;
- b/ A javító, szolgáltató ágazatok szükséges erőteljes fejlesztése nemcsak abszolút értelemben von el létszámot más termelő ágazatoktól. Az ezekben az ágazatokban alkalmazottak jelentős hányada olyan speciális szakmai ismeretekkel rendelkező összetételű, amely az iparban ugyanazon szakmában, feltehetően elsősorban gépi munkahelyeken foglalkoztatottakból, vagy/és az ott kiképzettek közül kerül ki;
- c/ A termelési szerkezet folyamatosan szükséges korszerűsítése, a technikai haladásnak és a piaci helyzetnek megfelelő szelektív fejlesztés mind az egyes ipari ágazatok között, mind azokon belül állandó mozgást idéz elő; a vállalatok közötti létszámarányok változását teszi szükségessé, illetve vonja maga után (a felfutó termelés esetén az újonnan beruházott gépekhez kell a munkaerő, ez a többi üzem rovására elégíthető ki).

4. Állóeszközgazdálkodás, munkaerőgazdálkodás és a munkahelyi rendszer

Felmerülhet; miért soroltuk fel mindezeket az egyébként ismert és a beruházásokkal, munkaerőgazdálkodással foglalkozó szakemberek „asztalára” való tényeket. Az iparvezetés és a vállalatok illetékes szakemberei a gazdasági növekedés műszaki-termelési követelményeivel, a beruházásokkal részletesen foglalkoznak, és a fejlődéssel összefüggő mozgások munkaerő-konzekvenciáit is figyelemmel kísérik. Úgy tűnik azonban, hogy egyidejűleg *nem részesül kellő figyelemben a beruházások és a létszám összefüggése*; az új termelő gépberuházások munkaerő szükséglete, s különösen a munkaerő mozgások visszahatása a termelőerők másik elemére, az állóeszközökre, a termelőberendezések összetételére és kihasználására. Másképpen fogalmazva: *közgazdasági* (elsősorban tervgazdasági és kereskedelempolitikai) megfontolások hatására előtérbe kerülnek bizonyos fejlesztési tendenciák. Ezek realizálása alapvetően *műszaki* feladatot képez (az új termékek, gyárak, gyártási eljárások létrehozása, a szükséges termelőberendezések beállítása, a termelés megszervezése és irányítása stb.). Ennek kapcsán, ha új nagylétesítményről van szó, mérlegelik annak munkaerő-fedezeti vonatkozásait is. Ha meglévő termelőrendszerbe integrálódó, korszerűsítő gépberuházás történik, a létszám-probléma csak mint szakmai-betanítási jellegű kérdés merül fel.

A *munkaerő* konzekvenciák tehát részben spontán jelentkeznek és oldódnak meg, részben törekvés van arra, hogy ezeket a mindenkori igényekkel összhangba hozzák, el-

sősorban a szakképzés útján, valamint a munkaerő megfelelő ösztönzőkkel történő átírányításával stb.

Leegyszerűsítve a helyzetet, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a termelés szerkezetében beálló változásokat az adott létszámú munkaerő – jól-rosszul, spontán módon vagy irányítottan – követi. Aki az újonnan létesített gyárban, felfutó termelésű üzemben, vagy a szolgáltató iparban vállal munkát, az elmegy arról a helyről, ahol addig dolgozott. Ha pótlása feltétlenül szükséges, előbb-utóbb felvesznek, kiképeznek helyette másvalakit, vagy – végső esetben – a technológia módosításával, racionalizálással váltják ki.

A *termelőberendezések* oldalán ez a visszacsatolás jelenleg teljesen spontán, esetleg el is marad. Nézzük meg ezt az állítást kissé közelebről. Értelemszerűen a gépi munkahelyre, illetve az általában magas állóeszközértéket képviselő munkahelyen tevékenykedő gépmunkára korlátozzuk a vizsgálódást.⁶

4.1 A kérdés elemzésénél abból indulunk ki, hogy a termelés legkisebb eleme a munkahely, amely maga is rendszer, azaz: *a termelés elemi rendszere a munkahely.*⁷

A munkahelyi rendszer alkotói: a/ a munkaerő (a munkahelyre beosztott dolgozó); b/ a munkaeszközök (a gép és egyéb felszerelés) és c/ a munka tárgya (az anyag, munkadarab, részgyártmány). *Ha e rendszerből valamelyik tényező kiválik, hiányzik, akkor a rendszer felbomlik, s a fennmaradó tényezők megszűnnek a gazdálkodó egység hasznos elemeként funkcionálni. Amíg a gépi munkahely az odarendelt termelőberendezés, s a dolgozó munkajellemzői által meghatározott mértékben termelékeny, értéklétrehozó egység, addig a bármely okból nem üzemelő gép mellett álló dolgozó, vagy a működtető nélkül maradó gép egyértelműen csak a költségeket növeli, és számos egyéb problémát is okoz.*

Ez az okfejtés mesterkéltén bonyolultnak és triviálisnak tűnhet. Hiszen nyilvánvaló, hogy a kihasználatlanul álló gép nem vesz részt a termelési érték létrehozásában. A lényeg, amire rá kívánunk mutatni; *a munkaerő és a munkaeszköz* (és természetesen a termék, mint munkatárgy, amellyel ezúttal nem foglalkozunk) *együtt és csakis együtt képezi a termelőrendszer alapját.*

Ebből minimálisan két dolog következik:

a/ A „munkaerő, létszám” mögött valójában mindig konkrét dolgozó van, aki nemcsak személyében végez termelőmunkát itt vagy ott, hanem mindenkor „munkahelyet” reprezentál; munkaeszközöket, munkaterületet,⁸ stb. igényel és használ fel. Új helyén ezt biztosítani (létesíteni!) kell, ahonnan eltávozott, ugyanezek megmaradnak.

⁶ Az iparban foglalkoztatott fizikai állományú dolgozóknak csak mintegy fele, a gépiparban 45%-a tartozik a gépi munkahelyen dolgozók csoportjába. A vizsgálódást mégis korlátozhatjuk a gépi munkahelyekre, minthogy bennünket az állóeszközígényes termelőberendezésekkel felszerelt munkahelyek hatékonysága foglalkoztat. A fejtegetések egyébként érvényesek a kézi munkahelyekre, ezek felszerelésére és termelőterületére is.

⁷ A munkahely: a termelés technikai-gazdasági folyamatának legkisebb egysége, elemi rendszere. Fogalmilag tartalma kettős: a/ a tevékenység elvégzéséhez szükséges terület (létesítményrész); b/ a termelő munkához szükséges tárgyi és emberi tényezők összessége.

⁸ Csak a gépiparban a gépállomány mennyiségi növekedésének évi termelőterület többletígénye kb. 130 000 m². Ez vagy új épületberuházás, vagy a zsúfoltság növekedése útján „oldódik” meg.

b/ A munkahelyek (az elemi termelőrendszerek) számát meghatározó egyik tényező, a munkaerő az iparban korlátos, s emellett – a korábban felsorolt okokból – strukturális mozgásban van. Ezért a munkahelyek másik meghatározó súlyú, jelentős erőforrásokat lekötő (s valójában szintén nem korlátlan!) tényezőjét, a termelési eszközöket ezzel lehetőleg összhangba kell hozni. Természetesen nem arra gondolunk, hogy a munkásokkal együtt a gépek is „vegyék a munkakönyvüket”. Arra azonban igen, hogy – eltekintve bizonyos konjunkturális ingadozásoktól, rugalmassági és egyéb, reális termelés-biztonsági feltételektől – a munkahelyek emberi tényezőjének tartós jellegű mennyiségi, ágazati és szakmai strukturális változását kövesse a termelőberendezések számának és összetételének megfelelő mozgása. Ez ne csak a mozgás irányának megfelelő munkahelyek létesítésében, az új beruházásokban, hanem a tartósan szükségtelenné és kihasználatlanná váló termelőberendezések (munkahelyek!) felszámolásában, adott esetben más területekre való átirányításában nyilvánuljon meg.

4.2 *Véleményünk az, hogy nem lehet hosszú távon úgy fejleszteni, korszerűsíteni és biztosítani a termelést, alakítani a termékszerkezetet, hogy eközben külön „munkaerőgazdálkodunk” és külön „állóeszközgazdálkodunk”. Ehelyett „munkaerőgazdálkodást” kellene folytatni. Azaz a munkahelyekkel, mint az egyedüli konkrét termék- és értéklétrehozó elemi rendszerrel történő gazdálkodást lenne helyes a tervezés-fejlesztés alapjának tekinteni és alakítani a szelektív iparfejlesztéssel összhangban.*⁹

Ez a koncepció vállalatgazdasági szinten közvetlenül, a szó szoros értelmében vett munkahelygazdálkodást (a gépszám, a létszám és a munkahelyek integrált mennyiségi és minőségi alakítását és fejlesztését, fenntartását stb. igényli); ipargazdasági szinten pedig a termelési (nyersanyagellátás, gyártmány) struktúra fejlesztésének, a foglalkoztatási és beruházási (termelési eszköz-fejlesztési!) politikának az erőforrások találkozási pontjából, a munkahelyekből kiinduló összehangolását, tervezését jelenti.

4.3 Az az állítás, hogy a munkahellyel, mint rendszerrel, nem pedig elkülönítetten a létszámmal, vagy a termelőberendezéssel kell gazdálkodni, többek között a termelési kapacitást alapjaiban érintő megállapításhoz vezet. Ugyanis, amikor külön-külön elemeztük a gépszám és gépmunkások számának alakulását, implicit módon egyenlőségjelet tettünk a munkahelyi gépszám és létszám közé. A valóságban ez még elvileg sem helytálló. Ugyanis az elemi termelőrendszer időalapján belül *nem tekinthető azonosnak az ember munkaidő alapja és a munkaeszköz üzemidő alapja*. A részleteket és a „finomabb” különbségeket mellőzve, az eltérésnek csak egy részét emeljük ki. Ez a dolgozó napi munkaidejének egyműszakos (kb. a munkanap egyharmad részére kiterjedő) maximáltsága, szemben a termelőberendezések több műszakon át történő üze-

⁹ A koncepció gyakorlatilag is megvalósítható. Ennek illusztrálására a műszaki fejlesztés tervezésének – itt nem tárgyalt – problémaköréből egy példát idézünk: a KGM 1960–65. évi középtávú gyártásfejlesztési tervének megalapozására az akkori Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetben készült egy komplex módszertan (7) amelynek felhasználásával a vállalatok, a munkahelyek termelésnövelését befolyásoló 13 tényező függvény-kapcsolatú számbavételével készítették komplex, a gépberuházásokat is magában foglaló tervüket. A számítógéppel is sikeresen alkalmazott módszer „elhalása” okainak elemzése nem e tanulmány feladata. Aktualitásáról az új ötéves terv előkészítésével kapcsolatban azonban meg vagyunk győződve.

meltetése alkalmasságával. Ezt témánk szempontjából úgy fogalmazhatjuk, hogy *egy gépi munkahely a termelőberendezés, terület és egyéb tárgyi tényezők, valamint a termelőkapacitás szempontjából annyi ember-munkahellyel egyenértékű, ahány műszakon át termelőrendszerként üzemeltethető.*

Egy új termelőberendezés beruházásakor – egészen különleges esetektől¹⁰ eltekintve – elemi gazdasági követelmény, hogy az két műszakban legyen kihasználható, illetőleg ennek megfelelően tervezik a beszerzést. Ebből következik, hogy *egy új termelőberendezés, mint a munkahely eszköz-eleme, automatikusan két munkás-munkahely létesítését jelenti.* Ez alól csak az az eset kivétel, ha olyan automatáról van szó, amelynek üzemmódja lehetővé teszi és szervezeti beillesztése biztosítja a többgépes kiszolgálást. Minthogy ez utóbbi hányad általában nem jelentős¹¹ kimondható, hogy a *gépállomány egységnyi növekedése kb. kétszeres többlet kiszolgáló létszámot igényel.*¹²

4.4 Fentiekből következik: az 1970 évi bázishoz viszonyított évi kb. 8%-os gépállomány növekmény kétműszakos kihasználásához ennek kétszeresére, kb. 16% évi közvetlen gépkiszolgáló létszám növekményre lenne szükség, a KSH által megfigyelt szűkebb körű megmunkáló gépek esetében is 5–6%-ra (a meglévő gépállomány kihasználásának változatlan szintje mellett!).

Kétszeresen is elgondolkoztató, hogy az összes munkáslétszám évi átlagos növekménye ugyanezen időszakban évi 4–5%. Egyrészt azt jelzi, hogy ha a teljes munkáslétszám növekmény gépmunkás lenne, aránya akkor is csak fele lenne a gépszám növekedésnek. Másrészt a gépmunkások számának alacsonyabb arányú növekedése arra mutat, hogy az adott létszámon belül nincs strukturális javulás a gépmunkás arány növekedése javára. Ennek véleményünk szerint objektív okai vannak. Elemzésük azonban nem képezi a cikk tárgyát.

4.5 A gépszám, a gépmunkás létszám, a teljesíthető gépműszak szám bemutatott formában történő összevetése talán az adatokkal való bővülésnek tűnik. De ha jobban utána gondolunk, a közismert és a szakirodalomban állandóan portraktált és általunk is idézett műszakkihhasználási mutatók valójában ugyanezt fejezik ki. *A lényeges különbség abban van, hogy a kihhasználási mutatók és a körük kapcsolódó elemzések a termelőberendezések nem kielégítő kihhasználását jelzik, s különböző javaslatokkal a kihhasználás növelésére inspirálnak. Ezt a gondolatmenetet megfordítva, lényegében ugyanazon adatokból szűrjük le, hogy az elkülönült gépgazdálkodás és munkaerőgazdálkodás mellett a munkahelyi rendszerben mennyivel több gépdali (gépműszak) időalap keletkezik, mint ami munkaerővel lefedhető, azaz hogyan nyílik ez a rés mind szélesebbre anélkül, hogy ilyen gazdálkodási mód mellett objektív lehetőség lenne a kihhasználás fokozására. (Lásd az 1. ábra (6) és (3) görbéit.)*

¹⁰Idc sorolhatók a kifejezetten minőségjavítási, vagy újfajta konstrukció követelmény kielégítése céljából beállított berendezések. Azonban ezeknél is törekedni kell a merev célgépek helyett többféle feladatra állítható (azaz időbelileg is jobban kihasználható) változat alkalmazására.

¹¹A korábban is több gép kiszolgálású rendszerben dolgozó üzemekben végrehajtott gépcserék következtetésünket *nem* érintik.

¹²Ez azonban csak a közvetlen gépkezelőkre vonatkozik: s a nagyobb termelékenységű és bonyolultabb gépek növekvő hányada a feltételei folyamatok létszámviszonyait is befolyásolja, általában azok fajlagos növekedése irányába.

5. A műszakszám növelésének ellentmondása

Az eddigiekből fakad a munkarend szerinti műszakszám növelésének ellentmondása. Nézzük meg állításunkat közelebbről.

A termelőberendezések időbeli kihasználásának fokozása csaknem két évtizede szem előtt tartott kérdés. A KSH rendszeresen kimutatja a vonatkozó adatokat (az ún. műszakkihhasználási együtthatót). A munkarend szerinti műszakkihhasználás¹³ fenti adatai az extenzív kihasználtság elég alacsony színvonalára mutatnak. A vonatkozó értékeket a 4. táblázatban (23. oldal) foglaltuk össze.

5.1 A munkarend szerinti kihasználás növelésére, az átlagos műszakszám javítására állandó az ösztönzés. Egyebek között a legutóbbi időben is jelentős bérügyi rendelkezések születtek a második és harmadik műszakban történő fokozott munkavállalás ösztönzésére, előmozdítására.

Ugyancsak előtérbe került a műszakszámnövelés differenciált figyelése és szorgalmazása. A vonatkozó rendelkezések szerint a gépiparban a progresszív technológiát képviselő ún. programvezérlésű gépek teljesített műszakszámát külön kell megfigyelni és alakulásáról a főhatóságnak beszámolni. Ez utóbbi rendelkezés hatására számottevő javulás következett be; az adatok tanúsága szerint 1976-ban az automaták átlagos műszakszáma 1,67; az automata gépsoroké 1,92; az NC gépeké és megmunkáló központoké pedig 1,62 volt.

A kihasználás növelése azonban ezen a módon tartósan és átfogóan aligha oldható meg. Amint az előbbiekben adatszerűen elemeztük, a munkáslétszám és a gépmunkások száma gyakorlatilag változatlan, vagyis a gépmunkás-műszakok száma is kb. állandó. Ugyanakkor a gépszám és – ennek kétszeresével – a gépoldalról teljesíthető műszakok száma monoton növekszik. A következtetés teljesen egyértelmű: *ha az egyszerű matematikai képlettel is kifejezhető struktúrában nem következik be változás, az átlagos gépkihhasználás csak csökkenhet (!).*

A műszakkihhasználási együtthatók alakulása is sajátágos. Az adatszolgáltatás objektivitásában ugyan okkal lehet kételkedni (ezt alátámasztják a gépszámnál alacsonyabb gépmunkás szám ellenére 1-nél magasabb műszakkihhasználási együttható értékek és a nyilvántartásról elhangzó őszinte nyilatkozatok), a táblázatban látható hosszú idősor együttható adatai rendkívül „színtartóak”, s szintén lassú csökkenést mutatnak.

Még ha valamely évben, illetve ágazatban a létszám a gépszám-növekménnyel arányosan növekszik, vagy történetesen ugyanannyi gépet kicseréljenek, ahány új kerül a termelésbe, az átlagos kihasználás ebben a legkedvezőbb esetben is változatlan marad.

5.2 A következőkben nézzük meg a legkorszerűbb technikát képviselő, idézett berendezések kihasználását. Feltétlenül helyesnek kell ítélni azokat a törekvéseket, amelyek a progresszív gépek fokozott kihasználását helyezik előtérbe. Azonban ez is magában hordoz két sajátos ellentmondást:

- a/ E nagytermelékenységű gépek fokozott kihasználása csak abban az esetben jár az egész vállalat számára haszonnal (és nemcsak a jelentésre kötelezett mutatót javítja), ha:

¹³ A műszakidő belső kihasználása; a veszteségidő, a nem-termelő időhányad mértéke más probléma, a fenti adatokban nem szerepel.

**A vas- és fémmegmunkáló gépek
átlagos műszakkihhasználási együtthatói műszakonként
a gépiparban**

Év	I.	II.	III.	IV.
	műszak átlagos műszakszámkihasználási együtthatója			
1961	0,74	0,36	0,09	1,19
1962	0,71	0,38	0,11	1,20
1963	0,68	0,37	0,11	1,16
1964	0,68	0,36	0,10	1,14
1965	0,68	0,37	0,11	1,16
1966	0,68	0,37	0,10	1,15
1967	0,72	0,39	0,10	1,21
1968	0,73	0,39	0,11	1,23
1969	0,72	0,38	0,10	1,20
1970	0,71	0,36	0,10	1,17
1971	0,72	0,35	0,08	1,15
1972	0,70	0,33	0,08	1,11
1973	0,71	0,33	0,08	1,12
1974	0,74	0,34	0,08	1,16
1975	0,73	0,32	0,08	1,13

Forrás: (1)

1. a gépeket magas technikai kihasználással, azaz műszaki paramétereik névleges teljesítőképességük hasznosításával üzemeltetik;
 2. az e gépeken nagyszámban elvégzett speciális technológiai műveletet, gyártási szakaszt a többi munkahelyeken azonos áteresztő képességgel folytatják, azaz a termelési keresztmetszetek kiegyenlítettek. Ez viszont részben kiegészítő beruházásokat von maga után, másrészt az utóbbi körben érintett munkahelyek, alacsonyabb termelékenységű termelőberendezések megfelelő kihasználását is igényli.
- b/ Ha az átlagos kihasználtságon (gépmunkás-ellátottságon) belül a progresszív gépek munkarend szerinti kihasználását fokozzuk, s ennek mutatója az átlag fölöt-

ti lesz, úgy az említett konstans munkás-műszak mennyiségéből kiindulva a többi területen a kihasználás szükségszerűen az átlag alá csökken! Vagyis: minél erőteljesebb a helyes törekvés a progresszív termelőberendezések fokozott kihasználására, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy ugyanott sok felesleges, biztosan ki nem használható gép van.

A probléma – ha csak a külön nyilvántartott gépeket tekintjük – „szerencsére” nem számottevő. A programvezérlésű, tehát progresszívnek tekintett gépek aránya a gépiparban darabszámban mindössze 7% körüli. A korszerűsödés tendenciájának erősödésével azonban mind jelentősebbé válik a gépeknek ez a hányada és kihasználásuk feltételeinek biztosítása. Másrészt, amíg a „kiemelt” gépek aránya ilyen alacsony, semmiképpen nem nyugtathatjuk meg magunkat, hogy ezek időbeli kihasználásának megfelelő szintre hozásával általában is javul az állóeszközök kihasználása.

E megállapításokkal természetesen nem a progresszív gépek fokozott kihasználását szorgalmazó akciókat helytelenítjük, pusztán az ellentmondást és a korlátokat kívántuk plasztikusan megmutatni.

6. Összefoglalás helyett – adalék a tennivalókhoz

Amint a bevezetőben utaltunk rá, a tárgyalt kérdések a termelési technika korszerűsítésének s iparfejlesztési összefüggéseinek egy oldalát emelték ki. Az eddigi tapasztalatok közlésének célja elsősorban nem – egyes részleteiben esetleg még kellően alá nem támasztott – következtetések levonása és ajánlások kidolgozása, hanem *a szélesebb körű véleménycsere előzmódítása*, ezzel is segítve a következő tervidőszak jobb meg-
alapozását. Ehhez befejezésül, összefoglalás helyett néhány adalék:

6.1 Részletesen foglalkoztunk a gépipar példáján a termelő gépek-berendezések és a gépmunkások száma közötti rés állandó növekedésével, a szaporodó géppark munkaerőoldali korlátból fakadó kihasználhatatlanságával. Ebből a tényből azonban könnyen levonható egy olyan következtetés, amelyet ha lehet, még sokkal helytelenebbnek tartanánk, mint a jelenlegi állapotot. Nevezetesen, *felvetődhet: ha szűkében vagyunk a beruházási eszközöknek, miért fordítjuk azt további termelőberendezések beszerzésére, mikor úgysem lesz elegendő munkáskéz az összes gép üzemeltetéséhez. Az a szemlélet, amely az új gépberuházásokat e megfontolás alapján korlátozná, a munkaerőkorlátból származó problémát még súlyosabban fokozná.*

Köztudott, hogy az intenzív típusú fejlődés keretei között a termelés növelésének fő útja a termelékenység fokozása. Ez pedig főleg a termelési technika folyamatos korszerűsítésével; a termelékenység technikai (gépi) tényezőinek fejlesztésével valósítható meg. Ennek viszont két fő módja van:

- a/ a meglévő technika folyamatos felváltása korszerűbbel, termelékenyebbel;
- b/ a beinvesztált korszerű technika magasfokú hasznosítása.

*Tehát nem az újabb technika lehetőleg minél gyorsabb ütemű és szélesebb körű be-
ruházásától kell tartózkodni, hanem minden eszközzel arra kell törekedni, hogy*

- *elsősorban a legkorszerűbb technikát üzemeltessük, lássuk el munkaerővel;*
- *az üzemelő gépek magasfokú időbeli és technikai kihasználással termeljenek.*

6.2 A korszerű technika jobb időbeli kihasználásának egyik (munkaerő-oldali) eszköze a dolgozóknak a második, harmadik műszakban történő munkavállalásra való

ösztönzése bérpreferenciákkal. Amint erre rámutattunk (minthogy a munkaerő ettől nem lesz több), e fontos módszer csak akkor orientálhat egyszersmind a termelékenyebb technika kihasználására, ha valóban a géppark azon felének (és nemcsak a reflektorfénybe állított kisebb hányadának) a kihasználását fokozzuk, amely a korszerű technikát vállalati méretekben képviseli.

Az ellentmondás lényege tehát megítélésünk szerint nem az, hogy a létszám stagnálása ellenére új gépek kerülnek nagy számban az iparba, és ezáltal megbomlik a létszám/gépszám egyensúly. A hiba az, hogy ezt az egyensúlyt a „másik végéről” nem állítjuk folyamatosan helyre. Azaz az új géppark beáramlásával egyidejűleg nem számolódik fel a géppark hagyományos, folyamatosan elavuló, alacsony termelékenyséű hányada. Ez ugyanis – feltételezve, hogy az újabb gépek beállítása indokolt – szükség-szerűen feleslegessé válik.

6.3 Bár indokolásával nem foglalkoztunk, ebben az összefüggésben tudatosan tartózkodunk a pótló, illetve bővítő beruházás kategóriák használatától. Ugyanis más oldalról közelítünk. Nem azt mondjuk, hogy az elhasználdott berendezéseket pótolni kell, de nem szabad bővítő (extenzív) gépberuházásokat eszközölni, hanem következő a véleményünk:

A technikai haladásnak, azaz a termelékenység növelésének és a minőségileg új típusú feladatok megoldásának követelménye egyaránt azt igényli, hogy a termelési technika és az ennek alapját képező *termelőberendezés állomány folyamatosan korszerűsödjön. Ugyanakkor ne szaporodjon jobban, mint amekkora állomány (természetesen a megfelelő konjunktúrális, biztonsági stb. tartalékok figyelembevételével) a korlátos tényező oldaláról behatároltan egyáltalán üzemeltethető.*

A folyamatos gépállomány-korszerűségi struktúraváltozás implicit formában, ha nem is a megszokott értelmezésben, egyszersmind bővítő beruházás. Hiszen a termelékenyebb technika beszerzésének alapvető indoka, a népgazdasági tervekben előirányozottnak megfelelően, helyi viszonylatban a termelés növelése (a munkahelyek számának szaporítása nélkül).

A vállalati termelőerők mennyiségi állandóság melletti folyamatos korszerűsítése számos másodlagos, a népgazdaság szintjén végső soron beruházási forrást felszabadító hatással is jár, ha az „új gépet adunk, régi gépet elveszünk” elv következetesen érvényesül. Ilyenek az építési beruházások jelentős csökkenése (alapvetően ebben a vonatkozásban is a megújításra korlátozva az építést), a kevésbé „élenjáró”-technika igényes szektorok géphasználati lánc útján történő eszközellátása, az intenzívebb géphasználat-hoz kapcsolódó gyorsabb leírási mód esetén a fejlesztési (pótlási) alapok gyorsabb ütemű képződése stb.

6.4 *A gépállomány – létszám – munkahelyszám alakulásának nyomatékos figyelembevételét különösen aktuálissá teszi a termelési szerkezet fejlesztésének, átalakításának mindinkább kibontakozó programja.* A szerkezetalakítás előterében műszaki vonatkozásban a gyártmányfejlesztés; a piaci igényekhez való jobb alkalmazkodást biztosító, széles körben, hosszabb távon jól és nyereségesen értékesíthető gyártmányok kiválasztása, létrehozása áll. Ugyanakkor mind a korszerű konstrukció előállíthatósága, mind a gyártás gazdaságossága nagymértékben az alkalmazott technológia függvénye – bár erről sajátos módon kevesebb szó esik.

A vállalatok a termékszerkezet módosítása során minden bizonnyal messzemenően

szem előtt tartják meglévő, konvertálható technológiai kapacitásukat. Ennek ellenére óhatatlanul akad – akár csak 5–10%-ot kitevő – olyan új gyártási feladat, speciális művelet, amelyhez új termelőberendezésekre is szükség van. Vagyis – noha konkrét mértékét nem ismerjük – nyilvánvaló, hogy a termékszerkezet fejlesztés akkor is felerősíti egyes gépek beáramlásának ütemét, ha a termékfejlesztés nem igényel komplett új üzemeket, gyártósorokat.¹⁴ Az új gépeknek pedig épülettér, mindenfajta szolgáltatás és mindenekelőtt elegendő munkaerő kell ahhoz, hogy beállításuk valóban kifizetődjön.

6.5 Az eddigiekben jobbra a termelőberendezések extenzív kihasználásával foglalkoztunk. A teljesség kedvéért legalább utalnunk kell az alábbi, nem kisebb jelentőségű hatékonyságnövelési forrásokra:

- a/ a korszerű géppel felszerelt munkahelyek technikai teljesítőképességének intenzív kihasználását középpontba állító műszakilag megalapozott teljesítmény-követelmény rendszer kialakítása;
- b/ az ennek érvényesítéséhez szükséges feltételek biztosítását célzó, a munkahelyi rendszer működési feltételeiből kiinduló közvetlen üzemi és tágabb, infrastrukturális környezet létrehozása. Ennek kérdései azonban további vizsgálódásokat igényelnek, s meghaladnák e cikk kereteit.

6.6 Talán e rövid és némileg egyoldalú (a korszerűsítő gépberuházások extenzív kihasználásával kapcsolatos ipargazdasági problémákra korlátozott) áttekintés is érzékeltetni tudta, hogy a műszaki fejlesztés különböző oldalait; a termelési szerkezet korszerűsítését, a gyártmány- és gyártásfejlesztést (beleértve a termelő beruházásokat) egymással összefüggésben, s a gyártás fejlesztését önmagában is mind igényesebben kell tervenni. Mindezek a vállalatfejlesztés stratégiájának alapjait képezik, s egymással a szó tartalmi értelmében a legszorosabb rendszerösszefüggésben állanak.

A termelés intenzív típusára történő átmenet időszakában, amikor egyrészt a legfontosabb termelési tényező, a munkaerő korlátos, másrészt a korszerű állóeszközök, a termelőberendezések jelentősen költségesebbek és kihasználásuk a termelés gazdaságosságában mindinkább meghatározó szerepet játszik. Ezért *mind fontosabbá válik a „munkahely, mint rendszer” koncepción alapuló termelés (technológiai kapacitás) fejlesztés.*

Aligha tartható fenn sokáig az az állapot, hogy a termelés fejlesztésének technológiai, szervezési és beruházási elemei ne *integráltan, egy komplex felépítésű műszaki fejlesztési terv gyártásfejlesztési elemeként* kerüljenek kidolgozásra és megvalósításra. Ez utóbbi gerince:

- a munkahelyek tervezése, korszerűsítése, beruházás útján történő megújítása, kiegészítő gépesítése, automatizálása,
- a feleslegessé, kihasználhatatlanná váló gépek felszámolása,
- a hatékony működtetéshez szükséges alkalmazotti és fizikai feltételi folyamatoknak a korszerűsődéssel összehangolt fejlesztése,
- a magasabb szervezetségi színvonalú termelési keretek kialakítása,

¹⁴ Felmerül a kérdés, hogy a termékszerkezet fejlesztésének ezt a vonatkozását az erőforrás oldalon kellően számításba vettük-e; a várakozással szemben ismét ugrásszerűen megnőtt beruházási éhségnek esetleg ez is egyik – objektív – magyarázata.

– a tervezett akciók termelékenységi – és egyéb gazdasági hatásainak elemzett számbavétele.

6.7 A munkahelyi rendszer-kategóriában történő fejlesztés fontos iparirányítási segédeszközöként időszerűvé vált a központi statisztikai megfigyelésbe vont termelőberendezések körének újragondolása, a korszerű és a hagyományos technika gazdasági jelentőségével arányosan differenciált többlépcsős kihasználás mérésének, valamint a munkahelyek termelőberendezéseivel adekvát létszám megfigyelésének a megvalósítása. Különösen azokban az ágazatokban szükséges előrelépés, amelyekben szélesek az értékhatárok, s ugyanakkor napjainkban még olyan mértékű áttekintésre sincs mód, mint amilyenre a gépipari beszámoló-rendszer nyújt lehetőséget.

Mondanivalónkat összefoglalva, úgy véljük, a népgazdaság beruházási lehetőségein belül céltudatosabb intézményes erőfeszítés szükséges az új technika beáramoltatására, kihasználási feltételeinek iparirányítási és vállalati eszközökkel történő integrált biztosítására, s ugyanakkor a korszerűtlenné vált technika megcspolására – megfelelő gazdasági ráhatással. Ha szükséges adminisztratív úton „kihúzza a talajt” a hagyományos eszközök nagyarányú, a korszerű technika extenzív és intenzív kihasználása rovására történő üzemeltetésének lehetősége alól.

Források

1. Az állami gépipar vas- és fémmegmunkáló gépállományának, a fontosabb gépfajtáknak és a gépipar fontosabb szakmáinak létszámadatai 1959–1975 időszakra (KSH, kézirat, 1977.)
2. Műszaki tájékoztatás a gyártásfejlesztési tevékenységről. KGM éves tájékoztatója (Szolgálati használatra).
3. Ipari termékek jegyzéke tartalmi meghatározásai. 4. kötet. Gépek, közlekedési eszközök 31–41 termékcsoportok. Bp. 1975. KSH. 281 p.
4. Kohászati és gépipari adattár. 1–3. kötet. Bp. 1971. KSH.
5. Statisztikai évkönyvek. Bp. KSH.
- 6/A. Az ipari munkások és a kisegítő alkalmazottak létszámának a végzett tevékenység jellege szerinti megoszlása. 1972. Bp. 1973, KSH.
- 6/B. Az ipari munkások és a kisegítő alkalmazottak létszámának megoszlása végzett tevékenységük jellege szerint. KSH. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1969. 12.sz.
7. Részletes szabályzat a KGM vállalatai II. ötéves technológiai tervének kidolgozásához. Bp. 1960. KGM–IÜI.

EXPORT–FŐVÁLLALKOZÁS EGY TÖKÉS ORSZÁGBAN

Külkereskedelmünkben egyre nagyobb szerepet kap az export-fővállalkozás. Ez annak tulajdonítható, hogy – elsősorban a fejlődő országok – iparosodásuk során arra törek-
szenek, hogy korszerű termelő berendezéseket, géprendszereket és komplett gyárakat
vásároljanak „kulcsra kész” állapotban. Számunkra is előnyös a gyárexport, mivel így
nemcsak termékeinket, hanem a komplex műszaki, tervezési, szervezési teljesítme-
nyeinket exportálhatjuk, amelyeknek általában kedvezőbb a világgiazi értékelése. Két-
sértelen azonban, hogy a termelési rendszerek exportja jóval bonyolultabb az áruex-
portnál. A közreműködők nagy száma, a teljesítmények összetett jellege számos újsze-
rű feladatot vet fel. Ezért sem érdektelen számunkra, ha megismerjük a tőkés országok
– ezen a területen gyűjtött – tapasztalatait.

Egy szűkre szabott cikk keretében nem vállalkozhatunk a tőkés országok tapaszta-
latainak átfogó bemutatására és a szóban forgó tevékenység minden válfajának elemzésé-
re. Vizsgálatunkat Spanyolország fővállalkozói gyakorlatára alapoztuk. A választás
azért esett éppen Spanyolországra, mert gazdasága ugyancsak exportra orientált és sok
tekintetben hasonló problémákkal áll szemben, mint Magyarország. Mindkét ország
olyan gazdasági fejlettséggel rendelkezik, amely komparatív előnyöket biztosít, mivel
közel áll a fejlődő országok felkészültségéhez, befogadóképességéhez. A fejlődő orszá-
gokkal, amelyek a fővállalkozói teljesítmények legfőbb piacát jelentik – Magyarországnak
a politikai-gazdasági segítségnyújtásból eredően, Spanyolországnak pedig nyelvi és
történelmi okok miatt – hagyományosan jó és fejlődő kapcsolatai alakultak ki.

A fentiek alapján úgy véltük, hogy a spanyol fővállalkozás problémái és alkalmazott
eszközei közelebb állnak hozzánk, mint a fejlett tőkés országok ezirányú tapasztalatai.
Vizsgálataink során igyekszünk rámutatni azokra a – mindkét országban szép szám-
mal fellelhető – azonos jellegű gondokra és sajátosságokra, amelyek arra utalnak, hogy
a világgiacon fővállalkozói „teljesítményeket” értékesíteni szándékozó kis országok-
nak – politikai rendszerüktől függetlenül – hasonló problémákkal kell megküzdeniük
és ehhez megközelítőleg egyforma fegyvertár áll a rendelkezésükre. A hasonlóságok
mellett érdekes eredményeket ígért azoknak a tényezőknek a feltárása is, amelyek elő-
mozdították és napjainkban is hozzájárulnak a spanyol fővállalkozói export mennyisé-
gi emelkedéséhez és javuló minőségéhez.

Az ipari export növekedésének tényezői, sajátosságai

A spanyol export utóbbi években elért fejlődése eléggé közismert, hiszen dinamiz-
musa és a gyors strukturális változás gyakori témája volt a nemzetközi szakirodalom-
nak (5). Témánk szempontjából elsősorban az alábbi jellemzők emelhetők ki:

- magas export-növekedési ütem: 1965–1975 között az ország összes kivitele
évente átlagosan 23%-kal növekedett;
- kedvező strukturális változás: 10 év alatt szinte felcserélődött az ipari és a mező-
gazdasági termékek részaránya; 1965-ben 15 és 68% volt a megoszlásuk, jelenlegi
arányuk pedig 62 és 16%;

– a piaci orientáció iránya: az összes spanyol export 75%-a – ezen belül az ipari export 58%-a – az OECD országokba irányul.

Fentiekkel összefüggésben különösen figyelemre méltó, hogy

– az ipari exporton belül a legerőteljesebben a bonyolultabb technológiát megtestesítő berendezések exportja bővült. Ennek részaránya 1976-ban elérte az összes ipari export 43%-át;

– mivel az OECD a legfejlettebb tőkés országokat tömöríti, a spanyol exportöröknek feltételezhetően igen erős verseny mellett kellett behatolniuk e piacra.

Az export-expanzió annak a törekvésnek a részeként értékelhető, amely arra irányul, hogy az ország megközelítse a fejlettebb ipari országok gazdasági szintjét. Ennek érdekében a spanyol állam szerepe és segítsége a dinamikusan fejlődő ágazatok támogatására irányul, s a nagyobb szellemi és technológiai hányadot tartalmazó (termelő- és nem termelő) eszközök exportjának elősegítésére törekszik. Ily módon kíván nagyobb növekedési lehetőséget biztosítani az ország számára.

A spanyol iparba – az import 1959-ben történt liberalizálása után – beruházott sok milliárd dollár bel- és külföldi tőkebefektetés olyan strukturális átalakulást eredményezett, amely meghonosította a korszerű technikát, termelékenységnövekedéssel járt együtt és fokozatosan piacokat nyitott a spanyol ipari exportcikk számára.

Az exportképes ipar kiépítése meggyorsította azt a strukturális átalakulást, amelynek révén a korábban döntően agrártermékeket exportáló Spanyolország iparcikk-exportőr lett. A struktúra átalakulása jóformán az „utolsó percben” valósult meg. A Közös Piac, illetve az Európai Gazdasági Közösség a 60-as évektől kezdve a legkülönbözőbb protekcionista eszközökkel igyekezett – az olasz és a francia mezőgazdaság védelmében – visszaszorítani az agrár-termékek importját.

A fent említett okok alapján elmondhatjuk, hogy a dinamikusan fejlődő, exportorientált ipari termelés növekedése volt az egész spanyol kivitel mozgató rugója, és várhatóan a jövőben is ez marad a külkereskedelmi mérleg egyensúlyba hozásának legfőbb eszköze.

A spanyol iparon belül két szektor – a hajógyártás és az ipari (termelő és nem termelő) nagyberendezések gyártása – mutatott különösen nagy exportdinamizmust az utóbbi években.

A hajógyártás előkelő helyen áll világviszonylatban is; szállítási volumene alapján hatodik, a rendelési állomány szempontjából harmadik (6). A hajógyártás szintetizáló iparág. A fémfeldolgozó ágazatok többségéhez hasonlóan a hajógyártásban létrehozott hozzáadott érték is csupán kisebb részét képezi (29%-a) a termék összértékének. A fennmaradó 71% az alábbi kooperáló szektorokból származik: 25% a fémkohászatból, 14% a gépgyártásból, 14% az elektromos gépiparból, és 18% egyéb iparágakból.

A hajógyártás fejlődése szempontjából tehát elengedhetetlen a megfelelő szinten kooperálni képes termelő „segédiparágak” léte. Segédiparágakon a hajógyártáshoz szükséges részegységeket, gépi berendezéseket, műszereket és egyéb alkotó elemeket gyártó ágazatokat értjük. Ezekre a kooperáló- bedolgozó iparágakra azonban nemcsak a hajógyártás támaszkodik, hanem ezek képezik a – bennünket elsősorban érdeklő másik exportáló ipari szektor – a nagyberendezések gyártásának a háttérét is. Ezeknek a háttér ágazatoknak a termékei beruházásként jelennek meg a felhasználás helyén, ezért a továbbiakban „beruházási eszközök” gyűjtőnévvel jelöljük őket. Ide soroljuk azokat

az egyedi gépeket, gépsorokat, géprendszereket, komplett gyárberendezéseket, irányítási és szabályozási eszközöket stb., amelyek közvetlenül részt vesznek a termelési folyamatban, vagy annak kisegítését szolgálják.

A beruházási eszközöket gyártó iparágak kettős értelemben hordozzák a műszaki haladást. Egyrészt a korszerűség kifejeződik magában az iparág termékeiben, másrészt e termékek felhasználása technológiai változásokat eredményez. A beruházási eszközök gyártása széles kutatási bázison alapul. A technológia szintjét következetesen emelő K+F igény nemcsak e berendezések gyártásához, hanem a felhasználás helyéhez is kapcsolódik; velejárója mind a nehéz-, mind a könnyűiparnak, egyaránt jelentkezik a fogyasztási javakat és a beruházási eszközöket gyártó szektorokban. A beruházási eszközök gyártása igényes és összetett ipari tevékenység, amelyet elsősorban a fejlett, magas GNP-vel rendelkező országok tudnak kifejleszteni. Az ilyen országokban a technológiai kutatások fontos szerepet játszanak a fejlődés folyamatában.

A beruházási eszközök gyártását a termelési ciklus hosszú időtartama és a termelést előkészítő és kísérő műveletek bonyolultsága is jellemzi. Nagy ráfordítások szükségesek nemcsak a végterméket gyártó, hanem a kooperáló iparágak részéről is, amelyek így módon a beruházási javak gyártásában lelik meg továbbfejlődésük fontos elemét.

A beruházási eszközök gyártásának további sajátossága, hogy érzékenyen reagál a konjunktúra változásaira, a tőkés gazdaság ciklikus alakulására. Ez azzal a ténnyel függ össze, hogy a megrendelő beruházási eszközök iránti kereslete a konjunktúra által érintett beruházási kedvtől és a profittól függően alakul. Ebből adódik, hogy a beruházási eszközöket gyártó vállalatok – a hozzájuk érkező megrendelések alapján – valamivel korábban képesek felfogni a gazdaság impulzusait, illetve átvinni azokat a „bedolgozó” ágazatokba.

A beruházási eszközök gyártása bizonyos gazdasági fejlettséget is feltételez. A termékek folyamatos fejlesztése, a technológiai kutatások, a versenyképes szinten termelő kooperáló ipar és a fémkohászati bázis, a gazdaságos termelési méretek, a piacok feltárása mind olyan feltételek, amelyekhez megfelelő szintű ipari fejlettség szükséges.

A fővállalkozás ipari háttere, struktúrája

A külkereskedelmi statisztika nem közöl külön adatokat az export-fővállalkozásról, hanem a Bruxelles-i vám-nomenklatúra alapján áruajták szerint osztályozza a termékeket; függetlenül attól, hogy azok pl. egyedi berendezésekként vagy komplett létesítmények keretében kerülnek értékesítésre.

A rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy 15 év alatt a beruházási eszközök termelési értéke 25.217 millió pesetáról 175.405 millió pesetára, tehát több, mint hétszeresére növekedett. A termelés növekedése – a már említett konjunktúrális jelenségek következtében – nem volt egyenletes ütemű, hanem erős ingadozást mutatott 1967–1968, 1970–1971 és 1973–1974 években. Az első visszaesés egybeesett a GNP – az egész időszakot tekintve – legalacsonyabb növekedési ütemével. A második visszaesés a spanyol gazdaság gyors ütemű stabilizációjával volt összefüggésben. A harmadik recesszió a belföldi politikai változásokhoz és a nemzetközi konjunktúra visszaeséséhez fűződött.

A spanyol iparban a beruházási eszközök szektora a második helyet foglalja el az

építőipar mögött. Termelése az összes ipari termelés 15%-át teszi ki és a GNP 6,5%-át szolgáltatja. A gyors fejlődés és a növekvő nemzetgazdasági szerepe ellenére a beruházási eszközök szektora számos még megoldásra váró problémával küszködik.

A legsúlyosabb probléma az üzemek túlságosan nagy száma és kis mérete. Egy 1968-ban készült – és azóta meg nem ismételt – felmérés szerint 11.181 üzem működött ebben a szektorban (8). Ezek 88%-a kevesebb, mint 50 fővel dolgozott. Az összes munkaerő 26%-át foglalkoztatták és a szektor össztermelésének a 18%-át adták. A több, mint 100 főt foglalkoztató vállalatok az üzemek 6%-át képviselték, a munkaerő 63%-át foglalkoztatták és az egész szektor termelésének 72%-át szolgáltatták. A probléma tehát nem csupán a kis méretből, hanem a megoszlás szóródásából is adódik. A spanyol gazdaságirányítás tudatában van e problémának és különböző ösztönzőkkel, sőt nyomással is megkísérlő előmozdítani az ipari koncentrációt, a termelékenység-növelés tartalékainak a kihasználását. Ezzel kapcsolatban írja F. M. Azpilicueta spanyol közgazdász: „az ipari struktúrát sokkal jobban sújtja a nagyvállalatok hiánya, mint a túlságosan kis vállalatok nagy száma... mert igaz, hogy a spanyol vállalatok 99%-a 100-nál kevesebb főt foglalkoztat, de az is igaz, hogy 98%-os volt ez a mutató Japán esetében. Japán viszont nagyon eredményesen tudta növelni exportját” (1).

Ami az exportképességet illeti, a vállalati nagyság – a pénzellátás nehézségeitől eltekintve – nem jelent szükségszerűen számottevő hátrányt, ugyanis rugalmas vállalati vezetéssel ezek kompenzálhatók. A kisebb vállalatok előnyeként szokták még említeni a nagyobb reakcióképességet, bürokráciamentességet, a lehetőségek gyors kihasználását stb.

Ez a megállapítás nemcsak a kis- és középvállalatok, hanem a multinacionális vállalatok rendszerére is érvényes. Gyakorlati tény, hogy az anyavállalatok gyakran átadnak export megkereséseket spanyol leányvállalataiknak, vagy a külföldi partnerek (pl. licenc-tulajdonosok) átengedik a megrendeléseket a velük együttműködő spanyol cégeknek, mert a spanyol vállalatok gyorsabban tudják a rendeléseket gyártási programjukba illeszteni.

Mindez azt mutatja, nincs ok arra, hogy eleve lebecsüljük a kisebb vállalatok exportképességét. A kisvállalatoknak az új, speciális piacokhoz való nagyobb alkalmazkodóképessége olyan rugalmas termelési funkciók létezésére utal, amelyek – bár magasabb költségminimumokkal járhatnak – segítik az igények jobb kielégítését, ezáltal számottevő exportot eredményezhetnek.

A második hiányosság, a technológia problémája, szorosan összefügg a vállalati méretekkel. Egy kis méretű, szűkös pénzügyi lehetőségekkel rendelkező cég képtelen magas összegeket fordítani az egyre jobban dráguló kutatási célokra. Ebből következően gyakran olyan technológiai függőségbe kerül, amelyet nem könnyű megszüntetni. A technológiai függés nemzetgazdasági méretekben a fizetési mérleg két alapvető tételén keresztül érezhető: egyrészt, a műszaki szolgáltatásokért, szállításokért fizetett magas összegeken keresztül; másrészt pedig azért, hogy az exportból származó bevételek elmaradnak a lehetőségekhez képest, éppen az első tételben tárgyasuló előnyök nem megfelelő kihasználása következtében. Ugyanis bizonyos árucikkeknel az anyavállalat kiköti, hogy bizonyos piacokra csak korlátozottan lehet exportálni.

A kutatási és fejlesztési költségeknek az export tevékenységre gyakorolt pozitív hatásával már sok szerző foglalkozott (többek között: R. Vernon, Gruver, D., Mehta,

D.B. Keesing). A mindkét tevékenységgel foglalkozó vállalatok általában „nagyon jövedelmezőnek” tartják az elsőt, míg „nélkülözhetetlennek” a másodikat. Ennek ellenére a köztük lévő oksági viszony nem mindig ilyen egyértelmű. Bár logikusnak tűnik, hogy elsősorban az export sikere függ a kutatásoktól, sok esetben azonban kölcsönhatás, sőt fordított irányú kapcsolat is megfigyelhető közöttük (pl. amikor a piaci adottságok határozzák meg a kutatás irányát).

A spanyol vállalatoknál nagyon különböző módon szervezik meg az exporttal összefüggő kutatásokat. Néhány vállalat „ad hoc” alapon végez kutatásokat, anélkül, hogy külön részlegeket létesítené e célból. Más esetben a vállalat nagysága és az új technika átvétele iránti készsége gyakorol döntő befolyást a kutatás és fejlesztés színvonalára.

A fővállalkozásban résztvevő vállalatok az alábbiak szerint csoportosíthatók a $\frac{K + F}{\text{export}}$ viszonyszám alapján:

- a vállalatok 31%-a külföldi technológiát szerez be; de ha szükséges, saját kutatásokat is folytat a vásárolt licenc és know-how alkalmazása, azaz az exportképes termékek létrehozása érdekében;
- 7%-uk külföldi vállalattal együtt végzi kutatásait;
- 12% – bizonyos bonyolultsági fokon és méreteken belül – saját típusait fejleszti tovább;
- 42% a multinacionális vállalatokon belüli nemzetközi munkamegosztás keretében maga kutat, ugyanis relatíve rentábilisabb a spanyol kutatók alkalmazása;
- 8% technológiát exportál.

A külföldi technológia átvételével foglalkozó spanyol tanulmány (2) különbséget tesz olyan vállalatok között, amelyek a külföldi műszaki konstrukciók mechanikus másolására szorítkoznak, s nem próbálják elsajátítani a szóban forgó technológiát; valamint azon vállalatok között, amelyek megtéve ezt az erőfeszítést utólag maguktól is képesek hasonló gyártmányokat szerkeszteni. Ebből következik, hogy szükség van a licenc-szerződések időszakos felülvizsgálatára. Ennek célja, hogy megállapítsák a külföldi technológia átvétele indokoltá teszi-e a szerződések meghosszabbítását.

Az említett tanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy milyen fontos szerepet játszanak a műszaki tervező, „consulting engineering” vállalatok a külkereskedelemben. Egy tőkében viszonylag szegény országban, mint Spanyolország, ahol bizonyos szakterületeken mérnöki munkaerőfelesleg van, érdekes perspektívák nyílnak ebben a vonatkozásban. A műszaki tervezői – fővállalkozói irodák ugyanis a szellemi tőke alapján versenyeznek.

Korábban az a gyakorlat alakult ki, hogy a Spanyolországban működő külföldi consulting irodák, mivel nem ismerték a spanyol vállalatok által gyártott beruházási eszközöket, nem ajánlották azokat az általuk tervezett komplett létesítményekhez sem. Ennek következtében olyankor is importáltak beruházási eszközöket, amikor a hazai vállalatok egyenértékű berendezést gyártottak, illetve csökkent a spanyol berendezés-export.

Pénzügyi vonatkozásban a beruházási eszközök szállításának sajátossága, hogy az ár-és minőségi feltételektől független körülmények is nehezítik az eladó helyzetét. A berendezések termelési és üzembehelyezési időtartama hosszú, ugyanakkor a vevő – még akkor is, ha kisebb értékű létesítményről van szó – részletfizetési (hitel) feltételeket szorgalmaz.

A spanyol beruházási eszközök exportja, amely 1961-ben még csak 1.400 millió pesetát tett ki, 1975-ben már 56.657 millió pesetát ért el, azaz 14 év alatt negyvenszerezésére nőtt (4).

1961-ben a beruházási eszközök termelésének 5,5%-át exportálták, 1975-ben már a 32,3%-át. E cikkek exportja jelenleg az összes kivitel 16%-át teszi ki; 1961-ben ez az arány még csak a 3,3%-a volt.

A beruházási eszközök exportjának növekedése – legalábbis részben, ha ugyan nem teljes egészében – a hatvanas évek elején elhatározott és megvalósított opciónak az eredménye.

A beruházási eszközöket gyártó ágazatok gyors ütemű fejlődése is döntően ennek a gazdaságpolitikai koncepciónak a következménye. Korábban ugyanis hagyományos protekcionista eszközökkel (pl. védővámokkal, kontingensekkel, külön engedélyezéssel stb.) védték a hazai ipart. Az új koncepció keretében értékelték az egyes iparágakat nemzetközi versenyképességük, valamint termelési feltételeik szempontjából. Az életképes iparágakat – pl. a már említett hajógyártást – erőteljesen fejlesztették. A belső fogyasztásra fenntartották a protekcionizmust, míg a többi iparágat liberalizálták, leépítették a vám és egyéb korlátokat, szabad teret engedve ezzel a nemzetközi versenynek. A külföldi gépek importjának engedélyezésével lehetővé tették, hogy a nemzetgazdasági szempontból alapvető létesítményekbe olyan korszerű gépeket telepítsenek, amelyeket vagy nem gyártottak Spanyolországban, vagy beszerzésük előrevitte az ország gazdasági fejlődését.

Ily módon a gazdaságpolitikai koncepciónak kettős hatása volt. Egyrészt lehetővé tette, hogy az életképes, tradicionális hazai iparágak megerősödjenek, növeljék termelésük tömegszerűségét és exportképessé váljanak. Másrészt, a korszerű beruházási eszközök importja olyan iparágak kialakulását is elősegítette, amelyek a belföldi igények kielégítése mellett exportképessé is váltak.

Az export-fővállalkozás szervezeti rendszere

1964-ben mintegy 120 spanyol vállalat SERCOBE (Beruházási eszközöket gyártó cégek műszaki-kereskedelmi szolgálata) néven fővállalkozói szervezetbe tömörült. Ennek célja elsősorban az volt, hogy kiaknázzák a nagyberuházásokkal szemben megnövekedett – hazai és nemzetközi – keresletet. A társulás létrehozását az a körülmény tűzte napirendre, hogy a spanyol gyárosok kezdték érezni – elsősorban a külső piacokon (de odahaza is) – hogy a fokozódó konkurrencia mellett csak akkor érhetnek el eredményeket, ha egyesítik erőiket, szervezetenként összehangolják export törekvéseiket. Nagy többségük ugyanis nem rendelkezett a számukra újszerű exporttevékenységhez, a fővállalkozáshoz szükséges tőkeerővel – a beruházási eszközök exportja területén – tapasztalattal, piaci ismerettel, illetve marketing-rendszerrel. Ezek nélkül viszont elképzelhetetlen lett volna az igények gyors, versenyképes és szakszerű kielégítése.

A fővállalkozói szervezetbe tömörült vállalatok két csoportba sorolhatók:

a) *tagvállalatok*: ezek nagyipari tapasztalatokkal rendelkező, modern technikát és technológiát alkalmazó hagyományosan beruházási eszközöket gyártó cégek, amelyek megfelelő (alvállalkozói) háttérrel rendelkeznek.

Sok esetben maguk is leányvállalatai, vagy tőkeérdekeltségei egy-egy multinacionális vállalatnak;

b/ *Társult vállalatok*: ezek elsősorban engineering, tervező, szerelő vállalatok. Ide sorolhatók azok a termelő vagy szolgáltató cégek is, amelyek alkalmilag vesznek részt – a SERCOBE-n keresztül – egy-egy fővállalkozói megbízás megvalósításában.

A SERCOBE, mint szervezet állami ellenőrzés alatt áll, alapító tőkéjének 80%-a állami kézben van. Felügyeleti szerve egy tárcaközi bizottság, melybe a fővállalkozás szempontjából három legfontosabb minisztérium 3 évre delegálja egy-egy főosztályvezetőjét. A fővállalkozói iroda vezérigazgatóját a gazdasági miniszterelnök-helyettes nevezi ki. A Vezérigazgatói Tanácsot a szervezet tag-, és társult vállalatainak a vezetői közül választják.

A SERCOBE vagy bizományosként képviseli a szervezetbe tömörülő vállalatokat, vagy önálló gazdálkodó egységként működik. Saját műszaki-tervező bázissal rendelkezik, műszaki és kereskedelmi szaktanácsadást, továbbá nyilvántartási, szállítási, értékesítési feladatokat végez, de szükség esetén különböző tagvállalatoknak, illetve alvállalkozóknak is kiad témákat. A devizabevételek a SERCOBE-hoz folynak be. Az együttműködő tag- és társult vállalatok részére a SERCOBE közvetíti az adó- és export visszatérítését.

A szervezethez való társulás önkéntes alapon, az érdekeltek szabad akaratából történik. A tagvállalatokkal szemben szigorú követelményeket támasztanak a szállítási fegyelem, a minőség, s a kereskedelmi megbízhatóság tekintetében. Ezzel kívánják a szervezet nemzetközi versenyképességét biztosítani.

A SERCOBE jelenleg több, mint 250 különböző nagyságú vállalatot tömörít soraiiban. Ezek széles keresztmetszetét adják a spanyol beruházási-eszközök gyártásának. Megtalálhatók köztük a konkrét technikára specializált kis vállalatok (elektronikai rendszereket, precíziós műszereket gyártó cégek), a nagyipari komplexumok, valamint a tervező és kivitelező vállalatok is (pl. a kohászat, a cement-, az energia-, a gép- és élelmiszeripar különböző területein).

A SERCOBE jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy míg 1965-ben a tagvállalatok termelése csupán 820 millió dollárt tett ki és 380.000 főt foglalkoztattak, 1976-ra ezek a számok 2.125 millió dollárra, illetve 400.000 főre növekedtek.

A SERCOBE nemcsak export, hanem belföldi fővállalkozási tevékenységet is kifejt. Belföldi vonatkozásban a szervezet célja, hogy előmozdítsa a tagok részvételét az országban megvalósítandó objektumok létesítésében, az ezekhez szükséges berendezések szállításában. Ennek érdekében műszaki és kereskedelmi tájékoztató-, képviselési-, propaganda- és koordinációs tevékenységet fejt ki a hozzá tartozó vállalatok körében, illetve tájékoztatást nyújt tagvállalatairól a spanyol igazgatási szervek és hatóságok, valamint a többi vállalat számára.

Nemzetközi vonatkozásban a szervezet – fővállalkozói tevékenysége ellátása során – arra törekszik, hogy magas műszaki színvonalon, a versenyképes kereskedelmi normáknak megfelelően teljesítse a külföldi beruházók igényeit. Ezeknek a feladatoknak az ellátása során

- nemzetközi piaci információkat gyűjt – a külkereskedelmi képviselők, irodák, kamarák és saját kiterjedt ügynöki, képviselői hálózatán keresztül;
- kereskedelmi utakat szervez; minden olyan vásáron, kiállításon és egyéb külföldi rendezvényen részt vesz, ahol kívánatos a beruházási eszközöket gyártó ipar jelenléte;

- kapcsolatot teremt és tart fenn a hivatalos külkereskedelmi szervek és a termelő vállalatok között, az export-háttér maximális hasznosítása érdekében;
- egy sor kiadványt készít, jelentet meg és terjeszt, vállalatai jobb tájékoztatása érdekében. Emellett bemutatja a beruházási eszközöket gyártó szektor export lehetőségeit a külföldi érdeklődőknek;
- a vállalatok mozgásszabadságának meghagyása mellett koordinál, segíti ajánlataik kidolgozását. Szerződéseket köt nevükben. Ezekben célratörően szolgálja az üzlet megvalósítását, s a bizalmon alapuló tartós és kölcsönösen előnyös kapcsolatok kialakítását;
- a fővállalkozót és az alvállalkozókat segíti egy-egy üzlet finanszírozásában; pl. közösen valósítanak meg különböző fejlesztési és külkereskedelmi elképzeléseket;
- az ajánlatokkal kapcsolatos műszaki és pénzügyi feltételek tanulmányozása, majd egyeztetése után fővállalkozóként nyújtja be külföldön a hivatalos spanyol ajánlatot, amelyért a továbbiakban egyszemélyben felelős;
- munkája kiterjed az egyedi berendezések exportjától a nagyobb ipari komplexumok létrehozásáig, így a „kulcsrakész” szállításig. Ez magában foglalja a megvalósíthatósági tanulmányt, az előzetes műszaki terveket, a technológia megválasztását, a kivitelezési dokumentációkat, a berendezések szállítását, a helyszíni szerelést és művezetést, a műszaki irányító szakemberek képzését, a létesítmény üzembehelyezését, s az utólagos szerviztevékenység ellátását;
- a fizetőképes országok fokozott követelményeire való tekintettel a fővállalkozói szervezet berendezkedett a „termék a kézben” néven ismert feladatok ellátására is. Ez esetben az általa szállított, felszerelt és megindított üzemet csak néhány hónapos üzemeltetés (tehát a felútás megtörténte és az esetlegesen felmerülő „beindulási zavarok” kiküszöbölése) után adja át jogilag a megrendelőnek.

A SERCOBE-ba tömörült vállalatok tevékenysége felöleli az összes ipari, illetve gazdasági ágazatban szükséges beruházási eszközök termelését, illetve exportját. Arra törekcsenek, hogy ezeket olyan árákon és minőségben nyújtsák, hogy versenyképesek legyenek a nemzetközi piacokon. Ugyanakkor a szolgáltatás tartalma, a technológia kiválasztása, a pénzügyi megoldás tekintetében messzemenően alkalmazkodnak a vevő igényeihez, bár jó marketing munkával, korrekt és gyors ajánlattétellel igyekszenek a piacot is befolyásolni; ehhez rendelkezik is a megfelelő eszközökkel.

A fővállalkozás piacteremtő eszközei

Az 1. sz. táblázat szemlélteti a spanyol berendezési eszközök exportjának földrajzi megoszlását. Ugyanitt láthatjuk a spanyol export volumenének a különböző relációk (fogadó országok) szerinti megoszlását. Szembetűnő a táblázatból, a Közös Piac vásárlási potenciája. A közösség országai – az USA után legfejlettebb tőkés országok – a spanyol piacra vetítik e beruházási eszközök iránti keresletüket.

Talán meglepőnek tűnik, hogy Spanyolország, melynek technológiája alacsonyabb szinten áll a vele földrajzilag szomszédos államokénál, beruházási eszközöket képes exportálni ezekben az országokba. Ezek a fejlett tőkés országok látták el hagyományosan (és bizonyos mértékben ma is ezt teszik) az egész világot fejlett technológiával. Ez a

A spanyol beruházási eszközök exportjának alakulása 1975-ben

Rendeltetési országok v. országcsoportok	A beruházási eszközök exportja	Összes spanyol export	$\frac{A}{B}$
	(millió peseta) A	B	(százalék)
Közös Piac	18 541	130 845	14,3
EFTA	6 303	60 815	10,5
KGST	389	7 732	5,0
Latin-Amerika	16 729	42 855	39,0
Arab országok	2 947	16 423	17,9
Afrika ¹	1 795	7 225	29,1
Ázsia ²	1 555	10 431	14,9
Oceánia	284	2 434	11,6
USA	4 578	53 606	8,5
Kanada	220	4 585	4,7
Egyéb	3 216	14 725	15,0
Ö s s z e s e n :	56 657	351 676	15,9

¹ arab országok nélkül

² Japán nélkül

Forrás: Anuario Estadístico. Madrid, 1976. és SERCOBE. Madrid, 1972.

furcsa jelenség elsősorban két, az utóbbi időben érvényesülő tendenciával magyarázható.

Először: a multinacionális vállalatok termelésüket úgy szervezik, hogy a különböző országokban lévő leányvállalataik a helyi sajátosságoknak legjobban megfelelő gyártásra szakosodjanak. Ebben az esetben – de csakis ebben – a spanyol munkaerő, amely eddig olcsóbb volt mint a Közös Piaci országokban, fontos szerepet játszott a spanyol beruházási eszközöknek a Közösség országaiba irányuló exportjában. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a szóban forgó berendezéseket általában megrendelések – meghatározott szükségletek kielégítésére kidolgozott specifikációk – alapján gyártják. Ezeknél a termékeknél az ár-kérdések bizonyos mértékig alá vannak rendelve a minőség szempontjainak, a műszaki teljesítmény az elsődleges, így a bérek különbségei kevésbé fontos szerepet játszanak a nemzetközi versenyben. A bedolgozó iparágak igen széles körű kínálata szükséges ahhoz, hogy elérhetőek legyenek a minőségre és műszaki specifikációra vonatkozó legmagasabb fokozatok. Emellett jólképzett munkaerőre van szükség a tevékenységek minden szintjén: a komplett berendezések tervezésétől a szerelésén keresztül, egészen az üzembe helyezésig, illetve a szerviz tevékenység ellátásáig. Ebben az összefüggésben a spanyol beruházási eszközök fejlett országokba irányuló export lehetőségéi kezdetben igen problematikusnak tűntek.

Másodszer: a technológiai színvonalban különbség van a fejlett országok által gyártott és exportált beruházási eszközök és azon berendezések között, amelyeket ők vásárolnak kevésbé fejlett országoktól. A hagyományos (gépi) beruházási eszközök lassanként eltűnnek a fejlett országok termelési profiljából. Ezeket olyan import berendezésekkel helyettesítik, amelyeket a kevésbé fejlett országokban – a mi példánkban Spanyolországban – gazdaságosabb feltételek mellett lehet gyártani. Ugyanakkor a korszerűbb – többségükben elektronikus – berendezések egyre nagyobb teret kapnak a Spanyolországba irányuló exportjukban. A szóban forgó fejlettebb országokban végbemenő gyors technológiai csere tehát lehetővé tette, hogy a spanyol export fokozatosan behatoljon korábbi érdekszféráján kívül eső területekre is.

Egy másik jelenség – a latin-amerikai piacok fontossága – is világosan felismerhető a táblázatból: az ide irányuló export abszolút értéke az első hely közelében áll, ugyanakkor a relatív értéke (viszonylagos súlya) alapján nagy különbséggel vezet. Talán a világnak ebben a térségében volt a leginkább érezhető annak hatása, hogy a beruházási eszközöket gyártó szektor prioritást élvezett az ország gazdasági fejlesztésében.

A versenyképes ipar kialakításának útja szükségszerűen a megfelelő gyártási szériákon keresztül vezet. A gazdaságos termelési méretek kialakításához a viszonylag kisebb felvevőképességű országokban – mint pl. Spanyolországban – jelentős exportra van szükség.

A fejlődő országok többségében az import méretét elsősorban nem a kereslet intenzitása határozza meg, hanem inkább a fizetőképesség, a rendelkezésre álló „kemény” deviza mértéke. Spanyolország három speciális módon próbált e gondokon enyhíteni: az állami kereskedelem útján (ez megfelel a mi viszonyaink között a kliring-megállapodásoknak), az exporthitelek segítségével és a egyes vállalatok létesítésével.

Az első esetben a spanyol beruházási eszközök exportját spanyol vásárlások finanszírozzák. A spanyol fővállalkozói szervezet – a beruházási eszközök eladása érdekében szorgalmazta a latin-amerikai és az arab országok termékeinek elhelyezését a spanyol piacon. A kliring ily módon lehetővé tette azoknak az értékes fővállalkozói tapasztalatoknak a megszerzését, amelyek a későbbiekben hozzájárultak a nemzetközi versenyképesség növeléséhez.

Ami a második utat illeti, a spanyol kormány hitelt nyújtott – különösképpen a Latin-Amerikába irányuló – beruházási eszközök exportjának a támogatására. Mivel időközben a spanyol fizetési mérleg kedvezőtlen irányba változott, ma már úgy tűnik Spanyolország egyre kevésbé játszhatja a hitelező szerepét.

A harmadik lehetőséget a egyes vállalatok létesítését az tűzte napirendre, hogy a fejlődő országok kormányai egyre kevésbé tekintik előnyösnek az iparcikk importot. Arra törekszenek, hogy a beruházott eszközöket – legalábbis részben – náluk állítsák elő. Ennek érdekében közös vállalatok létesítését szorgalmazzák.

A beruházási eszközöket gyártó szektor jövőjét illetően Spanyolországban feltételezik, hogy az export döntő többsége a Közös Piac és Latin-Amerika országaiba fog irányulni. Ennek a várakozásnak a megvalósulását nagy mértékben befolyásolja a spanyol munkaerő költségeinek emelkedése, s az esetleges Közös Piaci tagság. Latin-Amerika esetében célszerű figyelembe venni, hogy valószínűleg más, fejlettebb országokat kell majd helyettesíteni ezeknek az országoknak a jellegzetességeihez, illetve szükségleteihez jobban illeszkedő technológiával. A spanyol exportőrök számolnak azzal, hogy

Ibér-Amerika fokozatosan iparosodik, ezért a nehézségeknek elébe vágva már most szorgalmazták a szóban forgó országokban olyan vegyes vállalatok létesítését, amelyek a helyiek által igényelt technológiát fogják transferálni.

Az utóbbi években egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a beruházási eszközök világi piaca egyre inkább a „kulcsrakész” létesítmények és a „termék a kézben” szolgáltatások irányába tolódik el. A piac e változásának alapvető következménye, hogy az eddiginél nagyobb hangsúlyt kapnak a finanszírozási feltételek, valamint a beruházási eszközök külkereskedelmi értékesítésére szakosodó olyan szervezetek, amelyek képesek az ilyen üzletek anyagi és pénzügyi lebonyolítására. A hagyományos berendezés-exportnak az ún. „összskomfortos” exporttal történő helyettesítésében jelentős szerepet játszhatnak (illetve kell játszaniuk) a kormányközi hitelek. Spanyolországban azonban a kormányközi hitelek nyújtását kizárólag gazdasági szempontokkal kívánják összekapcsolni. Elsősorban olyan országoknak nyújtják majd, amelyek megfelelő fizetőképességgel rendelkeznek és amelyeket nem sújt túlságosan külső adósságuk törlesztése.

Ellenkezően eljárni annyit tenne „mint burkoltan premizálni az export sektort, s talán még ennél is jobban azokat a külkereskedelmi vállalatokat, amelyek speciális helyzetüknél fogva hasznot húzhatnak a szóban forgó hitelből”(3).

A kormányközi hiteleket egyetlen esetben sem tekintik az állami- vagy a céghitelek helyettesítőinek, vagy a – külgazdasági kapcsolatokat hosszú távon fékező – kétoldalú kliring visszahozási eljárásának. A beruházási eszközöket gyártó szektornak tehát határozott formában át kell térnie az elfogadható termelési szintek és minőségek fázisából egy olyan szakaszba, amelyben lehetővé válik az elért pozíciók megerősítése, s az új piacok igényeinek – sajátosságaiknak és szükségleteiknek legmegfelelőbb – kielégítése.

Irodalom

1. Azpilicueta F.M.: La concentración de empresas como instrumento de la planificación industrial. *Economía Industrial*. Madrid, 1970. nov.
2. Bermejo F.J.: Problemática de la Asistencia Técnica. *Economía Industrial*. Madrid, 1967. jan.
3. De la Fuente J.E.: Exportación española de bienes de equipo. ICE. Madrid, 1973. nove.
4. Marti E.L.: Problemas generales de la financiación española de exportaciones. ICE. Madrid, 1975/533.
5. Martinez J.L.: Spanyolország ipari exportjának kibontakozása és problémái. *Közgazdasági Szemle*, 1977. 1.sz.
6. Viudez I.: El comportamiento exportador de los fabricantes españoles. ICE. Madrid, 1975/535.
7. OCDE Reviews of National Science Policy. Spain. Paris, 1971.
8. SERCOBE – Información. Madrid, 1969. 1976.

SPECIALIZÁCIÓ ÉS TÉTELNAGYSÁG A TEXTILIPARBAN

Az üzem- és munkaszervezéssel kapcsolatos párthatározatok nyomán ismét megnőtt az érdeklődés a vállalati szervezés fejlesztése, s az ezt elősegítő, alátámasztó kutatások iránt. A termelés vállalati keretek felett érvényesülő társadalmi szervezésének kérdéseit azonban a közgazdasági, ipargazdasági kutatások nálunk hosszú ideje meglehetősen elhanyagolják.

A társadalmi termelés szervezésén a termelés társadalmi méretekben való (tehát nem vállalaton belüli) szervezését értjük, mely a társadalmi munkamegosztás fejlődése során vált szükségessé.

A termelés társadalmi szervezési formái az egyes iparágakban más- és más sajátosságokkal bírnak. E sajátosságok felismerése és segítségükkel a termelés megfelelő irányítása eddig kellően nem feltárt tartalékokat mozgósíthat.

A téma fontosságát leginkább a gépiparban ismerték fel, de az ilyen irányú kutatásokra minden iparágban szükség lenne. Az Ipargazdaságtani Kutatócsoportban kutatásaink három ágazatban; a gyógyszeriparban, a szerszámgépiparban és a textiliparban vizsgálják a termelés társadalmi szervezési formáinak érvényesülését, általános és sajátos vonásait.¹ Ebben a cikkben a textiliparra vonatkozó kutatásaink alapján, a specializáció értelmezésével, valamint a specializáció és tételnagyág összefüggésével foglalkozunk.

A specializáció a textiliparban (ugyanúgy, mint más iparágak esetében) elsősorban az ágazatok szétválasztásában, szakágazatok megjelenésében nyilvánul meg. A textilipar jelenlegi szakágazati bontásának kialakítása a klasszikus technológiák és a természetes szálanyagok felhasználásán alapult. Ennek megfelelően a magyar statisztikai rendszer a textilipart hat szakágazatra osztja:

- pamutipar,
- len-, kender- és jutaipar,
- gyapjúipar,
- selyemipar,
- rövidáruipar,
- kötszövőipar.

A mesterséges szálanyagok megjelenése forradalmi változásokat idézett elő az alapanyag-struktúrában. A természetes és mesterséges szálanyagok kombinált feldolgozása, egyes vegyi eljárások és anyagok textilipari adaptációja az alágazatokat közelebb hozta egymáshoz. Az alágazatok nyersanyag szerinti megkülönböztetése elhomályosodott, hiszen minden alágazatban fokozódott a mesterséges szálak feldolgozása (lásd 1.sz. táblázatot).

¹ dr. Bagó Eszter: Specializáció és termékszerkezet a gyógyszeriparban. Ipargazdasági Szemle, 1977. 2. sz.

dr. Sternthal János: Koncentráció és specializáció a gépiparban. Ipargazdasági Szemle, 1977. 4.sz.

A korábbi nyersanyag szerinti szakágazati csoportosítás fenntartását az indokolja, hogy a szakágazatok a mesterséges szálak felhasználása során az elnevezésüket indokló típusú, hatású késztermék előállítására törekednek. A profilkülönbség tehát ilyen értelemben továbbra is fennáll.

1. sz. táblázat

Az egyes szövETFajták és kötöttáruk termelésében résztvevő ágazatok
százalékos megoszlása 1971. évben

Á g a z a t o k	Kész pamut, és pamut-típusú szövet	Kész len és kender típusú szövet	Kész-selyem és selyem-típusú szövet	Kész-gyapjú és gyapjú-típusú szövet	Kötött-áru	Harisnya és zokni
Pamutipar	90,7	—	19,5	0,1	—	—
Len-, kender- és jutaipar	3,9	99,1	2,3	—	0,2	—
Gyapjúipar	0,3	0,1	—	95,7	1,2	—
Selyemipar	0,1	—	77,0	2,1	—	—
Rövidáruipar	0,2	—	1,1	—	—	—
Kötszövőipar	—	—	—	—	80,8	96,2
Textilipar	95,2	99,2	99,9	97,9	82,2	96,2
Textilruházati ipar	—	—	—	—	2,6	—
Más tárca vállalatai	3,4	—	—	—	—	—
Tanácsi ipar	0,3	—	—	—	2,8	—
Szövetkezeti ipar	1,1	0,8	0,1	2,1	12,4	2,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A textilipar helyzete, fejlődésének problémái, 1960–1971. KSH, 1972.

A táblázat szerint a profil tisztasága a legnagyobb a len-, kender- és jutaiparban, de általában 90% felett van. A minisztériumi iparon belül párhuzamos gyártás csak a selyem és selyemtípusú szöveteknél található, ahol a termékcsoporthoz egy speciális részét — a nyomott árukat — a pamutipar termeli.

A profilidegen termelés aránya a textiliparban igen alacsony, jelentős része textilipari gépkatatrészek és segédanyagok gyártása. Az idegen profil aránya a rost kikészítőiparban a legnagyobb, ahol a pozdorjalapkészítés mint speciális — egyébként a faiparba tartozó — profil alakult ki és ez a diverzifikációs törekvések textilipari példájaként értelmezhető.

A szakágazatok specializáltságát tükrözi egymás közötti kapcsolataik szűkkörűsége is. Ezt a szakágazati kapcsolatok mérlegének belső négyzete alapján elemezhetjük:

2. sz. táblázat

A textilipari szakágazatok egymás közötti
termékáramlásának megoszlása, 1972.

Szakágazat	Pamut- ipar	Len-, kender-, rost- ipar	Gyapjú- ipar	Selyem- ipar	Rövid- áru- ipar	Köt- szövő- ipar	Összesen
Pamutipar	84,4	3,8	0,9	0,8	2,9	7,2	100,0
Len-, kender- rostipar	1,3	94,4	3,2	0,0	0,9	0,0	100,0
Gyapjúipar	1,5	0,3	89,8	0,1	0,5	7,8	100,0
Selyemipar	13,8	0,0	3,2	54,2	3,2	25,6	100,0
Rövidáruipar	39,3	24,3	0,0	0,0	18,4	17,8	100,0
Kötszövőipar	12,3	0,0	0,0	0,0	0,1	87,6	100,0

Forrás: Ágazati kapcsolatok mérlege 1973. KIM kiadványból számított adatok.

Az adott szektor sor és oszlopadatainak kereszteződésében a szektor „önfogyasztása” szerepel. Ez egyrészt a vállalatokon belüli továbbfelhasználásból, másrészt a szektorba tartozó vállalatok termékeinek és szolgáltatásainak igénybevételéből tevődik össze.

A táblázat azt mutatja, hogy a más textilipari ágazat felé történő termékáramlás alacsony, a „legzártabb” a len-, kender-, rostipar, a „legnyitottabb” a rövidáruipar.

A specializáció folyamatát a szakágazatok elkülönülésén túlmenően a vállalatok egymás közötti munkamegosztásában is megfigyelhetjük. A munkamegosztás alapja – a gépiparhoz hasonlóan – a termék, illetve a technológiák szerinti specializáció lehet. A specializáció e két irányának érvényesülését, konkrét megjelenési formáit azonban a textilipar sajátosságai jelentős mértékben befolyásolják.

A *tárgyi specializáció* a különböző késztermékek termelésének egymástól való elkülönülését fejezi ki. A textiliparban a termékek viszonylag homogén jellegéből következően a tárgyi specializációt bővebben kell értelmeznünk. Az 1. sz. táblázat oszlopai pl. egyfajta tárgyi specializációs elvet tükröznek, bár nyilvánvaló, hogy a felsorolt szövetfajták számtalan terméket foglalnak magukba.

A textilipari termékek viszonylag homogén jellege abból következik, hogy a fonalak, szövetek viszonylag egyszerűek, az egyes termékcsoportokon belüli fonalak finomsági száma és a szövetfajták között nincs nagy különbség. Két különböző finomsági számú fonal, vagy két különböző szövet elkészítéséhez rendszerint azonos típusú gépek és azonos szakképzettségű munkások szükségesek. A műveletek száma a fonodában, szövődében viszonylag kevés. A kikészítésnél a termelés már bonyolultabbá válik, egy-

egy kikészítő üzem sokféle árut készíthet ki, különböző technológiákkal és munkamódszerekkel.

A mesterséges szálak feldolgozásához szükséges új, illetve átalakított fonó- és szövőgépek a különböző alágazatok gépeit közelebb hozták egymáshoz. Tiszta műszál fonal pl. pamutfonó és gyapjúfonó gépen egyaránt gyártható; pamut, selyem vagy könnyű gyapjúszövet technológiailag azonos elven működő szövőgépen állítható elő, legfeljebb a gépek szélességében, nehezebb vagy könnyebb építési módjában van különbség.²

A *technológiai specializációnál* egyes meghatározott gyártási (technológiai) folyamatokat végeznek az elkülönült szervezeti egységek. Ez a gépiparban egyes üzemek, műhelyek szakosításán keresztül valósul meg; a textiliparban a három fő technológiai alaplételem (fonás, szövés, kikészítés) ellátására külön vállalatok, gyárak létesülnek. A technológiai specializáció igen sokszor vertikális vállalati szervezetekkel társul.

Minél mélyebbre haladunk a munkamegosztás folyamatában, annál több textilipari sajátosság érvényesül a specializáció rendező elveként. A fonókat specializálhatjuk pl. fonási eljárások, fonalszámok, alapanyagok, felhasználási célok; a szövődéket a szövőgépek műszaki paraméterei, az előállított termékcsoportok, a gyártási rendszerek (tömeg-, illetve divatcikk gyártás) szerint. A specializáció kialakításánál ezek a szempontok természetesen átfedik egymást, sőt az egyes szempontok ellent is mondhatnak egymásnak. Nem célszerű pl. a gépek szélesség szerinti elkülönítése, ha egy cikket azonos beállítással különböző szélességben kell legyártani. Mindebből következik, hogy a termelés gazdaságos megvalósításához a különböző specializálási elvek kombinációjára, rugalmas értelmezésére van szükség.

A vállalati gyakorlatban a specializálási elvek alkalmazását megnehezíti a vállalatoknál található gépek rendkívül heterogén műszaki, korszerűségi összetétele, az alapanyagok sokfélesége, az egy-egy vállalat által realizálható exportnál a tétel nagyságok csökkenése, a belföldi kereslet ingadozása.

A specializáció szakirodalmi definícióinak többsége a specializáció előnyeként azt hangsúlyozza, hogy az egymással munkamegosztásban lévő üzemekben és termelőhelyeken az *egynemű termékek és gyártmányok tömegszerű* termelése valósítható meg, kihasználva ezzel a volumenhozadék, a nagyságrendi megtakarítások előnyeit. A fogyasztási cikkek előállító iparágak fejlődési tendenciáit vizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a fogyasztói igények következtében a termékválaszték egyre bővül, az egy-egy termékből előállított mennyiség csökken. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ilyen gazdasági feltételek között célszerű-e a specializáció növelése, illetve a specializáció legfőbb előnyeként kiemelt nagyságrendi megtakarítások helyébe, vagy ezek mellé milyen más tényezők lépnek. A jövőben a vállalatoknak olyan technikai, technológiai, szervezési feltételeket kell kialakítani, amelyek a választék-igények kielégítését kombinálják a nagyságrendi megtakarítások hasznosításával, a gyártás tömegszerűségének csökkenése mellett is.

²Fülöp Sándor – Simán Miklós: A textil- és ruházati ipar gazdaságtana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.

A választék a termelői és a fogyasztói érdekek keresztüzében

Tény, hogy a textilipari vállalatok termékválasztéka az utóbbi években bővült, bár a textiliparban az új termék fogalmának tisztázatlansága nem tesz lehetővé pontos értékelést. A vállalati termékjegyzékek, az ajánlati albumok eltérő fantázia-névvel azonos anyagból, azonos mintával, jelentéktelen – csak a fogyasztó számára érzékelhető – különbséggel új termékként szerepeltetnek olyan termékeket is, amelyek pl. a vállalati technológiai folyamat utolsó fázisában nyerik el megkülönböztető jellegüket, de e „különböző termékekre” ebben az utolsó technológiai fázisban azonos költség rakódik.

Amíg a fogyasztó érdeke általában a választék bővülését kívánja, addig a vállalati érdekek ezzel részben ellentétes. A vállalati érdek bizonyos választék kínálatáig a választék növekedése mellett szól, amennyiben a vállalatnak alapvető érdeke fennmaradása, és ezt a kereslet–kínálat és a divat ingadozásaitól függetleníteni akarja. Ugyanakkor viszont a választék ezen szintjén túlmenően a termelő érdekeltsege a választék növekedésében előbb lassan, majd gyorsulón csökken.

E két érdek találkozási sávját optimális választéki tartománynak nevezhetjük és feltehetően az érdeke ilyen módon való teljesülése közelíti meg legjobban a társadalmi érdekeket. E szempontból helyesebb az érdekek *sávjáról* és nem az érdekek *egy pontban* való találkozásáról beszélni, mivel az aktuális gazdaságpolitika befolyásolja az érdekek érvényesíthetőségi színvonalát. A termelés mennyiségi növelését célul tűző gazdaságpolitika idején ez az érdeksáv az érdekek találkozási pontját úgy közelítette meg, hogy a választék alakulása egyértelműen termelői érdekeket fejezett ki. Jelenleg a fogyasztói érdek egyre erősebben érvényesül.

A termelő vállalat jövedelmezőségét a választék függvényében vizsgálva, első lépés a minimális termelési mennyiségek megállapítása. Bármely iparág termelését is elemezzük, megállapíthatjuk, hogy az egy cikkből gyártható mennyiségnek külön-külön a gyártás minden egyes fázisában vannak olyan legkisebb értékei, melyeket a gyártás technológiája, gépi vagy egyéb műszaki adottságai határoznak meg, ezek a *műszaki vagy technológiai minimumok*.

E minimális mennyiségeket elvileg a legkisebb gyártási egységek legnagyobb méretei szabják meg. Így pl. a fonóüzem legkisebb egysége a keverék, a szövőgépen a legkisebb gyártási egység a lánchenger.

A műszaki minimumok *vertikális gyártása* esetén a gyártás különböző fázisaiban egymástól nagyságban eltérhetnek. Minden típusú gyártmányféleségnek van egy mértékadó gyártási fázisa, mely a minimum nagyságát eldönti; ez természetesen az a gyártási keresztmetszet, amelyben a technológiai minimum értéke a legnagyobb. Így pl. a fésűsfonóban, színkeverékes áruknál a mértékadó gyártási fázis az előfonás, a jellemző technológiai minimum pedig a keveréktétel nagysága. Anyagban festett fonalagnál viszont egy festőkád befogadóképessége a műszaki minimum.³

Az optimális választék szempontjából azonban nem a műszaki minimum, hanem a *jövedelmezőségi minimum* az a határ, amelynek elérésére a vállalat törekszik. A jöve-

³ dr. Keszthelyi Károly: Az optimális sorozatnagyság és a nagyságrendi megtakarítások kérdésének vizsgálata. 1977. Kéziratban.

delmezőséget két tényező befolyásolja: az ár és az önköltség. Míg az önköltség alakulása a termék különböző készületi fokán is nyomon kísérhető, az ár csak a késztermékre vonatkozóan áll rendelkezésünkre. A jövedelmezőségi minimum más és más lehet a gyártás különböző keresztmetszeteiben. A minimumok a különböző költség tényezők szempontjából is eltérőek lehetnek, pl. lehetséges, hogy a bérköltség minimuma más gyártási fázisnál van, mint az anyagkihasználásé. A közös szempontokat ilyenkor az önköltség értéke foglalja össze. Az egy fonalból gyártott árumennyiség növelésével az önköltség csökken, s a tömeggyártás fokozásával az önköltség csökkenése egyre lassúbbá és kisebb mértékűvé válik. (Természetesen ez fordítottan is igaz.) Ennek oka, hogy egyrészt az egyedi gyártás költséges voltát előidéző átállítási időknek és veszteségeknek a termelés egységét terhelő hányada a termelés fokozásával egyre kisebb mértékben csökken, másrészt pedig ezek az előkészületi, stb. idők nem küszöbölhetők ki teljes mértékben a termelés növekedésével. Pl. a fonó üzemekben bizonyos mennyiségű keverékanyag feldolgozása után a gépeket mindenképpen tisztítani kell, akár vége van már a tételnek, akár még nincs. Éppen ez a tény teszi lehetővé, hogy a jövedelmezőségi görbéken olyan pontot találjunk, amelynek a környezetében a választék további csökkenése, illetve a tömeggyártás növelése az önköltségcsökkentésre már nem, vagy nem számottevően hat, sőt adott esetben még önköltségnövelő hatású is lehet. Mindezt azonban az áralakulás szempontjából is nyomon kell követnünk, hiszen az önköltség vizsgálata a jövedelmezőségnek csak egyik oldalát tárja fel.

A tétel nagyság befolyásoló tényezői a gyapjúiparban és a pamutiparban

A termelői érdekek meghatározó tényezőit a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár, valamint a Pamutnyomóipari vállalat példáján mutatjuk be.⁴ Úgy gondoljuk, hogy e vállalatok elemzése alapján a két szakágazatra eléggé jellemző képet alakíthatunk ki.

A gyapjúipari tanulmány a tétel nagyság hatását három összefüggésben elemezte: a munkaóra, a hulladék és az átfutási idő alakulásának függvényében.

A *munkaóra-szükséglet* vizsgálatánál a szerző a fonoda gépeinek műszaki normáiból indult ki és a gépi idők mellett a tétel nagyságától függetlenül jelentkező állandó mellékidőket is megállapította, a 10 kg-os tétel nagyságtól a 10 000 kg-os tétel nagyságig, tehát két szélsőséges határérték között. A 10 kg-os tétel nagyságnál kg-onként 2.029 munkaóra volt a termeléshez szükséges közvetlen munkaidő, míg a 10 000 kg-os tétel nagyságnál már csak 0,120, tehát a legkisebb értéknek majdnem 1/20 része. Amíg azonban a 10 kg-os tétel nagyságnak 20 kg-ra növelésével a fajlagos munkaóra-szükséglet 1.074-re csökken, tehát az előbbi érték közel felére, addig a 10 000 kg-os tétel nagyság 5 000 kg-ra csökkentésével a munkaóra-szükséglet csak 1,6%-kal nő, a további tétel nagyság csökkenés 5 000 kg-ról, 4 000 kg-ra pedig 1%-os eltérést sem jelent a munkaóra ráfordításban. A statisztikai megfigyelések világosan mutatták a növekvő tétel

⁴ dr. Keszthelyi Károly: Az optimális sorozatnagyság és a nagyságrendi megtakarítások kérdésének vizsgálata. 1977. Kéziratban.

dr. Papp Zoltán: Specializáció és kooperáció a pamutiparban. 1977. Kéziratban.

nagyságnak a *hulladék-mennyiség* csökkentésére, vagyis a hozamok javítására irányuló hatását (csak az ún. vissza nem dolgozható hulladékokat vették figyelembe). Tiszta-gyapjúnál az 5 000 kg-os tétel nagyság 1 000 kg-onként 5 kg hulladékanyag megtakarítását jelenti, ami a megtakarított munkaidő értékének kb. tízszerese. A kevert minőségénél is nagyjából ugyanez a különbség mutatkozik, azzal az eltéréssel, hogy itt az egész hulladék-színvonal magasabb. Megállapítható az is, hogy a hulladék, illetve hozammal kapcsolatos viszonyokat feltűntető görbék optimális pontjai is az 5 000 kg-os tétel nagyság körül mozognak és e tétel nagyság következetes alkalmazása a 2 000 kg-os átlagos tételsúly helyett tonnánként mintegy 250 Ft önköltségcsökkentést jelent.

A tétel nagyság és az *átfutási idő* között ugyancsak szoros kapcsolat van. A vizsgálatba vont Terlyster nyers szövőfonal átfutási idejének a tétel nagyság függvényében való alakulását a következő táblázat mutatja be:

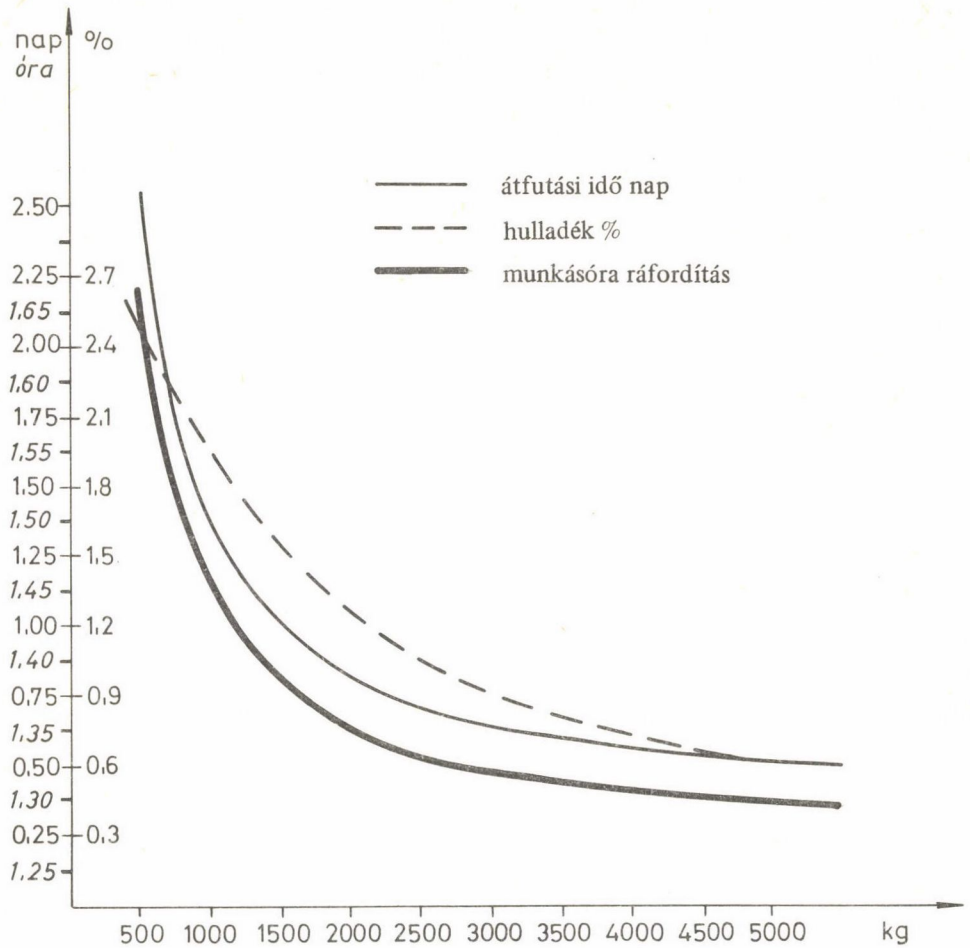
3. sz. táblázat

**Terlyster nyers szövőfonal átfutási idejének
és tétel nagyságának összefüggése**

Tétel nagyság kg	A tétel átfutási ideje napban	100 kg-ra jutó átfutási idő napban
500	12,3	2,46
1 000	13,4	1,34
2 000	16,3	0,82
3 000	19,3	0,64

Az átfutási idő összetevőit elemezve megállapítható, hogy míg a technológiai műveletek és a szükséges műveletközi megszakítások ideje a tétel nagyság növekedésével arányosan emelkedik, a természeti (pihentetési) folyamatok, technológiai és munkásoktól függő veszteségidők a tétel nagyságtól függetlenek, illetve csak kisebb mértékben emelkednek. A tétel nagyság növekedésével az átfutási idő abszolút értéke természetesen növekszik, ugyanakkor a 100 kg-ra jutó fajlagos átfutási idő csökken.

A gyapjúipari tétel nagyság e három alapvető tényezőjét összefoglalóan mutatjuk be az 1. sz. ábrán. Az ábra alapján megállapíthatjuk, hogy – az árakat most kikapcsolva – a 4–5 000 kg-os tétel nagyság elérése a célszerű; a tétel nagyság további növelése már nem jár költségmegtakarítással.

1. sz. ábra

Tétel nagyság és ráfordítási igény

A pamutipari tanulmány a sorozatnagyság vizsgálatánál két kiindulópontot választott:

- a fogyasztói (továbbfeldolgozó) igényeket és
- a pamutipar fejlődése során létrejött műszaki-gazdasági adottságokat.

A pamutipar termékei többségükben ruházati, lakás- és háztartási textília szükségletek kielégítésére készülnek. A fogyasztói igények viszonylag gyorsuló változása az utolsó tíz évben már nemcsak a ruházati textiliáknál érvényesült, hanem kiterjedt a lakástextiliák, ágynemű-félék területére is. Az export és belföldi megrendeléseknél egyaránt tapasztalható az egy mintából rendelt tétel nagyságának csökkenése. A pamutipari vállalatok kénytelenek a gyártott minták számát növelni, s a gyártást a korábbinál ki-

sebb tétel nagysággal végrehajtani, különben termékeiket nem tudják megfelelő áron értékesíteni.

Az utóbbi 10–15 évben megváltoztak a termelés műszaki-gazdasági feltételei is:

- nőtt a termelőberendezés-egységek kapacitása,
- a korábbi univerzális, többféle termékre beállítható textilipari gépek helyét elfoglalták a speciális, szűkebb termékválasztékot termelékenyebben előállító berendezések,
- fokozódott a gépsorok alkalmazása: az egymást követő megmunkálási folyamatok összekapcsolása.

Mindezek a tényezők megnövelték a gépidővel arányos gyártási költségeket, s megváltoztatták az optimális sorozatnagyságot meghatározó feltételeket.

A *pamutfonodák* már a hagyományos technológia mellett is tömeggyártást folytattak. A korszerű fonodáknál ez a folyamat tovább erősödött, mivel a keverékváltás miatti kapacitáskiesés költsége megnövekedett.

A pamutfonal feldolgozók (szövődék, kötő-hurkoló üzemek) viszonylag nagy tételben jelentkező igényei és a fonodai műszaki-gazdasági adottságok alakították ki azt a gyakorlatot, hogy a berendezések *tartósan változatlan terméket gyártanak* (egy-egy fonógép esetleg egész éven át ugyanazon fonalszámot és minőséget állítják elő), a tételek ritkán szükséges váltását pedig – a technológiailag egyébként is szükséges nagy tisztítási idő alatt – lényegében külön kiesések nélkül hajtják végre.

A *pamutszövődék* a felvetésnél indítják a gyártási tételt. Ezt – a fonalminőség keveredésének elkerülése érdekében kialakított technológiai rend szerint – felvetésre kerülő fonal keresztcséve súlya határozza meg. (A tétel tehát a felvető állványra egyszerre felrakható fonalmennyiségből képzett lánchenger.) Ez a fonalfinomsági számtól és a szövet sűrűségétől függően kb. 10–12 ezer m^2 árunak felel meg. Ez a tétel azután – irezés és a lánchengerek szövési számszámokkal való ellátása (befűzés) után – általában több szövőgépen párhuzamos gyártással fut ki a szövődéből. (Az áru tisztításának a tétel nagyság szempontjából nincs szerepe.)

A szövődékben általános az egyes gyártmányok fenti tétel nagyságnál sokkal nagyobb tömegű gyártása. Nem ritka egy-egy termék több millió méter nagyságrendben való évi kibocsátása sem, ez azonban a felvetési tételek egyszerű megismétléséből tevődik össze. A tételek egymás után ismétlődő gyártása a szövőde géplépcsőkön számszerűsíthető gazdasági előnyt (a kapacitáskihasználás növekedését, a költségek csökkentését) nem mutat, mivel a szövőgép szerszámkészlete (nyüstök, lamellák, bordák) nem annyira specializált, hogy más gyártmányhoz ne lenne felhasználható, illetve néhány ezer méter áru szövése után mindenképpen tisztításra, javításra, kicserélésre szorul.

A *kikészítést* végző nyomó-kikészítő üzemekben a termékek az alapanyagtól, az áru karakterétől, vagy a festék fajtájától függően különböző variációjú megmunkálási fázisokon mennek át. Az egyes megmunkálási fázisok nagysorozat, ill. tömeggyártás jellegűek, egyedül a nyomóműhely képez kivételt.

A tétel nagyságot befolyásoló tényezőket ezért a nyomó műhelyekben látszik indokoltnak elemezni, részben azért, mert ebben a gyártási szakaszban a legjelentősebb a költség-rakódás a termékre (a kikészítői megmunkálási költségeknek mintegy 75%-a), részben pedig azért, mivel a kereskedelmi, illetve továbbfeldolgozó rendelési tétel nagyság igény itt realizálódik. A nyomási eljárással mintázott szövetek – bár esetleg azonos

anyagú, sűrűségű, m^2 -súlyú alapszövetből készülnek – a rányomott mintával válnak egyedi terméké, amelynek gyártási tétel nagyságát vizsgálhatjuk.

A tétel nagyság és a termelési költségek közötti kapcsolat

Ezt a kapcsolatot szintén a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár, valamint a Pamutnyomóipari Vállalat gyakorlati tapasztalatai alapján ismertetjük.

A megfigyelt *gyapjúipari* fésűsfonoda 1968–1976 közötti termelési költségeit költségnemek szerint bontottuk. Az 1968–76 közötti évek termelésének és tétel nagyságának alapirányzata csökkenő. A két idősor alapirányzatát kifejező egyenlet szerint a termelés mennyiségi csökkenése nagyobb, mint az átlagos tétel nagyság csökkenése.

Az egyes költségnemek és az átlagos tétel nagyság közötti sztochasztikus összefüggés és annak előjele azt mutatja, hogy a tétel nagyság adott irányú változását a másik tényező ellenkező irányú mozgása kíséri.

A közgazdasági szabályozók évenkénti módosítása kisebb-nagyobb mértékben a költségek színvonalára is hat. Az elemzés tehát akkor reális, ha a mindenkori bázist ezekkel a hatásokkal módosítjuk. Az elvégzett – hozzávetőleges – korrekciók után a sorozat nagyság és a költségek sztochasztikus kapcsolata a következő értékekkel jellemezhető:

anyagköltség	$r = +0,567$
festékköltség	$r = -0,3879$
szolgáltatás	$r = -0,2552$
béreköltség	$r = -0,1803$
üzemi általános költség	$r = -0,548$
szűkített önköltség	$r = -0,4798$

A korrelációs együtthatók azt mutatják, hogy a sorozat nagyság (tétel nagyság) és a termelési költségek között határozott sztochasztikus kapcsolat van, s a tétel nagyság csökkenő irányzatát a költségek ellenkező irányú mozgása, növekedése kíséri. Kivételt az anyagköltség jelent, a kapcsolatot kifejező „ r ” értéke pozitívrá változott és viszonylag erős kapcsolatot jelez.

A *pamutiparban* optimális tétel nagyság alatt – vizsgálatunkban – azt az egyazon mintával gyártott nyomott készárú mennyiséget értettük, amely mellett a legkisebb az egy m^2 készárura jutó nyomóüzemi megmunkálási költség. Ennek megállapításához a felmerülő költségek jellegét kellett vizsgálat tárgyává tenni.

A nyomóüzemi költségek közül

- a) a *termelési volumennel arányosak* a festék-vegyszer költségek. Nagyságukat a nyomott minta karaktere („fedettsége”), az alkalmazott festékfajták ára határozza meg. Elméletileg feltételezhető ugyan, hogy a festék egy része a tétel befejezésekor veszteségként a nyomógépnél megmarad, ez azonban kis mennyiség, s a gyakorlatban – a párhuzamosan futó tételek valamelyikénél – törekednek ennek felhasználására.
- b) A nyomóüzemben felmerülő bér-, villamosenergia-, gőz- és állóeszközfenntartási költségek, valamint a gépek értékcsökkenése *arányos a gépek üzemelési idejével*.
- c) A tétel nagyságától függő költség a nyomóeszközök *javitásának* költsége. A nyomó

móeszközök élettartama korlátozott. A gyártás során előforduló műveletek (festékcseré, nyomóeszköz tisztítás, stb.) az eszközöket – bizonyos gyakorisággal – elkerülhetetlenül megsértik, így javításuk idővel szaporodik, végül szükségessé válik új nyomóeszköz-garnitúra felszerelése.

d/ A tétel indításával kapcsolatos *egyszeri költség* a nyomóeszközök (nyomóhenger, rotacső) beszerzési ára.

A vizsgálat megállapította azt is, hogy a tétel legyártásához szükséges gépi idő tartalmaz egy tételindítással kapcsolatos gépállási időt (a nyomóeszköz felszerelése, új színállásoknál festékcseré), s egy termelő gépidő szakaszt.

A számítások két lépcsőben készültek: a különböző tétel nagyság (mintahossz) esetén 1000 folyóméter nyomott szövetre jutó nyomó gépóra igényből kiindulva került sor a gépórák „költségesítésére”, s így a tétel nagyságtól függő költségek alakulásának elemzésére. Vizsgálatunkban hat tétel nagyságra készültek becsült adatok. A minimális tétel nagyság 3 ezer méter; 3 és 10 ezer méter között a vállalat 2–3 sávban – termékektől, piactól függően – felárát számít fel. A felár érvényesítésére a külföldi piacokon eltérőek a feltételek. Belföldön a kötöttáras termékeknél nincs mód a felár beszámítására, ezeknél a termékeknél a vállalat kis tételre nem vesz fel megrendelést. A 10 ezer méteres tétel nagyság a vállalatnál még felár nélkül értékesítésre kerülő tétel nagyság. A 15–20 ezer méteres tétel nagyság a ma értékesíthető átlagos tétel nagyság, a 80 ezer méteres tétel nagyság előforduló felső érték (a szovjet export-megrendelések egyik tipikus tétel nagysága), a 140 ezer méteres mintahossz azonban a jelenlegi gyakorlatban már csak elméleti feltételezés.

A gépidőhiány levezetésénél a számítás figyelembe vette a gép futási idejét, a technológiai gépállásokat (mintacsere, festékcseré, mintavétel), a gép-karbantartás, a tételtől független gépállás és a nyomóeszköz javítás miatti gépállás idejét. Néhány értéket – objektív adatok hiányában – tapasztalatok alapján vett fel a számítás.

Végül is a vizsgálat

a 10 ezer m-es tételnél	1,030 gépóra/ezer m
a 15 ezer m-es tételnél	0,932 gépóra/ezer m
a 20 ezer m-es tételnél	0,884 gépóra/ezer m
a 40 ezer m-es tételnél	0,864 gépóra/ezer m
a 80 ezer m-es tételnél	0,784 gépóra/ezer m
a 140 ezer m-es tételnél	0,793 gépóra/ezer m

fajlagos gépidő szükségletet adott.

A gépidőigény „költségesítése” a vizsgált rotációs filmnyomóüzem egy nyomógép-óra jutó 1976. évi üzemelési költségei alapján történt.

A tétel nagyságtól függő költségek alakulását a vizsgált nagyságoknál a 4. sz. táblázat mutatja.

A számítások szerint mint várható volt, a rotációs filmnyomógépeknél a 140 ezer méteres nagyságrendű tétel nagyság költségei a legkedvezőbbek, ami azonban – divatickről lévén szó – gyakorlatilag elérhetetlen kereskedelmi cél. Az értékesítési adottságokat jellemzi, hogy csak a szovjet megrendelések haladják meg rendszeresen a 20 ezer m-es mintahosszt, a tőkés exportnál az egy mintából befutó rendelések általában 20 ezer méter alattiak.

**Az ezer méter nyomott szövetre jutó tétel nagyságtól függő
költségek alakulása**

	10 ezer m-es	15 ezer m-es	20 ezer m-es	40 ezer m-es	80 ezer m-es	140 ezer m-es
	t é t e l n a g y s á g n á l					
a/ Üzemelési költség 442,8 Ft/ gépóra	453,2	409,2	391,4	380,2	347,2	348,0
b/ Nyomóesz- köz költ- ség	830,0	553,3	415,0	207,5	103,8	59,3
c/ A nyomó- eszközök javítási költségei	—	—	1,0	6,4	16,0	56,0
Összes tétel- nagyságtól függő költ- ség	1283,2	962,5	807,4	594,1	467,0	463,3

A vállalatnak tehát arra kell törekednie, hogy a 20 ezer méter alatti tételeknél csökkentse a költségeket. Erre leginkább a nyomóeszköz költségeknél lenne szükség, mivel ez az állandó költség minden tétel indításánál jelentkezik.

A számítások a különböző tétel nagyságoknál azonos technikai, technológiai bázist tételeznek fel, mint ahogy ez a jelenlegi vállalati gyakorlatban általában megfigyelhető. A példában szereplő esetben egy-egy tétel költségében a nyomóeszközök beszerzésének, illetve javításának költségei döntő súllyal szerepelnek. A nyomóeszköz (nikkel szita) importból származik, igen drága, élettartama sokszorosa a létező legnagyobb tétel nagyságoknak; nem kopik, javítására a leszerelés-felszerelés következtében véletlenül bekövetkező sérülések miatt kerül sor. Kisebb tétel nagyságoknál elképzelhető lenne sokkal olcsóbb, pl. műanyagból készült perforált rotacső alkalmazása, s ez azt jelentené, hogy megszűnne a tétel nagyságból eredő költségmegtakarítás fetisizálása. Mindez a textilipari termelés technológiai fejlesztésének függvénye.

A tétel nagyságokat kutatásunk eddigi fázisában vállalati keretek között vizsgáltuk. Olyan kis országban azonban, mint Magyarország, jobban kellene törekedni a tétel nagyságok vállalaton kívüli növelési lehetőségeire, mind a hazai, mind a nemzetközi igények specializáltabb kielégítésére. Ha a vállalatok csupán önmaguk termelését „optimalizálják”, elvész a társadalmi munkamegosztásból fakadó előnyök kihasználása.

A SPECIALIZÁCIÓ VIZSGÁLATA AZ ÉLELMISZERIPAR ÁGAZATAIBAN

A specializáció vizsgálatának egyik legnehezebb feladata a specializáció színvonalának mérése. A vizsgálatokat nehezíti, hogy a számított mutatókat csak az adott iparág, ágazat sajátosságainak figyelembevételével lehet értékelni.

A cikkben arról a vizsgálatról számolunk be, amelyet két élelmiszeripari ágazatban, az édesiparban és a konzerviparban végeztünk a specializáció elemzésére, időbeli alakulására vonatkozóan.

Az élelmiszeripar specializációs szintjét mindenekelőtt a szakágazatok, a gyártási ágak és üzemtípusok, valamint a termelőtevékenységek számával érzékeltethetjük.

1. sz. táblázat

**Az élelmiszeripar jelenlegi gyártási ágainak, üzemtípusainak
és termelőtevékenységeinek száma szakágazatonként**

Szakágazatok	Gyártási ágak száma	Üzemtípusok száma			Tevé- kenységek száma
		Egyszerű	Összetett	Összesen	
1. Húsipar	6	4	2	6	15
2. Baromfiipar	2	4	1	5	9
3. Tejipar	1	3	1	4	6
4. Tartósítóiipar	5	8	6	14	28
5. Malomipar	2	4	1	5	4
6. Sütőipar	2	6	3	9	8
7. Cukoripar	1	1	1	2	2
8. Édesipar	2	–	1	1	12
9. Növényolajipar	1	–	1	1	6
10. Szeszipar	4	6	3	9	10
11. Boripar	2	5	4	9	3
12. Söripar	2	2	3	5	4
13. Szikvizipar	1	6	2	8	5
14. Dohányipar	2	3	1	4	2
Élelmiszeripar összesen:	33	52	30	82	114
Szakágazati átlag	2,36	3,71	2,14	5,85	8,14

¹ Az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet munkatársai.

A magyar élelmiszeriparban a specializációs folyamat általában előrehaladottnak tekinthető. Ezt bizonyítja az üzemtípusok – különösen az egyszerű üzemtípusok – magas száma is. Az összetett üzemtípusok nagy száma viszont arra is utal, hogy sok élelmiszeripari üzemünkben a kombináció foka is viszonylag magas.

Részből az egy szakágazathoz tartozó termelőtevékenységek számából, részben pedig a technológiai és egyéb termelési körülmények különböző voltából adódóan az egyes élelmiszeripari szakágazatok belső specializációja nagymértékben eltér egymástól.

Ennek mérésére többféle egyszerű és összetett mutatót használhatunk. A legáltalánosabban alkalmazott szakágazati, illetve gyári, vagy vállalati szintű *egyszerű mutatók* a következők:

- a szakágazatban gyártott termékek száma;
- a szakágazat fő termékcsoportjainak aránya az össztermelésben;
- az egy gyárban, vagy vállalatnál gyártott termékek száma és aránya a szakágazat összes termékszámához viszonyítva;
- egy gyár, vagy vállalat fő termékcsoportjainak aránya az össztermelésben;
- egy gyár, vállalat, illetve szakágazat legnagyobb volumenben előállított termékének mennyisége és részaránya a teljes termelésben.

Összetett mutatóként az integrált specializációs koefficiens, az átlagos sorozatnagyságot, vagy a specializációs és a halmozott viszonzyszámot alkalmaztuk.

A specializáció vizsgálatát a Magyar Édesipar és a Konzervipari Vállalatok Trösztje statisztikai adatainak felhasználásával végeztük.

A 2.sz. táblázat két szakágazati szintű, édesipari egyszerű mutatót tartalmaz; a termékek számának és termelt mennyiségének megoszlását termék-főcsoportok szerint, az 1970. és 1975. évekre vonatkozóan számítottuk ki.

A táblázat alapján a cukorkaáru termékszám és termelési mennyiség szerinti részese-
dése egyensúlyban van, specializációja a többi termékfőcsoporthoz viszonyítva átlagos. A csokoládéárúnál a termékszám megoszlási százaléka a termelési arányt jelentősen meghaladja, ez az átlagosnál szélesebb választékra, alacsonyabb specializációra utal. A lisztesárúnál éppen ellenkező a helyzet, a specializációs szint a termékfőcsoportok átlagánál magasabb. 1970 és 1975 között az édesipar összes termelése jelentősen nőtt, a termékek száma számottevően csökkent, mindez a specializáció szintjének általános emelkedését mutatja. Ezt a tendenciát jelzi a specializációs viszonzyszám is.²

A konzervipar 1975 évi specializációját a 3. sz. táblázaton mutatjuk be.

A táblázat alapján megállapítható, hogy a Konzervipari Vállalatok Trösztjéhez tartozó 16 konzervgyár (pontosabban vállalat) közül egy-egy termékcsoporthoz hányban gyártanak. Természetesen minél kisebb ez a szám, az illető termékcsoporthoz annál specializáltabb. A pálmát a gyorsfagyasztott termékek viszik el, hiszen a konzerviparban csak egy helyen – a Debreceni Konzervgyárban – foglalkoznak gyártásukkal.

²A specializációs viszonzyszám (az évi termelés mennyiségének és a gyártott termékek számának hányadosa) egy-egy gyár, vállalat, vagy szakágazat különböző években mért specializációs színvonalának összehasonlítására alkalmas, de különböző szakágazatok specializációjának összevetésére nem használható. Nagyobb értéke magasabb specializációs színvonalra utal, de csak akkor, ha az döntően termékszám-csökkenés eredménye. Ellenkező esetben a mutató értékének változása elsősorban a termékek koncentrációjának alakulását jellemzi.

Az édesipar termelése termékcsoportonként

Termékcsoportok	1970					1975				
	Termékszám		Termelés		Specializációs viszonyszám	Termékszám		Termelés		Specializációs viszonyszám
	db	%	t	%		db	%	t	%	
Cukorkaáru	252	29,5	24908	26,1	99	166	24,1	25754	24,3	155
Csokoládé és csokoládés áru	413	48,4	20867	21,8	50	299	43,3	26720	25,5	89
Poráru	17	2,0	2372	2,5	180	18	2,6	3147	3,0	175
Nougátáru	19	2,2	2676	2,7	138	17	2,4	3168	3,0	186
Lisztesáru	106	12,4	28847	30,2	272	113	16,4	29905	28,2	265
Egyéb édesipari term.	18	2,1	1732	1,8	96	37	5,4	2774	2,6	75
Pörkölt kávé	15	1,8	9066	9,5	604	26	3,8	11066	10,4	426
Kávészter	13	1,5	3483	3,6	268	13	1,9	2920	2,7	225
Cikória aszalvány	1	0,1	1619	1,7	1619	1	0,1	500	0,5	500
Édesipar összesen	844	100,0	95520	100,0	112	690	100,0	105954	100,0	154

A konzervipar specializációját jellemző adatok, 1975 évre

Termékcsoportok	Alap- anyag fajták száma	Termék- fajták száma	Kiszere- lési egy- ségek száma	Termékek száma	A termék- csoporthoz tartozó ter- mékeket gyártó vál- latok száma	Összes gyártott mennyiség	A legnagyobb vojemű termék		A legna- gyobb vo- lumenű ter- mék ará- nya az egy- es ter- mékcsoport- ok termelt mennyi- ségében %	A termék- csoportok aránya az összes ter- melésben %		
							Megnevezése	Mennyisége			tonna	%
Befőtt	13	31	9	73	12	134236	5/4 vegyesbefőtt	52181	38,9	17,0		
Jam	12	15	11	79	11	19125	5/8 S.barackjam	2858	14,9	2,4		
Gyümölcsíz	8	10	9	36	11	8723	5/1 sárgabarackíz	2005	23,0	1,1		
Gyümölcslé	11	25	4	30	9	9708	sűrített almálé H	5146	53,0	1,2		
Gyümölcsbor	1	1	1	3	4	4449	0,45 almabor	2019	45,4	0,6		
Gyümölcsszörp	13	19	7	55	7	20123	0,5 p. citromízű szörp	1395	6,9	2,6		
Gyümölcspulp és velő	17	43	2	67	12	19903	H almavelő	3708	18,6	2,5		
Egyéb gyümölcskonzerv	13	25	4	27	6	1359	5/1 vanília fagyalt	232	17,1	0,2		
Gyümölcskonzerv összesen	20	169	26	370	13	217626	5/4 vegyesbefőtt	52181	24,0	27,6		
Zöldborsó	1	1	7	7	11	81163	5/4 zöldborsó	37257	45,9	10,3		
Zöldbab	1	1	7	7	11	22120	5/4 zöldbab	8494	38,4	2,8		
Lecsó	2	3	7	9	12	33351	5/4 lecsó	22307	66,9	4,2		
Finomfőzelék	.	1	3	3	7	3894	5/4 finomfőzelék	3645	93,6	0,5		
Zakuszka	.	1	4	4	10	45872	5/4 zakuszka	36714	80,0	5,8		
Félkész főzelék	15	28	3	32	11	9805	Zakuszkapaprika	7905	80,6	1,2		
Egyéb főzelékféle	15	37	4	59	10	13536	5/4 natur tók	2984	22,0	1,8		
Főzelékkonzerv összesen	20	72	21	121	13	209741	5/4 zöldborsó	37257	17,8	26,6		
Száritmány	21	28	—	28	7	7034	Száritott hagyma	3129	44,3	0,9		
Paradicsomkonzerv	1	5	15	20	12	33997	5/1 sűrített paradicsom 28–30%	4327	12,7	4,3		
Csemege uborka	1	1	8	8	13	60761	5/1 csemege uborka	44844	73,8	7,7		
Egyéb savanyúság	12	53	10	83	13	73438	5/1 vegyes darabos sav.	29570	40,3	9,3		
Ételízesítő	11	10	6	18	7	9663	Delikat 8 szp.	2551	26,4	1,2		
Halkonzerv	1	16	9	22	3	4458	1/5 d. olajushal	1955	43,8	0,6		
Húskonzerv	15	54	7	62	5	32989	1/5 konzerv-vagdalt	6742	20,4	4,2		
Készétel	15	73	4	78	6	14951	5/4 rakott káposzta	2177	14,6	1,9		
Gyorsfagyasztott termék	20	29	9	36	1	8250	Gyorsfagyasztott zöldborsó öml.	1925	23,3	1,0		
Fűszerpaprika	1	19	7	24	4	16918	Fűszerpaprika csemege	3971	23,5	2,2		
Egyéb	17	28	9	30	.	5805	H sűrített must	1461	25,2	0,7		
Száraztészta	1	23	3	27	3	22446	Kéttojásos csomagolt	4691	20,9	2,9		
Egyéb tartósítóiipari termék össz.	63	339	47	436	.	290710	5/1 csemege uborka	44844	15,4	36,9		
Teljes keresztmetszetű termelés	73	580	57	927	16	718077	5/4 vegyesbefőtt	52181	7,3	91,1		
Fémcsomagoló	2	2	.	14	13	30543	.	.	.	3,9		
Litografált lemez	1	1	.	1	4	39895	.	.	.	5,0		
Mindösszesen	76	583	57	942	16	788515	5/4 vegyesbefőtt	52181	6,6	100,0		

A termékcsoporton belül a legnagyobb volumenben előállított termékek részarányát elemezve fel kell figyelni arra, hogy pl. a 73 féle befőttből egy termék – az 5/4 vegyesbefőtt – teszi ki a termelés közel negyven százalékát, míg a többi 72 termékre átlagosan 1–1% sem jut.

A specializáció mélyebb elemzése érdekében hat kiemelt konzervipari vállalat specializációs mutatóit külön is megvizsgáltuk. A 16 konzervipari vállalat 31 telepen folytatott 1975-ben termelő tevékenységet (az időszakos előkészítő telepeket nem számítva). A vállalatok többségénél rendszerint éltek a telephelyek közötti munkamegosztás lehetőségével. Ez azonban a vállalati szintű adatokban nem mutatkozik meg, tehát tulajdonképpen a konzervipar tényleges specializációs színvonala némileg meghaladta az általunk kimutatottat. Hat kiemelt konzervgyár specializációs szintjét három mutató: az egy termékre jutó termelt volumen, a hat legnagyobb súlyt képviselő termékcsoport ill. termék részaránya alapján vizsgáltuk.

A 4. sz. táblázatban bemutatott mindhárom vizsgálati szempont szerint 1970-ről 1975-re a konzervipar egészének specializációja növekedett. A kiemelt vállalatoknál – a szegedi gyári kivételével – a konzervipari átlagot jóval meghaladó mértékben nőtt a specializációs viszonyszám.

A vizsgált időszakban a konzervipar fő termékcsoportjainak aránya jelentősen megváltozott. Ezt a változást szemléletesen mutatja az 1. sz. ábra, amelyen a konzervipar termékszámának és termelési mennyiségének alakulását tüntettük fel. Látható, hogy míg a gyümölcskonzerv-termelés aránya nő, termékszámának aránya csökken, de még így is meghaladja 1975-ben a termelést, tehát a termékfőcsoport specializációja még alacsonyabb fokú. Ez utóbbi megállapítás vonatkozik az egyéb tartósított termékekre is. A főzelékkonzerveknél viszont a termelés aránya meghaladja a termékszámét, ami nagyobb specializáltságra utal. Érdekes a fém csomagolóanyagok arányának növekedése is.

A 2. sz. ábra a hat kiemelt konzervgyár által gyártott termékek mennyiségét és termékszámát mutatja be és viszonyítja az egész konzervipar termékszámához. A viszonyítás eszköze a halmozott viszonyszám, amit úgy kapunk meg, hogy az egyes gyárak termékeinek számát összeadjuk, s ezt a halmozódást is tartalmazó összeget (hiszen egy terméket több gyár is előállíthat) osztjuk a teljes konzervipar termékszámával. Ugyanezt fejezi ki – százalékos formában – a gyárak termékszámának a szakágazati összes termékszám százalékában kifejezett aránya. Ez a mutató tehát egész szakágazatok specializációjának mérésére alkalmas. Ha a mutató értéke 1,00, illetve 100,00%, akkor halmozódás nincs, minden terméket csak egy-egy gyárban állítanak elő, a specializáció ebből a szempontból maximális.

A konzervipar és hat kiemelt konzervgyár specializációját jellemző adatok

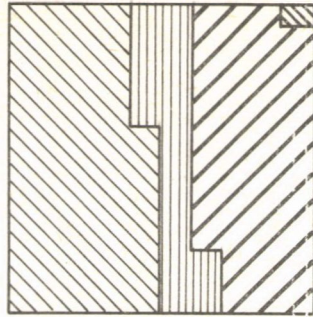
Megnevezés	Budapesti Konzervgyár	Hatvani Konzervgyár	Nagykőrösi Konzervgyár	Nyiregyházi Konzervgyár	Kalocsai Paprikaipari Vállalat	Szegedi Paprikaipari Vállalat	Konzervipari átlag	Budapesti Konzervgyár	Hatvani Konzervgyár	Nagykőrösi Konzervgyár	Nyiregyházi Konzervgyár	Kalocsai Paprikaipari Vállalat	Szegedi Paprikaipari Vállalat	Konzervipari átlag
	1970.							1975.						
I termékre jutó termelt volumen, tonna														
Gyümölcs konz.	205	—	211	177	171	—	550	282	—	238	304	234	—	588
Főzelék konzerv	49	788	618	586	34	29	1855	59	742	658	814	102	—	1733
Egyéb konzerv	260	419	238	261	386	362	604	310	565	268	469	357	311	667
TK**összesen	229	577	272	276	250	355	745	282	632	306	445	320	311	775
A hat legnagyobb termékcsoport részaránya a TK** termelésből (%)														
1.	24,4	28,2	22,8	25,7	41,6	73,5	19,6	20,8	31,8	17,8	28,7	32,1	47,0	18,7
2.	21,2	21,9	11,9	22,4	22,2	8,2	12,0	17,9	25,5	9,5	12,6	22,9	20,3	11,3
3.	13,2	14,0	10,3	11,1	7,7	6,4	9,3	16,6	13,7	8,9	11,1	15,8	16,0	10,2
4.	8,0	11,6	7,5	10,4	6,9	5,8	8,5	11,2	8,9	7,6	9,7	13,9	7,3	8,5
5.	6,4	7,6	6,5	5,4	5,8	5,7	5,6	10,5	7,3	6,6	5,9	5,4	6,4	6,4
6.	5,9	7,3	5,8	5,3	5,5	0,2	5,0	6,5	6,6	5,9	5,7	2,3	2,0	4,7
Összesen	79,1	90,6	64,8	80,3	89,7	99,8	60,0	83,5	93,8	56,3	73,7	93,0	99,6	59,8
A hat legnagyobb termék részaránya a TK** termelésből (%)														
1.	8,0	13,5	6,0	21,6	16,3*	35,2*	7,7	6,9	14,7	7,2	9,9	15,8	17,4	7,3
2.	4,4	9,7	5,1	8,8	5,9	7,8	6,7	4,8	9,4	4,3	9,1	11,5	16,2	6,2
3.	3,9*	9,5	4,3	6,9	5,2	3,2	3,6	2,2	7,8	3,8	9,1	4,6	6,9	5,2
4.	3,7*	7,6	2,5	5,1	2,4	3,0*	3,2	1,7*	7,3	3,5	8,4	3,6	2,6*	5,1
5.	3,0	4,4	2,2	2,9	2,1	2,3*	2,8	1,4	4,7	2,5	5,2	2,1	2,0	4,1
6.	2,6	2,5*	1,9*	2,5	1,5	0,2*	1,5	1,4	4,5*	2,4	4,2	1,7	1,5	3,1
Összesen:	25,6	47,2	22,0	47,8	33,4	51,7	25,5	18,4	48,4	23,7	45,9	39,3	46,6	31,0

* Fűszerpaprika féltermék, vagy félkész, illetve előtermék ömlesztve, további minőségi bontás nélkül

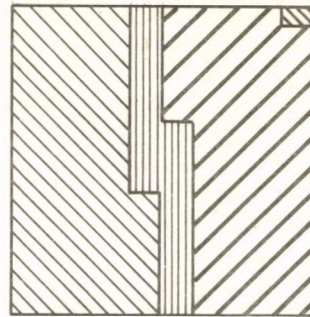
** TK = Teljes keresztmetszetű termelés

A konzervipar termékszámának és termelésének
megoszlása termékfőcsoportonként

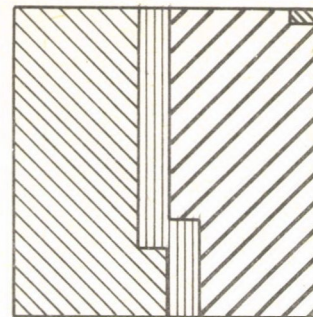
Termékszám

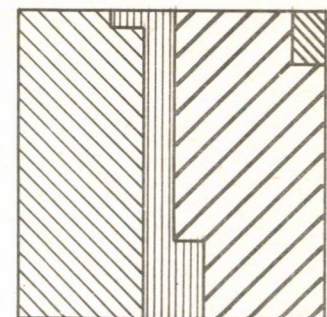
1966

1970

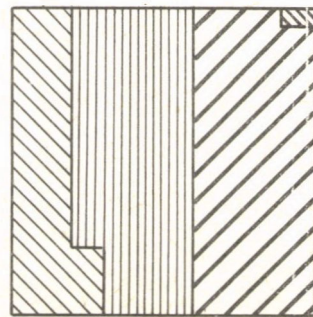

1973

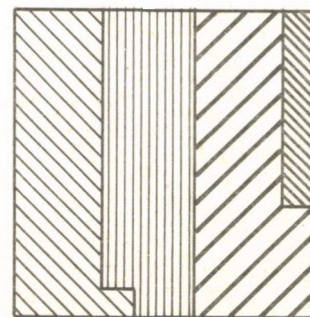

1975

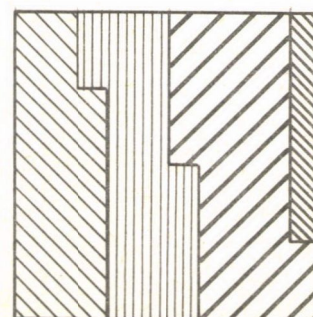
Termelés

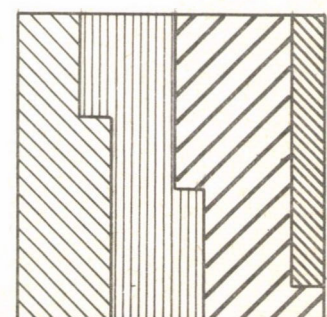
1966

1970

1973

1975

 gyümölcs-
konzerv

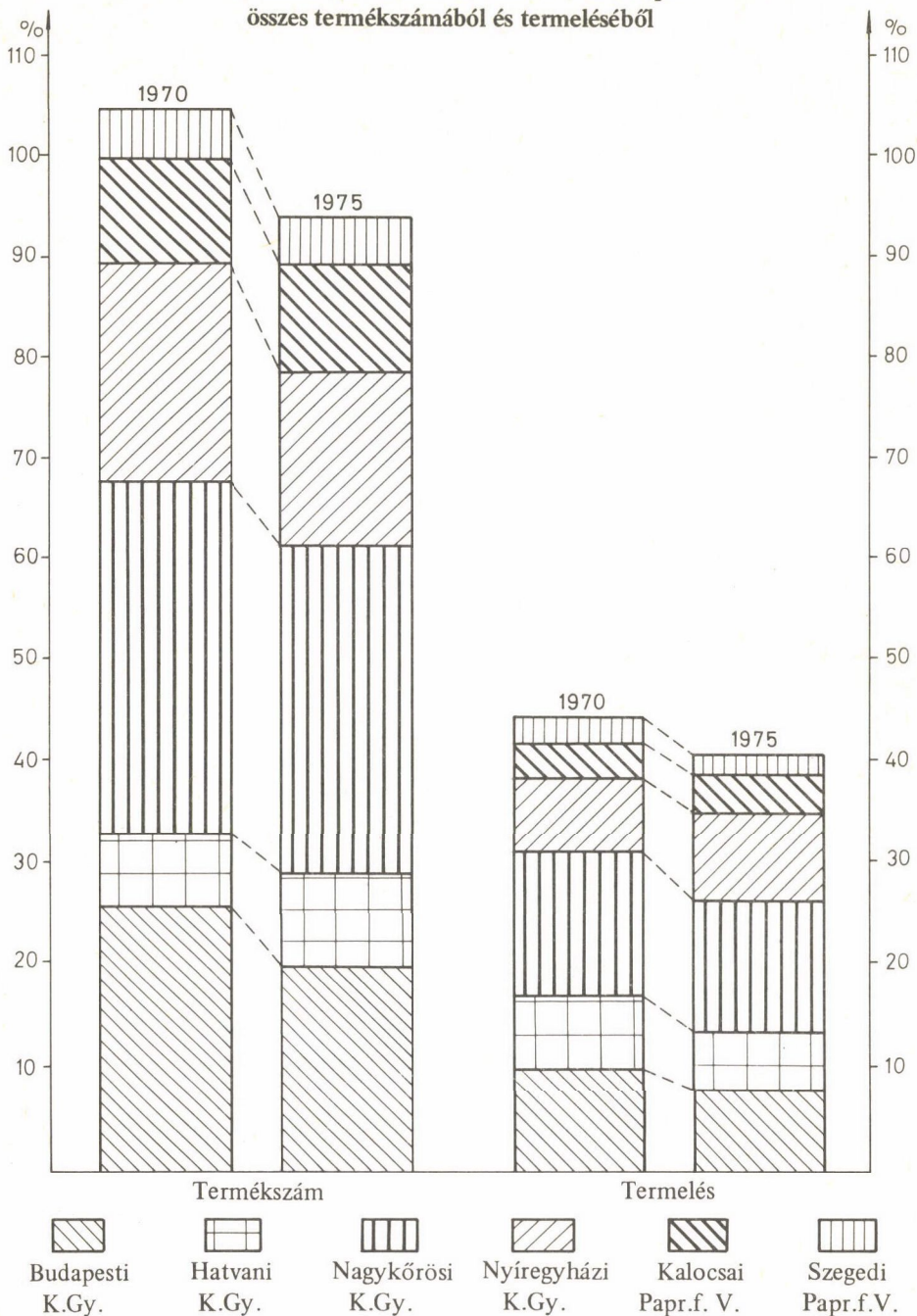
 főzelék-
konzerv

 egyéb tartósított
termék

 fémcsomagoló és
litografált lemez

1. sz. ábra

Hat kiemelt vállalat részesedése a konzervipar összes termékszámából és termeléséből

2. sz. ábra

Az összetett mutatók alapján megkíséreltük összehasonlítani a konzervipari és édesipari specializáció alakulását:

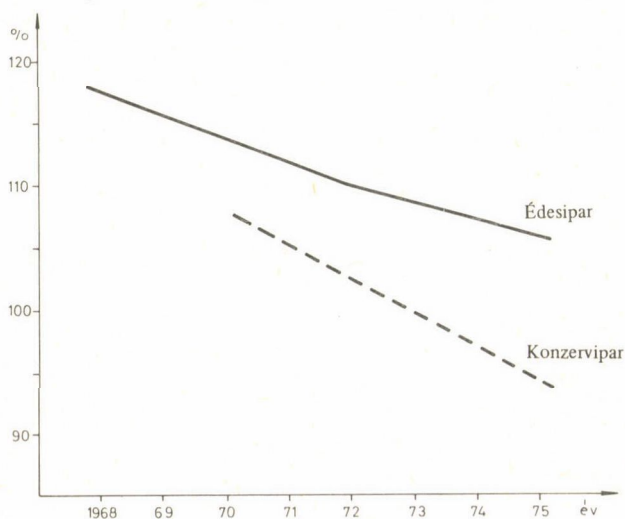
5. sz. táblázat

É v	Édesipari specializációs viszonyszám (tonna/termék)	Konzervipari specializációs viszonyszám (tonna/termék)	Konzervipari integrált specializációs koefficiens
1963	125	—	2,76
1965	151	—	2,46
1966	—	813	—
1968	123	—	2,72
1970	112	787	2,20
1972	114	—	—
1973	—	935	2,59
1975	154	837	1,92

Az édesipar specializációs viszonyszámai sokkal kisebbek a konzervipari viszonyszámoknál, mivel termelésének jellege, mérete is eltérő. A táblázatban szereplő integrált specializációs koefficiens nem más, mint a fő termékcsoport aránya az össztermelésből, szorozva a fő csomagolás-típusba kiszerelt termékek arányával, valamint a fő nyersanyagcsoportnak az összes felhasznált nyersanyaghoz viszonyított arányával. E mutató nézetünk szerint alkalmas gyárak, vállalatok és egész szakágazatok specializációjának mérésére és különböző élelmiszeripari szakágazatok specializációs szintjének összehasonlítására. Nagyobb értéke magasabb specializációs színvonalra utal.

A halmazott viszonyszám édesipari és konzervipari alakulását a 3. sz. ábra szemlélteti.

Az édesipari és konzervipari halmazott viszonyszám alakulása

3. sz. ábra

A halmozott viszonyszámok összehasonlítása a két ágazat eltérő fejlődésére utal. A hat vizsgált konzervgyár halmozott viszonyszáma 1970-ben 107,4%, 1975-ben pedig 92,9% volt, tehát a specializációs szint ebből a szempontból javult. (A görbe negatív meredeksége a specializációs szint javulását jelzi.) Ha viszont azt is figyelembe vesszük, hogy adataink a 16 közül csak 6 vállalatra vonatkoznak, akkor belátható, hogy még mindig nagyfokú a párhuzamos termelés.

Az édesiparban minden mutató alapján nőtt a specializáció színvonala. A halmozott viszonyszám például (melynek számításánál a szakágazat mind a 6 gyárának adatait figyelembe vettük) 1968-ban 117,8%, 1972-ben 109,7%, 1975-ben pedig 106,4% volt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a specializáció színvonalának meghatározásához nem elég egyetlen (bármilyen szemléletes) mutatót használni. Ehhez legalább két különböző típusú – a termékek számán, illetve a főtermék részarányán alapuló – egyszerű, valamint legalább egy összetett mutató használatára van szükség.³

³A specializáció színvonalának és változásának mérésére még nincsenek kiforrott módszereink. A cikkben javasolt – és esetleg más típusú – mutatók élelmiszeripari és más ágazatokban való alkalmazásáról szívesen közlünk hozzászólásokat. (A szerk. megj.)

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ MTA IPARGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK 1977. NOVEMBERI ÜLÉSE

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága 1977–79-re szóló hároméves munkaprogramjában célul tűzte ki a tudomány és a gyakorlat gyümölcsöző egymáshatásának erősítését és ennek megfelelően az 1977 évi programjába állította a tudományterület és az ipari gyakorlat viszonyának megvizsgálását.

A Bizottság legutóbbi, 1977. november 16-i ülését a Csepel Vas- és Fémművekben tartotta és ezen megtárgyalta a Csepel Művek vezetősége által előterjesztett „Az ipargazdasági munka eredményei a Csepel Vas- és Fémművekben, az irányítási, közgazdasági tevékenység továbbfejlesztésével kapcsolatos elképzelések” c. anyagot. A Bizottság a napirend megvalósításánál alapvetően abból indult ki, hogy egyfelől a Bizottság tagjai jobban, mélyebben megismerhessék a nagymultú gyáróriás gazdálkodásának jelenlegi helyzetét, eredményeit, megoldásra váró feladatait, másfelől ennek példáján közvetlen tapasztalatokat szerezzenek az ipargazdasági tevékenység gyakorlati érvényesüléséről, a problémákról és kutatási feladatokról.

A Gazdasági Bizottság döntése alapján a Csepel Vas- és Fémművek 1972 január 1-től teljes jogkörű Trösztként működik. Ezzel a döntéssel a nagymultú ipari egység a magyar gazdaság egyik legnagyobb termelési szervezetévé vált, amely mintegy 30 ezer főt foglalkoztat, s az éves termelési értéke meghaladja a 17 milliárd Ft-ot. Legalább ilyen jelentőségű az is, hogy a magyar ipar alapanyag- és félkésztermék gyártásában és ellátásában a Csepel Művek kulcspozíciót foglal el pl. a színesfémkohászati termékek, a melegen hengerelt acélcsövek, az elektródagyártás területén.

A Tröszt vezetőségének megítélése szerint a különféle jellegű tevékenységet folytató gyárak egy szervezetbe történő összefogását az alábbi körülmények teszik indokolttá:

- az azonos gazdaságpolitikai érdek,
- a gyáregységek szoros egymásra épültsége, vertikális kapcsolatai,
- a területi koncentráció,
- a közös közüzemi infrastrukturális hálózat,
- a szociális létesítmények oszthatatlansága.

Az eddigi tapasztalatok alapján az egységes szervezet pozitív tendenciákat bontakoztatott ki. Így pl.

- elősegítette a fejlesztési pénzeszközök koncentrálását, trösztön belül a szelektív iparfejlesztési politika következetesebb végrehajtását, a termékszerkezet átalakításának meggyorsítását,
- jobb feltételeket adott a termelőberendezések és a munkaerő átcsoportosításának gyakorlati végrehajtásához pl. a motorkerékpárgyártás megszüntetése és a kerékpárgyártás gyorsabb ütemű fejlesztése esetében,
- a belső irányítási és szabályozási rendszer jobban figyelembe veheti az egyes üzemeknek az egész vertikumban elfoglalt szerepét, jelentőségét, s ugyanakkor ezek technikai, technológiai sajátosságait. Ezáltal harmónikusabbá tehető a népgazdasági, a tröszt és a gyáregységi érdekeltég,

- a személyi jövedelem-politikában az egységes gazdálkodás egyfelől nagyobb mozgási szabadságot, lehetőséget, másfelől tudatosabb, tervszerűbb gazdálkodást eredményezett,
- biztosítani lehetett a korszerű vezetési és irányítási módszerek, rendszerek bevezetésének feltételeit.

A Csepel Vas- és Fémművekben alkalmazott többlépcsős tervezési rendszer és a trösztön belül érvényesített érdekeltségi, ösztönzési szabályzók két meghatározó mozzanata, hogy egyrészt az egységes irányító szervezet célkitűzéseinek maradéktalan realizálását szolgálják, másrészt, hogy a különböző technikai-gazdasági feltételekkel rendelkező gyáregységek sajátosságait, lehetőségeit a lehető legteljesebben törekednek számba venni.

Egy nagyvállalat gazdálkodásának ipargazdasági szintű, megoldásra váró tennivalóit jól szemléltetik a Csepel Művek bemutatott, önmaguk és az ipargazdasági kutatás számára kitűzött feladatai. A gyáregységek, az egyes gyártási technológiák műszaki fejlettsége igen eltérő; egyaránt megtalálható a legkorszerűbb és az igen elavult technika. Jelenleg és az elkövetkező években jelentős műszaki fejlesztést kell végrehajtani, egybekapcsolva a szelektív iparfejlesztés követelményeivel. E fejlesztési politika kialakítása, végrehajtási ütemének, súlypontjainak meghatározása, a vertikális kapcsolatok trösztön, országon, KGST-n belüli újrendezése, ill. szélesítése, intenzívebbé tétele igen mélyreható, széles körű ipargazdasági elemzést feltételez. A gazdasági fejlődés módosult hazai és külgazdasági feltételei, a munkaerő és a beruházás bővítésének korlátai, a fokozódó külpiazi verseny mind a KGST-ben, mind pedig a világpiac egészében, a vállalati munkában az intenzív jellegű fejlesztési irányok, módszerek alkalmazását követelik meg. A műszaki fejlesztésben, a beruházásokban, a létszámgazdálkodásban új utakat és módokat kell érvényesíteni, a piac változásait és követelményeit pedig erőteljesebben kell figyelembe venni.

Az ipargazdaságtani kutatásokkal szembeni igényeket az előterjesztés a következő kérdésekben körvonalazta:

- a/ Az egyedi beruházások hatékonyságának növelése, vállalati, trösztvi, népgazdasági hasznosságának mérése.
- b/ A vállalati létszám tevékenység-strukturájának vizsgálata; a munkahelyek, munkakörök számának csökkentése, különös tekintettel az alkalmazotti létszámra.
- c/ A szelektív iparpolitika értelmezése, a követelményrendszer és érvényesítésének feltételei a vállalati gazdálkodásban.
- d/ A tervezés, elszámolás és a belső szabályozás, érdekeltség egységesítése, korszerűsítése.
- e/ A vezetés és az irányítás hatékonyságát elősegítő információs rendszer kiépítése és rendszeres fejlesztése.

Az írásbeli előterjesztést az Ipargazdasági Bizottság ülésén Soltész István vezérgazdátó egészítette ki, majd élénk vita alakult ki. A teljességre való törekvés igénye nélkül a vita néhány, általánosabb figyelemre érdemes témaköre:

A kérdések egy része arra irányult, hogy a Tröszt közép- és hosszútávú tervei milyen fejlődési, növekedési ütemekkel számolnak, milyen szerepet játszanak majd az intenzív tényezők – a munka termelékenysége, az állóeszközök kihasználása, a tartalékok felhasználása stb. – a növekedési folyamatokban. A Csepel Művek jövőbeni fejlődésére.

désének megítélésénél abból indulnak ki, hogy a termelés rendszeres évi 5–6%-os növekedési ütemét, az ipar egészéhez hasonlóan, csökkenő létszámfelhasználás mellett kell elérni. A létszámcsökkenés üteme a vállalatnál az utóbbi években elérte az évi 2%-ot és a jövőben ezen aligha lehet változtatni. Számottevően nem befolyásolja a létszám alakulását a vidéki ipartelepítés sem, de napjainkban nem is ez a leggazdaságosabb megoldás.

A kibontakozás útja a termelékenység gyors ütemű növelése, melynek legfőbb eszközei: a rendszeres és nagyobb arányú műszaki fejlesztés, a termelési szerkezet átalakítása, a meglévő létszám racionálisabb felhasználása, a produktív – nem produktív létszám arányának javítása, a teljesítménybérben dolgozók arányának növelése stb. Az utóbbi években hozott különféle intézkedések – pl. a műszakpótlék – hatására a 144 legnagyobb jelentőségű gépi berendezés műszakszáma 2,3-ról 2,5-re, a vizsgált 8500 gépnél pedig 1,3-ról 1,7-re emelkedett.

A belső létszámtartalékok nagyságát jelzi, hogy jelenleg mintegy 10.000 ember dolgozik nem produktív területen. A legfőbb gond a létszámgazdálkodásban nem a globális hiányból, hanem abból fakad, hogy az alapvető fontosságú, speciális szaktudást, vagy nehéz fizikai munkát igénylő területeken a kritikus szint alá csökkent a létszám. Az ún. nem produktív létszám átcsoportosításnál számolni kell a különböző objektív tendenciákkal, szükségszerűségekkel: a munkaerő átcsoportosítása nem egyszerűen elhatározás kérdése, hanem csak rendszeresen végzett politikai munka, szakképzés, átképzés esetén lehet eredményes, különben az érintett dolgozók elhagyják a vállalatot. Más, megfontolásra érdemes összefüggés, hogy a jelenlegi, viszonylag magas nem produktív létszám csökkenése ellen hat majd egyes területeknek az intenzív gazdálkodással szükségszerűen együttjáró bővülése; pl. a gyártás- és gyártmányfejlesztésben közreműködő műszaki, gazdasági szakemberek, a piaci munkával foglalkozók, az érdemi közgazdasági, elemző munkát végzők és általában a megalapozottabb műszaki-gazdasági döntéseket előkészítők létszámának növekedése. Ugyanakkor pl. az anyagmozgatásban vagy az adminisztratív területeken jelentősen csökkenthető a létszám.

A kérdések másik csoportja a Csepel Művek műszaki fejlesztési elképzeléseire irányult: milyen fejlesztési koncepciókat alakítottak ki az egyes gyártási ágakra (pl. acélmű, csőgyártás, egyedi gépgyártás); mennyire építenek a távlati fejlesztési tervek a Művekben az évtizedek során létrejött jelentős szellemi kapacitásokra; a fejlesztési elképzelések célja a gépek és berendezések teljesítőképességének növelése, vagy inkább a technológia korszerűsítésére, a részleges rekonstrukciók végrehajtására irányulnak; az állóeszköz cserénél hogyan vizsgálják az elavulás kérdését; milyen mértékben építenek a műszaki tervek megfogalmazásánál a hazai kooperációs kapcsolatokra – pl. a Dunai Vasműre – és KGST együttműködésre; az exportpiacokon milyen termékek, gyártási ágak reprezentálják majd a Csepel Műveket stb.

A válaszokból kitűnt, hogy a negyedik öt éves tervet megelőző években nem volt egységes koncepció a Csepel Művek fejlesztésére, de a tényleges fejlesztés sem volt olyan mértékű, amely a gyár növekvő elavulását mérsékelte volna. A Csepel Művek nem kielégítő műszaki fejlesztésével kapcsolatos bizonyos fokig az is, hogy iparunk egyik leggyengébb pontja napjainkban a minőségi alapanyaggyártás és félgyártmány-elállítás. A fejlesztési tervek középpontjában ezért a szinesfémkohászat, az acélgyártás, a csőgyártás technikájának és technológiájának alapvető átalakítása, korszerű színvonal-

ra való emelése áll. Az eszmecsere során a műszaki fejlesztési koncepcióról összefoglalóan az a kép alakult ki, hogy annak fő súlypontjai az alapvető gyártási ágak technológiájának megváltoztatására, korszerűsítésére és a késztermék kibocsátás szerkezetének átalakítására irányulnak. Nem kellően kiforrottak még a hazai és a KGST országok termelési kooperációjával, valamint az egyedi gépgyártás fejlesztésével kapcsolatos elképzelések.

A megbeszélés során egyetértés alakult ki abban, hogy a tervezés, az irányítás és az ösztönzés jelenlegi formái, módszerei nem lezártak s nem problémamentesek; finomításuk, a változó követelményekhez való igazításuk rendszeres kutató, elemző munkát követel mind a vállalat ilyen jellegű kutató apparátusától, mind pedig a külső kutató szervezetektől. Hasznos segítséget adhat a belső irányítási munka továbbfejlesztéséhez a többi nagyvállalat ilyen irányú munkájának megismerése, a bevált módszerek megfelelő adaptációja is.

A Csepel Vas- és Fémművek ipargazdasági munkájával kapcsolatos napirendi pont megtárgyalása után az Ipargazdasági Bizottság elfogadta „A közművelődés színvonalának emelésére hozott párt- és kormányhatározat végrehajtásában való részvétel”-ről szóló előterjesztést, majd tudomásul vette az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja részéről a II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferencia előkészítéséről benyújtott tájékoztatót.

dr. Hegedűs Miklós¹

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK „A SZOCIALISTA VÁLLALAT” KUTATÁSOKRÓL

„A szocialista vállalat” kutatások 1972-től szerepelnek az Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervben országosan kiemelt főirányként, s az 1976–80-as időszakban új középtávú terv alapján folytatódnak. A tervidőszakból eltelt első két év eredményeiről, tapasztalatairól adott számot az 1977. december 5–7-én a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tudományos ülés. Az ülésszakot Szabó Kálmán akadémikus, a kutatási főirány Koordináló Tanácsának elnöke vezette, s ezen 21 kutatóhely részéről 16 referátum és 35 korreferátum, illetőleg hozzászólás hangzott el.

A tanácskozást Márta Ferenc akadémikus, az MTA főtitkára nyitotta meg, s hangsúlyozta a tudományos kutatók fontos szerepét a gazdasági döntések előkészítésében és a népgazdaság előtt álló célok megvalósításában. A nyitó ülésen ezt követően Kovács Antal, az MSZMP KB osztályvezetője tartott előadást. A KB 1977. október 20-i ülésének határozatából kiindulva ismertette népgazdaságunk helyzetét, további fejlődésünk fő feltételeit és feladatait. Rámutatott arra, hogy gazdasági céljaink megvalósítása a tudo-

¹Az MTA Ipargazdasági Bizottságának titkára.

mányos kutatás és a gyakorlat kapcsolatának erősítését teszi szükségessé és a kutatóknak mind a népgazdasági erőforrások hatékonyabb kihasználásának tervezéséhez, mind a munka- és életkörülmények javításával összefüggő problémák feldolgozásához és megoldásához nagyobb segítséget kell adni.

„A szocialista vállalat” kutatások jelenleg 15 témában, úgynevezett kutatási irányban folynak. Az ülészak referátumai e kutatások eddigi eredményeit és a további elképzeléseket ismertették. A referátumokat az ülészak három csoportba foglalva tárgyalta meg. Az első napon a szocialista vállalat népgazdaságban elfoglalt helyével, a népgazdaság vállalati struktúrájával foglalkozó referátumok, a második napon a vállalati tervezés és vezetés kérdéseivel, a harmadik napon a vállalat belső szervezetével és szervezési jellegű problémáival foglalkozó referátumok hangzottak el. A referátumok egy-egy csoportjának elhangzását követték a korreferátumok és hozzászólások. A program végül is kissé zsúfoltnak bizonyult; a sok érdekes referátum, korreferátum mellett magára a vitára viszonylag kevesebb idő jutott. Az ülészak azonban így is vélemények, feladatok, ösztönzők hasznos cseréjére adott alkalmat.

Az első témakörben Zelkó Lajos a szocialista vállalatok érdekei és a politikai gazdaságtan címmel; Herédi István a vállalati szervezet demokratizmusát meghatározó főbb tényezőkről; Máriás Antal a népgazdaság vállalati struktúrájáról; Vági Ferenc a vállalati koncentráció mezőgazdasági sajátosságairól; Sárközi Tamás pedig a szocialista vállalatelmélet, vállalatirányítás és vállalatstruktúra jogtudományi alapjairól tartott előadást.

Az egyszemélyi, illetve a testületi vezetés kérdéseivel több felszólaló foglalkozott, s úgy látták, hogy a szocialista vállalatvezetésnek nincs olyan egzakt kritériuma, hogy azt kizárólag az egyszemélyi, vagy a kollektív vezetés elveivel lehetne jellemezni. A felelősségi rendszerben ma is érzékelhető bizonyos belső ellentmondás. Jogilag egyszerűnek tűnő esetekben is nemegyszer megpróbálnak kitérni a felelősség alól, illetve van lehetőség a felelősség áthárítására. Az üzemi demokrácia megvalósításához, hangsúlyozták többen, pártunk politikájának alapelvéből következően olyan feltételeket kell teremteni, hogy az „jogosítvány” legyen a dolgozóknak a vállalat életében való aktív részvételre. A dolgozó érdekeit az igazgatóval, az állami szervek képviselőivel szemben ne csak a vállalati szakszervezet képviselje, hanem a vállalat vezetésében szélesebbkörű részvétel bontakozzon ki.

Több felszólaló foglalkozott azzal, hogy ma sok kérdésben csak formális a vállalatok hatásköre, túlzott a szabályozás, a jogi kötöttség. (Pl. egyik oldalon rendeletek írják elő, hogy hány rendész, mezőőr, és munkavédelmi előadó legyen, a másik oldalon pedig rendeletek korlátozzák az alkalmazotti létszámot, illetve azt vizsgáljuk, hogy miért sok az alkalmazottak aránya.) A gazdálkodás hatékonyságával kapcsolatban több felszólalás kiemelte, hogy a vállalati tartalék feltárására már vannak ismert módszerek, ezek hasznosítása, a módszerek megvalósítása, alkalmazása mégis lassú. Ennek egyik fő oka az uralkodó bázisszemlélet és a kellő ösztönzés hiánya.

Élénk érdeklődést váltott ki a vállalatirányítás jogtudományi-jogpolitikai kérdéseivel foglalkozó előadás. Több felszólaló utalt arra, hogy amilyen mértékben és egyre inkább nagyobb teret kap az önálló vállalati gazdálkodás, úgy növekszik a gazdasági jogalkotás jelentősége. Igen fontos azonban, hogy a jogi eszközök szabályozó funkciót töltsenek be és ne a bürokráciát, az irányítás áttekinthetetlen szövevényeit termeljék

ki. Ma a „jogi dömping” korszakát éljük, a gyakori változtatások időnként megingatják a vállalatok biztonságérzetét.

A második napon Horváth László a hosszútávú vállalati tervezés és a vállalati stratégia; Tímár János a munkaerő-allokáció és a munkaerőmozgás; Révész Gábor a vállalat belüli bér- és kereseti viszonyok; Rohánszky Mihály a vezetői tevékenység empirikus vizsgálata; Bucsy László az innováció meggyorsításának lehetőségei a magyar gazdaságban; Molnár László a vállalatok piaci kapcsolatrendszerének és marketing-munkájának vizsgálata címmel tartott referátumot.

E témakör előadásai jó alapot teremtettek a polémikus szellemű hozzászólásokhoz. Élénk vita alakult ki a vállalati tervezés, a stratégia, a fejlesztés, az innovációs folyamatok, az extenzív és intenzív fejlődés forrásai, illetve ezek közötti összefüggések kérdésében. A hozzászólások sokoldalúan taglalták, hogy a vállalatok nem élnek eléggé az innovációk alapjául szolgáló tőkeátcsoportosítási, együttműködési, társulási lehetőségekkel. A vállalatok töreksenek fejlődésre, de ezt műszakilag, közgazdaságilag, piaci oldalról külön-külön tervezik. A társadalmi-üzemi légkör általában nem kedvez kellően az innovációnak. A szabályozórendszer lehetőségeit a vállalatok nem használják ki a fejlesztéshez kapcsolódó érdekeltség javítására. Több felszólaló utalt arra, hogy a vállalati innováció, a termékszerkezet fejlesztése hatékonyabb piackutatást, a termékek piacképességének, költség- és árbevételének folyamatos elemzését teszi szükségessé.

Nagy érdeklődés kísérte a vállalati munkaerő-allokáció és munkaerőmozgás, illetve az ehhez kapcsolódó szabályozó-ösztönző rendszer problémáinak megtárgyalását is. A vállalatok többségénél az a helyzet, hogy a rendelkezésre álló munkaerő forrás nem elég hatékony felhasználása jelentékenyen növeli a munkaerőhiányt. Ez még inkább sürgeti olyan körülmények megteremtését, amelyek kikényszerítik a munkaerő és a munkaidő megfelelő kihasználását. A munkaerő indokolt átcsoportosításait nagy körültekintéssel kell előkészíteni, de ez elől nem szabad kitérni.

Az ülészak utolsó témakörében Marosi Miklós az iparvállalataink irányítási szervezetének fejlődését befolyásoló tényezőkkel; Mészáros László a vállalati szervezettség mérhetőségével és ennek néhány lehetséges mérési módszerével; Szintay István a racionalizálás módszertanának alapjaival; Ladó László az új létesítmények szervezésének modelljével; Chikán Attila pedig a népgazdaság anyagi-műszaki ellátásának és a vállalati készletgazdálkodásnak a kérdéseivel foglalkozott.

Az elhangzott előadások mind témáikat, mind tartalmi mondanivalójukat illetően tovább gazdagították az ülészak programját. Az előadók meggyőző érvekkel indokolták, hogy a szervezés és a vezetés tudományos megalapozása érdekében milyen sok még a tennivalónk az oktatásban, a kutatásban és gyakorlati téren egyaránt, valamint az átgondolt szervezőtevékenység milyen fontos szerepet játszik a gazdálkodás hatékonyságának növelésében.

A konferencia munkáját összefoglalva Szabó Kálmán akadémikus hangsúlyozta, hogy a háromnapos tanácskozás jó mérleget adott a kutatás terén eddig elért eredményekről. A résztvevők kölcsönösen „adtak” és „kaptak” egymás tapasztalataiból, és így az ülészak jól betöltötte azt a feladatát, hogy segítse a kutatási eredmények közkinccsé válását. A konferencia egész légkörét az előadók és hozzászólók részéről felelősségérzet hatotta át, hogy elősegítsék a gazdaságirányítási rendszerünk korszerűsíté-

sét, a vállalati gazdálkodás jobb feltételeinek megteremtését. A konferencia igen hasznos segítséget adott a kutatók további munkájához és minden bizonnyal növelni fogja „A szocialista vállalat” főirány kutatóinak népes táborát.

Vándor Józsefné²

FELMÉRÉS A FIATAL KÖZGAZDÁSZOK MUNKAKÖRÜLMÉNYEIRŐL

A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari Szakosztálya kérdőíves felmérés alapján megvizsgálta a fiatal közgazdászok általános munkakörülményeinek néhány kérdését.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem ipar szakán 1970 és 1975 között végzett 658 közgazdász részére küldtünk ki kérdőívet. A címek a diákkori címlistáról származtak. A megkérdezettek élet- és munkakörülményeiben, az egyetem elvégzése óta eltelt időszakban bekövetkezett változások magyarázzák, hogy a kiküldött kérdőívek közül 89 db a „címezett ismeretlen” felíratallal érkezett vissza. Kitöltve 136 kérdőívet kaptunk kézhez. A válaszokat feldolgozó tanulmány vitáján felmerült, hogy esetleg a kevésbé elégedett fiatalok nagyobb arányban válaszoltak és a mintákat célszerű volna növelni. Ezért a kérdőíveket másodsor is kiküldtük az összes címre, egy olyan levelet mellékelve, hogy csak abban az esetben válaszoljanak, ha első ízben nem küldtek vissza kitöltött kérdőívet. Az újabb 50 válasszal az összesen 186 db kitöltött kérdőív már kellő reprezentációt biztosít, a „címezett ismeretlen” felíratúakkal korrigált kiküldött kérdőívek 28%-a.

A kiküldött kérdőívek kérdései alapvetően két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyekre egyértelmű, mért adatok alapján lehetett válaszolni és ezek alapján elemezhetjük a fiatal közgazdászok munkakörülményeit, feladataik jellegét, jövedelmi viszonyait stb. A kérdések másik csoportja a megkérdezettek véleményét, munkájukról alkotott elképzelését, saját helyzetük megítélését kutatja. Tudjuk, hogy a fiatal közgazdászok munkakörülményeit meghatározó legérdekesebb tényezők – így például szakképzettségük kihasználása, vagy a nem megfelelő foglalkoztatás megnyilvánulási formái – nem jellemezhetőek számszerűen. A kétütemű felmérés során tapasztalt azonos jelenségek mégis – úgy érezzük – lehetővé tesznek bizonyos következtetéseket e tekintetben is. Feltételezhető, hogy a megkérdezettek számának további növelése már nem eredményezne lényeges eltéréseket, a főbb tendenciák azonosak lennének.

A felmérés főbb eredményei

A munkahelyi közérzet, a munkatársak közti kapcsolatok szempontjából mindenki, de a pályakezdő fiatalok számára mindenképpen döntő fontosságú a beilleszkedés idő-

²Veszprémi Vegyipari Egyetem, tanszékvezető egyetemi docens, a Vegyipari Rendszertechnikai Intézet igazgatója.

szaka, az új munkahely sajátosságainak megismerése. A beilleszkedés folyamatát rövidítheti és zökkenőmentessé teheti, ha megfelelő hosszúságú és színvonalú *betanulási időt* biztosítanak a fiatal szakember számára. A betanulási idő szerepének problémája elsősorban nem mennyiségi kérdés. A beilleszkedési periódus hossza nem mindig ad hiteles választ annak jelentőségéről. Sokkal fontosabbak a „minőségi” szempontok, a beilleszkedést ténylegesen megkönnyítő, konkrét intézkedések. A „minőségi” oldal részletesebb megismerésére a felmérés lebonyolítási módjából következően azonban nem törekedhettünk.

A válaszoló 186 fő közgazdász esetében átlagosan 3,7 hónap betanulási idő állt rendelkezésre. 47 fő számára nem biztosítottak betanulási időt, 2 fő 12 hónapnál több időt kapott a beilleszkedésre. A legtöbb munkahelyen 3–6 hónap között mozgott a betanulási idő hossza.

A kereset vizsgálatánál az alpbér és a munkahelyről származó összjövedelem alakulását évfolyamonként, munkahely-típusonként és nemenkénti bontásban elemeztük. Azt tapasztaltuk, hogy mind az alpbér, mind pedig a munkahelyről származó összjövedelem összege annál nagyobb, minél régebbi időszakra esik az egyetem befejezésének éve, ill. minél hosszabb a munkában eltöltött időszak. E tendencia megfelel az elvárásoknak, a nagyobb hozzáértés, a gyakorlati tapasztalatok növekedésének elismerését tükrözi.

A keresetek munkahely-típusonkénti (termelő vállalat, intézet-intézmény, egyéb) vizsgálatának összesített eredményei nem mutattak lényeges eltéréseket. A nők – alpbér és kereset szempontjából egyaránt – hátrányos helyzetben vannak a férfiakhoz képest. A keresetek közti eltérés nem is csekély; az alpbér esetében átlagosan 600,- Ft, a munkahelyről származó összjövedelemnél pedig még ennél is nagyobb mértékű: közel 1000,- Ft-ot tesz ki.

A vizsgálat egyik legérdekesebb kérdése az volt, hogy *miért változtatnak munkahelyet fiatal közgazdászaink*, milyen indítékok alapján szánják rá magukat az állásváltoztatásra.

Kérdésünkre a kérdőívet visszaküldők 54,8%-a, 101 fő adott érdemi választ. Az állásváltoztatás indítékai között kiugróan nagy arányban hivatkoztak arra, hogy munkahelyeiken nem biztosítanak számukra szakképzettségüknek megfelelő, felsőfokú közgazdasági végzettséget kívánó munkát. Munkaidejük nagy részét monoton, manuális, gyakran általános iskolai végzettséggel is megoldható feladatok töltik ki. A válaszok egyértelműen igazolják, hogy az egyetemről kikerülő pályakezdekők komoly elvárásokkal kezdenek dolgozni, hisznek abban, hogy munkájukra szükség van, hogy tevékenységükkel ők is hozzájárulnak majd a vállalat, intézet vagy intézmény sikeres munkájához. Ha nem is akarják megváltani a világot, igen érzékenyen érinti őket, ha a tapasztaltabb kollégák részéről közönyt, vagy az egyetemen elsajátított tudás lebecsülését érzik. A válaszokból az is kiderült, hogy ezen túl mint közgazdászokat nyugtalanítja őket a szakképzettség kihasználatlansága, az állam és saját maguk részéről nem kis anyagi áldozatot követelő négy-öt, tanulással eltöltött év eredményeinek kiaknázatlansága. „Igazi” közgazdasági tevékenységet szeretnének végezni; illetve közgazdasági elemző munkával résztvenni a döntések előkészítésében, meghozatalában.

Fentiek értékelésénél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy kérdőívünkön nem definiáltuk az „igazi” közgazdasági munka fogalmát. Feltételezhető ugyan, hogy

a válaszolók egy részének munkaidejét ténylegesen manuális, monoton tevékenységek töltik ki, de mivel e munkák közgazdasági jellegének megítélését a megkérdezettekre bíztuk, a szubjektív vélemények mögött eltérő jelenségek húzódnak meg.

Az anyagi tényezők a válaszok szerint távolról sem játszanak akkora szerepet, mint azt sok esetben feltételezik. A visszaérkezett kérdőívek alapján úgy tűnt, hogy a fiatal közgazdászok igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a rájuk bízott feladatok színvonalának és tevékenységük erkölcsi elismerésének.

A vezetés színvonala nagy mértékben hozzájárul a munkahelyhez kötődéshez, ill. a fluktuáció mértékének alakulásához. E tényező kapcsolódik a munka jellegéhez, a fiatal közgazdászra bízott feladatok minőségéhez. Ezért – bár csupán 10 fő jelölte meg munkahelyváltogatása okaként – szerepe nem hanyagolható el.

Fiatalközgazdászaink tényleges foglalkoztatottsági színvonaláról igen nehéz teljesen hiteles képet adni. Úgy érezzük azonban, hogy éppen az érintettek azok, akiknek a főbb kérdésekről vallott véleményét a valós helyzet jó közelítéseként elfogadhatjuk. (Ahogy a vélemények között általában, úgy itt is találkozhattunk szélsőséges álláspontokkal, túlpontírozott megfogalmazásokkal.)

A munkakörülmények megítélésének egyik alapvető szempontja, hogy a különböző típusú munkák elvégzéséhez *van-e elegendő szakember*. Ezért fiatal közgazdászainknak is feltettük a következő kérdéseket: „Megítélése szerint munkahelyén megfelelő számú közgazdászt alkalmaznak-e?” „Ha nem, a jelenleginél többet, vagy kevesebbet tartana szükségesnek a meglévő létszámhoz képest...?” Az iparvállalatoknál dolgozóknak csupán 27%-a tartja megfelelőnek az ott alkalmazott közgazdász létszámot, s 68%-uk szerint a jelenleginél több közgazdászt kellene foglalkoztatnia munkahelyének. E megállapítás azonban – mint ezt a későbbiekben látni fogjuk – igen ellentmondásos jelenséget takar. A válaszolók szerint ugyanis, bár több közgazdászra lenne szükség, a meglévő létszámot sem tudják kellőképpen foglalkoztatni. A két ellentétes megállapítás oka valószínűleg az, hogy a vállalatok eredményesebb munkájához a közgazdasági összefüggések alaposabb ismeretére lenne szükség, ami azonban nemcsak és talán nem is elsősorban a közgazdászok létszámának növelését, hanem a meglévők szaktudásának fokozottabb kihasználását követelné meg. Az intézetek, intézmények közgazdással való ellátottsága valószínűleg jó, a válaszolók 89%-a ugyanis ezt vallja. Az egyéb munkahelytípusok elemzésére nem térünk ki. Ezek a válaszok – esetenként bevallottan is – nagy bizonytalanságról tanúskodnak. Ez érthető, hiszen a rádió, a televízió, a hírlapok, kórházak stb. közgazdász munkatársai speciális helyzetben vannak.

A fiatal közgazdászok *szakképzettségének kihasználásáról* a munkaidő aktív munkavégzéssel töltött ideje és a szakképzettségnek megfelelő munka aránya alapján kíséreltünk meg képet alkotni.

Nem foglaltunk állást – mint már említettük – abban a kérdésben, hogy közgazdász képzettség esetében mi tekinthető szakképzett munkavégzésnek, és nem közöltük azt sem, hogy valakinek a szakképzettsége milyen feltételek teljesülése esetén tekinthető kihasználnak. Tehát konkrét mérce hiányában mindenkinek saját értékrendszere alapján kellett e kérdésekre a választ megadnia. A vélemények ezért sok szubjektív elemet tartalmaznak, ami nem hagyható figyelmen kívül a válaszok értékelésénél.

A válaszolók véleménye szakképzettségük kihasználtságáról

A munkahely jellege	A kihasználtság megítélése	Megfelelő	Nem megfelelő	Nem válaszolt	Összesen (fő)
	megoszlás (%)				
Termelő ipari vállalat		31	67	2	75
Intézet, intézmény		58	42	—	66
Egyéb		49	51	—	45
Összesen:		45	54	1	186

A válaszolók 45%-a megfelelőnek, 54%-a nem megfelelőnek minősíti szakképzettsége igénybevételét munkahelyén. A pontosabb helyzetmegítéléshez itt is munkahely-típusonként kell megvizsgálni a válaszokat. Szembeötlő a már említett ellentmondás. Az *iparvállalatoknál* dolgozóknak csupán 1/3-a látja kellőképpen kihasználnak saját szakképzettségét, s mintegy 2/3-a kedvezőtlennek ítéli meg, ami ellentmond az előző fejezetben jelzett közgazdász-hiánynak. Kissé módosul az *intézetek, intézmények* közgazdasági munkaköreiről alkotott kép is, hiszen a válaszolóknak csupán 58%-a minősítette szakképzettségét kellőképpen kihasználnak, s 42%-uk nyilatkozott ezzel ellentétesen.

Az információkat mélyítik, pontosítják a munkaidő kihasználására és a szakképzett munkavégzés arányára adott válaszok.

2. sz. táblázat

A munkaidő és a szakképzettség kihasználása

Megnevezés	Munkaidő kihasználás %-a	Szakképzett munkavégzés %-a a napi munkaidőn belül
Termelő ipari vállalat	70	33
Intézet, intézmény	71	47
Egyéb	65	32
	70	38

A táblázat alapján az iparvállalatoknál dolgozó válaszolók munkaidejüknek csupán 33%-ában végeznek (megítélésük szerint) szakképzettségüknek megfelelő munkát. Az intézetekben, intézményekben dolgozó fiatal közgazdászok helyzete kedvezőbbnek mondható. Munkaidejük 71%-ában megközelítően napi 6 órában végeznek munkát, és ebből átlagosan 4 órát megítélésük szerint szakképzett munka mellett töltenek el.

A vizsgálat során a nem megfelelő foglalkoztatottság okaira és fő megnyilvánulási formáira is igyekeztünk választ kapni.

Fiatalközgazdászaink nem megfelelő színvonalú foglalkoztatása – a megkérdezettek szerint – főleg abban nyilvánul meg, hogy sok manuális munkát, adminisztrációs tevékenységet kell végezniök, valamint, hogy nem tudják munkával kitölteni a munkaidejüket. Az okok megfogalmazásánál a válaszolók többsége ezt a vezetési számlájára írja. Különösen az iparvállalatoknál dolgozók várják helyzetük jobbrafordulását e felmérésektől. Többen közülük köszönettel küldték vissza a kérdőívet.

A fiatal közgazdászok foglalkoztatottságában sokkal kevésbé élesen, de valószínűleg az intézetek, intézmények esetében is meghúzódnak a fentiekhez hasonló problémák. Így magyarázható az a jelenség, hogy az általában megfelelőnek ítélt közgazdász-létszám mellett a közgazdászok egy jelentős részének munkaideje nincs kellőképpen kitöltve.

A fiatal közgazdászok *továbbképzési igénye*, a továbbképzésben való részvétele együttesen igen jónak ítélnélhető. Csupán 6%-uk nyilatkozata jelez, jelenre és jövőre vonatkozóan egyaránt a továbbképzéstől való tartózkodást, 94%-uk tehát már részt vett, jelenleg részt vesz, vagy részt kíván venni szervezett továbbképzésben.

A vizsgálat eredményeinek értékelésénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy mindössze 186 fő válaszait elemezhettük. Ennek ellenére úgy érezzük, hogy több, a fiatal közgazdászaink munkakörülményeit meghatározó tényező módosítására van szükség. A változtatások a munkaidő és a szakképzettség kihasználása terén a legsürgősebbek, és ez nem csupán fiatal közgazdászaink érdeke.

dr. Illés Mária – dr. Szabó Ágnes³

TANÁCSADÁS A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALATOK RÉSZÉRE A TÖKÉS ORSZÁGOKBAN

A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége 1977. november 9–11 között szakértői ülést rendezett Hágában, a kis- és középvállalatok részére nyújtott tanácsadásról. Az értekezleten a rendező holland termelékenységi központ munkatársain kívül angol, dán, ír, kanadai, magyar, norvég, nyugatnémet, osztrák, svéd és török szakértők, összesen 18-an vettek részt.

A tanácskozás középpontjában egy – a kis- és középvállalatok általános irányítási és termelékenységi színvonalának javítását, továbbá a munkanélküliség növekedésének

³ A felmérést és ismertetését dr. Illés Mária, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa és dr. Szabó Ágnes, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának tudományos munkatársa készítette.

meggátolását célzó – holland program⁴ eddigi tapasztalatainak értékelése állt. E mintegy két éve indított program legfontosabb jellegzetessége, hogy államilag dotált és központi szervezett akció; a koordináció különféle bizottságok hierarchiáján keresztül történik, a központi és 11 regionális egységen keresztül. A végrehajtásban érdekelve, s az egyes bizottságokban képviselve van a Technikai ügyek Minisztériuma, a Szociális ügyek Minisztériuma, a Szociális és Gazdasági Tanács, továbbá több központi intézet és intézmény, valamint a szakszervezetek és a vállalkozók szervezete is.

A program alapvető célkitűzése a munkanélküliség terjedésének megakadályozása, ennek érdekében a 10–200 alkalmazottal működő kis- és középvüzemek irányítási színvonalának általános, komplex javítása.

A program centralizáltságát és koordináltságát szemlélteti az 1. sz. ábra. Ezen jól látható, hogy a program teljesítése szempontjából kulcsfontosságú az összesen kb. 40 fő összekötő („Personal Approacher”) szerepe. Ezek jó képességű, a vállalati irányítás, vezetés, szervezés kérdéseiben jártas szakemberek.

Három év alatt valamennyi e kategóriába tartozó vállalatra kiterjedő teljes körű felmérést akarnak végezni. Ez óriási terhet ró az apparátusra és megszabja az egyedi vizsgálatokra számítható időt is, mivel az összes – kb. 10 000 – holland vállalatból mintegy 9 200 a kis- és középvállalkozás. A vizsgálat és tanácsadás célkitűzése és tartalma is különbözik a jól működő, vagy a „már éppen csak létező” vállalatok esetében. Feltűnő a vizsgálatok és a tanácsadás gyorsasága. Az „összekötő” egy-két félnapos „kiszállás” után gyors javaslatot tesz a vezetés gyenge pontjainak javítására, vagy további speciális szakértői vizsgálatokat javasol. Ezek terjedelme központi szabályozott: legfeljebb háromszor öt nap – öt naponként progresszíven növekvő tarifával – rendkívüli esetekben még további tíz nap. A szakértők első látogatásai általában díjmentesek.

A vizsgálat és tanácsadás két fő alapelve az önkéntesség és a bizalom. A vállalkozó elutasíthatja, vagy bármikor megszakíthatja a kapcsolatot a szervezettel. Gyakoribb azonban, hogy a vállalkozók kétszer-háromszor is jelentkeznek tanács kéréssel. A kölcsönös bizalom – sőt bizalmas jelleg – nem feltétlenül jelent titkosságot, de tilos az adatokat más célokra – pl. az adóügyi hatóságoknál – felhasználni.

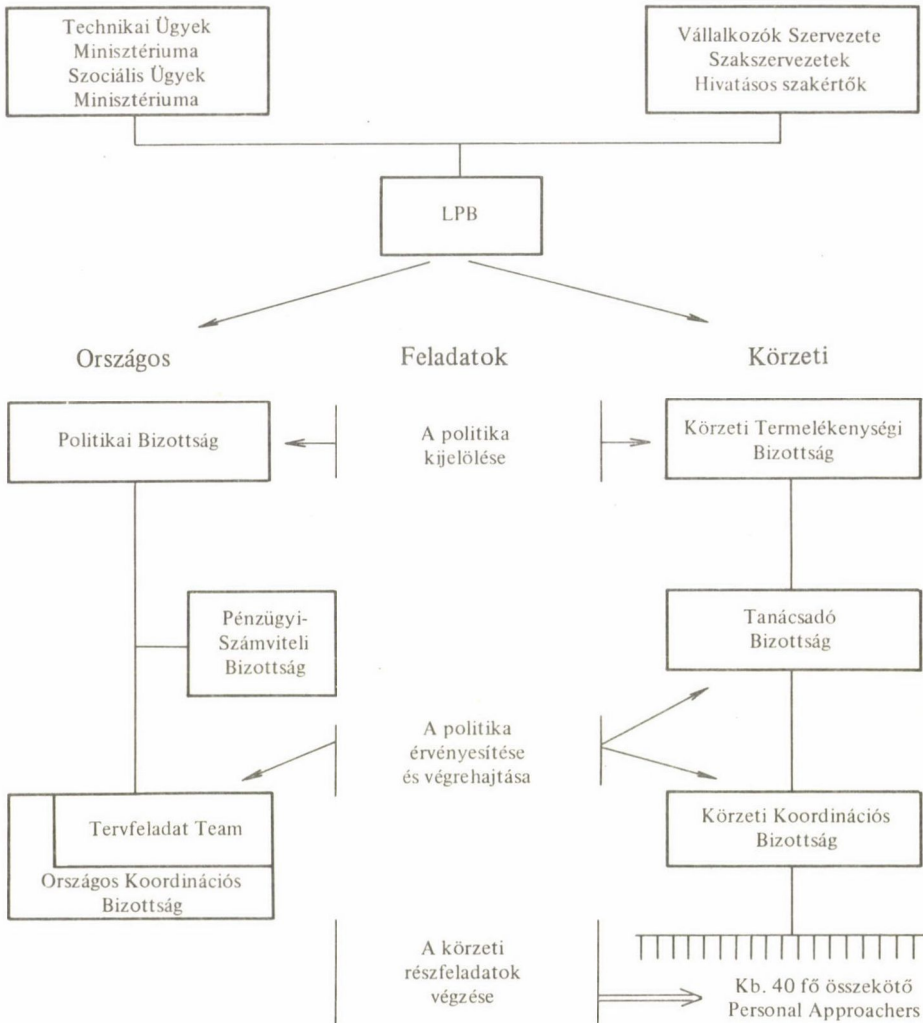
A vizsgálat és a tanácsadás szakmailag felöleli a vállalati irányítás szinte valamennyi területét: a számviteli és pénzügyi helyzetet, a vállalati szervezetet, a külső–belső információk mennyiségét és felhasználását, a piaci helyzet ismeretét; az értékesítés, a marketing, a távlati stratégia, a vállalatpolitika, s a tervezés színvonalát; a technológia és a termék szerkezet korszerűségét, a személyi és szociális viszonyokat stb.

A tanácskozás holland rendezői tárgyilagos és önkritikus értékelést adtak a program végrehajtásának eddigi eredményeiről és nehézségeiről. Elsősorban a tanácsadó szolgáltat hatékonyságával, a program szervezeti működésének továbbfejlesztésével, a vállalati irányítás hosszú távú stratégiájával, s az információ nyújtás szélesítésével kapcsolatban kérték a résztvevők véleményét.

A program értékelése során mind metodikai, mind gyakorlati téren kisebb-nagyobb véleménykülönbségek voltak. Általában megkerülték a vitában annak az alapvető problémának a tisztázását, hogy a „termelékenység” és a management javításának vizsgált kérdései mennyiben ségíthetik valóban a munkanélküliség felszámolását.

⁴ Landelijk projekt bedrijfsvoorlichting (LPB). A vállalati tanácsadó szolgálat országos programja.

A PROGRAM SZERVEZETE

1. sz. ábra

A program és a végrehajtás részletkérdéseivel kapcsolatos fontosabb vitatémák az alábbiak voltak:

- A program aktív vagy passzív jellege domináljon-e; a diagnózis után a terápia csak a vállalat illetékessége legyen-e, vagy a szervezeté is;
- A szervezet képviselői (összekötők, szakértők) és a vállalkozók között kívánatos jó viszony megalapozásának szakmai és emberi motivumai, nehézségei (pl. a kis- és középvállalatok vezetésére jellemző családi irányítás személyi problémáinak meghatározó jellege, s ezek tapintatos feloldásának gondja);
- Az összekötők és tanácsadók szakmai képzettsége, rátermettsége; általános mű-

szaki-gazdasági intelligencia szükséges-e, vagy specialista legyen (a diagnózishoz kívánatosabb az első, a problémák megoldásához a második);

- A tanácsadásban a rövid távú, szűk keresztmetszettel kapcsolatos problémák megoldása, vagy pedig a távlati stratégia kialakításának segítése legyen-e a szolgálat fontosabb feladata;
- A centralizálás és decentralizálás – a központi és a területi szervezetek között – hogyan segíthetné hatékonyabban a program végrehajtását;
- A vizsgálatok egységesítése, vagy a vállalatok mérete, fajtája, problematikája szerinti differenciálás célszerűbb-e;
- A program állami támogatása mennyiben növelheti a központi akarat érvényesítését;
- A statisztikai információk hiánya, megbízhatatlansága, illetve az erre épülő vizsgálatok következtetéseinek az intézkedésekkel történő összehangolása milyen megoldást igényel;
- A rugalmas termékszerkezetű, fejlődő és alkalmazkodóképes kis- és középvüzetek milyen szerepet játszhatnak a gazdasági környezet alakításában; mi legyen a 10 főnél kevesebbet és a 200 főnél többet foglalkoztató vállalatokkal;
- Fel lehet-e egyáltalán oldani azt az ellentmondást, hogy a tanácsadó szolgálat egymással konkurráló vállalatokat segít;
- Hogyan segítheti a tanácsadó szolgálat a vállalat marketing tevékenységét a külső és belpiaci helyzetre vonatkozó aktuális információkkal;
- Milyen tanácsadási módszerrel érhető el, hogy a vállalkozók érezzék a szolgálat szükségességét. Alapkérdés: a tanácsadó szolgálattal a jó üzemetek kell-e tovább segíteni, vagy a súlyos gondokkal bajlódókat kell a csődtől megmenteni.

A fenti kérdésekkel kapcsolatban a különböző termelékenységi központok képviselői ismertették saját országaik tapasztalatait. A résztvevők egybehangzó véleménye szerint leghatékonyabb az NSZK Termelékenységi Központjának (RKW) módszere, ezt követi sok tekintetben a norvég, majd az ír gyakorlat is. Ez az állásfoglalás egyben – indirekt módon – a holland gyakorlat tapintatos, általuk nagyrészt elfogadott, kritikáját is jelentette. A felfogásbeli főbb különbségek jól kirajzolódtak a hozzászólók értékelő véleményéből, állásfoglalásából. Ilyenek például, hogy

- a bizottsági hierarchia kissé bonyolult, túl sokirányú, ezért a koordináció nehézkes, lassítja a program végrehajtását;
- a piaci helyzetről, a gazdasági környezetről a vállalatok részére adott információk tartalma és frissessége nem mindig kielégítő;
- a tanácsadó szolgálat gyakorlati bonyolításában, a formailag és tartalmilag kevésbé „sértő” új utak keresésében, különös hangsúlyt kell kapnia a „need of learning”-nek, fel kell kelteni a tanulás kényszerének érzését (pl. az NSZK-ban tömeges továbbképzést, tanfolyamokat rendeznek 15–20 fős csoportok számára, 20 napos kurzusokkal);
- növelni kell az állami beavatkozás intenzitását. Az NSZK-ban pl. még állami rendelkezések biztosításával is beavatkoznak;
- a gazdasági környezet reális felméréséhez a belső piac ismeretén túl a külgazdasági kapcsolatok ismerete is szükséges volna; az első érdekében indokolt lenne a

10 főnél kevesebb, illetve a 200 főnél több munkást foglalkoztató üzemek, valamint a multinacionális vállalatok bevonása is; a külpiac ismeretét viszont szinte megoldhatatlan gondok nehezítik.

Nagyon határozott új útkeresés jelentkezett holland részről is. A program értékelése tekintetében – a résztvevők érdekeltségének megfelelő – polarizálódás tapasztalható. Behatóan foglalkoznak azzal, hogy már a közeljövőben, a fentiekben ismertetett program mellett kiegészítőleg (esetleg távlatban már helyette) beindítják az ún. Business Diagnosis (BD) programot. Ennek keretében a pangás és a prosperálás viszonyai közötti különbségeket elemzik majd ugyanannál a vállalatnál.

Az értekezletet az elnöklő titkársági képviselő – egy rögtönzött helyszíni közvélemény-kutatás adataira támaszkodva – sikeresnek ítélte és azzal zárta, hogy a közeljövőben indokolt hasonló további tapasztalatcserék szervezése.

A tanácskozáson e beszámoló készítője is tartott előadást, a magyar tapasztalatokról; ismertetése ehelyütt nem látszik szükségesnek.

Erdősi Pál⁵

TÖREKVÉSEK A KONCENTRÁCIÓ ÉS SPECIALIZÁCIÓ NÖVELÉSÉRE BULGÁRIÁBAN⁶

A bolgár népgazdaság VII. ötéves tervének legfontosabb célkitűzései – a hatékonyság és a termelékenység emelése, a minőség javítása, a termékek nemzetközi versenyképességének biztosítása – szükségessé teszik a gazdaság irányítási struktúrájának átalakítását, mindenekelőtt a termelés koncentrációjának és specializációjának növelését, a termelők közötti gazdasági kapcsolatok tökéletesítését. A koncentráció és specializáció elmélyítésének új módszerét – amely multiplikációs módszerként vált ismertté – a BKP XI. Kongresszusa is elfogadta.

A multiplikációs módszer nevét azért kapta, mert a termékek vagy alkatrészek termelésének specializálása, koncentrálása, szabványosítása révén elérhető előnyök többszörös hasznosítását kívánja biztosítani. Az eredmények azáltal sokszorozódnak meg, hogy megtakarítások és hatékonyság növekedés érhető el nemcsak közvetlenül az adott termelési szakaszban, hanem annak megelőző és követő fázisaiban; nemcsak a termelőnél, hanem a fogyasztónál; nemcsak a termelésben, hanem a kereskedelemben is.

A módszer lényegében az alábbi négy fő összetevőre, részfeladatra bontható:

- a tárgyi-, rész-, és technológiai specializáció népgazdasági méretekben történő elmélyítése és ennek alapján a koncentráció fokozása;
- a termékválaszték népgazdasági szintű szabványosítása, tipizálása, egységesítése;
- a gazdasági egységek és az egyes kapacitások méreteinek optimalizálása;
- a technológiai folyamatok és a termelési tevékenységek irányításának automatizálása.

⁵ A NIM Ipargazdasági és Szervezési Intézetének fősztályvezetője.

⁶ Todor Bozsinov cikke alapján; megjelent az Ikonomiczeszki Zsivot 1977. 4. számában.

A specializáció elmélyítésére irányuló törekvések fő jellemzője a korábbiakban az volt, hogy ezek az akciók általában vállalatok, kombinátok, egyesületek szintjén valósultak meg, s ezáltal a végtermékgyártás zárt, sokszor önálló rendszereit hozták létre. E fejlődési szakasz, bár megfelelő bázist teremtett a specializáció népgazdasági szintű fejlesztéséhez és ennek alapján a koncentráció fokozásához, napjainkban már a gazdaság további intenzifikálásának gátjává vált. Szükségessé vált, hogy a rész-specializáció elmélyítésével olyan nyílt termelési rendszerek alakuljanak ki, ahol a végtermék fogalma népgazdasági szinten értelmezhető, és olyan erősen specializált termelési egységek jöjjenek létre, amelyek igen szűk választékban nagy szériákat termelnek.

Az előzetes tervek alapján pl. a szállítási eszközök gyártása területén a jelenlegi 150 öntöde helyett 8–10 működhetne, a kovácsolt termékeket 30 üzem helyett 4 specializált üzem tudná előállítani, miközben a termelési volumen két és félszeresére növekedne. Hasonló mértékben lehetne koncentrálni az alkatrészgyártást, majd az összeszerelés műveleteit.

A specializáció elmélyítésével, az egytípusú, egynemű termelés koncentrálásával megfelelő méretű termelési egységek hálózatát lehetne létrehozni a kapcsolódó ágazatokban; természetesen a termelés ágazati sajátosságainak figyelembevételével. A gépgyártásban pl. a termelési folyamat egyes lépcsőfokai (az öntvény-, az alkatrész-gyártás, az összeszerelés, majd a beállítás és ellenőrzés fázisai) alapvetően meghatározzák a specializáció lehetőségeit; a vegyiparban viszont a specializáció és koncentráció fejlesztése más úton halad.

A vegyipari folyamatok szoros összefonódása a vertikális kombináció, s az egyes alapvető nyersanyagok komplex feldolgozásán alapuló specializáció és koncentráció kialakítását teszi ésszerűvé.

A népgazdaság termelő folyamatainak valamennyi fázisára kiterjedő széles körű specializáció lehetőséget nyújt az egytípusú termelés sorozatnagyságának növelésére. Ezáltal megteremt a modern technológia alkalmazásának a termelés, az ellenőrzés és az irányítás automatizálásának feltételeit. Szélesíti a lehetőségeket a nemzetközi kooperáció terén, s alapot teremt a kutatás és a műszaki fejlesztés specializációja számára.

A fentiekben részletezett törekvések megvalósításának feltétele: az egész népgazdaságra kiterjedő, az újratermelési folyamat minden elemét átfogó szabványosítás és tipizálás. Az anyagi termelés különböző területein végzett elemzések alapján célszerű kialakítani a szabványosított alkatrészek és tipizált termékek egységes nemzeti katalógusát, amely a jövőben támpontot nyújthat a termelési egységek, folyamatok és szakaszok specializációjához, a csereszabatos alkatrészek kialakításához, a konstrukciós munkához, s a továbbiakban a nemzetközi munkamegosztás fejlesztéséhez is.

A termékek szabványosításával és tipizálásával létrejött széles körű specializáció lehetővé teszi az egynemű termelési szakaszok és folyamatok koncentrálását. Ez egyes esetekben területi, szervezeti decentralizációhoz vezet, s kisebb méretű gazdasági egységeket hoz létre. Mégsem kerül ellentmondásba a termelés koncentrációjának törvényével, mivel gazdaságosabb termelési méretek kialakítását teszi lehetővé. Népgazdasági szinten a rész- és technológiai specializáció kívánatos mértékét a specializáció révén elérhető megtakarítások és a szállítási költségek összevetése alapján célszerű kialakítani.

A gazdasági egységek széles körű specializációja elkerülhetetlenné teszi a gazdaság szervezeti és irányítási struktúrájának átalakítását. A vállalatok jelenlegi struktúrájára

nak, jogkörének és kapcsolatainak fenntartása nem teszi lehetővé a specializáció előnyeinek kihasználását.

A népgazdasági méretű széles körű specializáció bonyolultabbá teszi a gazdasági egységek közötti kapcsolatokat, s ezáltal magában hordozza a gazdaság szétzilálásának, aránytalanságok kialakulásának a lehetőségét. Ennek elkerülése érdekében olyan szervezeti, irányítási rendszert célszerű kialakítani, amelyben a rendszer elemei képesek arra, hogy saját belső arányosságukat megőrizzék, és a felsőbb irányító szervek – beleértve a központi tervező szerveket is – biztosítsák a külső kapcsolatok arányosságának megtartását.

Az eddigi, a végtermék szempontjából zárt rendszerű gazdasági egységeket – vállalatokat, kombinátokat – specializált termelési egységek váltják majd fel, amelyek felelősek lesznek azért, hogy szűkebb részterületükön az egész népgazdaság igényeit kielégítsék. Az ezeknek az egységeknek a működését összefogó minisztériumok – mint gazdasági komplexumok – szerepe és jogköre szintén megnő. Teljes felelősséggel (és hatáskörrel) tartoznak azért, hogy saját részterületükön az arányosságot megőrizzék.

Az irányítás jelenlegi módszereit a kibernetika elvein történő irányítás széles körű elterjedése váltja majd fel, ami az irányítási szervezet alábbi strukturális és funkcionális változtatását igényli:

1. Az irányítási tevékenységen belül is érvényesülnie kell a munkamegosztás elvének. Az egytípusú irányítási funkciók a vezetés minden szintjén – a vezetés, a tervezés, a végrehajtás, az ellenőrzés és a kiszolgálás területén – blokkokba szerveződnek.
2. Megfelelő irányítási „technológiát” kell kidolgozni, amely biztosítja az információk megfelelő áramlását és meggátolja a rendszer bürokratizálódását.
3. Az irányítási hierarchia csökkentésével fokozatosan kialakul majd a kétlépcsős irányítás.
4. Az irányítási rendszernek nagyfokú rugalmassággal kell rendelkeznie; kialakul majd a rugalmas irányítási struktúra, amely – a feladatok változásához alkalmazkodva – képes horizontális és vertikális irányban egyaránt átalakulni.
5. Egyedül a gazdaságirányítás kibernetikai alapokon nyugvó rendszere alkalmas arra, hogy a számítógépes technika alkalmazásával megteremtse az irányítás szakaszonkénti automatizálásának a lehetőségét. Ezáltal lényegesen csökkenni fog az irányítás adminisztrációs feladata.

A kibernetika elvein alapuló gazdaságirányítási rendszer kiépítése hosszantartó folyamat és szoros összefüggésben áll a termelés specializációjának és koncentrációjának a fejlesztésével. Sikeres megvalósítása feltétele a specializáció és koncentráció növelésére irányuló erőfeszítések eredményességének.

B. E.

SZOVJET TIPUS-METODIKA A VÁLLALATI ÉVES TERVEK KIDOLGOZÁSÁHOZ⁷

A Szovjet Tervhivatal 1977. október 19-én új típus-metodikát adott közre a vállalatok, kombinátok, egyesülések éves, ún. műszaki-ipari-pénzügyi tervének (tyehpromfinplan) kidolgozására vonatkozóan. Az előző előírást 1967-ben bocsátották ki, az új metodika hasznosítja az azóta felhalmozódott és feldolgozott tapasztalatokat.

A módszertan az éves tervre a következő meghatározást adja: „a termelési egyesülések, kombinátok, vállalatok kollektívája azon termelési, gazdasági és szociális tevékenységének összefoglaló programja, amely tevékenység az ötéves tervből eredő feladatoknak az anyagi, munkaerő, pénzügyi és természeti erőforrások legteljesebb és legracionálisabb kihasználása melletti teljesítésére irányul”. Az éves terv kidolgozásához a vállalatok (kombinátok, egyesülések) számára a következők szolgálnak alapul:

- a tervidőszak ötéves tervére vonatkozó feladatok mutatói;
- a termelés nomenklaturájára vonatkozóan a felsőbb szervek által jóváhagyott éves tervfeladatok;
- a termelés, a szolgáltatások iránti pontosabban számba vett kereslet és realizálásuk lehetséges volumene, a megkötött gazdasági szerződések figyelembevételével;
- a termelési kapacitások kihasználására, az élőmunka és az anyagi ráfordítások felhasználására vonatkozó progresszív műszaki-gazdasági normák és normatívák;
- az új technika és technológia létrehozására, elsajátítására és bevezetésére vonatkozó feladatok;
- találmányok, szabadalmak, racionalizálási javaslatok és az élenjáró tapasztalatok.

Az éves terv – a terv alapvető mutatóinak összefoglalása mellett – az alábbi 12 fejezetből épül fel:

1. Termelési és értékesítési terv;
2. A műszaki haladás és a termelés szervezésének terve;
3. A termelés hatékonyságának emelésére vonatkozó mutatók terve;
4. Normák és normatívák;
5. Beruházási terv;
6. Anyagi-műszaki ellátási terv;
7. Munkaügyi terv;
8. Önköltség-, nyereség- és jövedelmezőségi terv;
9. A gazdasági ösztönzési alapok terve;
10. Pénzügyi terv;
11. A kollektiva szociális fejlesztésének terve;
12. A természetvédelmi és a természeti erőforrások racionális kihasználására vonatkozó intézkedések terve.

A 2. tervfejezet tartalmazza a termelés irányításának, tervezésének és szervezésének tökéletesítésére, a munka tudományos szervezésére, a felújításokra és a berendezések modernizálására, az anyag- és energia megtakarításra, s a kutatómunkákra vonatkozó

⁷ Az Ekonomiceszkaja Gazeta 1977. 50. száma alapján

mutatókat és intézkedéseket. A 7. tervfejezetben szerepel a munkatermelékenység emelésének az alapvető műszaki-gazdasági tényezőkre épített terve és a létszám-felszabadítási terv.

A KÜLKERESKEDELEM HATÉKONYSÁGA CSEHSZLOVÁKIÁBAN⁸

A csehszlovák közgazdászok véleménye szerint a csehszlovák gazdaság bekapcsolódása a nemzetközi munkamegosztásba mindinkább egész gazdaságuk fejlődésének döntő meghatározójává válik. Az elmúlt évek nagy világgazdasági és kereskedelmi változásai azonban kedvezőtlenül hatottak a már korábban is hatékonysági problémákkal küzdő csehszlovák külkereskedelmre. Ez elsősorban a cserearányromlásban és a piaci részesedés csökkenésében jelentkezett, mind a KGST, mind a fejlett tőkés relációban. A külgazdasági egyensúly megbomlása az új feltételekhez rugalmasan alkalmazkodni nem tudó csehszlovák gazdaság számos belső ellentmondását felszínre hozta. A régi keletű problémák mellett új tény a fokozódó külkereskedelmi mérleghiány. A külkereskedelmi egyensúlyt korábban igen óvatosan kezelő csehszlovák gazdaságpolitikának 1973-tól minden relációban gyorsan halmozódó passzivummal kell számolnia. Nem véletlenül kerültek tehát előtérbe a csehszlovák közgazdasági szakirodalomban a külgazdasági kapcsolatok elméleti és gyakorlati kérdései. A továbbiakban ezek alapján a mélyebb külkereskedelmi elemzésekhez szükséges módszertani megközelítésekből mutatunk be néhányat; vázoljuk a külkereskedelem szerepének ártértékelését, továbbá a hatékonyság és az irányítási rendszer kapcsolatát illető nézeteket. Kitérünk a csehszlovák külkereskedelem néhány konkrét kérdésére is.

A nemzetközi kereskedelem előnyeit aktívan kihasználó országok számára a rendelkezésre álló növekedési források elosztásának és felhasználásának potenciális variánsai megsokszorozódnak.

A szocialista gazdaságban lehetőség nyílik arra, hogy a gazdaság tervszerűen, az optimum népgazdasági kritériumainak követelményei szerint fejlődjék és ezt a hatékony fejlődést kell a külkereskedelmnek elősegítenie. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás paramétereinek optimalizálása nem csupán az importszükségletek és az exportlehetőségek áru- és földrajzi szerkezete legelőnyösebb változatának meghatározását jelenti. A probléma több döntési szintet és különböző időhorizontokat érint. A termelés, az export és az import volumenét és szerkezetét szabályozó rövid- és középtávú döntésektől kezdve a hosszútávú stratégiai jellegű koncepciók megvalósításáig, amely alatt itt a beruházások és a munkaerő allokációját, az integrációs jellegű közös

⁸ A Politická Ekonomie 1977. 11. számának következő cikkei alapján: M. Hrnčíř: A nemzetközi munkamegosztás hatása a népgazdaság fejlődésére. – J. Stouracová: A külgazdasági kapcsolatok hatékonysága és az irányítási rendszer. – Z. Orlicek: A külkereskedelem szerepe a népgazdaság fejlődésében (a csehszlovák gazdaság példáján). – F. Stránský: A csehszlovák-szovjet gazdasági kapcsolatok fejlődése. – I. Angelis–M. Ponařic: Csehszlovákia helyzetének perspektívái a világpiacon.

fejlesztésekben való részvételt, a termelési tényezők nemzetközi mobilitásának felhasználását stb. értjük.

A külgazdasági kapcsolatokból származó előnyök kimutatására és prognosztizálására többféle módszer is felhasználható. Nem elég azonban csupán az elért hatásokat és azok időbeli változásait feltárni, rá kell a létrejött (vagy a jövőben realizálódó) effektus és a potenciálisan elérhető eredmény közötti különbségekre is mutatni. E kettő különbségének szűkítése egyet jelent a népgazdaság optimumához való közelítéssel.

A külgazdaság és a nemzetgazdaság növekedése közötti összefüggések elemzésére az egyik ajánlott módszer az abszolút és relatív hatás elkülönítése. Abszolút hatásnak adott időszakra vonatkozóan a gazdaság tényleges állapota és a teljes autarkia közötti különbséget foghatjuk fel. Meghatározása természetesen számítási nehézségekbe ütközik és csak hipotetikusan értelmezhető. A közgazdasági gyakorlat számára hasznosíthatóbb a relatív effektusnak – a népgazdasági szintű specializációban bekövetkezett változások azon részének – a kimutatása, amely a nemzetközi munkamegosztásban való fokozott részvételtől adódik.

A gazdasági elemzés következő módszertani lépése a külkereskedelem közvetlen és közvetett hatásának megkülönböztetése lehet.

A külkereskedelem közvetlen hatásáról akkor beszélhetünk, ha az exporthoz, ill. annak bővítéséhez – az importhelyettesítéshez viszonyítva – kevesebb társadalmilag szükséges munka kell. A külkereskedelem közvetett hatásai az újratermelési folyamat egészében realizálódnak. Ezek olyan tényezőket foglalnak magukba, mint a kutatás és a termelés specializációja, a források kihasználtsági fokának növekedése, a külföldi technológiák átvételéből adódó műszaki színvonal-emelkedés stb.

A közvetett és közvetlen hatások mérése számos korlátba ütközik; megkülönböztetésük azonban alapvető módszertani jelentőségű. Például cserearány javulás esetén a külkereskedelemből származó közvetlen előny nő, ezt ugyanakkor negatív irányba befolyásolhatja a közvetett hatások romlása (pl. a források kihasználtsági fokának csökkenése).

A nemzetközi munkamegosztásból származó teljes effektus kimutatásakor a komparatív előnyöket is figyelembe kell venni. Az intenzív elosztási és újraelosztási viszonyok a gazdaságon belül és azok különbözőségei az egyes országok között igen bonyolulttá teszik a társadalmi munkaráfordítások tényleges arányainak számbavételét. Ezért tűnik problematikusnak a komparatív előnyök meghatározása.

A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást általában jellemző mutatók használhatóságát elemezve csehszlovák közgazdászok arra a következtetésre jutnak, hogy a gazdaság nyitottságát kifejező mutatókban minőségi szempontok nem tükröződnek. A szocialista gazdaság fejlesztésénél a nyitottság növelése nem öncél, olyan növekedésre törekszünk, amely egyúttal az újratermelési folyamat „outputjának” jobb minőségét is jelenti a szó legszélesebb értelmében.

A szocialista gazdasággal szemben támasztott egyensúlyi és dinamikus növekedési követelmények napjainkban egyre inkább kiegészülnek a fejlődés kritériumával is, amelynek érvényesülése nagymértékben függ az irányítási rendszertől is. Az adott időszakban érvényes irányítási rendszer a hosszútávú gazdaságfejlesztési célok eredményes megvalósítását azáltal mozdíthatja elő, hogy a központ az irányítási rendszer révén jelöli ki, ill. teremti meg a gazdasági élet szereplőinek tevékenységi terét, feltételeit

és körülményeit (beleértve az irányítás valamennyi szintjén elhelyezkedő gazdasági szervezeteket). Ebben az értelemben az egész irányítási rendszer motivációs rendszerként fogható fel.

Ahhoz, hogy eljussunk a hatékonyan nyitott gazdaság állapotába, ahhoz, hogy a népgazdaság hatékony fejlődésének folyamatában a külgazdasági kapcsolatok aktív szerepet töltsenek be, meghatározó jelentősége van annak, hogy az irányítási rendszer egyes elemei erre ösztönözzenek.

A tervezés hosszú ideig az ún. passzív variáns alkalmazásának gyakorlatát követte. Ez a népgazdaság importszükségleteinek minimalizálását jelentette, amelyen belül prioritást kapott a termelőfogyasztás bővítését szolgáló behozatal és a KGST-ben megvalósuló specializációs-kooperációs kapcsolatokból adódó kötelező jellegű import. Az ilyen tervezési gyakorlat során a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás változatlan strukturában reprodukálódott. A külgazdasági kapcsolatok hatékonyságának kritériumait e feltételek mellett szükségszerűen alárendelték az import adott volumenű és szerkezetű tervének és az importtervből származtatott, annak ellenértékét megteremtő exportvolumennek. A passzív variáns érvényesítésével csupán rövidtávú dinamikát és egyensúlyt lehet elérni, amellyel e koncepció lehetőségei ki is merülnek.

A tervezés területén a külgazdasági kapcsolatok aktivizálásához a következő változtatásokra van szükség:

- a külgazdasági kapcsolatok tervezési időhorizontjának kiszélesítése,
- a tervmutatókat nem a népgazdasági mérlegekben kifejezett és extrapolálással kiszámított importszükségletek alapján kell meghatározni, hanem a népgazdaság exportorientált fejlődésének lehetőségei alapján,
- globális tervmutatók alkalmazása,
- a külgazdasági kapcsolatok hatékonysági kritériumainak figyelembevétele és felhasználása már a tervek készítés fázisában,
- olyan feltételek megteremtése, amelyek elősegítik, hogy a tervmutatók rugalmasan alkalmazkodhassanak a belső és külső gazdasági környezet változásaihoz.

Áttérve a csehszlovák külkereskedelem főbb jellemzőire, az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom Csehszlovákiában növekvő tendenciájú, nemzetközi összehasonlításban a KGST-országok közül az NDK és Magyarország után a harmadik helyen áll; a fejlett tőkés országok mögött azonban e mutató tekintetében jelentősen elmarad. A külkereskedelmi forgalom növekedési üteme az elmúlt években egyike a legalacsonyabbaknak a KGST-országok között is.

Mint a bevezetőben említettük, jelenleg a csehszlovák külkereskedelem egyik legszembetűnőbb problémája a külkereskedelmi mérleg romlása (lásd 1. sz. táblázat). A külgazdaság egyensúly-vizsgálatát szélesebb értelmezésében input-output analízisként, az egész rendszerre vonatkozóan el lehet végezni, de a kereskedelmi és fizetési mérleg önálló elemzése is hasznos információkat nyújt.

Az import belső egyensúlyra gyakorolt hatásának vizsgálatakor olyan bontást alkalmaznak, amelyben az importot részekre bontva szűkebb aggregátumok függvényében fejezik ki: a termelőfogyasztást szolgáló közvetlen importot az összes termelőfogyasztás függvényében, a lakossági és a társadalmi közös fogyasztás megfelelő részét fedező behozatalt az összes lakossági és társadalmi közös fogyasztás függvényében és a beruházási javak közvetlen importját az összeruházás függvényében. Néhány adat az 1967-es

A csehszlovák külkereskedelmi egyenleg
(milliárd korona, folyó áron)

1. sz. tábla

	1961–65	1966–70	1971–75	1976
Összesen	+ 4,4	+ 1,8	– 4,4	– 3,9
ebből: szocialista	+ 4,4	+ 0,5	+ 0,4	– 0,4
nem szocialista	+ 0,4	+ 1,3	– 4,8	– 3,5
fejlett tőkés	– 1,2	– 2,1	– 8,8	– 4,5

és 1973-as csehszlovák ÁKM-ek alapján végzett számításokból: a teljes felhasználás közvetlen importhányada az 1967-es 8,2%-ról 1973-ban 10,2%-ra emelkedett, ezen belül a termelőfogyasztás közvetlen importhányada 10,0%-ról 11,9%-ra, a végső felhasználás közvetlen importhányada 5,6%-ról 8,0%-ra növekedett.

Csehszlovákia külgazdasági kapcsolatainak egészét jelentős mértékben meghatározzák fő gazdasági partnerével, a Szovjetunióval folytatott árucsereforgalom jellemzői. A Szovjetunió részesedése Csehszlovákia összkülkereskedelmi forgalmában 1972-ben 34%, 1975-ben 32% volt. Ugyanezek az adatok fordítva, Csehszlovákia súlya a szovjet külkereskedelemben: 10, illetve 8%.

A két ország árucsereforgalmának legfőbb jellemzője a megfelelő export és import eltérő szerkezete. A Szovjetunióból származó csehszlovák importban 67%-kal részesednek a nyersanyagok és félkésztermékek. Csehszlovákia szovjet exportjának fő tételei pedig a gépek, berendezések és az ipari fogyasztási cikkek, amelyek együtt a kivitel 82%-át teszik ki (1975). A csehszlovák gépipari export 2/5-e a Szovjetunióba irányul. Annak ellenére, hogy ma már a szovjet exportból származó gépek elérik a teljes szovjet behozatal 26%-át, a nyersanyag-gép csere még mindig sokkal inkább meghatározója a csehszlovák gépipar profiljának, mint amennyire az a két ország közötti gépipari szakosodásból levezethető volna.

A külkereskedelem szerkezetének változásai arra engednek következtetni, hogy a növekvő szovjet gépxport miatt relatíve csökken azoknak a csehszlovák gépipari termékeknek az aránya, amelyek fizetési eszközt jelenthetnek az egyre növekvő szovjet fűtő- és nyersanyagimport ellentételezésére. Mindez azt jelenti a csehszlovák közgazdászok véleménye szerint, hogy erőfeszítéseket kell tenni a csehszlovák gépipari termékek korszerűségének, minőségének és műszaki színvonalának számottevő emelésére és még jobban kell a szovjet piac igényeihez alkalmazkodni. Erre figyelmeztető jel az is, hogy Csehszlovákia részesedése a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában csökkenő tendenciájú. Csehszlovákia korábban számos termék vonatkozásában monopolizált helyzetét a szovjet piacon erősen veszélyeztetik a Szovjetuniónak a fejlett tőkés országokkal való dinamikus bővülő kapcsolatai. Az alacsonyabb szintről induló KGST-országok felzárkózása és azok feldolgozóipari termékszerkezetének hasonlósága miatt Csehszlovákiának a szovjet géppiacon ezekkel az országokkal is mint konkurrenssekkel kell számolnia.

Ozsvald Éva⁹⁹

-Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

AZ ÁLLAMI IPAR ANGLIÁBAN ¹⁰

Az angol Gazdaság Fejlesztési Hivatal (National Economic Development Office, röviden: NEDO) 1975 júliusában feltáró jellegű kutatást indított az állami ipar gazdasági életre gyakorolt hatásáról. Kilenc iparágban – a szénbányászatban, a gáz- és villamosenergia termelésben, az acéliparban, a hírközlés, a vasúthálózat, a szállítás, a légitököledés és a buszhálózat területén végeztek vizsgálatokat. Kérdőíves felmérés keretében kerestek választ az államosított iparágak irányításával, ellenőrzésével és tevékenységük hatékonyságával kapcsolatos kérdésekre. A felmérést a NEDO külön kutatócsoportjának munkatársai és külső tanácsadók vezették. A kutatás eredményeinek összefoglalója – amely több tekintetben figyelembe veszi más országok tapasztalatait is – 1976 novemberében jelent meg. A tanulmányhoz melléklet tartozik, és a szerzők a megelőző vizsgálatok eredményeit összefoglaló háttéranyagokat is csatolták.

A melléklet a vizsgálat ágazatok főbb jellemzőit történeti megközelítésben, részletesen tárgyalja. Emellett a hatékonyság mérésének kritériumaira, a pénzügyi, a gazdasági és jogi ellenőrzés formáira tér ki.

A háttéranyagok¹¹ egymástól független gazdasági elemzéseket tartalmaznak. Ezek keretében kerül sor más országok – Franciaország, az NSZK és Svédország – kapcsolódó tapasztalatainak összefoglalására, a termelés, a beruházások és a termelékenység összefüggéseinek tárgyalására. A munkaerőhelyzet és a fizetések alakulásának elemzését az áralakulás vizsgálata, majd az input-output elemzések létjogosultságának tárgyalása követi. Végül az export-import tevékenységnek és a központi beavatkozásnak az angol állami ipar technikai színvonalára gyakorolt hatásának bemutatására kerül sor.

Az államosított iparágak az angol gazdaság jelentős tényezői; a bruttó nemzeti termék több, mint egytizedét adják, az állótöke csaknem egyötöde ezekben az ágazatokban található, és a négy legtöbb munkást foglalkoztató vállalat is az állami iparban működik. Az iparirányítás, az államosított ágazatok vezetése és ellenőrzése következtében igen felelősségteljes feladat. Az angol iparirányítás jelenlegi rendszere nem képes megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek.

A kutatás egyik megállapítása, hogy a kormánysszervek és az állami ipar kapcsolata

¹⁰ A study of UK nationalised industries. Appendix volume 1976.

¹¹ A háttéranyagok eredeti címei a következők:

Back ground paper 1: Financial analysis

Back ground paper 2: Relationship of government and public enterprises in France, West Germany and Sweden

Back ground paper 3: Output, investment and productivity

Back ground paper 4: Manpower and pay trends

Back ground paper 5: Price behaviour

Back ground paper 6: Relationships with other sectors of the economy: the evidence of input-output analysis

Back ground paper 7: Exports and imports

Back ground paper 8: Impact of government on technical performance in UK nationalised energy industries

tendenciájában rosszabbodik, sok kivánni valót hagy maga után; e területen radikális változásokra van szükség. Az állami iparágak vezetői és az iparág irányításával foglalkozó kormányzervek elképzelései nincsenek összhangban. Nincsenek egyértelműen meghatározva az ágazati vezetés feladatai és nem tisztázott a felelősség kérdése sem.

Komoly problémát okoz, hogy hiányzik a hosszabb távra szóló célkitűzések és a megvalósításukat szolgáló stratégiák körvonalazása. Ez azt eredményezi, hogy egy-egy kormányváltozás az addig elért eredményeket semmissé teheti, ha az új kormányzat céljai nem esnek egybe a megelőző célkitűzésekkel. Az iparirányítást meghatározó, az egymást követő kormányok rövidtávú szemléletmódját tükröző intézkedések megakadályozzák az érintett ágazatok egyenletes fejlődését. Az irányítást és ellenőrzést tovább nehezíti, hogy a teljesítmény mérésének hatékony módszereit mindezekig nem dolgozták ki.

Az irányítás gyakori hibája, hogy nem tesz kellőképpen különbséget a magánkézben lévő és az állami vállalatok között. Az eltérések pedig szembetűnők, és az alábbiakban foglalhatók össze:

- Az állami ipar lehetőségeit a központi előírások, például az Alkotmány rendelkezései közvetlenebbül érintik, a piaci tényezők szerepe kisebb, mint a magán-szektorban.
- Gazdasági pozíciójukat az előállított termék, illetve a nyújtott szolgáltatás nagyobb mértékben determinálja, profilváltoztatásra kevesebb lehetőségük van.
- Az állami szektorban gyakoribb a monopolhelyzet.
- A finanszírozás jelentős részét a kormányzervek vállalják magukra, a kockázat kisebb, a tönkremenés veszélye kevésbé fenyegető.
- Több államosított iparágban a szakszervezetek szerepe igen jelentős, a magánkézben lévő ágazatok munkásszervezeteinél nagyobb erőt képviselnek.
- A legtöbb állami iparág tevékenységét politikai elgondolások, nemzetgazdasági szintű célkitűzések befolyásolják. Nemcsak azért, mert a vállalatok állami tulajdonban vannak, hanem mert már létrehozásukat is nemzetgazdasági szempontok vezérelték.

Az állami ipar esetében tehát a piac önszabályozó szerepe nem biztosíthatja a hatékony gazdálkodást, a közvetlen befolyásolás jelentősége nagy. A hatékonyság fokozását célzó piaci beavatkozás a múltban nem járt eredménnyel. Hatástalanná tette egyrészt a kormányzat árpolitikája, amely árkorlátozó intézkedések tömegével sújtotta az állami szektort. Másrészt a piac önszabályozó szerepére alapozó elképzelések eleve sikertelenségre voltak kárhóztatva, mivel figyelmen kívül hagyták az állami vállalatok sajátosságait, a magáncégektől eltérő termelési feltételeit.

Az államosított ágazatok fejlődésének feltétele, hogy az iparágat érintő stratégiai célkitűzések rendszerbe legyenek foglalva. A stratégiai döntések pedig csak a kormányzervek, a szakszervezetek és más érintett érdekeltségi csoportok (például a fogyasztók) bevonásával, elképzeléseik összehangolása után hozhatók meg. Az érdekek összehangolása ma még nem jellemzi az állami ipart. A kormányzervek és az állami vállalatok közti viszony további romlása komoly gazdasági következményekkel járhat és az angol gazdaság egészét veszélyes helyzetbe sodorhatja.

A jelenlegi állapot javítását célzó elképzelések – bár igen sokfélék – alapjaikban két kategóriába sorolhatók.

Az egyik értelemben a kormányservek és más állami hatóságok *kivülről jövő intézkedésekkel* kell, hogy befolyásolják az állami ipart. E felfogás az időszakos beavatkozások, az illetékes szervezetek, mint hatóságok, mint irányító szervek szerepét hangsúlyozza.

A másik elképzelés szerint hatékonyabb, ha a felügyeleti szervek képviselői közvetlenül részt vesznek az állami vállalatok vezetésében, és mint az igazgató tanács tagjai, a döntéseket közvetlenül befolyásolják.

A vizsgálatokat végző kutatócsoport véleménye szerint egyik szélsőséges álláspont sem vezethet eredményre. Olyan közbülső megoldást kell keresni, amely egyesíti a két felfogás pozitív elemeit és a jelenleginél hatékonyabb irányítási formák létrehozását teszi lehetővé.

Egy új rendszer kialakítására a következők alapján kerülhetne sor.

- Mindenképpen szükséges a célok és az elérésüket biztosító stratégiák meghatározása. Ezt ágazatonként, egy intézményesített szervezet keretében célszerű elvégezni.
- A stratégiának tartalmaznia kell a főbb vállalati célkitűzéseket, a vállalati tervek kidolgozását megalapozó fő fejlődési irányokat. Biztosítania kell a hosszabb távra szóló tervek és intézkedések összhangját, különösképpen a beruházások, az árak és a munkaerőhelyzet vonatkozásában.
- Alapvető fontosságú, hogy a teljesítmény mérésének módszerei és az értékelés kritériumrendszere kidolgozásra kerüljön.
- A vállalatvezetés feladatait célszerű jól elkülöníteni az ágazati stratégiát kidolgozók funkcióitól. A vállalatvezetés feladata, hogy a stratégiában vázolt fő célkitűzéseket megvalósítsa.
- Az ellenőrzés hatékonysága, a számonkérés és a felelősség megállapítása szempontjából fontos, hogy a vállalatokat ugyanazon szerv ellenőrizze, amely létrehozásukban is közreműködött.
- A kormányservek ne avatkozzanak be közvetlenül a vállalati döntésekbe. Elképzeléseik az ágazati stratégiában tükröződjenek, érdekeik a stratégia-alkotásnál juszanak szerephez.

A fenti alapelveken nyugvó új irányítási rendszer kialakításához első lépésben – a NEDO kutatói szerint – radikális szervezeti változásokra van szükség. Hangsúlyozzák, hogy a szervezeti változások önmagukban nem elegendők és nem jelentenek megoldást. A problémák megoldásának csupán kiinduló pontjai, de egyben a jelenlegi helyzet javulásának előfeltételei.

A NEDO kutatócsoportja a következő szervezeti változtatásokat indítványozza.

Két egymástól független szervezet létrehozására tesz javaslatot. *Egyrészt* az állami iparban, ágazatonként állandó Tanácsot (Policy Council) kellene létrehozni, amely önálló szervként működne. *Másrészt* szükség lenne ún. Ágazati Irányító Testületekre (Corporation Board), amelyek az iparág irányító szerveként funkcionálnának.

A Tanácsok feladatkörei:

- a vállalati érdekek és célkitűzések összehangolása,
- a célokat megvalósító ágazati szintű stratégiák kidolgozása,
- a vállalati gazdálkodás színvonalát értékelő kritérium-rendszer kidolgozása,

- a vállalati tervjavaslatok jóváhagyása,
- az ágazat vállalatainak időszakos ellenőrzése, a meghatározott célok és kritériumok alapján.

A Tanácsokban az iparág fő érdekeltségi csoportjai – így a kormánysszervek, a szak-szervezetek a fogyasztók képviselői – tömörülnének. Az elnököt az illetékes miniszter nevezné ki.

Az Ágazati Irányító Testületek feladatai az ágazati stratégiában vázolt célkitűzések és tervek gyakorlati kivitelezésének, valamint a teljesítmény kritériumokban előírt követelmények teljesítésének biztosítása. Tagjaik a tényleges irányítók, a felső szintű vállalati vezetők soraiból kerülnének ki. Elnökük képviselné őket a Tanácsokban. Az Ágazati Irányító Testületek alapvetően operatív szervként működnének.

A kormánysszervek nem avatkozhatnak be közvetlenül a Testületek munkájába. Mivel azonban a Testületek elnökét a Tanácsok nevezik ki, és beszámolni a Tanácsoknak kötelesek, amelyekben pedig a kormánynak képvisellete van, befolyásoló szerepük közvetetten bár, de biztosított.

A NEDO szakemberei hangsúlyozzák, hogy a fentiekben javasolt szervezeti változások aligha valósíthatók meg a jelenlegi jogszabályozás feltételei között. Megfelelő funkcionálásukhoz új jogszabályokra lenne szükség. Felhívják a figyelmet továbbá arra, hogy valószínűleg szükség lesz a gyakorlat követelte módosításokra is, ezért az intézkedések megvalósításánál rugalmasan kell eljárni.

dr. Szabó Ágnes

VÁLTOZÁSOK A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK IPARPOLITIKÁJÁBAN¹²

Az 1950-es évek eleje óta a fejlődő világ különböző országaiban jelentősen megváltoztak az iparfejlesztési politika prioritásai. A kieli Institut für Weltwirtschaft munkacsoportja az elmúlt években 15 fejlődő ország (Brazília, Kolumbia, Egyiptom, Hongkong, India, Izrael, Malaysia, Mexikó, Pakisztán, Singapore, Dél-Korea, Spanyolország, Tajvan, Törökország, valamint Jugoszlávia) 1950 óta folytatott iparpolitikájáról készített összehasonlító elemzést. A kutatás főbb következtetéseit az alábbiakban Jürgen B. Donges tanulmánya alapján ismertetjük.

A vizsgált gazdaságok az 1970-es évek elején a fejlődő országok bruttó nemzeti termékének 57 százalékát, népességének 54 százalékát, a feldolgozóipari termelés hozzáadott értékének és a feldolgozóipar exportjának egyaránt 75 százalékát reprezentálták

¹² Jürgen B. Donges: A Comparative Survey of Industrialization Policies in Fifteen Semi-Industrial Countries – Weltwirtschaftliches Archiv, 1976. 4. sz.; Donges–James Riedel: The Expansion of Manufactured Exports in Developing Countries: An Empirical Assessment of Supply and Demand Issues. Weltwirtschaftliches Archiv, 1977. 1. sz. •

és jelenleg zömmel az ipari fejlettség közepes szintjén találhatók. A 15 országban egymástól eltérőek a gazdaságföldrajzi, fejlődéstörténeti, kulturális adottságok, gazdaságirányítási és külkereskedelem-szervezési tradíciók, a belső piac tágulásának lehetőségei. Kis- és nagynépességű, alacsony és viszonylag magasabb egy főre jutó GNP-vel rendelkező gazdaságok egyaránt szerepelnek a 15 fejlődő ország között.

Valamennyi ország közös vonása, hogy már túljutottak az iparosítás korai szakaszán, amellett azonban négy országban (India, Malaysia, Pakisztán és Kolumbia) a feldolgozóipari hozzáadott érték egyelőre még nem éri el a GDP 20 százalékát, három gazdaságban (Spanyolország, Tajvan és Jugoszlávia) viszont már megközelíti, Hongkong esetében túl is szárnyalja a 30 százalékot.

A gyorsított iparfejlesztés az európai és latin-amerikai fejlődő országokban nagyjából az 1930-as években, az ázsiai országokban az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején indult meg, és egy-két kivételtől eltekintve importhelyettesítő jelleget öltött. Jugoszlávián kívül, csupán három távol-keleti országban (Hongkongban, Singapore-ban és Malaysiában) helyeztek nagyobb hangsúlyt a külgazdasági (export) kapcsolatok bővítésére, részben a belső piac korlátai (Hongkong és Singapore), részben bizonyos „piacgazdasági” és „versenyorientációs” hagyományok miatt (Malaysia).

A tanulmány megállapítja, hogy szabadkereskedelmi körülmények között egy gazdaság számára kezdetben természetes a hazai piac versenyelőnyeinek kihasználása („infant industry” érv). A fejlődés magasabb szintjén azonban az ipari növekedési rátát a belső piac szűk tágulási lehetőségei korlátozzák, és az importhelyettesítést továbbra is erőltető gazdaságpolitika az erőforrások helytelen allokációjához, a jövőbeli exportpozíciók elvesztéséhez és végső sorban az ipari fejlődés visszamaradásához vezet.¹³ A vizsgált fejlődő országok többsége ezen a téren az 1960-as évek elejéig nem tudta gazdaságirányítási rendszerét gazdaságpolitikai céljainak megfelelően korszerűsíteni. Az ipari ösztönzés lényegében teljesen protekcionista eszközökkel (importengedélyezés, vámok, többszörös importárfolyamok és e három eszköz kombinációja) történt. A fizetési mérlegek válságának enyhítésére kezdetben bevezetett rövidtávú szükségintézkedések fokozatosan az iparosítási politika hosszú távú módszereivé váltak. Az ipari fejlesztés jellemzői közül érdemes kiemelni, hogy a protekcionizmus szintje, bár országonként eltért, jelentősen magasabb volt, mint a nyugati országok modern ipari fejlődése során bármikor.

A szerző rámutat, hogy az importhelyettesítő gazdaságpolitika különböző elemei között fennálló inkonzisztencia különösen négy területen szembeűnő (Dél-Korea és Tajvan figyelemreméltó kivétel e vonatkozásban, mert mindkét ország kezdettől fogva erőteljesen és sikeresen koncentrált, az importhelyettesítés fenntartása mellett, könnyűipari és viszonylag munkaintenzív ágazatokra, amelyek kiépítése során a méretgazdaságossági követelmények már a korai szakaszban is könnyebben teljesíthetők):

- egyrészt a kormányok ipartámogatási preferenciái erősen ingadoztak a fogyasztási javakat termelő és a tőkejavakat előállító hazai ipari ágazatok között, zömmel az utóbbiak javára;
- a hazai valuta árfolyamának a protekcionizmussal járó „természetes” túlérté-

¹³ Szakirodalom rovatunkban Alexander könyve kapcsán egy ezzel ellentétes nézetet ismertetünk.

keltségét azzal védték meg, hogy ez a tőkeigényes berendezések, felszerelések importján keresztül ösztönözni fogja a belföldi beruházásokat, holott az optimális-hoz közelebb hozott árfolyam ugyanakkor – a beruházások csökkenése nélkül – nagyobb exportbevételeket tett volna lehetővé;

- a „nem alapvetőnek tartott” áruk importját, fizetési egyensúlyi megfontolások miatt, erőteljesen igyekeztek korlátozni, anélkül, hogy ezzel párhuzamosan meggátolták volna ezen cikkek belső előállítását, felszabadítva a kapacitásokat a „fontos” termékek iparágai számára;
- Végül a protekcionista rendszer egyik oldalán ösztönözni kívánta a „szükséges, alapvető” árukat előállító iparágak beruházásait, másik oldalán viszont igyekezett minden hazai iparágaknak előnyt biztosítani a külföldi ellátókkal szemben, akiknek termékeire éppen az előbb említett „alapvető” iparágak beruházóinak lett volna szükségük.

A protekcionista, importhelyettesítő gazdaságpolitika a vizsgálatba bevont országokban végülis a legtöbb esetben a nem alapvető és viszonylag kevésbé hatékony, azaz „nem húzó” iparágakat preferálta. Kétségtelen, hogy egyes esetekben – nem is kis mértékben – a protekcionista periódus alatt is nőtt a munkatermelékenység. A részletesebb elemzés azonban rámutat arra, hogy ez legtöbbször a termelési tényezők arányának hosszabb távon nem előnyös megváltoztatásából adódott. A nagy létszámú olcsó munkaerő komparatív előnyeinek kihasználása helyett, a pillanatnyi könnyebb ellenállás irányába elmozdulva, a kormányok inkább a tőkeintenzív, szakértelemigényes, minimális munkaerőfelszívó képességekkel rendelkező ágazatokat érszesítették előnyben.

Az ipari engedélyezési rendszer, amelyet hosszabb-rövidebb ideig hét elemzésben szereplő ország alkalmazott az ötvenes évek végéig, tovább fokozta a „gyorsított” iparosítás társadalmi költségeit. Az engedélyek kiadása legtöbbször nem piaci, gazdaságossági megfontolások alapján történt, hanem ad hoc alapon, vagy a hierarchikus személyi kapcsolatok bázisán. A rendszer különösen három területen nem érte el célját: egyáltalán nem csökkent, sőt fokozódott a regionális dualitás (például Brazília középdéli és északkeleti vidékei) és az ipari töredékesség, párhuzamosság (például Spanyolország, különösen a spanyol acélipar esetében), valamint a legtöbb gazdaságban létrejött egy torz export-ellenesség (mint például Indiában, ahol az ötvenes évek két ötéves terve a külgazdasági hatásoktól szinte teljesen elzárt gazdaság modelljén alapult).

Hongkong kivételével mindegyik ország alkalmazott, sőt jelenleg is alkalmaz szelektív adózási és hitelösztönző módszereket. A leggyakoribb formák korábban az adómentesség, gyorsított leírások, preferenciális hitelek (utóbbi elsősorban a kamatlábak megállapításánál, a türelmi és lejáratú idő meghosszabbítása és a meghitelezési hányad növelése formájában jelentkezett). Elméletileg ezek az ösztönzők teljesen elfogadhatók lennének arra a célra, hogy kiegyenlítsék a beruházóknak a fejlődő országban a „fizikai infrastruktúra” (víz-, áramszolgáltatás, telekommunikáció, szállítás) hiányából és a tőkepiac tökéletlenségéből adódó hátrányait. Gyakorlatban azonban az adókönyvitéseket illetve hitelnyújtásokat alaposabb felmérés nem előzte meg és széles körű alkalmazásuk következtében se nem orientálták, se nem ösztönözték a beruházók döntéseit.

Emellett jelentős adóbevételtől fosztották meg a központi kormányzatot, továbbá növelték a „gyorsított iparfejlesztés” amúgy sem alacsony társadalmi költségeit.

A jelzett adórendszeri és hitelnyújtási problémák még élesebben jelentkeztek a külföldi beruházásokban. Utóbbiak általában a hazaiakhoz hasonló preferenciákat kapták, holott közismert, hogy a korábban bemutatott ösztönzés hatásai marginálisak olyan egyéb tényezőkhöz képest, mint a politikai és gazdasági stabilitás, a kérdéses ország fejlesztési potenciálja és az üzleti élet, valamint a kormány általános magatartása a külföldi magántőke beáramlásával szemben. A közvetlen külföldi magántőke szerepét a hatvanas évek közepéig tiltó Jugoszlávia és az azt (továbbra is importhelyettesítő keretekben) maximálisan ösztönző Brazília kivételével az országok ebben az esetben is gyakran ingadoztak az ösztönzés (kereskedelmi protekcionizmus, belső ösztönzők) és a korlátozás (tulajdonjogi, többségi korlátozás, tőke repatriálás megtiltása, közvetlen beavatkozás egyes szektorokban) között. Ugyanakkor „engedékenyek” voltak a külföldi cégek harmadik piaci törekvéseivel szemben, így elsősorban a Brazília, India, Mexikó által kötött szerződések exportkorlátozó klauzulái jelentős külföldi bevételektől fosztották meg az illető államokat, tovább erősítve a hatvanas évtized elejére már túlhaladott protekcionista, importhelyettesítő gazdaságpolitika negatív hatásait.

A protekcionista gazdaságfejlesztési politikáknak lényegében nem sikerült megoldaniuk az egyik legérzékenyebb szociális-gazdasági célt, a munkanélküliség felszámolását, vagy legalábbis lényeges csökkentését. A munkaerőkínálat, különösen a városokban, gyorsabban nőtt, mint amit az iparosítás fel tudott szívni. A gondokat fokozta – különösen egyes latin-amerikai országokban – a gyorsuló áremelkedés. A külső hatásoktól teljesen elszakított faktorköltségek miatt a gazdaságirányítás nem tudta hosszabb távon hatékonyan ellenőrizni az „inflatorikus növekedést”. Az általános áremelkedés és a torz költségstruktúra mellett alacsony volt a kapacitáskihasználtság, hatástalanná vált az üzleti mechanizmus, az új fizetési mérleg-problémák fokozták az importált nyersanyagoktól és intermediér termékektől való függőséget.

A feldolgozóipar fokozatosan elvesztette dinamikáját, növekedési energiái kimerültek, külpiaci kapcsolatokkal nem, vagy alig rendelkezett.

A kutatók elemzése szerint a gazdaság- és iparfejlesztési politika hibáinak kiküszöbölését adott esetben a zárt gazdaságok „felfnyitása”, s a külső verseny bevezetése tette lehetővé. A folyamat – különböző intenzitással és gyorsasággal – az 1960-as évek elején indult meg. A protekcionizmusról az exportorientált iparfejlesztésre való átállás az egyes országok számára egyáltalán nem jelentette a központi intervenció megszűnését, sőt, szinte minden esetben a váltás a kormányok aktív beavatkozásával történt.

Az új típusú iparosítás felé tett egyik első lépés az országok többségében a nemzeti valuták leértékelése volt (kivével Izrael, Mexikó, Pakisztán és Tajvan). A többszörös árfolyamok rendszerét ezzel egyidőben de jure egységesítették, amely nagymértékben hozzájárult a devizapiacok hatékony működésének megindulásához. Több nemzetgazdaság preventív intézkedéseket tett a valuták újbóli túlértékelődése ellen: Dél-Korea a lebegtetést, Brazília és Kolumbia a csúszóárfolyamos rendszert választotta. Brazília (1964–67), Spanyolország (1959) és Törökország (1958) átfogó pénzügyi és adózási stabilizációs reformot hajtott végre (Spanyolország a „sokkterápiát”, Brazília a fokozatos megoldást alkalmazta). Két távolkeleti fejlődő ország – Tajvan és Dél-Korea –

csökkentette legradikálisabban a belső tőkepiac korlátait, mindkét állam jelentősen megkönnyítette a letéti és bankkölcsönök felvételi lehetőségeit.

A vázolt intézkedésekkel azonban mindegyik ország előbb-utóbb ismét a fokozódó protekcionizmus veszélyével találta volna magát szemben. A leértékeléssel kombinált pénzügyi és adózási reform önmagában nem lett volna képes a feldolgozóipari struktúra lényeges javítására. Harmadik lépésként tehát szükségessé vált a kereskedelempolitika megreformálása. Ez elvileg két módon, általános és teljes vámlebontással, vagy a protektív korlátok fokozatos leépítésével látszott lehetségesnek. Valamennyi ország az utóbbi utat választotta, ami általánosságban a mennyiségi importkorlátozások könnyítését és a kvóták vámokkal történő helyettesítését jelentette. A növekvő importversennyel szembeni ellenállás részleges fennmaradása tükröződött (bizonyos, a Közel-Kéleten és az Indiai Szubkontinensen végbemenő politikai események mellett) Egyiptom, India és Pakisztán importliberalizációjának viszonylag korlátozottabb mértékében. Ugyanakkor a legnagyobb fejlődés Spanyolországban és Brazíliában ment végbe, előbbiben már 1968-ban 31 százalékra, utóbbiban 1973-ban 47 százalékra csökkent az effektív védelem átlagos szintje.

Az importliberalizáció mellett negyedik lépésként végül szükségessé válik a feldolgozóipari export belső korlátainak lebontása, hiszen a vámvédelem csökkentése csupán a hazai piac erőforrás-allokációs rendszerét korrigálja. A legáltalánosabb eszköz az exportálandó termékekhez szükséges importált anyagok és alkatrészek vámterheinek megszüntetése volt. Ezáltal az exportőr prémiumhoz jutott, ha a hazai anyagot egyes esetekben importált anyagokkal (félkészanyagokkal, alkatrészekkel) helyettesítette. A protektív rendszer közvetett költséghátrányainak kiegyenlítésére a legtöbb ország bevezette az exportjövedelem-adó teljes vagy részleges elengedését. Így az egységnyi profitok megváltoztatása nélkül mód nyílt az exportárak csökkentésére és a külső versenyképesség javítására.

Mivel az általános adóelengedés természeténél fogva elsősorban a már nyereséges exportőröket segítette, több ország a rendszer finomítására egyéb exportösztönző kompenzációs mechanizmusokat is életbe léptetett. A hatvanas évtized elejétől Hongkong és Singapore kivételével, melyek kevésbé voltak erre rákényszerülve, minden ország bevezette a kedvezményes feltételekkel nyújtott exporthiteleket és a hitelbiztosítást. A fokozatos valutaleértékelés is több ország exportösztönzési rendszerének állandó elemévé vált, és az évtized második felétől 8 vizsgált fejlődő állam létesített az ország területén úgynevezett „exportfeldolgozó zónákat”.

Gyorsította az exportorientált növekedést a nemzeti kormányok által támogatott külföldi marketing-tevékenység, valamint a nemzetközi szabadkereskedelmi övezetekben való fokozottabb részvállalás is.

Az utóbbi években több, a fejlődő országok exportorientált iparosításával foglalkozó közgazdász kétségbe vonta e politika jövőbeli létjogosultságát, mert véleményük szerint az ezen országok termékei számára fő elhelyezési területet jelentő fejlett ipari országok piacai a stagnáló világgazdasági fejlődés miatt nem elég expanzívak, illetve már telítődtek, azaz középtávon kisszámú fejlődő ország is el tudja őket látni. A részletes, árucsoportok és régiók szerinti elemzés azonban azt bizonyítja, hogy ezen vélemények nem helytállóak, és – a textiliáktól, ruházati termékektől és lábbeliktől eltekintve – a gazdasági növekedésüket továbbra is a külpiaci kapcsolatok fejlesztésére alapozó fejlődő

dő országok hosszabb távon sem kerülnek szembe jelentős keresleti korlátokkal. Ugyanakkor az exportőr országok növekvő száma és a kínált termékek párhuzamosan megnövekedő mennyisége és minősége miatt számottevő szerkezeti változások várhatóak elsősorban a szállító, de a fogadó országok termelésében és külkereskedelmében is.

dr. Hámosi Jenő¹⁴

II. NEMZETKÖZI IPARGAZDASÁGI KONFERENCIA

Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferenciáját a Magyar Közgazdasági Társasággal közösen „Iparfejlesztés és iparpolitika” címmel 1978. szeptember 5–8.-án Székesfehérvárott rendezte. A Kutatócsoport első ilyen konferenciáját 1970-ben szervezte és ezen a hazai és 15 országból, nemzetközi szervezetektől érkező külföldi szakemberek az alábbi három témakört vitatták meg: távlati tervezés, termelékenység és hatékonyság, vállalati magatartás és vállalati döntések. A konferencia anyaga magyar nyelven 1971-ben („Iparfejlesztés és termelékenység” címmel, a Közgazdasági és Jogi Kiadónál), angolul 1972-ben jelent meg könyv formában. Az előző konferenciához hasonlóan a tervezett újabb tanácskozás is szocialista országok, tőkés országok és nemzetközi szervezetek szakértőinek részvételével, szimultán tolmácsolással, angol, magyar és orosz nyelven fog folyni.

A konferencia célja nemzetközi tapasztalatcsere és a további gazdasági és tudományos együttműködés előmozdítása. A konferencia a címében megjelölt témakörben az alábbi három kérdéscsoportot vitatja meg:

1. az ipar fejlődésének új tendenciái,
2. iparfejlesztési stratégiák,
3. az iparpolitikai célok realizálása.

A vitára kerülő előadásokat a résztvevők szokás szerint előzetesen kézhez kapják. Az előzetes programban 10 országból és 3 nemzetközi szervezettől szerepelnek előadók.

A konferencia tárgyalóképessége érdekében a résztvevők száma korlátozott lesz, de a tanácskozás anyaga könyv formában is meg fog jelenni. A jelentkezéseket a kutatóhelyektől és intézményektől az Ipargazdaságtani Kutatócsoport, a vállalatoktól a Magyar Közgazdasági Társaság szakosztályai fogják begyűjteni.

¹⁴ Az MTA Világgazdasági Kutatóintézet munkatársa.

**T. Sz. HACSATUROV: A SZOVJET GAZDASÁG A KOMMUNIZMUS
ÉPÍTÉSÉNEK MAI SZAKASZÁBAN¹**

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának tiszteletére jelentette meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában” című művet. A kötet szerzője Tigran Szergejevics Hacsaturov akadémikus, az egyik legtekintélyesebb, Magyarországon is jól ismert szovjet közgazdász. 1943-ban lett a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező, majd 1968-ban rendes tagja, 1970-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjainak sorába választotta.

Hacsaturov akadémikus könyvében részletesen bemutatja és elemzi a Szovjetunió gazdaságát, ennek során kitér minden fontos népgazdasági ág helyzetére, továbbfejlesztésének aktuális problémáira. A kötet gazdag adatokban és információkban – s a magyar kiadás külön érdeme, hogy az 1975-ös moszkvai kiadás javított változata, adatait Hacsaturov akadémikus 1977. áprilisában felfrissítette. Így könyve a Szovjetunió népgazdaságáról szóló rendkívül tartalmas kézikönyvnek is tekinthető.

A szovjet (és általában a szocialista) gazdaság egyik legfontosabb jellemzője a tartósan gyors fejlődés. E fejlődésnek a fejlett szocializmus szakaszában érvényesülő jellemzői: a termelés magas színvonala; az életszínvonal és a társadalmi jólét szakadatlan emelkedése; (s részben e két utóbbi tényező hatására) a munka termelékenységének állandó emelkedése. Mindez a termelési viszonyok folytonos továbbfejlesztését is eredményezi.

A gazdasági fejlődés természetesen feltételezi a tervszerűség fokozódását, a tervezési munka állandó javítását, a tervezésben felhasznált módszerek korszerűsítését. Ezzel párhuzamos a Szovjetunióban „az önálló elszámolásnak, mint a szocialista gazdaság irányításának és a tervteljesítés egyik eszközének további erősítése.” (15.old.)

Hacsaturov akadémikus vázolja a Szovjetunió gazdasági fejlődésének legfontosabb eredményeit az 1917-től napjainkig terjedő időszakban. Az elmúlt évtizedben – a fejlett szocializmus építésének időszakában – a fejlődés intenzív tényezői kerültek előtérbe; a gyors technikai fejlődés, a munka termelékenységének folyamatos emelkedése, a termelés alap- és anyagigényességének csökkenése. Az intenzív fejlődés kibontakoztatásának ugyanakkor elengedhetetlen feltétele az arányosság fokozása, a tervezés és a gazdasági ösztönzés rendszerének további tökéletesítése.

Az irányítási rendszer tökéletesítése magában foglalja e rendszer mindhárom elemének – a népgazdaság tervezésének, az önálló elszámolás rendszerének, valamint az ezeknek megfelelő szervezeti rendszernek szakadatlan javítását. A gazdasági növekedés elmélyíti a munkamegosztást, egyre újabb gazdasági ágakat és ágazatokat hoz létre, ami bonyolultabbá teszi a népgazdaság irányítását. Emellett az áru- és pénzviszonyok

¹T.Sz. Hacsaturov: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában. Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 397 old.

érvényesülésére, azok tudatos felhasználására irányuló törekvés szükségessé teszi a vállalati önállóság és kezdeményezés fokozását. Ennek módszerei közül T. Sz. Hacsaturov a vállalatoknak nyújtott hitelek és a gazdasági egyesülések létrehozásának fontosságát emeli ki.

„Különös figyelmet kell szentelni a tudományos-termelési egyesülésekre, amelyeket ágazati szinten tudományos kutató- vagy tervezőintézet vezet. Az ilyen egyesülésekben kedvező feltételek jönnek létre az új technika kidolgozásához, kísérleti igazolásához, megvalósításához és meghonosításához, ami a tudományos-technikai haladás jelentős gyorsítását teszi lehetővé.” (49.old.) Az irányítási rendszeren belül egyre fokozódik a hosszútávú tervezés fontossága. Ezen a téren a prognosztizálás, a különböző mérleg-módszerek (mindenekelőtt az ÁKM), a korszerű gazdaságstatisztikai és matematikai módszerek fokozott felhasználásától várhatunk további eredményeket.

A továbbiakban Hacsaturov akadémikus a gazdasági növekedés fő forrásait: a népesség, a természeti környezet, valamint az álló- és forgóalapok helyzetét elemzi.

A szovjet népgazdaság munkaerő-helyzete területenként eltérő. Egyes országrészekben már jelentős a munkaerőhiány (pl. Szibériában és a Távolszeleken), másutt még jelentős munkaerőtartalékok állnak rendelkezésre (pl. Moldvában és Közép-Ázsiában). 1975-ben az összes foglalkoztatottak száma 119 millió volt, ami az össznépeség mintegy 46%-át tette ki (83. old.). Ugyanakkor jelentősen módosul a foglalkoztatottak ágazatok szerinti megoszlása, csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, kis mértékben nő a foglalkoztatotti létszám az iparban, s a legnagyobb mértékű a foglalkoztatottság bővülése a szolgáltatások szférájában. Ez utóbbi területen még hosszabb ideig szükség lesz a nyugdíjasok, tanulók és háziasszonyok idényjellegű foglalkoztatására is.

A fejlődés jelen szakaszában a természeti környezet legfontosabb eleme az ásványvagyon. E téren a Szovjetunió közismerten gazdag, de az erőforrások hasznosítása rendkívül befektetés-igényes. Ezért „az erőforrások nagyságának és gazdaságosságának, hasznosításuk távlatainak és sorrendjének, kitermelésük technológiájának, az erőforrások helyettesíthetőségének, többszöri körforgásuknak és védelmüknek sokoldalú, komplex tanulmányozása szükséges.” (92. old.)

A növekedés fontos tényezői az álló- és forgóalapok, a felhalmozási folyamat eredményeként ezek teszik ki a nemzeti vagyon jelentős részét. A Szovjetunió nemzeti vagyona 1975-ben 1,5 trillió rubelt tett ki. A nemzeti vagyonon belül 1928 és 1975 között az állóalapok értéke 21-szeresére nőtt, ezen belül a termelő állóalapok értékének növekedése 29-szeres, a nem termelő állóalapoké 14-szeres volt. (122. old.)

A Szovjetunióban (a fejlett tőkés országokhoz viszonyítva) magas az épületek fajlagos aránya, ami elsősorban a nehéz éghajlati viszonyokkal magyarázható. A felgyorsult technikai fejlődés következtében az álló- és forgóalapokkal való gazdálkodás legfontosabb feladata a selejtezés arányának fokozása, az eszközök gyorsabb cseréje a gazdasági növekedés meggyorsítása végett.

A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan állandóan emelkedik a szovjet nép anyagi és kulturális ellátottságának színvonala. A munkások és alkalmazottak átlagbére 1960 és 1975 között 1,8-szeresére nőtt, s elérte a 146 rubelt, az iparban pedig a 161 rubelt (142. old.). További 35%-kal növelték a munkások és alkalmazottak átlagjövedelmét a

társadalmi fogyasztási alapok. Ennél is gyorsabban növekedtek a nyugdíjak: összegük az adott időszakban 3,4-szeresére emelkedett. A kolhoztagok átlagos jövedelme valamivel kisebb az egyéb ágazatok dolgozóinál, de ez a különbség az elmúlt időszakban jelentősen csökkent.

A fejlődés jelen szakaszában a stratégiai célkitűzés a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése, melynek legfontosabb eszköze a tudományos-technikai forradalom és a szocialista gazdasági rendszer előnyeinek egyesítése. „A társadalom anyagi-műszaki bázisa a társadalom termelési eszközeinek szervezett összessége. Az eszközöknek ezt az összességét egyesítik a termelés irányításával és szervezésével, a termelési eszközöket működtető képességekkel, azaz az emberek tapasztalataival, tudásával és szakképzettségével.” (165–166.old.) A Szovjetunióban 1975-ben 17,4 md rubelt fordítottak tudományos kutatásra, ami a nemzeti jövedelem 4,3%-át tette ki (az USA-ban 3,9% volt ez az arány). (170. old.) A Szovjetunió rendkívüli erőfeszítéseket tesz a dolgozók szakképzettségének a növeléséért: „az utóbbi 10 évben a Szovjetunió kétszer annyi technikai szakembert bocsátott ki főiskoláiról, mint az USA.” (172.old.)

A tudományos-technikai forradalom eredményeinek hasznosításából Hacsaturov akadémikus 3 tényezőt emel ki: a villamosítás további fokozását; az automatizálás szélesebb körű elterjesztését (ami magában foglalja a gépek, gépsorok automatizálásán túl az automatizált termelésirányító berendezések kiterjedt alkalmazását is); a felhasznált anyagok korszerűsítését.

A munkatermelékenység növelésének tényezői közül Hacsaturov kiemeli a termelési technikai színvonalának, az alapokkal való ellátottságnak a növelését, a termelési szervezethez való javítását, a szakosítást, a termelési egységek tökéletesebb kooperációját. A tudományos munkaszervezés, a technika fejlesztése azonban csak akkor szolgálhatja megfelelően a munkatermelékenység emelését, ha megfelelő – anyagi és erkölcsi – ösztönzéssel párosul. Mindez nemcsak az egyénekre, hanem a termelési egységekre is vonatkozik: „nagy ösztönző lehet a munkatermelékenység emelésének fokozottabb premizálása. Kívánatos lenne a munkatermelékenységet bevonni azon mutatók közé, amelyekről függően alakulnak a vállalati alapok.” (219. old.)

A termelés fejlesztéséhez, a hatékonyabb gazdálkodáshoz természetesen nem elegendő az élőmunkával való takarékoskodás. Elengedhetetlenül szükséges az anyag- és állóeszközfelhasználás javítása is. Ez – Hacsaturov akadémikus elemzésében – magában foglalja az anyagigényesség csökkentését, a nyersanyagkitermelés hatékonyságának növelését, az alapigényesség csökkentését, valamint a meglévő termelési kapacitásoknak a mainál teljesebb kihasználását.

A továbbiakban T. Sz. Hacsaturov részletesen elemzi a legfontosabb népgazdasági ágazatok, az ipar, a mezőgazdaság, valamint a közlekedés helyzetét, fejlesztésük alapvető feladatait. A Szovjetunió fejlett szocialista gazdaságában az ipar a meghatározó szerep. Az ipar adja a Szovjetunió burttó társadalmi termékének mintegy 2/3-át, a nemzeti jövedelem felét (257. old.), ugyanakkor az ipar hozza létre a többi népgazdasági ág fejlesztésének technikai feltételeit is. Az ipari termelés mennyiségi és minőségi növelésének egyik kulcskérdése az – ágazatonként eltérő – optimális vállalati nagyság kialakítása, a megfelelő vállalatok közötti szakosítás és kooperáció megteremtése. A szovjet ipar sajátos problémája a termelés keletre történő áthelyeződése, ami nem csekély behúzási, tervezési és szervezési feladatot és gondot jelent.

Az elért rendkívüli eredmények ellenére a mezőgazdaság fejlődése lemaradt az egyéb ágak – mindenekelőtt az ipar – fejlődése mögött, aminek alapvető oka az iparosítás időszaka alatt létrejött aránytalanság. Míg az iparban 1973-ban egy foglalkoztatottra 14,9 ezer rubel termelési érték jutott, addig a mezőgazdaságban mindössze 4,3 ezer. Alapvető tennivaló a terméseredmények stabilizálása. A mezőgazdaság fejlesztése komplex feladat: egyrészt a mezőgazdaság maga is több ágazattal rendelkezik, melyek termelésének magasfokú összehangolása szükséges; másrészt biztosítani kell a mezőgazdaságnak az iparral, a szállítással és a kereskedelemmel összehangolt termelését. E téren a továbblépés talán leghatékonyabb eszköze a mezőgazdasági egyesülések és az agrár-ipari komplexumok további fejlesztése.

A Szovjetunió területének nagysága, az ipari és a mezőgazdasági termelés területi megoszlása rendkívüli feladatok elé állítja a közlekedési ágazatot. A rohamosan növekvő igények maradéktalan kielégítéséhez a közlekedési hálózat további bővítése, valamint a már meglévő hálózat folyamatos technikai rekonstrukciója szükséges.

A növekedés, a termelés bővülése, a népjólét emelkedése nagyban függ a beruházási tevékenységtől, s nemcsak a beruházások tömegétől, hanem azok strukturájától és hatékonyságától is. Az empirikus vizsgálatok azt mutatják, a beruházások – és általában az állóalapok – hasznosítása nem elég hatékony. Ennek okai: a magas befejezetlen állomány, a beruházások hosszú átfutási ideje, a kapacitásfelfutások lassúsága, a tervezés és az előkészítés hiányosságai. E hibák kiküszöbölése érdekében javítani kell a beruházások tervezését, a kivitelezés irányítását, meg kell szüntetni a beruházási eszközök szétforgácsoltóságát. Különös gondot kell fordítani az új technikák kiválasztására, növelni kell a beruházásokon belül a rekonstrukciók arányát és törekedni kell a természeti erőforrások minél jobb hasznosítására. Ez természetesen lehetetlen a beruházási javakat előállító ágazatok – mindenekelőtt az építőipar – technikai és szervezeti fejlesztése nélkül.

„A termelés eredményének, dinamikájának és szerkezetének ágazati és teljes visszatükrözésére legmegfelelőbbnek... a nemzeti jövedelem mutatója tűnik,... az összehasonlítható áron kifejezett nemzeti jövedelem a gazdasági növekedés legszintetikusabb mutatója” (376–379. old.). A Szovjetunióban az elmúlt időszakban dinamikusán nőtt az egy főre jutó nemzeti jövedelem: 1950 és 1975 között ötszörösére emelkedett; a Szovjetunió nemzeti jövedelme 1975-ben csaknem 363 milliárd rubel volt. (383–384. old.) A nemzeti jövedelemnek mintegy negyede kerül felhalmozásra, s háromnegyede alkotja a fogyasztási alapot. A jövőben „minden valószínűség szerint – csökken a felhalmozás fajlagos súlya, hatékonyabb felhasználása révén.” (390. old.)

Összegezve: Hacsaturov akadémikus könyve a szovjet népgazdaság helyzetének és perspektívájának kitűnő és alapos elemzése. A könyv olvasói képet kapnak a szovjet gazdaság által elért hatalmas eredményekről, de a szerző feltárja azokat a problémákat is, melyek leküzdése a fejlett szocialista gazdaság építésének legfontosabb feltétele.

Csáki György²

²A Politikai Főiskola munkatársa.

Kézikönyvek, enciklopédikus jellegű munkák egyik funkciója kétségkívül az, hogy valamely tudományterület ill. e terület ismeretanyagának a gyakorlatban való alkalmazása színvonaláról helyzetképet adjanak. Maynard világhírű kézikönyve a termelés-szervezés, irányítás és más rokon területek igen gazdag ismeretanyagát foglalja össze, és így jó mércéül szolgálhat pl. ahhoz, hogy a magyar szakirodalom helyzetét, állapotát nagyjából lemérhessük. A kézikönyv anyagának túlnyomó része a magyar olvasó számára tulajdonképpen nem ismeretlen: számos magyar nyelven kiadott könyvben, folyóiratcikkekben, kutatási anyagokban és más publikációkban jóformán minden téma megtalálható, egyesek kevésbé igényes kifejtésben, mások viszont gazdagabban. Ami hiányzik: e hatalmas, szerteágazó ismeretanyag enciklopédikus összefoglalása, kézikönyvben való közreadása. Bizonyos, hogy a Maynard-féle kézikönyv e kiadása ezt a hiányt sok tekintetben pótolja.

Olyan tudományterületeken, amelyek határai többé-kevésbé elmosódtak, és sok a vitatható határterület, meglehetősen nehéz kézikönyvet összeállítani. A szerzők és a szerkesztők egyrészt szemantikai problémákkal, definíciós kérdésekkel kénytelenek szembenézni, másrészt állandó problémát okoz az, hogy a kézikönyv milyen témákat öleljen fel és milyeneket zárjon ki. A szervezés, az irányítás, a vállalati gazdaságtan, s ezekkel rokon más tudományterületeken ezeket a problémákat különösen nehéz megoldani.

A szervezés és vezetés terén a definíciós problémák az utóbbi évtizedekben már a gyakorlati beállítottságú amerikai kutatókat is nyugtalanítják. Maynard kollektívája is többször megkísérelte, hogy pl. az industrial engineering fogalmát meghatározza. A kézikönyv 1956. évi 1. kiadásában a konzervatív Urwick még azt állapítja meg, hogy az Amerikai Gépészmérnökök Egyesülete, az ASME 1943. óta próbálkozik sikertelenül az I.E. fogalmának meghatározásával. Maynard az Encyclopedia Americana 1953. évi kiadásában olyan definíciót ad, amely szerint az I.E. lényege: a „mérnöki megközelítés”. Ez a definíció tükröződik a magyarul most megjelent kiadás Hammond által adott meghatározásában is (30. old.). Abból a célból, hogy az olvasót mentesítse a definíciós problémáktól, a könyv (ugyancsak a 30. oldalon) 17 pontban tételes felsorolást ad arról, hogy mi tartozik az I.E. tárgykörébe. A most magyarul megjelent 3. kiadás természetesen mind a 17 témát tárgyalja.

Megemlítjük itt, hogy a Maynard-féle könyvkiadó társaság egyébként nemcsak az I.E. kézikönyvet adja ki, hanem olyan kézikönyveket is, mint a Handbook of modern manufacturing management, 1970. (Gyártásszervezési és irányítási [?!] kézikönyv), Business administration handbook, 1967. (Szervezési és vezetési kézikönyv), Top management handbook, 1960. (A felső vezetés kézikönyve). Ez a nagyüzemi kézikönyvgyártás viszonylag keveset törődik azzal, hogy a tárgyköröket elhatárolja egymástól, – a Top management handbook-ot kivéve – a másik három kézikönyv témái eléggé sűrűn keverednek, ismétlődnek. Hasonló képet kap az olvasó, ha más kollektívák kézi-

³ Budapest, 1977. Műszaki Könyvkiadó, 938 old.

könyvébe is beleolvas, pl. az ugyancsak ismert Carson-féle Production handbook tematikáját aligha tudja a Maynard-féle különböző kézikönyvekkel szemben tudományos igényességgel elhatárolni.

Mindenesetre e munka nálunk most megjelent 3. kiadása a legérettebbnek tekinthető valamennyi idézett kézikönyv közül. (Egyébként időközben megjelent a 4. kiadás is.) Pl. az előző kiadások ominózus „egyéb” fejezetét, ahová a marketingtől, az irodai költségelemzéstől kezdve a munkavédelemig mindent belezsúfoltak, ami nézetük szerint az előző fejezetekből kimaradt, a 3. kiadásból eltüntették. A könyv szerkezete és tematikája, úgy látszik, már meglehetősen kialakult.

Az I.E. Maynard-féle irányzata tulajdonképpen az ún. klasszikus iskola továbbfolytatása, amely a kézikönyv 3. kiadásában már helyt ad az emberi viszonyok tanának, a behaviourizmusnak, sőt a rendszerelmélet alkalmazásának is. Kiolvasható az a törekvésük, hogy a korszerűség biztosítása érdekében e kérdéseket is a „mérnöki közelítés” tárgyává tegyék.

A könyv I–VI. része már a korábbi kiadásokban kialakult. A bevezető I. rész a gazdasági mérnöki tevékenység, az I.E. fogalmával, Taylor óta végbement fejlődésével, a gazdasági mérnökök képzésével stb. foglalkozik. A vállalati „gazdasági mérnöki részlegekről” és szervezeti helyükről szóló ismertetés azonban könnyen félrevezethet: nézetem szerint az nem általános amerikai gyakorlat, hanem inkább a szerzők jótanácsa.

A II–V. rész igen tömör, de jórészt közvetlenül megtanulható, magas színvonalú, közérthető összefoglalását adja az olyan módszertani szakismereteknek, mint a folyamatszervezés és a gyártástervezés, a mozdulatannulmányozás, az értékelemzés, a különböző munkamérési eljárások (mint pl. a mintavételes munkanap felvétel a műhelyi és irodai alkalmazottak körében, a csoportos időmérés, a rendszeres és nem rendszeres többgépes munka szervezése, a közvetett munka mérése stb.), ez előre meghatározott időállandók, köztük az MTM módszere stb.

A VI. rész viszonylag részletesen mutatja be az amerikai gyakorlat olyan bérezési módszereit és más kérdéseit, mint a csoportbérezés és premizálás, a besorolás különböző eljárásai, az alkalmazotti munkakörök elemzése és bérezési kérdései.

A VII. rész a behaviourizmust (a viselkedéstudományt) és más szociológiai irányzatokat azzal az indokolással teszi az I.E. részévé, hogy a 30-as években a hagyományos I.E. már elért egy meghatározott szintet, s a továbbfejlődést E.Mayo, Maslow, McGregor, Herzberg és az emberi viszonyok tanának, valamint a behaviourizmusnak egyéb képviselői jelentették (396–401.o.). A behaviourizmust bemutató fejezetek és az ezt követő ergonómiai ismertetés igen tömör ismeretanyagot nyújt az olvasónak, egyúttal képet ad arról is, hogy az amerikai szakirodalom egyes ágai miként teszik a viselkedéstudományt, általában az üzemszociológiát és az ergonómiát „mérnöki tudománnyá” (human factors engineering) (889.o.).

A tervezés, ellenőrzés, szabályozás c. VIII. rész a jelen kiadásban a „rendszertervezési folyamat” tárgyalásával bővült. Az itt kifejtett felfogásban a rendszertervezés: rendszerek fejlesztése, módosítása; a rendszerszervezés pedig azoknak az eljárásoknak és szervezeti struktúráknak a kialakítását jelenti, amelyek a rendszertervezési tevékenységek tervezésére, irányítására és ellenőrzésére szolgálnak. A rendszerszervezésnek ez a fogalma itt lényegében a (komplex műszaki) rendszer fejlesztésének szervezése, és nem magának a rendszernek a szervezése; így nyilvánvalóan parciális fogalom. A szer-

vezéstudományban a szervezésnek nincs általánosan elfogadott fogalma, ez magyarázza azt, hogy az olvasó a kézikönyvben más meghatározásokkal is találkozhat. Pl. a VII. részben „az értelmes munkát” tárgyalva a szervezésnek olyan fogalma szerepel, amelyből éppen a tervezést, irányítást és az ellenőrzést kategorikusan kizárták (403–404. o.). Később (a XI. részben) az anyagmozgatás tárgyalása kapcsán ismét szükségesnek látta a szerző a rendszerkérdések tárgyalását, ez azonban nincs összefüggésben a VIII. részben tárgyalt kifejtéssel.

A VIII. rész többi pontja az irányítás (control) témakörében jórészt továbbfejlesztett anyagokat tartalmaz, amik többsége a magyar olvasó számára hasznos ismereteket ad. Így: a munkafolyamatok prognosztizálása és rövidtávú tervezése, a készletgazdálkodás, a minőségellenőrzés szervezése, a megbízhatóság tervezése és mérése. A költségtanról viszont az olvasó eléggé alapfokú ismertetést kap, a magyar vállalati szakember pl. a fedezetszámítás kérdéseiről már jóval többet tud.

A IX. rész a számítógép alkalmazásáról, a X. rész pedig matematikai, statisztikai témákból összeállított tömör kompendium.

A XI. rész a „gépek és berendezések elrendezéséről” módosított, továbbfejlesztett anyag. Hasznos ismereteket kaphat az olvasó az üzemelrendezés (plant layout), a gyártó vonalak és futószalagok szervezése és az anyagmozgatás tárgykörében. A gépek és berendezések gazdaságos kiválasztása c. pontnak legszínvonalasabb, bár témájában korántsem új része a magyar kiadásba betoldott anyag a leszámított pénzforgalom és a jelenérték módszeréről. Sajnos a beruházás-gazdaságossági számítások egyik speciálisan amerikai módszerét, a MAPI-módszert a magyar kiadás túl röviden, fél oldalon tárgyalja (ezt az amerikai kiadások jóval hosszabban és érthetően ismertetik). Így a magyar olvasó változatlanul az eredeti Therborgh-könyvhöz, vagy más amerikai forrásokhoz kénytelen nyúlni, ha a MAPI-módszerről érdemlegesen akar megtudni.

Külön rövid rész (XII.) foglalkozik az időmérés eszközeivel, az utolsó, XIII. rész pedig a gazdasági mérnöki tevékenység néhány alkalmazási területét ismerteti: az anyagellátási rendszerről, a racionalizálásról, az irodai költséggazdálkodásról, a költségbecslésről és a „nyereségnövelő módszerekről” ad meglehetősen rövid, vázlatos összeállítást.

Az olvasónak a kézikönyv tartalmi gazdasága ellenére két tekintetben is hiányérzete lehet. Mindkettő a kézikönyvek, lexikonok, enciklopédiák természetével függ össze. Az egyik: hiányoznak olyan témák, mint pl. a termelésprogramozás és termelésirányítás, valamint azok korszerű eszközei, műszerei (ez a magyar olvasó számára nyilvánvalóan „mérnöki téma”), az éves és távlati tervezés fejlett amerikai módszerei.

A másik hiányérzet a kézikönyveknek a tudományos előrehaladáshoz viszonyított lemaradásával függ össze: a kézikönyvek rendszerint csak már általánosan elfogadott, a vitákon túljutott ismeretanyagot foglalnak össze. Emellett a Maynard-féle klasszikus felfogás, nézetem szerint, hosszú ideig gátolta az újabb tudományos, a klasszikus állásponttól általában idegen ismeretek feldolgozását. A kézikönyv magyar nyelven megjelent 3. kiadásának kétségtelen jelentős pozitívuma, hogy figyelemre méltó kísérletet tett az emberi viszonyok tanának, a behaviourizmusnak, a rendszerelméleten alapuló felfogásának és más új irányzatoknak, nézeteknek interpretálására.

A magyar kiadás fordítói, szerkesztői kétségkívül igen nehéz és összetett feladatot vállaltak magukra. A fordítás óriási volumenű munkáját sikeresen oldották meg. Az ol-

vasó igen ritkán akad meg fordítási problémákon, ezek jórészt gyártástechnológiai szakkifejezésekkel kapcsolatosak. Pl. a processing nem a gyártási folyamat tervezése, hanem gyártástervezés, a módosítást indítványozó eljárás helyett műszaki változtatásról beszélünk, a 78. oldalon bemutatott bizonylat nem műveletleíró lap, hanem ábrás műveleti utasítás stb. E fordítási problémáknál sokkal lényegesebb kérdés az, hogy mennyire sikerült a kézikönyv „magyar viszonyoknak megfelelő átdolgozása”. Bizonyos, hogy a magyar szerzők által készített három betoldás igen színvonalas, ilyen betoldásoknak azonban másutt is helyük lehetett volna. Egyes részeket kihagytak, ezt akár szélesebb körben is megtehették volna. Az MTM esetében pl. gondosan ügyeltek arra, hogy még az oktatásáról szóló MűM-rendeletet is pontosan idézzék, másutt helyes lett volna legalább utalni az eltérő magyar viszonyokra. Ily módon a kevésbé járatos olvasó sokszor nem ismeri ki magát, hogy egy-egy fejezet eredeti amerikai, vagy éppen magyarított anyag-e. Hasznos lett volna az is, ha az egyes részekhez a magyar nyelvű szakirodalom összeállítása olyan céllal és módon történik, hogy az olvasó könnyen megtalálja egy-egy téma kifejtésének magyar nyelvű kritikáját is.

Marosi Miklós⁴

SZOVJET IPARGAZDASÁGTANI TANKÖNYV⁵

A Moszkvai Állami Egyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatói számára készített ipargazdaságtan tankönyv elsősorban arányos szerkezetével különbözik e tárgy egyéb tankönyveitől és jegyzeteitől. A könyv négy részben és 20 fejezetben tárgyalja a szocialista ipargazdaságtan alapkérdéseit.

A szerzők a bevezetőben a következőképpen határozzák meg az ipargazdaságtan tárgyát és helyét a társadalomtudományok rendszerében: „A szocialista ipargazdaságtan a szocializmus objektív törvényeinek az iparban való érvényesülését és megjelenési formáit tanulmányozza, valamint azokat a feltételeket és tényezőket, amelyek az élő- és holt munka optimális felhasználásával a termelés területén a legjobb eredmények elérését segítik elő.” A további fejezetekben e meghatározás különböző oldalait mutatják be.

A könyv első része az iparnak a népgazdaságban betöltött vezető szerepét elemzi, továbbá ismerteti az ipar jelenlegi ágazati struktúráját. Bőséges tényanyaggal illusztrálja az ipar fejlődését és főbb jellemzőit.

A második rész az ipari termelés legfontosabb összetevőit tárgyalja, ezeken belül külön kiemeli a tudományos-technikai fejlődés és a minőség szerepét. A harmadik rész az ipari termelés szervezésének formáival (koncentráció, specializáció, kooperáció, kombi-

⁴ A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense.

⁵ *Ekonomika szocialiszticeszkov promüslennosztj*. (Szerk.: G.A. Egizarjan és A.G. Omarovszkij) Moszkva, 1977. MGU (Moszkvai Állami Egyetemi) Kiadó, 447 old.

náció, ágazati és területi munkamegosztás) foglalkozik. A negyedik rész az ipari termelés gazdasági irányításának mechanizmusát ismerteti.

Az iparnak a népgazdaság egészén belül elfoglalt helyét vizsgálva a szerzők rámutatnak arra, hogy az ipar maga is több ágazatú alrendszer. Az ipar működésének anyagi-technikai bázisát a szerzők elemenként – termelői apparátus, nyersanyag és munkaerő – külön vizsgálják. E helyütt – kissé elszigetelve – kerül sor a beruházások hatékonyságának vizsgálatával kapcsolatos módszerek tárgyalására is. Ez logikusan inkább a termelés hatékonyságával foglalkozó 17. fejezetbe épülhetne be.

Különös figyelmet érdemel az ipar anyagi-termelési bázisának módszertani megközelítése, a 3. és 4. fejezetben, amelyek az állóeszközök és a forgóeszközök részeként a nyersanyag és a munkaerő kérdéseit tárgyalják. A továbbiakban a szerzők nemcsak a vállalati költségek megtérülésének számítási módszereit ismertetik, hanem részletesen elemzik a forgóeszközök gyorsabb megtérülésének népgazdasági jelentőségét, s az ebben rejlő tartalékokat. A tisztán szervezési jellegű tartalékokon kívül nagy figyelmet szentelnek a forgóeszközök gyorsabb megtérülését elősegítő egyéb tényezőknek, elsősorban a tudományos-műszaki haladásnak és a termék-minőség növelésének (5. és 6. fejezet).

A tudományos-műszaki fejlődés ösztönzésének és tervezésének kérdését tárgyalva a szerzők az új technika bevezetésével kapcsolatos tervnek valamennyi fejezetét jellemzik, s rámutatnak e tervfejezetek szoros kapcsolatára az egyéb gazdasági, illetve műszaki-gazdasági mutatószámokkal. Nem tárgyalják azonban ennek a hatásnak – pl. a nettó termelés, vagy a nyereség műszaki fejlődés eredményeként jelentkező növekedésének – számszerűsítési módszereit. Nem világos állásfoglalásuk azzal kapcsolatban sem, hogy az átfogó gazdasági mutatók kívülről kerüljenek-e be a tervbe, vagy ezek tervezési számítások eredményei. E kérdéssel kapcsolatban elvi viták folynak a közgazdászok között, mivel a tervben szereplő átfogó gazdasági mutatók számított vagy direktív jellegétől függ a minisztériumok, egyesületek és vállalatok érdekeltsége a műszaki fejlődés gyorsításában.

A következő négy fejezet (7., 8., 9. és 10.) az ipari termelés társadalmi szervezésének formáival – a koncentrációval, a specializációval, a kooperációval, a kombinációval és a termelés területi szervezésével – foglalkozik. Általánosan jellemzik az ipar társadalmi szervezésének formáit és helyesen mutatnak rá, hogy „az ipari termelés szervezésének formái együttesen, egymást kiegészítve jelentkeznek és csak komplex megközelítésük nyújthat objektív segítséget az egész ipari, illetve ágazati fejlődés tervezéséhez. Mikor a termelés alapvető szervezési formáinak fejlesztését tervezik, úgy kell azokat kombinálni, hogy a meghatározott termékszükségletet minimális társadalmi munkaráfordítással biztosítsák” (138. oldal).

Nagyon időszerű és helyes, ahogyan a könyv elhatárolja egymástól a termelés koncentrációjának és az irányítás centralizálásának folyamatát: „A termelés koncentrációja a konstrukció és/vagy technológia szempontjából egynemű, vagy egy nyersanyagból kiinduló termékek, illetve félkész termékek gyártásának egy vállalatnál, üzemben vagy műhelyben történő összpontosítását jelenti... Az irányítás centralizációja viszont egy olyan rendszert tételez fel, ahol a legnagyobb mértékben felhasználják a termelésirányítás korszerű módszereit és ahol biztosítják a termelés valamennyi szervezési formájá-

nak optimális kombinálását”. A kérdés annál is inkább aktuális, mivel számos publikáció a termelés koncentrációjának egyik formájaként tárgyalja a trösztök létrehozását.

A tankönyv szerzői a termelési specializáció formáit a szakirodalomtól némileg eltérően különítik el: „a tárgyi specializáció a végső fogyasztásra kerülő termékfajták gyártásának összpontosítása. A részlet-specializáció pedig bizonyos alkatrészek, gépegységek, félkészárúk és félkésztermékek gyártásának összpontosítását, valamint meghatározott technológiai folyamatok elvégzését jelenti”. (152. old.)

Külön fejezet foglalkozik a szocialista ipar területi szervezésének, az ipartelepítésnek a kérdéseivel. A szerzők ismertetik a területi-termelési komplexumok lényegét, elemzik az ipar területi telepítésének elveit és tényezőit, és olyan módszertani útmutatást is adnak, amely segítségével számszerűen is meg lehet határozni az ipar területi telepítésére ható különböző tényezők hatását.

A tankönyv terjedelmének több, mint fele, tíz fejezet, az ipari termelés gazdasági irányításával foglalkozik. Különösen részletesen tárgyalja a termelés, a munkatermelékenység, az önköltség, az árak, a hatékonyság, a pénzügyek és az ösztönzés kérdéseit. A könyv nemcsak a gazdaságirányítás mechanizmusának eszközeit vizsgálja, hanem elemzi ezek működését is és hatásukat az irányítás különböző formáira.

Bár a könyv egészében pozitívan értékelendő, nem szabad figyelmen kívül hagyni hibáit sem. A fejezetek stílusa nem egységes, s nem egyenértékűek tartalmuk szerint sem. Bizonyos témakörök kifejtése nem eléggé logikus. Míg a műszaki fejlődéssel, az irányítás szervezésével, az anyagi-műszaki ellátással és a pénzügyekkel foglalkozó fejezetek az általános ágazati kérdéseket tárgyalják, addig az önköltség, a munkatermelékenység, a munkabér kérdéseit taglaló fejezetek vállalati szempontból íródtak. „Az ipari termelés tervezésében és irányításában alkalmazott gazdasági-matematikai módszerek és modellek” c. 20. fejezet nem illeszkedik szervesen a könyv témakörébe. További hiányosság, hogy a bemutatott – s a gyakorlatban is használatos – modelleket nem támasztják alá konkrét példákkal.⁶

B. E.

⁶M. Vilenszkij professzor recenziója alapján; megjelent a *Plancvoje Hozajstvo* 1977. 11. számában.

A MUNKA TERMELÉKENYSÉGE A FEJLETT SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN⁷

A SZUTA Közgazdaságtudományi Intézetének a munkatermelékenység és a munkaerő-források kérdéseivel foglalkozó 12 tagú szerzői kollektívája monográfiát jelentetett meg legújabb kutatási eredményeiről. Az SZKP XXV. kongresszusa, összhangban a fejlett szocializmus felépítéséhez kapcsolódó feladatokkal, a munkatermelékenység növelésének és a munkaerő-források hatékonyabb hasznosításának jelentőségét nagy nyomatékkal emelte ki. A könyv tehát aktuális és fontos kérdésekkel foglalkozik, s ez nemcsak a szovjet népgazdaságra, hanem a többi szocialista országra nézve is igaz.

A monográfia komplex szemléletet tükröz. Átfogó és részletes áttekintést ad a munkatermelékenységnek a fejlett szocializmus feltételei között végbemenő növekedésével összefüggő alapvető társadalmi-gazdasági tényezőkről. E tényezők között is kiemelkedő szerepet játszik a tudományos-műszaki haladás, a termelés szervezésének és irányításának tökéletesítése, az anyagi és erkölcsi ösztönzés, a foglalkoztatottsági struktúra fejlesztése, a szakképzettség fokozása, valamint a szociális feltételek és a demográfiai helyzet javítása. Nagy figyelmet szentelnek a szerzők a munkatermelékenység növekedése valamint a munkaerő-források, a termelési és tudományos potenciál, s a gazdasági fejlődés intenzív tényezőinek kihasználása közötti összefüggések tárgyalásának.

A könyv első fejezete a szocialista termelés reálfolyamatainak elemzése alapján rámutat arra, hogy a munkatermelékenység további növelésének döntő tényezője a tudományos-műszaki haladás, a termelés további gépesítése és automatizálása, az új technika és új technológiák elterjesztése, a beruházások, az állóeszközök és az élőmunka hatékonyabb kihasználása. Az elemzések ennek megfelelően, ha némi egyszerűsítéssel is, szoros kapcsolatot mutatnak ki a munka technikai felszereltségének javulása és a munkatermelékenység növekedése között. Így pl. 1966–1970 között a munkatermelékenység növekedésének 40–50%-a vezethető vissza e tényezőre. A recenzens azt is megjegyzi, hogy egyes más vizsgálatok ennél magasabb hozzájárulási arányt számszerűsítenek.

A fejezet kitér a munkatermelékenység növelésének tartalékaira is. A szerzők a tartalékokat elsősorban a munka, s különösen a segédfolyamatok gépesítettségének fokozásában, az új, korszerűbb és hatékonyabb technika alkalmazásában, a technológiai berendezések rekonstrukció és korszerűsítés útján történő gyorsabb megújításában, az új termelő kapacitások kiépítésének és üzembehelyezésének meggyorsításában, a berendezések tényleges üzemidejének növelésében látják.

A technikai haladás gyorsítása a tudományos és műszaki eredmények gyakorlatba való bevezetési idejének csökkentését, a tudomány és a termelés közötti kapcsolatok erősítését kívánja. A tudományos kutatások további fejlesztésénél fő útként nem a tudományra fordított eszközök további növelését kell követni – a kutatások intenzifikálását, hatékonyságuk növelését és eredményeik gyors alkalmazását kell elősegíteni.

⁷Proizvoditel'noszt' truda v uszlovijah razvitogo szocializma. (Szerk: P.A. Hromov.) Moszkva, 1976. Nauka Könyvkiadó.

A tudomány-technika-termelés lánc szűk keresztmetszetét a kísérleti-gyakorlati munka képezi, s ez jelentős mértékben akadályozza a tudományos eredmények realizálását. Az elmúlt években pl. az új termékek prototípusainak csak mintegy 65–70%-át fogadták el sorozatgyártásra. Emellett azonban figyelmet érdemel az is, hogy ezeknek csak 16%-át vezették be a termelésbe kidolgozásuk évében, 26% két év alatt, 15% négy év alatt, vagy ennél hosszabb idő után került tömeges gyártásra, s 20 százalékukat ma sem gyártják.

A könyv második fejezete a munkatermelékenység növekedésének társadalmi-gazdasági feltételeivel foglalkozik. A monográfia egyértelműen (s helyesen) hangsúlyozza, hogy a munkatermelékenység nem tekinthető tisztán műszaki vagy termelési kategóriának.

A munkatermelékenység alakulására ható különböző társadalmi-gazdasági tényezőket a monográfia négy fő csoportba sorolja:

1. A szocialista termelési mód által meghatározott tényezők (a termelési eszközök társadalmi tulajdona; a munkaerő közvetlen egyesítése a termelési eszközökkel; a termelés tervszerű jellege, a szocialista termelés célja stb.);
2. A társadalmi termék elosztása által meghatározott tényezők (a bérezés és a munkanormázás formáinak és rendszerének továbbfejlesztése; az anyagi ösztönzési és a társadalmi fogyasztási alapok képzése és elosztása, illetve ezek tökéletesítése stb.);
3. A munka minőségétől, tartalmától és feltételeitől függő tényezők (a dolgozók szakmai, képzettségi és kulturális színvonalának emelése, a szakemberek képzésének minősége, a munkaerő ésszerűbb elosztása és felhasználása stb.);
4. Olyan tényezők, amelyek a felépítmény elemeinek a munkatermelékenységre való hatását jellemzik (az irányítás tökéletesítése, a dolgozók tudatosságának emelése, jogi viszonyok, amelyek meghatározzák a dolgozóknak a termelésben és termelésen kívül megnyilvánuló kapcsolatait stb.).

A munkatermelékenység növelésének egyik legfontosabb eszközét, a tudományos munkaszervezést és ennek kérdéseit a könyv III. fejezete vizsgálja. A többrétű közelítés egyik lényeges mozzanata, hogy a munkaszervezést nem csupán termelési feladatként tekinti, hanem társadalmi-szociális oldalról is vizsgálja. A recenzens kifogásolja a fejezetnek a vállalathoz újonnan felvételre kerülő dolgozók munkába állításával kapcsolatos javaslatát. E javaslat szerint ugyanis az új, nem szakképzett dolgozóknak a munkaszervezésben rögzített időtartam alatt eleve a kedvezőtlen adottságú termelési részlegeknél kellene dolgozniuk, azért, hogy e területeken is biztosítani lehessen a munkaerőellátást. A recenzens nézete szerint ez nem jelentené a probléma megoldását. Az igazi megoldás útja kettős: egyrészt gyorsítani kell a kedvezőtlen feltételek felszámolását a további gépesítés és automatizálás útján, másrészt növelni kell a nehéz körülmények között dolgozók munkabéréit.

Kitér a monográfia az irányítás tökéletesítésének fontosságára is. Ezt azonban meg lehetően általános és absztrakt módon teszi.

A munkatermelékenység növekedését befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők között fontos szerepet kapnak a könyvben az anyagi és erkölcsi ösztönzés rendszerével összefüggő kérdések (V. és VI. fejezet). Ezekkel kapcsolatban a szerzők több javaslatot dolgoztak ki. Ilyenek: a munkabér, a termékminőség, a termelési volumen és a munka-

termelékenység növekedése közötti szorosabb kapcsolat biztosítása; az éves prémium szerepének növelése; nagyobb anyagi ösztönzési alapok biztosítása a feszítettebb terveket kidolgozó vállalatok és a termelés növelését csak a munkatermelékenység növekedésével fedező vállalatok számára; a mérnökök, technikusok kollektív anyagi ösztönzésének szélesítése. A megfelelő munkabérrendszer kialakításához olyan mutatókat ajánlanak, mint a munkatermelékenység és a munkabér növekedési üteme közötti arány, az egységnyi munkabérré jutó nyereség és az egységnyi munkabérré jutó nemzeti jövedelem-növekmény.

A szerzők helyesen hangsúlyozzák, hogy az anyagi ösztönzők csak akkor érik el céljukat, ha az erkölcsi ösztönzőkkel együtt és ezekkel összhangban kerülnek alkalmazásra. A monográfia ennek megfelelően az erkölcsi ösztönzőket nemcsak általában, de konkrét formái szerint is elemzi. Kiemeli a szocialista munkaverseny és az abban való részvétel ösztönzésének fontosságát. Ennek szerepét az is bizonyítja, hogy a szocialista munkaverseny nagy mértékben hozzájárulhat az élenjáró tapasztalatok minél szélesebb körű és gyorsabb elterjesztéséhez. Az élenjáró vállalatok munkatermelékenysége igen gyakran kétszer-háromszor magasabb az átlagnál. Az itt szerzett tapasztalatok elterjesztése és bevezetése tehát fontos hozzájárulást jelenthet a munkatermelékenység növeléséhez.

A monográfia további fejezetei is igen aktuális, mindenkit érdeklő kérdésekkel foglalkoznak. A VIII fejezet a foglalkoztatottság strukturális kérdéseit, a IX. fejezet a mezőgazdaság munkatermelékenységi problémáit, a X. fejezet a munkaerő-források regionális kérdéseit, a XI. fejezet a demográfiai tényezőknek a munkatermelékenységre gyakorolt hatását, a XII. fejezet pedig a nők foglalkoztatásával összefüggő kérdéseket elemzi.

Külön figyelmet érdemel az eddig még nem említett VII. fejezet, amely a szakképzettség és a munkatermelékenység közötti összefüggéseket tárgyalja. A monográfia a további kutatások irányának kijelöléséhez azt is hangsúlyozza, hogy az összefüggés mennyiségi megragadásának módszerei még nem kidolgozottak, s ennek megfelelően a gyakorlatban a szakképzettséget, mint a munka termelékenységének tényezőjét a tervezés rendszerébe sem építették be. Kapcsolódva e problémakörhöz, a monográfia kritikusan értékeli a termelési függvényekre épülő törekvéseket. Sajnálatos azonban, hogy a mű egészében is tagadja a szakképzettség munkatermelékenységre gyakorolt hatásának mérési lehetőségét. A recenzens rámutat arra, hogy tovább kell folytatni azokat a kutatásokat és vizsgálatokat, amelyek e fontos tényező szerepét a munkatermelékenység növekedésében empirikusan is megragadják.

A monográfia egészében fontos hozzájárulás a munkatermelékenység problémakörének tudományos igényű feldolgozásához és elemzéséhez, s egyúttal számos olyan általánosabb érvényű tendenciára és összefüggésre is rámutat, amelyek a szocialista gazdasági építőmunka általános vonásainak tekinthetők.⁸

V.B.

⁸V.E. Komarov recenzója alapján; megjelent az Izvesztija Akademii Nauk SzSzsZr, Szerija Ekonomicseskaja, 1977. 4. számában.

AZ IPARI TÁMOGATÁSOK GAZDASÁGTANA⁹

A kötet az állami beavatkozás módszereivel és hatékonyságával foglalkozó Sunningdale-i konferencia anyagát tartalmazza. Tizennégy tanulmánya világosan mutatja az ipar állami támogatásával és a rendelkezésre álló eszközök elosztásával kapcsolatos bizonytalanságot. A tanulmányok „homály által borított jelentős területekre” derítenek fényt, ugyanakkor rámutatnak arra, hogy jelenlegi közgazdaságtudományunk e kérdésekben nem képes iránymutatást adni a gazdaságpolitikusok számára.

A tanulmánykötet az ipar állami támogatásának adminisztrációjával (Field és Hills), annak értékelésével (Mellis és Richardson) és a tengerentúli tapasztalatok tárgyalásával (Whiting) kezdődik. Mindhárom tanulmány igen jól jellemzi a jelenlegi helyzetet. A beavatkozás módszereinek leírása és gyakorlati értékelése sehol sem található meg világosabban, mint Field és Hills tanulmányában. Mellis és Richardson azt elemzi, hogy a támogatás különböző feltételeinek a változásai miképpen befolyásolják a beruházási programok értékelését, a leszámítolási eljárást alkalmazó vállalatok esetében.

Alan Prest „Az ipari szubvenciók gazdasági ésszerűsége” című tanulmánya a támogatást – tágabb értelemben – olyan kifizetésként definiálja, amely közvetlenül befolyásolja a kereskedelmi szféra árarányait. A szubvenciókat széles, átmeneti és szűk-bázisú támogatásokra osztja fel. A makroökonómiai alapú támogatások tárgyalását követően a tanulmány a szelektív pénzügyi beavatkozás hiányosságaira és veszélyeire összpontosít. Kritikailag értékeli az állami beavatkozást „igazoló” hagyományos érveket, és arra a következtetésre jut, hogy a beavatkozások általában kevés haszonnal járnak. Ezután azokat a veszélyeket vázolja fel, amelyek abból adódnak, ha túl nagy teret biztosítanak a szelektív beavatkozás rendszerének (ez a rendszer 1975 óta jelentősen kibővült, és javaslat született arra is, hogy az Ipartörvény 8. cikkelye értelmében nyújtható alapok felső határát 550-ről 1.600 millió fontra emeljék).

Prest, Wiseman és Byatt tanulmányukban egybehangzóan utalnak arra, hogy az iparban jelenleg nem állnak rendelkezésre világos kritériumok a szelektív állami beavatkozás számára. A szelektív gazdaságpolitika érvényesítése a szubvenciók differenciálását igényelné. Ez azonban olyan nagy mértékben megnövelné az ágazati miniszter által áttekintendő terület nagyságát, hogy annak minden gyakorlatilag fontos szempontból történő figyelemmel kísérése eleve lehetetlen. Talán még fontosabb, hogy a kritériumok hiánya egyben azt is jelenti, hogy nincsen olyan összehasonlítási alap, amelynek segítségével mérhető lenne a siker vagy a kudarc. Mindezek miatt az ipari szubvenciók rendszerét a politikai túlélés eszközeként lehet csak alkalmazni. Ugyanakkor ez a rendszer jellegéből eredően instabil, mert nem teljesülnek az általa felkeltett várakozások. Egy másik szerző – Byatt – szerint a továbblépés érdekében el kell döntenünk: mi legyen az állam szerepe? Partner-e az állam, amely bankárként és vállalkozóként aktívan vesz részt az ipar napi ügyeiben, vagy pedig – a hatékony piacok öreként – csak egyes hiá-

⁹The Economics of Industrial Subsidies. (Szerk.: A. Whiting.) London, 1976. Her Majesty's Stationery Office, 270 old.

nyosságok elkerülése érdekében avatkozik be? E megközelítés problémája, hogy a jelenlegi, nem túl rózsás helyzetben nehéz eldönteni, hogy a piac elég hatékony-e valamely cselekvéssorozat kiváltásához. A közgazdasági elmélet nem adott kezünkbe olyan lakmusz-próbát, amellyel megítélhetnénk a piac hatékonyságát. Hasonló problémával állunk szemben akkor is, amikor a tudományos kutatás állami támogatásáról van szó.

Cripps azzal utasítja el ezeket a piaccal kapcsolatos nézeteket, hogy a piacnak „csak olyan gazdaságban van jelentősége, amelyben könnyűszerrel fenntartható a munkaerő teljes foglalkoztatottsága és ahol az élőmunka termelékenységét elsősorban a selejtezés üteme és az új beruházásoknál alkalmazott technika megválasztása határozza meg.” Rámutat Nagy-Britannia regionális egyensúly-hiányára, elégtelen ipari kapacitására, a külkereskedelmi versenyképesség hiányára, továbbá utal a szervezett munkaerő befolyására. Ezek alapján megoldásként a munkaerővel kapcsolatos szubvenciók – lényegében a piactól elvonatkoztatott döntési rendszer – alkalmazását ajánlja. Következtetéseit a konferencián többen is vitatták, s felhívták a figyelmet arra, hogy konzisztens rendszer nélkül az ilyen javaslatok könnyen megcáfolhatók.

A kötet több igen értékes empirikus tanulmánnyal zárul. Pavitt megkérdőjelezi az állami kutatási és fejlesztési kiadások szintjét, és azok jelentős mértékű csökkentését javasolja. Véleménye szerint a kiadások túlságosan is koncentráltak néhány magas szintű technológiát igénylő témára, és a támogatást általában a téma túl korai időszakában ítélik oda. Ehhez kapcsolódóan Freeman is azt a káros hatást emeli ki, amelyet a kormány-támogatásoknak a magas technológiájú területekre történő koncentrációja a tudományos munkaerőre gyakorolt. Gardner a beindulási segély háború utáni tapasztalatainak összefoglalását adja; ez a segély inkább támogatás, mint beruházás volt. Gardner – a kedvezőtlen múltbeli tapasztalatok ellenére – kitart amellett, hogy ez a forma érzékeny eszközt biztosíthat a gazdasági hatékonyság javítására. Ugyanakkor élesen meg kell különböztetni biztosítékként történő használatát, s a – külső célkitűzések elérését szolgáló – szubvencióként történő alkalmazását.

A regionális politikával a kötetben először Blake foglalkozik elméleti síkon, majd ezt követően Elkan, Moore és Rhodes ugyanezt a problémakört érintik empirikus jelleű előadásaikban. Hozzájuk csatlakozik Mackay, aki általánosságban részletezi a regionális politika hatását, s különösen a Regionális Foglalkoztatási Prémiummal foglalkozik behatóan. Moore, Rhodes és Mackay megközelítéseinek különbsége, valamint a szerzők érvelése nem csupán módszertani szempontból érdemel figyelmet, hanem abból a már ismert szempontból is, hogy vajon folytatni kell-e az általános szubvenciók alkalmazását, vagy pedig ki kell egészíteni, illetve helyettesíteni célszerű-e azokat nagy mértékben specializált támogatással.

A konferencia valamennyi résztvevője feltételezi és realitásként fogadja el, hogy az iparfejlesztést politikai felelősséggel kell kezelni. A nézetkülönbségek – jellegzetes módon – nem a célkitűzésekben, hanem a módszerekben vannak. A vállalati szintű állami beavatkozás területén olyan súlyos nehézségek mutatkoznak, amelyeket eddig csak kevéssé vettek figyelembe. Az első a szelektivitással kapcsolatos. A szerkezet alakítása választást igényel, és a mérlegelés jellegzetessége, hogy igazságossága vitatható. Másodszor, a jelenlegi rendszer nagy hatalmat helyez a miniszterek kezébe; ennek a hatalomnak a valódi mértékét csak most kezdik jobban felismerni. Ugyanakkor viszont egy adókedvezmény-rendszer semlegesítené a jelenlegi gazdaságpolitikai tárgyalási pozíció-

kat. Végül pedig, egyetlen résztvevő sem utalt olyan átfogó intézményes változtatásra, amely előnyös hatást fejthetne ki. Inkább rész megoldásokat javasoltak: pl. javasolták a csődtörvény oly módon történő megreformálását, hogy a tőke és a munkaerő a jelenleginél hosszabb ideig maradjon érintetlen. Mások szükségesnek tartják egy olyan állami intézmény létrehozását, amely a nehézségekkel küszködő vállalatokkal foglalkozna. Az államilag támogatott cégek hitelezőivel szembeni állami kötelezettség vállalással kapcsolatos kételyeket célszerű volna törvényt módosítással tisztázni.

Bár a kötet értékes megállapításokkal gazdagítja az állami beavatkozás módszereivel és hatékonyságával foglalkozó irodalmat, a tanulmányok egyes megállapításait az események bizonyos mértékig már túlhaladták. A miniszterek gyors cserélődése az Iparügyi Minisztériumban; az Iparügyi Minisztérium által meghirdetett feszebb és reálisabb irányvonal; a közös-piaci szabályoknak az állami támogatási politikára gyakorolt hatása, mind olyan tényezők, amelyek egy további konferencia megrendezésének szükségességére utalnak.¹⁰

S.J.

ÚJ GAZDASÁGFEJLESZTÉSI STRATÉGIA¹¹

A recenzens nézete szerint a könyv szerzője érdekes és időszerű gondolatokat fejt ki a gazdaság fejlesztésének „új stratégiájáról”, az import helyettesítésről. Abból indul ki, hogy az import helyettesítést a múltban nem kezelték a gazdaságfejlesztés elméletében és gyakorlatában olyan súllyal, amelyet megérdemelne. (Véleményét elsősorban a Latin-Amerikai Gazdasági Bizottság – az ECLA – példáival támasztja alá.) Állásfoglalása szerint az import helyettesítés, amennyiben helyesen értelmezik és alkalmazzák, a fejlődő országok számára gazdaságfejlesztésük praktikus és hatékony útját jelentheti.

A könyv érdemi fejezetei három fő részre oszthatók. Az elsőben a szerző a gazdasági fejlődés alternatív útjainak körvonalazására illetve kategorizálására tesz kísérletet. Négy fontosabb stratégiát különböztet meg. Időrendi sorrendben az első a fejlődés „angol” vagy „manufakturális export” stratégiája. E stratégiában a fejlődés hajtóerejét az iparosodás kezdetén kialakult feldolgozóipari ágazatok exportja képezte. Angliában az ipari forradalom után járható út volt ez, a mai fejlődő országok számára azonban aligha jöhet szóba. A következő stratégiát a szerző a fejlődés „szovjet” vagy „az erőltetett felhalmozás” útjának nevezi. Az ilyen típusú fejlődés véleménye szerint olyan áldozatokat igényel, hogy követése csak kevés ország számára ajánlható. Ezt követi a „kubai” vagy „elsődleges termékekre alapozó” gazdasági stratégia bemutatása. Lényege, hogy a fejlesztés kezdeti szakaszán az erőfeszítések a hagyományos mezőgazdasági

¹⁰ Thomas Sharpe recenziója alapján; megjelent a *The Economic Journal* 1977. júniusi számában.

¹¹ Robert J. Alexander: *A new development strategy*. New York, 1976. Orbis Books, 169 old.

vagy ásványi termékek exportjára összpontosulnak, amely lehetővé teszi az iparosítás-hoz szükséges anyagi és szellemi erők importját. Ellentétben más véleményekkel a szerző szkeptikus ezen út helyességét illetően. Olyan közgazdasági érveket hangoztat, mint a piac kielégítésének elégtelensége, a külföldtől való erős függés, a könnyen kedvezőtlené váló „terms of trade” stb.

Az „angol”, „szovjet” és „kubai” fejlesztési stratégiák bemutatása után az „import helyettesítés” a negyedik lehetséges fejlődési út. Ebben az esetben a fejlődés ösztönző erejét a hazai ipar azon törekvése jelentheti, hogy ellása a belföldi piacot a korábban importált áruk jelentős részével. A könyv további részeiben a szerző arra törekszik, hogy az elmélet és gyakorlat szempontjait egyaránt figyelembe véve bizonyítsa ezen stratégia előnyös voltát.

A kötet második nagy része – talán a legfontosabb hozzájárulást jelentve a témakörhöz – arra a kérdésre keresi a választ, hogy az import helyettesítés valóban a hosszabb távú fejlődést szolgálja-e? A szerző elismeri, hogy az import helyettesítés lehetőségeinek is megvan a korlátja, de vitatja más szakemberek (például az ECLA közgazdászainak) szerinte túlzottan pesszimista véleményét. Hangsúlyozza, hogy az import helyettesítés következményeképpen fellépő válság elkerülhető. Egész egyszerűen az áruk és szolgáltatások növekvő kibocsátásához új piacokra van szükség. Ezt vagy a hazai piacokon való terjeszkedéssel, vagy export törekvések révén lehet elérni. Míg az ECLA szakértői a probléma megoldását alapvetően az export expanziójában látják, a szerző a hazai ipar számára biztosított belső értékesítési lehetőségek bővítését véli célszerűbbnek.

Annak érdekében, hogy elkerüljék az import helyettesítő gazdaságpolitika kedvezőtlen utóhatásait, illetőleg biztosítsák a fejlődés folyamatosságát, különböző jellegű feladatokat kell megoldani. Ezen feladatok körvonalazását tartalmazza a kötet harmadik része. Részleteiben tárgyalja a fejlesztést, mint olyan dinamikus folyamatot, amely megkívánja a változás támogatásának szükségességét – többek között – a gazdaságpolitika, az ágazati hangsúlyok és a fejlesztési módszerek szempontjából. A világos és adatokkal alátámasztott érvelés célja egyrészt, hogy meggyőzze az olvasót: az import helyettesítést nem szükségszerűen követi válság, másrészt pedig, hogy bemutassa: milyen módon célszerű a fejlődés ezen átmeneti szakaszában a gazdaságot irányítani.¹²

Összegezve: „Az új fejlesztési stratégia” jelentős hozzájárulás a gazdaságfejlesztés szakirodalmához, s úgy a gyakorlati, mint az elméleti gazdaságpolitikusok számára hasznos olvasmány.¹³

B. B.

¹²Folyóiratunk 86–91. oldalán egy ettől eltérő felfogást ismertetünk.

¹³Walter Krause (University of Iowa) recenziója alapján; megjelent a *Journal of Economics Literature* 1977. 2. számában.

ÚJ KÖNYVEK¹⁴

- BESENYEI Lajos – GIDAI Erzsébet – NOVÁKY Erzsébet: Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban. Módszertani kézikönyv. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 290 old.
- CIEPIELEWSKI, Jerzy: A Szovjetunió gazdaságtörténete. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 406 old.
- DENKINGER Géza: Korszerű matematikai alapismeretek. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 630 old.
- ERNST Ervin: Nemzetközi áruegyezmények. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 233 old.
- Gazdasági prognóziskészítés és távlati tervezés. Összeáll.: Gidai Erzsébet és Nováky Erzsébet. Bp. 1977. OMKDK. 152 old. (A műszaki és gazdasági fejlődés fő irányai 16.)
- GUBCSI Lajos – TARAFÁS Imre: A láthatatlan pénz. A pénzügyi kapcsolatok világgazdasági összefüggései. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 362 old.
- Hatékonyág iparosodó mezőgazdaságunkban. Szerk.: Vági Ferenc. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 107 old. (A szocialista vállalat 6.)
- HETÉNYI Pál: Munkaszervezés. Bp. 1977. OMKDK. 204 old. (Műszaki Fejlődési Áttekintések 21.)
- Inflációelmélet és antiinflációs politika. Válogatott tanulmányok. Összeáll. és szerk.: Csikós-Nagy Béla. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 431 old.
- KÁZSMÉR István: A kereskedelmi vállalat működése és szervezete. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 278 old.
- KONNYIK, I.I.: A szocialista gazdaság és működésének mechanizmusa. (Elméleti és módszertani elemzés.) Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 327 old.
- KORJAGIN, A.G.: A szocializmus politikai gazdaságtanának időszzerű kérdései. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 96 old. (Közgazdasági ismeretek)
- NAGY András: A világereskedelem struktúrája és jövője. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 288 old.
- NYITRAI Ferencné: Ipari strukturánk: változások, hatékonyság. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 325 old.
- PÁLOS István – PEHR Sándor: Külkereskedelmi információáramlás, statisztika, elemzés. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó. 249 old.
- PARÁNYI György: Munkaszervezés. A munka szervezettsége. A szervezettség munkahelyközpontú fejlesztése. Bp. 1977. Műszaki Könyvkiadó. 252 old. (A gazdasági mérnök sorozat)
- PRUCHA, Vaclav és szerzői kollektíva: A szocialista gazdaság fejlődése Csehszlovákiában. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 283 old.
- A szocializmus időszzerű kérdései. A társadalmi fejlődés elméleti és gyakorlati kérdései a testvérpártok kongresszusainak dokumentumaiban. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 178 old.

¹⁴ 1977. november – 1978. január között megjelent könyvek

- Szocializmus és népjólét. Szerk.: K.I. Mikulskij. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 376 old.
- UNCOVSKY, Ladislav: Vállalati modellek. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 292 old.
- Vállalati funkciók, vállalati struktúra. Szerk.: Szabó Kálmán. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 211 old. (A szocialista vállalat 7.)
- VILMOS József: Munkamegosztás, csere, tulajdon. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 215 old.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЬЕЙ

Д-р Дердь Парани:

Предпосылки использования совершенствующегося
парка машин

Парк производственных машин непрерывно совершенствуется во всех отраслях промышленности. Процесс совершенствования более редко производится в качестве капитального строительства или генеральной реконструкции. Чаще встречается такая деятельность действующих предприятий, при котором средством совершенствования является создание всего лишь нового участка или же поставки нового производственного оборудования.

На примере машиностроительной промышленности автор анализирует эффективность использования постоянно совершенствующихся основных фондов с помощью вложений в новое оборудование с точки зрения некоторых ее аспектов по экономике промышленности. При этом обращается особое внимание на условия повышения использования по времени производственного оборудования.

В центре анализа стоит сопоставление количества производственного оборудования и численности необходимой для его обслуживания персонала. По данным исследования можно определить: если бы все рабочие, обслуживающие производственные машины работали бы в первой смене, количество машин все равно превышало бы их численность на более 20 %.

При 3%-ом росте парка машин в год - в натуральном выражении -, численность рабочих, обслуживающих машин увеличивается примерно на 1 %. Учитывая экономическую необходимость двухсменной работы оборудования, требуемое число нового обслуживающего персонала два раза превышает прирост числа оборудования. Эта численность не имеется в распоряжении. В то же время необходимым является совершенствование техники производства.

Автор приходит к выводу, что вместо разделенной организации хозяйствования основными фондами и рабочей силой, и т.д. нужно осуществлять хозяйствование рабочего места. В основу планирования и

разработки технологического совершенствования нужно ставить "систему рабочего места", состоящую из комплекса машин и обслуживающихся их персонал как на уровне предприятий, так и во всей промышленности. Автор указывает на некоторые задачи разрешения указанного противоречия.

Луиз Мартинез:

Генеральное подрядничество по экспорту в капиталистических странах

На основе изучения производства и экспорта капитальных средств в Испании автор исследует практический опыт и проблемы генерального подрядничества по экспорту при капиталистических условиях.

Указывает на те значительные изменения, которые произошли в последние годы во внешнеторговом обороте капитальных средств. Запросы потребителей продвинулись в направлении поставки, комплектных заводов, современных производственных оборудований "под ключ", а в последнее время "изделие под руками". Экспорт такого типа выгодный и для поставщика, поскольку таким образом он может экспортировать не только оборудование, а также свою комплексную систему производственного опыта включая проектирование и организацию, оценка которой на мировом рынке вообще является более высокой, чем единичного товара. Повышенные требования однако задают сложную задачу для поставщика. В связи с этим возрастает роль генерального подрядничества по экспорту, что является институтом, который сможет координировать деятельности субподрядчиков, и взять на себя всю ответственность за выполнение всего сложного комплекса, возникающего в результате действий отдельных участков.

В дальнейшем автор анализирует связь деятельности генерального подрядчика с техническим прогрессом, с промышленной базой, и процессом передачи технологии. В рамках этого изучает проблематику взаимосвязи организационной системы генерального подрядничества и его способы рынка. Автор

приходит к выводу, что страны, желающие реализовать на мировом рынке деятельность генерального подрядчика, наталкиваются с аналогичными проблемами - независимо от их политического строя - и владеют примерно одинаковым арсеналом практического действия.

Д-р Ванаи Петерне:

Специализация и величина партии в текстильной промышленности

Осуществление специализации производства рассматривается соответственно с особенностями текстильной промышленности. В разных подотраслях текстильной промышленности автор с помощью таблиц показывает степень специализации, своеобразные черты вещественной и технологической специализации текстильной промышленности.

На примере шерстяной и хлопчатобумажной промышленности с помощью конкретных данных автор подробно анализирует динамику величины партии и экономию от масштабов производства, что является одним из главных преимуществ специализации. В шерстяной промышленности автор изучает влияние величины партии в функции отработанного часа, отхода и времени цикла производства. Автор констатирует, что с достижением определенной величины партии, 4-5000 кг, расходы не поддаются снижению. Между отдельными элементами затрат и средней величиной партии существует стохастическая связь. В хлопчатобумажной промышленности более подробно изучались, затраты обжимного цеха с анализом затрат шести разных по величине партии. Автор показывает на примере, каким образом можно с совершенствованием технологии увеличивать экономию затрат. Автор обращает внимание на то, что изучая тренды развития отраслей, производящих предметы потребления, по мере расширения ассортимента нужно считаться на сокращение масштабов производства по отдельным видам продукции. Это означает, что вместо экономии от масштабов производства или

наряду с ней следует использовать и другие преимущества специализации.

Андраш Жомбор-Антал Сабадкаи:

Изучение специализации производства в отраслях пищевой промышленности

Для измерения уровня и роста специализации производства до сих пор не располагаем сложившимся методом. Применяемость и назначение того или другого показателя в значительной мере зависит от специфики данной отрасли. Автор излагает опыт обследования, проведенного во двух подотраслях пищевой промышленности: в кондитерской и в консервной промышленности. Целью обследования являлся анализ специализации производства, ее изменения во времени. К анализу авторы использовали несколько показателей сложного и более простого типа.

Обследование привело к выводу, что процесс специализации производства венгерской пищевой промышленности вообще продвинулся вперед, и относительно высоким оказывается также и степень комбинации. В кондитерской промышленности, анализированной более подробно, в течение 1970-1975 годов при значительном росте производства, количество видов изделий существенно сократилось, а коэффициент специализации вырос на 37 %. Уровень специализации на шести предприятиях консервной промышленности авторы изучали между прочим с помощью трех показателей: объем производства на одно изделие, доли шести важнейших изделий и изделий соответственно. Все три показателя указывают на рост уровня специализации, однако его масштабы у разных групп изделий не одинаковы. Из сопоставления уравнией специализации двух подотраслей пищевой промышленности можно прийти к выводу, что специализация кондитерской промышленности однозначно повышается, в то же время показатели специализации консервной промышленности через 2-3 года колеблются.

ABSTRACTS

dr. György PARÁNYI:

The Conditions of the Adequate Utilization of Machine Park

The steady modernization of production machinery is characteristic to all industrial branches. Sometimes it takes place in the form of establishing new projects or carrying out general reconstructions, but more frequently it means a continuous modernization through setting up new workshops or simply the installation of new machines.

Based on the machine-building industry the article gives an analysis of the efficiency of utilizing this more and more modern machine-park with regard to certain aspects of industrial economics. A particular attention is paid to the conditions needed to better exploit over time this machinery.

The analysis is centered at the comparison of the number of machines with the staff needed to operate them. Data show that even with all the operators working in the first shift machines are in an excess of more than 20 per cent.

As a general conclusion the author points out the need for work-place management as instead of the present practice of a separated management of labour, fixed assets, etc. Work-place, as a complex man-machine system should be used as a basis for production-development both at the level of individual companies and of industry, as a whole. This is the approach when a few steps aimed at solving the above-described problem are discussed.

dr. Luis MARTINEZ:

General Contracting in Export: Experiences in Spain

Based on the production and exports of capital goods in Spain the author reviews the practical experiences as well as problems of general contracting abroad, as under the conditions of capitalist economies. The international exchange of capital goods has undergone several remarkable changes, over the past few years primarily characterized by a shift in demands towards „ready-to-use” complete plants and modern production equipment, and the most recently, towards „product-in-the-hand” type services. The advantage offered for exporters by such an activity is presented by the fact that it also allows to export complex technologies, planning – and organizational know-how, and under more favourable terms than in the case of purely the products concerned. However, to meet such a demand is a more complex job, and this explains the increasing role of general contracting, an organizational framework to co-ordinate individual co-operators, and to hold a one-person responsibility for the resulting complex performance.

The article also gives an analysis of the relation of general contracting to technological development, industrial background and the transfer of technologies as well as

the interrelations between its organizational system and market-producing tools. As a conclusion the author points out that irrespective of their political system the potential sellers of general contracting „performances” are faced with similar problems and the tools available for them to counter these problems are similar, as well.

dr. P. VÁNYAI, Mrs.:

Specialization and Scale Economies in the Textile Industry

The study reviews specialization as it prevails under the conditions characteristic to the textile industry. The level of specialization in the various sub-branches as well as specialization by major products and technologies are shown by a numerical analysis.

Larger production series and the resulting economies of scale – regarded as the main advantage offered by specialization – are analyzed by the author in more detail on the basis of data on the processing of cotton and that of wool. As to the latter the results obtained show that exceeding a limit of 4–5000 kg-s of wool no further costs can be saved as in terms of working-hours, the waste of material or the duration of the production cycle. There is a stochastic relation between the individual types of costs and average production volumes. The phase in the processing of cotton examined in detail is printing where related costs are reviewed with regard to six different alternatives of production volume. An example of cost-saving through technological development is presented by the author, and the attention is called to the fact that trends in the production of consumer goods show the need for a broader product-mix, resulting in decreased production scales, as to individual products. As a consequence in addition to, or instead of the economies of scale the rest of the advantages inherent in specialization have to be utilized, as well. Companies have to establish the type of technical, technological and organizational conditions that can meet the demand for a broader product-mix and simultaneously allow the utilization of the advantages offered by specialization, even with individual production scales decreasing.

András ZSOMBOR – Antal SZABADKAI:

Specialization in the Food Industries

The standard methods of measuring the level of, or changes in specialization are still absent. Branch characteristics greatly influence the applicability of individual indices and their interpretation, respectively. The article summarizes the survey carried out in two food-industrial branches, confectionery and canning in order to analyze specialization with regard to its changes over time.

As a general picture, the results show an advanced level of specialization in Hungary's food-industry, and the level of combination is relatively high, as well. In the

confectionery subjected to a more detailed analysis, simultaneously with a significant increase in the output during the years 1970–1975 the number of the products made remarkably decreased: the index of specialization shows an increase of 37 per cent. The similar examination of the canning industry was based on three indices by the authors: the total output of individual products, and the ratio of the six products and groups of products, respectively, representing the highest weight. Each of the three indices show the increased level of specialization, however to a different extent as far as the individual groups of products are concerned. The comparison of the two sub-branches suggest a further increase in the level of specialization in the confectionery while canning shows a fluctuation in every 2nd or 3rd year.

The authors point out the need for a simultaneous application of several indices to characterize the level of specialization.

INDONESIA
SUDOMARTO AKADEMI
KONVETARA

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

8

1828

1978/2

9

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1978. 2. SZÁM

Budapest 1978

Szerkesztő bizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN, ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő),
STERNTHAL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1112 Budapest,
Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250.– Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V.,
József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint
átutalással a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

789598 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: dr.Héczey Lászlóné

NYAR
TÁJÉKOZTATÓ

TARTALOM

TANULMÁNYOK

dr. Bakos Zsigmond: A magyar könnyűipar telepítéspolitikája a IV. és V. ötéves terv éveiben	7
Kádár Béla: Strukturális változások a tőkés országok iparában	22
dr. Bagó Eszter: A termelés diverzifikációja a tőkés országokban	40
dr. Hegedűs József: Az értékelemzés felhasználása a termékszerkezet alakításá- hoz	53

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

EGB előrejelzés 1990-ig	59
Régi és új üzemek hatékonyságának összehasonlítása	60
A vállalati magatartás kutatása a lengyel gazdaságban	64
A svéd ipar és a nemzetközi környezet	66
A diverzifikáció indítékai az amerikai iparban	71
Termelékenységi Minisztérium Ausztráliában	73
Termelékenységi anket Tatabányán	76
A tudománypolitika időszerű feladatai	79
Műhelyvita a termelési szerkezet fejlesztésével foglalkozó kutatásokról	81
Tudományos fokozatok	83

SZAKIRODALOM

Tóth Tamás: A vállalati külpiaci politika és eszközei	85
Besenyi–Gidai–Nováky: Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban	88
Struktúra és változás az európai iparban	92
A szovjet gazdaság szerkezeti fejlődésének tényezői és tendenciái	96
J. Chardonnet: A francia belgazdasági politika	100
Két Brookings-tanulmány Japánról	103
Új könyvek	107
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	108

ОБЗОР ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
1978/2.

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ

д-р Жигмонд Бакош: Размещение венгерской легкой промышленности в годы IV.и V. пятилетних планов.....	7
Бэла Кадар: Структурные изменения в промышленности капиталистических стран.....	22
д-р Эстер Баго: Диверсификация производства в капиталистических странах.....	40
д-р Йозеф Хегедюш: Роль анализа стоимости в формировании структуры производства.....	53

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Прогноз до 1990 г.....	59
Сравнение эффективности старых и новых заводов.....	60
Исследование проведения на предприятиях польского народного хозяйства.....	64
Шведская промышленность и международное окружение.....	66
Мотивы диверсификации производства в американской промышленности.....	71
Министерство производительности в Австралии.....	73
Анкет по производительности труда.....	76
Современные задачи научной политики.....	79
Дискуссия об исследованиях развития структуры производства.....	81
Научные степени.....	83

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Тот Тамаш: Политика внешних рынков предприятия и её средства.....	85
Бешенеи-Гидаи-Новаки: Исследование будущего и прогнозирование в практике.....	88
Структура и изменения в европейской промышленности.....	92
Факторы и тенденции структурного развития советского хозяйства.....	96
Й.Шардонэ: Французская экономическая политика.....	100
Два Брукингс-очерка о Японии.....	103
Новые книги.....	107
Краткое содержание статей на русском и английском языках.....	108

CONTENTS

STUDIES

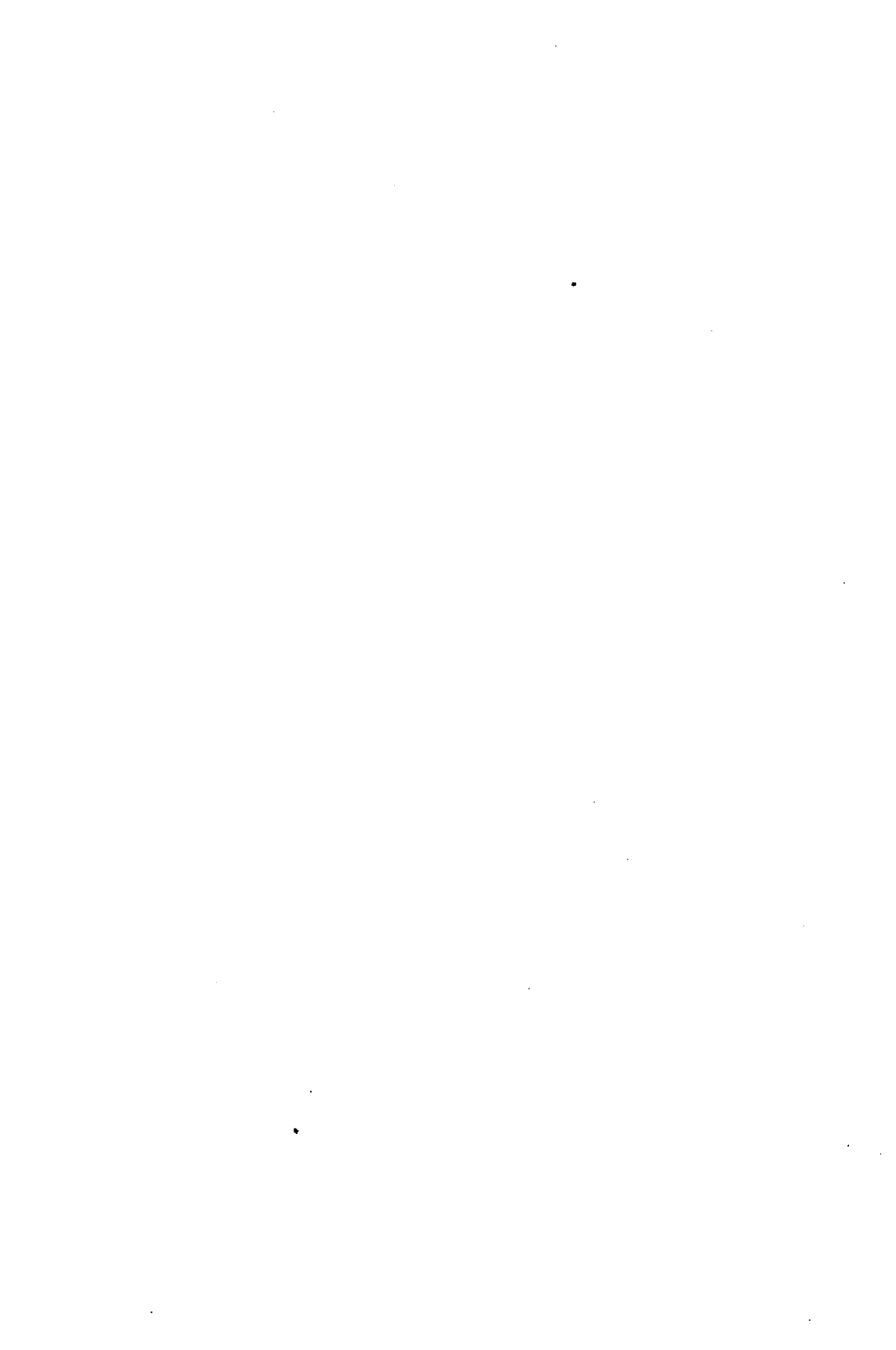
dr. Zsigmond Bakos: The Regional Development of the Light Industries in Hungary in the course of 4 th and 5 th Five-Year Plans	7
Béla Kádár: Structural Changes in the Industry of the Capitalist Countries	22
dr. Eszter Bagó: Diversification in the Market Economies	40
dr. József Hegedűs: Value Analysis as a Tool of Reshaping Production Structure	53

INTERNATIONAL EXPERIENCES · SCIENTIFIC LIFE

The ECE's Forecast until 1990	59
Old and New Plants: a Comparative Analysis of Efficiency	60
The Examination of Enterprise Behaviour in the Polish Economy	64
The Swedish Industry and its International Environment	66
The Motives of Diversification in the U.S. Industry	71
Ministry of Productivity in Australia	73
A Session on the Means of Productivity Increase	76
The Topical Problems of Scientific Policy	79
Workshop on Research on Structural Development	81
Scientific degrees	83

LITERATURE

Tamás Tóth: Export Marketing and its Tools	85
Besenyei–Gidai–Nováky: Future Research and Forecasting in Practice	88
Structure and Change in the European Industry	92
Structural Development in the Soviet Economy: its Factors and Trends	96
J. Chardonnet: France's Internal Economic Policy	100
Two Brookings Studies on Japan	103
New Books	107
Abstracts in Russian and English	108

TANULMÁNYOK

dr. BAKOS ZSIGMOND¹:

**A MAGYAR KÖNNYŰIPAR TELEPÍTÉSPOLITIKÁJA
A IV. ÉS V. ÖTÉVES TERV ÉVEIBEN**

A tervgazdálkodás kialakulását követően, a szocialista iparosítás keretei között, a három- és öt éves tervek konkrét feladatokat jelöltek meg hazánk iparilag, gazdaságilag elmaradt területeinek a fejlesztésére. Az ötvenes évek nagy ipari létesítményeinek megvalósítása mellett az ország erőforrásaiból csak szerény lehetőségek nyíltak arra, hogy a nagy munkaerő tartalékokkal rendelkező, az ipar által szinte érintetlenül hagyott területeken új ipari létesítményeket hozzanak létre. A hatvanas évek kezdetétől, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével szinte párhuzamosan – ekkor már átfogó tervek keretében – megindult ezeknek a területeknek az iparosítása.

Új könnyűipari területek feltárásának, igénybevételének szükségessége és egyben lehetősége is csak a hatvanas évek végén és a hetvenes években teremtődött meg. Az ez irányú munka megindulása és kiszélesedése egybeesett a gazdaságirányítási rendszer átalakításával. Ezekben az években vált nyilvánvalóvá, hogy a legfontosabb ipari területeken teljesen megszűnt a munkás utánpótlás forrása. A hatékonysági tényezők mind erőteljesebb felszínre kerülésével a több, mint két évtizedig tartó extenzív fejlesztési időszakot, az intenzív gazdálkodás időszakára történő fokozatos áttérés váltotta fel. A népgazdaság hatékonyabb fejlesztése érdekében fokozott figyelmet fordítottak a beruházások, s különösen az ipari beruházások szelektivitásának érvényesítésére. Ebből az elvből kiindulva, a gazdasági döntéseknél az a törekvés érvényesült, hogy a rendelkezésre álló – egyre szűkösebb – munkaerő tartalékokat a legnagyobb népgazdasági eredményeket felmutató ágazatok, ipari területek felé kell irányítani. Ezt a mozgást a fejlesztési döntések mellett az új szakmák átlagosnál magasabb anyagi érdekelttségével is igyekeztek elősegíteni.

Az ipartelepek és a foglalkoztatottak számának alakulása

A szelektív gazdasági, illetve ipari fejlesztés könnyűiparra gyakorolt hatását láthatjuk abban, hogy a hatvanas évek közepétől a könnyűipar legtöbb alágazatában és szakágazatában a termelés évi növekedési üteme már az ipari átlag alatt maradt. Ez a folyamat érvényesült az 1970-től megindult rekonstrukciós munkákat követően is. Amíg 1965-ben a könnyűiparhoz 4071 ipartelep tartozott (az ezeken foglalkoztatott dolgozók száma 409 600 fő volt), addig 1975-ben az ipartelepek száma 3038-ra, közel 10%-kal csökkent. A foglalkoztatottak száma 1976-ban 451 000 fő volt. (1970-ben az összes foglalkoztatottak száma még 480 000 fő volt.)

¹ A Könnyűipari Minisztérium államtitkára

A könnyűipari telephelyek és a foglalkoztatottak területi megoszlásában bekövetkezett változásokat vizsgálva megállapítható, hogy a budapesti telephelyek száma tíz év alatt 1583-ról 1305-re csökkent. További hét megyében (Baranya, Békés, Hajdú, Heves, Szabolcs, Veszprém és Zala megyékben) ugyancsak találkozhatunk a telephelyek számának kisebb-nagyobb csökkenésével. Néhány megyében (Bács-Kiskun, Fejér, Pest) viszont jelentős a növekedés. Tíz év alatt a megyei telephelyek száma összesen 155-tel csökkent.

Ha a foglalkoztatottak számát vizsgáljuk, az előző tendenciával részben ellentétes vonásokat is felfedezhetünk. A folyamat legjellemzőbb száma, hogy Budapesten az 1965 évi 183 400 könnyűipari dolgozóból 1976-ra 151 800 fő maradt. Kiegészíti a képet, hogy a tíz évvel ezelőtti pest megyei létszám 21 100 főről 1976-ra 15 000-re csökkent. Ebben a budapesti agglomerációban lezajló tudatos folyamatok érvényesülését láthatjuk.

A megyék közül a legnagyobb könnyűipari létszámot foglalkoztató Csongrád megyében e tíz év alatt közel 10%-kal, 31 500-ról 29 100-ra csökkent a foglalkoztatottak száma. A könnyűipar munkaerő kapacitást megőrző, illetve növelő erőfeszítését jelzi viszont, hogy a 19 megye többségénél a foglalkoztatottak arányát 40–60%-kal sikerült növelni. Baranya megyében 10 800-ról 16 700-ra, Bács-Kiskun megyében 15 500-ról 20 700-ra növekedett a foglalkoztatottak száma. Igen jelentős a könnyűipari foglalkoztatottak számának a növekedése Békés (14 700-ról 22 700 főre) és Szabolcs (6 600-ról 16 100 főre) megyékben is. A növekedés aránya Szolnok, Tolna, Vas és Zala megyékben sem kisebb.

Néhány ipari területen új telephelyeket hoztak létre, de nem kevés azoknak a vállalatoknak a száma sem, amelyek meglévő vidéki telephelyeik bővítésével, új dolgozók százainak felvételével kísérelték meg pótolni a fővárosban, illetve Szegeden elvesztett munkaerő kapacitásukat.

A telephelyek számában bekövetkezett változások elsősorban a szövetkezeti ipart érintik. Tíz év alatt az állami iparban mindössze 33-mal, a szövetkezeti iparban viszont 291-gyel csökken a telephelyek száma. Ha e változást szakágazonként vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az állami ipar telephelyeinek száma a textiliparban, a kötő- és hurkolóiparban, a papíriparban, a nyomdaiparban, a kézmű- és háziiparban növekedett, a textilruházati iparban, a bőr-, szőrme- és cipőiparban – az összesített ruházati iparban – a bútorigarban viszont csökkent. A szövetkezeti ipar területén nem teljesen hasonló a tendenciák. Bár a kötő-hurkolóiparban, a textilruházati, a papír- és a kézműiparban növekedés figyelhető meg; a textil, a bőr-, szőrme- és cipőiparban, valamint a bútorigarban csökkenést tapasztalhatunk.

Az ipar nagyvárosokból való kitelepülését, kisebb egységeinek folyamatos megszűntetését különösen a ruházati ipar adatai tükrözik szemléletesen. Míg az állami ipar 109 budapesti telephelyének megszűnését, a vidéki – közel 100-as – növekedés kiegyenlítette, addig a szövetkezeti iparban Budapesten és vidéken egyaránt jelentős a csökkenés. Budapesten 90 egység, vidéken pedig 365 egység szűnt meg. Figyelemre méltó, hogy a szövetkezeti ruházati ipar telephelyeinek száma a 19 megye közül 9-ben csökkent, helyenként igen jelentős mértékben. Békés megyében 146-ról 58-ra, Hajdú-Biharban 130-ról 78-ra, Veszprém megyében pedig 70-ről 27-re. A csökkenés nagyobb része az utolsó öt évben – 1970 és 1975 között – valósult meg, elsősorban az OKISZ, az

ágazat és a megyei szervek módszeres iparszervezési tevékenységének eredményeként.

Ha mindezt a foglalkoztatottak, illetve a munkások létszámának vetületében vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy Budapesten – mind az állami, mind a szövetkezeti iparban és a könnyűipar minden szakágazatában – csökkenés történt. A csökkenés mértéke legjelentősebb a textil-, a textilruházati- és a bőr-, szőrme-, cipőipari, valamint a ruhaipari szakágazatokban. Ez utóbbiban a 60%-ot is meghaladta a csökkenés. A budapesti szövetkezeti könnyűipar szakágazataiban ugyancsak mindenütt jelentős a csökkenés, mértéke azonban nem éri el az állami iparét. A legjelentősebb csökkenés itt is a textilruházati iparban figyelhető meg.

A megyékben viszont összességében minden szakágazatban növekedés van (kivéve az állami ffeldolgozóipart). Hasonló a helyzet a szövetkezeti ipar területén is, itt azonban a ffeldolgozóiparban is növekedést láthatunk. A növekedés mértéke az állami könnyűipar egészében közel 42 000 fő, a szövetkezeti iparnál pedig több, mint 28 000 fő. (Az előbbinél 125 600-ról 167 300-ra, az utóbbinál 31 200-ról 59 700-ra.) Az állami iparon belül a legerőteljesebb növekedés a papíriparban van – bár itt az összlétszám a többi területekhez képest nem meghatározó. Hasonló a helyzet a nyomdaipari növekedésnél is. Ütemében ezeket a szakágazatokat is meghaladja a kézmű- és háziipar. (Több, mint háromszorosára nőtt, 1400 főről 4600 főre.) Tömegében igen figyelemre méltó a 12 000 fős textilipari, a 11 000 fős textilruházati ipari, a több mint 10 000 fős bőr-, szőrme-, cipőipari és a 8 500 fős kötőhurkolóipari növekedés.

A szövetkezeti iparban a leglátványosabb növekedés a textilruházati (konfekció) iparban történt. Tíz év alatt 8000-ról 21 000 fő fölé emelkedett a foglalkoztatottak száma. Gyorsan nőtt – bár tömegében elhanyagolható mértékben – a vidéki szövetkezeti textil- és a kötőhurkolóipar létszáma. A bőr-, szőrmeipari szakágazatban 5000 fős, a kézműiparban több, mint 7000 fős volt a növekedés.

Az adatok területenkénti értékelésénél különösen a ruházati ipari mozgások jeleznek érdekes folyamatokat. Az első, ami figyelemre méltó, hogy a tárgyalt tíz esztendőben a szövetkezeti ipar a megyékben 115%-kal, míg az állami ipar 33%-kal tudta növelni a foglalkoztatottak létszámát. Általános tapasztalat, hogy szinte valamennyi megyében kisebb-nagyobb mértékben növekedett a ruházati iparban foglalkoztatottak létszáma. Csupán két megye állami ipara jelent kivételt. Csongrád és Pest megyében ugyanis létszámcsökkenés mutatkozik. Ez összhangban van a fejlesztéssel kapcsolatos eddigi megállapításainkkal.

Az állóeszközök állományának alakulása

A negyedik ötéves terv telepítéspolitikája nemcsak a telepek és a foglalkoztatottak számát, hanem az *állóeszközök* állományát is alapvetően befolyásolta. A következőkben áttekintjük, hogy az ebben az időszakban végrehajtott beruházások milyen hatást gyakorolnak az állóeszköz-állomány volumenére és területi megoszlására.

A legnagyobb mértékű – 326%-os – állóeszköz-állomány növekedés *Komárom megyében* látható. Ennek meghatározó eleme a közel 2 milliárd forintos beruházási ráfordítással megvalósított korszerű papírgyártó és papírfeldolgozó üzem Lábatlanban. Ez a beruházás a Budapestre koncentrált papírfeldolgozó kapacitás részbeni vidékre telepítését is jelenti.

Az ezt követő legnagyobb volumenű – 283%-os – állóeszköz növekedést Szabolcs-Szatmár megyében tapasztalhatunk. Az iparfejlesztés tekintetében különösen kedvezményezett megyében – más megyékhez viszonyítva – lényegesen nagyobb számú, magas létszámigényű textil-, textilruházati-(konfekció-), papír- és bútorigipari egységek kezdték meg munkájukat. A Kender, Juta és Textilipari Vállalat kezdeményezésére megvalósított korszerű, minden igényt kielégítő, zsákgár nagyhalászi telepítése nyitotta meg a sort. A gyapjúipar három nagyvállalata is új gyáregység létesítését kezdte meg, illetve fejezte be a IV. ötéves terv időszakában. Nagykállón a Magyar Posztógyár, Újfehértón az Újpesti Gyapjúszővőgyár, Demecseren pedig a Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyár létesített üzemet fonásra, szövésre, kivarró tevékenységre. Kiemelt beruházás keretében a Budapesti Finomkötőtárúgyár Mátészalkán megkezdte egy kötszőipari konfekcióüzem létesítését. A Hódmezővásárhelyi Kötőtárúgyár Tiszalökön és Fehérgyarmaton, a Vörös Október Férfiruhagyár Városnaményben és Nyíregyházán létesített új üzemet. Ugyancsak egyedi nagyberuházásként a Papíripari Vállalat hullámdoboz és zsákgyárat hozott létre Nyíregyházán. Ezek együttesen nagymértékben átalakították a megye arculatát.

Nógrád és Zala megye az átlagosnál lényegesen kisebb – 255, illetve 248%-os – állóeszköz növekedést ért el. Nógrád megyében textilipari, nyomda- és konfekcióipari telepek létesültek. Új egységeket helyezett üzembe a Budapesti Finomkötőtárúgyár Balassagyarmaton, a Budapesti Harisnyagyár Nagybátonyban, a Váci Kötőtárúgyár Kazáron és Pásztón, a Női Fehérneműgyár Homokterenyén. A megye textiliparának 1970-ig jelentéktelen – mintegy 15 millió forintos – állóeszköz-állománya a IV. ötéves terv végére 15-szörösére, 223,5 millió forintra növekedett. A konfekcióipari növekedés is igen nagy mértékű, közel négyszeres. Két budapesti nyomda, a Globus és a Közlekedési Nyomda Rétságon és Pásztón ugyancsak új telepeket hozott létre. Zala megye legjelentősebb fejlesztése a Kőbányai Textilgyár új szövődéje. A Zalaegerszegi Ruhagyár Zalaegerszegen és Lentiben növelte – rekonstrukciós bővítéssel, illetve új üzem kialakításával – állóeszköz állományát. A Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat új telepe Pusztaszentlászlón kezdte meg működését.

Több, mint kétszeres az állóeszköz-állomány növekedése további három megyében. *Heves* megyében 166, *Bács-Kiskun* megyében 133 és *Hajdú-Bihar* megyében 106%-os volt a fejlődés. Heves megyében, Egerben az Agria Bútorgyár fejlesztése, Hatvanban pedig a Duna Cipőgyár új telepe képviselte a jelentősebb beruházásokat. Bács-Kiskun megyében elsősorban a textil és a textilruházati egységeket fejlesztették. Az utóbbi szakágazat állóeszközeinek értéke közel 3,5-szeresére nőtt. A Bajai Finomposztó Vállalat Hercegszántón, a Hódmezővásárhelyi Kötőtárúgyár Jánoshalmán, a Habselyem Kötőtárúgyár Kecskeméten, Kerekegyházán és Apostagon hozott létre új üzemrészeket, telepeket. A Május 1. Ruhagyár Garán, a Szegedi Ruhagyár Kelebián, a Férfi Fehérneműgyár Lajosmizsén, Izsákon és Ágosegyházán alakított ki új, kisebb egységeket. A megye egyik legjelentősebb könnyűipari fejlesztése a Halasi Kötőtárúgyár egyedi nagyberuházásának megkezdése. Hajdú-Bihar megyében a Rico Kötszerművek hajdúböszörményi új telepe, valamint a Szalag- és Zsinórgyár, a Lőrinci Vattagyár különböző üzemegységei növelték az állóeszköz-állományt. Figyelemreméltó rekonstrukciós fejlesztést valósított meg Debrecenben az Alföldi Nyomda, a Szék- és Kárpitosipari Vállalat is.

Több, mint másfélszeres volt az állóeszközök növekedése a három legnagyobb állománnyal rendelkező megye közül kettőben, Vas és Győr-Sopron megyében. Hasonlóan jelentős a növekedés Békés megyében is. *Vas* megyében a legkiemelkedőbb fejlesztések a Szombathelyi Pamutipárnál, a Lakástextil Vállalatnál (Kőszegen és Szombathelyen), valamint a Sabária Cipőgyárnál (Szombathelyen) történtek. Az Iskolabútor és Sportszergyár jánosházi új telepe ugyancsak gazdagította a megye állóeszköz-állományát. Ez együttesen több, mint 1,2 milliárdnyi állóeszköz növekedést jelentett. A *Békés megyei* fejlődés jellemzője a Kner Nyomda dobozgyártásának fejlesztése Békéscsabán, s a Budapesti Harisnyagyár, a Hódmezővásárhelyi Kötöttárugyár és a Békéscsabai Kötöttárugyár megyei gyáregységeiben végrehajtott beruházások. Ugyancsak fejlődtek a Férfifehérneműgyár megyei telepei is. A megyék között a legnagyobb összegű állóeszköz növekedés *Győr-Sopron megyében* történt. Ezek között kiemelkedik a Győri Pamutszövő és Műbörgyár közel 1 milliárd forintos rekonstrukciója. A pamutipari vállalatok összesen több, mint 1,25 milliárd forintot ruháztak be. Jelentős állóeszköz-állomány növekedés történt a Richards Finomposztógyárnál, a Soproni Szőnyeggyárnál és a Magyaróvári Kötöttárugyár két új konfekcionáló telephelyének létesítésénél, Bő és Szil községekben. Rekonstrukció növelte a Gardénia Csipkefüggönygyár és a Győri Kötöttárugyár kapacitását is. A Cardio Bútorgyár fejlesztése is a tervidőszakban fejeződött be.

További négy megye állóeszköz-állomány növekedése a IV. ötéves terv időszaka alatt meghaladta az 50%-ot. *Szolnok megyében* a Váci Kötöttárugyár hozott létre új telepeket. A Tisza Cipőgyár Martfűn és Kunszentmártonban végzett rekonstrukciókat. A Budapesti Bútoripari Vállalat hasonló módon fejlesztette kapacitását Jászberényben, Jászárokszálláson. Pest megyében a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár Kistarcsán, Pomázon és Vácott fejlesztette üzemegységeit. A Váci Kötöttárugyár is helyi rész-rekonstrukciót hajtott végre. Az Újpesti Gyapjúszövőgyár Tápiószecsőn új szövődét létesített. Veszprém megyében a Pápai Textilgyár szövödei automatizálása és a Papíripari Vállalat fűzfői I. és II. papírgépezék rekonstrukciója jelentett kiemelkedő fejlesztést. A Borsod megyei fejlesztések közül a Habselyem Kötöttárugyár kurityáni és kazincbarcikai, a Minőségi Cipőgyár tiszakeszi és a Budapesti Bútoripari Vállalat tomcsi fejlesztése, új telepek létesítése érdemel különös figyelmet.

Baranya megye 47%-os eszköz-állomány növekedésében a Pécsi Bőrgyár puhabőrgyártó kapacitásának fejlesztése, a Pécsi Kesztyűgyár új – Pécsváradon, Siklóson és Pécsen létrehozott – telepei játszottak fontosabb szerepet. Tolna megyében a Magyar Selyemipari Vállalat és a Pamuttextilművek rekonstrukciója, a Bonyhádi Cipőgyár fejlesztése, valamint a Pátria Nyomda dombóvári új telepe növelte a megye állóeszköz-állományát. A IV. ötéves terv utolsó évében Simontornyán megindult a bőrgyár egyedi nagyberuházása is.

Fejér, Somogy és Csongrád megye nagyjából azonos mértékű, kb. 30%-os eszköz-állomány növekedése igen eltérő bázison valósult meg. Somogy megyéhez képest Csongrádban háromszoros az eszköz-állomány nagysága. A Somogy megyei fejlesztésekben a Május 1. Ruhagyár marcali, a Kaposvári Ruhagyár heresznyéni és barcsi, valamint a Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat csömendi, a Pécsi Kesztyűgyár taszári új telepe növelte a kapacitásokat. Hasonló eredménnyel járt a Pamutfonóipari Vállalat nagyatádi és kaposvári rekonstrukciós fejlesztése is. Fejér megyében főleg a meglévő telepek fejlesztésére fordítottak beruházási eszközöket. A Magyar Posztógyár Dunaújvá-

rosban, a Pamuttextilművek Székesfehérvárott, a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár Bodajkon rekonstruálta üzemait. A megyében a IV. ötéves terv éveiben indult meg a könnyűipar – utóbbi évtizedekben – legnagyobb beruházása, a Dunaújvárosi Hullámvertikum, amely mintegy 4 milliárd forintos beruházást igényel és az V. ötéves terv éveiben valósul meg. A Csongrád megyei fejlesztésekben a legnagyobb súlyt a Pamutnyomóipari Vállalat szegedi, a Kenderfonó és Szövőipari Vállalat – a megye több helyén működő – üzemai, a Hódmezővásárhelyi Kötöttáruipari Vállalat termelést bővítő rekonstrukciói képviselik. A Szegedi Ruhagyár új telepet létesített Nagymágocson. A Tisza Bútoripari Vállalat is fejlesztette üzemegységét.

Annak érdekében, hogy a szelektív iparfejlesztési elképzelések és a – részben ezzel összekapcsolódó – területfejlesztési célok megvalósítása mellett a könnyűipar IV. ötéves tervében meghatározott feszített feladatait is el tudja végezni, *Budapest* is megvalósítottak nagyvolumenű intenzív beruházásokat. Az ország megyéihez viszonyítva a fővárosban volt a legalacsonyabb – 25,8% – az állóeszköz-növekedés üteme. Ez a növekedés azonban – a budapesti meghatározó nagyságú eszköz-állomány következtében – az összes eszköz-növekedés 23%-át, több mint 4 milliárd forintot képviselt. Az alapvető cél így is megvalósult, hiszen a könnyűipar állóeszköz-állományán belül Budapest részaránya az 1970 évi 46,1%-ról 1975-re 38,2%-ra csökkent. A fővárosi textilipar, a bőr-, szőrme- cipőiparral együtt, elsősorban létszámkiváltó rekonstrukciós fejlesztésre használt fel több, mint 2 milliárd 100 millió forintot. Minden budapesti textilipari vállalat különböző mértékű rekonstrukciós fejlesztésen ment keresztül. Ugyanezt mondhatjuk el a főváros bútorigipari vállalatairól is. A nagyobb méretű vidéki egyedi nagyberuházások mellett a Papíripari Vállalat budapesti egységeiben is történtek rekonstrukciós fejlesztések. Néhány nyomdaipari vállalat ugyancsak fejlesztette állóeszköz állományát.

Az V. ötéves terv telepítéspolitikája

A megelőző évtized, de különösen a IV. ötéves terv ipartelepítési gyakorlatának tapasztalatait a könnyűipar V. ötéves tervének elkészítésénél messzemenően figyelembe vettük. A fontosabb elképzelések – fő vonalakban – a következőképpen foglalhatók össze:

- A könnyűipar területfejlesztési elgondolásainak összhangban kell lenniük az egész népgazdaság területfejlesztési telepítéspolitikai elgondolásaival. Ebből kiindulva, pl. a budapesti agglomeráció alapvető célkitűzéseinek megfelelően ezeken a területeken tovább kell csökkennie a könnyűipari tevékenység arányának;
- A további, viszonylag szerény könnyűipari telepítéseknél az iparfejlesztés tekintetében kedvezményezett Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Hajdú-Bihar és Békés megye lehetőségeit kell kihasználni;
- Valamennyi eddig megvalósult és a jövőben létrejövő vidéki telepítésnél fokozatosan egyre nagyobb hangsúlyt kap a fejlesztés intenzív eszközeinek, módszereinek érvényesítése;
- A telepítési feltételek vizsgálatánál és kialakításánál az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani az adott terület és körzetek munkaerő állományára, a vezetői szakember állomány megfelelő összetételének és képzettségének biztosítására;

– A létrejövő új kapacitások, illetve a meglévők bővítése esetén mind nagyobb figyelmet kell fordítani a bevezetésre kerülő új technológia természeti feltételeire (vízigényesség, környezetvédelmi előírások, a helyben rendelkezésre álló energia-ellátó bázisok stb.).

A fenti szempontok alapján kidolgozott V. ötéves terv a teljes könnyűipari ágazat állóeszköz-állományának gyors – átlagosan 63%-os – növekedésével számol. A fejlődés mértékének területenkénti szóródása lényegesen kisebb, mint a IV. ötéves tervben. (1970 és 1975 között az 52%-os átlagon belül 26 és 326% volt a két szélső érték; 1976 és 1980 között viszont a 63%-os átlagon belül 24 és 176% lesz a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb eszközállomány növekedés a megyék, illetve a főváros könnyűiparában.)

100%-nál nagyobb növekedést mindössze három megye – Fejér, Tolna és Bács-Kiskun – tervezett. Tíz megye és Budapest 53 és 95% közötti növekedést irányzott elő. Végül hat megyében ennél alacsonyabb mértékű növekedést terveztek. A főváros és két megye (Fejér, valamint Győr-Sopron) képviseli az állóeszköz-állomány növekedésének több, mint 50%-át. Ezenkívül további nyolc megyében szerepelnek 1 milliárd forintot is meghaladó beruházások a tervekben. Az ágazat bruttó állóeszköz értékének megyék szerinti megoszlásában csupán egyetlen területen, Fejér megyében várható látványos változás; az ország összes könnyűipari állóeszköz-állományából való 3,78%-os részesedése a tervidőszakban 6,42%-ra növekszik. Ez már a IV. ötéves tervben elindított – és általunk is jelzett – dunaújvárosi hullámvertikum megvalósításának az eredménye.

A könnyűipar V. ötéves terve azzal számol, hogy az 1975-ben foglalkoztatott létszám mintegy 4,2%-át elveszíti. (456 000 főről 437 000 főre való csökkenés szerepel az elképzelésekben.) Ez úgy alakul ki, hogy a fővárosban és 8 megyében 1,5–24%-ig terjedő létszámcsökkenést terveztek. 11 megyében viszont 3,5–29,5%-ig számítanak a foglalkoztatottak számának a növekedésére. Értelemszerűen a legnagyobb növekedés viszont a Szabolcs, a Nógrád és a Hajdú megyei területek terveiben szerepel.

Most, hogy a népgazdaság V. ötéves tervének második éve is befejeződött, a létszámnövelési és a létszámcsökkentési előirányzatok realitásával kapcsolatban egyaránt sok kétely merül fel. Összességében azonban elmondható, hogy az elmúlt években hozott intézkedések eredményeként a tényszámok valószínűleg megközelítik a tervezettet, bár úgy tűnik, hogy a tervezettnél nagyobb mértékű a létszám csökkenése.

Tapasztalatok és feladatok

A könnyűipar ipartelepítési gyakorlata az elmúlt évtizedek során jelentősen változott. Az országos tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy ez szinte valamennyi vidéki ipartelepítést megvalósító ágazatnál hasonló szakaszokon ment keresztül. A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején – amikor az új telepek nagy részét létrehozták – e tevékenységet alapvetően a vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok, egész pontosan a munkaerő területenkénti felkutatása jellemezte. Ezekben az években a különböző megyei szervek – elsősorban azok, ahol szabad munkaerő állt még rendelkezésre – nagy aktivitást fejtettek ki annak érdekében, hogy korszerű ipartelepek létesítésével, valamint a meglévők fejlesztésével, bővítésével minél több munkaalkalmat te-

remtsenek a megye dolgozóinak. Ez az elgondolás találkozott a nagyvárosokból kiszorult ágazatok igényeivel. A könnyűipar vezetése kezdetben csak figyelemmel kísérte ezt a tevékenységet, s csak a legkritikább esetben avatkozott be konkrét tilalommal, vagy esetleg a fejlesztési eszközök megtagadásával, ha úgy ítélte meg, hogy a decentralizáció, a vidékre telepítés az adott esetben zavarja a nagyipari munka összehangolását. Az utólagos elemzések alapján megállapítható, hogy ez a telepítési gyakorlat a hetvenes évek elejétől kikerült az iparirányítás ellenőrzése alól. Ezekben az években viszont a megyei párt- és tanácsi szervek a megelőzőnél lényegesen intenzívebben foglalkoztak e témával. A megyei munkát ebben az időszakban a hosszú távú elképzelések kialakítása és általában a tervszerűsége való törekvés jellemezte. (Ugyanakkor már ebben az időszakban is találkozhatunk olyan megyei törekvésekkel, hogy – valamilyen sajátos bér, illetve struktúra javítási szempontból – nem nyújtottak megfelelő támogatást a viszonylag alacsonyabb bért biztosító könnyűipari, konkrétan ruházati ipari üzemeknek.) A könnyűipar és a megyei szervek közötti kapcsolat, együttműködés erősödésével, rendszeressé válásával az egész telepítési munka tervszerűbbé és megalapozottabbá vált. Az ágazat és a vállalatok pontos ismereteket szereztek a helyi munkaerő-tartalékokról, és azokról a feltételekről, melyek között új ipartelepet létesíthetnek, vagy bővíthetik a meglévő üzemeket.

A könnyűipar, ezen belül elsősorban a ruházati ipar telepítési problémái között kiemelkedő helyet foglal el az a körülmény, hogy a viszonylag kedvezőtlen munkafeltételek és – a más szakmákhoz viszonyítva – alacsonyabb jövedelmek miatt, néhány új telepen rendkívül magas munkaerővándorlás jelentkezett. Az újonnan létesített szabolcsi, békési, dél-dunántúli és bács-megyei telepeken az országos átlagot is meghaladó mértékű fluktuáció jelentkezett, helyenként meghaladta a 30–35%-ot is. Ennek következtében az új kötöttárú, konfekció- és cipőipari üzemekben egyre nehezebb a fontos munkaműveletek betanítása. Ezeken a telepeken általában rendkívül alacsonyak a munkateljesítmények. Ez nagyrészt azzal van összefüggésben, hogy különösen a szalag mellett dolgozók, helyenként évente kétszer-háromszor is kicserélődnek. Bár a legtöbb gyár törekszik arra, hogy helyi szakmunkásképző bázisokat alakítson ki, ez nem mindenhol sikerült. Az utóbbi időben a korábban munkaerő gondokkal nem küszködő vállalatok számára is egyre nehezebbé válik az utánpótlás biztosítása.

Ma már úgy tűnik, hogy sem az iparirányítás, sem a nagyvállalatok nem mérték fel kellő alaposan, hogy a munkássá válás folyamatában milyen nehézségekkel kell szembe nézni. A könnyűipar számára ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az iparban először dolgozó munkások nagy része csak átmenetileg marad gyárainkban. A népgazdaság számára végső soron ez nem veszteség, ezzel mintegy előkészítjük őket az ipari munka későbbi, magasabb követelményeire. Ugyanakkor a könnyűipari vállalatok számára ez rendkívül magas többlet-költséget jelent; egyes szakágazatokban – például a cipőiparban – tovább rontja az egyébként is alacsony hatékonyságot.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkássá nevelés bonyolult feladatánál azt sem vették kellőképpen számításba, hogy az életszínvonal növekedése következtében a rendelkezésre álló ún. szabad munkaerő – bár hangsúlyozottan munkát kíván vállalni – adott életnívója alapján válogat a munkalehetőségek között. Ennek kirívó példája a Kiskunhalasi Kötöttárugyár szervezésével, munkaerő ellátásával kapcsolatos helyzet. A helyi területi vezető szervek a beruházás megindulása előtt felmérték és a tapasztalatok

alján úgy látták, hogy több ezer dolgozó vár munkaalkalmat a körzetben. A beruházás bonyolításával kezdetben megbízott Hódmezővásárhelyi Kötöttárugyár kedvezőtlen tapasztalatai alapján konkrétan megvizsgálta a jelentkezők ezreit. Mindenkit megkérdeztek arról, hogy valóban munkát keres-e és ha igen, milyen feltételek mellett hajlandó munkába állni. Mint utólagosan kiderült, a munkára váróknak alig több mint fele volt hajlandó a többműszakos textilipari üzem feltételei között elhelyezkedni. Ez a körülmény már az induláskor rendkívüli nehézségeket jelentett a szükséges munkaerő biztosításánál. Történt ez mindazok ellenére, hogy az új gyár első intézkedéseként a szakoktatáshoz szükséges üzemrészeket és az oktatás egyéb feltételeit is biztosította.

Az utóbbi évek kedvezőtlen tapasztalatai alapján egyre több vidékre települő gyár, vállalat végez olyan munkaerő elemzéseket, amelyekből kitűnik, hogy az új gyárnak milyen versenytársakkal kell számolnia a munkafeltételek és a jövedelmek tekintetében. Az ilyenfajta elemzések döbbsentették rá sok vállalatunkat, hogy a központok és vidéki telepeik között – évekkel ezelőtt – fennálló norma és alapbér különbségeket sürgősen fel kell számolni. A konkrét helyzet egyébként is arra mutat, hogy az alacsonyabb teljesítés mellett átmenetileg célszerűbb inkább preferálni, tehát többlet juttatásban részesíteni a fejlődésben lévő telep kollektíváját. Ellenkező esetben éppen a legnehezebb periódusban növekszik állandóan a munkások elvándorlása. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a nem kellően megfontolt betanulási bérkiegészítések, a teljesítmény alapján történő díjazás bevezetésekor alig elviselhető jövedelem kiesésekkel is járhatnak. Néhány gyár emiatt veszítette el a betanítottak egy részét.

Az ipartelepítés mindmáig megoldatlan, vagy igen nehezen megoldható feladata az új munkahelyek megfelelő műszaki-gazdasági felkészültségű vezetőkkel történő ellátása. Kedvezőtlen tapasztalatok sora bizonyítja, hogy azokon a helyeken, ahol a vállalatok nem tudtak megfelelő színvonalú vezetést biztosítani – bár korszerű berendezéseket állítottak üzembe – képtelenek voltak elfogadható eredményeket elérni. Néhány vállalat szükségből azt a módszert alkalmazta, hogy a helyi állandó vezetést időnként a központi gyárból, rendszerint Budapestről rövidebb-hosszabb időre lejövő műszakiakkal pótolta. Ez csak átmeneti megoldást jelentett és sok-sok nehézséggel járó helyzetet alakított ki. A betanítás, akár úgy, hogy néhány hónapra felhozzák Budapestre a munkásokat és műszakiakat; akár úgy, hogy a vezető műszakiak és a munkamódszerek átadói néhány hónapra a vidéki telephelyen dolgoznak, csak a munka megindulását teszi lehetővé. Végleges megoldást és megfelelő eredményt csak ott tudtak elérni, ahol sikerült hozzáértő, tapasztalt vezetőket tartósan letelepíteni. A hétvégén hazajáró vezetők, vagy a csak átmeneti feladatokkal megbízott szakemberek, bármilyen tehetségesen és nagy áldozatkészséggel is adják át tudásukat, nem tudnak elérni tartós eredményt. Nem elég a munkáskollektívát egyszerűen csak betanítani, hanem a vezetésnek folyamatosan hozzá is kell őket szoktatni az ipari üzem belső légköréhez, a munkafegyelemhez, a technológiai-munkaszervezési követelmények megismeréséhez, megtanulásához, elfogadásához.

Az új telepeket létesítő vállalatoknak tehát biztosítaniuk kell, hogy megfelelő számú és felkészültségű vezető álljon rendelkezésre. Ezek számára – a helyi szervek támogatásával, jó együttműködéssel, s vállalati anyagi áldozatokkal is – megfelelő lakást kell biztosítani. Ezen túlmenően, a tehetséges, nagy tapasztalattal rendelkező műszaki és gazdasági vezetők számára célszerű kiemelt jövedelmet is biztosítani, hogy ezzel né-

miképp ellensúlyozzuk a megszokott környezetből történő kiválás hátrányait. Nem arról van szó, hogy a pusztá leköltözésért többlet jövedelmet nyújtunk, hanem inkább arról, hogy a rátermett vezetők valóságos teljesítményét az átlagosnál jelentősen jobban díjazzuk.

Az ipartelepítés eddigi tapasztalatai a könnyűipar számára rendkívül tanulságosak. Már az V. ötéves terv során, de a későbbi években is számolnunk kell azzal, hogy a régebbi munkaerő-tartalékok szinte teljesen kiapadnak. Az országban már csak elvétve található – néhány százas nagyságrendben – szabad vagy felszabaduló munkaerő. A könnyűipart, különösen a ruházati ipart, telepítési lehetőségei alkalmassá teszik arra, hogy megfelelő szervező munkával kihasználja ezeket a forrásokat. A tapasztalat arra is utal, hogy kezdeti időben a munkafolyamatok, technológiák egyszerűbb elemeinek meghonosítása célravezetőbb. A későbbiek során azonban ezeknek az üzemeknek a folyamatos korszerűsítést is biztosítani kell. Enélkül ismét a jelenlegi helyzet alakulhat ki, azaz a kedvezőtlen munkafeltételek miatt a dolgozók nem hajlandók a könnyűipari, ruházati üzemekben, pl. több műszakban, szalag mellett dolgozni. A folyamatos korszerűsítést az is indokolja, hogy a könnyűiparra háruló növekvő mennyiségi és minőségi feladatokat – minden területen állandóan, ha nem is gyorsan – csökkenő munkaerővel másképpen megoldani nem is lehetne.

Az új telepek vezetésére kizemelt műszaki és gazdasági szakemberek szakmai hozzáértésen túl a vezetési alkalmasságra – helyenként a társadalmi szerek munkájának megszervezésére való alkalmasságra – is figyelemmel kell lenni. A bonyolult ipari feladatok megoldása érdekében az új telepeken mielőbb létre kell hozni azokat a párt-, szak- és KISZ szervezeteket, melyek rendkívül nagy mértékben segíthetik a munkássá válás meggyorsítását, az új vezetők és a kollektívák mielőbbi összeforrasztását, a dolgozók mozgósítását az egyre növekvő és bonyolultabb gazdasági-műszaki technológiai feladatok megoldására.

**Az állami könnyűipar ipari telephelyeinek száma
és területi megoszlása főbb szakágazonként**

	Budapest			Vidék			Összesen		
	1965	1970	1975	1965	1970	1975	1965	1970	1975
Kötő-hurkoló- ipar	9	9	9	13	30	40	22	39	49
Textilipar	65	61	58	96	126	142	161	187	200
Textilruházati ipar	197	175	135	97	105	128	294	280	263
Cipőipar	59	29	25	41	45	52	100	74	77
Bőr-Szőrme- és Cipőipar	78	44	38	64	69	86	142	113	124
Ruházati ipar	340	281	231	257	300	356	597	580	587
Bútoripar	26	19	16	74	64	50	100	83	66
Papíripar	16	13	13	6	8	11	22	21	24
Nyomdaipar	47	48	47	63	61	65	110	109	112
Kézmű és háziipar	140	140	122	30	72	75	170	212	197
Állami könnyűipar összesen	607	528	453	475	556	596	1082	1084	1049

2. sz. táblázat

**A szövetkezeti könnyűipar ipari telephelyeinek száma
és területi megoszlása főbb ágazonként**

	Budapest			Vidék			Összesen		
	1965	1970	1975	1965	1970	1975	1965	1970	1975
Kötő-hurkolóipar	28	34	30	1	4	8	29	38	38
Textilipar	65	73	43	4	10	15	69	83	58
Textilruházati ipar	245	212	194	487	467	540	732	679	734
Cipőipar	215	238	212	886	707	428	1101	945	640
Bőr-Szőrme- és Cipőipar	280	301	263	929	766	500	1209	1067	763
Ruházati ipar	590	586	500	1420	1243	1055	2010	1829	1555
Bútoripar	138	140	110	202	171	138	340	311	248
Papíripar	24	28	17	6	19	25	30	47	42
Nyomdaipar	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kézmű és háziip.	183	190	200	318	426	467	501	616	667
Szövetkezeti könnyűipar összesen	971	970	852	2009	1912	1737	2980	2882	2589

**Az állami könnyűiparban foglalkoztatott munkások száma
és területi megoszlása főbb szakágazatonként**

	Budapest			Vidék			Összesen		
	1965	1970	1975	1965	1970	1975	1965	1970	1975
Kötő-hurkolóipar	5.851	5.181	3.890	9.040	14.052	17.369	14.891	19.233	21.259
Textilipar	54.210	42.620	32.194	59.194	70.224	71.049	113.404	112.844	103.243
Textilruházati ipar	11.322	8.493	5.993	18.596	26.385	29.309	29.918	34.878	35.302
Cipőipar	6.819	5.053	3.028	12.484	16.410	19.042	19.303	21.463	22.070
Bőr-Szőrme- és Cipőipar	11.979	9.706	6.505	18.707	25.457	28.248	30.686	35.163	34.753
Ruházati ipar	77.511	60.819	44.692	96.497	122.066	128.606	174.008	182.885	173.298
Bútoripar	5.061	3.005	2.180	9.843	12.182	13.353	14.904	15.187	15.533
Papír ipar	5.718	5.632	4.424	2.585	5.207	6.576	8.303	10.839	11.000
Nyomdaipar	9.763	9.594	8.566	3.542	5.411	6.756	13.305	15.005	15.322
Kézmű- és háziipar	3.325	3.136	2.849	1.394	4.432	4.626	4.719	7.568	7.475
Állami könnyűipar összesen	107.893	87.412	66.854	125.597	162.399	167.306	233.490	249.811	234.160

**A szövetkezeti könnyűiparban foglalkoztatott termelők száma
és területi megoszlása főbb szakágazatonként**

	Budapest			Vidék			Összesen		
	1965	1970	1975	1965	1970	1975	1965	1970	1975
Kötő-hurkolóipar	498	394	306	40	134	370	538	528	676
Textilipar	1.092	1.015	639	171	360	727	1.263	1.375	1.366
Textilruházati ipar	7.306	5.981	4.510	7.953	14.206	21.296	15.259	20.187	25.806
Cipőipar	2.694	2.605	2.079	6.779	8.923	9.505	9.473	11.528	11.584
Bőr-Szőrme és Cipőipar	4.606	4.453	3.485	7.770	11.107	12.235	12.376	15.560	15.720
Ruházati ipar	13.004	11.449	8.634	15.894	25.673	34.258	28.898	37.122	42.892
Bútoripar	3.085	2.907	2.264	4.566	6.023	6.603	7.651	8.930	8.867
Papír ipar	792	740	494	158	578	910	950	1.318	1.404
Nyomdaipar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kézmű és háziipar	2.660	2.477	2.562	7.439	11.530	14.707	10.099	14.007	17.269
Szövetkezeti könnyűipar összesen	20.861	18.528	14.503	31.191	46.674	59.732	52.052	65.202	74.235

**Az egyes megyékben a IV. ötéves terv során végrehajtott fejlesztések hatása
az állóeszköz-állomány alakulására**

Megyék	Az állóeszköz-állomány értéke (millió Ft)		Index 1975/1970
	1970	1975	
Komárom	552,0	2351,2	425,9
Szabolcs-Szatmár	432,0	1653,2	382,7
Nógrád	134,0	475,3	354,7
Zala	267,0	926,4	347,0
Heves	112,0	297,8	265,9
Bács-Kiskun	642,0	1494,4	232,8
Hajdú-Bihar	659,0	1355,3	205,7
Vas	1581,0	2791,7	176,6
Békés	869,0	1461,5	168,2
Győr-Sopron	2945,0	4843,5	164,5
Szolnok	1158,0	1892,1	163,4
Pest	1352,0	2069,3	153,1
Veszprém	857,0	1297,5	151,4
Borsod	608,0	913,0	150,2
Baranya	1313,0	1928,1	146,8
Tolna	805,0	1120,1	139,1
Fejér	1529,0	2015,0	131,8
Somogy	710,0	930,0	131,0
Csongrád	2388,0	3112,5	130,3
Budapest	16165,0	20330,1	125,8
Összesen	35078,0	53258,0	151,8

**A könnyűipari állóeszközök bruttó értékének tervezett változása
és megoszlása megyénként az V. ötéves terv időszakában**

Megyék	Bruttó állóeszköz- érték (millió Ft)		Index 1980/1975	A megye részaránya az ágazat bruttó állóeszköz-értékében (%)	
	1975	1980		1975	1980
	Fejér	2015,0	5562,4	276,0	3,78
Tolna	1120,1	2513,6	224,4	2,10	2,90
Bács-Kiskun	1494,4	3303,0	221,0	2,81	3,81
Hajdú	1355,3	2635,8	194,5	2,54	3,04
Szabolcs	1653,2	3107,5	189,0	3,10	3,59
Heves	297,8	507,0	170,2	0,56	0,58
Veszprém	1297,5	2207,8	170,1	2,44	2,54
Pest	2069,3	3394,6	164,0	3,89	3,92
Békés	1461,5	2355,5	161,2	2,74	2,72
Vas	2791,7	4416,3	158,1	5,24	5,10
Baranya	1298,1	3042,2	157,8	3,62	3,51
Budapest	20330,1	31555,9	155,2	38,17	36,40
Szolnok	1892,1	2906,1	153,6	3,56	3,35
Győr-Sopron	4843,5	7431,5	153,4	9,10	8,57
Somogy	930,0	1391,7	149,6	1,75	1,61
Borsod-Abaúj-Zemplén	913,0	1300,0	142,4	1,72	1,50
Nógrád	475,3	892,1	136,7	0,89	1,03
Zala	926,4	1217,7	131,4	1,74	1,40
Csongrád	3112,5	4028,9	129,4	5,84	4,65
Komárom	2351,2	2908,4	123,7	4,41	3,36
Összesen	53258,0	86678,0	162,8	100,00	100,00

**A könnyűipari ágazatban foglalkoztatottak létszámváltozása megyénként
az V. ötéves terv időszakában (minisztériumi előirányzat)**

Megyék	L é t s z á m (fő)		A változás indexe 1980/1975
	1975	1980	
Budapest	133.068	104.700	78,7
Pest megye	23.625	22.000	93,1
Békés	24.192	22.700	93,8
Zala	11.401	10.700	93,9
Veszprém	11.001	10.350	94,1
Csongrád	29.472	28.000	95,0
Somogy	10.223	10.000	97,8
Győr-Sopron	29.539	29.000	98,2
Vas	23.085	22.750	98,5
Fejér	10.704	11.100	103,7
Tolna	14.090	14.700	104,3
Heves	6.586	6.900	104,8
Komárom	8.368	8.850	105,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	20.874	22.500	107,8
Szolnok	20.499	22.200	108,3
Baranya	16.695	18.100	108,4
Hajdú	18.132	20.000	110,3
Bács-Kiskun	21.069	23.450	111,3
Nógrád	8.002	9.000	112,5
Szabolcs	15.435	20.000	129,6
Összesen	456.060	437.000	95,8

STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK A TÖKÉS ORSZÁGOK IPARÁBAN

A termelés ágazati súlypontjainak eltolódása

A gazdaság szerkezeti változásainak jellege a fejlettebb országokban módosult és a strukturális átalakulás kvantitatív elemzése ma már nem az ipar nemzetgazdasági össztermelésben való részarányának alakulását, hanem az iparon belül végbemenő szerkezeti változásokat kell hogy vizsgálja. A második világháború utáni világméretű növekedésgyorsulással összefüggésben gyors ütemben módosuló kereslet, a felgyorsuló műszaki fejlődés és az elmélyülő nemzetközi munkamegosztás következményei mind egyenetlenebb feltételeket kínáltak az egyes iparágak fejlődése számára.

A nagy aggregátumokban való vizsgálat arra utal, hogy századunk első háromnegyedében töretlenül, noha egyenetlenül bontakozott ki az élelmiszeripar és a textilipar lemaradása, illetve a vegyipar és a gépipar előretörése. A kohászat századunk első felében betöltött élenjáró szerepe a második világháború óta fokozatosan, s gyorsuló ütemben megszűnt. Érdemes felfigyelni arra is, hogy a korábbi feltételezésektől eltérően a strukturális átalakulás dinamikája újabban nem mutat szoros korrelációt az ipari fejlődés ütemével. Ez az összefüggés századunk első felében kétségtelenül érvényesült, a második világháború utáni negyedszázadban fokozatosan fellazult. A 70-es évek már azt tanúsítják, hogy az ipari fejlődés alacsony üteme mellett is jelentős lehet a szerkezeti átalakulás. A szerkezeti átalakulás ütemének elmúlt évtizedben való felgyorsulása, illetve az ipari termelés növekedési ütemének csökkenése (a tervezett beruházás, az alacsonyabb foglalkoztatottság révén) egyszerűen arra utal, hogy az ipari termelés növekedésén belül is megnőtt a struktúra átalakításának, mint növekedési forrásnak a szerepe.

Az ipar szerkezeti átalakulásának növekedést ösztönző hatásait vizsgálva pontos mennyiségi számszerűsítésre nem volna célszerű törekedni. Román Zoltán² – a struktúrahatások számszerűsítésével kapcsolatos problémák elemzése során – utal arra, hogy a struktúrahatások korrekt számszerű kimutatása a gazdaság-statisztikai adatok magas fokú konzisztenciáját feltételezi, ennek hiányában e kimutatások értéke bizonytalan.

Az ipar egyes fontosabb blokkjainak szemügyre vétele azonban így is segítséget nyújt a fő szerkezeti arányok módosulásának értelmezéséhez. A lemaradó ágak közül legnagyobb súlyú *textil-ruházati-cipőipari* blokk területén a termelés-fogyasztás, a műszaki fejlődés és a külkereskedelem növekvő mértékben differenciálódó irányzatai alakultak ki az alágazatok és az országok között. A termelés és a fogyasztás világméreteken belül csökkenő ütemén belül célszerű figyelembe venni, hogy az egy főre jutó fogyasztás

¹ Az MTA Világ gazdasági Kutatóintézetének tudományos osztályvezetője.

² Román Zoltán: Termelékenységek és gazdasági növekedés. Bp. 1977. Kossuth – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 354. old.

a fejlődő országokban mintegy évi 3 kg, a nyugat-európai országokban mintegy 14 kg, az USA-ban viszont 24 kg. A növekedési súlypontok eltolódása, illetve a nagy népesszámmú fejlődő országok gazdasági fejlődésének dinamizálódása tehát e szektor számára még jelentős nemzetközi tartalékokat szabadíthat fel.

A feldolgozóipar legdinamikusabb ága az elmúlt két évtized során a *vegyipar* volt. Fejlődése különösen gyors volt a történelmi megkéséssel iparosodó országokban, így Spanyolországban, Hollandiában, Görögországban, Írországban, a fejlődő (s főleg a kőolajtermelő) országokban, hiszen adott technológia mellett minőségileg homogénebb termékek gyártásában az újonnan iparosodó országok versenyhátrányai kisebbek. Míg a nagyobb vagy a műszakilag kevésbé fejlett, de tőkeerős kőolajtermelő országokban a nehézvegyipar, a műanyagok, műtrágyaféleségek; a kisebb országokban viszont a kutatásigényesebb finomvegyipar, a gyógyszer- és kozmetikai alágazat részaránya nagyobb. Az évtizedünkben végbemenő világgazdasági változások a kőolajbázissal nem rendelkező fejlett tőkés országokban erősítik az egyéb nyersanyagbázisú tevékenységek fejlesztését. A nyersanyagkorlátok és a környezetvédelmi szempontok miatt felgyorsult a nehézvegyipari tömegcikkek gyártó ágak kitelepülése a kőolajtermelő és a közepesen iparosodott országokba.

A vegyipari tömegcikkek gyártásában megfigyelhető földrajzi súlyponteltolódás ütemét jól szemlélteti, hogy 1970–76 között a műszálgyártási kapacitás évi 140 ezer tonnáról 790 ezer tonnára bővült Dél-Koreában és Taiwanon. Ez nagymértékben hozzájárul a nyugati ipar kapacitásának alacsony szintű kihasználásához, illetve a kapacitáskihasználatlanság növekedéséhez.³ A fejlettebb, vegyipari tradíciókkal rendelkező országokban gyors ütemben nő a kutatásigényes finomvegyészeti ágak részaránya.⁴ A magyar szempontból nagy jelentőségű gyógyszeripar évtizedünkben is a nemzetközi ipar egyik legdinamikusabb ága, a moszkvai Konjunktúrakutató Intézet adatai szerint 1970–76 között termelésének növekedése évi átlagban 11,4% volt, ezen belül Japánban 17%, az NSZK-ban, Hollandiában, Svájcban, Belgiumban és Olaszországban 19–22, az USA-ban viszont 8,8 százalék.

A gyógyszeripar sajátosságai közé tartozik még az átlagon felüli koncentráció és nemzetközi összefonódás. Az USA, Japán, NSZK, Franciaország, Anglia, Olaszország, Svájc részaránya a tőkés világ gyógyszertermelésében – 1970–1976 között – 80%-ról 89%-ra nőtt. A multinacionális nagyvállalatok részaránya a nem-szocialista világ gyógyszeriparában mintegy 60% (feldolgozó iparában csak 30%), s egyes európai országok gyógyszeriparában a külföldi tőke részaránya 40–70% között változik. A KGST országok vegyipari fejlődése némi történelmi megkéséssel indult és a történelmi lemaradás behozatalát az utóbbi években mindinkább gátolják az ágazat nemzetközi piac-szervezetének és tulajdonviszonyainak sajátosságai.

A 19. és 20. század dereka közötti nemzetközi ipari fejlődésben oly nagy szerepet játszó *kohászat* a 60-as évek eleje óta gyorsuló ütemben csúszott át a lemaradó ágazatok közé. A termelés országok közötti megoszlásában nagy változások következtek be.

³Dresdner Bank, Wirtschaftsberichte. 1977. március.

⁴Inotai András: A vegyipari fejlődés nemzetközi tendenciái. Külgazdaság, 1977. 4. sz.

A hagyományos termelők, az USA, Anglia, NSZK, Franciaország, Belgium, Hollandia részaránya 1950–75 között 70%-ról 35%-ra csökkent, ugyanakkor jelentős mértékben megnőtt Japán, a dél-európai országok, a fejlődő országok és a szocialista országok részaránya.⁵ Minthogy az iparág termékei iránti kereslet dinamikája, továbbá a műszaki fejlődés üteme alacsony, a közepesen fejlett, vagy a nagyarányú iparosítás kezdeti szakaszában lévő országok a rendelkezésre álló viszonylag olcsó munkaerőből, nyersanyagokból, esetleg földrajzi fekvésből vagy szerkezeti formákból előnyöket tudtak kiaknázni. A kisebb nemzetgazdasági dimenziók miatt amúgyis külgazdaság-érzékeny országok számára különösen problematikus a kohászat magasabb részaránya, hiszen a kohászati termékek a legérzékenyebbek a világpiac konjunktúrális ingadozásaira.

A kohászat nemzetközi lemaradását és termelésének térbeli súlypontjainak eltolódását bizonyos mértékig gátolja a fejlett tőkés országok szakszervezeteinek ellenállása, valamint a nemzetgazdasági biztonság szempontjainak az érvényesítése. Az iparág más iparágakkal való szoros összefonódottsága, valamint a kohóiparban foglalkoztatott munkaerő más ágazatokba való átirányításának nehézségei szintén késleltetik a fejlett tőkés országok kohászatának elsorvadását. A fejlődés hosszú távú irányzatai mindemellett egyértelműen arra utalnak, hogy a kohászat továbbra is húzóágazat marad az iparosítás korai szakaszában lévő, vagy – a könnyűipari specializáció után – a nehézipari fejlődés szakaszába lépő fejlődő országok számára.

A *gépipar* egészét tekintve megállapítható, hogy évtizedünkben a gépipar növekedéshordozó szerepe erősen meggyengült a fejlett tőkés országokban. A gépipar fejlődési üteme a korábbi évtizednél jóval kisebb mértékben múlja felül az összipari átlagot. A növekedéshordozó szerep fejlett tőkés országokban való meggyengülésén belül azonban alágazatonként eltérő folyamatok húzódnak meg, a gépiparban is kialakulnak a lemaradó ágazatok. A lemaradás legkorábban az elektroiparban jelentkezett: a hetvenes évek elejére a tartós fogyasztási cikkeket gyártó iparágak fejlődése megtorpant, egyes országokban megindult a visszaesés; a viszonylagos dinamikus fejlődés mindinkább az elektroipar beruházási termékeire összpontosult. A gépipari lemaradás második hulláma a gépjárműiparban bontakozott ki. A gépjárműiparon belül az elmúlt évtized közepe óta gyors ütemben bontakozott ki a vasúti járműgyártás zsugorodása: egy évtized leforgása alatt a villanymozdonyok gyártása közel 40%-kal, a Dieselmotordonyok és a vagonok gyártása pedig 5%-kal csökkent. Ezen belül a KGST országok és a fejlődő országok termelése növekedett, miközben a fejlett tőkés országok termelése – a világátlagnál sokkal gyorsabb ütemben – visszaesett. A hajógyártás világméretű megtorpanása a 70-es évek elején bontakozott ki. A legutóbbi években gyors ütemben csökken részaránya, miközben súlypontja Japánba és a közepesen iparosodott országokba (Spanyolország, Dél-Korea, Taiwan, Brazília, Jugoszlávia) tolódik át.

Az első világháború utáni félévszázadban növekedéshordozó ágnak számító autóipar szintén a 70-es években veszítette el dinamizáló szerepét. Nagyszámú vélemény ezt az 1973 évi árrobbanáshoz, illetve az 1974–75 évi recesszió következményeihez kapcsolja, bár a legutóbbi két évben kétségkívül felélénkült az autóipar. A lemaradás azonban úgy tűnik nem konjunktúrális természetű, hanem a hosszútávú szerkezetváltás szerves része. Az autótermelés növekedésének az elmúlt évtized második felében tapasztalható

⁵Hámori Jenő: A kohászati világkereskedelem irányzatai. Külgazdaság, 1977. 8.sz.

lassulása után az NSZK-ban és az USA-ban 1971 óta, Angliában 1972 óta, Franciaországban, Svédországban és Olaszországban pedig 1973 óta stagnál, illetve visszaesett a termelés. Nagyobb dinamika – az 1974–75 évi visszaeséstől függetlenül – itt is Japánban, valamint a közepesen fejlett országokban tapasztalható. A személygépkocsigyártás tartós pangásával szemben viszont változatlanul magas a speciális járművek, valamint a repülőgépek gyártásának felfutási üteme, az alágazat súlypontja mindinkább e termék-kategóriák felé tolódik el.

A gépipar másik igen dinamikus szektorát a nem elektromos gépek, elsősorban az irodagépek, irányítási berendezések, erőátviteli szerkezetek, továbbá a feldolgozóipari gépek és komplex berendezések jelentik. Részben e termékcsoporthoz kapcsolódik a harmadik dinamikus kategória: a műszeripar is. Évtizedünkben a műszeripari termelés évi átlagban közel 20%-kal nőtt a nyugat-európai országokban, s mintegy 10%-kal az USA-ban⁶; így a műszeripar részaránya az iparban 2%-ra emelkedett. Az ipari átlagot jóval felülmúló műszeripari fejlődésen belül különösen a tudományos és orvosi műszerek gyártása nőtt rendkívül gyors ütemben.

A gépgyártás ágazatonként mindinkább eltérő dinamikája a termelés földrajzi súlypontjainak erőteljes módosulásával párosult. A gépgyártás egészét tekintve az 1966–76 közötti évtizedben a világ gépgyártásában számottevően csökkent az USA (42%-ról 37%-ra), a Szovjetunió (15%-ról 13%-ra), valamint Anglia (9%-ról 6%-ra) részaránya, ugyanakkor az átlagot meghaladó mértékben bővült Japán (7%-ról 11%-ra), továbbá az NSZK, Olaszország, NDK, Hollandia, Belgium és Spanyolország részaránya.⁷

Nemzetközileg jelentős gépgyártás alakult ki Brazíliában, Indiában és a délkelet-ázsiai országokban. Míg a járműipar és az elektroipar lemaradó ágai a 70-es években is rendkívül erős dinamizmust mutatnak a dél-európai fejlődő országokban és a szocialista országokban; a repülőgép-, a műszer-, a beruházási elektronikák és az irodagépek termelése terén alig csökken a fejlett tőkés országok részaránya, s ezen belül a három vezető tőkés ország súlya növekszik.

Az alágazatok és a fontosabb termékcsoportok termelési trendjeinek alakulása az ágazatok dinamikájának bizonyos szakaszosságára, a lemaradási jelenségek szakaszonkénti kibontakozására hívja fel a figyelmet. Az 1955–65 közötti időszakban a fejlettebb tőkés országokban még csak a pamutszövet- és műszálgyártás volumene kezdett tartósan visszaesni, vagy stagnálni. Az elmúlt évtized második felében mutatkoznak az ágazati stagnálás első jelei a bőr- és konfekcióiparban, valamint a vasúti gördülőanyag-, a rádió- és televíziógyártásban. A 70-es években a lemaradás jelei kibontakoznak a műtrágyagyártás, az acélipar, majd a hajó- és a gépkocsipar területén is.

A lemaradó iparágak termelési kapacitásai – a fejlődő és közepesen iparosodott országok viharos ütemű iparosodásának, illetve a fejlett tőkés országokban kibontakozó „leépülési” folyamat ütemének eredőjeként – a 70-es évekre mindinkább túlméretezettek lettek. A Nemzetközi Textilszövetség 1977 évi mexikói kongresszusának értékelése szerint ma a világ textilkapacitása mintegy 30%-kal nagyobb a meglévő keresletnél. A jelenleg mintegy 65%-os kapacitáskihasználással dolgozó acélipar – 1974–77 között már üzembe helyezett 65 millió tonna és 1985-ig belépő további 7580 millió tonna –

⁶Kovács Annamária: Műszeripar a nemzetközi munkamegosztásban. Külgazdaság, 1977. 8. sz.

⁷Dresdner Bank, Wirtschaftsberichte. 1977. október

új kapacitásai a 80-as évek elejére már eladatlan acélhegyek rémét idézik fel. Az európai Hajóipari Szövetség felmérése szerint az 1975 évi 19,5 millió bruttó regiszter tonna kibocsátással szemben az 1980 évi világkereslet 12 millió tonnára csökken, s a kapacitások túlméretezettsége 30–40%-ra tehető az évtized végéig.

Természetesen az ágazati dinamika alakulása – az egyes lemaradó ágak gyorsuló ütemű elvándorlása következtében – nem azonos az egyes országokban. Bizonyos iparágakban (acél-, hajó-, textil-, kőolajfinomítóipar) világméretű kapacitásfeleslegek alakultak ki, s a termelés hosszabb távon is igen lassú ütemben bővül. Más iparágakban a gazdasági fejlődés differenciálódása és a nemzetközi munkamegosztás gyors ütemű kibontakozása teremtett új feltételeket, s gyorsította meg egyes iparágak (autó-, konfekció-, elektroipari tömegcikkipar) eltolódását a kedvezőbb termelési adottságokkal rendelkező, többnyire közepesen iparosodott országok felé. Ezekben az ágakban a termelés növekedési üteme továbbra is számottevő lehet, a termelés térbeli megoszlása azonban mindinkább az egyes országok nemzetközi versenyképességétől függ.

A foglalkoztatottság és az ipari fejlődés

Az 1960–73 időszak átlagában a világ iparában a foglalkoztatottak száma évi átlagban 2,6%-kal, ezen belül a fejlett tőkés országokban 1,3%-kal, a szocialista országokban 3,3%-kal, a fejlődő országokban pedig 4,2%-kal nőtt. A továbbiakban a foglalkoztatottsági szerkezet változásait a fejlett tőkés országokra vonatkozóan vizsgáljuk.

A foglalkoztatottság növekedési rátái, illetve tényleges alakulása igen sokrétű, s dinamikusán változó helyzetre utal. A feldolgozóipar munkaerőfelszívó szerepe az elmúlt évtized második felétől kezdve fokozatosan és gyorsuló ütemben gyengül, majd 1973 óta a foglalkoztatottak száma abszolút értékben is visszaesik.

A feldolgozóiparban foglalkoztatottak számának csökkenése már az elmúlt évtized második felében megindult Angliában, Svájcban, Hollandiában, Svédországban; a 70-es évek elején pedig az NSZK-ban és az USA-ban is. Az iparban foglalkoztatottak száma évtizedes stagnálást mutat Dánia és Ausztria esetében. Az ipar foglalkoztatói szerepének némi erősödése Japánban, Olaszországban, Spanyolországban és Finnországban tapasztalható.

A lemaradó munkaintenzív könnyűipari ágazatokban foglalkoztatott munkaerő ipari termelésen belüli részaránya az elmúlt évtized során gyors ütemben csökkent 15% alá a termelés szerkezetének átalakításában élenjáró országokban, így az NSZK-ban, az USA-ban, Svédországban, Norvégiában, Hollandiában stb. Ugyanekkor e részarány jóval magasabb Olaszország, Belgium, Franciaország, Anglia és természetesen a kevésbé fejlett Spanyolország és Finnország esetében. Nagyjából hasonló sorrendiség alakul ki a kohászat és az elektroipar területén is, megfelelő időbeli eltolódással.

Az adatokból arra az irányzatra lehet következtetni, hogy a textil- és konfekcióipar 10%-os részaránya az a küszöbérték, amely alatt a foglalkoztatottság szerkezeti átalakulásának üteme csökkenni kezd. E jelenség természetszerűen magyarázható a recesszió idején erősödő protekcionista intézkedésekkel is. E konjunkturális tényező mellett azonban megfigyelhető olyan hatás is, hogy a radikális strukturális átalakulás után még életben maradó ágak rendszerint nemzetközileg is versenyképes, magas minőségi igényeket kielégítő, többnyire speciális termékeket állítanak elő és exportálnak. Fenn-

maradásukat egyrészt a nemzetközi versenyképesség, másrészt a kormányok munkaerő-biztonsági megfontolásai garantálják, hiszen már a távlati fejlődés bizonytalanságai miatt sem látnák szívesen bizonyos termelési kapacitások teljes eltűnését. Foglalkoztatottsági oldalról tehát úgy tűnik, hogy részarányuk 5–10%-ra történő csökkenésekor a textil-konfekció-bőr-cipőipar munkaerőforrás szerepe meggyengül, s felgyorsul az élelmiszeripari, a kohászati-elektroipari-gépjárműipari foglalkoztatottság csökkenése.

Figyelemre méltó az is, hogy az elmúlt másfél évtizedben felgyorsult műszaki fejlődés korántsem korlátozódik az élenjáró ágazatokra. Az 1958–70-es időszakban a nyugat-európai ipar termelésnövekedésének 90%-a származott a termelékenység növekedéséből. Ezen belül a termelékenység és a termelés növekedésének hányadosa a textil-konfekcióiparban 119, az élelmiszeriparban 98, a kohászatban 95, a gépiparban viszont csak 68 százalék volt.⁸ A termelékenység növekedési üteme lényegében nem csökkent az ipari fejlődés ütemének lelassulása, majd az 1974–75 évi recesszió során sem, s a fejlett tőkés országokban az elmúlt évtized során az ipari termelés növekménye lényegében a *termelékenység emelkedéséből* származott, az ipari fejlődés teljes mértékben intenzív jellegűvé vált.

A műszaki-strukturális fejlődésben új vonás, hogy az elmúlt évtizedben az egyes ágazatok termelékenységnövekedési rátái fokozódó mértékű kiegyenlítődést mutatnak. Korábbi történelmi időszakban, sőt számos – a gazdaságtörténeti tapasztalatokat abszolutizáló – fejlődő ország iparfejlesztési koncepcióiban, s iparosításában a műszaki fejlődés, a termelékenység növekedése lényegében az újonnan létesített, vagy kulcsfontosságúnak tekintett ágazatokra koncentrált. Ennek következtében a szerkezeti átalakulásban élenjáró és lemaradó ágak közötti műszaki rés fokozatosan, s hosszú időn át tágult. Az elmúlt évtized során viszont a lemaradó ágak műszaki fejlődése a fejlettebb tőkés országokban felgyorsult, s minden nehézség nélkül igazolható, hogy a termelés és a foglalkoztatottság szerkezetében mutatkozó lemaradás korántsem jelent lemaradást a *műszaki fejlődésben*.

A jelenség oka viszonylag egyszerű. Az ágazatok és a nemzetgazdaságok közötti egyre éleződő versenyben csak a lemaradó szektor azon vállalatai tudnak fennmaradni, amelyek gyorsított ütemű korszerűsítéssel, racionalizálással, a mikrostruktúra átalakításával biztosítják versenyképességüket. Az elmúlt évtizedben kibontakozni kezdő folyamatok szinte drámai erővel tudatosították a lemaradó ágak korszerűtlenségét, alacsony termelékenységi színvonalát, s ennek reakciójaként következett be a műszaki fejlődés felgyorsulása a lemaradó ágazatokban. Másrészt az is ismert, hogy egy nemzetgazdaság műszaki színvonala úgy is fejlődhet, hogy a magasabb termelékenységi szintű növekedéshordozó ágak részaránya az alacsonyabb műszaki fejlődési ütem mellett is nő.

A termelékenység növekedési ütemének ágazatok szerinti nemzetközi összehasonlítása ismét a differenciálódásra hívja fel a figyelmet. A fejlett tőkés országok csoportján belül további választóvonal húzható a szerkezetileg illeszkedő és a szerkezetileg viszonylag merevebb országok között. Különösen a dinamikus ágazatokban az ipari fejlődés alacsonyabb üteme mellett is gyorsabb ütemben javulnak a nyugatnémet, az amerikai, a svájci és a holland iparban a termelékenység mutatói, mint például az angol, a francia, vagy az olasz ipar esetében, sőt újabban a termelékenység növekedési üteme a lemaradó ágazatokban is a nagyobb mértékben illeszkedő országok javára billen. A nemzet-

⁸The European Economy, 1950–70. U.N. Genf.

közi műszaki fejlődés és az áru-, vagy a technológia-áramlás szempontjából korántsem közömbös, hogy a termelékenységi színvonal dinamizálódása a világgazdaságilag meghatározó súlyú és a világgazdasági környezetet kialakító nagyobb országokra jellemző.

A termelékenységi szintkülönbségek struktúravonzatának erőssége nagymértékben függ az ágazati jövedelmezőség alakulásától, ezen belül a termelékenység, a bérek és a gépárak alakulásának összefüggéseitől. Nemzetközi statisztikákból (U.N. Yearbook of Labour Statistics) megállapítható, hogy a bérek növekedése 1965–75 között szinte valamennyi országban felülmúlta a feldolgozóipari termelékenység növekedésének ütemét. Különösen szembevetendő azonban, hogy a termelékenység és a reálbérek növekedési üteme között nagyobb az eltérés a lemaradó, mint az élenjáró ágakban. E jelenség azalattal függ össze, hogy a fejlett tőkés országokban a szakszervezetek nyomására erősödtek a bérnivellációs irányzatok, ennek megfelelően a korábban alacsonyabb bérszínvonalú lemaradó ágakban a bérszínvonal az átlagosnál és a termelékenység emelkedésénél nagyobb mértékben emelkedett. Jelenleg a fejlett tőkés országok átlagában az ágazati termelékenységi színvonalban mutatkozó négyszeres különbségekkel szemben az ágazati bérszínvonal átlagok szélső értékei alig 50%-os eltérést mutatnak. Azok az ágazatok, melyek termelési-technikai sajátosságaik miatt nagyobb mértékben alkalmaznak kevésbé szakképzett munkaerőt, a bérnivellációs irányzatok miatt szükségszerűen fokozódó többletköltségeket vállalnak, jövedelmezőségük csökken. A csökkenő jövedelmezőség hatására a vállalkozók egyrészt munkaerő-helyettesítő beruházásokat hajtanak végre (innen fakad a lemaradó ágak műszaki fejlődésének felgyorsulása), másrészt a drága belföldi munkaerőt igyekeznek olcsóbb külföldi munkaerővel – import formájában – helyettesíteni. A munkabérek és a gépárak eltérő dinamikájának mértékét jól szemlélteti, hogy a munkabérek a fejlett tőkés országokban 1970–76 között 100–200%-kal, a gépárak viszont csak 50–80%-kal emelkedtek. A gépárak alacsonyabb dinamikája így erőteljesen ösztönzi a munkaerő-helyettesítő fejlesztést. Az ágazatok termelékenységi színvonalában lévő hatalmas különbségek és az ágazati bérszínvonalban erősödő nivellálódási irányzatok így – az egyes nemzetgazdaságokon belül – fokozatosan elsorvasztják a történelmi-technikai-gazdaságpolitikai okok miatt alacsonyabb technikai színvonalon álló, társadalmilag egyszerűbb munkaerőt igénylő ágazatokat, legalábbis a nyitott gazdaság feltételrendszerében. A szakszervezetek bérnivellációs politikája tehát – deklarált szándékával ellentétben – hosszabb távon rontja a foglalkoztatottsági helyzetet a lemaradó ágakban, s végső soron hozzájárul az ipar szerkezeti átalakulásának gyorsításához.

A feldolgozóipar költségtényezők szerinti szerkezete

A feldolgozóipar egyes ágait, miként az egyéb nemzetgazdasági tevékenységeket, a különböző költségtényezők váltakozó arányai jellemzik. Nem volna célszerű itt belebonyolódni a különböző termelési tényezők definiálásával kapcsolatos problémákba. Fejlesztéspolitikai és külgazdaságpolitikai szempontból inkább annak van elsődleges jelentősége, hogy az egyes feldolgozóipari ágak milyen arányban használják fel a legjelentősebb költségtényezőket, a munkaerőt, a beruházási és a kutatás-fejlesztési erőforrásokat.

Az egyes ágazatok *tőkeigényességének* szemléltetése viszonylag könnyebben meg-

oldható feladat, a lekötött beruházási eszközök állományának statisztikai számbavétele viszonylag fejlettebb, noha ágazatilag nem kellő bontottságú és az országok viszonylag szűkebb körére terjed ki. Több gond merül fel a munkaerőigényesség és szakképzettség megítélésével kapcsolatban. A nemzetközi statisztikában szereplő ágazati bérszínvonal-összehasonlítások ugyanis a szakképzettségigényesség objektív megítélését nem teszik lehetővé, hiszen az egyes ágazatokban kialakult bérszínvonal nemcsak gazdasági tényezőket, vagy a szakképzettség színvonalát, hanem történelmi örökséget, politikai erőviszonyokat is tükröz, s ugyanakkor nem sokat mond az egyes ágazatok munkaerőigényességéről. A nemzetközi kereskedelemben résztvevő fontosabb termékcsoportok eszköz- és munkaerőigényességéről a legújabb átfogó képet B. Balassa számításai⁹ adják, melyek 36 nem-szocialista ország 184 termék kategóriájának 1972. évi átlaga alapján nyújtanak áttekintést e tényezők intenzitásáról (1.sz. táblázat).

Balassa számításai és az egyes nemzeti statisztikák alapján olyan képet kapunk, hogy átlag feletti kiemelkedő tőkeigényesség jellemzi a kőolajfeldolgozó-, vegyi-, kohó-, papír- és élelmiszeripart, s igen alacsony tőkeigényesség tapasztalható – csökkenő sorrendben – az elektro-, a jármű-, a textil-, az általános gép-, a műszer-, a bútór-, a bőr- és konfekció-, valamint a cipőipar területén. A szakképzettségigényesség viszonylag szoros korrelációt mutat a tőkeigényességgel, nagyobb kivételt a tőke-, de egyszerű munkaigényes élelmiszeripar és a kevésbé tőkeigényes, de szakképzettségigényes nyomdaipar jelent. Ugyanakkor az egyszerű munkaigényesség szempontjából vezetnek a legkevésbé tőkeigényes könnyűipari ágak.

A kutatás és fejlesztés növekvő szerepe a korszerű gazdasági növekedésben szükség-szerűvé teszi az egyes iparágak kutatásigényességének vizsgálatát is. E költség-tényező minőségi szerepe vizsgálható a legnehezebben. Az OECD ugyan az elmúlt évtizedre vonatkoztatva részletes felmérést¹⁰ készített az egyes ágazatokban foglalkoztatott tudósok és mérnökök, illetve az állami és magán kutatási-fejlesztési ráfordítások ágazati részarányáról. A kutatás-fejlesztés személyi vagy pénzügyi ráfordításainak aránya azonban csekély, a termelési eredményekkel nehezebben hozható kapcsolatba. A kutató személyzet részaránya, vagy minősége ugyanis még nem garantálja, hogy a kutatási eredményeket a vállalati vezetés a termelésbe is átülteti, emellett a végtermékben megtestesülő kutató munka eredményei esetleg más ágazatokhoz vagy licencimporthoz kapcsolódnak. Jobb adatok híján azonban be kell érünk a számszerűséggel, hogy 1967-ben a fejlett tőkés országok feldolgozóiparában foglalkoztatottaknak átlag 3 ezreléke működött a kutatás-fejlesztés területén, ezen belül azonban az élelmiszeriparban és textiliparban 0,6, a konfekció-, bőr- és cipőiparban 0,1, a bútoriparban 0,2, a fémtömegcikkiparban 1, a gumiiparban és kohászatban 3, az általános gépiparban 2, a járműiparban 5, a kőolaj- és szénfeldolgozóiparban 9, a vegyi- és elektroiparban pedig 11 ezrelék a kutatók részaránya. A fejlett tőkés országokban tehát a kutatás- és fejlesztésigényesség lényegében ez utóbbi négy ágazatra koncentrálódik.

A különböző tényezőigényességi mutatók elemzése során talán nem felesleges kitérni arra, hogy az egyes ágazati sajátosságok mellett az egyes országok között milyen eltérések mutatkoznak. A *tőkeigényesség* kapcsán megállapítható, hogy a technológiai

⁹A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1977. évi tokiói világtalálkozóján „A Stages Approach to Comparative Advantage” címmel elhangzott előadás.

¹⁰International Survey of the Resources Devoted to R and D in 1967 by OECD member countries. Paris, 1970.

Fontosabb termékek tényezőigényességi arányai

T e r m é k	Dologi	Humán	Hozzá-	Bérek	Dologi és humán tő- kebefekte- tések há- nyadosa (%)
	tőkebe- fektetés	tőkebe- fektetés	adott érték		
	1000 \$/fő				
Pamutárú	13,2	23,8	10,0	6,6	55
Női és gyermekruha konf.	2,1	12,5	8,6	5,2	17
Bőr	7,5	23,8	12,3	7,5	31
Cipő	2,2	1,6	9,0	5,6	141
Bútor	4,5	21,7	11,0	6,7	21
Üvegárú	35,6	49,7	23,1	11,1	72
Szerves vegyi termék	75,4	48,7	37,1	11,6	155
Gyógyszer	17,7	42,3	38,9	10,9	42
Műtrágya	39,7	10,7	19,3	7,7	124
Vaskohászati termék	37,9	31,1	17,4	10,6	122
Alumínium	32,9	30,1	15,7	10,0	110
Fémipari termékek	6,9	27,3	13,9	8,6	25
Szerszámgép	11,6	41,4	16,5	10,9	28
Elektromos generátor	8,5	28,4	14,3	8,9	30
Rádió, TV	5,5	43,0	15,1	10,1	12
Izzólámpa	9,8	13,1	17,8	7,1	75
Hűtőszekrény	8,9	33,6	17,8	9,2	26
Közúti jármű	13,2	25,9	24,7	11,1	51
Kerékpár	5,9	15,3	12,1	7,7	39
Hajó	5,7	32,1	10,1	9,4	18
Tudományos műszerek	6,0	35,2	14,4	9,0	17
Gyógyászati berendezések	6,5	25,2	16,8	8,0	26

fejlődés nagyobb homogenitása következtében a nagyjából hasonló fejlettségű országokban az 1 foglalkoztatottra jutó tőkeköltések színvonalában az ágazatok között nem mutatkoznak számottevő különbségek. Nagyobb eltérések találhatóak viszont az ágazatok bérszínvonalában, noha a nemzetköziesedés, a nemzetközi szakszervezeti tapasztalatok átvétele azonos fejlettségi csoporton belül erősödő ágazati bérnivellációt erősít, s az ágazati bérszínvonal gyakorta nem szakképzettséget, hanem a munkaerő „alkuerejét” tükrözi (ez természetesen a tőkeigényes ágazatokban eleve nagyobb, hiszen a sztrájk, vagy a munkaütem lazítása esetén bekövetkező veszteségek mértéke jóval nagyobb, mint a kevesebb állótőkével ellátott iparágakban). A fejlett tőkés országok között a vegyipar bérszínvonalában mutatkozik nagyobb különbség, a többi iparágban az

átlagtól való eltérés csupán 8–15%-os szélső értékeket mutat. A különböző fejlettségi színvonalú országok közötti színvonalkülönbségek viszont már több száz százalékra rúgnak.

A legszámottevőbb eltérések a különböző országok között az egyes ágazatok *kutatás- és fejlesztésigényességében* tapasztalhatók. Míg a fejlett nyugat-európai országok átlagában a kutatók részaránya 3 ezrelék, az NSZK, Franciaország, Svédország esetében 4 ezrelék, Hollandia esetében pedig 6 ezrelék volt. A kutatásigényesség szempontjából élenjáró elektroiparban a 11 ezrelékes átlaggal szemben az NSZK átlag 15, a svéd 14, a francia 13, ugyanakkor az olasz és finn csak 7 ezrelék. A saját nemzeti kutatóbázissal csak kis mértékben rendelkező fejlődő országokban a legnagyobb lemaradás a kutatókkal való ellátottság terén tapasztalható. Másrészt, a kutatásigényesség szempontjából domborodik ki leginkább az ágazati koncentráció. Az elektroiparra jutott a kutatószemélyzet 40%-a az NSZK-ban, 30%-a Olaszországban, 29%-a Angliában, 21%-a Franciaországban; a vegyipari részarány 45% volt Olaszországban, 24% Angliában, 21% az NSZK-ban, s 15% Franciaországban; a járműipar részaránya 29% volt Franciaországban, 20% Svédországban, 15% Angliában és 13% az NSZK-ban. A koncentráció mértékét mutatja az is, hogy 5 ágazatra jutott a kutató személyzet 91%-a az NSZK-ban, 88%-a Hollandiában, 86%-a Franciaországban, 80%-a Svédországban és Angliában, 75–73%-a Belgiumban és Norvégiában, 53%-a Finnországban. A belföldi természetföldrajzi adottságokra támaszkodó iparágak esetében egyes kis országoknál a fajlagos kutató ráfordítások mértéke is jóval magasabb a nemzetközi átlagnál (finn papír- és élelmiszeripar; svéd textilipar, járműipar; belga műanyagipar; norvég kohóipar, stb.).

Végül célszerű kitérni az ágazati tényezőigényesség és a szerkezeti változások összefüggéseire. A különböző iparágak fejlődési dinamikájának összehasonlítása esetén kitűnik, hogy az 1960–76 időszakban a leginkább kutatás- és fejlesztésigényes ágazatok fejlődtek a leggyorsabb ütemben, ezen belül is a kutatásigényes és egyszersmind tőkeigényes ágak fejlődése volt a leggyorsabb ütemű, ugyanakkor a nem kutatásigényes ágak fejlődése alig fele volt az előbbi csoportnak. Kevésbé éles választóvonal húzható a szakképzettségigényesség alapján. A szakképzettségigényes ágak átlagos dinamikája csak mintegy 25%-kal haladta meg a kevésbé szakképzettségigényes ágakét, a tőkeigényes és kevésbé tőkeigényes ágak közötti növekedési ütemkülönbség pedig alig 20%-os volt. A tényezőigényesség alapján csoportosított ágazati dinamikánál tehát sajátos módon a növekedési források fejlődéstörténeti szerepének sorrendiségére emlékeztető rangsort kapunk.

A kutatás- és fejlesztésigényes ágazatokra való relatív szakosodás mértéke évtizedünkben elsősorban az NSZK, Japán, Hollandia és az USA esetében gyorsult fel. Ezekre az ágazatokra való szakosodás mértéke viszont csökkenő ütemet mutat Anglia, Franciaország és Olaszország esetében. A legtöbb kis országra jellemző, hogy a szakképzettségigényes ágakra való szakosodás mértéke nagyobb, mint az azonos fejlettségű nagy országokban. A fejlődő országok csoportjában – a 60-as évtizeddel szemben – a nem kőolajkitermelő országokban csökkent a tőke- és munkaerőigényes ágazatok dinamikája közötti különbség, a kőolajtermelő országokban viszont gyors ütemben nőtt – az elsősorban tőkeigényes – kohászati és petrokémiai ágak súlya.

A termelési tényezőigényesség és az ágazati dinamika kapcsolata arra utal, hogy a szerkezeti átalakulás általános kísérő jelensége a kutatás-, szakképzettség- és tőkeigé-

nyesség szempontjából nagyobb követelményeket támasztó ágazatok részarányának növekedése. Az egyes országok teljesítményei viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy a különböző országok között a konvergencia fokozódása itt sem tapasztalható, a fejlődési irányok általános fejlesztéspolitikai, politikai, dimenzionális és külgazdasági összetevők hatását tükrözik.

Gazdaságpolitikailag tanulságos az a tendencia, hogy a kutatásigényes (sőt kisebb mértékben tőkeigényes), illetve egyszerű munkaerőigényes ágazatok dinamikája közötti különbség jóval nagyobb annál, mint ami például a nem kutatásigényes (és nem szakképzésigényes) ágazatokon belül a tőkeigényes és nem tőkeigényes alágazatok dinamikája között felfedezhetünk. Az egyes struktúrák életképességét, korszerűségét, az ú.n. lemaradó ágakon belül, tehát csak korlátozott mértékben erősítheti a kutatás-fejlesztésigényesség, vagy a szakképzésigényesség fokozása. A strukturális átalakulás dinamikája elsősorban „tényezőigényesebb” ágazatokhoz kapcsolódik, ami az iparpolitikai fejlesztési prioritások kialakításában, illetve a fejlesztési erőforrások elosztásában – legalábbis a termelési dinamika oldaláról – nem az ágazaton belüli tényezőfelhasználás fokozását, hanem a szerkezeti átalakulás ösztönzését teszi célszerűvé.

Az ipar szerkezetének országok szerinti áttekintése

A vizsgált háromnegyed évszázados időszak átlagában a világ feldolgozóipari termelésének közel négyötödét adó fejlett tőkés országok iparában végbemenő szerkezeti változások intenzitása és iránya jelentős eltéréseket mutat a különböző fejlettségi szinten álló országcsoportok között is. A 2. sz. táblázatban szereplő összeállítás a szerkezeti átalakulás felgyorsulásának korszakában ad áttekintést az egyes országok iparszerkezetének sajátosságairól, illetve változásairól.

Nagyszámú közgazdász felfogása szerint a gazdaság és az ipar szerkezeti mutatói a gazdasági fejlettség színvonalával korrelálnak, s a gazdasági fejlődés kibontakozásával párhuzamosan fokozatos konvergenciát mutatnak. E felfogás finomított változata szerint a termelőerők fejlődésének az utóbbi évtizedben fokozódó internacionalizálódása, a nemzetek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatok kölcsönös összefüggéseinek erősödése szintén a nemzetközi strukturális átalakulás hasonló vonásait, „közös útját” erősíti, s e közös úthoz való viszony nyújt támpontot az egyes országok fejlődésének és távlatainak minőségi megítéléséhez.

A természeti erőforrásokkal való ellátottság, az ország nagysága, illetve különösen az egyes ágazatok export-import arányában tükröződő nemzetközi versenyképesség országonként erőteljesen különböző hatása következtében, az egyes ágazatok és alágazatok részarányával kapcsolatosan pontos és egyetemesen érvényesülő szerkezeti modellek nem alakíthatók ki. Az ipar ágazati szerkezete komplex hatásokat tükröz, nem vezethető vissza egyetlen mutatóra.

Kétségtelen, hogy az ipar szerkezeti sajátosságainak és nemzetközi változásainak megítélésénél adott időpontokra szorítkozó vizsgálat nem veheti kellőképpen figyelembe, hogy az összehasonlított országok különböző fejlettségi fokon állnak, s közös mennyiségi mutatóik eltérő minőségi tartalmat takarnak. A gazdaságtörténész, az ökonometrikus számára indokoltnak tűnik az egyes országok strukturális fejlődésének időben való nyomon követése, a különböző történelmi időpontokban, adott fejlődési

**A feldolgozóipar fő szerkezeti arányai
a hozzáadott érték alapján (%)**

	Élelmiszeripar		Textilipar		Kohászat		Vegyipar		Gépipar	
	1963	1973	1963	1973	1963	1973	1963	1973	1963	1973
Fejlett tőkés országok	12,4	10,4	5,4	4,0	8,0	8,2	13,4	14,8	36,9	40,8
USA	12,3	10,6	3,8	3,9	7,5	6,7	14,8	14,3	39,1	42,7
Japán ¹	12,4	8,9	8,6	6,5	8,3	9,6	13,2	14,6	33,6	40,7
NSZK	15,5	12,6	10,0	3,6	10,4	9,4	13,8	14,5	35,7	40,4
Franciaország	14,9	13,3	7,9	5,6	5,6	5,6	16,3	17,7	33,2	34,8
Anglia	11,9	13,2	6,5	5,6	8,1	7,0	13,0	14,0	40,8	39,2
Olaszország	9,7	9,2	9,3	7,5	6,6	10,2	13,2	18,2	32,6	34,3
Svájc	12,0	-	10,2	-	-	-	10,3	-	42,5 ⁴	-
Hollandia ¹	16,1	16,8	6,5	4,0	4,4	4,7	12,7	22,0	33,0	32,4
Svédország	10,7	9,5	3,8	2,6	7,4	7,9	7,3	9,2	40,5	41,5
Finnország	16,1	12,7	5,5	4,1	2,9	5,7	9,3	11,2	24,4	25,5
Norvégia	17,0	14,9	5,0	2,7	8,4	10,2	10,6	11,8	28,6	32,0
Dánia	17,7	21,1	5,5	4,2	1,3	2,1	10,1	12,4	35,8	33,5
Ausztria	-	15,3	-	6,5	-	10,2	-	11,6	-	32,1
Belgium	18,9	17,3	9,8	7,2	8,8	11,4	9,2	12,2	29,0	28,2
Spanyolország	13,3	11,4	14,2	7,2	8,4	10,3	16,0	17,7	24,0	26,8
KGST országok	15,8	13,4	5,2	4,2	8,8	7,3	8,9	11,1	39,2	45,2
Lengyelország	24,4	15,9	12,2	13,9	6,5	7,5	11,2	14,5	26,6	25,6
NDK ²	14,2	17,9	9,0	7,1	7,8	8,3	16,8	15,2	37,2	37,3
Csehszlovákia ⁵	9,2	8,7	7,8	6,9	12,2	13,7	9,7	11,6	40,0	40,3
Magyarország	12,9	15,3	9,3	6,4	12,0	10,8	9,0	12,8	37,5	34,5
Fejlődő országok	26,3	21,4	13,9	11,6	5,5	5,7	14,5	19,8	14,3	20,8
Brazília ¹	18,6	16,2	11,6	9,6	12,8	12,5	16,2	19,0	19,6	21,8
Venezuela ^{2,6}	28,4	31,4	4,2	5,1	4,0	4,0	33,1	28,9	12,6	14,6
Kolumbia	33,0	28,3	14,9	16,8	2,7	3,5	16,3	20,4	11,3	12,4
India ³	12,6	12,4	26,5	19,9	13,3	12,4	13,6	20,0	21,5	25,0
Fülöp-szigetek	39,5	36,6	6,7	8,5	1,5	5,1	18,5	22,2	14,7	10,2
Dél-Korea	31,6	18,2	17,4	17,2	3,4	7,6	15,0	20,0	10,3	16,2
Irán ¹	31,2	23,4	22,8	13,4	0,7	6,5	3,5	10,4	14,6	21,2
Egyiptom ^{1,7}	18,7	21,9	37,6	28,1	3,7	6,3	18,5	14,8	10,1	15,6
Nigéria	38,1	42,6	7,3	13,5	0,8	0,2	17,3	21,2	15,6	8,1

¹ 1973-as helyett 1972. évi adat.

² Bruttó kibocsátás alapján számolva.

³ 1970.

⁴ Kohászat és gépipar együtt.

⁵ 1966.

⁶ 1968.

⁷ 1967.

fokra eljutó országok átalakulási jellemzőinek elemzése. A fejlődési stratégia, az iparpolitika számára azonban bizonyos döntések mindig adott időpontban merülnek fel, s ezért az adott időpont belső és külső feltételrendszerének, problémakörének figyelembevételét igénylik. Történelmileg kétségkívül igen tanulságos, hogy az ipar alapjait az elmúlt évszázadban lerakó, vagy az intenzív iparosodást az 1950-es években megkezdő – tehát meghatározott és nemzetközileg összehasonlítható fejlődési szakaszban lévő – országok milyen gazdaságpolitikai súlypontokra, eszközökre támaszkodtak, milyen eredményeket értek el vagy milyen korlátokba ütköztek. A nemzetközi társadalmi-gazdasági-műszaki-tudományos fejlődés felgyorsulása, a nemzetközi gazdasági-politikai erőviszonyok módosulása következtében azonban a fejlődés feltételrendszere is gyorsan módosul, s azonos fejlődési szakasz ellenére is eltérő cselekvési normákat tesz célszerűvé. A fejlődés elmúlt negyedszázadban megfigyelhető, szinte egyetemes mértékű felgyorsulása, forrásainak sokrétűsége korlátozza – az eltérő külső- és belső, társadalmi és gazdasági feltételek között kialakított – gazdaságpolitikai tapasztalatok átvételének lehetőségét.

A fenti kitérő alapján célszerűnek látszó, adott időpontra vonatkoztatott szerkezeti vizsgálat azt mutatja, hogy az egyes fejlettségi szintekhez tartozó strukturális értékek sem nemzetközileg, sem országcsoportokon belül nem nyújtanak megnyugtató támpontot ú.n. normálszintek kialakításához. Még a fejlettség magas fokán álló, az érett ipari társadalom feltételei között lévő fejlett tőkés országok esetében sem bizonyítható az ipar szerkezetének strukturális konvergenciája. Az ipari struktúra sajátosságainak elemzésénél az általános gazdasági fejlettség szintjén túlmenően nélkülözhetetlen így a termelési tényezőkkel való ellátottsággal, a társadalmi rendszerrel és a fejlesztési stratégia jellegével kapcsolatos szempontok figyelembevétele.

A világ ipari termelésének mintegy háromötödét szolgáltató fejlett tőkés országokban az ú.n. élenjáró ágak magas aránya, és az elmúlt évtizedben bekövetkezett strukturális hasonulás elsősorban a vezető tőkés országokra, továbbá Svájcra, Hollandiára és Svédországra jellemző. A gazdasági fejlettség lényegében azonos szintjén belül azonban az ipari termelés szerkezete jelentősen eltér a nagy és a kis fejlett tőkés országokban. A széles belső felvevőpiaccal kiterjedt finanszírozási és kutatási-fejlesztési kapacitásokkal nem rendelkező kis tőkés országok a gazdasági fejlettség magas színvonalán is jóval nagyobb mértékben támaszkodnak a belső természeti erőforrásaik vertikális feldolgozására alapozott, vagy méretgazdaságossági szempontokkal szemben kevésbé érzékeny, kevesebb tőkét és átlagosnál nagyobb szakképzettséget igénylő alágazatokra.¹¹ Az ipari fejlődés némileg és a műszaki fejlődés számottevően alacsonyabb üteme következtében a fejlett tőkés országok csoportján belül erősödik a legtöbb kis ország – vezető országok mögötti – lemaradása a korszerű ágazatokban. Kétségtelen tény, hogy az 1960–75 időszakban az USA és a többi fejlett tőkés ország közötti műszaki rés a feldolgozóipar átlagában csökkent, a korszerű ágazatokban azonban lassúbb a kis országok felzárkózása. Ugyanakkor általános jelenség a kis országokban a helyi természetföldrajzi adottságokon alapuló iparágak (pl. a belga, holland, dán, finn élelmiszeripar; a svéd és finn papíripar; a norvég és belga kohászat), s a munkaigényes könnyűipari ágak magasabb részaránya. Figyelemre méltó, hogy a belső természetföldrajzi adottságokon alapuló ipar-

¹¹ Kádár Béla: Kis országok a világgazdaságban. Bp. 1971. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 78–95 és 132–146 oldal.

ágakban az USA-hoz viszonyított műszaki lemaradás mértéke jóval csekélyebb. A könnyűipari ágazatokban tehát a műszaki lemaradás mértéke egyrészt kisebb, másrészt a felzárkózás jóval erőteljesebb, mint a gépiparban.

Az *ország-dimenziók* struktúraformáló szerepe nemcsak a fejlett tőkés országok csoportjában figyelhető meg. Hasonló összefüggések találhatók a nagy és a kis fejlődő országok között. A nagyobb fejlődő országok iparának szerkezeti arányai általában erős hasonlóságot mutatnak az európai fejlett kis tőkés országokkal; annak ellenére, hogy ezekben az egy főre jutó bruttó belföldi termék színvonala 5–20-szorosan nagyobb. A fejlettségi szint és az ipar szerkezete közötti összefüggések tehát mindinkább csak a vezető tőkés országok és a legelmaradottabb kis fejlődő országok összehasonlítása esetén domborodnak ki.

Az ipar szerkezete meglehetősen szoros kölcsönhatást mutat a *társadalmi-gazdasági rendszer* jellegével is. Különösen a jövedelemelosztási viszonyok, a tulajdonviszonyok és irányítási rendszer sajátosságai befolyásolják az ágazati súlypontok kialakulását. A jövedelmek kiegyenlítésére törekvő rendszerben – azonos fejlettségi szint és nemzetgazdasági dimenzió mellett is – nagyobb az alacsonyabb műszaki-minőségi keresletet kielégítő, ú.n. árérzékeny termékek, valamint a szociális ellátottsággal kapcsolatos tevékenységek aránya. A tulajdon fokozott társadalmasítása – szintén ceteris paribus – általában a nagyüzemi keretek között művelhető, méretgazdaságossági szempontokra érzékeny alágazatok részarányának növekedéséhez, illetve a kisüzemi, a magántulajdon viszonyai mellett is üzemeltethető tevékenységek csökkenéséhez vezet. Az irányítási rendszer jellege, a piaci mechanizmusok, illetve az adminisztratív eszközök aránya, működési szférájának kiterjedése önmagában is struktúraformáló hatású. Az adminisztratív irányítás kevesebb akadályba ütközik a homogénebb termékeket tömegszerűen előállító, kiterjedtebb ágazatközi és vállalatközi kapcsolatokat, vagy fejlett gazdasági hátteret kevésbé igénylő termelési tevékenységeknél (pl. a kitermelőiparnál, az energiatermelésnél, a nehézszerkezetiparnál, a kohászatnál stb.). Végül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a forradalmi úton létrejött új társadalmi rendszerek számára a külső veszélyeztetettség mértéke eleve nagyobb, ami rendszerint a belső gazdasági biztonságot növelő ágak (önellátás, termelő eszközöket gyártó ágak), másrészt a külső biztonságot fokozó ágazatok (hadipar) fejlettségi színvonallal nem feltétlenül korreláló arányát alakíthatja ki.

A KGST országokban az elmúlt évtized végéig a szerkezeti változások mértéke jóval meghaladta a világátlagot. Évtizedünkben a KGST országok ipari fejlődésének üteme némileg lelassult, e lassulás mértéke azonban nem elég számottevő ahhoz, hogy a strukturális átalakulás ütemének csökkenését magyarázza. A makroszerkezet átalakulási ütemének lassulása egyrészt azt tükrözi, hogy a legtöbb KGST országban az ágazati szerkezettel szemben a termékszerkezet átalakítása került előtérbe, másrészt összefügg azal is, hogy a század derekának műszaki-strukturális prioritásai alapján kifejlesztett iparágak további gyorsított ütemű fejlesztését a világméretű műszaki-gazdasági változások gyakran célszerűtlenné teszik. Ugyanakkor még nem alakultak ki a lemaradó ágak felszámolásának gazdaságpolitikai eszközei és irányítási mechanizmusai.

A KGST országok iparának fejlődésében – a fejlett tőkés országoktól eltérően – a szerkezeti hasonlóság fokozódása figyelhető meg. A tagországok közötti nivellálódás erősítése, illetve az ágazati fejlesztési prioritások közös, intézményesen is egyeztetett

kialakítása következtében az ipar szerkezete hasonlóvá vált. Az élenjáró gépipari ágazatok aránya az alacsonyabb fejlettségi szinten álló KGST országokban is jóval magasabb a világtáznál és a fejlett tőkés és KGST országok részarány-mutatóihoz hasonló. Az elmúlt negyedszázad során kibontakozó strukturális hasonulás ugyanakkor előrehaladottabb állapotában már nem ad kellő ösztönzést a KGST országok közötti szakosodás, gazdasági együttműködés elmélyítéséhez.

Végül, az ipar szerkezete nagymértékben függ az alkalmazott *fejlesztési stratégia* jellegétől, a belső munkamegosztásra vagy a nemzetközi munkamegosztásra való támaszkodás mértékétől. Kétségtelen tény, hogy fejlődéstörténetileg a kisebb országok voltak jobban ráutalva a nemzetközi munkamegosztásra, s ennek megfelelően erősen külgazdasági orientáltságú fejlesztés- és iparpolitika kialakítására. Így hagyományosan a kis országokban volt nagyobb mértékű a nemzetközi szakosodás, a nemzetközi verseny előnyeinek kiaknázását biztosító iparosítás. Az elmúlt másfél évtized egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy a nemzetközi munkamegosztásba történő bekapcsolódás növekedési forrásként való jelentősége a nagy országokban is megnőtt, s egyes vezető tőkés országokban – mint például az NSZK-ban és Japánban – éppen a külgazdasági expanzió és a gazdasági nagyhatalmi pozíciókhoz való illeszkedés befolyásolta legjobban az ipar szerkezetének átalakulását. A jelenlegi nemzetközi körülmények között már nem húzható olyan demarkációs vonal, hogy kis országok iparosodását a szakosodás, fejlesztési politikájukat a külgazdasági orientáció; a nagy országokét pedig a linearitás, illetve a protekcionizmus jellemzi. Az évtizedünkben kiszélesedő kelet-nyugati enyhülés következtében, a szocialista országok számára csökkent a nemzetközi munkamegosztásra való támaszkodás kockázata, a fejlesztési stratégia tehát ma már kevésbé rendszerdeterminált. Sőt, nem tartható fenn az a korábbi liberális feltételezés sem, hogy külgazdaság-orientált fejlesztési stratégiához decentralizált gazdasági döntési rendszer, protekcionizmushoz viszont centralizált modell tartozik.

Az egyes országok relatív ágazati szakosodásának alakulása arra hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi években nem a strukturális fejlődés nivellálódása, hanem világméretű differenciálódása az erőteljesebb irányzat.

A belső piacra nagyobb mértékben támaszkodó, vagy a protekcionista politikát tartósabban folytató fejlődő és közepesen fejlett országokban például a nemzetközileg dinamikusnak számító gép- és vegyipari ágak részaránya jóval felülmúlja a fejlettségi szint alapján „normalizált” átlagot. A relatív strukturális túlfejlettség¹² mint azt Argentína, Chile, EAK és India példája is mutatja, gyakorta strukturális koravénsséggé, nemzetgazdasági tehertétellé válik. A méretgazdaságossági előnyöket kihasználni nem tudó, magasabb fajlagos költségszinttel termelő és a nemzetközi műszaki fejlődéstől elszigetelődő iparágak fejlődése rendszerint megreked a belső piac korlátai között. Noha kevésbé hangsúlyozott formában, de észlelhetően jelentkezik a szerkezeti megrekedés problémája egyes nagyobb méretű, fejlett tőkés országokban is. Elsősorban azokban az országokban, ahol a protekcionizmus fejlődéstörténeti beidegződései mélyebbek, (pl. Franciaországban, Olaszországban), vagy ahol a műszakilag-strukturálisan elavuló alágazatok és vállalatok felszámolását politikai tényezők (pl. a francia gaulleisták vagy angol, olasz, svéd szakszervezetek) különböző megfontolásokból gátolják. Ezekben az

¹² Kádár Béla: Növekedésgyorsulás és a külgazdaság strukturális fejlődése az Ibériai félszigeten. Gazdaság, 1974. 4. sz.

országokban az ipar szerkezeti átalakulása – különösen a 70-es években – lelassult. Minthogy a dinamikus iparágak előretörése feltételezi a korszerűtlenné váló ágazatok súlyának csökkenését, a korszerűtlen ágazatok túlzott védelme óhatatlanul az élenjáró ágak lassúbb ütemű fejlődéséhez vezet. A könnyűipari és a kohászati ágak magas, csak igen lassú ütemben csökkenő aránya Angliában és Franciaországban elválaszthatatlan e három ország dinamikus iparágainak nemzetközi pozícióvesztésétől, illetve növekedési és egyensúlyzavaraitól. Ugyanakkor világgazdasági pozícióikat olyan országok szilárdították meg – pl. az USA, NSZK és Japán – amelyekben gyorsabb ütemben bontakozott ki az ipar szerkezeti átalakulása, a dinamikus ágak előretörése.

Az ipar szerkezeti átalakulásának általánosítható változásai

Évtizedünkben jelentős változások bontakoznak ki a világ ipari termelésének térbeli és ágazati szerkezetében. A fejlett tőkés országokban az ipari termelés növekedési üteme a megelőző negyedszázadhoz viszonyítva lelassul, az ipar részaránya a nemzeti jövedelemben csökkenő irányzatot mutat. A szocialista országok ipari fejlődésének üteme a megelőző időszaknál (10%) ugyan alacsonyabb, de még mindig elég gyors ütemű. Az ipari termelés növekedési ütemének gyorsulása figyelhető meg a fejlődő, különösen a latin-amerikai, a délkelet-ázsiai és a kőolajtermelő országokban. A fejlődő országok gazdasági potenciáljának zömét képviselő országokban az ipar lett a gazdaság vezető ágazata.

Az ipari termelés fő ágazati arányainak eltolódása évtizedünkben a fejlett tőkés országokban volt a leggyorsabb ütemű. A hagyományos könnyűipari ágak részaránya jóval gyorsabb ütemben csökkent, mint az 1913–55 közötti időszakban, az ötvenes években indult meg a kohászat részarányának csökkenése is. Évszázadunkban töretlenül dinamikus ágnak bizonyult a gép- és vegyipar. Az ipar szerkezeti átalakulásának gyorsulása olyan időszakban következett be, amikor csökkent az ipari termelés növekedési üteme.

A szocialista országok makroszerkezetének legjelentősebb változásai a második világháború befejezését követő negyedszázadra jutottak, az utóbbi években a makrostruktúra átalakulásának üteme csökkent. A hatékonyság javítására, az életszínvonal emelésére, az export bővítésére irányuló törekvések következtében a strukturális átalakulás fő hadszíntere a mikroszféra – az egyes iparágakon belüli termékösszetétel, az alkalmazott technológia, a termelékenységi, piacképességi, jövedelmezőségi színvonal – javítása lett. A fejlődő országok többségében a szerkezeti átalakulás az ipari fejlődés dinamikájához kapcsolódott.

Az ipar növekedési funkciói közül a fejlett tőkés országokban erősen meggyengült a foglalkoztatási funkció. A fejlett tőkés országok iparában foglalkoztatottak száma 1965–75 között csak 4%-kal bővült, az iparban foglalkoztatottak részaránya 1968 óta csökkenő irányzatú. Az ipar foglalkoztatási szerepe a szocialista országokban volt a leghatározottabb, a fejlődő országokban – a fejlesztés tőkeintenzív jellege következtében – a foglalkoztatási hatás a várokozások alatt maradt. A fejlett tőkés országokban a mind gyakoribb bérmozgalmak, illetve a szakszervezetek politikai pozícióinak erősödése; a fejlődő országokban a munkaerő minőségével kapcsolatos problémák egyaránt erősítették a – lassú ütemben bővülő – beruházások munkaerőmegtakarító jellegét. Adott

körülmények között a termelés bővülésének túlnyomó része a termelékenység emelkedéséből származott. A termelékenység évi átlagos növekedési üteme 1965–75 között a fejlett tőkés országokban 4,5% volt; a szocialista országokban 5,1%-ot és a fejlődő országokban 3,2%-ot ért el. Figyelemreméltó, hogy a termelékenység növekedési üteme az 1974–75-ös recesszió idején sem csökkent, s az évtized alacsonyabb gazdaságnövekedési üteme ellenére világátlagban felülmúlta a dinamikusnak tartott 1950–1975 időszak átlagát. Ugyanakkor a termelékenység növekedési ütemeinek bizonyos nivellálódására utal, hogy – az eltérő iparfejlődési ütemek mellett is – a termelékenység évi átlagos növekedési üteme a három nagy országcsoportban közelít egymáshoz.

Bizonyos nivellálódás tapasztalható a termelékenység növekedési ütemének iparági alakulásában is. A fokozódó versennyel szembenező lemaradó ágak éles utóvédharcban, versenyképesség-fokozó, korszerűsítő beruházásokkal is igyekeztek piaci pozícióik romlását gátolni. Ennek eredményeként az 1965–75 időszakban a lemaradó ágakban a műszaki fejlődés üteme gyorsabb volt, mint az élenjáró gépipari ágazatokban.

Az egyes iparágak és alágazatok növekedésgeneráló szerepe az elmúlt évtized során gyorsuló vándorlást mutat. A strukturális húzóágazatok szerepe – a műszaki fejlődés felgyorsulása következtében – mindinkább lerövidül. A fejlett tőkés országokban a 60-as években nőtt meg a textilá, konfekció, bőr, cipő és élelmiszeripar, azaz az akkori ipari termelés több, mint egynegyedét szolgáltató ágak lemaradása. A 70-es években bontakozott ki a kohászat, a járműipar, valamint az elektromos háztartási cikket gyártó ipar termelési részarányának csökkenése. Noha a műszaki fejlődés irányát megszabó iparágak (atomipar, számítá- és irányítástechnikai ipar, távközlés, hadiipar), valamint az ezek számára termelési eszközöket, továbbá féltermékeket gyártó iparágak részaránya gyors ütemben nő, bizonyos gépipari alágazatok lemaradása természetesen fékezi a gépipar egészének további előretörését, kérdésessé teszi a gépipar egészére vonatkozó megállapítások, elemzések értékét. Az egészében dinamikus vegyiparon belül évtizedünk második felében jelentkezik a vegyipari tömegcikkeket, féltermékeket gyártó iparágak fejlődési lendületének megtörése.

Az ágazati élenjárás és lemaradás fogalmának *relativitását* szemlélteti az ágazati szerepváltások gyorsulása. A textilipar még több, mint két évszázadon át, az acélipar egy évszázadig, az autóipar alig félévszázadig tudta a húzóág szerepét betölteni. Rövidülő fénykoruk után fejlődésük lelassult, s helyüket átadták a strukturális fejlettség szempontjából koszerűbb ágaknak, illetve áttelepülnek az általános gazdasági fejlődés szempontjából alacsonyabb szinten álló országokba. Másrészt, a fogalom relativitása abban is tükröződik, hogy a termelés, a foglalkoztatottság és a tőkefelhasználás szempontjából csökkenő részarányú ágak korántsem maradnak el a műszaki fejlődés ütemében, vagy a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás területén.

Az ipar nemzetközileg megfigyelhető szerkezeti változásai végül felhívják a figyelmet bizonyos elméleti és iparpolitikai fogalmak átértékelésére, illetve legalábbis óvatosabb használatára.

a/ Az elmúlt évtized struktúraváltozásai nem igazolták azt a korábbi feltételezést, hogy nem várható az ipar fő ágazati arányaiban lényeges változások, s így a struktúra változásai lényegében a statisztikailag alig nyomon követhető termékszerkezeti változásokra korlátozódnak.

b/ Noha az egyes ágazatok termelékenységi színvonalá közötti különbségek érték-

beni elemzése már statisztikai és árpolitikai problémák miatt is óvatosságra int, e korlátok a fejlett tőkés országokban kisebbek, s az itt kapott eredmények azt mutatják, hogy az ágazati termelékenységi szintek számottevőbb nivellálására még a fejlett tőkés országokban sem került sor. Azonos termelékenységi szintek esetén a strukturális változások nemzetgazdasági jelentősége valóban nem volna számottevő, a jelenlegi különbségek mellett azonban az ágazati arányok eltolódásának üteme mind a növekedés dinamikáját, mind hatásfokát nagymértékben befolyásolja.

Figyelemreméltó az a jelenség is, hogy a fejlett tőkés országok szerkezeti átalakulásának jelenlegi szakaszában — a 70-es években — már nem a mezőgazdaság, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya határolja be a strukturális átalakulás mértékét, ütemét. A legfejlettebb országokban az élenjáró ágazatok már nem a mezőgazdaságból, hanem a lemaradó iparágakból szívják el a munkaerőt, a tőkét, sőt a piacokat is. A strukturális átalakulásban élenjáró fejlett tőkés országokban a mezőgazdasági munkaerő részaránya évtizedünk elején már elenyésző volt. A jelenlegi időszakban tehát elsősorban a lemaradó iparágak kiszorulásának mértéke szabja meg a fejlettebb országok strukturális átalakulásának ütemét. *Az élenjáró ágak gyors ütemű bővítése nem képzelhető el bizonyos lemaradó ágak tudatos szűkítése nélkül.* A közepesen és gyengén fejlett országokban viszont még ma is érvényesül a szerkezeti átalakulás mértéke és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya közötti mennyiségi összefüggés, ezekben az országokban a könnyűipar, a kohászat nemzetgazdaságilag még nem lemaradó ág.

c/ A közgazdaságtan a nemzetközi versenyképesség fogalmát a mikroökonomia kategóriáiból vezette le. Egy olyan világgazdasági helyzetben — ahol az egyes országok fejlettségi színvonalában, bérszínvonalában, költség szintjén lévő különbségek jóval nagyobbak, mint azonos ágazatok nemzeti termelékenységi, technológiai színvonalában fennálló különbségek — szabadabb nemzetközi árucserre esetén e különbségek befolyásolják a nemzetközi munkamegosztás irányát, s szerkezeti értelemben megszabhatják egyes alágazatok nemzetközi versenyképességét. Az elkövetkező évek nemzetközi gazdasági viszonyaira, minden zavaró jelenség ellenére, nem az elszigetelődés, hanem a szélesedő nemzetközi gazdasági együttműködés lesz a jellemző. A fejlett és a közepesen fejlett országok lemaradó ágai *strukturálisan nem versenyképesek*, hiszen műszaki-termelékenységi fölényük mértéke már nem egyenlíti ki az alacsonyabb költség szintű, s műszakilag sem elavult technikát használó országok versenyelőnyeit. A nemzetközi együttműködés várható elmélyülésének időszakában tehát mindinkább számolni kell egy nemzetközi ágazati fejlettségi színvonallal. A strukturális átalakulás irányát nem is annyira a nemzetgazdaságon belüli ágazatközi termelékenységi különbségek, hanem elsősorban a nemzetközi ágazati szint megközelítésének, vagy felülmúlásának lehetőségei oldaláról kell kialakítani, különösen a külgazdaság-érzékeny országokban. A strukturális átalakulás felgyorsulásának és a nemzetközi együttműködés kiszélesedésének korszakában tehát az ipar ágazati arányaival, a fejlettségi színvonal ágazatközi különbségeivel; az egész ágazat, illetve alágazat versenyképességének megítélésével kapcsolatos makroszemlélet érvényesítése korántsem mellékes fejlesztés-stratégiai probléma.

A TERMELÉS DIVERZIFIKÁCIÓJA A TÖKÉS ORSZÁGOKBAN

A modern ipar szervezeti rendszerét jellemző nagyfokú koncentráció közismert jelenség. Kevésbé köztudott és újabban felszínre került tény, hogy a termelés növekvő koncentrációját megtestesítő nagyvállalatok a tőkés országokban egyre inkább diverzifikálják profiljukat. A tanulmány ezt a folyamatot kívánja néhány adattal szemléltetni, majd arra keres választ, hogy a mai tőkés vállalatok erős diverzifikációja hogyan egyeztethető össze a társadalmi munkamegosztás elmélyülésének törvényszerűségeivel és milyen változásokat idéz elő a tőkés gazdaság és az egyes vállalatok működésében, valamint szervezeti rendszerében. Ezt megelőzően szükségesnek látszik néhány szóval kitérni a diverzifikáció fogalmára és főbb típusaira.

A diverzifikáció formái

Előjáróban utalnunk kell arra, hogy a diverzifikáció fogalmának még nincs egyértelmű definíciója. Legáltalánosabban a vállalat működésének a profil szélesítését célzó új orientációját jelenti, s mint ilyen, viszonylagos fogalom. Minél aggregáltabb kategóriákkal dolgozunk – a terméktől a termékcsoporthoz, az iparág, az ágazat irányába haladva – annál heterogénebb lesz az azonosnak tekintett működési terület és annál kisebbnek mutatkozik a diverzifikáció mértéke.

A diverzifikáció lehetséges formáit, útjait a vállalat eredeti és új profilja közötti kapcsolat elemzése alapján csoportosíthatjuk. A diverzifikáció egyes típusainak ilyen megkülönböztetése azért is lényeges, mert a diverzifikációs döntés kockázata az új és régi tevékenységi kör kapcsolatának függvényében változik és ezzel egyidejűleg (de az előbbivel ellentétesen) változik a vállalat régi tevékenységi körétől való függőség mértéke. Mindez pedig befolyásolja a diverzifikáció egyes típusaitól várható előnyöket, eredményeket és hátrányos következményeket.

Vertikális diverzifikációról beszélhetünk, ha a vállalat eredeti profiljához, tevékenységi köréhez a termelés megelőző vagy követő szakaszait is hozzácsatolja. (Ezt a vertikális integrációtól az különbözteti meg, hogy vertikumon belül nem cél a teljes kapacitás-összhang megteremtése.) A „visszafelé” történő vertikális diverzifikáció, mivel az eddighez képest a feldolgozás egy alacsonyabb fázisának elvégzését jelenti, az eredeti profil bővítésénél magasabb beruházási költségekkel járhat és sokszor a gazdaságos üzemenység szempontjából is nehezen megvalósítható, ezért erre ritkábban nyílik gazdaságos lehetőség. Az „előre” történő vertikális diverzifikáció az értékesítés technikája és a piacszerzés szempontjából jelenthet gondokat. A vertikális diverzifikáció gyakori motívuma, hogy a vállalat függése szállítótól, illetve vevőtől igen nagy. Ezt egyrészt a vevő, illetve a szállító monopolhelyzete idézheti elő, másrészt abból fakadhat, hogy a vállalat merev termelési technológián alapuló nagyvolumenű tömegtermelést folytat.

Horizontális diverzifikáció esetén a vállalat eredeti tevékenységi köre olyan termékek termelésével bővül, amelyek a korábbi profillal és/vagy piacokkal közeli rokonságban vannak. Egyes szerzők horizontális diverzifikációról csak akkor beszélnek, ha az új

termék és a régi között a vevőkör, a felhasználás, a szükséglet – azaz a termék használati értéke szempontjából – van összefüggés. *Koncentrált diverzifikációnak* nevezik, ha ez az összefüggés a termék előállításának technológiája szempontjából áll fenn.

A horizontális és vertikális diverzifikáció esetén a vállalat régi gazdasági környezetéből csak kevéssé tud kilépni, ezért mindkettő csak korlátozott lehetőséget nyújt a fő cél, a vállalati rugalmasság és stabilitás növelésére és csak akkor tekintik célravezetőnek, ha a vállalat eredeti gazdasági környezete is egészségesen fejlődő. A horizontális diverzifikáció a fenti relatív hátrányokat azzal az előnnyel kompenzálja, amely a rokon termelési és piaci terület tapasztalatainak felhasználásából adódik.

Laterális, vagy konglomerát diverzifikációról beszélhetünk, ha a vállalat új és régi tevékenységi területe semmilyen kapcsolatban sem áll egymással. Ezt a diverzifikációt gyakran mint a diverzifikáció legmagasabb és legeredményesebb formáját emlegetik, hivatkozva arra, hogy a rugalmasság és a stabilitás növelése a vállalat számára teljesen új területeken valósulhat meg a legteljesebben. Ugyanakkor ez a diverzifikáció legkockázatosabb formája is. A diverzifikáció lehetséges útjait jól szemlélteti az 1. sz. ábra.

A diverzifikációs döntéseket osztályozhatjuk aszerint is, hogy azok milyen stratégiai célok megvalósítását célozzák, azaz motivációs alapjuk a vállalati gazdálkodás milyen szférájában, melyik elemében gyökeredzik. Eszerint megkülönböztethetünk termelés-, piac-, és pénzügyileg orientált diverzifikációt.

Termelés-orientált diverzifikációról akkor beszélhetünk, ha a vállalat eredeti profilja révén olyan termelés-technikai adottságokkal, technológiai tudással rendelkezik, amelyek felhasználásával a konkurensekkel szemben jelentős előnyökre tehet szert, vagy éppen monopol terméket hozhat létre.

A *piac-orientált diverzifikáció* a vállalat kereslet- és forgalomnövelő törekvéseit szolgálja. Alapvető motivációja a vállalat meglévő termékei iránti kereslet csökkenése, szezonális, konjunktúrális ingadozásának ellensúlyozása; a szükséglet új módon, pótlólagos termékekkel való teljesebb kielégítése; a vállalat fogyasztói célcsoportjának más termékekkel való, vagy a vevőkör egész igénykomplexumának kielégítése.

A *pénzügyi orientációjú diverzifikáció* alapját a vállalat számára beruházásokra rendelkezésre álló pénzeszközök képezik, amelyeket a kívánt hatékonysággal már nem tud az eredeti profil fejlesztésére fordítani.

A termelési diverzifikációnak a stratégiai kritériumok alapján történő osztályozása a diverzifikáció előkészítésének, tervezésének és végrehajtásának szempontjából nagy jelentőségű. A diverzifikáció céljainak tisztázása, annak feltárása, hogy a diverzifikáció a vállalati tevékenység mely szférájában mutatkozó zavarok megszüntetésére irányul, illetve a gazdálkodás mely területén jelentkező clónyuk kihasználását célozza, döntő fontosságú az egész diverzifikációs stratégia kidolgozása számára. A diverzifikáció gyakorlatának szempontjából fontos még elkülöníteni egyrészt a saját fejlesztéssel, másrészt a licenc vásárlással, vagy más vállalatok felvásárlásával, vállalatok egyesülésével megvalósuló diverzifikációs programokat.

Diverzifikáció és koncentráció

A termelés diverzifikálására irányuló törekvés, mint a növekedés leginkább kedvezőnek ítélt stratégiája elsősorban a nagyvállalatokra jellemző. Ezt a tényt már Gort

1954-es adatokra épülő, a diverzifikáció témakörében úttörőnek számító munkája (6) is bizonyította az amerikai iparra vonatkozóan.¹ Az angol feldolgozóipar diverzifikációját (1958-as adatok alapján) elemezve Amey is szoros kapcsolatot talált a vállalatnagyság és a diverzifikáció mértéke között. Míg az 500 főnél kevesebb létszámot foglalkoztató vállalatok 91%-a csak egy iparágban működött, az 5000 főnél nagyobb létszámot foglalkoztató nagyvállalatoknál ez az arány már 21% volt, és e vállalatok majdnem felének (47%) tevékenységi köre négynél több iparágat ölelt fel (1). A diverzifikáció és a vállalatnagyság szoros kapcsolatát – azt a tényt, hogy a diverzifikáció elsősorban a nagyvállalatokra jellemző – az újabban megjelent tanulmányok, a diverzifikáció témakörében végzett újabb elemzések is egyértelműen megerősítik.

A diverzifikált nagyvállalatok elterjedését, a diverzifikációnak a nagyvállalatok körében erősödő térhódítását szemléltetik az 1. és 2. táblázat adatai.

1. sz. táblázat

**A 200 legnagyobb amerikai vállalat által gyártott termékcsoportok
átlagos száma 1960, 1965 és 1968 években**

Termékcsoportok (SIC alapján)	Az egy-egy vállalat által gyártott termékcsoportok átlagos száma		
	1960.	1965.	1968.
5 számjegyű bontás alapján	21	27	33
4 számjegyű bontás alapján	13	16	20
3 számjegyű bontás alapján	9	11	14
2 számjegyű bontás alapján	4	5	6

Forrás:(4)

2. sz. táblázat

**A diverzifikált vállalatok számának növekedése az ország 100 legnagyobb
vállalatának vállalat-típusok² szerinti megoszlása alapján (%)**

<i>Anglia</i>					<i>Franciaország</i>				
Vállalat-típus	Év	1950	1960	1970	Vállalat-típus	Év	1950	1960	1970
A		39	18	6	A		42	28	16
B		38	39	34	B		21	27	32
C		21	39	54	C		33	40	42
D		2	4	6	D		4	5	10
Összesen:		100	100	100	Összesen:		100	100	100

¹E vizsgálatot a közelmúltban megismételték és ez megerősítette a korábbi megállapításokat. Lásd. A diverzifikáció indítékai az amerikai iparban. Ipargazdasági Szemle, 1978. 2. sz. oldal.

²Lásd. 45. oldal!

Vállalat-típus	Év	1950	1960	1970	Vállalat-típus	Év	1950	1960	1970
A		35	23	22	A		41	28	10
B		26	28	22	B		20	19	33
C		32	40	38	C		36	50	52
D		7	9	18	D		3	3	5
Összesen:		100	100	100	Összesen:		100	100	100

Forrás: (12)

Az 1. sz. táblázat mellett, hogy jól érzékelteti a diverzifikáció mértékének viszonylagosságát, egyértelműen mutatja, hogy a nagyvállalatok működési körének heterogenitása (a diverzifikáció szűkebb vagy szélesebb értelmezésénél egyaránt) növekedett. Hasonló tendenciát tárnak fel a nyugat-európai országokra vonatkozó adatok (2. táblázat): 1950 és 1970 között mind a négy országban jelentősen visszaszorultak a szűken specializált nagyvállalatok, helyüket a diverzifikáció magasabb, vagy alacsonyabb szintjén álló, több iparágban működő nagyvállalatok foglalták el.

A nagyvállalati diverzifikáció térhódítását tapasztalva, felmerül a kérdés, mi kényszeríti a vállalatokat arra, hogy kilépjenek eredeti tevékenységi körükből? Milyen előnyök megszerzésére irányul a vállalati működési kör diverzifikálása?

A diverzifikáció irányába ható legfontosabb mozgató erőnek a vállalat *biztonságos, kiegyensúlyozott növekedésre* való törekvését tekintik. Ha a vállalat eredeti működési körén belül a növekedés lehetőségei kimerültek, forrásainak felhasználása számára kénytelen más területeket keresni, diverzifikálja tevékenységét. A vállalati növekedés irányába ható törekvést a tőkés vállalati gazdálkodás általános elvei mellett erősíti a management sajátos érdekeltségi rendszere is, amely egyértelműen a vállalat növekedéséhez (a forgalom növekedéséhez) és a vállalati gazdálkodás biztonságának növeléséhez fűződik. A vállalati növekedés stabilitásának biztosításához a diverzifikáció hatékony eszközzel szolgálhat. Segítségével a vállalat függetlenítheti magát eredeti tevékenységi területének piaci lehetőségeitől, profiljának kiszélesítésével kiegyenlítheti, csökkentheti a gazdálkodás kockázatát, stabilizálhatja helyzetét, illetve pótlólagos lehetőségeket teremthet a vállalat növekedéséhez. A diverzifikáció révén a vállalat döntési lehetőségei a beruházások területén nagyobbak lesznek, és ezzel növelhetik a vállalat számára optimális fejlődés valószínűségét.

²Vállalat-típusok:

- A = egy terméket előállító vállalat.
- B = domináns terméket előállító vállalat, az értékesítés alapján számított specializációs mutató 0,7 – 0,95 között van.
- C = a vállalati specializáció mutatója 0,7 alatt van, de az egyes tevékenységi körök a termelés és piac szempontjából kapcsolódnak egymáshoz.
- D = a vállalat egyes tevékenységi területei nem kapcsolódnak egymáshoz.

A növekedés és stabilitás biztosítása mellett a termelési diverzifikáció lényeges előzményei közé sorolják, hogy hozzájárul a vállalat *rugalmisságának* növeléséhez. A körünkben felgyorsult műszaki fejlődés egyre gyakoribb strukturális változásokat idéz elő. A termékek életciklusát lerövidítette, differenciálta a fogyasztói igényeket és egyre újabb anyagok, újabb technikák és technológiák alkalmazását teszi szükségessé. Mindez rákényszeríti a termelőkre a gyors alkalmazkodás képességét a vállalati rugalmasság növelését. A diverzifikáció éppen ennek a követelménynek a megnyilvánulása a nagyvállalatok magatartásában, amikor is a vállalat a specializáció egyoldalúságából adódó kockázatot, merevséget azzal váltja fel, hogy szélesebb alapokra helyezi a vállalat tevékenységét, alternatívákat teremt a vállalat fejlesztése számára.

A termelési diverzifikáció indítékai a gazdálkodás hatékonyságának növelése, a *gazdaságosság oldaláról* is megközelíthetők. A termelési diverzifikáció nemcsak felgyorsítja és stabilizálja a vállalat növekedését – azzal, hogy nagyobb biztonságot teremt, összehangolja a különböző termékek életciklusát és megkíméli a vállalatot a piac ingadozásai által kiváltott recesszióktól és veszteségektől –, de olyan, a vállalat rendelkezésére álló anyagi és szellemi erőforrások kihasználását is biztosítja, melyek szűk specializációval nem lennének kihasználhatók. Ezek közül első helyen érdemel említést a vállalat rendelkezésére álló kutatási kapacitás és a kutatási eredmények többoldalú hasznosítása. A kutatási tevékenység jelentőségének és méreteinek növekedésével egyre több vállalat rendelkezik olyan speciális szellemi tőkével, amely utat nyit számára új tevékenységi körök felé is. A kutatások révén felhalmozódhat olyan tudás, amelyet az eredeti termékek gyártásához csak részben lehet felhasználni és új termelési technika alkalmazását is megalapozza. Bár nem a vállalat ismereteivel, tudásával kapcsolatos, de szintén nem anyagi jellegű és a diverzifikációt sokszor előmozdító tényező a vállalati goodwill, a kedvező vállalati image és a jól ismert márka birtoklása. Ezek a vállalati adottságok lehetővé teszik, hogy az új termék a régi termékkel már megszerzett hírnév segítségével igen kedvező piaci esélyekkel induljon, és ez a tény – elsősorban a fogyasztási cikkek gyártásának területén – a diverzifikáció erős ösztönzője lehet.

A fenti gondolatsort összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a diverzifikációs törekvések háttérét a rugalmasság, stabilitás és növekedés egyidejű biztosításának igénye hozta létre. Ugyanakkor fel kell figyelni arra, hogy a termelés diverzifikálása, a vállalat új területekre való betörése olyan pénzügyi, anyagi és szellemi adottságok meglétét tételezi fel, amelyek többnyire csak a nagyvállalatoknak állnak rendelkezésére, a diverzifikáció által elérhető gazdasági előnyök is elsősorban a nagyobb szervezetek számára válnak kihasználhatóvá. A növekedés és a diverzifikáció kapcsolata tehát kölcsönös: a diverzifikáció a vállalat növekedését szolgálja, de elsősorban a növekvő, fejlődő nagyvállalatok stratégiája. Ez az összefüggés az alapja annak, hogy a termelési diverzifikáció a mai tőkés gazdaságban *a termelés szervezeti koncentrációjának egyik útját jelenti*.

Diverzifikáció és specializáció

Azt jelentik-e a fentiek, hogy napjainkban a vállalati növekedésnek a munkamegosztás fokozódására, a specializációra, a gazdaságos termelési méretekből adódó megtakarításokra épülő lehetőségei kimerültek már? Scott (9), Sölter (10) és Willem's (12) egyes megállapításai közel állnak ehhez a véleményhez. Scott például több, a vállalati szervezetek evolúcióját elemző kutatásra támaszkodva egyértelműen állítja, hogy az

egy termékre, majd az egy termékvonlra specializált vállalatok után korunk gazdasági követelményeinek csak a több iparágban működő diverzifikált vállalatok felelhetnek meg.

A kérdésre csak akkor válaszolhatunk helyesen, ha szem előtt tartjuk, hogy *a diverzifikációs törekvések nem zárják ki a specializáció előnyeinek kihasználását*. Ha a vállalat számára eredeti tevékenységi körén belül a specializáció révén elérhető nagyságrendi megtakarítások előnyei kimerültek, ezeket már nem lehet, vagy a vállalat nem tudja (technikai, vagy piaci okok miatt) tovább gyümölcösöztetni, akkor választja a növekedés új lehetőségét, a diverzifikációt. A termelési diverzifikáció mellett, a termelés részfolyamataiban *egymással párhuzamosan érvényesíthetők* a specializáció előnyei is.

A diverzifikáció mértékével, elterjedésével kapcsolatos felmérések szerint a vállalatok számát tekintve a döntő többségben a specializált vállalatok vannak. Gorecki (5) adatai szerint például 1968-ban az angol iparban a vállalatok 75%-a egy iparágban működött. Kanada iparára vonatkozóan ez az adat 85% volt. 1958-as adatok alapján az USA-ban működő 263100 vállalat közül 259700 volt specializált, a 3400 diverzifikált vállalat azonban az ipari munkaerő több, mint egyharmadát foglalkoztatta (1). Ezek az adatok, valamint a diverzifikáció és a vállalatnagyság kapcsolatára vonatkozó elemzések azt bizonyítják, hogy az iparban működő kis- és középvállalatokat ma is a specializált tevékenységi kör jellemzi.

A 3. táblázat adatai, az angol iparra vonatkozóan, erős ágazati eltérésekkel, de jól érzékeltetik, hogy a súlyponti iparág jelentősége, a specializáció mértéke a nagyvállalatok esetében sem elhanyagolható: az eredeti, fő profilt képező iparágban foglalkoztatott létszám alapján a specializáció a 200 vállalatra összesen 56,7%-os volt; ezen belül 4 ágazatban (melyek a legnagyobb vállalatok 20%-át képviselik) a specializáció mértéke meghaladta a 70%-ot. Ezek az adatok azt a következtetést alapozzák meg, hogy a termelési diverzifikáció egy viszonylag erős, specializált vállalati profilra támaszkodva hajtható végre eredményesen.

A diverzifikáció csak akkor lehet sikeres, ha nem vezet a vállalat működési területének szétforgácsoltságához, ha az eredeti és új tevékenységi körben egyaránt biztosítani lehet a termelés megfelelő nagyságrendjeit. Ugyanakkor a sikeres diverzifikáció alapját legtöbbször a vállalat specializált termelési területéről származó anyagi és szellemi források, berendezések, műszaki-technológiai és piaci ismeretek, nyersanyagok, az eredeti tevékenységi körben megszerzett goodwill teremtik meg. Ezt bizonyítják a diverzifikáció irányával kapcsolatos vizsgálatok.

A diverzifikáció céljainak, indítékainak megfelelően, a vállalatok azok felé az iparágak felé diverzifikálnak, amelyeket gyors és dinamikus növekedés jellemez. A diverzifikáció célszerű irányai, a gyorsan növekvő iparágak közötti döntés korántsem véletlenszerű. A diverzifikáció irányát kiválasztva a vállalat törekszik arra, hogy az új profilban kihasználhassa az eredeti tevékenységi köréből származó kedvező adottságait, illetve a diverzifikáció révén eredeti tevékenységi körének fejlődéséhez is hozzájáruljon. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a diverzifikáció gyakran nem lép túl az eredeti ágazat keretein, vagy az ágazatból való kilépés vertikális irányban történik. Erre utaltak már Gort adatai (6), valamint Gorecki (5) számításai, s ezt illusztrálják Utton adatai is (11). A 200 legnagyobb angol feldolgozóipari vállalatra vonatkozóan: a diverzifikáció csak mintegy 55%-ban irányult a fő profilon kívül eső alágazatok felé.

A specializáció mértéke a 200 legnagyobb angol feldolgozóipari vállalatnál
1974-ben

Á G A Z A T	Vál- lala- tok száma	Fog- lalkoz- tatot- tak szá- ma (ezer fő)	A foglalkoztatott létszám aránya az egyes vállalatok szempontjából legfontosabb 5 ágazati tevékenységi körben (%)					az 5 ága- zatra össze- sen**
			1.	2.	3.	4.	5.	
Élelmiszer-, ital- és dohányipar	31	541,8	62,9	13,8	7,4	5,2	3,1	92,4
Szén-, kőolajfeldolgozás és vegyipar	18	314,9	35,1	16,5	10,3	6,4	5,0	73,3
Kohászat	10	153,7	36,8	19,0	12,1	8,3	6,2	82,4
Gépipar	31	293,8	57,6	17,0	9,5	5,5	3,4	93,0
Műszeripar	3	36,4	65,5	34,5	—	—	—	100,0
Villamos gépipar	22	634,5	45,3	18,2	12,7	5,1	3,7	85,0
Hajógyártás	6	94,7	74,8	8,8	4,4	2,3	1,9	92,2
Járműgyártás	17	547,2	86,2	6,2	4,0	1,3	0,9	98,6
Fémtermékcikkipar	6	128,4	42,9	19,6	12,9	8,3	3,9	87,6
Textilipar	13	237,2	38,1	17,3	12,1	6,5	5,6	79,6
Ruha- és Cipőipar	6	55,3	72,0	7,9	5,6	3,0	2,4	90,9
Tégla-, cserép-, üveg- és faipar	14	164,8	59,9	14,0	8,0	5,6	3,1	90,6
Papír- és nyomdaipar	13	194,2	49,1	18,4	10,5	7,2	5,3	90,4
Egyéb feldolgozóipar	10	117,5	70,1	6,3	4,2	3,7	2,8	87,2
Összesen	200	3514,4	56,7	14,6	9,0	5,0	3,5	88,8

*A vállalatok által foglalkoztatott létszámmal súlyozva;

**Súlyozatlan érték.

Forrás: (11)

A fenti táblázat jól szemlélteti, hogy az angol feldolgozóipari vállalatok többségénél meghatározható egy *fő profil*, amely kiemelkedik a vállalatok tevékenységéből. 14 vizsgált ágazat közül 9-nél a legfontosabb tevékenységi körben foglalkoztatják dolgozóik több, mint 50%-át. Csupán 3 ágazatnál nem éri el súlya a 40%-ot. Az alapprofil követő *második* legfontosabb tevékenységi körben a dolgozók átlagosan 14,6%-át foglalkoztatják 1974-ben. Az átlagos érték mögötti ágazati eltérések viszonylag jelentősek; arányuk 6,2 és 34,5% között szóródik. A további három fő tevékenységi körben a foglalkoztatottak 9,0, 5,0 és 3,5%-a dolgozik. Ezek az adatok is alátámasztják korábbi megállapításunkat, hogy a diverzifikáció és a specializáció lényegében nem egymást kizáró folyamatok, a vállalati tevékenység diverzifikációja többnyire egy jól körvonalazható, jelentős súlyú specializált tevékenységi körre épül, csökkentve annak kockázatát.

A termelési diverzifikáció, amikor új tevékenységi kört nyit meg a vállalat számára, csökkenti az egy termékcsoporttól, egy piactól való függés kockázatát, de egyben új kockázatot is teremt. Már szó volt arról, hogy az új területre való belépés sikerének valószínűségét növeli, ha a vállalat az új területen is fel tudja használni eredeti tevékenységi köréből eredő tudását, adottságait. A diverzifikáció kockázatát a diverzifikációs döntés alapos előkészítése is mérsékelheti. Ezen belül igen fontos az új termék, működési kör kiválasztását megelőző gondos elemző munka.

Az új vonalon megjelenő kockázat mellett a diverzifikáció másik veszélye a *vállalati tevékenység szétaprózódásában* rejlik. A széles profilú, sok ágazatot átfogó vállalati tevékenység sokoldalúan képzett vezető gárdát feltételez és sokszor igen bonyolult vállalati szervezetet eredményezhet, amelynek kézben tartása és hatékony működtetése nehezen, vagy már egyáltalán nem oldható meg. A diverzifikáció előnyeivel szemben nőnek a vállalat irányításának költségei, növekszik az adminisztratív irányító személyzet aránya. Ez a probléma analóg az optimális vállalati méret kialakításának problémájával. Megoldásához bizonyos keretek között segítséget nyújthat a vállalat szervezeti-irányítási rendszerének tökéletesítése. A diverzifikációval foglalkozó szakirodalom egybehangzóan utal arra a jelenségre, hogy a termelési diverzifikáció elsősorban a divizionálisan szervezett vállalati struktúra keretei között valósítható meg. A tendencia érvényesülését szemléltetik a 4. és 5. sz. táblázat adatai az USA és az NSZK vállalataira vonatkozóan.

4. sz. táblázat

**Az USA 500 legnagyobb vállalatának megoszlása
a vállalat típusa és szervezeti struktúrája szerint,
1967-ben (%)**

A vállalat típusa ³	Összes vállalat	szervezett vállalatok	
		Funkcionálisan	Divizionálisan
A	6	6	—
B	14	5	9
C	60	3	57
D	20	—	20
Összesen:	100	14	86

Forrás: (9)

³ A tipizálás elveit lásd. a 2. sz. táblázatnál.

A 78 legnagyobb NSZK vállalat megoszlása
a vállalat termelési és szervezeti struktúrája szerint (%)

Vállalat-típus ⁴	1950	1960	1970	Vállalati szervezet	1950	1960	1970
A	29	20	22	Funkcionális	34	22	20
B	15	18	10	Divizionális	2	6	32
C	22	23	26				
D	10	15	20	Holding	40	48	26
Egyéb	24	24	22	Egyéb	24	24	22
Összesen:	100	100	100	Összesen:	100	100	100

Forrás: (8)

A divizionálisan szervezett vállalati struktúrában a vállalat felső vezetésének közvetlenül a fő termékek, termékcsoportok szerint kialakított nagyobb szervezeti egységeket rendelik alá és ezeken belül található meg az egyes funkciók (gyártás; értékesítés, pénzügyek stb.) szerint kialakított részlegek. A divizionálisan szervezett vállalatot az irányítás decentralizáltsága jellemzi. A vállalat keretei között az említett szervezeti egységek az operatív irányítást önállóan látják el, míg a vállalat központi vezetésére a stratégiai feladatok kijelölése, a koordináció és az ellenőrzés hárul.

A divizionális szervezeti forma révén a vállalatok a specializáció és diverzifikáció előnyeinek egyidejű kihasználására törekednek. Ez az irányítási forma áttekinthető és irányítható szervezetet hoz létre, biztosítja a vállalat rugalmas működését és az egyes termelési egységek önálló fejlődését. A szakirodalomban több helyütt is találkozhatunk azzal a nézettel, hogy a termelési diverzifikációnak a vállalat működése számára hátrányos következményeit (a vállalat tevékenységének túlzott méreteit és szétaprózottságát) csak a divizionális szervezeti struktúra kialakításával lehet mérsékelni, illetve megszüntetni.

Scott számításai szerint pl. az USA-ban az 500 legnagyobb vállalat közül 1950 és 1970 között a hagyományosan (funkcionálisan) szervezett vállalatok értékesítésének átlagos évi növekedése 8,55% volt, míg a divizionálisan szervezett vállalatoknál az értékesítés ennél gyorsabban, átlagosan 9,77%-kal növekedett (9). Ennél még nagyobb a különbség a profit növekedésében a divizionálisan szervezett vállalatok javára: míg az utóbbiak évente átlagosan 10,66%-kal növelték jövedelmüket, addig a funkcionális szervezetek ettől majdnem 4%-kal elmaradtak. Scott felmérései, bár teljes értékűen nem bizonyítják, de alátámasztják azt az összefüggést, hogy a diverzifikált nagyvállalat gyorsabban növekszik a specializálnál. Mindezeket egybevetve Scott több más szakemberrel egybehangozón állítja, a mai tőkés gazdaságban a divizionálisan szervezett, diverzifikált nagyvállalatok bizonyulnak a leginkább fejlődőképesnek.

⁴A tipizálás elveit lásd a 2. sz. táblázatnál.

A diverzifikáció hatása a gazdaság működésére

Az ipar szervezetének a diverzifikált nagyvállalatok növekvő jelentőségével jellemezhető változása kettős hatást gyakorol a gazdaság rugalmasságára. Egyrészt, a termelési diverzifikáció növeli a vállalatok rugalmasságát és alkalmazkodóképességét, ezáltal elősegíti az egész gazdaság növekedését és fokozza alkalmazkodóképességét a műszaki fejlődés által megkövetelt strukturális változásokhoz. Másrészt, a nagyvállalatok termelési diverzifikációja az ágazatok és piacok vállalaton belüli összefonódásával erősíti a vállalatok monopolhelyzetét és a piaci verseny korlátozásának újabb lehetőségeit teremti meg.

A diverzifikált vállalatoknak ez a kettős szerepe azzal a *magatartás-változással* kapcsolatos, amelyet a különböző tevékenységi területek egy vállalati szervezetben való összefonódása okoz. Ennek eredménye a vállalatnak az a képessége, hogy egyrészt könnyebben alkalmazkodik a környezeti változásokhoz, másrészt alkalmassá válik arra, hogy a számára kedvezőtlen változásokat semlegesítse.

A diverzifikált vállalatok szélesebb profiljukból adódó tapasztalataik és erősebb pozíciójuk következtében könnyebben lépik át az új piacra való behatolási küszöbököt. Kisebb megrázkódtatások árán képesek kilépni a hanyatló ágazatokból, piacokról, ugyanis a visszafejlesztésből származó veszteségeket mérsékelni tudják erőforrásaik átcsoportosításával. A termelési diverzifikáció ezért gyorsítja és elősegíti a strukturális változásokat.

A vállalati tevékenységi kör heterogenitása a diverzifikált vállalat számára arra is megerősíti a lehetőséget, hogy egyes termékek termelését akkor is fenntartsa, ha az kifejezetten veszteséges és ezeket a veszteségeket más termékek nyereséges termeléséből kompenzálja. Ez a lehetőség a diverzifikált vállalatok merev magatartását idézheti elő, megnehezítheti és lassíthatja az elavult, hanyatló termékek visszafejlesztését.

Ez utóbbi jelenség már szoros kapcsolatban van azzal a sokat emlegetett ténnyel, hogy a diverzifikáció erősíti a vállalatok monopolisztikus törekvéseit és korlátozza a gazdasági versenyt. *A diverzifikáció ellen legtöbbször hangoztatott érv, hogy az a vállalati növekedés torz irányát képezi, segítségével a vállalatok a piachoz való alkalmazkodás nehézségeit és a piaci versenyt kikerülve olyan pozícióba kerülnek, amikor módjuk van a verseny korlátozására és a tőkés gazdaság „egészséges”, természetes fejlődésének befolyásolására.*

A termelési diverzifikáció a gazdaság egyes ágazatainak a vállalatokon keresztül történő erősebb összefonódását is eredményezi. Több tanulmány adatai is alátámasztják (pl. 12), hogy az alágazatok jelentős részénél az alágazat termelési értékén belül igen jelentős arányt képviselnek azok a diverzifikált vállalatok, amelyeknek súlyponti profiljuk más alágazathoz tartozik. Ebből következik, hogy ezek a vállalatok másodlagos, vagy harmadlagos termelési területükön, ahol viszonylag jelentős tevékenységet fejtenek ki, bizonyos értelemben versenyen kívül vannak. E piacokon való helytállásuk biztos háttérét jelenti elsődleges tevékenységi körük, anyagi és piaci erejük fő piacukon elért vezető pozíciójukból táplálkozhat, amelynek révén összes működési területükön vezető pozíciót vívhatnak ki. Ennek egyik lényeges megnyilvánulása a vállalatok sajátos árpolitikája. A diverzifikált vállalatoknak a fedezeti elv alapján módjuk van az árakat mesterségesen alacsony szinten tartani, az önköltség alá szorítani (cross subsidisation)

és a leszorított árak révén meggátolni az új termelőknek a piacra való betörését, illetve a fenti ártaktikával kiszorítani a versenytársakat a piacról.

Diverzifikáció a szocialista gazdaságban

A termelési diverzifikáció tőkés országokban folyó gyakorlatába bepillantva felmerül a kérdés, hogy a tőkés nagyvállalatok körében erősödő diverzifikációs tendencia a szocialista vállalatok vonatkozásában is követhető, ésszerű stratégia-e? E kérdés egyértelmű megválaszolására kutatásunk jelenlegi szakaszában még nem vállalkozunk. Tekintettel a kérdés sokirányú összefüggéseire és a diverzifikáció fogalmának, indítékainak és következményeinek tisztázatlanságára, a diverzifikáció szocialista viszonyok közötti érvényesíthetőségének lehetőségét és módszereit további kutatásoknak kell tisztáznia.

A diverzifikációval kapcsolatos, a szocialista országokban elterjedt nézetek között igen gyakori a diverzifikáció egyértelmű elutasítása. E nézetek szerint a tőkés gazdaságban a diverzifikáció a gazdasági élet tervszerűtlenségével kapcsolatos. A szocialista tervgazdálkodás viszonyai között a vállalatok központilag meghatározott, kötött profilja a termékválaszték bővítését csak a vállalat alapprofilján belül teszi lehetővé és ésszerűvé.

A diverzifikáció szocialista termelési viszonyok között való érvényesítése ellen meg-alapozott érv, hogy a tőkés országokban erősödő diverzifikációs tendenciák jelentős részben olyan okokra vezethetők vissza és olyan következményeket hordoznak, amelyek a tervgazdálkodás körülményei között nem merülnek fel, illetőleg nem kívánatosak. A diverzifikációnak a gazdálkodás stabilitását növelő hatását a termelőerők társadalmi tulajdona alapján a szocialista gazdaság egyéb módon és nagyobb hatásokkal képes helyettesíteni. Az ilyen típusú kockázat viselésének terhei is jórészt az államra hárulnak. A tervgazdálkodás és a szabályozott piac keretei között működő szocialista vállalatok stabilitása és növekedése a termelés diverzifikációja nélkül is elérhető. Ezért a diverzifikációnak azok a formái, melyek egyértelműen csak a vállalat eredeti piacaitól való erős függőségnek felszámolását és a teljesen új irányba megvalósuló vállalati orientációt célozzák, a szocialista gazdaságban aligha indokolhatók. Hasonló módon nem juthatnak érvényre a diverzifikáció olyan formái, melyek a vállalati tőke – az eredeti profilnál – jövedelmezőbb befektetését alapozzák meg.

A diverzifikációnak a szocialista vállalatok körében való érvényesítésével kapcsolatban azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a diverzifikáció több olyan előnyös következménnyel is jár, amelyek kihasználása a szocialista vállalatok számára is fontos lehet. Gondoljunk itt elsősorban a diverzifikáció olyan formáira, amelyek a vállalat eredeti működési köréből származó szellemi és anyagi adottságoknak új területeken való kihasználását célozzák. A vállalatnál felhalmozódott műszaki-technikai és technológiai ismeret, kutatási és termelési kapacitás egy-egy új termék bevezetését gazdaságosabban teszi, mintha azt egy új vállalat alapításával valósítanánk meg. Hasonlóan kedvező, gazdaságos megoldást jelenthet a vállalat eredeti működési körének vertikális diverzifikáció útján történő kibővítése, amelynek révén növelhető a termelés folyamatosága és mód nyílik mellék- illetve ikertermékek szélesebb körű hasznosítására, a nyersanyagok komplexebb feldolgozására.

A termelés diverzifikálása, mint a termékszerkezet fejlesztésének egyik útja, a szo-

cialista vállalatok számára is mérlegelhető. Tervszerű, koordinált és szelektív módon történő érvényesítése hozzájárulhat a vállalatok rugalmasságának növeléséhez, a vállalatok anyagi és szellemi erőforrásainak jobb kihasználásához. Néhány sikeresen végrehajtott diverzifikációs program már bizonyította a diverzifikáció révén elérhető előnyöket (pl. a gyógyszeripari vállalatok bekapcsolódása a növényvédőszer gyártásba, a Videoton számítástechnikai, a BVK és a TVM műanyagfeldolgozási programja).

A termékszerkezet fejlesztésének időszerű feladatait figyelembe véve, természetesen nem lehet célunk, hogy a választék további növelésével, a diverzifikáció révén sokprofilú konglomerátumok létrehozására törekedjünk. A diverzifikáció érvényesítésével kapcsolatban szem előtt kell tartanunk, hogy ma vállalataink nagy része számára működési körük sokszor túlzott heterogenitása jelent problémát. Ez a heterogenitás a specializáció alacsony színvonalából adódik, illetve a kooperációs kapcsolatok zavarai teszik szükségessé. A specializáció révén elérhető gazdasági előnyök minél teljesebb kihasználása, a vállalatok közötti munkamegosztás és kooperáció fejlettsége a diverzifikáció hatékony érvényesítésének is feltételét képezi. Enélkül a diverzifikáció előnyei, a rugalmasságot, stabilitást és gazdaságosságot növelő hatásai nem érvényesülhetnek, ehelyett a vállalat erőinek szétforgácsolásához, a vállalatok közötti profilmegosztás koordinálatlanságához vezet.

Irodalom

- (1) An Introduction to Industrial Economics. Szerk.: B. Chapman, London, 1974.
- (2) H.J. Ansoff: Corporate Strategy. New York, 1965.
- (3) E. Borschberg: Die Diversifikation als Wachstumsform der industriellen Unternehmung. Bern, 1965.
- (4) K.D. George: The Changing Structure of Competitive Industry. The Economic Journal, 1972. 3. sz.
- (5) P.K. Gorecki: An Inter-Industry Analysis of Diversification in the U.K. Manufacturing Sector. The Journal of Industrial Economics, 1975. 2. sz.
- (6) M. Gort: Diversification and Integration in American Industry. Princeton, 1972
- (7) S.A. Rhoades: The Effect of Diversification on Industry Profit Performance. The Review of Economics and Statistics, 1973. 5.sz.
- (8) H. Schumacher: Diversifikation – Wettbewerb und Strukturflexibilität. Hamburg, 1976.
- (9) B.R. Scott: The Industrial State – Old Myth and New Realities. Harvard Business Review, 1973. 3–4. sz.
- (10) A. Sölter–C.Zimmerer: Handbuch der Unternehmenszusammenschlüsse. München, 1972.
- (11) M.A. Utton: Large Firm Diversification in British Manufacturing Industry. The Economic Journal, 1977. 3.sz.
- (12) H. Willems: The Behaviour of Multiproduct Firms. Paper Presented at the Newcastle Conference on Industrial Organisation, 14–18. Sept. 1977.
- (13) B.M. Wolf: Industrial Diversification and Internationalization: Some Empirical Evidence. The Journal of Industrial Economics, 1977. 2.sz.

dr. HEGEDÜS JÓZSEF¹:

AZ ÉRTÉKELEMZÉS FELHASZNÁLÁSA A TERMÉKSZERKEZET ALAKÍTÁSÁHOZ

Vállalatunk műszeripari termékek, laboratóriumi eszközök és műszerek gyártásával foglalkozik. Előttünk álló feladatainknak csak úgy tudunk eleget tenni, ha meggyorsítjuk termék- és technológiai lépcsőváltásainkat. A gyártmány szerkezet fejlesztése szükségszerűen a technológiai struktúra korszerűsítését kívánja. Ugyanakkor a magasabb technológiai színvonal lehetővé teszi korszerűbb termékek előállítását. A két terület és fejlesztésük dialektikusan, elválaszthatatlanul összefügg egymással.

Piaci viszonyainkra jellemző, hogy még a műszer és híradástechnikai termékek keresletének fejlődését is meghaladja a laboratóriumi eszközök iránti igény növekedése. A konkurencia különösen a világpiacra erősödik és csak a versenyképes termékek állják meg a helyüket. Ugyanakkor a belföldi igény is nagyságrendekkel növekedett az elmúlt években. Talán ezzel is magyarázható, hogy vállalatunknál előtérbe kerültek és meggyorsultak a gyártmány szerkezet javítását célzó törekvések. Keressük azokat a módszereket, amelyek alkalmasak a termékszerkezet változásának tervezésére, hatékonyságának mérésére, illetőleg átfogó értékelésére.

Tapasztalataink szerint leginkább a versenyképesség fejezi ki a termékszerkezet és a vállalat hatékonyságának kapcsolatát, bár nincs olyan mérőszám, ami ezt a kapcsolatot egyértelműen jellemezné. A versenyképesség ilyen megközelítésben számunkra azt jelenti, hogy a vevők igényeit maximálisan elégítsük ki a ráfordítások minél alacsonyabb szintjén.

A hatékonyságnak ez a megközelítése komplex intézkedéseket kíván. Az eredmény: „értékes termék” megjelenése a piacon. Az értékesség, az értékes termék tehát egyaránt kifejezi a vevő akaratát és a gyártó törekvését, így válik versenyképessé.

Az „értékes termék” létrehozására való törekvésünkben eljutottunk a „termékkonceptió” igényéhez. Gyakorlati tapasztalataink alapján megállapíthattuk, hogy a „termékkonceptió” realizálása igen komplex folyamat. A legfontosabb feladatokkal – a „termékkonceptió” és az „értékes termék” gyakorlati megvalósításával – kapcsolatos többéves munkánkról a Magyar Közgazdasági Társaság Ipari Szakosztálya által „A vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszerei és tapasztalatai” címmel meghirdetett pályázatra benyújtott munkánkban számoltunk be. A következők – e tanulmány alapján – az értékelemzésnek a termékszerkezet alakításával kapcsolatos néhány felhasználási lehetőségét mutatják be.

Az értékelemzés mint a termékszerkezet javításának eszköze

A vállalati „termékkonceptió” kialakítására számtalan műszaki, gazdasági, közgazdasági módszer és eszköz ismeretes. Ezek csaknem mindegyike felhasználható arra, hogy segítségükkel meghatározzuk a fejlesztési irányokat, mérjük a fejlesztések ered-

¹ A Labor Műszeripari Művek gyártmányfejlesztési főosztályvezetője.

ményét, valószínűségi kockázatszámítást végezzünk stb. és megtervezzük a kialakított irányvonal megvalósítását célzó intézkedéseket. Tapasztalataink szerint mindezen belül a termékkonceptió kialakításának, a termékszerkezet korszerűsítésének egyik legjobb eszköze az értékelemzés.

Az értékelemzés ma már széles körben ismert, hatékony racionalizálási módszer, korszerű döntéselőkészítési eszköz. Az értékelemzési eljárás, mint folyamat, arra irányul, hogy meghatározzuk a vevő igényeit és ezek alapján – a vállalati céloknak is megfelelően – alakítsuk a terméket. Az értékelemzés ugyanakkor rendszerszemléletű is, egyrészt rendszertechnikai felépítésű, másrészt pedig magába foglalja, felhasználja a legkülönbözőbb fejlesztési és alkotó módszereket. Az értékelemzésben integrálódnak mindazok a módszertani eszközök, amelyek egyszerre műszaki-gazdasági szemléletűek és biztosítják a „költéstudatos” megközelítést.

Kísérletinek tekinthető munkánk alapján az értékelemzés a vállalat szervezési intézkedési tervében fontos helyet kapott, 1980-ra pedig az értékelemzés teljes körű bevezetését tervezzük. Természetesen az értékelemzés meghonosítása nem problémamentes feladat. Javítani kell információs rendszerünket, korszerűsíteni kell a kalkulációs munkánkat, elsősorban a műszaki előkalkulációkat. Mindezek továbbfejlesztésének igényét a kísérleti értékelemzés vetette fel. Kísérleti értékelemzésünk irányította rá jobban a figyelmet a gépek kihasználásának elemzésére, mint ahogy bebizonyosodott az is, hogy a team munkamódszer önmagában is nagyon hasznos a gyártmányok bevezetésével kapcsolatos folyamatokban. Nem utolsósorban a „költéstudatos” szemlélet erősödését említhetjük. Ma már egyre többször hallani ezt a kérdést: „kiadnám-e ezt a pénzt, ha sajátom lenne?”

Az értékelemzés előkészítő fázisa (a termékek kiválasztása, a team összeállítása) a fejlesztési koncepció, a termékkonceptiók és operatív tervek készítésének időszakára esik, sőt e munka is már az értékelemzés szempontjai szerint kell, hogy készüljön. Vállalatunknál a termékkonceptió kialakítását, fejlesztési célkitűzések kidolgozását is az értékelemzés segítségével végezzük. Az értékelemzés egyik legalapvetőbb lépése az igényelemzés. Az igényelemzés során szerezzük be a piaci információkat (mit kíván a vevő?), konkurrenciáanalízist végzünk (a konkurrenciá hogyan elégítette ki eddig a vevő igényeit?), megvizsgáljuk, hogy milyen új igények kielégítését fizetné meg szívesen a vevő, stb. Ugyanakkor ebben a szakaszban elemezzük és határozzuk meg a „vállalat igényét”, elvárását is. Az értékelemzés információs fázisában – meglévő termékeinél – azt vizsgáljuk, hogy melyek a felesleges funkciók, mert ezek hordozzák a felesleges, lefaragható költségeket.

Választ kell adnunk arra is, hogy milyen irányba, milyen mértékben kell a terméket továbbfejleszteni ahhoz, hogy javuljon a termékszerkezet? Hangsúlyoznunk kell, hogy a konstrukciót és a technológiát elszakíthatatlanul együtt kezeljük. Új termékek-nél a gyártó szempontjából legfőbb kritérium az, hogy az új termék hogyan használja ki a meglévő kapacitásokat, milyen új technológia (beruházás) vagy kooperáció szükséges ahhoz, hogy a vevő igényét maximálisan, de a legkisebb ráfordítással elégítsük ki. A kérdésekre adott válaszokkal a termékstruktúra javítását kívánjuk elősegíteni.

Az értékelemzés bevezetésével egyértelműen erősödik a „költéstudatos” szemlélet. Ugyanakkor nagy előny, hogy a konstrukció és a technológia komplex fejlesztése mellett a piaci szempontokat is érvényesíteni lehet a gyártmányok bevezetésének minden

szakaszában. Költségekben ki sem fejezhető az az előny, ami abból származik, hogy az igények elemzésétől a gyártás megkezdéséig együtt dolgozik a fejlesztő, a kereskedelmi és a gyártási szakember.

Igy válik lehetővé, hogy az értékelemző team megvizsgálja a konstrukció műszaki megoldása és a funkció költségei közötti összefüggéseket. Ugyanez vonatkozik a technológiákra, illetve az anyagminőség megválasztására is. Mindezeket a funkciók és költségek szempontjából elemezzük, illetve határozzuk meg. A gyártmánykialakítás egész folyamatát, s a gyártmányelőkészítést a funkcióköltségekből kiindulva tervezzük. Hiszen a vevő mindig funkciókat vásárol, a gyártó funkcióhordozókat visz a piacra. Egy egyszerű példa erre: a vevő fúrót vesz, hogy azzal furatot állítson elő. Neki lényegében furatra lesz szüksége, de mivel azt nem tudja megkapni a piacon, olyan funkciót kell, hogy szerezzon, amivel furatot tud készíteni. A gyártó ezt a funkciót a fúró, azaz egy funkcióhordozó formájában adja át a vevőnek. A vevő a funkciót fizeti meg, vagyis a furatot, nem pedig azt, hogy mibe került a gyártónak a funkcióhordozó előállítására. Ha a vevő primitívebb körülmények között kívánja a furatot előállítani, kézi fúrót vásárol. Ha igénye nagyobb, gépi fúrót, még igényesebb vevő lézersugaras fúrót vesz, és így tovább. Ilyenformán látható, hogy a vevő magatartását és eldöntését a funkció és funkció megvalósításának igényessége (színvonala) irányítja, más kérdés, hogy megfelelő propagandával a termék előállítói is képesek hatni a vevőre. Ebből az egészen egyszerű példából is kiolvasható, hogy funkciókban, funkcióköltségekben, funkcióhordozókban kell gondolkodnunk, amikor a vevő igényeit kívánjuk kielégíteni. Ugyanakkor a példa szemléletesen mutatja az értékelemzés gondolatmenetének és a termékszervezet alakításának szoros kapcsolatát is.

Néhány gyakorlati példa

Az eddigi tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy az értékelemzés széles körű bevezetése a 20–30%-os költségmegtakarításon túl 25–50%-kal csökkentheti az átfutási időt, 25–30%-kal a fejlesztési ráfordításokat és jelentősen kiforrottabbá válik a termék, emelkedik minőségi színvonala. Mindezek eredményeképpen minden külön beruházás, vagy ráfordítás nélkül is javul a vállalati tevékenységek hatékonysága. Bár eddigi munkánkat alapjában véve kísérleti jellegűnek tekinthetjük, úgy véljük nem érdemtelen néhány konkrét példa bemutatása.

Az alábbi két terméknél az értékelemzés segítségével elsősorban a szűk kapacitások felszabadítását kívántuk elérni. A PERKOLOGRÁF-nál (a talajvíz áteresztőképességét mérő készülék) az értékelemzési munka eredményei a következők voltak:

Költségcsökkenés:	18%
A felhasználási terület bővülése:	25%
A fejlesztés átfutási idejének csökkenése:	40%

Az előző készülékhez viszonyítva a műszerbádogos kapacitás 75%-kal csökkent. (A gyár szűk keresztmetszete, szerszámigényes technológia.)

HENGERSZÉKSOR oldallapjai (gabonaőrölő-készülék)

Költségcsökkenés: 32%

Gyűrűző hatás: a költségcsökkenést teljes egészében a marós kapacitás (ez a legszűkebb keresztmetszet) felszabadulása eredményezte.

A konkurencia-analízis lehetőségeit tárta fel a *BIOMIX* (laboratóriumi homogenizáló, sejtfeltárási készülék) értékelemzése. Az értékelemző team javaslata: a téma további fejlesztési munkáit le kell állítani, a terméket nem szabad „gyártásba vinni”. Első látásra ez a javaslat kifejezetten negatív eredményt takar. Az értékelemzési munkát részletesebben tanulmányozva azonban azt láthattunk, hogy a team javaslatát sokoldalúan előkészítette, döntését a konkurencia részletes és magasszintű elemzésére alapozta. Kimutatták ugyanis, hogy a termék gazdaságos gyártását biztosító technológia megvalósítására fordítandó költségek nem térülének meg. A konkurencia ugyanis rendkívül erős a piacon. A team azt is kimutatta, hogy a *BIOMIX*-re tervezett ráfordításokat más terméknel hatékonyabban lehetne felhasználni. A hasonló elemzéseket, illetve javaslatokat akkor értékelhetjük igazán, ha arra gondolunk, hogy korábban bizonyos piaci igény esetén egy termék fejlesztését ritkán állítottuk le egy közbülső fejlesztési fázisban, ilyen döntésekért inkább neheztelés járt.

Az értékelemzéssel „próbát tettünk” olyan esetben is, amikor a hagyományos kalkuláció ilyen ítéletet mondott: „a termék költségei tovább nem csökkenthetők” (egy tőkés kooperáció esetleges beindulása tette volna szükségessé a költségek csökkentését). Ennél a terméknel az értékelemző team olyan új változatra tett javaslatot, ami 20–22%-os költségmegtakarítással biztatott (a tényleges költségmegtakarítás a sorozatgyártás beindulása után végül is 15% lett).

Finomtechnikai konstrukcióknál nagy jelentősége van a tűréseknek, a többfunkciójú alkatrészek felhasználásának. Itt magasan kvalifikált szakemberek perceivel, másodperceivel kell gazdálkodnunk; az ilyen termékek költségstruktúrája specifikusabb és munkabér-érzékenyebb. Ilyen megfontolások alapján – az értékelemzés úttörőjének, Miles-nek tanácsait alkalmazva – értékelemztük a *LABORATÓRIUMI ÖRLŐMÁ-LOM* termékünket, ahol a team javaslata 10–12%-os költségmegtakarítást tervez (most folyik a gyártás beindítása).

Az értékelemzés komplex módszerének alkalmazását – az OMF B országos pályázatán első díjat nyert termékünk példáján – a fentieknel kissé részletesebben ismertetjük.

Az értékelemzett termék: **CONTIFLO KÉMIAI ELEMZŐ RENDSZER MINTAVEVŐ KÉSZÜLÉKE.**

A vállalati célkitűzés – amit a team magáévá tett – két alternatívát jelölt meg. Ezeket szemlélteti az 1. sz. táblázat.

A munka során egy jelentős funkció-kritikus pontot (vagyis felesleges funkciót) és három költség-kritikus pontot (gyenge pontot) találtunk. Az ABC elemzés újabb szempontokat adott a funkcióköltségek csökkentéséhez, illetve az „értékesebb” megoldások kereséséhez. Mindezek alapján változatokat – új érték kombinációkat – kerestünk a 2. sz. táblázatban feltüntetett termékegységekre, illetve alkatrészekre.

**A kiindulási helyzet, a célkitűzések
és a team által elért eredmények összehasonlítása**

	Kiinduló helyzet	1. sz. célkitűzés	2. sz. célkitűzés	A team által elért eredmények
Normaidő (óra)	123	100	90	100
Anyagköltség (Ft)	9737	9737	9208	6640
Munkabér (Ft)	2341	1980	1782	1778
Gépóráköltség (Ft)	6539	5231	4577	5321
Összes közvetlen költség (Ft)	18617	16948	15567	13739
Költségcsökkenés (Ft)		1669	3050	4878

A javasolt változatok költségeinek alakulása

		Alap- lap	Szer- tálca	Szer- fiók	Szer- hajtó- mű	Szer- prog- ram tárca	Szám- láló	Kie- melő	Szer- lép- tető
Anyag- költség (Ft)	értékelemzés előtt	224	247	1821	531	23	2730	453	39
	értékelemzés után	40	250	1577	493	7	194	379	31
Munkabér (Ft)	értékelemzés előtt	217	191	356	373	90	–	452	31
	értékelemzés után	105	191	250	239	33	12	305	12
Gépóra- költség (Ft)	értékelemzés előtt	503	512	897	1030	218	–	1321	84
	értékelemzés után	370	512	734	693	95	33	865	45
Összes köz- vetlen költség (Ft)	értékelemzés előtt	944	950	3074	1934	331	2730	2226	154
	értékelemzés után	515	953	2561	1425	135	239	1549	88

Az optimális változatokból építettük fel azt az érték kombinációt, amely az adott elemzési színvonalon optimális terméket jelent. Ez az anyagköltségnél 31,8%-os, a munkabérenél 24,6%-os, a gépóráköltségeknél 18,2%-os, az összes közvetlen költségnél pedig 26,2%-os költségcsökkenést eredményezett.

További feladatok

Vállalatunknál kidolgoztuk az értékelemzés széles körű elterjesztésének tervét. Ez a munka jelenleg is terv szerint folyik és 1979-re fejeződik be. Egyik gyárunkban az üzemi és pártvezetőség határozata alapján létrehoztuk a Termék- és Értékelemzési Bizottságot, amelynek feladata, hogy biztosítsa az értékelemzés teljessé tételének feltételeit. Ugyanakkor természetesen ez a Bizottság irányítja a „termék-koncepció” kialakítását, illetve a termékszerkezet javításának folyamatát is.

Már említettük, hogy eddigi értékelemzési munkáink kísérleti jellegűek voltak. A kísérletek, túl az értékelemzési célkitűzéseken, mindig valamely módszertani probléma megoldását, vagy a módszer alkalmazásának gyakorlását is célozták. Néhány ilyen problémát azonban még ma sem tekinthetünk megoldottnak. Eddig például nem sikerül jól megoldanunk az információs rendszer hatékony kialakítását. Gyakran csak az információk rendszerezésénél, feldolgozásánál derül ki, hogy sok a felesleges információ, vagy néhány alapvetően fontos információ hiányzik. Ezzel a kérdéssel azért kellett külön is foglalkoznunk, mert az értékelemzés egyik legköltségesebb fázisa éppen az információs munka. Másrészt, meggyorsult termékeink felhasználási területének a kiszélesedése, így elengedhetetlen, hogy a változásokról mindig tájékozottak legyünk.

Az értékelemzési kísérletek vetették fel annak szükségességét is, hogy javítanunk kell a vállalatpolitikával kapcsolatos információs munkánkat. Ki kellett alakítanunk az eredményességi mutatókkal, a technológiai karakterisztikákkal kapcsolatos információs rendszerünket. Mindezeknek ma még csak szükségességét, vagy fontosságát érezzük, megoldani csak egy-egy terméknel, vagy szűkebb területen tudtuk.

Rövid ismertetőnkkel azzal zárjuk, hogy saját, többéves tapasztalataink alapján az értékelemzést a termékszerkezet-alakítás egyik legfontosabb eszközének tartjuk. A „költségtudatos” szemlélet és a szakadatlan újra való törekvés – amit az értékelemzés képvisel – eleve a szerkezet fejlesztésére ösztönzi a vállalatot. Az értékelemzés során a vevők igényeit kutatjuk, vagyis piaci információkat szerzünk, illetve használunk fel, amikor megtervezük a funkcióhordozókat, vagyis a termékeket. Az értékelemzés semmit sem fogad el megváltoztathatatlannak, mindig új és új megoldásokra serkent.

Az értékelemzés ráirányítja a figyelmet az eszközökre, gépekre (gépóra költségekkel számol), s természetesen a munkabérré és a munkaerőstruktúrára is. Az értékelemzés e tekintetben arra tanít, hogy mindig a legmegfelelőbb eszközöket használjuk fel. Ezzel hozzájárul a technológiák konvertálásához, a konvertálható technológiák létrehozására ösztönöz. Nem szorul bizonyításra, hogy a felsoroltak mindegyike kapcsolatos a termelési szerkezet javításával. Az értékelemzés ugyanakkor problémamegoldó módszer is, felhasználja a korszerű műszaki-gazdasági eszközöket, ezzel javítja a vállalatok működését. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az értékelemzést valamilyen csodaszernek tekinthetjük. Eredményt csak akkor hoz, ha szakszerűen, következetesen, s kitartóan alkalmazzuk és szükség szerint adaptáljuk a termékszerkezet fejlesztésének sajátos feladataihoz.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

EGB ELŐREJELZÉS 1990-IG

Az Európai Gazdasági Bizottság egyik munkaszerve, a Kormányok Gazdasági Tanácsadóinak Testülete rendszeresen készít az európai gazdaság fejlődésével kapcsolatos tanulmányokat, előrejelzéseket. Ezek a hazai szakemberek szélesebb köre előtt csak ritkán válnak ismertté, holott munkájukat, különösen a távlati tervezést, hasznosan segíthetik. E testület – legutóbb 1978. február 20–24. között tartott – 15. ülésén megvitatotta „Az Európai Gazdasági Bizottság régiójának általános gazdasági perspektívái 1990-ig” című tanulmányt. Az alábbiak az EGB tájékoztatója¹ alapján röviden összefoglalják a tanulmány (egyébként nem hivatalos jellegű dokumentum) főbb megállapításait.

Az 1990-ig szóló előrejelzés Európában és Észak-Amerikában a gazdasági növekedés ütemének lassulásával számol és ennek okát mindenekelőtt három körülményben látja:

- A „központi tervezést folytató”, azaz a szocialista országokban demográfiai okokból a munkaerő kínálat 1990-ig és ezt követően is csökken. A „piacgazdaságokban” azaz a tőkés országokban e probléma várhatóan csak a század vége felé merül fel, az 1980-as években még foglalkoztatási problémák lesznek.
- A tőkeigényesség a legtöbb országban növekedni fog. Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy főképpen azokban a szektorokban lesz nagyobb igény beruházásokra (energetika, alapanyag-gyártás, mezőgazdaság, infrastruktúra, környezetvédelem, lakásépítés), amelyekben ezek megtérülése alacsony.
- Végül az energiahordozók és a nyersanyagok szűkössége és/vagy drágulása növekszik. Az energia- és nyersanyag importra erősen ráutalt országok külkereskedelmi mérlege kiegyensúlyozatlan lesz, más országok azt fogják tapasztalni, hogy saját erőforrásaik kitermelése a nehezebb körülmények között megterheli beruházási lehetőségeiket.

Az előrejelzés szerint a bruttó hazai termék (GDP) átlagos évi növekedési üteme az 1990-ig tartó időszakban az európai tőkés országokban 3,5–4,1%, a szocialista országokban 5% körül várható. Az Észak-Amerikára vonatkozó különböző előrejelzések az európai tőkés országokéhoz hasonló értékekhez vezettek. A részletesebb számítások szerint a növekedési ütem csökkenése mögött a szolgáltatások arányának növekedése, a megtakarítások lassúbb emelkedése, és a tőkeigényesség növekedése húzódik meg. Ez utóbbi jelenségben nemcsak a munka technikai felszereltségének növekedése, hanem az energiaszektorban és a környezetvédelemmel kapcsolatban szükséges nagyobb beruházási igények is tükröződnek.

Dél-Európában az 1990-ig terjedő növekedés ütemét magasabbra becsülik, évi 4,9–6,7%-ra. Az idesorolt országok nagyobb növekedési lehetőségeit a megtakarítási hányad várható növekedésének, és a külföldi tőkebehozatal szerepének tulajdonítják.

¹UN–ECE Features, 1978. március 3.

Ezeknek az országoknak a fejlődése változatlanul erősen függ a fő kereskedelmi partnereiknél kialakuló gazdasági helyzetétől.

A további gazdasági növekedés alapvetően a termelékenység emelkedéséből származik, ez pedig mindenekelőtt a műszaki haladásra, a beruházásokra, a termelés diverzifikálására, a vállalatok közötti specializáció és munkamegosztás növekedésére épül. Ez utóbbi tényezők eddig inkább csak az iparosodott országokban érvényesültek. A fejlettebb országok a jövőben várhatóan e szempontból is jobban bekapcsolódnak a világgazdaságba és segítik „az új gazdasági rend” kialakulását.

Az országok közötti interdependencia növekedése folytán a világkereskedelemben két lényeges változással kell számolni és mindkettő az ipari struktúrák kölcsönös egymáshoz igazítását teszi szükségessé. Az egyik tényező az iparosodott országok fokozódó deficitje az energiaköltségek növekedése folytán, a másik a fejlődő országok behatolása ezen országok piacára az acélipar, a textilipar, az elektronika, a hajógyártás és más ágazatok területén.

A fejlett és a fejlődő országok kapcsolatát – az ipari struktúra kölcsönös egymáshoz igazításának folyamatában – a tanulmány szerint mindenekelőtt a foglalkoztatottság és a munkaerő-piaci feltételek határozzák meg. A piacgazdaságokban az 1980-as években a munkaerő kereslet várhatóan viszonylag gyenge lesz.

A tanulmány kiemeli, hogy minél magasabb lesz a fejlett országokban a gazdasági növekedés üteme, annál könnyebbé válik a termelés szerkezetének hozzáigazítása az új feltételekhez. A kölcsönös alkalmazkodásban fontos szerephez jut az ipari kooperáció. A kereskedelmi kapcsolatok bővülése a fejlett és a fejlődő országok között az európai régió országain belül is előmozdítja az ipari kooperációt. A szocialista és tőkés országok vállalatainak együttműködése (együttes fellépése) kedvező lehetőségeket teremt ipari kooperációs kapcsolatok létesítésére a fejlődő országokkal.

RÉGI ÉS ÚJ ÜZEMEK HATÉKONYSÁGÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA²

A lengyel Tervgazdasági Intézet összehasonlító elemzést készített az ország textilipari vállalatairól azzal a céllal, hogy feltárja a különböző „életkorú” – és ennek megfelelően különböző műszaki színvonalat képviselő – állóeszközökkel felszerelt üzemek hatékonyságának különbségeit és azokat az okokat, amelyek e különbségeket létrehozzák és fenntartják.

Az elemzés egyrészt reprezentatív statisztikai adatokon, másrészt teljes körű felmérésen alapszik. Új üzemnek az 1969–1972 között létesített egységeket tekintették. A régi vállalatok közé azokat a textilipari egységeket sorolták, amelyek már 1960 előtt is termeltek és munkáslétszámuk 500 fő felett volt. E vállalatok közül 57-et vontak be a vizsgálatba és ezeket további négy csoportba osztották:

Az első csoportba a régi, nem korszerűsített üzemek kerültek, amelyeknél 1974-ben az állóeszközök növekményének értéke nem volt nagyobb az 1965 évi érték 50%-ánál.

²Jacek Moscicki tanulmánya alapján; Kształtowanie się efektywności starych i nowych obiektów. Prace Instytutu Planowania (Varsó) 1977. 48.sz. 121 oldal.

A második csoportba a dinamikusan fejlesztett vállalatokat sorolták, ezekben az állóeszközök bruttó növekménye az 1965 évinek legalább 200%-át tette ki.

A harmadik csoportba a lassú ütemben fejlesztett vállalatok kerültek, ahol az állóeszközök bruttó növekménye az 1965-ös évi 50%-ánál nagyobb, de 200%-nál kisebb volt; egyidejűleg az állóeszközökön belül az épületek bővítése meghaladta a 40%-ot.

A negyedik csoportba azokat a korszerűsített üzemeket állították, amelyekben az állóeszközök bruttó növekménye 50%-nál nem volt kisebb, s az épületek bővítése 40%-nál nem volt nagyobb.

Az egyes üzemcsoportokra négyféle összefoglaló hatékonysági mutatót határoztak meg:

$$E_1 = \frac{P_1}{B + K(a+n) + F n}$$

$$E_2 = \frac{P_2}{B + K(a+n) + F n}$$

$$E_3 = \frac{A}{K(a+n) + F n}$$

$$E_4 = \frac{N}{K(a+n) + F n}$$

ahol

E = összefoglaló hatékonysági mutató

P_1 = anyagmentes termelési érték

P_2 = forgalmi adó nélküli korigált anyagmentes termelési érték

A = tiszta jövedelem

N = nyereség

B = munkabér és egyéb nem anyagi jellegű költség

K = állóeszközök értéke

F = forgóeszközök értéke

a = az amortizáció százaléka

n = a lekötött eszközök normatív hatékonysági együtthatója

A négyféle hatékonysági mutató értékét a vizsgált üzemanyagcsoportokra az 1. sz. táblázat, a termelékenységi és állóeszközhatékonysági mutatók értékét a 2. sz. táblázat tartalmazza.

**A termelés hatékonyságának összefoglaló mutatói
1974-ben, üzemszoportok szerint**

Hatékonysági mutató	Uj üzemek	Régi, nem fejlesztett üzemek	Korszerűsített üzemek	Lassú	Dinamikusan
				ütemben	fejlesztett üzemek
E ₁	3,39	1,54	3,45	2,85	3,27
E ₂	1,57	1,35	1,76	1,65	1,73
E ₃	5,91	2,37	6,79	5,00	5,48
E ₄	2,16	1,90	2,80	2,41	2,45

2. sz. táblázat

**Termelékenységi és állóeszközhatékonysági mutatók
a négy üzemszoportra, 1974-ben**

Mutató	Uj üzemek	Régi, nem fejlesztett üzemek	Korszerűsített üzemek	Lassú	Dinamikusan
				ütemben	fejlesztett üzemek
Munkatermélekenység ($\frac{P_1}{L}$)	234,5	90,5	211,1	187,8	239,3
Állóalaphatékonyság ($\frac{P_1}{K}$)	1,19	0,63	1,35	1,01	1,11
A munka technikai felszereltsége ($\frac{K}{Z_L}$)	196,5	143,0	156,5	187,0	216,3
Munkatermélekenység II. ($\frac{P_2}{L}$)	108,5	79,4	107,7	108,7	126,8
Állóalaphatékonyság II. ($\frac{P_2}{K}$)	0,55	0,55	0,69	0,58	0,59

A mutatók értéke a régi üzemekre vonatkozó adat százalékában

Munkatermélekenység	259	100	233	208	264
Állóalaphatékonyság	188	100	213	160	175
A munka technikai felszereltsége	137	100	109	131	151
Munkatermélekenység II.	138	100	136	137	160
Állóalaphatékonyság II.	100	100	124	105	106

A fenti mutatókból kiolvasható legfontosabb következtetés az, hogy az új létesítmények hatékonysága nem múlja jelentősen felül a 30–50 évvel ezelőtti műszaki színvonalat képviselő régi üzemek hatékonyságát. Ha az új létesítmények és a rekonstrukció utáni modernizált üzemek hatékonysági mutatóit hasonlítjuk össze, úgy az utóbbiak minden esetben felülmúlják az előbbieket.

Ezek az eredmények jogosan váltanak ki meglepetést, hiszen elméletileg – a tervek és a műszaki dokumentáció szerint – az új üzemekben a termelés hatékonysági színvonalának kétszer akkorának kellett volna lennie, mint a régi gyárakban. A tervek és a tervnyek ilyen nagyfokú eltérésének okát a kutató abban látja, hogy az újonnan beindított objektumokban a tervezett gazdasági paramétereket csak nagy késéssel érték el. Ezt a „hosszú érési folyamatot” a tanulmány széles körű elemzésnek veti alá és nyolc közvetlen okát jelöli meg:

- Az adott üzem által gyártott termékek iránti kereslet nagyságának és összetételének helytelen megítélése. A termelési szerkezet utólagos hozzáigazítása a tényleges kereslethez a termelési költségek növekedését vonta maga után.

- A munkások alacsony szakképzettsége, különösen olyan esetekben, amikor a továbbképzéshez a beruházási folyamat végén, illetve már az új létesítmény üzemelése közben kezdtek hozzá.

- Az előzetesen túlságosan alacsonyra becsült munkaerőigény.

- A beruházók nem megfelelő érdekeltsége, s a tervezőintézetek felelősségének hiánya abban a tekintetben, hogy a tervezett objektumok valóban elérjék a hatékonyság előírányzott szintjét.

- Hibák és tévedések a műszaki dokumentációban, amelyek miatt a már működő objektumok pótlólagos ráfordításokat igényelnek.

- Nehézségek az új berendezések és gépek kezelésében.

- A szállított gépek és berendezések gyakori meghibásodása.

- Szervezési hiányosságok, nyersanyag- és alkatrészellátási nehézségek.

A beruházások hatékonyságára vonatkozóan idézett adatok alapján a tanulmány azt állapítja meg, hogy a leghatékonyabb beruházás a régi objektumok rekonstrukciója. Fontos tényező az is, hogy ezekben a beruházásokban az építési hányad alacsony. A korszerűsítésre fordított investíciók hatékonysága 40%-kal múlta felül az új beruházásokét. A beruházások többi formája nemcsak a korszerűsítéseknél kevésbé hatékony, hanem az új beruházásokénál is – mint például a lassú ütemben bővített régi üzemek esetében.

Ozsvald Éva³

³ Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

A VÁLLALATI MAGATARTÁS KUTATÁSA A LENGYEL GAZDASÁGBAN⁴

A Varsói Egyetem és a Tervezési- és Statisztikai Főiskola munkatársai 1972–1975 között kísérleti vizsgálatokat folytattak 12 lengyel vállalatnál. A kutatás a fogyasztási cikkek piacán tevékenykedő ipari és kereskedelmi vállalatok működésének, szervezetének és elsősorban irányítási rendszerének feltárására irányult.

Már az előzetes elemzések is megmutatták, hogy e kutatást nem lehet csupán az ún. formális irányítási rendszer vizsgálatára korlátozni. A hagyományos felfogás szerint csak azok az eszközök tartoznak a szocialista irányítás rendszerébe, amelyeket a központi gazdaságirányítás hozott létre, hogy a gazdálkodó egységek döntéseit és tevékenységét a kívánt irányba befolyásolja. A gyakorlatban azonban számos, nem-formális tényező is hat, és gyakran a formális eszközök hatása is eltér a tervezettől. A vállalat dolgozóinak és vezetőinek hivatalos értékelése és jutalmazása mellett mindig vannak értékelések és jutalmak a közvélemény, illetve más vállalatok, valamint a különböző felsőbb irányító szervek részéről is. Közismert pl. Lengyelországban, hogy e szervek némelyike a vállalatok munkáját nem az érvényben lévő mutatószámok, hanem egyéb szempontok alapján értékeli. A kereslet és a kínálat közötti egyensúly hiánya mellett gyakoriak az olyan szituációk is, amikor a vállalat partnereivel szemben speciális, nem-formális ösztönzőket alkalmaz (pl. különféle plusz-szolgáltatásokat a kívánt áruszállítás érdekében).

E tényezők hatására megváltozik a formális irányítási eszközök hatékonysága, sőt hatásiránya is. Egyes árak, vagy prémiumok elvesztik jelentőségüket, miközben mások energikusabban kezdenek hatni. A vállalat részére kiadott mutatószám-feladatokat gyakran alárendelik olyan, nem-formális céloknak, mint pl. a dolgozók jövedelmének, vagy átlagkeresetének maximalizálása. Függetlenül attól, hogy hogyan értékelhetők ezek a jelenségek, előfordulásuk tény, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni az irányítási rendszer elemzésénél és alakításánál.

Az irányítás tehát nemcsak „fentről” a központi szervek részéről, hanem „oldalról”, sőt „lentől” is történhet. A formális rendszer, amelynek fő tényezője a „fentről” történő irányítás, csak része a szocialista gazdálkodás általános irányítási folyamatainak. Ez azonban az a döntő tényező – vagy legalábbis annak kellene lennie –, amely megadja az irányítási folyamat fő irányvonalát. Egy adott gazdaságirányítási rendszer hatékonysága nagymértékben függ attól is, hogy mennyire veszi figyelembe a nem-formális tényezők hatását és mennyire képes ellenőrizni a vállalatok tevékenységét. Ennek feltétele viszont, hogy az irányító szervek ismerjék a vállalatok reagálását a kívülről – a központi gazdasági és politikai vezetéstől, a társadalmi szervezetektől, a fogyasztóktól stb. – jövő hatásokra, jelzésekre.

A kutatás során egy teljes éven keresztül rendszeresen figyelték a kiválasztott vállalatok tényleges reagálási módjait. A megfigyelés a széles értelemben vett döntési folyamatokra terjedt ki. Ezen belül elsősorban a döntések okait, céljait, a döntéshozatal eljárási módjait és az irányítási eszközöket és kapcsolatokat elemezték.

⁴Janus Beksiak és Barbara Czarniawska cikke alapján; Sposoby reakcji prezdsiębiorstw w warunkach socjalistycznego systemu zarzadzania. Ekonomista (Varsó), 1977. 2.sz.

A döntések *okait* két kritérium szerint osztályozták: (1) felsőbb szervektől, partnerektől eredő, vagy vállalaton belüli okok; (2) a befolyás jellege és erőssége, kötelező vagy csupán ösztönző hatás, csak a döntés irányát jelzi, vagy meghatározott megoldást is ad.

A vállalatok vezetői által deklarált célok nyolc fajtáját különböztették meg: (1) a fogyasztók igényeinek kielégítése; (2) a közvélemény megnyerése; (3) a vezetés és a dolgozók maximális jövedelmének a biztosítása, a vállalat pénzügyi eredményeinek a maximalizálása; (4) a vezetés és a dolgozók munkájának megkönnyítése; (5) a vállalat szervezetének és működésének tökéletesítése; (6) a szállítókkal, partnerekkel való jó viszony biztosítása; (7) a felettes gazdasági szervek elismerésének elnyerése; (8) a politikai és adminisztratív szervek elismerésének kivívása. Figyelembe vették azt is, hogy egy adott döntésnél több cél is vezérelheti a döntéshozókat, ezért külön kérték a fő cél megjelölését is.

A döntéshozatal *eljárési módjával* kapcsolatban három elemet – a döntés információs alapját, a megvizsgált változatok számát, valamint a választásnál alkalmazott módszereket – vették figyelembe. E kritériumok alapján megkülönböztették

- a teljes, vagy nem teljes információk alapján hozott döntéseket;
- az 1, 2, 3 és több változat vizsgálatán alapuló döntéseket;
- a választás módja alapján „kalkuláló” (formális, és nem-formális elemzéseket), vagy „nem kalkuláló” (intuitív, tapasztalati, rutin stb.) döntéseket.

Az irányítási eszközök és kapcsolatok elemzése során a vállalatok viselkedésének négy alaptípusát különböztették meg:

1. Erősen utasítások útján irányított vállalat, amely gyenge visszahatást gyakorol a felsőbb szervekre, és nem túl aktív a partnerekkel szemben; ez tehát az „engedelmes” vállalat.
2. Erősen utasítások útján irányított vállalat, amely azonban igyekszik befolyásolni a felettes szerveket. Az ilyen „küzdő” egységek leggyakrabban a partnerekkel való kapcsolatokban is igen aktívak.
3. Erősen „felülről” irányított vállalat, amely gyenge hatást gyakorol a felsőbb szervekre. Vállalati kapcsolatait sem jellemzi erős aktivitás, ezeknél is szerepet kezdenek játszani a parametrikus eszközök. Ezeket a vállalatokat „nyugodtak”-nak nevezték.
4. A felettes szervek által gyengén irányított vállalat, amely jelentős tevékenységi szabadsággal rendelkezik, s igen aktív a partnerekkel és az alárendelt egységekkel szemben. Gyenge aktivitást mutat viszont a felettes szervekkel szemben. Ezeket tekintik az ún. „független” vállalatoknak.

A megfigyelt vállalatok döntéseinek a fenti szempontok alapján történő feldolgoása lehetővé tette néhány általános reagálási alaptípus körülhatárolását. Ezeknek a változatoknak a jellemzői (pl. okai, céljai, eszközei, kapcsolati rendszerei) többnyire tartalmilag is összetartoztak, kölcsönösen kiegészítették és magyarázták egymást.

Az *első* alapvető reagálási típushoz azok a vállalatok tartoznak, amelyek elsősorban saját maguk számára kívánnak előnyöket biztosítani, főképpen a vezetés és a beosztottak munkájának megkönnyítése érdekében. Orientációjuk lényegesen erősebb a fogyasztók, s gyengébb a felsőbb szervek felé. A felsőbb szervek megalégedettségét főleg

a formális finansziális eredményeken keresztül kívánják elérni. Abban az esetben, ha erős a felettes szervek irányító (direktív) tevékenysége, saját kényelmük biztosítása érdekében még küzdeni is képesek. Jellemző tulajdonságuk az erős visszahatás a felsőbb szervekre (alkudozás, nyomás gyakorlás, a döntések megfellebbezése stb.). Tevékenységük irányának a kiválasztásánál főleg rutinton és intuíción alapuló eljárásokat alkalmaznak.

A *második változat* a „kereskedői” beállítottságú, azaz főleg a fogyasztókra és a saját előnyére orientálódó vállalat. Elsősorban magas jövedelmekre, valamint a munka megkönnyítésére törekszik. Ezeknek a törekvéseknek az összeegyeztetése nem könnyű, ezért célkonfliktusok előfordulása gyakori jelenség. A felsőbb szervekre való orientációnak, illetve a felsőbb szervektől származó okoknak nincsen nagyobb jelentőségük. A visszahatás is gyenge a felsőbb szervekre. Az irányító szervekkel való kapcsolataikban azonban igen nagy a parametrikus eszközök részaránya. A partnerekkel szemben igen aktív, különösen erős kézzel irányítja az alája tartozó egységeket.

A *harmadik* vállalati típusra az jellemző, hogy egyenlő mértékben törekszik saját előnyeire, a fogyasztók igényeinek kielégítésére és a felettes szervek elismerésére. Az ilyen sokirányú orientáció törvényszerűen gyakori célkonfliktusokat von maga után. A felettes szervek erős (főleg utasításos jellegű) irányítása érvényesül. A döntéseknél sajátos eljárást alkalmaznak: szerény információs alapon igen sok változatot dolgoznak ki, s ehhez széles körű formális számításokat végeznek. Ezek alapvető célja a külső követelményekhez való passzív alkalmazkodás formális igazolása. A felettes szervekkel és az egyéb gazdasági egységekkel kapcsolatos aktivitás szinte teljesen hiányzik. A felettes szervekkel szembeni viselkedésük „engedelmes”-nek tekinthető.

Logikai úton számos további viselkedési mintát, reagálási változatot is ki lehetne dolgozni. A lengyel szakemberek szerint ezek azonban inkább munkahipotéziseknek tekinthetők, amelyek alátámasztására további széles körű empirikus vizsgálatokra lesz szükség.

dr. Sternthal János

A SVÉD IPAR ÉS A NEMZETKÖZI KÖRNYEZET⁵

A Svéd Vezetőképző Intézet (Swedish Institute of Management) és a Stockholmi Közgazdasági Főiskola (Stockholm School of Economics) 1972–1974 között nagyszabású vizsgálatot végzett. A vizsgálat célja az volt, hogy tisztázzák Svédország szerepét a nemzetközi vállalatok elterjedése következtében jelentősen megváltozott gazdasági környezetben; továbbá, hogy választ kapjanak arra, hogyan alakul Svédország jövője a multinacionális vállalatok szerepének növekedése tükrében. E vállalatok világgazdasági jelentőségét érzékelteti, hogy 1971-ben 300 milliárd dollár forgalmat realizáltak és közel 8

⁵G. Hedlund – L. Otterbeck könyve alapján; *The Multinational Corporation the Nation State and the Trade Unions: An European Perspective*. Kent (Ohio) 1977. Kent State University Press, 217. oldal

millió ember dolgozott multinacionális vállalatnál. A vizsgálatot indokolta, hogy a svéd ipar is szívesen él a külföldi beruházások lehetőségével. Az egy főre jutó külföldön befektetett tőke aránya itt magasabb, mint az Egyesült Államokban. Nemcsak a svéd vállalatok fektetik be szívesen tőkéjüket külföldön, hanem a külföldi beruházóktól sem zárkóznak el; 1975-ben több, mint 100.000 fő dolgozott külföldi tulajdonú svédországi vállalatnál. A fentiek alapján Svédország igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a nemzetközi vállalatok jövőbeni szerepének feltárására irányuló kutatás színterét képezze.

A vizsgálat során néhány általános kérdést is tisztázni kívántak. Ilyen például, hogy miért fizetődik ki a vállalatoknak, ha beruházásaikat külföldön valósítják meg? Vállalati szinten a fő indíték természetesen a profit növelése, amely ha nem is azonnal, de hosszú távon mindenképpen bekövetkezik. A külföldi beruházásokkal járó profit növekedése több tényezőre vezethető vissza. A nemzetközi vállalatoknak módjukban van, hogy tőkéjüket a legkedvezőbb termelési feltételekkel rendelkező országokban fektessék be. Méreteik, valamint a felvevő piac méretei miatt (amely több országról lévén szó, jelentősen megnagyobbodik) a nagyságrendi megtakarítások óriási szerephez juthatnak. Ehhez járul még, hogy a munkaerő szakképzettségi színvonala szerint egymástól eltérő munkaerő-piacok állnak rendelkezésükre, így a szakképzett és az alacsonyabb fokú képzést igénylő munkákat különválaszthatják, egy-egy országba koncentrálhatják. Mindez együtt a multinacionális cégek számára jelentős külön profit realizálásának feltételeit teremti meg.

Svédországban a nemzetközi vállalatokkal kapcsolatban az utóbbi években e vállalatok foglalkoztatottságra gyakorolt hatásai kerültek a viták középpontjába. Pozitív és negatív tendenciák egyaránt érvényesülnek, ezért egyértelmű állásfoglalásra ezideig senki sem vállalkozott. Bizonyos intézkedések azonban születtek a multinacionális vállalatok tevékenységének befolyásolására. Jó példa erre a központi bank javaslata, miszerint a külföldi beruházásokhoz szükséges hitelek odaítélésénél kritériumként ne csak a fizetési mérleg egyensúlyát vegyék figyelembe, hanem tartsák szem előtt e beruházásoknak a svéd ipar fejlődésére és a foglalkoztatottságra gyakorolt hatását is. A javaslatot realizáló jogszabály 1974-ben érvénybe is lépett.

A multinacionális vállalatok az újszerű gazdasági feltételek mellett több társadalmi és politikai problémát is felvetnek. E problémák megoldása sokszor meghaladja egy-egy tőkés ország kormányának és politikai irányító szerveinek lehetőségeit. Ezt felismerve a különböző nemzetközi szervezetek is – így többek között az OECD, az ENSZ és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) – több kísérletet tettek arra, hogy a nemzetközi vállalatok tevékenységét valamilyen formában „kordában tartsák”, jogszabályok közé szorítsák.

A multinacionális vállalatok elterjedése tulajdonképpen a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedésének egyik megnyilvánulási formája. E folyamat során egy új típusú világgazdaság kialakulásának lehetünk tanúi. Az egyes országok gazdasági tevékenysége mind szorosabban fonódik össze és ez végső soron egy „*átfogó ipari rendszer*” kialakulásához vezet, amely rendszer alkotó elemei (az egyes országok) egyre kevésbé függetlenek egymástól.

A különböző országokban megvalósuló gazdasági folyamatok mindinkább összekapcsolódnak, egymás függvényeivé válnak. A fejlődés e tendenciájára minden ország más-

más módon reagál. Reakcióik többnyire három kategóriába sorolhatók, törekvéseiket az alábbi háromféle célkitűzés determinálhatja:

- az ország *függőségi* kapcsolatainak erősítése (fejlődő országok);
- *függetlenségre* törekvés, merev elzárkózás az idegen beruházásoktól;
- *kölcsönös függőségre*, a nemzetközi munkamegosztásból fakadó előnyök realizálására irányuló gazdaságpolitika.

A gyors változások és az egyes országok különböző – gyakran egymástól eltérő, illetőleg egymásnak ellentmondó – törekvései miatt a jövő egyértelmű prognosztizálása megoldhatatlan feladatnak tűnik. Ugyanakkor elsődleges fontosságú a lehetséges fejlődési irányok körvonalazása, a jelenlegi körülményeken alapuló alternatív lehetőségek felvázolása.

A svédországi vizsgálat azt a célt tűzte ki maga elé, hogy – figyelembe véve a fentiekben körvonalazott újszerű nemzetközi gazdasági helyzetet – feltárja Svédország jövőbeli fejlődési lehetőségeit, az ország előtt álló, az „átfogó ipari rendszer” új feltételeihez alkalmazkodó alternatív lehetőségeket.

A változások hatásait három oldalról, az *iparvállalatok*, a *kormányiszervek* és a *szakszervezetek* szempontjából vizsgálták. A rendelkezésükre álló számos prognosztizálási módszer közül (regresszió elemzés, ökonometriai modellezés, delphi-módszer stb.) választásuk végül is a *mélyinterjú módszerére* esett. Az interjúk során ún. forgatókönyvtechnikat alkalmaztak. Összesen 108 interjút készítettek nemzetközi vállalatok és kormányiszervek vezetőivel, valamint szakszervezeti vezetőkkel. Az interjúk során a megkérdezettek véleményeit arra vonatkozóan gyűjtötték össze, hogy szerintük hogyan alakul Svédország jövője a következő 10 évben. Ennél hosszabb távú előrejelzésre nem vállalkoztak, mert nagy valószínűséggel állítható, hogy 20–30 év múlva a mai szervezetek helyébe egészen más típusú intézmények lépnek és így az előrejelzés alapjaiban válna értelmetlenné.

A forgatókönyvek szerepe az interjúk során az volt, hogy a megkérdezetteket tájékoztassa az addigi vizsgálatok főbb eredményeiről, megismertesse velük az elképzelhető főbb fejlődési irányzatokat és ezáltal az interjú-alanyokat nagyobb aktivitásra ösztönözze.

Háromféle forgatókönyvet: „A”, „B” és „C” variánst dolgoztak ki. Mindegyikük egy-egy fejlődési alternatívát tartalmazott; ezeket az alábbiakban röviden ismertetjük.

„A” forgatókönyv

Az állam közvetlenül beavatkozik a politikai és gazdasági életbe a termelés országokénti specializációjának fokozása érdekében. Ezzel egyidejűleg a konkrét gazdasági döntéseknél a vállalatok a jelenleginél „szabadabb” kezet kapnak. Megszűnnek a ma érvényben lévő kereskedelmi korlátozó intézkedések és az egyes országok nem támasztanak semmiféle akadályt a külföldi tőke-beruházásokkal szemben. A gazdaságpolitikát általában liberálisabb szemléletmód határozza meg.

„B” forгатókönyv

Az országok gazdaságpolitikáját mindinkább egy befelé forduló szemléletmód határozza meg. A gazdasági tömörülések szerepe csökken, az állami szintű döntéseket egyre jobban a protekcionizmus szellemében hozzák. A kereskedelmi és más együttműködési formákat erősen korlátozzák.

„C” forгатókönyv

Az országok kormányservei és politikai irányító testületei felismerik, hogy az egymástól elszakítva, függetlenül létező államok a gazdasági fejlődés intenzifikálásának gátló tényezői, hogy az autarchiás törekvések ellentmondásban vannak a világgazdaság fejlődését jellemző általános tendenciákkal. E felismerés eredményeként arra törekednek, hogy a multinacionális vállalatok tevékenységét ne külön-külön egy-egy ország, hanem nemzetközi szinten, több állam együtt, a köztük létrejött megállapodások szellemében befolyásolják. Az e vállalatok működését érintő jogszabályokat világszerte általános érvényűnek fogadják el, a problémák átfogó, világméretű megoldására törekednek. Az országok közti politikai ellentétek jelentősen csökkennek. E gazdaságpolitika fő jellemzője a tudatosság, a változások és a változtatásokhoz való alkalmazkodás szükségességének felismerése, a megoldások módozatainak „együtt-keresése”, szoros együttműködés az egyes országok kormányservei között.

Mindhárom forгатókönyv az általános fejlődési irány bemutatása mellett a várható nemzetközi szintű intézkedéseket és ezek svédországi következményeit is felvázolta.

Az interjú-beszélgetések három szakaszban folytak. Először (a forгатókönyvek ismertetése előtt) saját elképzeléseikről kérdezték meg az interjú-alanyokat. Ezt követően ismertették a forгатókönyveket és az alábbi kérdéseket tették fel:

- Valószínűnek, illetve kívánatosnak tartja-e a forгатókönyvben felvázolt fejlődési irányokat?
- Véleménye szerint mely tényezők szólnak e tendenciák mellett és ellen?
- Hogyan látja a vállalat, a szakszervezet illetve a politikai szervezet jövőjét a forгатókönyvben leírt körülmények között?

A válaszok és vélemények röviden összefoglalva a következőképpen alakultak.

A nemzetközi vállalatok vezetői általában úgy látták, hogy az elkövetkező 10 évben a nemzetközi munkamegosztás tovább bővül; a „nemzetköziesedés” folyamata folytatódik, sőt erősödik. Az „átfogó ipari rendszer”-ben a kulcsszerepet továbbra is a magánvállalatok játsszák. Az állam mindent megtesz majd annak érdekében, hogy korlátozza a vállalatok hatáskörét, növelje saját befolyását, a gazdasági fejlődés tendenciáit ellenőrzése alá vonja. Jellemző volt, hogy a megkérdezett vállalati vezetők többsége védekező pozícióba helyezkedve reagált a kérdésekre. Igényt tartanak arra, hogy a kormány szintű – például egy-egy iparág külföldre telepítését, a nemzetgazdasági szinten létfontosságú ágazatok fejlődését stb. érintő – döntéseknél az eddiginél nagyobb beleszólási jogot kapjanak. Ugyanakkor mereven elzárkóznak attól, hogy a politikai vezeték aktívabb szerepet játszasson a vállalati döntések meghozatalánál. A vállalati vezetők véleményeit, úgy tűnik, az aktuális gazdasági események – jelen esetben a vizsgálat éveit jellemző olajválság következményei – erősen determinálták.

A szakszervezeti vezetők szinte egybehangzóan úgy vélekedtek, hogy a szakszervezeti mozgalom jövőjét a szakszervezetektől független tényezők alakulása határozza meg. Válaszaik többnyire így kezdődtek: „ha ...”. *Ha* a nemzetközi szakszervezeti mozgalom erősödik, *ha* a dolgozók szervezeti kellő információk birtokába jutnak a vállalatok elképzeléseit illetően és beleszólási jogot biztosítanak számukra a külföldi beruházásokat érintő döntéseknél, akkor a szakszervezetek támogatni fogják az ipar nemzetközivé válásának folyamatát.

Ha viszont megnehezítik, illetve lehetetlenné teszik, hogy a dolgozók nemzetközi szervezetekbe tömörüljenek, ha az ENSZ, OECD stb. nem vezet be általános, nemzetközi érvényű szabályozást és ha a munkavállalók érdekeit figyelmen kívül hagyják egy-egy külföldi beruházás megvalósításánál, akkor radikálisan fellépnek majd a multinacionális vállalatokkal szemben.

A politikusok (a kormányzerveknél dolgozók) véleményei alapján a kutatók úgy látták, hogy a politikai szféra fejlődése elmarad a gazdasági folyamatok fejlődése mögött; a változásokra csak lassan és akkor is gyakran csupán mérsékelten, nem kellő hatékonysággal reagál. A svéd parlament megkérdezett tagjai például sokkal kevésbé tájékozottak a multinacionális vállalatok kapcsán kialakult új fejlődési irányok tekintetében, mint a szakszervezetek vezetői, vagy a vállalati szakemberek. Véleményeik igen eltérően alakultak, de az eltérések elsősorban nem a különböző pártok felfogásai közti ellentétet, hanem inkább a megkérdezettek egyéni szakértelme és a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye közötti eltéréseket tükrözték. Döntő többségük az „A” és „C” forgatókönyvben vázolt fejlődési irányzatok mellett szállt síkra.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a vizsgálat során a megkérdezettek többsége a „C” forgatókönyvben vázolt fejlődési tendenciákat tartotta legvalószínűbbnek és egyben a legkedvezőbb alternatívának. E változat kölcsönös együttműködést tételez fel egyrészt a multinacionális cégek és a társadalom más szervezetei – így a szakszervezetek és a politikai szervezetek –, másrészt a nemzetközi munkamegosztás előnyeit realizáló országok között.

A vizsgálat eredményeinek összesítése után akcióprogramokat dolgoztak ki, külön stratégiát a vállalatok, a szakszervezetek és a politikai szervek részére. A stratégiák körvonalazásánál a „C” forgatókönyv alapszituációjából indultak ki, de figyelembe vettek bizonyos – a közeljövőben még várhatóan tapasztalható – protekcionista törekvéseket is. Ugy találták, hogy az akció-programok megvalósítása során számolni kell a különböző társadalmi, politikai és gazdasági csoportok közti érdekellentétekkel és ezek fejlődést-gátló hatásaival. A kutatók szerint az érdekellentétek főbb típusai a következők:

- Egy-egy országon belül a vállalatok és más típusú szervezetek (szakszervezetek, kormányzervek, politikai testületek stb.) különböző elvárásai, elképzelései, a jövőre vonatkozó különböző tervei közti ellentétek.
- A különböző országok azonos típusú szervezetei közti ellentétek. Ez a különböző országokban működő szakszervezetek stratégiai céljaira nézve mutatható ki legjobban.
- A központi és a helyi szervek eltérő hozzáállása, a felső szintű vezetés és az alsóbb irányító egységek érdekeinek ellentmondásai.
- Végül, a társadalom és a gazdasági élet vezető rétegeinek, valamint a dolgozó tömegeknek, a mindennapok emberének egymástól különböző felfogásmódja és érdekeltsége.

Ez az utóbbi mozzanat a svéd kutatás során nem kapott kellő hangsúlyt, hiszen a megkérdezettek mindegyike vezető beosztásban – valamely nemzetközi vállalat, szakszervezet vagy politikai szerv vezetőjeként – dolgozott. Ha a kutatás egyes következtetéseit csak fenntartásokkal fogadhatjuk is el, a módszertani megközelítés és a feltárt tények mindenképpen figyelemre méltóak.

dr. Szabó Ágnes

A DIVERZIFIKÁCIÓ INDÍTÉKAI AZ AMERIKAI IPARBAN⁶

A specializáció megtakarításokat eredményez és ezt csak a piac felvevőképessége korlátozza. Mi magyarázza mégis azt a paradox jelenséget, hogy – az egész gazdaság és a legtöbb piac folyamatos növekedése ellenére – a nagy- és középvállalatok nagyobb diverzifikációra törekednek?

A diverzifikáció kiküszöböli a specializáció egyoldalúságának kockázatát – ez a legelterjedtebb magyarázat. Ezt azonban többen elvetik, arra hivatkozva, hogy a részvényesek a kockázatot részvényeik diverzifikálásával anélkül is kikerülhetik, hogy feladoznának a specializáció előnyeit. Milyen más oka lehet a diverzifikációnak?

Választ keresve a fenti kérdésre, a tanulmány széles körű empirikus adatok segítségével vizsgálja a vállalatok magatartását és összehasonlítja a diverzifikációnak és a specializációnak a vállalatok jövedelmezőségére gyakorolt hatását. Két fejezet a diverzifikáció irányvaival foglalkozik, felfrissítve Michael Gort 1962-ben megjelent könyvét („Diverzifikáció és integráció az amerikai iparban”). A minta és a vizsgált időtartam eltérései ellenére a két vizsgálat lényeges megállapításai meglepően egybeesnek.

Az átfogó elemzés alapjául az a feltevés szolgált, hogy a diverzifikáció mértéke a különböző működési körökön belül elérhető tökehozadék várható nagyságával függ össze. A diverzifikáció növekszik, ha a várható hozadék a vállalat fő tevékenységén kívül eső területeken magasabb, mint a fő profiljának megfelelő területeken. A diverzifikációra irányuló törekvések végeredményben két tényező: egy „taszító” és egy „vonzó” hatás eredőjeként jelennek meg. A taszító hatás eltávolítja a vállalatot a várhatóan alacsony jövedelmezőségű tevékenységektől, míg a technológia vagy a vezetés területéről kiinduló vonzó hatás a várhatóan magas jövedelmezőségű, vagy erősen növekvő területek felé orientálja.

A diverzifikációt determináló tényezők meghatározása érdekében a tanulmány a változtatás igényét előidéző okokat a „vonzás és taszítás” hipotézise alapján elemzi. Négy változó szolgált a defenzív, taszító hatás gazdasági működésének megragadásához: két iparági szinten (a hozzáadott érték, illetve a termelékenység alapján számított ágazati növekedési ráta) és két vállalati szinten (a vállalat termelékenységének növekedése és piaci részaránya) érvényesülő tényező. Az elemzés azt mutatta, hogy az a vállalat

⁶Michael Gort, Henry Grabowski és Robert Mc Guckin tanulmányáról a National Bureau of Economic Research INC 1977. szeptemberi tájékoztatójában megjelent összefoglaló alapján.

lat törekszik a diverzifikáció növelésére, amely 1. kedvezőtlen kilátásokkal jellemezhető iparágban tevékenykedik, 2. egyéni jövedelmezősége kedvezőtlen és 3. a piaci részaránya magas.

A vonzás hatásával kapcsolatban a szerzők kimutatták, hogy a diverzifikációt nemcsak az eredeti tevékenységi körrel kapcsolatos pesszimista várakozások, hanem a potenciális új területre vonatkozó optimista remények is motiválhatják. A vonzó hatás elemzésénél a technológiai intenzitásra összpontosítottak, amit két mutató segítségével tettek mérhetővé: 1. a tudományos és műszaki létszám aránya az alkalmazotti létszámon belül (műszaki-alkalmazott arány) és 2. a kutatásban és fejlesztésben foglalkoztattak aránya az összes foglalkoztatott létszámon belül (K+F arány).

A diverzifikáció felé vonzó hatás nemcsak a technológia, hanem az irányítás oldaláról is jelentkezhet. A szerzők szerint a vezetők agresszív növekedési törekvése – a profit kilátásoktól függetlenül – önmagában is jelentkezhet. A diverzifikáció irányába ható agresszív magatartás méréséhez a szerzők a vállalat múltbeli növekedését elemezték. A növekedés mértéke a vállalat hatékonyságát és a fenti indítékokat egyaránt jól mutatja, ezért két szempontból is lényeges a diverzifikáció elemzéséhez.

A diverzifikáció és a jövedelmezőség összefüggéseit vizsgálva a szerzők számos olyan tényezőt vettek számításba, amelyek hatást gyakorolhatnak a vállalat jövedelmezőségére. Ezek között részben környezeti tényezők (pl. a kereslet ingadozásai, a termelési tényezők árának változásai), részben vegyes tényezők (pl. a vállalat versenyhelyzete, az iparág más vállalataival szemben), részben tisztán vállalati belső tényezők (pl. reklám, beruházás és diverzifikáció) kaptak helyet. A diverzifikáció és a jövedelmezőség összefüggéseit vizsgálva a modell a vállalat induló jövedelmezőségét, mint a diverzifikáció szükségességének mértékét értelmezte és ezt a diverzifikáció változásával kölcsönhatásban elemezte.

A tanulmány alábbi legfontosabb következtetései egybehangzóak Michael Gort már említett, 1962-ben készült tanulmányának főbb megállapításaival, s ezek ma is érvényesek:

1. Jól érzékelhető tendencia, hogy a nagy- és középvállalatok nagy része erősen diverzifikálódik.
2. Szignifikáns kapcsolat van a vállalat nagysága, s a vállalathoz tartozó tevékenységi körök száma között, de nem mutatható ki kapcsolat a vállalati nagyság és a vállalat súlyponti tevékenységének aránya között.
3. Az ugyanolyan nagyságú vállalatok közül a vertikális integráció magas fokán álló vállalatok kevésbé diverzifikáltak.
4. A diverzifikáció magas aránya csak néhány iparágra jellemző.
5. Leggyakoribb a diverzifikáció azoknál a vállalatoknál, amelyek az átlagosnál alacsonyabb növekedési ütemű és az átlagosnál magasabb koncentrációjú iparágban működnek és amelyeknél az átlagosnál magasabb a műszaki létszám aránya.
6. A diverzifikáció leggyakrabban azokra az ágazatokra irányul, ahol az átlagosnál magasabb a növekedés üteme és amelyekre a technológia gyors változása jellemző.

Ami a diverzifikáció meghatározóival kapcsolatos utóbbi következtetéseket illeti, a tanulmány empirikus eredményei következetesen alátámasztották a taszító hatásra vonatkozó hipotézist, míg a vonzó hatásra vonatkozó hipotézisnek ellentmondtak. A di-

verzifikáció a vállalati források újraelosztását jelenti, olyan körülmények között, amikor azoknak a súlyponti iparág területén való felhasználására már korlátozottak a lehetőségek.

Ezt a következtetést igazolták a diverzifikáció és a jövedelmezőség kapcsolatára vonatkozó megállapítások is. Ezek azt mutatták, hogy nincs bizonyíték arra, hogy a diverzifikált vállalatok általában jövedelmezőbbek, mint a specializáltak. Néhány adat a diverzifikáció mértéke és az osztalék nagysága közötti fordított összefüggésre utal. Másrésztől egy adott idő-intervallum alatt a jövedelmezőség és a diverzifikáció változásának iránya egybeesett. A szerzők ezt az eredményt a következőképpen értelmezik: 1. A diverzifikáció általában sikeres alkalmazkodást jelentett a vállalat súlyponti tevékenységében mutatkozó zavaró körülményekhez; 2. Azok a vállalatok, amelyek gyorsabban cselekedtek, sikereesebbek voltak mint azok, amelyek halogatták forrásaik újraelosztását.

B. E.

TERMELÉKENYSÉGI MINISZTÉRIUM AUSZTRÁLIÁBAN⁷

Ausztráliában 1976-ban Termelékenységi Minisztériumot hoztak létre. Ennek tevékenységéről adott tájékoztatást I. Macphee miniszter, a — Sidney-ben 1977. őszén tartott Nemzetközi Termelékenységi Konferencián. A következőkben a miniszter beszédének rövidített változatát adjuk közre.

A Termelékenységi Minisztérium fő feladata, hogy támogassa a kormányt egy olyan gazdaságpolitika megvalósításában, amely eltávolítja a termelékenység fejlődését hosszú távon fékező akadályokat, s ösztönzi a termelékenység javítását célzó akciókat. A Minisztérium a nyersanyagkitermelő, a feldolgozó és a szolgáltató ágazatokban működő állami és magánvállalatok gazdasági tevékenységét egyaránt segíteni kívánja.

A Minisztérium további feladata, hogy összefogja a termelékenység alakításával kapcsolatos — a különböző minisztériumok között korábban szétforgácsolt — tevékenységeket. Bár ezek a tevékenységek némiképp befolyásolták a termelékenység alakulását, egyetlen minisztérium sem tekintette fő célkitűzésének a termelékenység javítását. A létrehozott új minisztérium elsősorban az alábbi területekre koncentrálna erőfeszítéseit:

- termelékenység-fejlesztési programok kialakítása a különböző iparágakban és vállalatoknál;
- a munkaadók és a munkavállalók kapcsolatának gondozása;
- a környezeti adottságok és a munkaköri környezet elemzése;
- a korszerű management módszerek elterjesztése;
- az új technika alkalmazásának elősegítése;
- az innováció meggyorsítása;
- az ipari formatervezés támogatása;
- az ipari tervezés megalapozása.

⁷A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége Integrator c. bulletinjének 1978. januári száma alapján.

A termelékenység növelését célzó nemzeti stratégiát alapvetően hosszú távra kívánják megfogalmazni. Ennek érdekében részletes felméréseket végeznek, s megvizsgálják, hogy hogyan ösztönözhető a termelékenység javítása a társadalmi tevékenység különböző területein. A Minisztérium tevékenységének fontos eleme az Ausztráliai Termelékenység-fejlesztési Tanács támogatása. Hasonlóképpen szoros kapcsolatokat tartanak fenn számos más szervezettel is, például az Ipari Formatervezési Tanáccsal, a Szabványügyi Hivatallal, a Mérésügyi Intézmények Országos Társulásával, a Minőségellenőrző Szervezettel stb.

Ma már egyre többen kezdik felismerni, hogy a Minisztérium munkáját nem célszerű leszűkíteni, ugyanis a legkülönbözőbb területeken – a kormánynak nyújtott gazdaságpolitikai segítségtől kezdve, a konzultációkon át, egészen a szaktanácsadásig – fejthet ki igen hasznos tevékenységet. Ugyanakkor szükség van bizonyos súlypontok kiegészítésére is. A Minisztérium ezek meghatározásánál

- az ipari ágazatok,
- a vállalati tényezők, és
- az erőforrások termelékenységének oldaláról indult ki.

Az *ipari ágazatok* szempontjából közelítve a feladatokat, a hangsúlyt az ipar, a szak-szervezetek, a kormány, az oktatási intézmények és a kutatást végző szervezetek összehangolt együttműködésére helyezik. A különböző iparágak helyzetének részletes elemzése útmutatást nyújthat az ipar méreteivel, növekedési ütemével, az importversenyvel, a műszaki fejlődéssel és foglalkoztatással kapcsolatos jövőbeni kilátásokról. Az ilyen jellegű vizsgálatok lehetővé teszik a termelékenységet kedvezően befolyásoló hatások feltárását és ezek érvényesülésének elősegítését.

A második súlypont a *vállalati szintű* tényezők elemzése. Ezek közé a tényezők közé elsősorban a munkaerő-forrásokat, az anyagi ráfordításokat, a munkahelyi környezetet, a pénzügyeket, a technikát, valamint az áruk és a szolgáltatások minőségét sorolják. Ezek a tényezők természetesen szoros kölcsönhatásban állnak egymással. Rendkívül fontosnak tekintik, hogy a különböző szintű vezetőket meggyőzzék arról, hogy a termelékenység-növelés területén is új utakat kell keresniük. A termelékenység növelése új munkavégzési és információs rendszereket, az ipari egészségügy új normáit, új minőségi kritériumokat, a munka „tartalmának” reformját és a munkavállalók részvételére vonatkozó új – az „ipari demokrácia” összefoglaló névvel jelölt – koncepciók érvényesítését igényli.

A harmadik fő megközelítési irány az *erőforrások termelékenységével* kapcsolatos. Gyakran hallható, hogy olyan iparágak fejlesztésére van szükség, amelyek nemzetközileg komparatív előnyöket biztosító erőforrásokat és eljárásokat alkalmaznak. Ezt sokkal könnyebb elmondani, mint megvalósítani. Éppen ezért a Minisztérium gondosan vizsgálja e bonyolult probléma valamennyi vonatkozását, s részletes elemzések alapján kívánja felmérni Ausztrália – gazdag természeti erőforrásaiból adódó – termelékenységi potenciálját. A Minisztérium más programjaihoz hasonlóan ez a vizsgálat is széles körű együttműködésen alapul, s végrehajtásába bevonják a többi minisztériumokat, kormánysszervezeteket, továbbá a magánszektorban tevékenykedő managereket és a szakszervezeteket is.

Heves vita folyik jelenleg Ausztráliában arról is, hogy milyen fokú védelmet kell biztosítani a feldolgozó iparnak. A kormány a közelmúltban néhány fontos intézkedést

kívánt hozni a magas költséggel dolgozó, munkaigényes cipő-, ruházati- és textilipar területén. A döntések jobb megalapozása érdekében felkérték a Termelékenységi Minisztériumot, hogy a kiválasztott iparágak számára dolgozzon ki konkrét termelékenyséfejlesztési programot. Első lépésként a Minisztérium – a beindítandó program köréről és feladatairól – megbeszéléseket kezdett a három iparág képviselőivel és a szakszervezetekkel. A megbeszéléseket az iparágak vezetői és szakszervezetei egyaránt melegen üdvözölték és már az első összefüggésben felajánlották anyagi forrásaik központosítását. Ezzel is elő kívánták segíteni a költségszerkezet sokoldalú elemzését, majd a termelékenységi intézkedések végrehajtását. Ezután háromoldalú termelékenységi akciócsoportokat hoztak létre. A szövetségi szintű gazdaságpolitikát ugyanakkor egyeztettek a különböző ausztráliai tartományok – államok – gazdaságpolitikájával is. Ennek érdekében felkérték a szövetségi államok miniszterelnökeit, hogy jelöljenek ki egy, a termelékenységi ügyekért felelős minisztert.

A kormány kifejezésre juttatta, hogy a szóban forgó iparágak mindegyikében hatékony termelési kapacitások létrehozására és fenntartására törekszik, a termelési hagyományok, a műszaki ismeretek, a foglalkoztatottság, valamint a kínálat és divat „forrásainak” megőrzése érdekében. Az ipar támogatását azonban ésszerű szinten kívánják tartani, s ezért a Termelékenységi Minisztériumot annak vizsgálatával is megbízták, hogy a befektetések várhatóan milyen területeken eredményezik majd a lehető legnagyobb termelékenységnövelő hatást. A vizsgálat igen széles körű lesz (más minisztériumokat és szerveket is bevonnak a munkába), s a felmérés elvégzése több hónapot vesz majd igénybe. A program az iparágak termelékenységét befolyásoló valamennyi lényeges tényező vizsgálatára kiterjed. Ennek keretében foglalkoznak majd a vállalati tevékenység főbb elemeivel, így többek között az értékesítéssel, a munkavégzés környezeti feltételeivel, a gyártástechnológiával, a műszaki fejlesztéssel, valamint az ezekkel kapcsolatos, igen fontos emberi tényezőkkel.

A Minisztériumnak ez az első ilyen típusú átfogó programja. Ennek kell egyengetnie az utat a későbbi – más iparágakra is kiterjedő – hasonló természetű vállalkozások előtt. Ezeknek a termelékenység-fejlesztési programoknak a sikere elősegítheti, hogy a kormány konstruktív lépéseket tegyen a hatékonyabb és versenyképesebb ipari környezet kialakítása érdekében.

A program megvalósítása lényeges változásokat vonhat maga után a kormány, a vállalati vezetés és a szakszervezetek hosszú távú politikájában. Az ipari termeléssel kapcsolatos zöld könyv („A Jackson jelentés”), valamint a későbbi fehér könyv rávilágított a világgazdasági változásokhoz történő alkalmazkodás szükségességére. A korszerűen tevékenykedő kormányzatnak egyik legfőbb feladata e változások figyelemmel kísérése és befolyásolása. A Szövetségi Kormány által beindított háromoldalú program ehhez kíván segítséget nyújtani.

A termelékenység fejlesztésének háromoldalú – az ipari ágazatok, a vállalatok és az erőforrások oldaláról történő – megközelítéséből adódó programokat egyidőben, egymással összehangolva kívánják megvalósítani. A termelékenységgel kapcsolatos iparfejlesztési program keretében természetesen vizsgálják az egyik legfontosabb erőforrás: a munka termelékenységének az alakulását is. A kínálkozó gazdasági lehetőségek kihasználása szempontjából döntő fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a dolgozók milyen hatékonysággal újítanak, hoznak létre új anyagokat, termékeket és szolgáltatásokat.

kat, s milyen hatékonyan vesznek részt a termelés folyamatában. Hangsúlyozzák, hogy az iparnak az eddiginél jobban ki kell használnia az emberi tehetségben rejlő potenciális lehetőségeket. A termelékenység jelentős javulását eredményezheti, ha a vállalati vezetők és a dolgozók konstruktívabb megközelítésben szemlélik saját tevékenységüket, s az eddiginél jobban segítik a termelékenység javítására irányuló központi erőfeszítéseket.

S. J.

TERMELÉKENYSÉGI ANKÉT TATABÁNYÁN

A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari-, Munkaügyi Szakosztálya és Komárom megyei Szervezete 1978. március 9-én Tatabányán ankétot szervezett „A termelékenységről rendszerelméletben” címmel. Az ankétot Buda István munkaügyi minisztériumi államtitkár elnökölt. Előadást dr. Juhász Ádám nehézipari minisztériumi államtitkár tartott, ezt korreferátumok és vita követte.

Dr. Juhász Ádám előadásában kifejtette, hogy a népgazdaságunk több területét érintő krónikus egyensúly zavarok egymással szoros összefüggésben vannak, és nézete szerint az egyensúlyi problémák fő oka a kínálatot jelentősen meghaladó munkaerő-kereslet. Miután a foglalkoztatottak számának növekedése hosszabb távon sem várható, a munkaerő-mérleg egyensúlyának helyreállításában a termelékenység színvonalának növelése a kulcskérdés. A szolgáltatási szféra, s új munkahelyek számára többletlétszámot csak egyetlen módon lehet biztosítani: a meglévő ipari és mezőgazdasági termelőüzemek jelentős részénél a létszám abszolút csökkentésével.

A népgazdaság érdekeit szolgáló, elengedhetetlen munkaerő-átcsoportosítás forrása-ként elsősorban a szinten maradó, illetve a viszonylag lassan fejlődő vállalatoknál felszabadítható létszám jöhet számításba. Ilyen a nehézipar területén meglévő erőművek, bányák, a nehézevegypari üzemek jelentős része, a timföldgyárok, az alumíniumkohók, a gáz- és hőszolgáltató vállalatok. Az előadó véleménye szerint népgazdasági szinten is meg kell fogalmazni és politikailag is alá kell támasztani azt a célkitűzést, hogy a nem dinamikus fejlődő vállalatok létszámát abszolút értelemben csökkenteni kell, úgy, hogy ezt a termelékenység növelése kísérje. A létszámcsökkentést tudatosan, tervszerűen, a termelés egyidejű növelésével, az állóeszközök teljes mértékű kihasználása mellett kellene végrehajtani. Az egy-egy vállalatnál alkalmazott tervszerű létszámcsökkentés nemcsak az adott vállalatoknál járulna hozzá a munkafegyelem javulásához, a vezetőkkel és vezetettekkel szemben támasztható követelmények növeléséhez, hatása más vállalatokra, körzetekre, esetleg egyes megyékre is kiterjedhet. A Nehézipari Minisztérium területén ilyen jellegű munka elsőként a Bakonyi Bauxitbánya vállalatnál indult, ahol nemzetközi összehasonlítások alapján 1985-ig szóló programot dolgoztak ki a jelenlegi létszám évenként ütemezett – összesen 35%-os – csökkentésére, a termelés egyidejű kismértékű növelése mellett.

Juhász Ádám a továbbiakban felhívta a figyelmet a termelékenység nemzetközi ösz-

szezhasonlításának fontosságára, s hangsúlyozta, hogy a metodikai problémák nem jelenthetik az összehasonlítás jelentőségének megkérdőjelezését. Példákkal illusztrálta, hogy az összehasonlítás reális elvégzése milyen korlátokba ütközhet különösen akkor, ha az általunk előállított termék sok esetben nem azonos használati vagy piaci értékű, mint az összehasonlítás alapjául szolgáló külföldi termék. Ebből kiindulva a termelékenység értékbeli összehasonlítását biztosító egységes devizasorzó bevezetését javasolta akkor is, ha a terméket itthon használjuk fel.

Az előadó beszámolt arról a NIM felmérésről is, amely során a vállalatok saját maguk tárták fel, hogy jelenlegi termelékenységük az összehasonlításhoz alapul vett, azonos tevékenységet folytató, összevethető felszereltségű és kapacitású, legjobb külföldi üzemek termelékenységének csak 36%-át éri el. A felmérés alapján a minisztérium – a vállalatokkal folytatott konzultációk alapján – meghatározta az 1985-ig elérhető termelékenységi színvonalat. Hangsúlyozta, hogy a termelékenység növelése nem csupán vállalati, hanem makroszintű iparszervezési feladat is. A népgazdasági szintű feladatok közül az alábbiakat emelte ki:

- a termelékenység rendszeres elemzését (nemcsak a termelés területén!);
- a készletgazdálkodás szervezettségének javítását;
- a kooperációs készség fokozását;
- a szerződéses fegyelem megerősítését;
- a szakosított alkatrészgyártó és szolgáltató vállalatok létrehozását;
- az új beruházások világszínvonalú termelékenységét biztosító intézkedési programok kidolgozását;
- a szelektív termékfejlesztés termelékenység-növelést is szem előtt tartó megvalósítását;
- az üzem- és munkaszervezés jobb központi koordinálását;
- az iparszervezés népgazdasági szintű, többnyire ágazatközi feladatként jelentkező megvalósítását.

Az előadást négy korreferátum követte. Elsőként Szabó Imre könnyűipari miniszterhelyettes tartotta meg korreferátumát. A könnyűipari termelékenység alakulásának rövid bemutatása után felhívta a figyelmet arra, hogy a munkaerő-megtakarító intézkedéseket módszertanilag hatékonyabbá kellene tenni. A könnyűipar problémái közül behatóan foglalkozott az ipari tanulóképzés gondjaival és tervezett módosításával; a munkások betanításánál mutatkozó hiányosságoknak az árumínőséget befolyásoló következményeivel; a normák helytelen kialakításával. Ez utóbbival kapcsolatban megemlítette, hogy míg külföldön kalórianormák, nálunk – sokkal alacsonyabb színvonalú termelékenységet biztosító – elfoglaltsági normák vannak érvényben. Felhívta a figyelmet a rekonstrukció során korszerűsödő géppark kihasználásának fontosságára, a belső tapasztalatcserékben rejlő lehetőségek kiaknázására, s arra, hogy az ösztönzésnél bátrabban kellene nyúlni a bérdifferentiálás eszközehez. Ehhez a vállalatoknak nagyobb szabadságot lehetne biztosítani.

Bánki Pál, a Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője, kapcsolódva a bevezető előadáshoz, szintén hangsúlyozta a termelékenység nemzetközi összehasonlításának fontosságát. A termelékenység növelésének fő útját teljesítménykövetelmények előírásában jelölte meg. Ez nemcsak a teljesítménybérben dolgozók körének bővítését jelentené, hanem azt is, hogy az időbéresek elé is teljesítménykövetelményeket tűznénk. A

kereseti színvonalal kapcsolatban, a bázis-típusú szabályozó rendszert tartja követendőnek, s az „átlagbérfék” 6%-os szintjének emelését – vásárlóerő-növelő hatása miatt – helyteleníti.

Dr. Csépfalvi Károly, a NIM–TK műszaki-gazdasági tanácsadójának korreferátuma a számítástechnika termelés irányításban betöltött szerepét hangsúlyozta. A vezetőknek nem szükséges számítógépes szakemberré válniuk, feladatuk az eredmények értékelése és közkinccsé tétele.

Román Zoltán, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója egyetértett a bevezető előadás fő gondolataival és követendőnek ítélte a Nehézipari Minisztérium e téren tett kezdeményezéseit. Felhívta azonban a figyelmet arra, hogy a termelékenység növelése nemcsak a munka-, hanem az állóeszköz-, anyag- és energiaráfordításokkal való takarékoságot, a termékek minőségének, korszerűségének javítását és a termékszerkezet fejlesztését is követeli. Olyan ágazatokban tehát, ahol – a NIM vállalataival szemben – kevésbé kötött a technológia, nagyobbak lehetnek a konstrukciók túlméretezettségéből adódó anyagveszteségek, több a gond az állóeszközök időbeli és technikai kihasználásával, nagyobb a kapacitások konvertálhatósága; a termelékenység vállalatok közötti összehasonlításánál a munkaráfordítások összemérése csak az első lépés, a tartalékok feltárása érdekében részletesebb vizsgálatokra is szükség van. A nemzetközi (és hazai) vállalatok közötti összehasonlításokat más ágazatokban is el kellene terjeszteni, de a korábbi tapasztalatok és az ilyen összehasonlítások jelentős hibahatárai folytán kérdésesnek látja, hogy elő szabad-e írni kötelezően ilyen összehasonlítások rendszeres készítését és beszámoltatást az ehhez kapcsolt mutatók teljesítéséről. Befejezésül a korreferátum aláhúzta, hogy a termelékenység határozottabb növeléséhez a vállalatok ösztönzése mellett – a külföldi tapasztalatok szerint is – szükség van a termelékenység rendszeresebb mérésére és mélyebb elemzésére, ennek alapján a központi és az ágazati tennivalók kijelölésére, a vállalatok közötti és feletti tartalékokat kiaknázó akciókra.

Az előadást és a korreferátumokat követő élénk vitában a hozzászólók, többségében vállalati igazgatók, vállalati példákkal támasztották alá, illetőleg egészítették ki az elhangzottakat. Többen foglalkoztak a termelőlétszám csökkentésének, a vállalaton belüli minőségi munkaerőcsere nehézségeivel; a kiszolgáló folyamatok, a karbantartás, a belső szállítás szervezési problémáival; a gépek időbeli és technikai kihasználásának alacsony színvonalával; az új, nagy termelékenységű gépek termelési folyamatba való beillesztésének zavaraiival; a minisztériumok irányító tevékenységének hiányosságaival.

Buda István államtitkár, az ankét elnöke, zárszavában úgy értékelte, hogy az ankét elérte célját, fórumot biztosított a termelékenység problémáival foglalkozó szakembereknek, lehetőséget adott tapasztalatcserére, vitára, szemléletformálásra.

A TUDOMÁNPOLITIKA IDŐSZERŰ FELADATAI

A Minisztertanács ez évben határozatot hozott a hazai tudománypolitika időszerű feladatairól.⁸ Ennek során több évre szóló cselekvési programot rögzített a társadalmi, gazdasági fejlődéssel összhangban álló, a változó körülményeket rugalmasan követő tudománypolitikai cselekvés számára.

A Minisztertanács állásfoglalása az MSZMP XI. Kongresszusának a tudományos kutatást-fejlesztést érintő határozatain nyugszik. A párt kongresszusa értékelte a hazai kutatás-fejlesztés helyzetét, eredményeit és meghatározta a továbbfejlesztés irányait. Legfontosabb feladatul tűzte ki a társadalmi, a népgazdasági és a kutatási célok jobb összhangját, kölcsönhatásuk erősítését. A kongresszusi határozatok nyomán széles körű pártvizsgálat indult, amely átfogóan elemezte az MSZMP KB 1969-ben elfogadott Tudománypolitikai Irányelveinek megvalósítását, és kijelölte a végrehajtás meggyorsítását és teljesebbé tételét szolgáló feladatokat.⁹ E munka eredményeit is felhasználva született azután állásfoglalás a kutatásnak és a fejlesztésnek a termelés korszerűsítésével összefüggő feladatait illetően, az 1977. október 20.-i, a külgazdasági politika és a termelési szerkezet fejlesztésének irányelveivel kapcsolatos KB határozat részeként.

A Minisztertanács dokumentumai megjelölik azokat a főbb időszerű feladatokat, amelyek elősegítik a Tudománypolitikai Irányelvek gyakorlati érvényesítését, a tudomány közreműködését a termelési szerkezet korszerűsítésében, a hatékony tudománypolitikai cselekvést. Az előttünk álló legfontosabb feladat a legutóbbi években kibontakozó folyamatok meggyorsítása és elmélyítése, a hatékonyság fokozása, továbbra is biztosítva a tudományos kutatómunkához szükséges nyugodt, alkotó légkört, a stabilitás jegyében megőrizve és továbbfejlesztve eddigi eredményeinket. A kutatás-fejlesztés struktúráját a jövőben rugalmasabbá kell tenni, és fokozott szelektivitással következetesen hozzá kell igazítani a változó társadalmi-gazdasági környezet szabta igényekhez. Elő kell segíteni a társadalom, a gazdaság és a tudomány kölcsönös egymásra hatását. Ezért ki kell szélesíteni a tudománypolitika bázisát, felszámolva szűk szektorális jellegét.

A Minisztertanács értékelte a tudományos kutatás terén elért fejlődést és kritikusan mutatott rá a hiányosságokra. Többek között megállapította: a társadalom, a gazdaság és a tudománypolitika kívánatos összhangja a fejlődés ellenére még nem valósult meg. A gazdasági környezet, az érdekeltségi viszonyok még nem ösztönöznek megfelelően a fejlett gyártási eljárások alkalmazására, nem elég erős a törekvés a korszerű termelési szerkezet kialakítására. A vállalatok egy része még nem mindig él a kutatás, a műszaki fejlesztés, a vállalati szervezés eszközeivel a gazdálkodás hatékonyságának javítása érdekében. A kutatóbázis az indokoltnál lassabban igazodott a társadalmi, gazdasági környezet követelményeihez, fejlődése a célkitűzésekkel szemben extenzív jellegű maradt. Ez nehezítette a kutató-fejlesztő munka, a kutatói káderállomány minőségi színvonalának emelését, a kutatás-fejlesztés és a gyakorlat kapcsolatának elmélyítését. Az egyetemi

⁸ 1003/1978. (I.18.) sz. határozat. Magyar Közlöny, 1978. 3. szám.

⁹ Az MSZMP Politikai Bizottsága által 1977. júniusában elfogadott dokumentum; megjelent a Magyar Tudomány 1978. 9. számában.

kutatások feltételei kedvezőtlenek, a kialakult helyzet néhol már a korszerű oktatás feladatainak végrehajtását is fenyegeti. A nemzetközi tudományos munkamegosztásban rejlő lehetőségeket az elért fejlődés ellenére nem használjuk ki eléggé.

Az elfogadott dokumentumok – a tapasztalatból adódó következményeket is figyelembe véve – meghatározzák a tudománypolitika új súlypontjait, a cselekvés számára követendő fő irányokat. A tudományos kutatás előtt álló megnövekedett feladatok teljesítését, a társadalmi-gazdasági célokkal történő szorosabb összehangolás feladatát elsősorban a népgazdasági tervezés és a kutatás tervezés eddiginél jobb összekapcsolásával kell megvalósítani. Fontos, hogy a kutatás területén is következetesen érvényt szerezzünk a szelektív fejlesztés gyakorlatának. Ennek alárendelten kell kiemelt figyelmet fordítani a fejlett szocialista társadalom építésével összefüggő társadalomtudományi és a közvetlen gazdasági, a termelési szerkezet korszerűsítését elősegítő kutatómunkára, előtérbe állítva a kutatások komplex, interdiszciplináris felépítésű programok alapján történő irányítását.

A termelési szerkezet korszerűsítésével az iparban és mezőgazdaságban előtérbe kerülnek a kutatásigényes ágazatok, kultúrák. Iparunk fejlődése, a kutatásigényes szektorok súlyának megnövekedése, a gyors technikai fejlődésű, korszerű termékek gyártása kihat a kutatóhelyek és a termelés kapcsolatára is. A nemzetközi és a kedvező hazai példák azt bizonyítják, hogy a gyors műszaki fejlődést képviselő, egész szakmai kört, vagy gyártási folyamatot magukba foglaló vállalatoknál, a tudományos-technikai haladás eredményeinek a termelés területén történő hatékony alkalmazásánál az ipari szervezetekbe épült, ott folyó kutató-fejlesztő tevékenység kiemelkedő szerepet játszik. Elősegítve a fejlődési folyamatot, gondoskodni kell a termelés és a kutatás-fejlesztés harmonikus kapcsolatának egymásra épüléséről. A gazdasági, piaci érdekeltiségi viszonyok alakításával is elő kell mozdítani, hogy a vállalatok és a mezőgazdasági üzemek fogadóképessége, az új és korszerű technikai, technológiai megoldások alkalmazása iránti igénye növekedjék.

Mindazok a feladatok, amelyek ma a gazdaságpolitika középpontjában állnak – az ipar szelektív, a gazdaság intenzív fejlesztése, a szocialista gazdasági integráció elmélyítése, a külgazdasági kapcsolataink aktív fejlesztése – új feladatokat jelentenek a tudománypolitika, a kutatás-fejlesztés számára is. Gazdasági fejlődésünk megköveteli, hogy a műszaki-technikai téren gyorsan fejlődő, a világ gazdasághoz erősen kötődő területeken érjünk el számottevő előrehaladást. Így kap nagyobb jelentőséget a bonyolultabb, a termelékenyebb, a kutatás-fejlesztést egyre jobban igénylő munka. A jövőben, gazdasági erőnkhez mérten, csak néhány jól megválasztott, gyorsan fejlődő területen vállalkozhatunk az élvonalba kerülésre. Ez egyben a gazdasági célú kutatási-fejlesztési feladatok szigorú szelektivitását is megköveteli. A gyors technikai fejlődésű gazdasági ágazatok színvonalának emelésében, körének kibővítésében fontos szerepet kell betölteni a külföldi kutatási eredmények, licencek, know-how-k vásárlásának.

Az intenzív gazdaságfejlesztés a korszerű technika alkalmazása, a munkaerő, a beruházás hatékonyabb felhasználása révén valósul meg. Ezzel összefüggésben növekszik az úgynevezett intellektuális technológiák szerepe. A gazdálkodás hatékonyságának javításában a korszerű szervezési, vezetési, számítástechnikai, vagy akár a munkalélektani, üzemszociológiai ismeretek is éppoly jelentőségre tesznek szert, mint a szűken értelmezett műszaki-technikai kutató-fejlesztő tevékenység. E területek közül a munka- és

üzemszervezés különösen fontos a gazdálkodás színvonalának emelésében. Kritikusan meg kell állapítani, hogy a szervezés fejlesztése még ma is egyaránt gyenge pontja a gazdasági és a kutató-fejlesztő munkának. A vállalati szervezésben – miként a műszaki fejlesztésben is – nagyobb szerepet kell szánni a jövőben a korszerű külföldi megoldások átvételének.

Mindezek érdekében erősíteni kell a vállalati kutató-fejlesztő helyeket, javítani kell működésük műszaki és gazdasági feltételeit, a vállalati kutató-fejlesztő munka szervezettségét. Új együttműködési formákkal, céltársulásokkal is elő kell segíteni a vállalatok és a kutatóintézetek szorosabb kapcsolatának kialakítását. A kutatási bázist a jövőben a kutatás társadalmi, gazdasági kapcsolatainak, a kutatási eredmények fokozott hasznosításának jegyében kell fejleszteni. Ennek megfelelően kiemelten kell támogatni a vállalatok szervezetében működő kutató-fejlesztő helyeket és az egyetemeken folyó kutatómunkát. Az egyetemi oktatással, szakemberképzéssel szemben növekvő társadalmi, gazdasági igények kielégítése, az egyetemek szellemi kapacitásának jobb hasznosítása érdekében fokozottabban kell segíteni kiemelkedő színvonalú tudományos iskolák működését, erősíteni kell az egyetemi kutatási bázist. Szoros és a jelenleginél közvetlenebb kapcsolatokat kell kiépíteni az egyetemek és a kutatóintézetek között.

A Minisztertanács által kijelölt sokrétű, átfogó tennivaló végrehajtására a Kormány Tudománypolitikai Bizottsága 3 évre szóló konkrét munkaprogramot dolgozott ki. Ugyancsak a végrehajtás szervezését szolgálja, hogy a kutatások irányításában érintett tárcák, a termelési szerkezet korszerűsítését célzó minisztertanácsi határozat feladataival összhangban, intézkedési terveket készítenek.

dr. Kabai Vilmos¹⁰

MŰHELYVITA A TERMELÉSI SZERKEZET FEJLESZTÉSÉVEL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOKRÓL

Az OTTKT iparpolitikai kutatások Koordináló Tanácsának szervezésében 1978. január 31-én és február 1-én műhelyvitát rendeztünk „A termelési szerkezet fejlesztése” c. témában bejelentett kutatások eddigi eredményeinek és a további kutatási feladatoknak a megtárgyalására.

A műhelyvitán az Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet, az ÉGSZI, a Gazdaságkutató Intézet, a NIM IGÜSZI, a KSH és az MNB egy-egy, az Ipargazdaságtani Kutatócsoport 3. írásban előre kiküldött beszámolóját vitattuk meg, de a tanácskozás ennek kapcsán a struktúrafejlesztés és az ezzel kapcsolatos kutatások főbb általános kérdéseire is kiterjedt. A résztvevők száma mindkét napon mintegy 50 fő volt, felerészben kutatóhelyek, felerészben központi és ágazati irányító szervek részéről.

A tanácskozást Dreicin Józsefnek, az OT elnökhelyettesének tájékoztatója vezette be. E bevezető előadás visszatekintett a struktúrafejlesztéssel kapcsolatos munka eddigi

¹⁰A Tudománypolitikai Bizottság Titkárságának munkatársa.

tapasztalataira. Utalt arra, hogy a témakörben igen sok kérdés feltáratlan még és ezért a további kutatásokra fontos szerep vár. Kitért a struktúrapolitika és a hatékonyság problémáinak összefüggéseire, a struktúrafejlesztés hazai sajátos körülményeire és kiemelte, hogy legkevésbé a struktúrafejlesztés eszközszerének, a struktúrapolitikai célkitűzések realizálásának, a tervezéssel és a döntési rendszerrel való egybeépítésének a kérdései tisztázottak.

A műhelyvitát Román Zoltán, a Koordináló Tanács elnöke vezette. A 9 kutatási beszámolót – a szerzők rövid bevezetője után – először egy-egy opponens értékelté, ezt kérdések és hozzászólások követték. A következőkben a vita egészéből lesűrhető legfőbb tapasztalatokat kíséreljük meg összefoglalni.

Általános (vagy legalábbis a jelenlévők többsége által elfogadott vélemény) volt, hogy a gazdaság és az irányítás különböző szintjein a termelési struktúra fejlesztésének más-más indítékai, feladatai és eszközei vannak, de a különböző szintek tevékenysége között kellő összhangot kell biztosítani. Ugyanígy a struktúrafejlesztés elemzési-tervezési-döntési egységeit az ágazati sajátosságokhoz igazodva, kellő körültekintéssel kell kialakítani, alapjában termékek, termékcsoportok szerint, de figyelembe véve technológiai, piaci és ágazatok közötti összefüggéseket is.

Lényegében egyetértés mutatkozott azon kérdésben is, hogy a termelési szerkezet kritérium-rendszerek szerinti értékelése mellett a konkrét fejlesztési döntésekhez már értékmutatókra épülő gazdaságossági számítások alkalmazására van szükség. A termelési szerkezet fejlesztése összhangban kell hogy legyen a vállalati gazdálkodás és jövedelmezőség követelményeivel is. A vélemények abban is megegyeztek, hogy a szervezeti struktúra és a szervezeti változások jelentékeny szerepet játszanak a termékszerkezet korszerűsítési folyamatának realizálásában és hatékonyságában, továbbá, hogy a struktúrafejlesztés és a beruházások közötti kapcsolat lazább a kívánatosnál; sok az átfogó szerkezetfejlesztési stratégiából kiemelt beruházási döntés. Azt is megerősítette a vita, hogy „a minden piacon értékesíthető termékek” koncepciója a feladatot nem fogalmazza meg helyesen, a cél tulajdonképpen a nagyobb igényeket támaztó piacok kielégítésére való képesség és kapacitás kifejlesztése.

Természetszerűleg nem minden probléma kapcsán volt jellemző a nézetazonosság, számos kérdés megválaszolása még további kutatásokat kíván. E kérdések között első-sorban a következők érdemesek említésre:

- a kritériumrendszerek alapján való minősítéseknek adható szerep, kapcsolatuk a gazdaságossági számításokkal, a ráfordítások különbözőségének figyelembevétele a kritériumrendszerben;
- hogyan biztosítható a vállalatok gazdálkodásában olyan export ösztönzés, amely az egész gazdaság fejlesztésére, korszerűsítésére húzóerőt gyakorol és az export-hoz közvetve hozzájáruló vállalatok számára is kellő érdekeltséget biztosít;
- mi a kis- és középvállalatok szerepe a struktúra korszerűsítése szempontjából, milyen számban van szükség nagyvállalatokra, milyen kritériumok alapján lehet és célszerű szervezeti kérdésekben dönteni;
- hogyan biztosítható a kooperációs fegyelem olyan megerősítése, hogy az ennek hiányából adódó problémák ne ösztönözzék a vállalatokat felesleges önállítási törekvésekre, amelyekkel elveszítjük a specializáció és a tömegszerű gyártás országos méretekben való előnyeinek kihasználását.

Vita folyt még a struktúrafejlesztés mozgásteréről, ágazati sajátosságairól, az exportorientáció esetleges hatáiról, a struktúrafejlesztés és a hatékonyság többirányú kapcsolatáról, a központi és ágazati szervek közötti munkamegosztásról a fejlesztési koncepciók kialakításában és értékelésében.

A műhelyvita befejezéseként általános véleménycserét folytattunk a tanácskozási tanulságairól és a kutatások további koordinációjával kapcsolatos tennivalókról. A résztvevők hasznosnak ítélték a megbeszélést, mivel lehetőséget adott a különböző helyeken folyó kutatások megismeréséhez, az e témában dolgozó kutatók személyes kapcsolatainak kialakításához és megerősítéséhez és a különböző jellegű kutatóhelyek fel fogásának közelítéséhez.

Ugyanakkor a tanácskozás azt is megmutatta, hogy az elméleti-módszertani kutatók, az ágazati intézetekben folyó munka, valamint az egyes irányító szervek által szervezett módszertani vizsgálatok között még nem eléggé összehangolt a kapcsolat. A koordinációnak a továbbiakban arra kell törekednie, hogy az előttünk álló időszak legfontosabb problémáinak vizsgálatára ösztönözzön, a gyakorlati munkát hatékonyan segítő kutatásoknak határozottabb irányt mutasson, jobban összehangolt programot adjon. Ennek érdekében a következőkben a Koordináló Tanács az iparpolitikai kutatások más témaköreiben is szervez hasonló jellegű megbeszéléseket.

dr. Botos Balázs
a Koordináló Tanács titkára

AZ 1977. II. FÉLÉVBEN ELNYERT KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI FOKOZATOK

A közgazdaságtudományok doktora fokozatot nyerte el:

Hoós János: „Műszaki fejlődés, gazdasági struktúraváltozás, gazdaságirányítás” című disszertációja alapján.

Pillis Pál: „Mezőgazdasági modellek” című disszertációja alapján.

A közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot nyerte el:

Bajusz Rezső: „A személyszállítás megoszlására ható társadalmi-gazdasági tényezők és azok befolyásolása” című disszertációja alapján.

Csepely-Knorr András: „A termelésfejlesztés szabályozási összefüggéseinek vizsgálata a mezőgazdaságban” című disszertációja alapján.

Erős Gyula: „Az infláció (általában az árszint és az árszintemelkedés) egyes valutapolitikai összefüggései” című disszertációja alapján.

Inotai András: „A strukturális fejlesztés és a külső függőség csökkentésének koncepciója, eszközei és eredményei az andesi integrációban” című disszertációja alapján.

Lantos Imre: „A valutakonvertibilitás működése, feltételrendszerének összehasonlító elemzése egyes nyugat-európai országok tapasztalatai alapján (1960–1972)” című disszertációja alapján.

Matheika Márciusné: „Szocialista nemzetközi munkamegosztás és az európai KGST-országok gazdasági struktúrája” című disszertációja alapján.

Sándor Anna: „A holland struktúra alkalmazkodása a világgazdasághoz” című disszertációja alapján.

Sándor György: „Jugoszlávia nemzetközi gazdasági kapcsolatai” című disszertációja alapján.

Szakonyi László: „A termelésfejlesztés szabályozási összefüggéseinek vizsgálata a mezőgazdaságban” című disszertációja alapján.

SZAKIRODALOM

TÓTH TAMÁS: A VÁLLALATI KÜLPIACI POLITIKA ÉS ESZKÖZEI¹

A külkereskedelem, ezen belül kivitelünk fokozásának kérdése ma az érdeklődés középpontjában áll. Elismerés illeti tehát a Közgazdasági és Jogi Kiadót, amikor lehetőségeihez mérten segítséget nyújt az e területen felmerülő számos probléma megoldásához.

Tóth Tamás a „Vállalati külpiaci politika és eszközei” című könyvében a külső piacok sajátosságaival, a termelő és külkereskedelmi vállalatok külső piaci kapcsolataival, a piaci döntések mechanizmusával foglalkozik, és ezen keresztül a külkereskedelmi munka színvonalának emeléséhez kíván hozzájárulni.

A könyv három részre tagolódik. Az első rész a témaválasztást indokolja és a vizsgálandó területet határozza meg. A második részben foglalkozik a szerző a vállalati külpiaci tevékenység megalapozásával és azzal a lényegbevágó problémával, hogy miként lehet megismerni a külföldi piacokat, megítélni fejlődési irányzataikat. Végül a harmadik, leginkább gyakorlati rész az export-stratégia tervezési, irányítási és szervezési eszközeit foglalja össze.

Szerkezetileg az elméleti fejtegetések zömmel az első és második részben találhatók, a szerző azonban arra törekszik, hogy az elméleti fejtegetésekben is utaljon a gyakorlatra. (Az utalás akkor éri el célját, ha ezt a szerkezet is alátámasztja.) Elmélet és gyakorlat szervesen kapcsolódik egymáshoz, amikor a szerző arról is, hogy mi a piac. Nem elégszik meg azzal az általános meghatározással, hogy „Marx a piacot árucserék összességéként definiálja” és „a nemzetközi piac (világpiac) olyan árucserék összessége, ahol a cserékben résztvevő felek más országok természetes és jogi személyei”, hanem mindjárt utal arra, hogy számunkra a sajátos részpiacok, a piac teljes felvevőképességének töredékei is mennyire lényegesek. A konkurens nagyvállalatok számára érdektelenek lévén, itt kevésbé éles versengés közepette speciális igényeket elégíthetünk ki, és egyetlen ilyen szegélyszegelem elég nagy lehet ahhoz, hogy exportunk egészét, vagy legalábbis jelentős részét felvegye.

Az olvasó – és ezalatt nyilvánvalóan szakmailag érdekelt olvasó értendő – nagyon hasznos, tanulságos fejtegetést kap a termelővállalat és a külső piac kérdéseiről. A szerző világos, egyértelmű meghatározást ad az egyes kategóriákról és arról, hogy miért és hogyan dönt egy termelővállalat úgy, hogy exportra is (esetleg főként exportra) termeljen.

A kérdést úgy közelíti meg, hogy elsőként a termelővállalat üzletpolitikáját elemzi, leírva a vállalati cselekvést motiváló tényezőket. Az ismert motívumokat – cselekvési kényszer, megmaradásra való törekvés, optimális nyereség és mások – felsorolva, hozzáteszi, hogy feltétlenül érvényesülő indíték az is, amit nem tud másként megfogalmazni, mint a „főhatóság jóindulatának megnyerése”. Ugyancsak világos megfogalmazását

¹Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 288 oldal.

adja a külkereskedelmi vállalat „termékének”, amikor azt írja, hogy az lényegében egy szolgáltatáscsomag; végső soron a külpiaci értékesítésben való jártassága, embereinek szaktudása, összeköttetései, piaci kapcsolatai, belső és külső szervezete. A termék sajátos, mert integráns része sajátos monopoljellege, amely monopólium végeredményben nem gazdasági, hanem a funkció ellátásának monopóliuma. Definíciójával egyben – közvetett módon – állást foglal és igennel felel abban a vitában, hogy szükség van-e elkülönült, csak külkereskedelemmel foglalkozó vállalatokra.

Elgondolkoztató, különösen ma időszerű, kérdéseket vet fel Tóth Tamás, amikor a külpiaci politikának a magyar termelővállalatok gyakorlatában megnyilvánuló hiányosságait sorolja fel. Ilyenek a külső piac várható felvevőképessége vizsgálatának elhanyagolása, a tudatos piacszegmentáció hiánya, a fejlesztésre vonatkozó nemzetközi szakirodalom rendszeres feldolgozásának elhanyagolása, nincs a gyenge termékek kiszűrésére kidolgozott rendszer, hiányzik az átgondolt árstratégia. A külkereskedelmi vállalatokkal kapcsolatban súlyos megállapítás, hogy jelentős részük nem rendelkezik átfogó piacpolitikával.

A „hogyan kell” kérdése különösen ott kerül előtérbe, ahol Tóth Tamás a külkereskedelmi összpolitika értelmezésével foglalkozik. Egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy a külső piac és a belföldi termelővállalat közé a külkereskedelmi vállalat „mint közvetítő – szűrő – nevelő” ékelődik be. Főként a harmadik feladat ellátása az, amelyik hosszú távon a legtöbb eredményt hozhatja, ehhez azonban az is kell, hogy a külkereskedelmi vállalat jól ismerje a speciális szolgáltatást igénybe vevő termelővállalat igényeit, problémáit – amit ma még nem lehet állítani –, enélkül a nevelő hatás ugyanis elképzelhetetlen.

Felhívja a figyelmet a konjunktúrakutatás fontosságára és „lefordítja” a gyakorlat számára, mondván, hogy ismerni kell a cél- (vagy beszerzési) piacok általános konjunkturális helyzetének az általunk forgalmazott cikkek piaci helyzetére való kihatásait.

Külön fejezet szól – fontosságának megfelelően – a külkereskedelmi piackutatásról; hangsúlyozva, hogy helytelen a piackutatást arra korlátozni, hogy csupán az operatív munkát, az üzletek előkészítését, az ügyletek lebonyolítását segítse. Hosszabb távra szóló döntések megalapozása nem képzelhető el a piackutatás révén szerzett széles körű tájékozottság nélkül. Számatalan gyakorlati példa igazolta, hogy a vállalkozói kockázat ésszerű csökkentésének bevált eszköze a piaci lehetőségek előzetes feltárása. Való igaz, hogy a külkereskedelemben a piackutatás két alapvető válfaja közül az íróasztal-piackutatás elsőbbséget élvez a helyszíni piackutatással szemben; ez utóbbival kapcsolatban azonban az olvasóban felmerülhet a gondolat, hogy külföldi vegyesvállalataink sokat tehetnének a végső fogyasztói/felhasználói megítélés megismerésében, a szegélyszegmensek felderítésében.

A piacpolitika kialakítását és megvalósítását megalapozó előrejelzésekre a szerző néhány olyan módszert is ismertet, amely bizonyos idő múltán viszonylag kis munkárfordítással folyamatosan jól felhasználható rövidtávú előrejelzéseket ad.

A gyakorlati munka színvonalának emelése szempontjából nagyon hasznos útmutatásokat tartalmaz a könyv utolsó három – piactervezéssel és a szocialista piaci munkával foglalkozó – fejezete. Elgondolkoztató, hogy a külkereskedelmi munka színvonalának jelentős és folyamatos javulása ellenére több vállalatnál még mindig hiányoznak olyan, a piaci munkához elengedhetetlen információk, mint a cikkenkénti, illetve cikk-

csoportonkénti naprakész forgalmi összesítések, nem szervezett az általános konjunkturális és piaci helyzet figyelése; nincs konkurrenciafigyelés, nincs vevőkörre vonatkozó, írásban rendszerezett információs anyag.

A szerző következetesen és jórészt sikerrel törekszik arra, hogy megmutassa, „hogyan kellene csinálni”, mi lenne az ideális, s ehhez számos illusztrációt ad, idézetet hoz. Ugyanakkor éppen a „hogyan” nem kerül elég közel a gyakorlathoz. A napi munkában elmerült, állandó időzavarral küzdő szakmabelinek az az érzése támadhat, hogy a javasolt módszerek egyik-másikának (pl. a döntéselőkészítő technikák) alkalmazása valahol a távoli jövőben van. Talán célszerű lett volna egy-két olyan kevésbé időigényes, egyszerűbb eljárást is bemutatni, amellyel szintén emelni tudjuk e tevékenység színvonalát. Féltő ugyanis, hogy az őszintén fejlődni akaró szakemberek is lemondanak a fejlettebb tudományos módszerek alkalmazásáról és megmaradnak az addig követett rutinmunkánál akkor, ha a javasolt új bevezetését már csak objektív okokból (munkaerőhiány, stb.) sem képesek megvalósítani.

A könyv szól néhány olyan módszerről is, amelyek tőkés viszonyok között jól beváltak, ugyanakkor aligha feltételezhető, hogy a mi körülményeink között a siker eredményével kísérletezhetnénk vele. Ilyen például az úgynevezett polaritásvizsgálat. Ehhez ugyanis elengedhetetlen lenne a végső fogyasztóval/felhasználóval való közvetlen kapcsolat, ez a kapcsolat pedig külső piaci szervezetünk összetétele miatt aligha valósulhat meg.

A külső piaci szervezet bírálatát nem lenne helyes számonkérni a könyvtől. A külső piaci exportértékesítési politika hiányosságainak számbavételénél azonban joggal mérülhet fel a kérdés az olvasóban, vajon a hibákban valóban csak a termelővállalatok a vétkesek? Igaz, sok vállalatnál nem vizsgálják a külső piacok jövőbeni felvevőképességének alakulását, de ez aligha csupán a gyártó cég feladata. A külkereskedelmi vállalat szolgáltatásai között jelentős helyet foglal el a tájékoztatás. Még ma is, amikor az exportra termelő vállalatok külső piacokhoz fűződő kapcsolataikban nem lebecsülhető előrehaladást értek el, a legtöbb panasz oka a tájékoztatás nem kielégítő volta.

Az olvasást és a tanulságok levonását némiképp megnehezíti a sok utalás, amelyekben a szerző azt igéri, hogy a kérdésre még a későbbi fejezetek során visszatér. Ugyanígy nem látszik indokoltnak a külkereskedelmi piacutatás és a prognosztikai munka különválasztása.

Nehéz közel 300 oldalas könyvvel kapcsolatban „jó lett volna még erről is szólni” követeléssel előállni. Azonban éppen az elemzés logikájából következik, hogy hiányérzete támad az olvasónak, ha a szerző az import problémái felett túl sommásan napi-rendre tér, hiszen eléggé közismert példák vannak arra, hogy a tervszerűtlen, át nem gondolt behozatali politika hányszor vezet a későbbi kiviteli lehetőségek megghiúsulásához. Remélhetőleg lesz mód e hiány későbbi pótlására.

Egyre többen kerülnek a külkereskedelemmel közvetlen kapcsolatba. Az éleződő verseny, a fokozódó bizonytalanság a világpiacon, a számunkra kedvezőtlen cserearányok önmagukban is elegendő érvek ahhoz, hogy hatékonyabb, színvonalasabb külkereskedelmi munkára törekedjünk. Ehhez ad segítséget Tóth Tamás könyve a szakemberek és az érdeklődők nem kis tábora számára.

²A Konjunktúra és Piacutató Intézet osztályvezetője.

**BESENYEI LAJOS – GIDAI ERZSÉBET – NOVÁKY ERZSÉBET:
JÖVŐKUTATÁS, ELŐREJELZÉS A GYAKORLATBAN³**

Besenyei Lajos, Gidai Erzsébet és Nováky Erzsébet módszertani kézikönyve az előrejelzések gyakorlati készítéséhez kíván útmutatást adni. Ennek érdekében a szerzők könyvük elméleti részeit példákkal illusztrálják, elkészített prognózisokat, előrejelzési tanulmányokat ismertetnek.

Az alkotóközösség összetétele lehetőséget adott valamennyi fejezet igényes kidolgozására – a könyv szerkezeti, szakmai, stilisztikai egységének biztosítása mellett. A módszertani kézikönyv tartalma, felépítése biztosítja annak rendeltetészerű használatát. Az olvasó a fogalmak tisztázásán keresztül jut el a jövőkutatási módszerek bemutatásához. A szerzők által feltételezett matematikai-statisztikai ismeretanyag hiányában a konkrét utalások a módszertani alapismeretek esetleges pótlására is lehetőséget adnak. A szerzők – a témához kapcsolódó – leglényegesebbnek ítélt fogalmakat a tárgymutatóban is feltüntetik. A könyvet – a bővebb ismereteket igénylő olvasó számára – széles áttekintést nyújtó hazai és nemzetközi szakirodalmi jegyzék egészíti ki.

A módszertani kézikönyv három – egymással összefüggő – fő részből áll. Az *első rész* részletesen foglalkozik a *jövőkutatási tevékenység rendszerével és sajátos jegyeivel*. Széles körű ismeretanyagra támaszkodva a szakirodalomból részben ismert, részben kevésbé ismert definíciókat fogalmaz meg, ismertet és foglal rendszerbe. Ez a törekvés elősegíti az egységes fogalmi rendszer kialakulását a prognosztika tudományterületén, amelyre (ahogy a szerzők megfogalmazták „...a prognosztika tudományterület napjainkban éri el nagykorúságát...”) a jelen időszakban igen nagy szükség van.

Az előrejelzés készítésének folyamatára egy általános sémát mutatnak be, és felhívják az alkalmazók figyelmét arra, hogy az egyes konkrét feladatoktól függően a munkaszakaszok ettől eltérő „menetrendben” léphetnek fel. A prognózisokat öt szempont szerint csoportosítják, s ezáltal azokat az előrejelzés jellegének meghatározása érdekében szigorú rendbe sorolják. Bár ez a besorolás a későbbi folyamatok alatt módosulhat, illetve a munkafolyamat végén alakul ki az előrejelzés jellege, a szerzők erre nem térnek ki. Az első rész az előrejelzések megbízhatóságának vizsgálatával zárul. A könyv írói felhívják a figyelmet az előrejelzések készítésénél előforduló hibák körére. (A prognosztikai módszerekből fakadó véletlen hibára a második rész 10. fejezetében térnek ki részletesen.)

A kézikönyv *második része a jövőkutatási módszerek ismertetésével* foglalkozik. Az előrejelzések eddigi gyakorlatában használt és leginkább bevált módszereket három kategóriába sorolják:

1. Matematikai-statisztikai eljárásokra épülő előrejelzési módszerek
2. Szakértői véleményezésen alapuló módszerek
3. Modellezési és rendszerelemzési módszerek

A második rész belső arányai megfelelőek, bár első olvasásra úgy tűnik, hogy túlsúlyban vannak a matematikai-statisztikai eljárásokra épülő módszerek. Ez azonban

³Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 290 oldal.

csak a módszerek leírhatósága miatt kelti ezt a hatást és végső soron nem szül aránytalanságot. A matematikai-statisztikai eljárásokra épülő előrejelzési módszereket világosan, egyértelműen mutatják be a szerzők, az elméleti ismeretanyag teljes közlésére törekedve, konkrét gyakorlati anyaggal kiegészítve. A prognosztika sajátosságai azonban sajnos nem csúcsosodnak ki kellő mértékben.

A szakértői véleményezésen alapuló módszerek ismertetése módszertani sajátosságai miatt sokak számára olvasmányosabb, valóságközeli példák miatt érdekesebb, mint az előző fejezetek. Nem véletlen az sem, ha úgy érzi az olvasó, hogy gyakran találkozott már hasonlóakkal a gyakorlatban, csak nem tudta módszeresen felhasználni. A Delphi módszer gyakorlati alkalmazására bemutatott példa (a szerzők saját vizsgálati anyagából) egy teljes felmérés eredményeit tartalmazza.

A kombinált szakértői megkérdezések módszerénél az időszerelemzést – amelynek eredményeképpen hatékonyabb, megbízhatóbb előrejelzés válik lehetővé – a szakértői megkérdezés módszerébe építették be és ezen keresztül arra a megállapításra jutottak, hogy e módszerek kombinált alkalmazása igen nagy előnyökkel jár. Az itt leírtak csak részben fejezik ki, hogy a prognosztika jövőjét a matematikai, statisztikai, tervezési információelméleti, stb. ismeretanyagra épülő módszerek ötvözetéből kialakított rendszerben kell keresni.

A modellezési és rendszerelemzési módszerek között a kötet foglalkozik

- az analógiát,
- a forгатókönyvírást,
- a morfológiai elemzést,
- a célfa, a fontossági fa és a
- kölcsönhatást hasznosító módszerekkel.

E módszerek szintén kombinálhatók egymással és például a célfa esetében a könyv is hivatkozik az előző fejezetekhez kapcsolt felhasználásuk szükségességére. A második rész a prognóziskészítés egyik munkafolyamatával, az előrejelzés megbízhatóságának vizsgálatával zárul.

Sajnálatos, hogy az utolsó munkafázisra: az előrejelzések eredményeinek, megállapításainak, következtetéseinek folyamatos ellenőrzésére, a szükség szerinti korrekciókra a szerzők sem az első, sem pedig a második részben nem térnek ki, holott az információgyűjtés, feldolgozás, tárolás, valamint a népgazdasági tervekészítés szempontjából ennek nagy jelentősége van.

A módszertani kézikönyv jelleget húzza alá a könyv *harmadik része*, amely néhány területre vonatkozó *konkrét előrejelzési területek*. A korábban elmondottak gyakorlati alkalmazását bemutatva ezzel is segítséget kíván nyújtani az előrejelzések készítéséhez.

A könyv tanulmányozása kapcsán felmerült észrevételeimet a könyv ismertetett gondolatmenetéhez fűzve teszem meg.

A szocialista országokban évek óta vita tárgya a jövőkutatás alapfogalmainak tartalma és értelmezése. Véleményalkotásukkal a vitát a könyv írói sem kívánják lezárni (16. oldal). A jövőkutatás, a prognosztika és a futuroológia közötti összefüggésekről nem kapunk teljes képet ebben a műben. Sajnálatos, hogy a szerzők a további fejezetekben nem viszik végig saját gondolatmenetüket, illetve a prognosztikai munkafolyamatokat és módszereket nem ágyazzák be saját fogalmi rendszerükbe. A jövőkutatás, a futuro-

lógia és a prognosztika egyértelmű megfogalmazására törekednek, de fejtegetésük végén az olvasó nem látja eléggé világosan a közöttük lévő lényeges különbségeket és a fejezet végére érve a megkezdett téma folytatását várja.

A 18. oldalon a jövőkutatás szó helyett belép az előrejelzés fogalma és ezután mindvégig előrejelzésről van szó. Ennek következtében nem tudhatjuk, hogy az előrejelzés a jövőkutatással azonosítható-e, vagy attól eltér, és hogy az előrejelzés munkafolyamatai, módszerei a prognosztikára, a futrológiára vagy mind a kettőre vonatkoznak?

A könyv I. részében némileg öncélúnak tűnik a prognózisok különböző szempontok szerinti csoportosítása. Felvetődik az a kérdés, hogy tulajdonképpen miért fontos tudnia a prognózis készítőjének, a módszertani kutatónak, vagy akár a felhasználónak azt, hogy milyen típusú a szóban forgó prognózis. Ha igen, akkor a 40. oldalon felsorolt (öt szempont szerinti) csoportosításnál be kellett volna mutatni, hogy milyen szerepe van ennek az előrejelzés folyamatában.

Az előrejelzés munkafolyamatainak felsorolásából hiányzik az előrejelzés konkrét szakasza, amely a módszerek kiválasztása és az előrejelzés megbízhatóságának vizsgálata közé esik. Erről a munkaszakaszból nemcsak jelentőségénél fogva, hanem a munka közben felvetődő problémái miatt is érdemes beszélni. Előfordulhat például matematikai-statisztikai módszer alkalmazása esetén, hogy idősoraink alapján a legmegfelelőbbnek és a célnak is megfelelőnek az idősorok regresszió-analízise alapján végzett becslés tűnik. Az előrejelzésnél azonban kiderül, hogy több iterációs folyamat után sem sikerült a maradék-tagokból a trendhatást kiszűrni, s ezáltal a regressziós modell alkalmatlan előrejelzésre. Ha viszont sikerül a maradék-tagok függetlenségét biztosítani, akkor esetleg olyan hibasávval dolgozhatunk csak, amely az előrejelzés kívánt időszakára túlságosan szétnyílik, s a módszer alapján a prognózis időtávját le kell rövidíteni, illetve más módszereket célszerűbb alkalmazni, stb. Tehát a munkafolyamatok nemcsak eltérő „menetrendben” következhetnek, hanem kölcsönhatásban is állhatnak egymással. Itt léphet be a módszerek kombinálásának igénye.

A könyv második része foglalkozik a jövőkutatási módszerek ismertetésével. A bevezető fejezet a módszerek négyféle csoportosítását tartalmazza. A csoportosítások inkább ismertető, tájékoztató jellegűek és nem a hazai adottságoknak, az elméleti és gyakorlati igényeknek leginkább megfelelő rendszerre helyezik a fő hangsúlyt. A módszerek részletes tárgyalása viszont egy ötödik, az olvasó számára a legkézenfekvőbb osztályozás szerint történik, amelyre a szerzők a bevezető fejezetben nem térnek ki (II/6).

A szerzők a módszerek részletes ismertetésére törekedtek, de a teljességre való törekvés egyesekben hiányérzetet kelthet a módszerek továbbfejlesztését illetően. A prognosztikában használatos matematikai-statisztikai módszereknél jobban ki kellett volna domborítani a prognosztikai sajátosságokat. Például hiányzik az autokorreláció mérésének figyelembevétel az előrejelzésnél (131. old.). Ebből következően a fejezet nem tárgyalja azt az esetet – amelyre már az első rész kritikájánál utaltam –, hogy mi a teendő akkor, ha az autokorreláció szignifikáns. Milyen módszerekkel lehet kiszűrni a maradék-tagokból a trendhatást (trendértékek korrelációja, időtényező felvétele a modellbe, stb.)? Arra sem kapunk választ, hogy a többváltozós lineáris regresszió-analízisnél a prognóziskészítés szempontjából milyen célt szolgálnak a parciális korrelációs együtthatók?

Legnagyobb részletezettséggel a könyv az idősorelemzésen alapuló módszereket mu-

tatja be. Az alkalmazási feltételekre és az információ-igényekre azonban célszerű lett volna fokozottabban felhívni a figyelmet. Az összehasonlíthatóság feltételeinek biztosítását sem keresztmetszeti, sem pedig dinamikus elemzéseknél nem lehet másodlagosan kezelni. (A keresztmetszeti összehasonlíthatóságnak az idősor-korrelációnál van szerepe.) Ugyancsak több figyelmet érdeme a trendfüggvény helyes kiválasztása, az illesztésből eredő hibák részletezése és azok csökkentésének lehetősége. Itt említem meg, hogy az első rész 50. oldalán szerepel utalás a hibafajtákra, de a részletezés csak a szisztematikus hibákra, illetőleg a munkaszervezés, a szakismeret fejlesztése stb. útján csökkenthetőkre tér ki. A szezonális hatás figyelembevételének leírásán túl – illetve a példa bemutatása során – ki kellett volna térni az előrejelzés folyamatában a szezonhatás konkrét figyelembevételére; önmagában a végeredmény közlése ugyanis kevésnek bizonyul (106. old.).

Az előrejelzés megbízhatóságának vizsgálata matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása esetén nem csak előrejelzés utáni feladat, mint az a sorrendiségből és a tartalomból kitűnik. Regresszió-analízis esetén pl. a maradék-tagok vizsgálata nélkül (reziduális szórás, relatív reziduális szórás, grafikus ábrázolás, paraméterek standard hibája) az előrejelzést nem végezhetjük el. Csak ha elfogadható értéket kapunk, akkor kerülhet sor a becslésre és utána az „y”-ok standard hibáinak megállapítására.

A szakértői véleményezésen alapuló módszerek prognosztikai szempontból kiforrottabbak, mint az eddig bemutatottak. Olyan lényeges részletekre azonban itt sem kapunk választ, mint pl. arra, hogy a szakértői vélemények értékelésénél miért a mediánt helyezik előtérbe és miért nem a móduszt? És mire alkalmasak a prognosztika szemszögéből a quartilisek (162. old.)? A második rész kilencedik fejezete a modellezési és rendszerelemzési módszerek lényegét, alkalmazhatósági feltételeit, illetve annak korlátait ismerteti. Az ismertebb módszereken kívül a Nováky Erzsébet–Lóránti Károly által kidolgozott „Kölcsönhatás-módszer” hívja fel újszerűségével az olvasó figyelmét. Sikeresnek mondható az általuk feldolgozott módszer könyvismertetés jellegének megteremtése, s így módon annak tömör, logikus felépítésű közlése.

A III. részben bemutatott előrejelzési tanulmányokhoz is több részlet-észrevételt lehetne még fűzni, de egészében a könyv hasznos, jó kiegészítő részét képezik. A bemutatott esettanulmányok alapján megállapíthatjuk, hogy a módszertani kézikönyv megjelenését igen sokirányú munka, jelentős ismeretanyag felhalmozása, valamint több éves – hazai és nemzetközi – tapasztalatok gyűjtése előzte meg. Az olvasók egy olyan jövőkutató és előrejelzési kiadványhoz jutottak, amely mindvégig megtartotta módszertani kézikönyv jellegét. A könyv egyben felhívja a szakértők figyelmét arra is, hogy a prognosztika mely területén *lehet*, illetve hol *szükséges* előbbre lépni. Az általam felsorolt hiányosságok ellenére e munka hasznos segítség a szakemberek számára a módszerek kiválasztásához és alkalmazásához, az érdeklődők másik része pedig bepillantást nyerhet egy nálunk eddig kevésbé művelt tudományterületbe.

Szűcs Andrásné dr.⁴

⁴ Az OT Tervgazdasági Intézetének munkatársa.

STRUKTÚRA ÉS VÁLTOZÁS AZ EURÓPAI IPARBAN⁵

Az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága – korábbi hasonló elemzéseik folytatásaként – több éves munka eredményét tette közzé „Struktúra és változás az európai iparban” című nagy tanulmányában. A tanulmány a statisztikai adatok összehasonlíthatóságának nehézségeire hivatkozva, két részben, külön-külön tárgyalja a tőkés és a szocialista országok iparának fejlődését és szerkezetét. Az elemzés a tőkés országokra vonatkozóan a 60-as évekkel, a szocialista országokra vonatkozóan az 50-es és 60-as évekkel foglalkozik. Elsősorban a hosszabb távú trendek, az általános összefüggések és az ezektől való eltérések megfigyelésére helyez súlyt. Ez részben indokolja, hogy a kiadvány a 70-es évek új jelenségeit nem tárgyalja. (Az elemzés 1970-nel záródik, ehhez képest készítése és közreadása meglehetősen elhúzódott.)

A tanulmány igen alapos, a statisztikai elemzések teljes eszköztárát mozgósító, ugyanakkor a közgazdasági összefüggéseket is körültekintően mérlegelő munka. Középpontjában a gazdasági növekedés, valamint az ipar fejlődése és ágazati szerkezete közötti kapcsolatok állnak. Megállapításai nemcsak ellenőrzik (és többnyire megerősítik) eddigi ismereteinket az e téren megfigyelhető általános törvényszerűségekről, hanem néhány újabb összefüggést is feltárnak. Ezek közül elsősorban az ágazatok tőke-, munka- és kutatás-igényességének nemzetközi hasonlósága érdemel figyelmet.

Bár a tanulmány (bevezetőjében), a külön-külön elvégzett elemzések alapján, kiemeli a tőkés és a szocialista országok ipari fejlődésének jellegzetesen azonos és eltérő vonásait, hiányolható, hogy ezt nem építi összehasonlíthatóvá tett statisztikai adatsorokra, gazdag adat-anyaga ilyen típusú táblázatokat nem tartalmaz. Kétségtelen, hogy ez igen nagy feladat lett volna, de ilyen vállalkozásra mely intézmény hivatott inkább, mint éppen az EGB Titkársága?

A tanulmány mondanivalóját a korábbi időszakokkal és a hosszú távú trendekkel, valamint a más földrajzi régiókkal, országcsoportokkal való részletesebb egybevetések is gazdagíthatják volna. Hiányérzetet leginkább az okozhat, hogy a termelési szerkezet változásainak elemzése csak iparcsoport mélységű, s bennünket ma elsősorban a termékszerkezet változása és alakítása érdekelne. El kell azonban ismernünk, hogy a hivatalos statisztika adatai alapján, nagyszámú országra kiterjedő, az egész ipart átfogó vizsgálatok keretében e téren még csak az első, úttörő jellegű kísérleteknél tartunk.⁶ A tanulmány a hasonló témájú hazai elemzésekhez – e korlátok mellett is – igen hasznos, bő forrásként, módszertani szempontból pedig több tekintetben mintaként ajánlható. A magyar olvasó számára a tőkés országokra és a két országcsoport fejlődésének közös, illetve eltérő vonásaira vonatkozó megállapításokat részletesebben, a szocialista országokkal foglalkozó részt rövidebben ismertetjük.

A tanulmány a tőkés országok ipari – pontosabban feldolgozóipari – fejlődésének és szerkezetének elemzéséhez fő változónak az egy lakosra jutó bruttó belföldi termék (GDP) színvonalát veszi (a Titkárság nem százszázalékgig meggyőző becslése alapján),

⁵Structure and change in the European industry. New York, 1977. UN-ECE, 289. oldal.

⁶Az EGB másik újabb kiadványa már egy ilyen tanulmányt is tartalmaz, a külkereskedelmi árucserre szerkezetéről. (Economic Bulletin for Europe Vol. 29. VN. New York, 1977. 126–159. oldal)

és megerősíti, hogy a feldolgozóipar aránya szoros korrelációt mutat az egy lakosra jutó GDP színvonalával. Az eltérések a számítással kapott arányoktól elsősorban a nagyobb export vagy import hányadra vezethetők vissza. A feldolgozóipar termelésének folyóárakon számított aránya és létszáma nagyjából akkor kezd csökkenni, amikor a mezőgazdasági keresők hányada 10 százalék alá esik. Változatlan áron számítva azonban a feldolgozóipar termelésének aránya tovább növekszik.

Az európai tőkés országokban együttesen 1959 és 1973 között a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma évi 0,6, a termelés évi 6%-kal nőtt, vagyis a termelés emelkedése 90%-ban a termelékenység növekedéséből táplálkozott. A termelés és a termelékenység növekedése az alacsonyabb fejlettségű országokban általában nagyobb volt. A termelés/állóeszköz hányados lényegében konstans maradt. Változatlan áron vizsgálva, a 18 iparcsoport közül három ágazat termelése nőtt az átlagosnál lényegesen jobban: a vegyipar, a kőolaj-, földgáz- és széntermelés, valamint a villamosgépipar (rugalmassági együtthatójuk 1,4). Nyolc ágazatnak volt a rugalmassági együtthatója 1-nél kisebb, ezek csökkenő sorrendben a következők: kohászat, nyomdaipar, egyéb ipar, élelmiszeripar, ruházati ipar, textilipar, dohányipar és cipőipar. A gyorsabban növekvő ágazatokban a termelékenység is erőteljesebben növekedett, a létszámarányokban kisebb változások mentek végbe.

Az ágazati szerkezeti változások nagyobbak voltak a 60-as években, mint megelőzően, kivéve az évszázad elejét, amikor a gépipar gyors növekedése folytán még ennél is nagyobb szerkezeti változások mentek végbe. Az egyes országok ágazati szerkezete – e viszonylag erősen aggregált vizsgálat szerint – nagyfokú hasonlóságot mutat és úgy tűnik, hogy e hasonlóság a 60-as években tovább növekedett.

A különbséget elsősorban az export–import arány magyarázza meg; összefüggés figyelhető meg az egy főre jutó GDP színvonalával is. Várható lenne, hogy a nagyságrendi megtakarítások jobb kihasználására törekedve a kis országok termelési szerkezete koncentráltabb, mint a nagy országoké. Ez azonban a termelés, vagy a foglalkoztatottság adataiból nem mutatható ki; csak az export–import hányadosoknál, elsősorban az export szerkezetében, versenyképességének szelektív fejlesztésében jelenik meg.

A tőke, a szakképzett munka, és a K+F intenzitás vizsgálata az országok között nagyfokú hasonlóságot mutatott. Így például a tőkeigényesség általában a következő ágazatokban magas (az átlag 125%-a feletti):

- kőolaj- és széntermelés,
- vegyipar,
- kohászat,
- papíripar,
- élelmiszeripar;

átlagos tőkeigényességű (75–125%):

- az építőanyagipar,
- a gumiiipar,
- az egyéb ipar,
- a villamosgépipar és
- a közlekedési eszközök gyártása,

végül átlag alatti tőkeigényességet mutat (75% alatt):

- a textilipar,
- a nyomdaipar,
- a nem-elektromos gépipar,
- a fémtömegegység és műszeripar,
- a faipar,
- a bőripar,
- a ruházati ipar és
- a cipőipar.

A tőkeigény mellett a szakképzett munka iránti igényt is vizsgálva (az átlagbérek alapján) úgy találták, hogy

- a/ magas tőke- és szakképzettség igény jellemzi a kőolaj- és széntermelést, a vegyipart, a kohászatot és a papíripart;
- b/ alacsony tőkeigényű, magas szakképzettség igényű a gumiipar, a nyomdaipar, a villamosgépipar, a közlekedési eszközök gyártása, a nem-villamos gépgyártás;
- c/ alacsony mind a tőkeigény, mind a szakképzettség igény az egyéb iparban, a textiliparban, a fémtömegegység iparban, a faiparban, a bőriparban, a ruházati iparban és a cipőiparban; végül
- d/ magas a tőkeigény, alacsony a szakképzettség igény az élelmiszeriparban és az építőanyagiparban.

1958–60 és 1968–70 között általában a magas tőke- és szakképzettség igényű ágazatok nőttek jobban. A 60-as években a pozitív korreláció a termelékenység és a termelés növekedése között érvényes maradt. Hasonlóan megfigyelhető volt, hogy a foglalkoztatottság azokban a szektorokban nőtt jobban, ahol a termelés is erőteljesebben emelkedett. Korábbi időszakokhoz képest azonban e kapcsolat szorossága csökkent és ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy néhány szakképzetlen munkaerőt foglalkoztató munkaigényes ágazat részaránya kisebb lett, s – a termelés viszonylag lassú növekedése mellett – az erőteljes racionalizálás a termelékenység lényegesen gyorsabb növekedését eredményezte. A munkaerő mobilitása az alacsony termelékenységgű ágazatokból, különböző okokból kifolyólag, viszonylag lassú, a bérek növekedése viszont valamennyi ágazatban meglehetősen kiegyenlített.

A szocialista országokról készített elemzés lényegében ugyanezeket a témákat vizsgálja. Az ipari termelés aránya és az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem színvonala között itt is határozott összefüggés mutatkozik. Az ipar súlya a népgazdaságban valamennyi országban növekedett, az alacsonyabb fejlettségű országokban általában gyorsabban. A mezőgazdasági munkaerő tartalékok kimerülésével az ipari növekedés lassulni kezdett. A termelés/állóeszköz hányados többnyire kedvezőtlenül alakult. A termelékenység növekedési üteme hasonló volt mint a tőkés országokban, az ipari termelés egészében viszont – az ipari foglalkoztatottság jelentékeny emelkedése folytán – jobban növekedett. A termelés és a külkereskedelmi forgalom növekedésének viszonya körülbelül hasonló volt, de a szocialista országokban a termeléssel együtt a külkereskedelmi forgalom is jobban növekedett.

Az ipari termelés ágazati szerkezetének eltéréseit a szocialista országok között jól meg lehet magyarázni az egy főre jutó nemzeti jövedelem színvonalának különbségeivel.

A külkereskedelem itt valamivel kisebb szerepet játszott, mint a tőkés országok esetében. Az egyes ágazatok rugalmassági együtthatója a növekedési ütem változásával összefüggést mutat. Az elmúlt trendek mechanikus extrapolációja azt sugallja, hogy hamarosan olyan időponthoz érkezünk, amikor a konvergencia megfordul és a külkereskedelmi szakosodás jelenségei élesebben szembe fognak tűnni.

A külkereskedelmi forgalom szerkezetében jelenleg sok hasonlóság figyelhető meg. Specializáció jeleit mutatja a vegyipar és a gépipar magas aránya az NDK-ban, az üveg- és a papíriparé Csehszlovákiában, a gépiparé és az építőanyagiparé a Szovjetunióban, a ruházati és bőriparé Magyarországon, a fűtőanyag- és az élelmiszeriparé Lengyelországban, a textil- és az élelmiszeriparé Bulgáriában, a kohászaté és a faiparé Romániában. A szocialista országok export-struktúrája a fejlettebb, import-struktúrája a kevésbé fejlett európai tőkés országokéhoz hasonló.

Említésre érdemes, hogy a termelékenység-hatékonyság elemzéséhez a tanulmány széles körűen alkalmaz teljes termelékenységi indexeket. Ehhez a szerzők a ráfordításokat egy sajátos mutatószámmal veszik számba („input standard költségeken”): összegezik a béreket, az értékcsökkenési leírást és az állóeszközök 8%-os feltételezett normatív hozamát.

A tanulmány, összehasonlítva a tőkés és a szocialista országok fejlődését, megállapítja, hogy a szocialista országokban az ipari termelés és a nemzeti jövedelem gyorsabban növekedett és ez nagyobb strukturális változásokkal járt együtt. Az egyes országok között, egy-egy országcsoporton belül, a növekedési ütemekben lényeges különbségek figyelhetők meg; ezek erős összefüggést mutatnak az iparosítás és a gazdasági fejlettség színvonalával. Ebből a szempontból a tőkés országok közül a dél-európai országok, a szocialista országok közül Bulgária, Románia gyors iparosítási folyamata emelhető ki. A foglalkoztatottság az iparban a szocialista országokban lényegesen jobban nőtt (évi 3–4 százalékkal) mint az európai tőkés országokban (évi 1%); a gyorsabb ipari növekedés a szocialista országokban tehát elsősorban az ipari foglalkoztatottság határozottabb emelkedésének tulajdonítható. Az állóeszközállomány mindkét országcsoportban nagyjából a termeléssel párhuzamosan nőtt, a termelés/állóeszköz hányados nem változott lényegesen. A demográfiai változások mindkét országcsoportban hasonló irányúak, a termékenység csökkent, a várható élettartam növekedett, az ipari termelésbe bevonható munkaerő száma a 60-as évek végétől mindkét országcsoportban lényegében megszűnt.

Az ágazati struktúrában, nagy aggregátumokat nézve, a változások hasonlóak, nőtt a vegyipar és a gépipar, illetőleg a gépipar egyes ágainak súlya, csökkent a könnyűipar, ezen belül különösen a textil-, a ruházati ipar, valamint az élelmiszeripar részaránya. A magasabb beruházási hányad folytán a szocialista országokban a gépipar, a kohászat és az építőanyagipar aránya nagyobb, s nagyobb a textilipar aránya is.

Az országok közötti különbségekben – a fogyasztási struktúra és a természeti erőforrások mellett – a viszonylagos külkereskedelmi siker játszik nagy szerepet, különösen kis országokban. A külkereskedelemben tükröződő munkamegosztás azonban inkább ágazatokon belül, mintsem ágazatok között nyilvánult meg. A szocialista országokban mind a gépipar, mind a vegyipar növekedési üteme az ipari növekedési ütem 1,5-szöröse. Ugyanez a rugalmassági együttható a tőkés országokban a gépiparra 1,2, a vegyiparra 1,8. A textilipar rugalmassági együtthatója a tőkés országokra 0,5–0,6, a

szocialista országokra 0,7–0,9, az élelmiszeriparé mindkét országcsoportban 0,7. Lényeges különbség, hogy a tőkés országokban az ipari foglalkoztatottság, különösen egyes ágazatokban (mint a textiliparban) a 60-as években már határozottan csökkenni kezd. A tőke- és munkaigényesség ágazatok szerint mindkét országcsoportban lényegében azonos arányokat mutat, a különbségek inkább az ágazatok belső összetételében lévő eltéréseknek, mint egyéb körülményeknek tulajdoníthatók. Hasonlóak az átlagberek ágazati arányai is, elsősorban a szakképzettség szerinti hasonló összetétel következtében.

A megfigyelt hasonlóságokat a tanulmány mindenekelőtt a termelési technológiában, a fogyasztás szerkezetében és a komparatív előnyök változásában érvényesülő rokon jelenségeknek, tendenciáknak tulajdonítja. Megállapítja, hogy az egyes országok fejlődésében jellegzetes eltérések is mutatkoznak – a politikai és intézményi rendszerben, a gazdasági és fogyasztói magatartásban, a műszaki fejlődésben, a nemzetközi kereskedelem és versenyképesség hatásában jelentkező különbségek folytán. Ezek elemzését és különösen értékelését azonban e nemzetközi kiadvány – a szokások szerint – nem tekinti feladatának. E kérdésekről a tanulmányban szereplő információk és saját ismereteik alapján a magyar olvasónak magának kell kialakítania véleményét.

A tanulmány kiemeli: a különböző országok fejlődésében megfigyelhető hasonlóságok lehetővé teszik, hogy a jövő fejlődés valószínű irányait felvázoljuk, a lehetséges „politikákat” kijelöljük és ezek az egyes országok számára saját fejlődésük előirányzásához alternatívaként szolgálhassanak. Hangsúlyozza a tanulmány azt is, hogy az egyes országok növekvő interdependenciája következtében realisztikus nemzeti gazdaságpolitikát vagy tervet, akár a gazdaság egészére, akár egyes szektorokra vonatkozóan, a változó nemzetközi környezet alapos tanulmányozása nélkül ma már nem lehet készíteni. E megállapítással messzemenően egyetérthetünk, de ez ugyanakkor a 70-es évek óta végbement újabb változások, új jelenségek frissebb elemzését is igényli.

Román Zoltán

A SZOVJET GAZDASÁG SZERKEZETI FEJLŐDÉSÉNEK TÉNYEZŐI ÉS TENDENCIÁI⁷

Az ismertetett munka a SzUTA Közgazdaságtudományi Intézet kollektívája által tervezett „Az újratermelési folyamat időszerű problémái a fejlett szocializmus szakaszában” című háromkötetes sorozat egyik kötete. Azokat az új elméleti és gyakorlati kérdéseket vizsgálja, amelyek a szovjet társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában a gazdasági struktúra alakítása kapcsán előtérbe kerültek. A monográfia szerzői a gazdaság struktúráját a társadalmi munkamegosztás egész rendszerének megjelenési formájaként fogják fel. Noha alapvetően a szovjet gazdaság *ágazati* szerkezetét vizsgálják, nem hagyják figyelmen kívül a struktúráváltozások más keresztmetszeteit a területi, az újratermelési és a társadalmi struktúrákat sem.

⁷Faktorü i tendicii razvitija sztrukturu norodnogo hozjajsztva SzSzSzR. (Szerk.: G.M. Szorokin) Moszkva, 1977. Nauka Könyvkiadó, 389 oldal.

A struktúraváltozások általános törvényszerűségeinek elemzése mellett a vizsgálat középpontjában az ipari struktúrafejlés tényezői és tendenciái állnak. Jelentős hangsúlyt kapnak az elemzésekben a gazdaság nyersanyagokkal való ellátásának problémái, az agrár-ipari komplexumok szerepe, a lakossági fogyasztás és a fogyasztási javakat előállító ágazatok és a szolgáltatási szféra tevékenysége közötti arányok is. A monográfia vizsgálja a külgazdasági kapcsolatoknak a gazdasági struktúra fejlesztésére gyakorolt hatását, valamint a struktúraváltozások és a természeti környezet kölcsönös összefüggéseit.

A könyv érdeme, hogy gazdag adatbázisra alapozva elemzi a szovjet gazdasági struktúra dinamikáját, végigkövetve annak alakulását a háború előtti évektől több ötéves tervperióduson keresztül. Mivel a fejlett szocializmus szakaszában a szovjet gazdaság struktúráját már nem jellemzik a kiugróan gyors változások, az ilyen részletes, retrospektív elemzésnek elméleti jelentőségén túl – elsősorban a tervezés szempontjából – komoly gyakorlati haszna is van. A monográfia nemzetközi összehasonlításokat is közzöl a Szovjetunió és néhány más ország adatai alapján.

A szovjet népgazdaság szerkezetében végbement változásokat a könyv a társadalmi termék, az állóalapok és a foglalkoztatottak népgazdasági ágak szerinti, továbbá ipari és mezőgazdasági struktúrájának részletes elemzése alapján vizsgálja. A termelő felhalmozás nemzeti jövedelmen belüli aránya a hetedik és a kilencedik ötéves tervperiódus között 16,2%-ról 14,9%-ra csökkent. Ebben az időszakban esett a védelmi kiadások összege is (7,6%-ról 5,7%-ra). Ezzel együtt a társadalom mind nagyobb erőket fordít a szociális problémák megoldására. A felhasznált nemzeti jövedelmen belül a tudomány részesedése 2,6%-ról 4,3%-ra, a művelődésre, az egészségügyre, a kulturális szolgáltatások, valamint az egyéb társadalmi igények kielégítésére fordított kiadások összege 15,0%-ról 19,3%-ra, a nem munkaképes lakosság eltartására szolgáló ráfordítások pedig 6,3%-ról 7,6%-ra nőttek. Jelentősek azok a struktúraváltozások is, amelyek a termelés műszaki színvonalának növekedésével függnek össze. A tudományos-műszaki haladás szempontjából döntő jelentőségű ágazatok (elektroenergetika, vegyipar, gépipar) aránya az ipar bruttó termelési értékén belül 1961 és 1974 között (1967-es árakon számolva) 23%-ról 37,5%-ra növekedett.

A monográfia megalapozott javaslatokat tesz a struktúra fejlesztésére, a gazdaság egyensúlyi helyzetének javítására, a termelési erőforrások hatékony kihasználásának fokozására. Az ezzel kapcsolatos tételek közül a bírálók kiemelik, hogy a hatékony struktúra fogalma az idő függvényében változik. A gazdasági fejlődés különféle szakaszaiban az optimális struktúrával szembeni igények eltérőek. Ezért a recenzió szerzői egyetértenek azzal az állítással, hogy helytelen a Szovjetunió és az USA ipari szerkezetének a szovjet szakirodalomban gyakran előforduló közvetlen összehasonlítása anélkül, hogy számításba vennék a szovjet gazdaság fejlesztésének az adott történelmi szakaszban fellépő sajátos feladatait.

Pontatlannak találják viszont a monográfiának azt a megállapítását, hogy a hatékony struktúrát úgy kell értelmezni, mint amely „a rendelkezésre álló erőforrások mellett a legnagyobb mértékben biztosítja a teljes újratemelési folyamat kiegyensúlyozottságát és hatékonyságát, a társadalmi és a személyi szükségletek kielégítését” (63. old.) A struktúra hatékonysága ugyanis nem elsődleges, hiszen az csak eszköz a termelési célok eléréséhez. A közvetlen cél: a társadalmi szükségletek kielégítése. Ami pedig

a gazdaság egyensúlyi helyzetét illeti, a bírálók hangsúlyozzák, hogy ez feltétele az egész társadalmi termelés hatékony működésének.

A struktúra alakulására ható tényezők közül a könyv a tudományos-technikai haladásnak tulajdonítja a legnagyobb szerepet. A műszaki fejlődés nyilvánvalóan az egyes progresszív iparágak fokozott fejlődésében jelenik meg. Ennek eredményeként pedig jelentős arányeltolódások tapasztalhatók az anyagi termelés tradicionális és új ágazatai között. Ugyanakkor ez a folyamat nem spontán módon megy végbe, hanem a társadalmi szükségletek alakulásának megfelelő tervszerű szabályozás eredményeként.

A közgazdasági irodalomban az ágazati és az ágazaton belüli struktúraváltozásokat gyakran összekötik az eszközhatékonyság alakulásával, különösen a mutató 60-as, 70-es években tapasztalt csökkenő tendenciájával. A könyv e kérdésnek fontos helyet szentel. Az első fejezetben például – a bírálat szerzői szerint helyesen – a monográfia úgy veti fel az eszközhatékonyság csökkenésének kérdését, hogy az – a már jól ismert és elemzett tényezőkön túl – magyarázható az egyes területek beruházásainak eredményességére vonatkozó közgazdasági szemléletmód megváltozásával is. A gazdasági fejlődés kezdeti szakaszaiban a beruházások elsősorban a termelési főfolyamatok fejlesztésére irányultak, mivel itt – mindenekelőtt a munkatermelékenység növekedése révén – biztosítható volt a gyors megtérülés. Ma már megnőtt a segédfolyamatok és a nem termelő szférák felé irányuló beruházások aránya. Egyre több beruházási eszközt fordítanak a környezetvédelemre, és a termelés szociális feltételeinek javítására. E területek fejlesztése azonban közvetlenül nem jár együtt a termékmennyiség azonos mértékű növekedésével. A megtérülés itt később jelentkezik, s annak realizálásához a korábrinál nagyobb összhangra van szükség a kapcsolódó területeken is. Összefügg ezzel az is, hogy az eszközigenyes ágazatok fokozott ütemű növekedése következtében végbement állóeszközállomány-növekedés nem mindenütt járt együtt a berendezések kihasználásának szükséges javulásával. Egyes ágazatokban ennek oka a munkaerőhiány, másutt a különböző típusú berendezések teljesítményének és termelékenységének összehangolatlansága.

A monográfia jelentős teret szentel – a műszaki fejlődés eredményeként – a kitermelő és feldolgozó ipari ágazatok közötti arányokban végbement változásoknak. A tudományos-technikai haladás hatására (például a nyersanyag-hulladékok felhasználásának fokozódása, a műanyagok rohamos elterjedése, vagy a feldolgozás technológiájának tökéletesítése következtében) fokozatosan csökken a kitermelő ágazatok aránya. Mindezt a szovjet és a fejlett tőkés országok adatai egyaránt alátámasztják.

A kitermelő ipar közgazdasági problémáival foglalkozó szakirodalomban főként az ágazati kutatások dominálnak. E monográfia érdeme, hogy komplex népgazdasági nézőpontból közelíti meg az ásványi kincsek kitermelésének közgazdasági problémáit, és makrogazdasági szinten vizsgálja a kitermelőipar fejlesztésének hatásait. A mű szerzői azonban nem mindig vetik fel kellő élességgel a nyersanyag-erőforrások racionálisabb kihasználásának szükségességét. Így például a könyv harmadik része, amely a szovjet népgazdaság nyersanyag-ellátottságát tárgyalja egészében igen tartalmas és érdekes, azonban főként az alapvető nyersanyagfajták szélesebb elterjedésének lehetőségeivel foglalkozik. Ugyanakkor a mai feltételek között mind jelentősebbé válik a már meglévő természeti kincsek racionálisabb kihasználásának problémája. E kérdés vizsgálatára a monográfia szerzői kevesebb figyelmet fordítanak. Pedig a nyersanyagforrások

felhasználásában elérhető megtakarítások jelentik ma az egész gazdasági struktúra fejlesztésének egyik döntő tényezőjét. Elegendő emlékeztetni arra, hogy a kitermelő ágazatok általában fokozottan eszköz- és munkaigényesek.

A nyersanyag-erőforrások kihasználásának javításával összefüggő problémák egyik lehetséges megoldása, hogy az egy technológiai ciklusba tartozó egységeket ágazatközi ipari komplexumokká egyesítik. (Ilyenek például a fűtőanyag-energetikai, a kohászati-gépipari stb. komplexumok.) A kitermelő- és feldolgozóipari termelés egyesítésének gondolatát jól szemlélteti az agrár-ipari komplexumokról szóló fejezet. Ebben a részben a könyv szerzői a népgazdasági szintű agrár-ipari komplexum ágazati szerkezetének és anyagi-műszaki bázisának a fejlesztésével összefüggő kérdéseket mélyrehatóan vizsgálják.

Sok érdekességet és újat tartalmaznak azok a fejezetek, amelyek a lakossági szükségletek alakulásával, s az ezzel összefüggő ágazatokban (a fogyasztási cikkeket termelő iparágakban, a kereskedelemben és a szociális-kulturális szolgáltatásokban) végbement struktúraváltozásokkal foglalkoznak.

Igen figyelemre méltóak azok a részek is, amelyek a környezetvédelem társadalmi-gazdasági jelentőségét, annak műszaki-gazdasági aspektusait, valamint az ökológiai költségeknek a népgazdasági beruházások volumenére és allokációjára gyakorolt hatását elemzik. Bár a környezetvédelemmel kapcsolatos kérdések komplex megoldásának szükségességére helyesen mutatnak rá, a bírálók szerint a környezet védelmével és javításával kapcsolatos követelményeket már a termelési struktúra kialakításának stádiumában kell vizsgálni. A népgazdasági tervezés stádiumában kell azt a termelési struktúrát kiválasztani, amely maximálisan figyelembe veszi a környezetvédelmi szempontok érvényesülését. Hasznos lenne megvizsgálni azt a mechanizmust, beleértve a gazdasági szabályozók körét is, amely lehetővé tenné e szempontok mind teljesebb figyelembevételét.

A monográfia végül az ágazati kapcsolatok mérlegének a gazdasági struktúra vizsgálatában elfoglalt helyével és szerepével foglalkozik. E fejezetben vizsgálják azt a kérdést, hogy a fejlett szocializmus szakaszában a társadalmi termelés I. és II. osztályának növekedési ütemei között milyen arányoknak kell lenniük. A könyv szerzői kétségbevonják azt az állítást, miszerint a társadalmi termelés első osztálya elsődleges növekedésének Marx által feltárt törvénye csak a kapitalizmusra és a szocialista iparosítás szakaszára jellemző, a fejlett szocializmus jelenlegi szakaszában viszont e törvény már nem érvényesül. A bírálók egyetértenek a könyv szerzőivel abban, hogy a fenti törvény bármely gazdasági rendszer bővített újatermelési folyamatára egyaránt vonatkozik.

Az 1959., 1966. és 1972. évi szovjet ÁKM adatai alapján a könyv szerzői kiszámították, hogy az I. és II. osztály növekedési ütem-különbsége az egyes vizsgált években 22,7; 35,5; és 50,7 milliárd Rbl-t tett ki. A bírálók nehezményezik, hogy a monográfia nem foglalkozik a két osztály optimális arányának kérdéseivel. Ezt az arányt egyrészt a termelőeszközök fokozott növekedésének szükségessége határozza meg — amely egyenesen következik a tudományos-technikai haladás követelményeiből. Másrészt pedig a társadalmi szükségletek növekedése is befolyásolja, különösen olyan körülmények között, amikor számos fogyasztási cikk kereslete kielégítetlen és a lakosság

reáljövédalma jelentősen megnövekszik. Úgy tűnik azonban, hogy ez a probléma különálló vizsgálatot igényel.⁸

N. P.

JEAN CHARDONNET: A FRANCIA BELGAZDASÁGI POLITIKA⁹

J. Chardonnet professzor, mint a kormány mellett működő Gazdasági Tanács volt tagja, tanúja volt azoknak az eseményeknek, amelyek a II. világháborútól napjainkig meghatározták Franciaország gazdaságpolitikáját. Ilyen minőségben szerzett közvetlen tapasztalatai, továbbá neves gazdaságföldrajzi szakemberként végzett kutatásai adtak szilárd alapot ahhoz, hogy olyan mű megírására vállalkozzék, amely összefoglalóan mutatja be Franciaország gazdaságpolitikáját.

„A francia gazdaság” címmel publikált sorozatának első két kötete a francia ipar, s az egyes iparágak történeti fejlődését és perspektíváit írja le. A III. kötet – amelyet a következőkben bemutatunk – a könyv címének megfelelően a francia belgazdasági politika átfogó leírását adja, nem foglalkozva a külgazdasági kapcsolatokkal. A szerző érzi, hogy ez a megközelítési mód támadható, s ezt azzal az érveléssel utasítja el, hogy a világgazdaságban jelenleg tapasztalható nagyfokú bizonytalanság nem tesz lehetővé időtálló megállapításokat. Ezért inkább vállalja annak kockázatát, hogy a francia gazdaságpolitikáról szóló elemzése ne legyen teljes, de megállapításai hosszabb távon se veszítsenek érvényükből.

A szerző elhárítja magától azt a további lehetséges ellenvetést is, hogy mint gazdaságföldrajzi szakember, tulajdonképpen „elkalandozik” saját területéről. Véleménye szerint a gazdaságelméleti és gazdaságföldrajzi megközelítés egyfajta ozmózis szükséges ahhoz, hogy a valóságtól ne rugaszkodjunk el túlságosan nagy mértékben.

Felveti továbbá a gazdaságpolitika elemzése során érvényesíthető politikai objektivitás kérdését is; ezzel kapcsolatban arról igyekszik az olvasót meggyőzni, hogy pártatlan és „tényközelben” kívánt maradni. E szándékának sikere azonban nagyon is vitatható, ha a szerző olyan állásfoglalásait nézzük, hogy – a gazdasági konzekvenciái miatt – elítéli a francia kormányoknak a gyarmatok felszabadításával kapcsolatos politikáját, s óva int az olyan gazdaságpolitikai intézkedésektől, amelyek „a baloldal malmára” hajtánák a vizet. A gazdaságpolitikai kutatások hazai kiemelése ennek ellenére érdemessé teszi, hogy a téma nem nagyszámú összefoglaló művei közül e munkával is megismerkedjünk.

Magát a gazdaságpolitikát a szerző úgy definiálja, mint az ország gazdasági életének különböző elemeire ható állami beavatkozások összességét. A gazdaságpolitika olyan meghatározását, miszerint az az államnak a gazdasági növekedés eléréséhez igénybe vett eszközeit jelenti, túlságosan leszűkítettnek tekinti. Nem vitatja ugyanakkor, hogy a gazdaságpolitika gyakran tűzi ki célul a gazdasági növekedést; az állami beavatkozás-

⁸L. Közlov – B. Loginov recenziója alapján; megjelent a Voproszű Ekonomiki 1978. 3. számában.

⁹Jean Chardonnet: L'économie française. Tome III., La politique économique intérieure française. Párizs, 1976. Dalloz, 512 oldal.

sok többségének azonban más a valódi célja. Nevezetesen az, hogy egy állandó forrásban lévő országban, egy gazdaságilag és politikailag szétzilált világban az állam eleget tegyen annak a sürgős feladatának, amelynek lényege a közreműködés a túl gyorsan felbomló egyensúlyok helyreállításában; akár a gazdasági növekedés feláldozása árán, akár újabb egyensúly-felbomlásokat okozó intézkedések útján. A *növekedés* tehát a *gazdaságpolitika egyik céljának* tekinthető csupán.

A gazdaságpolitika bonyolult összefüggéseinek könnyebb áttekintése céljából a szerző a gazdaságpolitika két aspektusát különbözteti meg, s ezeket könyvében – rendszeresen utalva a köztük fennálló összefüggésekre – külön-külön tárgyalja. A könyv első része azokat az *eszközöket* ismerteti, amelyeket az állam gazdaságpolitikájának megvalósításához igénybe vesz. A második rész pedig azt vizsgálja, hogy – ezen eszközök segítségével – *milyen gazdasági beavatkozást* valósít meg az állam a nemzetgazdaság egyes szektoraiban.

Az állam gazdaságpolitikai eszközeinek tárgyalása előtt a szerző felhívja a figyelmet arra a közgazdászok által gyakran elkövetett hibára, hogy a francia gazdaságpolitika eszköztárát a tervezésre redukálják. Ezt két szempontból is helytelennek ítéli. Egyrészt: a tervezés indikatív jellegénél fogva, a gyakorlatban inkább csak piactanulmány szerepét tölti be. Másrészt: bár az állam a tervet szuverén módon alakíthatja, mégsem veheti igénybe az ország gazdaságpolitikájának formálásához, mert a terv megvalósításának kikényszerítéséhez szükséges eszközökkel nem rendelkezik. A szerző általában sincs jó véleménnyel a francia tervezési rendszerről, azt csak elvben tekinti demokratikusnak, nézete szerint a valóságban az állami technokrácia kifejeződése.

A szerző a jelenlegi tervezési rendszer bírálata mellett síkraszáll a tervezés olyan új koncepciója mellett, amely két terv kidolgozását eredményezné. Az egyik egy államilag kidolgozott és – részben – finanszírozott, kötelező érvényű beruházási terv lenne, a másik egy előrejelző piactanulmány, amely – indikatív jellegű és a konjunktúra alakulásának megfelelően módosítható – ötéves programokhoz vezetne.

Tekintettel a jelenlegi tervezés hiányosságaira és a javasolt megoldásnak – a szerző szerint is – utópisztikus jellegére, fokozott jelentőséget tulajdonít az állam gazdasági beavatkozására alkalmas eszközök négy további csoportjának: az *állami pénzügypolitikának* (ezen belül különösen a költségvetési politikának), az *adópolitikának*, a *monetáris politikának* (amely a hazai valuta értékállandóságát hivatott elősegíteni; tartalmazza a hiteellenőrzést és az árpolitikát, valamint a bér- és jövedelempolitikát) és végül az *állam irányító szerepének* egyes gazdasági szektorokban, valamint a nehéz helyzetbe került gazdasági szektorok megsegítésében.

Az állam gazdaságpolitikájának másik aspektusa azokban az *akciókban* nyilvánul meg, amelyekeken keresztül az állam befolyást gyakorol a gazdaság egyes szektoraira. A könyv második része ezek részletes elemzését adja.

A francia állam az elmúlt időszakban erőteljesebben két olyan alapvető fontosságú problémakörbe avatkozott be, amelyek megoldása meghatározó jelentőségű egy-egy ország egész gazdasági életének alakulása szempontjából. Ez a két problémakör: az energiaügy és a területfejlesztés.

Ami az *energiakérdést* illeti: Franciaországban az állam a szénbányászat, a hagyományos és a nukleáris villamosenergiatermelés, valamint a gázipar kizárólagos tulajdonosa, továbbá jelentős ellenőrzést gyakorol a kőolajfinomító ipar felett is. Így az állam ener-

giaügyi döntései mindig meghatározó szerepet játszottak, sőt azt lehet mondani, hogy Franciaországban az energiapolitikának eleve az állam a gazdája.

A francia energiapolitikával kapcsolatban a szerző erősen kritikus álláspontot foglal el. Nézete szerint a kormány energiapolitikája helytelen, végig nem gondolt; példaként idézi erre a szénbányászat visszafejlesztését, a közel-keleti olajra való túlzott „ráállást” és az atomenergia-termelés nyersanyagpazarló programjának meghirdetését. Ugyanakkor síkraszáll egy diverzifikáltabb energiaforrásokon alapuló energiapolitika mellett, amely legalábbis csökkentené az energiautánpótlás bizonytalansági tényezőjét. Ez a politika azonban szinte 100 százalékos fordulatot követel: a szénbányászat újbóli fejlesztését, a hazai vízienergia jobb hasznosítását és az atomenergia-termelés mérsékelt fejlesztését.

Amíg az energiapolitikával kapcsolatban meglehetősen kritikus hangvétel jellemzi a szerző írását, addig az állami beavatkozás másik nagy területén – a *területfejlesztésnél* – már inkább elismerően szól az elért eredményekről. Felhívja ugyanakkor a figyelmet a területfejlesztés igazgatási rendszerének hiányosságaira, a nem megfelelő ösztönzési rendszerre és arra, hogy a nemzeti jövedelem nem eléggé jelentős hányadát fordítják erre a célra. Hangsúlyozza végül, hogy a nagyobb anyagi ráfordítások mellett, ez a program akkor vezethetne nagyobb sikerekhez, ha a területfejlesztés nem elsősorban propaganda-célokat szolgálna és realistább szemlélet érvényesülne az ezzel kapcsolatos döntésekben.

A döntően a magántőke befolyása alatt álló szektorokban az állami beavatkozás mértéke nyilvánvalóan sokkal korlátozottabb. Ezekben a gazdasági ágakban nem lehet szó globális gazdaságpolitika érvényesítéséről, hanem csak előrejelző, ösztönző, segítségnyújtó tevékenységről. Ezek az ún. *szektorális* és korlátozott *beavatkozások* alkotják a könyv harmadik részének tárgyát. E témakörön belül a szerző az alábbi szektorokat – népgazdasági ágakat – vizsgálja egy-egy különálló fejezetben: az ipar, a mezőgazdaság, a belkereskedelem és a lakásügy.

A II. világháború után a francia iparpolitikában négy fő törekvés érvényesült: az expanziós iparfejlesztés, az ipar szerkezetének (szervezetének) koncentráció útján történő átalakítása, egyes szektorok kiemelt fejlesztésére való orientáció és az ipar országon belüli területi átrendeződése.

A szerző igen szemléletesen mutatja be azokat a politikai, gazdasági, társadalmi és szociális okokat, amelyek a francia ipar expanzív fejlesztését előidéztek. Bemutatja, hogy az egymást követő tervekben hogyan módosult fokozatosan az állam iparpolitikai koncepciója – a koncepció teljes hiányától az ipar elsődlegességének felismeréséig. Külön fejezetben elemzi az állam szelektív iparpolitikáját, amely alatt az elsődlegesen, „prioritással” fejlesztendő iparágak központi kijelölését érti. Utal továbbá azokra a gazdasági és katonai-politikai megfontolásokra, amelyek a döntéshozókat az elsődlegesen fejlesztendő területek kijelölésekor motiválták. Amíg az előbbieket, a gazdasági tényezőket, a szerző lényegében ésszerűnek tekinti, addig a politikai – sok esetben presztizs – jellegű megfontolásokról elítélően nyilatkozik. Véleménye szerint pl. a számítástechnika vagy a repülőgépgyártás részére biztosított elsőbbség az ország pénzügyi és műszaki kapacitásának jelentős részét olyan tevékenységek javára mozgósítja, amelyek óriási erőforrásokat igényelnek és meghaladják Franciaország teherbíró képességét.

Nem foglalkozik a könyv olyan közgazdasági és egyben szociális jellegű problémákkal, mint a foglalkoztatottság, a munkanélküliség vagy a szakképzés. A szerző – a gazdaságpolitikával való kölcsönhatásuk elismerése mellett – ezeket nem az állami gazdaságpolitika, hanem a szociálpolitika részének tekinti.

Munkájának végső konklúziójaként a szerző két megállapítást tesz. Egyrészt leszögezi, hogy a francia gazdaság súlyos beteg és a helyzet súlyosságáért nagymértékben az állam gazdaságpolitikájára hárul a felelősség. Másrészt utal arra, hogy azok a gyógyítók – amelyeket a gyors felépülés érdekében alkalmazni kellene – az államtól azt követelik, hogy mondjon le mindenfajta demagógiáról, nézzen szembe a tényekkel, a helyzet súlyosságával és legfőképpen ne ringassa magát utópisztikus reményekben.

Berko Lilli

KÉT BROOKINGS-TANULMÁNY JAPÁNROL¹⁰

A washingtoni Brookings Intézet amerikai és japán közgazdászok közös vállalkozásával, H. Patrick és H. Rosovsky szerkesztésében „Ázsia új óriása: hogyan működik a japán gazdaság?” címmel nagyszabású tanulmányt készítettett és tett közzé a japán gazdaság működéséről és jövőbeli kilátásairól. Az összefoglaló munkához készített – de abban csak részlegesen publikált – résztanulmányokból kettőt az Intézet külön is megjelentetett: R.E. Caves és M. Uekusa „Az ipari szervezet Japánban”¹¹, valamint E.F. Denison és W.K. Chung „Hogyan növekedett a japán gazdaság olyan gyorsan: a háború utáni expanzió forrásai”¹² c. munkáját.

„Az ipari szervezet Japánban” c. kötet szerzői megkérdőjelezik, hogy a japán ipari társadalom valóban olyan alapvetően eltér az Egyesült Államok és Nyugat-Európa be rendezkedésétől, mint ahogyan ezt feltételezik. A tanulmány szerzői – változatos, újszerű módszerekkel és statisztikai adatok bő felhasználásával – részletesen összehasonlították Japán és az Egyesült Államok ipari szervezetét, intézményeit, döntési rendszerét és ezzel kielégítő magyarázatot sikerült találniuk a két ország iparának intézményi és működési rendszerében mutatkozó hasonlóságokra és eltérésekre egyaránt. Következtetéseik szerint a speciális japán intézményeknek – a nyugati országok iparához viszonyítva – valójában nincs is olyan különlegesen eltérő hatásuk és jónéhány különleges japán sajátosságnak minősített intézmény tulajdonképpen levezethető Japán gazdasági fejlődésének fokából.

¹⁰The Brookings Bulletin, 1977. 1–2. sz. alapján.

¹¹Masu Uekusa – Richard E. Caves: Industrial Organization in Japan, 1976. 169. oldal.

¹²Edward F. Denison – William K. Chung: How Japan's Economy Grew So Fast: The Sources of Postwar Expansion. 1976. 267 oldal.

Véleményük szerint az iparpolitika Japánban nagyjából hasonló, mint a nyugati ipari államokban. Nem egy tekintetben a japán iparpolitika kiegyensúlyozatlanabb, mint a nyugati partnereké, s Japán tanulhat a külföldi tapasztalatokból. Ugyanakkor sok vonatkozásban a japán iparpolitika a nyugati partnerekénél nagyobb eredményeket produkált; a nyugati országok azonban – a szerzők véleménye szerint – e nagyobb eredményeket hozó politika sok vonását saját környezetükben nehezen tudnák alkalmazni. Befejezésül a szerzők azzal foglalkoznak, hogy a japán ipar jellegzetes vonásai várhatóan hogyan befolyásolják a japán gazdaság teljesítményét, annak érettebb fokán, a gazdaság növekedési ütemének várható csökkenése esetén.

1953 és 1973 között Japán gazdasági növekedésének üteme több, mint kétszerese volt az összehasonlításhoz vizsgált tíz észak-amerikai és európai országnak és bármelyiknek a növekedési ütemét messze meghaladta. A „*Hogyan növekedett Japán olyan gyorsan*” címmel megjelent kötetben Denison és Chung számszerűsítik a háború utáni japán növekedés forrásait és összehasonlítják a tíz nyugati országra kapott számításaik eredményeivel. Az Egyesült Államok és Japán – 1970-re vonatkozó – egy munkásra jutó teljesítményének színvonalát is összemérik és elemzik a különbség forrásait.

Denison és Chung nem talált egyetlen olyan kiemelkedő tényezőt, amely alapvetően megmagyarázhatná Japán különleges háború utáni növekedési ütemét. A gazdasági növekedés forrásait öt nagy csoportba sorolták, ezek a következők: a foglalkoztatottság növekedése, a tőkeállomány növekedése, a foglalkoztatottsági struktúra változása (a mezőgazdasági foglalkoztatottak és az önállók arányának csökkenése), a termelés technológiájának fejlesztése és a nagyságrendi megtakarítások. Megállapításuk szerint a japán gazdaság növekedéséhez e források mindegyik csoportja nagyobb mértékben járult hozzá, mint az összehasonlításba bevont egyéb országokban; az egyetlen kivételnek Olaszország mutatkozott, ahol a foglalkoztatottsági struktúra változásának hatása Japánénál is nagyobb volt.

Az ilyen típusú számításokra példaként közöljük az 1. sz. táblázatot, amely Japán és az Egyesült Államok között hasonlítja össze a munkatermelékenység növekedésének forrásait. A 2. sz. táblázatban pedig azt a számítást mutatjuk be, amely különválasztja a japán növekedés tartós és átmenetinek tekinthető forrásait.

A szerzők hangsúlyozzák Japán termelékenységének alacsony induló szintje és növekedésének magas üteme között megfigyelhető összefüggés fontosságát. Japán és az Egyesült Államok termelékenységét több mutatószám és módszer segítségével hasonlították össze, ezek közül a Japán számára legkedvezőbb, az egy munkásra jutó nemzeti jövedelem szerint az Egyesült Államokban a termelékenység 1970-ben 81%-kal volt magasabb mint Japánban. Az egy munkaóra jutó nemzeti jövedelem 127%-kal haladta meg a japán szintet. A termelékenység az Egyesült Államokban még akkor is 40%-kal magasabbnak mutatkozott 1970-re vonatkozóan, ha kiküszöbölték az alábbi tényezők hatását: a különbségeket a teljesített munkaórák számában, a munkaerő szakképzettség szerinti összetételében és a foglalkoztatottság szerkezetében, a felhasznált tőke és föld értékében, a piacok nagyságában és a gazdasági ciklus 1970 évi eltérő alakulásában.

Fenntartható-e továbbra is Japán magas növekedési üteme? Denison és Chung alá-húzza, hogy minden valószínűség szerint csökkenő növekedési ütemmel kell számolni,

**A munkatermelékenység növekedésének forrásai
Japánban és az Egyesült Államokban¹³**

A növekedés mutatói és forrásai	Évi növekedési ütem (%)			A növekedés forrásai (%)	
	Japán	USA	Különbség	Japán	USA
	1953–71	1948–69			
Egy foglalkoztatottra jutó nemzeti jövede- lem					
nyers adat	8,45	2,65	5,80	–	–
összehasonlítható adat	8,50	2,83	5,67	100,0	100,0
A tudás gyarapodása és egyéb tényezők	2,37	1,44	0,93	27,9	50,9
Nagyságrendi megtaka- rítások	2,35	0,51	1,84	27,6	18,0
A munka technikai fel- szereltsége	1,85	0,40	1,45	21,8	14,1
A foglalkoztatottsági struktúra változása	1,14	0,36	0,78	13,4	12,7
A munkaórák számának változása	0,44	–0,34	0,78	5,2	–12,0
A képzettség növeke- dése	0,41	0,50	–0,09	4,8	17,7
A külpiaci korlátok csökkentése	0,01	0,00	0,01	0,1	0,0
Az egy dolgozóra ju- tó földterület csökke- nése	–0,07	–0,04	0,03	–0,8	–1,4

¹³Forrás: Dennison–Chung id. mű 54. oldal.

A Japán növekedés tartós és átmeneti forrásai¹⁴

A növekedés mutatói és forrásai	A növekedéshez való hozzájárulás 1961–1971 (%)		
	Összesen	Tartósan	Átmeneti jelleggel
A nemzeti jövedelem növekedési üteme	9,56	3,24	6,32
Munkaráfordítás	1,78	0,68	1,10
Foglalkoztatottság	1,09	0,33	0,76
Munkaórák száma	0,11	–0,15	0,26
Kor- és nem szerinti összetétel	1,19	0,11	0,08
Képzettség	0,35	0,35	0,00
Egyéb	0,04	0,04	0,00
Tőke	2,57	0,86	1,71
Föld	0,00	0,00	0,00
A tudás gyarapodása és egyéb tényezők	2,43	1,28	1,15
A foglalkoztatottsági struktúra változása	0,81	0,00	0,81
A külpiaci korlátok csökkentése	0,01	0,00	0,01
Nagyságrendi megtaka- rítások	1,96	0,42	1,54

¹⁴Forrás: Denison–Chung id. mű 115. old. A szerzők megkísérik annak az évnek a becslését is, amikor az átmenetileg ható források kimerülnek.

az utolérést elősegítő lehetőségeket ugyanis Japán fokozatosan kimerítette. Mindamellett nézetük szerint Japánban a század további éveiben is e viszonylag magas növekedési ütem várható.

ÚJ KÖNYVEK¹⁵

- BAGOTA Béla – GARAM József: Mit kell tudni az 1978. évi népgazdasági tervről? Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó, 227 oldal.
- BOTOS Balázs – PAPANÉK Gábor: A gazdaságosság vizsgálata az iparban. Szakirodalmi tájékoztató. Bp. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 146 oldal.
- FÖLDI Katalin: A reklám lélektana. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 303 oldal.
- HERETIK Stefán: A modern polgári közgazdaságtan elméleti alapjai. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó, 561 oldal.
- KOVÁCS Álmos: Nyereségérdekeltség és vállalati magatartás. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 160 oldal.
- KRISZTINICZNÉ ROKI Edit: Piackutatás a kiskereskedelemben. (Gyakorlati útmutató.) Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 196 oldal.
- LAKATOS György: A posztindusztriális társadalom elméletéről. Zbigniew Brzezinski nézeteinek bírálatához. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó, 139 oldal.
- PETRAKOV, N.J.: A gazdaságirányítás kibernetikai problémái. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 221 old. (Időszerű közgazdasági kérdések)
- SAMPSON, Anthony: A hét nővér. A nagy olajtársaságok és az általuk teremtett világ. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó, 450 oldal.
- VÁNYAI Péterné: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó, 101 oldal. (Ipargazdasági Értekezések 9.)

¹⁵1978. január–március között megjelent könyvek.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЬЕЙ

д-р Жигмонд Бакош:

Размещение венгерской легкой промышленности в
годы IV. и V. пятилетних планов.

Статья показывает какие усилия были проявлены для развития промышленно отсталых территорий Венгрии. Политика размещения легкой промышленности решительно определилось тем, что к семидесятым годам почти совсем прекратилась смена рабочих. Поэтому при хозяйственных решениях стремились к тому, чтобы скудные запасы рабочей силы направить в самые народнохозяйственно результативные отрасли промышленности. В частности и поэтому уменьшалось количество филиалов, принадлежащих легкой промышленности и численность рабочих, работающих там. В то же время значительно изменилось территориальное распределение легкой промышленности: параллельно с устранением мелких производственных единиц началось выселение легкой промышленности из крупных городов. После этого автор анализирует по областям Венгрии как влияла политика размещения на образование основных фондов. Окончательное его последствие - совершенные в анализируемом периоде капитальные вложения тоже значительно уменьшали центральное значение Будапешта в легкой промышленности.

В заключительной части очерка говорится о дальнейших задачах размещения легкой промышленности. Подчеркивается, что и в дальнейшем при размещении этой промышленности по стране главной проблемой является обеспечение ее соответствующими техническими и хозяйственными специалистами, руководителями.

Бэла Кадар:

Структурные изменения в промышленности капиталистических стран

На основе направлений развития промышленности в статье говорится о том, что темпы преобразования структуры промышленности в 70-ых годах были очень быстрыми. Однако структурные изменения нельзя определить ни международно, ни по группам стран, и значительные отличия можно найти на данном уровне развития в зависимости от обеспечения природными ресурсами, свойственностей социально-экономической системы, стратегии развития, хозяйственных димензий отдельных стран. Автор подчеркивает, что основные направления 70-ых годов не структурное сближение, а увеличение структурной комплементарности, которая имеет тесную причинную связь с новыми направлениями международного экономико-политического, технического и торгового развития. Анализ промышленной структуры в больших агрегатах все меньше говорит о реальных хозяйственных процессах, и в развитых капиталистических странах в 70-ых годах отстающими отраслями стали помимо большинства подотраслей легкой промышленности, металлургическая промышленность, судостроительная промышленность, промышленность подвижного состава железной дороги, автомобильная промышленность и промышленность домашних электро-товаров, и в дальнейшем во главе технического структурного развития стоят атомная промышленность, промышленность ЭВМ, техника управления, техника связи и военная промышленность. Понятия - быть структурно передовым или структурно отстающим - до того относительные, что отрасли, имеющие сокращающее значение с точки зрения производства, занятости и использования капитала в последнее время далеко не отстают с точки зрения технического прогресса или участвуя в международном разделении труда.

Окончательный вывод автора заключается в том, что в нашем десятилетии темпы структурного преобразования определяются не производственными

факторами высвобождающимися из сельского хозяйства, а в первую очередь размером вытеснения отстающих отраслей промышленности, и нельзя пред- ставить ускоренное развитие передовых отраслей без сознательного суживания некоторых отстающих отраслей.

д-р Эстер Баго:

Диверсификация производства в капиталис- тических странах

Автор трактует вопросы все более расширяющиеся диверсификации капиталистических предприятий. Показывает, что с помощью диверсификации капита- листические предприятия в первую очередь стремят- ся к обеспечению надежного и уравновешенного роста. Если в оригинальной области деятельности предприятия возможностей роста уже исчерпались, с целью эффективного использования своих ресурсов предприятие должно найти другие области, должно произвести диверсификацию производства. В то же время диверсификация содействует увеличению гиб- кости. Предприятие тем, что расширяются основы деятельности, имеются варианты для развития, ком- пенсирует риск и жесткость из-за односторонности специализации. Диверсификация производства, расши- рение круга деятельности предприятия требует на- личия таких финансовых и умственных предпосылок, которые имеются обычно только на крупных пред- приятиях, и поэтому хозяйственные выгоды, вытека- ющие из диверсификации, тоже только крупные пред- приятия могут использовать. В то же время автор обращает внимание и на невыгодные последствия диверсификации, в первую очередь на опасность расдробления деятельности предприятия.

В окончательной части статья анализирует воз- можности диверсификации в условиях социалистиче- ских производственных отношений. Автор сделает вывод, что планомерная, координированная диверси- фикация и на социалистических предприятиях способствует увеличению гибкости, улучшению ис- пользования материальных и умственных ресурсов.

д-р Ежеф Хегедюш:

Роль анализа стоимости в формировании
структуры производства

Автор статьи на примере конкретного опыта предприятия показывает усилия, предпринятые для улучшения ассортимента продукции, решающего фактора политики предприятия. Предприятие при формировании концепции продукции, при комплексном процессе реализации этих концепций формировало те методы, которые пригодны для планирования изменения ассортимента, измерения его эффективности и для его сводной оценки.

Среди этих методов особую роль получил анализ стоимости.

Предприятие в первую очередь стремилось к тому, чтобы анализ стоимости охватил полный круг процессов развития - подготовки производства. В интересах этого эта деятельность получила место в оргплане всего предприятия. По мнению автора выгоды использования анализа стоимости заключаются в усилении системного подхода, в распространении такого подхода, который особое внимание уделяет стоимости. Конечно, есть еще нерешенные проблемы, связанные с применением анализа стоимости, так например улучшение информационной работы предприятия. Автор заканчивает статью с некоторыми конкретными примерами применения этого анализа.

A B S T R A C T S

dr. Zsigmond BAKOS:

**The Regional Development of the Light Industries in Hungary
in the course of 4th and 5th Five-Year Plans**

The article reviews the efforts made in Hungary in the framework of the 4th and 5th five-year plans to develop under-industrialized areas. The regional development policy of the light industry has basically been influenced by a shortcut in labour-supply by the early seventies. This has resulted in a trend to guide the more and more limited sources of labour towards the branches presenting the greatest results from the point-of-view of the national economy as a whole. The resulting decrease in the number of light industrial establishment production and employees. The elimination of minor production units has been paralleled by a movement from bigger cities into the country-side of the light industries, presenting thus significant changes in the regional distribution of production.

The author gives a detailed analysis by individual regions of the effects of regional development policies on fixed assets, and comes to the conclusion that the investments made during the period under review have greatly contributed to the target of possibly eliminating the over-centralization of the light industries in Budapest. At the end the author reviews the future tasks of regional development, pointing out that the shortage of adequately qualified labour continues to be the main problem of industrializing the countryside.

Béla KÁDÁR:

Structural Changes in the Industry of the Capitalist Countries

Based on development trends the article emphasizes the extremely high pace of structural changes in the seventies also pointing out the lack of standard features in this change if reviewed as a whole, or by groups of countries. The diversity can be attributed to the differences in the available resources, in the socio-economic systems, in the development strategies pursued and in the scales of the individual economies. Increasing structural complementarity is pointed out by the author as the main characteristic during the seventies as instead of structural convergence, — in accordance with the recent trends in the international political, economic, technological and trade development. The examination of industrial structure in the aggregate has become less informative of real economic changes. Metallurgy, ship-building, the automobile-industry and the production of electrical household durables have jointed the already lagging majority of the light industries during the seventies, while nuclear industry, telecommunication industry, computer-industry and war-industry have continued to be at the top of the growth-list. Lagging and leading positions are relative in the sense that the

branches representing a diminishing weight in production, employment and investments are far from lagging if the pace of technological development or the participation in the international division of labour is regarded. As a global conclusion the author points out that in the recent period the pace of structural change is primarily determined by the pace at which lagging industries are losing their weight and not by the production factors abandoning agriculture, — rapid expansion of the leading branches would be impossible without scaling down others in a pre-meditated way.

dr. Eszter BAGÓ:

Diversification in the Market Economies

The author reviews the more and more wide-spread diversification with capitalist companies pointing out that security and a well-balanced growth are the primary reasons for its being pursued. If the possibilities of growth are going to exhaust in the original field of activities, on efficient utilization of existing resources requires to diversify production. On the other hand diversification helps to improve flexibility: the risk involved in the one-sidedness of specialization and resulting rigidity is relaxed by providing a broader basis for activities and allows to set up new alternatives of company growth. However in most of the cases the financial and intellectual resources required by such an action are only available for major companies and thus the economic benefits offered can primarily be utilized by them, too.

In its last part the article surveys the possibilities of diversification under the conditions of a socialist economy coming to the conclusion that diversification can be a useful tool to achieve increased flexibility and a better exploitation of financial and intellectual resources with socialist enterprises, as well.

dr. József HEGEDŰS:

Value Analysis as a Tool of Reshaping Production Structure

Based on practical experiences the author reviews the efforts for an improved production structure as the determining factor of enterprise management policies. A range of techniques has been developed and applied by the enterprise concerned to establish product development concepts and to introduce new products, with value analysis having the most important role. The management's effort has primarily been aimed at the integration of value-analysis into all the product-development and preparatory phases. A series of organizational measures have been taken to achieve this.

The spreading and strengthening of the systems-approach, cost — conscious and creative thinking are the factors emphasized by the author as the advantages inherent in the application of value-analysis. On the other hand there are certain factors which hinder a more wide-spread application of this tool, one of them being the lack of adequate reliable data. A few cases of practical application are also described in the article.

316.663

PARGAZDASÁGI SZEMLE

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1978. 3. SZÁM

Budapest 1978

MAGYAR
KÖZGAZDASÁGI
TUDOMÁNYOK
KÖZLÖNYE

Szerkesztő bizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN, ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő),
STERNTHAL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1112 Budapest,
Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250,- Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V.,
József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint
átutalással a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

789784 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: dr.Héczy Lászlóné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

➤ Román Zoltán: A magyar ipar szervezeti rendszere	7	x
Holop Ferenc: A gyártás korszerűsítő fejlesztése és a gépberuházások	51	
Hegedűs Miklós: Az energiagazdaság és az ágazati struktúra összefüggései	62	

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

Az 1978. évi Közgazdász Vándorgyűlésről	82
KGST szeminárium az ipar termelékenységi színvonalának összehasonlításáról	84
Az ipargazdasági ismeretek oktatása a Budapesti Műszaki Egyetemen	88
Néhány adat Európa gazdaságának fejlődéséről	91
Nemzetközi program a munka minőségének javítására	96
Munkaerőhiány és tartalékok a szovjet gazdaságban	97
A tudományos technikai forradalom a fejlett szocializmusban	99
A műszaki potenciál jobb hasznosítása	104
A belgiumi iparpolitika új irányzata	108
A svéd ipar középtávú kilátásai	113
Törekvés közbenső technológia kifejlesztésére	116

SZAKIRODALOM

B. Glinski: A gazdaság működésének rendszere	119
NDK üzemgazdaságtani tankönyv.	122
A beruházások előkészítése a tőkés országokban	123
Derek Morris: Anglia gazdasági rendszere	129
T. Checinski: A tudományos-technikai gondolat nemzetközi kereskedelmi cse- réje	132
Két könyv a műszaki eredmények nemzetközi átadásáról	134
Új könyvek	139
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	140

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ

Золтан Роман: Организационная структура венгерской промышленности.....	7
Ференц Холоп: Усовершенствующее развитие производства и капитальные вложения, расходуемые на машины.....	51
Миклош Хегедыш: Связи между энергетическим хозяйством и отраслевой структурой.....	62

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Q выездной сессии 1978.года венгерских экономистов.....	82
Семинар СЭВ-а по сравнению уровня производительности труда.....	84
Экономика промышленности в Будапештском Политехническом Университете.....	88
Несколько данных о развитии экономики Европы.....	91
Международная программа для улучшения качества труда...	96
Нехватка в рабочей силе и резервы в советском хозяйстве.....	97
Научно-техническая революция в развитом социалистическом обществе.....	99
Лучшее использование технической о потенциала.....	104
Промышленная политика в Белгии.....	108
Среднесрочные перспективы шведской промышленности.....	113
Стремление на развитие промежуточной технологии.....	116

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Б.Глински: Система хозяйствования.....	119
Учебник по экономике предприятий в ГДР.....	122
Подготовка капитальных вложений в капиталистических странах.....	123
Дэрек Моррис: Экономическая система Англии.....	129
Т.Чечински: Международный торговый обмен научно-техническими мыслями.....	132
Две книги о международной передаче технических результатов.....	134
Новые книги.....	139
Краткое содержание очерков на русском и английском языках	140

CONTENTS

STUDIES

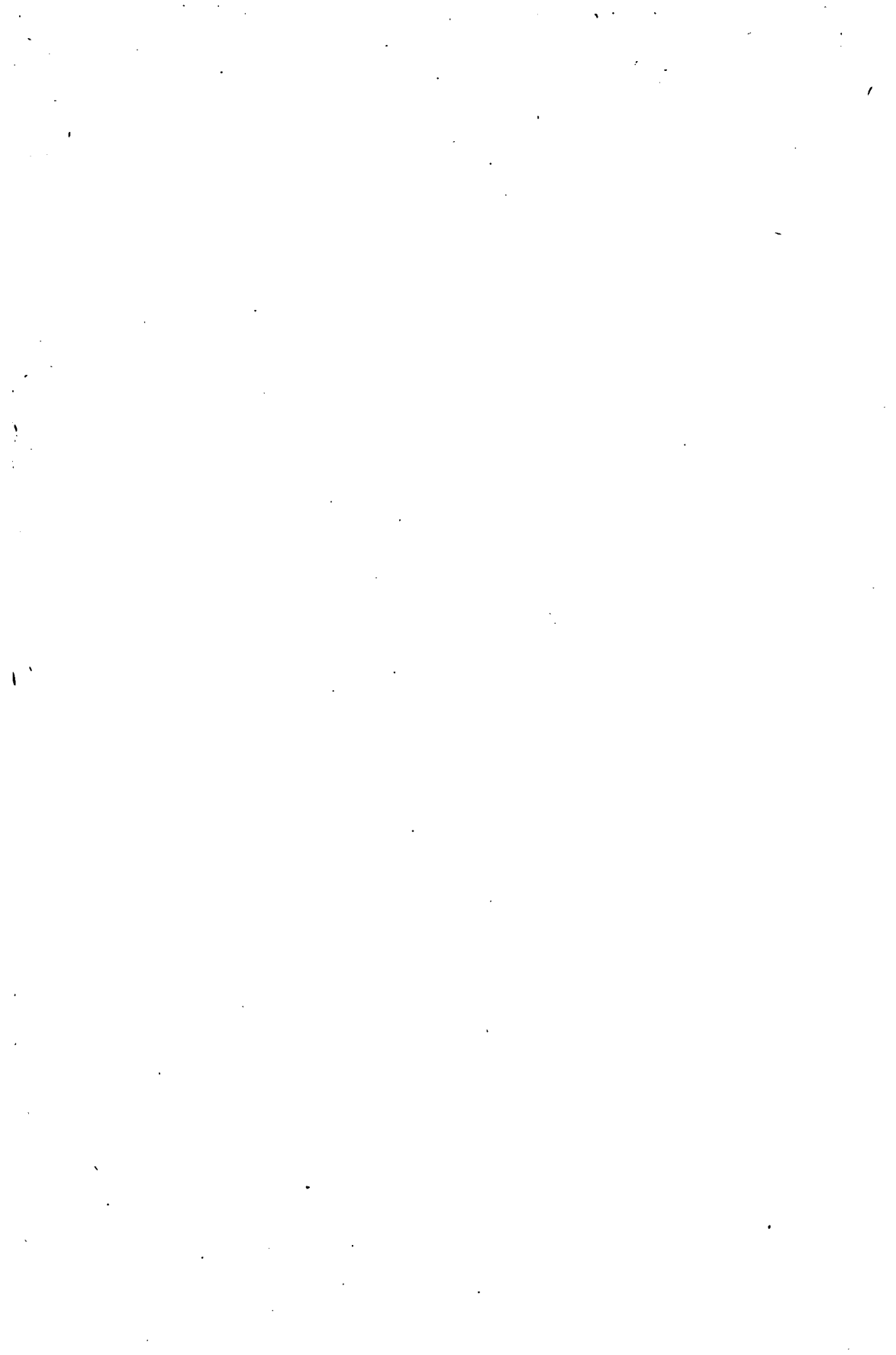
Zoltán Román: Industrial Organization in Hungary	7
Ferenc Holop: Production Development and Investments in Machinery	51
Miklós Hegedűs: The Supply of Energy and Economic Structure	62

INTERNATIONAL EXPERIENCES – SCIENTIFIC LIFE

The Annual Congress of the Hungarian Economists, 1978.	82
CMEA Seminar on International Productivity Comparisons	84
Education of Industrial Economics at the Technical University Budapest	88
Data on Economic Growth in Europe	91
ILO Program to Improve the Quality of Work	96
Labour Shortage and Reserves in the Soviet Economy	97
The Scientific-Technological Revolution under the Conditions of Developed Socialism	99
Efficient Exploitation of Technological Potentials	104
New Trends in Belgium's Industrial Policy	108
The Medium-Range Prospects of the Swedish Industry	113
Development of Intermediate Technology	116

LITERATURE

B. Glinski: The System of Economic Functioning	119
A Handbook of the Economics of Enterprises in the GDR	122
Feasibility Studies in the Market Economics	123
Derek Morris: The Economic System in the U.K.	129
T. Checinski: Commercial Exchange of Scientific – Technical Ideas	132
Two Books on the International Transfer of Technology	134
New Books	139
Abstracts in Russian and English	140

TANULMÁNYOK

ROMÁN ZOLTÁN:

A MAGYAR IPAR SZERVEZETI RENDSZERE

1. A három alrendszer

Iparunkban részletesen feldolgozott 1975 évi adataink szerint 1,790000 fő dolgozik, 779 állami vállalatban, 793 szövetkezetben¹ és 47000 fő a magánkisiparban. Az állami vállalatok és a szövetkezetek összesen 9859 iparteleppel rendelkeznek. Ez alkotja a magyar ipar szervezeti rendszerének a gerincét. E szervezeti rendszert célszerű úgy fel-fogni, hogy a népgazdaság szervezeti rendszerének része és három alrendszerből áll:

- az ipari tevékenységet folytató termelő szervezetek,
- az ipar infrastruktúráját képező szervezetek, és
- az ipar irányítását végző és képviselőket ellátó szervezetek alrendszeréből.

Az első alrendszert az ipar népgazdasági ágba sorolt termelő szervezetek alkotják, tehát azok a termelő egységek, amelyeket a statisztika túlnyomó tevékenységük alapján az iparba sorol. Esetenként célszerű emellett a jelentősebb ipari tevékenységet folytató más népgazdasági ágba sorolt szervezeteket is bevonni vizsgálatainkba. (Ezek jelenleg az egész ipari termelés közel 10 százalékát, de egyes ágazatokban ennél jóval nagyobb hányadát adják.)

Természetesen az iparba sorolt szervezeteknek is van más népgazdasági ágba tartozó tevékenységük. Az ágazati határok bizonyos fokú elmosódása a modern fejlődés jellemzője. Mind több olyan tevékenységi láncot alakítanak ki és egyesítenek gyakran egyetlen szervezetbe, amely a kutatás-fejlesztéstől kezdve az értékesítést követően a termék felhasználóinak nyújtott különböző szolgáltatásokig igen sok, szoros értelemben nem ipari tevékenységet is felölel.

A következőkben az ipar termelő szervezeteinek struktúrájával foglalkozunk részletesebben, de előbb röviden a másik két alrendszert is bemutatjuk.

Az *ipar infrastruktúrája* alatt az iparvállalatokat kiszolgáló, azok részéről igénybe vehető szervezetek rendszerét értjük. E szervezetek egy része maga is az iparba van sorolva (például javító üzemek), más részük más népgazdasági ágba tartozik (például építőipari és szállító vállalatok), végül ide tartoznak szellemi tevékenységet (például tervezést, tanácsadást, oktatást végző) szervezetek is. Más oldalról nézve e szervezetek részben általános rendeltetésűek, tehát nemcsak ipari, hanem más termelő szervezeteket és fogyasztókat is kiszolgálhatnak, részben csak az ipari tevékenységet vagy egy-egy ipari ágazat tevékenységét hivatottak segíteni.

A munkamegosztás, a specializáció és a kooperáció az iparban nemcsak az alaptermelés, az alaptevékenység körében, hanem a kiegészítő, kiszolgáló, a termelést előkészítő

¹Az állami vállalatok száma 1977-re 712, a szövetkezetek száma 701-re *csökkent*; a többi adat kevésbé változott.

és irányító folyamatok tekintetében is érvényesül. Ez a munkamegosztás először az egyes vállalatokon belül valósult meg s így váltak el az alaptermeléstől a kisegítő, kiszolgáló üzemek, valamint a termelés előkészítésének és irányításának apparátusa. Ebben az utóbbi körben azonban az esetek nagy részében egy-egy vállalaton belül nem alakulnak ki olyan nagyságrendek, amelyek magasfokú specializációt és az ebből adódó előnyök hatékony kihasználását tennék lehetővé. Ez olyan specializált, új szervezetek kialakulásához vezet, amelyek a vállalatokat az említett tevékenységi kör egyes feladatai alól tehermentesíteni tudják, e feladatokat ha nem is mindig olcsóbban, de gyorsabban, jobban, hatékonyabban képesek ellátni. A szervezeteknek, tevékenységeknek, szolgáltatásoknak ezt a hálózatát jelöljük meg az ipari infrastruktúra fogalmával.

Az ipari infrastruktúra kialakulásának nálunk nem kedveztek a körülmények és jól ismeretes, hogy elmaradott általános infrastruktúránk is. Ez a termelő szférában sokszor okoz nehézségeket, esetenként jelentős többletköltségeket.

A sajátos ipari infrastruktúra létrejöttét egyes ágaiiban objektív okok is gátolhatták, így főképpen iparunk, illetőleg az ipar egyes ágazatainak viszonylag kis mérete. Nyilvánvaló, hogy e téren is nemzetközi munkamegosztásra és együttműködésre kell berendezkednünk. Egyes infrastrukturális egységek megfelelő nagyságrendben és hatékonysággal csak a nemzetközi piacra lépve dolgozhatnak nálunk.²

Az objektív tényezőkön túl e téren is szerepet játszhatott, hogy a vállalatok nem bízva partnereik kooperációs készségében, az igényelt szolgáltatások hozzáférhetőségében, a vállalt kötelezettségek pontos teljesítésében, e tekintetben is függetlenségre, ön-ellátásra próbálnak berendezkedni. A folyamat ezután önmagát erősíti, mert hasonló magatartásra, azaz a többi vállalat részéről csekély keresletre számítva, nem fejlődnek ki az infrastrukturális egységek és a termelő vállalatok még inkább „kényszer-diverzifikációra”, „mikro-autarchiára” kényszerülnek a kisegítő-kiszolgáló tevékenységek körében.

A tervezés, a szabályozók, a kalkulációs rendszer mellett lényeges tényező lehetett az is, hogy az ipari infrastruktúra általában kisebb szervezeti egységekből tevődik össze, s mindazon tényezők, amelyek nálunk az ilyen kis egységek létrehozása és fennmaradása ellen hatnak, ebben a vonatkozásban is éreztették hatásukat. Másfelől úgy tűnik, hogy ha központi döntések alapján az ipari infrastruktúra egyes területeinek (például a számítógépes szolgáltatásoknak) a fejlesztése megindul, zöld utat kapva, a növekedésre való törekvésnek alig lehet határt szabni. Igazi verseny és piaci kontroll hiányában ugyanis e tevékenységek igen jövedelmezővé válnak.

Az ipari infrastruktúra nagy anyagi és szellemi kapacitásokat köt le, észszerű szervezete és funkcionálása jelentősen befolyásolja a termelő szervezetek működésének hatékonyságát. Tervszerű alakítása – racionalizálása; fejlesztése; ahol kell, visszafejlesztése – az iparpolitika egyik sürgős és nagy hozamot ígérő feladata.

Szélesebb értelemben az ipar szervezeti rendszerének részét – harmadik alrendszerét – az *ipar irányítását végző és képviselőt ellátó szervezetek* alkotják. E szervezetek egy részének fő feladatköre az ipar felügyeleti vagy ágazati irányítása (ipari minisztériumok), más részük egyéb funkciói mellett tölt be ilyen feladatot (a tanácsok ipari

²Ez érvényes például számos szellemi szolgáltatás nyújtására; más tevékenységek (például a javítás-karbantartás) tájegységek szerint központosítva is hatékonyan végezhető.

osztályai, a funkcionális szervek). Az ipart képviselő szervezetek közé sorolhatjuk gazdaságunkban a szakszervezeteket, a Magyar Kereskedelmi Kamarát, az OKISZ-t, a KIOSZ-t.

Az irányításmélet terminológiája szerint a tárgyalt első két alrendszer az irányított, ez utóbbi az irányító rendszert alkotja. Az „irányító” rendszert az ipart tekintve az jellemzi, hogy rendkívül szerteágazó. Érvényesül felügyeleti irányítás, ágazati irányítás, funkcionális irányítás, területi irányítás, ezen kívül az állami irányításon felül pártirányítás is. Mindez csak a legfelső csúcson található, alsóbb szinteken ennek összehangolása rendkívül bonyolult feladat; megoldásától nagy mértékben függ az iparpolitikai célok helyes kitűzése és megvalósítása.

Gazdaságirányítási reformunk kidolgozását és bevezetését lényegesen segítette az a felismerés, hogy a vállalati érdekekkel határozottabban kell számolni, ezek utat törnek; helyesebb, ha építünk ezekre, szolgálatunkba állítjuk. Az irányítás szervezeti rendszerében hasonlóan számolni kell önállósuló szervezeti (és egyéni) érdekekkel. A valóságos helyzetet túlságosan leegyszerűsítjük, ha csak népgazdasági és vállalati érdeket állítunk szembe egymással. A népgazdasági érdek nem mindig definiálható egyértelműen, ezt az egyén, a csoport és a szervezet számos esetben saját érdekeihez igazítva interpretálhatja és próbálhatja érvényesíteni.

Ez megjelenik abban is, hogy az ipar szervezetén belül a vállalati és az irányítási-képviseleti alrendszer mellett *ágazati alrendszerek is vannak és hatnak*. Minthogy az ágazati keretek eléggé határozottan megvonhatók, talán nem is lenne helyes itt informális szervezetekről szólni. A vállalatok és az irányító (és képviseleti) szervek érdekei gyakran szembe kerülhetnek egymással, egy-egy ágazat – vagy területi egység – fejlesztéséért, kedvezményeiért harcolva azonban ezek legtöbbször találkoznak és támogatják egymást. Ha az iparpolitikában ezzel – mind a döntések előkészítésénél, mind azok végrehajtásának biztosításánál – tudatosabban számolunk, minden folyamat érthetőbbé és talán irányíthatóbbá is válik.

Az ipar szervezeti rendszere a gazdaság- és az iparpolitika, a gazdaság- és az iparirányítás számára egyrészt a „kiinduló helyzetet” jellemző adottság, a szervezet struktúrájának változása sajátos törvényszerűségeknek alávetett folyamat, másrészt a szervezeti rendszer egyes elemeinek tudatos alakítása eszköz a gazdaság- és az iparpolitika céljainak megvalósításához.

Az ipar szervezeti alrendszereinek, mindenekelőtt a termelő szervezetek struktúrájának alakítására közvetlen és közvetett eszközeink vannak. Közvetlen eszköz: ipartelemek, vállalatok vagy egyéb szervezetek létrehozása, megszüntetése, tevékenységi vagy hatáskörük, kapcsolataik átrendezése; közvetett eszköz: a gazdaságirányítás rendszerének olyan módosítása, amely közvetve befolyásolja a szervezetek helyzetét, fennmaradását, kapcsolatait, vagy egyes egységeket arra készíti, hogy saját kezdeményezésükre változtassanak a szervezeti rendszerbe való beilleszkedésükön. Az ipar vállalati struktúrájának alakítására a tőkésországok elsősorban közvetett, a szocialista országok közvetlen eszközöket alkalmaznak.

Közvetett eszközökkel a szervezeti struktúrában csak lassúbb, de jobban megszürt változásokat, közvetlen eszközökkel gyors, „ugrásszerű” változásokat érhetünk el – de ez utóbbiaknál nagyobb a döntések kockázata.

A magyar ipar vállalati koncentrációja a felszabadulás, majd az államosítások után

erőteljesen növekedett. Az F/3. tábla adatai szerint (lásd Függelék) az állami iparban a legnagyobb változások két időszakban, az 50-es és a 60-as évek elején mentek végbe. Az első hullám egy racionalizálási folyamat részeként a kis üzemeket koncentráltta, míg a második hullám közép- és nagyobb vállalatokat egyesített nagy, sok esetben országos vállalatok létrehozása érdekében.³ Az első hullámban az ipartelepek átlagos nagysága is lényegesen növekedett, míg a második kifejezetten a vállalatnagyságokat érintette. E koncentrációs folyamat hatásairól, eredményeiről nincsenek összefoglaló elemzéseink. Közgazdászaink egyetértenek abban, hogy a koncentráció növelésének első szakasza jelentős hatékonyság-emelkedést eredményezett, a második – és ma újra továbbgyűrűző – hullámot illetően azonban már megoszlanak a vélemények.

A termelő szervezetek rendszerét érintő – akár közvetlen, akár közvetett – eszköz alkalmazásához alapul az objektíve végbemenő gazdasági folyamatok és az ezeket szabályozó erők, törvényszerűségek és összefüggések ismerete kell hogy szolgáljon. A beavatkozással a pozitív tendenciák kibontakozását, a negatív tendenciák és hatások korlátozását segíthetjük. A növekvő beavatkozás e folyamatokba a tőkés országokban annak felismeréséből táplálkozik, hogy a piac nem szabályoz megfelelően; a szocialista országokban viszont e folyamatokat eleve – sokszor túlzott mértékben is – kivonjuk a piac hatása alól. A szocialista gazdaságban nagyobb lehetőségekkel rendelkezünk a termelő szervezetek rendszerének alakítására, de nagyobb a veszély, hogy e lehetőségekkel nem élünk kellő körültekintéssel.

Az ipar termelő szervezeteinek struktúráját befolyásoló tényezők között vannak a gazdálkodási rendszertől független és rendszer-specifikus, általános és ágazat-specifikus, tartósan és időszakosan ható tényezők. A legáltalánosabb, tartósan ható tényező minden bizonnyal a termelés társadalmi jellegének növekedése. Ennek kérdéseit a szocialista országokban alaposan feldolgozták; időszerű, hogy felfrissítsük és hazai empirikus vizsgálatokkal kiegészítsük ezeket az ismereteket. A tőkés országokban az ipargazdaságtan elsősorban a nagyságrendi megtakarítások, a piac és a verseny, valamint a piacmagatartás-teljesítmény fogalom-hármas nézőpontjából elemezte e problémákat.⁴ Ebből az ismeretrendszerből szintén sok minden átültethető viszonyainkra, és erre – a piac szerepének megfelelő figyelembe vétele érdekében – nagyon is szükség van. Ezzel az ipar termelő szervezeteinek struktúráját és az e struktúra célszerű kialakítását érintő felfogásunkat, irányelveinket és konkrét döntéseinket szilárdabb alapokra helyezhetjük.

A tanulmány következő részében a termelő szervezetek struktúráját befolyásoló főbb tényezőket, harmadik részében magát a hazai struktúrát vizsgáljuk, nemzetközi összehasonlítások felhasználásával. Befejezésül megkísérelünk levonni néhány következtetést helyzetünk megítélésére és a további feladatokra nézve.

³A vállalatok összevonását gyakran centralizáló névvel jelölik meg, és valóban, sok érv szól mellett, hogy – nem az állapotot, hanem a folyamatot tekintve – a koncentrációt és a centralizációt megkülönböztessük egymástól. A szakirodalom azonban még nem használja egységesen e kifejezéseket. Fontosabbnak érzem – és ezt következetesen alkalmazom – az ipartelepí és vállalati koncentráció megkülönböztetését.

⁴Lásd Román, *Az ipar gazdaságtana* (1978), 77–85. old.

2. A termelő szervezetek struktúráját befolyásoló főbb tényezők

Az ipar termelő szervezetének struktúráját befolyásoló legáltalánosabban ható tényezők: a vállalatok törekvése növekedésre, nagyságrendi megtakarításokra, a komparatív előnyök hasznosítására, a törekvés kiemelkedő teljesítményre és az erőforrások korlátozottságából adódó kényszer, valamint a törekvés a rugalmasság és az alkalmazkodóképesség biztosítására.

E tényezők hatására a termelő szervezetek struktúrájában végbemenő legáltalánosabb tendencia a munkamegosztás, a specializáció és kooperáció, valamint a koncentráció, közös fogalommal: *a termelés társadalmi jellegének növekedése*. A munkamegosztás növekedésével a termelés mind társadalmibbá válik, elemei mind jobban összefonódnak és mind fontosabbá válik a termelésnek nemcsak az egyes termelőknél (termelő-egységeknél) történő, hanem társadalmi méretekben való megszervezése is. A termelés társadalmi szervezésének hagyományosan tárgyalt fő formái:

- a specializáció,
- a kooperáció,
- a koncentráció és
- a kombináció.

Figyelmet érdemel és további elemzést kíván azonban néhány új jelenség is, mint – az esetenként a specializáció ellenében, vagy azzal együtt jelentkező *diverzifikáció*, továbbá

- tevékenységek többnyire koncentráció keretében érvényesülő – a kombináció egyik fajtájának is tekinthető – vertikális *integrációja*, szervezetek tevékenységi *lánckokra* való specializációja.

A magát a termelés társadalmi szervezését befolyásoló, annak hátterét alkotó tényezők közül első helyre a *termelés növekedése és differenciálódása* kívánkozik. Ez a termelés fokozódó társadalmivá válásának minden termelési módban érvényes leglényegesebb feltétele (tehát rendszertől független, általános és tartós tényező). Hasonlóan általános ható tényező a *műszaki haladás* és a *nemzetköziesedés* is.

A termelés növekedése és differenciálódása, a műszaki haladás, a nemzetköziesedés, valamint a termelés társadalmi szervezési formáinak fejlődése között sokoldalú kölcsönhatás van. Ezekre a rendszertől független, általános és tartós tényezőkre az is jellemző, hogy mértékük, ütemük, jellegük az egyes időszakokban és ágazatokban eltérő; ezekhez rendszerspecifikus tényezők is társulnak és ezért a szocialista és tőkés gazdaságok között mind folyamatukat, mind hatásukat nézve lényeges különbségeket is megfigyelhetünk.

Az említett tényezők mellett elsődleges szerephez jutnak az irányítás – mégpedig mind a termelőegységeken belüli, mind a termelőegységek felett gyakorolt ágazati és összgazdasági *irányítás-szempontjai*, és ezzel összefüggésben a *hatalmi viszonyok* is. A külgazdaságon keresztül a *piaci viszonyok* a szocialista országokban is nagy erővel hatnak, a belső gazdaságban viszont bizonyos fokig alakítható a piac jellege, a gazdaságirányítás rendszerének és a vállalati struktúrájának a formálásával. A külgazdasági kapcsolatok szerepének növekedésére csupán három adatot idézünk itt: az ipar teljes termelési értékéhez viszonyítva 1959-ről 1972-re az ipar import-felhasználása (a folyó termelés-

hez⁵⁾ 9-ről 15 százalékra, az ipari termékek kiegészítő importja 19-ről 26 százalékra, az ipar exportja 16-ről 24 százalékra nőtt. Az ipari ágazatok külpiaci függőségét e három hányados összegével jellemezhetjük: e mutató értéke 1972-ben 65 szakágazat közül 22-ben meghaladta a 0,75-ös értéket. E mutatót elsősorban ágazatok jellemzésére javasolom; meghatározható az ipar egészére is (1959-ről 1972-re 0,39-ről 0,65-re nőtt!) de ezen a szinten az import felhasználás és a kiegészítő import részben átfedi egymást.⁶

A termelés társadalmi szervezését és ezzel az ipar szervezeti struktúráját befolyásoló legfontosabb, tartósan ható gazdasági tényező a gazdaságosságra, a megtakarításra való törekvés. A munkamegosztásnak, a specializációnak és részben a koncentrációnak is elsősorban ez a motorja. E törekvés konkrét érvényesülése azonban jelentős mértékben függ nemcsak a termelési módtól, hanem az egyes országok gazdaságirányítási rendszerétől, tehát rendszer- és ágazatspecifikus tényezőktől is.

A legfontosabb általános összefüggésnek az tekinthető, hogy a munkamegosztás, a specializáció és a koncentráció a nagyobb termelési (tevékenységi) méretekből eredően megtakarításokat hoz. E nagyságrendi megtakarítások (scale economies) alapja: egyszeri vagy folyamatos ráfordítások kedvezőbb megoszlása. Emögött legtöbbször a termelési tényezők egyes elemeinek oszthatatlansága és a nagy dimenziók előnyei jelennek meg.

A nagyságrendi megtakarításokkal kapcsolatban nem mindig felismert, lényeges körülmény, hogy a különböző tevékenységeknél, a termelés különböző elemeinél a megtakarítások szempontjából más-más paraméter, termelési jellemző nagyságrendje döntő. A nagyságrendi megtakarításokat nálunk hosszú ideig szinte teljesen a vállalatok és ipartelepek nagy méretéből adódó kedvező hatásokra vezették vissza. Ujabbán kellő figyelem fordul a specializáció és az ún. termék-specifikus nagyságrendi megtakarítások felé is, amire az ipartelepek és vállalatok nagyobb méretei csak lehetőséget kínálnak.

A termék-specifikus nagyságrendi megtakarítások jelentős része közvetlenül nem az értékesített termék-mennyiséggel függ össze, hanem az egyes alkatrészekből, félkésztermékekből gyártott mennyiséggel vagy bizonyos műveletek, műveletcsoportok ismétlődésével. Ez többek között azért fontos, mert olyan specializációra is módot nyújt, amelynél a végtermék kibocsátást nem fokozzuk, ugyanakkor az alkatrészgyártásban nagyobb tömegszerűséget valósítunk meg (többek között szabványosítás, tipizálás, gyártmány-családosítás, építőszekrényelv alkalmazása útján).

Magától értetődőnek tűnik, de mégis ritkán vizsgáljuk, hogy a különböző tevékenységeknél és a termelés különböző elemeinél más-más méretig és más-más arányban jelentkeznek megtakarítások. Bizonyos méretek felett a megtakarítások jelentéktelenné válnak vagy esetleg ellentételek, többletköltségek és más hátrányok lépnek fel (például a rugalmasság tekintetében). A nagyságrendi megtakarítások mellett beszélhetünk a nagyságrendből eredő többletköltségekről, hátrányokról is. Ezek ugyanolyan gondos elemzést és számbavételt igényelnek, mint a nagyságrendi megtakarítások. A tőkés országok tapasztalatai közül e tekintetben elsősorban az egyes gyártási ágakra kidolgozott rövid- és hosszútávú költséggörbék, valamint a koncentráció piaci és verseny hatásaira vonatkozó elméleti és empirikus vizsgálatok érdemesek tanulmányozásra.

⁵Beruházási import nélkül.

⁶Az idézett adatok forrását a KSH ágazati kapcsolati mérlegei képezik.

Nagyságrendi megtakarításokra mindig adódnak lehetőségek egy-egy műhelyen, vállalaton belül, de ezek függnnek az egyes ágazatok, az egész ipar, az egész gazdaság méreteitől és a gazdaság nyitottságától is. (A vállalat szempontjából például igen lényeges szállítóinak és vevőinek „nagysága”, a termelés mérete ezeknél az egységeknél. Ha szállítójánál nagyobb méretű a termelés, jobb, egyenletesebb minőségű anyagot, félkészterméket olcsóbban vásárolhat. Ha vevői nagyobb méretű termelésre rendezkednek be, nagyobb és rendszeresebb szállításokra adnak módot. Ugyanakkor a nagy szállítók és vevők visszaélhetnek hatalmi pozíciójukkal.

A helyi, a nemzeti, a gazdasági közösségi és a teljes nemzetközi piac ágazatonként, a termék típusa szerint is más-más lehetőségeket kínál és mind a vállalati stratégia, mind az ágazatfejlesztési célok és az iparpolitikai koncepció kidolgozásánál viszonyaink között is gondos elemzést igényel. Ennek során a tőkés tapasztalatok szerint a termék iránti kereslet és kínálat alakulásának jobb megértése és előrejelzése érdekében a vevők és eladók száma és várható magatartása mellett *a termék differenciáltságának fokát, a piacralépés korlátait, az értékesítés regionális és egyéb feltételeit, a vertikális integráció fokát, valamint a termék költséggörbéit is vizsgálunk kell* (lásd F.M. Scherer, 1970. I. fejezet). Viszonyaink között különösen fontos a szocialista és tőkés piacok eltérő vonásainak figyelembe vétele.⁷

A nagyságrendi megtakarítások mellett a termelés társadalmi szervezésére és szervezetére befolyást gyakorló más gazdasági tényezők részben szintén megtakarításokat tesznek lehetővé, részben egyéb, például idő és piaci (ár, értékesítési stb.) előnyöket ígérnek. Ezen már említett egyéb tényezők-törekvések közül a természeti és egyéb feltételekből adódó *komparatív előnyök* kérdéseit elsősorban a nemzetközi munkamegosztásra vonatkozóan dolgozták fel, de az ilyen előnyök nyilvánvalóan egy országon belül, sőt egy-egy vállalaton belül is fontos ösztönzői a specializációnak. A természeti-telepítési feltételek, a termelési kapacitások jellemzői, a munkaerő szakképzettsége és gyakorlata, a már rendelkezésre álló ismeretek és kapcsolatok bizonyos feladatok megoldásánál, a nagyságrendektől függetlenül is, nagyobb hatékonyságot ígérnek, mint más feladatoknál. A specializáció irányát tekintve ez meghatározó lesz.

Specializációra ösztönöz az a tényező is, hogy szűkebb területen nagyobb felkészültség, több szakismeret és teljesebb, biztosabb háttér teremthető, mint sokféle feladat egyidejű ellátása esetén. A specializáció útján elért teljesítmény fontosnak tűnhet a piaci pozíció megerősítése, vagy egyeduralmi meghódítása szempontjából is. A kiemelkedő teljesítménynek a specializáció sokszor az erőforrások korlátozottsága miatt is feltétele. Az erőforrások korlátozottsága erre gyakran kényszerít: sem a munkaerő, sem az álló- és forgóeszközök, a termelési-technológiai ismeretek tekintetében nem tesz lehetővé egyidejűleg sokirányú, széles fronton folytatott tevékenységet és előrehaladást. A kutatás-fejlesztés és a beruházások koncentrálása specializáció alapján nemcsak nagyságrendi, hanem idő-előnyöket is ígér.

⁷Eppen ezért igen sokszor nem lehet egyidejűleg minden piacon versenyképes termékek gyártására törekedni. Célunk az lehet, hogy az igényesebb piacok kielégítésére is képesek legyünk.

A munkamegosztás és a specializáció szükségképpen kooperáció igénybevételével jár és kölcsönös függőséget teremt. E függőség és a kölcsönösség mértékének megítélése különböző lehet; esetenként a *biztonságra való törekvés* fékezheti a specializáció útján való előrehaladást. A biztonság megítélésénél már olyan tényezők is szerephez jutnak, amelyek túlmennek a gazdasági összefüggéseken. A nagyobb specializáció nagyobb függőséget jelenthet a kereslet (a termelés átvevőinek, felhasználóinak) oldaláról is. Ez a specializáció mellett érvényre jutó *diverzifikáció* egyik fontos motívuma.

A diverzifikáció másik – számunkra elgondolkasztató – fő motívuma a tapasztalatok, a tudás és az eszközök szélesebb területen való hasznosítása (lásd Bagó, 1977). A tőkés országokban a legnagyobb vállalatok diverzifikáltsága növekszik, erre D. F. Channon (1973) adatait idézzük (lásd az 1. sz. táblát). Ne feledjük azonban: (1) ezek a legnagyobb vállalatok; (2) termelési és egyéb tevékenységük egyes ágaiban megőrzik a specializáció előnyeit; és (3) a nagyvállalatok szervezete ennek megfelelően módosult, a gyáregységek nagyfokú önállóságát biztosító ún. multidivizionális szervezet hódított teret. Ez utóbbi kérdést az ipargazdaságtan és a szervezetelmélet összekapcsolásával legrészletesebben O. E. Williamson (1970., 1975.) dolgozta fel.

1. sz. tábla

Néhány adat a diverzifikáció mértékére vonatkozóan

Vállalat típus	Anglia, a 100 legnagyobb vállalat megoszlása (%)			USA, az 500 legnagyobb vállalat megoszlása (%) 1967
	1950	1960	1970	
Egyetlen terméket gyártó vállalat	34	20	6	6
Domináns terméket gyártó vállalat	41	35	34	14
Kapcsolódó terméket gyártó vállalat	23	41	54	60
Nem kapcsolódó termékeket gyártó vállalat	2	4	6	20
Összesen:	100	100	100	100

Forrás: D. F. Channon (1977), 3.2. tábla

A specializáció szükségképpen mindig kooperációval is jár és ennek előnyeit – *észszerű gazdálkodás* esetén – nemcsak az élvezi, aki igénybeveszi, hanem az is, aki nyújtja. Az igénybevevő részére a kooperáció fő előnye sokszor nem abban rejlik, hogy az arra specializált partnertől a saját gyártásnál jobbat, olcsóbban vásárolhat, hanem abban, hogy megtakarítja a ráfordításokat e részegység, alkatrész vagy tevékenység fejlesztésére és így módon erőforrásainak hasznosítását jobban összpontosíthatja. Ezen a

specializáción alapuló kooperáció mellett előnyös lehet kooperáció igénybevétele kapacitáshiányok tartós vagy átmeneti pótlására is. A *kooperáció nyújtásának haszna* elsősorban azon alapszik, hogy lehetőséget ad nagyobb fokú specializációra és nagyságrendi megtakarításokra, másrészt kapacitástöbbletek tartós vagy átmeneti kitöltését teszi lehetővé. A kooperáció igen sokszor ismeret- és technológia átadással is jár, az igénybevevő, a szállító, vagy akár mindkét fél részére; ez újabban a nemzetközi termelési kooperáció egyik fontos ösztönzőjévé vált.⁸

A vállalati szervezetet elemzésünk szerint számos olyan tényező befolyásolja alapvetően, amelyek a termelési szerkezet alakításánál is döntő szerephez jutnak. Kézenfekvő tehát, hogy a vállalati szervezetet és a termelési struktúrát egymáshoz illesztve alakítsuk (lásd Wilcsek Jenő, 1978); közös alapként azon ipargazdaságtani összefüggések ágazatonkénti elemzése szolgálhat, amelyeket a műszaki-gazdasági kritériumrendszer OT–OMFB útmutatója is ajánl – kiegészítve azonban a vállalati magatartás, a vállalati és ágazati irányítás szempontjaival is.

A célszerű mérettel és specializációval kialakított ipartelepeket ugyanis működtethetjük önálló vállalatként, vagy horizontális illetőleg vertikális felépítésű „többszintes” vállalatokba egyesítve.⁹ E kérdésben azért rendkívül nehéz a döntés, mert az abból származó előnyök jelentős része, hogy több ipartelep egy vállalatban összpontosítunk, egy központból irányítunk, biztosítható úgy is, ha a telepek önálló vállalatként működnek és így jön létre közöttük megfelelő specializáció, kooperáció, esetleg társulás. Erre a termelési szerződések, a közös kutatások, licenc és know-how vásárlások, a közös beszerzés, piacutatás vagy értékesítés megszervezése sokféle lehetőséget nyújt.

Számtalan példát látunk erre a *tőkésországokban* is. A nagyfokú tőkekoncentráció és az erős fúziós hullámok ellenére a tőkés gazdaságokban nagyszámú kis- és középvállalat működik. Ennek egyik oka, hogy sokszor magukban is állják a versenyt: nagyfokú specializáción alapuló magas hatékonyságuk, nagyobb rugalmasságuk, vagy az egyéni tulajdon politikai támogatása folytán. Nem téveszthető szem elől ugyanakkor, hogy ezekben az országokban a statisztikai adatok háttérben sűrűn tűnnek el régi és jönnek létre új kis és középvállalatok.

A tőkésországok iparpolitikájában a termelés koncentrációjának elősegítésében és fékezésében időről-időre, gyakran egyidejűleg is ellentétes törekvések érvényesülnek. A fúziókat például egyfelől nemzetközileg versenyképes nagyvállalataik számának növelése érdekében bátorítják, másfelől – a gazdasági hatalom megosztása, a kis- és középvállalatok és a fogyasztók védelme, a versenytől várt kedvező hatások érdekében – korlátozzák.

A különböző statisztikai mutatók nem ellentmondásmentesen, de általában az ipari ágazatok többségére és különösen az ipar egészére a tőkés országokban a koncentráció

⁸A legtöbb szocialista országban sajnos az a helyzet alakult ki, hogy a belföldi kooperációt sokszor mindkét oldalról tehernek érzik. Ennek okait már több elemzés vizsgálta (lásd például Sternthal (1975), de a diagnózis mellett a terápiát még nem sikerült kialakítani.

⁹Nem tárgyalom külön azt a formát, amikor a telep és a vállalat közé még gyáregységek is be vannak iktatva, sem a különböző trösztli, egyesülési formákat.

növekedését jelzik.¹⁰ Ez azonban többnyire elsősorban nem a kis- és közép-, hanem a közepesen nagy üzemek terhére megy végbe. A statisztikai adatok nem jelzik egyértelműen a nagyüzemek magasabb termelékenységét és jövedelmezőségét, és például az NSZK esetében (lásd az IFO-Intézet vizsgálatait), innovációs fölényüket sem.

Anélkül, hogy bármit másolásra ajánlanánk, érdemes felfigyelnünk arra (és komolyan tanulmányoznunk), hogy a tőkés gazdaságokban számos ágazatban a kis- és középvállalatok jelentős része valójában erősen függ a nagyvállalatok megrendeléseitől – de ez utóbbiak mégsem törekednek beolvasztásukra. Különböző társasági formákban nagyszámú – jelentős méretű – önálló vállalat között is igen szoros együttműködést valósítanak meg. Egy-egy nagy korporáció esetenként száznál is több egységgel rendelkezik, és ezeket több szempontból korlátozott, de lényegében mégis önálló vállalatok formájában működteti. A monopóliumok elleni törvényekkel összefüggő, adózási, üzletpolitikai és egyéb okok mellett ezt mindenekelőtt a hatékonyabb vezetés szempontjából látják hasznosnak. A holding társaságok egyes tőkérszágokban (Nagy-Britannia, Egyesült Államok) a gazdasági élet egyre szélesebb területét tartják kezükben.

A vállalati keretek ésszerű megvonását a mi viszonyaink között különösen bonyolulttá teszi, hogy nemcsak a vállalatokon belül hozhatunk létre centralizáció mellett, viszonylag nagyfokú önállósággal rendelkező gazdálkodó egységeket, hanem decentralizáció esetén létrehozhatunk olyan „magasabb”, nagyobb számú vállalatot összefogó egységet, vagy társulást, amelyek az eredetileg vállalati funkciók egy részét átveszik. Valójában tehát *a vállalatot az ipartelepí és a minisztériumi irányítás több szintje közé kell beillesztemünk*, s ennek nagyon sok variánsa lehet. Felfogásunk szerint a termelő szervezetek és az iparirányítás szervezete az ipari szervezet alrendszeri és kölcsönös egymáshoz igazítást kívánnak. Iparirányításunk a kevésszámú nagyvállalat irányítására alakította ki módszereit és messzemenően az ilyen vállalati struktúrát részesíti előnyben. Időszerű annak alapos felülvizsgálata, hogy összhangban van ez gazdaságirányítási rendszerünk koncepciójával, gazdaságpolitikai céljainkkal és az ipar előtt álló feladatokkal; e kérdéshez a cikk 4. fejezetében fűzünk néhány gondolatot.

A vállalati keretek megvonásának alternatívái egyébként nemcsak abban különböznek egymástól, hogy a vállalat hány ipartelepét milyen területi elosztásban egyesít,¹¹ hanem abban is, hogy ezzel horizontális vagy vertikális kapcsolatokat fog-e össze. A horizontális kapcsolás fő előnyének azt tekintik, hogy a közös vállalati központból hasonló tevékenységek több segítséget kaphatnak; hátrányként elsősorban azt említik, hogy kiiktatja a versenyt a termelő egységek között. Valójában önálló horizontális egységek is egyesíthetők egyes tevékenységeiket, kartellt alkothatnak, és a verseny vagy versengés kibontakozása, ennek pozitív (és esetleg negatív) hatásai sok más tényezőtől is függenek.

¹⁰ Angliára és az Egyesült Államokra határozottan jelzik ezt az adatok. Angliában a 100 legnagyobb vállalat részesedése a feldolgozóipar nettó termeléséből 1949-ről 1970-re 22-ről 40%-ra, az Egyesült Államokban a 200 legnagyobb vállalat részesedése 1947-ről 1967-re 30-ról 43%-ra nőtt (Forrás S.J. Prais, 1976, illetve S.R. Reid, 1976). – A termelés bizonyos fokú koncentrációja egyébként a vállalatok növekedéséből adódóan kumulatív stochasztikus folyamatként is végbemeleg és leírható (lásd pl. A. Jacquemin – H. W. de Jong, 1977. 2. fejezet.)

¹¹ Az újabb vidéki ipartelepek létesítése sok nagyvállalatnál minden tervszerűséget nélkülöző területi szétszórtságot eredményezett!

A *vertikális integráció* előnyének tekintik a technológiák közvetlen összekapcsolásából adódó megtakarításokat (kombináció), a megtakarításokat az értékesítésnél és a tervezésnél, a piac és a beruházások nagyobb biztonságát, viszonyaink között pedig – a közös érdekelttség erősítését, a vállalatok közötti kooperáció zökkenőinek megszüntetését. Ehhez valóban hozzájárul, de hogy a közös érdekelttség nem keresztezi-e egyidejűleg e termékek más felhasználóinak érdekeit és milyen mértékben növeli az ő „kiszolgáltatottságukat”, ez már további kérdés. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy *kooperációs zavaraink kiküszöbölésének általános útja ez nem lehet.*

A szocialista országokban általában és nálunk is, változatlanul, elsősorban a nagyvállalatoktól várnak sikereket – bár mind többen emelnek szót egy egészségesebb felépítésű vállalati méret piramis, nagyobb számú kis- és középvállalat érdekében is. A nagyvállalatokban és a termelési koncentráció folyamatának gyorsításában való bizalom a magyar iparban is magasfokú vállalati koncentrációt valószínűsített meg, de ezzel távolról sem oldottuk meg az észszerű vállalati struktúra kialakításának gondját. A következő fejezetben azt vizsgáljuk: hogyan értékelhetjük iparunk koncentrációját nemzetközi adatok tükrében, milyen eligazítást ad ez a további tennivalókra nézve.

3. A termelés koncentrációja a magyar iparban

A termelő szervezetek struktúrája sok szempontból vizsgálható, így például a tulajdonviszonyok, a felügyelet, a területi hovatartozás szerint. Valamennyi vizsgálat fontos következtetésekhez vezethet. Az alábbiakban iparunk vállalati struktúráját a termelés koncentrációjának oldaláról tesszük vizsgálat tárgyává, két okból. Egyrészt, mert vállalati struktúránk ma elsősorban e szempontból képezi viták tárgyát, másrészt, mert úgy véljük: ennek mélyebb elemzése helyzetünk és a tennivalók megítélését több tekintetben új megvilágításba helyezheti.

A termelés koncentrációját célszerű mind ipartelepekre, mind iparvállalatokra vonatkozóan vizsgálni. A nagyságrendi megtakarítások szempontjából ugyanis elsősorban az ipartelepek mérete (és specializáltsága!) játszik döntő szerepet. A nemzetközi összehasonlítások ez esetben is adhatnak bizonyos eligazítást annak ellenére, hogy az ehhez szükséges adatok nehezen hozzáférhetők és összehasonlíthatóságuk legtöbbször csak közelítőleg biztosítható.

Nemzetközi összehasonlításban a termelés koncentrációját, mint ismeretes, elsősorban a valuta-átszámítást nem igénylő létszám-adatok alapján szoktuk vizsgálni. Ezek az adatok azt jelzi, hogy a magyar iparban a foglalkoztatottak igen alacsony hányada dolgozik kisüzemekben és igen magas (lásd a 2. sz. táblát) a nagy létszámot foglalkoztató ipartelepeken dolgozók aránya. Ebből azonban helytelen lenne a *termelés* magasfokú koncentrációjára következtetni.

Olyan országokkal végezve összehasonlítást, amelyek termelékenységi színvonala egymástól lényegesen eltér, *célszerű megkülönböztetni a létszám és a termelés* koncentrációját. Egy nálunk 2000 fős üzem termelését ugyanis Nyugateurópában egy 800–1000 fős, az Egyesült Államokban egy 600 fős üzem is produkálja. A 3. sz. táblában arra mutatunk be példászerű (közelítő) számítást, hogy milyen képet mutatna állami iparunk ipartelepi koncentrációja, ha a nyugateurópai kétszeres termelékenységi színvonallal minden kategóriában fele akkora létszám látná el ugyanazt a termelési feladatot.

**Az 50-nél több főt foglalkoztató ipartelepeken
dolgozó létszám megoszlása létszám-kategóriák szerint,
10 országban**

Ország	50–100	101–500	501–1000	1000-nél több	Össze- sen
	főt foglalkoztató ipartelepeken dolgozók létszámának megoszlása (%)				
Belgium ^a	11,7	38,0	16,2	34,2	100,0
Dánia ^b	18,9	44,0	37,1		100,0
Egyesült Államok ^a	10,4	37,3	14,4	39,7	100,0
Franciaország ^a	11,5	42,0	17,2	29,3	100,0
Hollandia ^a	12,5	39,7	16,3	31,4	100,0
Japán ^a	19,3	37,8	14,0	28,9	100,0
Magyarország ^c	6,7	24,0	20,1	49,2	100,0
Korrigált adatok	7,7	39,5	26,4	26,4	100,0
NSZK ^a	8,0	30,0	14,4	47,6	100,0
Olaszország ^a	16,0	40,0	14,0	30,0	100,0
Svédország ^d	12,5	34,3	17,6	34,4	100,0

Forrás: *a)* B. Guilbert (1975. 114. old.); *b)* Industristatistik(1977), 68. old.; *c)* Statisztikai Évkönyv; *d)* Statistik Arsbok (1977), 130–131. old. a) 1969-re; b–d) 1975-re vonatkozó adatok.

**Az ipartelepek létszám megoszlási adatainak helyesbítése
kétszeres termelékenység feltételezésével
(a magyar állami ipar 1975 évi adatai alapján)**

Létszám nagyság-kategóriák	A létszám százalékos megoszlása		Kumulált százalékos adatok	
	Eredeti	Helyesbített	Eredeti	Helyesbített
– 10	0,3	1,0	0,3	1,0
11 – 20	0,7	1,5	1,0	2,5
21 – 50	2,2	3,9	3,2	6,4
51 – 100	3,2	5,6	6,4	12,0
101 – 300	11,2	14,6	17,6	26,6
301 – 500	9,0	20,7	26,6	47,3
501 – 1000	20,7	23,0	47,3	70,3
1001 – 2000	23,0	29,7	70,3	
2001 –	29,7		100,0	100,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2. sz. táblában feltüntetett korrigált¹² magyar adatok megerősítik, hogy a kisüzemek aránya iparunkban viszonylag alacsony. Ezt mutatják az 50 fő alatti üzemekben foglalkoztatottak arányára vonatkozó adatok is (NSZK – 11,3, Svédország – 18,1, Dánia – 25,1; a magyar szocialista ipar munkáslétszám alapján számított adatai nyersen 7,5, korrigálva 14,1 százalék) – de távolról sem olyan arányban, mint a nyers adatok szerint. (Még magasabb lenne a magyar kisüzemek aránya, ha a – többségében kis telepeken folyó – „iparon kívüli” ipari tevékenységet is számításba vennénk.)

A termelés ipartelepi koncentrációja az 1000 főnél nagyobb létszámot foglalkoztató kategóriában a korrigált adatok szerint a magyar iparban a legalacsonyabb a vizsgált országok között, az 501–1000 fő közötti kategóriával együtt nézve azonban már mutatkozik a kisebb üzemek magas aránya a dán, a japán és az olasz iparban.

A pontosabb (például az Egyesült Államokhoz viszonyítva nagyobb, Olaszországhoz viszonyítva kisebb) termelékenységi korrekciók még árnyalnák ezt a képet és természetesen további fontos információkat adnának az ágazatok szerinti részletezett vizsgálatok, valamint az azonos ágazati szerkezet szerint standardizált¹³ adatok. Az *alaptermelés* viszonylag alacsonyabb fokú koncentrációjára utal viszont az a körülmény is, hogy jól ismert: a magyar üzemekben jóval magasabb a kiegészítő-kiszolgáló tevékenység saját ellátásának aránya, mint a hasonló külföldi üzemekben.¹⁴

A részletes, gyártási ágak szerinti vizsgálatokhoz még a külföldi adatok további felkutatása szükséges; a 4. sz. táblában bemutatott, még mindig erősen aggregált adatok inkább csak például szolgálnak.

A 4. sz. táblában a feldolgozóipar főbb ágazataira közöljük az 1000 főnél többet foglalkoztató ipartelepeken dolgozók részarányát, mégpedig a magyar iparra vonatkozóan nyers és a termelékenységi elmaradásunk szerint helyesbített adatokat.¹⁵ A feldolgozóipar egészét nézve a nagyüzemek aránya a nyers adatok szerint nálunk valamivel nagyobb, mint Angliában és az NSZK-ban és jóval nagyobb, mint Svédországban, a – nem a létszám, hanem a termelés koncentrációját jobban jellemző – helyesbített adatok szerint viszont már fordított a helyzet. Az egyes ágazatokat nézve e helyesbített adatok a nagyüzemek arányát nálunk csupán a kohászatban, az építőanyag-, a textil- és a ruházati iparban mutatják magasabbnak.

¹² Az átszámításnak az az alapja, hogy a létszám-nagyságkategóriákat a bázisul választott ország termelékenysége szerinti termelési nagyságkategóriáknak tekintjük és a többi ország adatát ennek megfelelően transzformáljuk. Ha a bázisul az NSZK-t vesszük és iparunk termelékenysége az ottaninak 0,5-szöröse, adataink az 50–100, 101–500, 501–1000 és 1000-nél több létszám kategóriákban az NSZK termelékenységi szintjén 25–50; 50,5–250; 250,5–500; 500-nál több kategóriáknak felelnek meg. A létszám-adatok megoszlását ennek megfelelően kell átrendeznünk.

¹³ Erre alapot ad, hogy az ipar ágazatainak a koncentráció mértéke szerinti rangsora a különböző országokban nagyfokú hasonlóságot mutat (K. S. George – A. Silberston /1976/ 4 európai tőkés országra 0,56–0,75 közötti rangkorrelációs együttthatókat kapott).

¹⁴ Részben ez a magyarázata, hogy a Nyugatról vásárolt új gépek Magyarországra áttelepítve a tapasztalatok szerint legalább 50 százalékkal nagyobb létszámmal üzemelnek.

¹⁵ A korrekt eljárás *ágazati* termelékenységi színvonal-arányok szerint differenciált helyesbítéseket kívánna, ehhez azonban nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok. Ezért a helyesbített adat valamennyi ágazatra – a fejlett tőkésorszárokra átlagosan kétszeres termelékenységet feltételezve – a 2000 fő feletti nagyságkategóriának felel meg.

**Az 1000 főnél többet foglalkoztató ipartelepeken dolgozók
részaránya 4 országban, a feldolgozóipar főbb ágazatai szerint (%)**

Ágazatok	Anglia (1968)	NSZK (1968)	Svédország (1975)	Magyarország (1975)	
				eredeti adat	helyesbí- tett adat
Vaskohászat	53,2	58,4		84,9	76,0
Egyéb kohászat	16,0	12,9	67,3	79,5	50,7
Gépipar					
(közlekedési eszközök gyártása nélkül)	39,8	46,2	27,8	56,1	30,2
Építőanyagipar	20,6	15,4	11,1	39,8	25,6
Vegyipar	41,4	61,2	21,9	63,9	46,3
Faipar	1,4	4,1	—	13,1	—
Papír- és nyomdaipar	20,5	12,2	16,8	23,9	7,6
Textilipar	15,6	17,3	—	58,9	23,3
Ruházati ipar	6,4	4,3	3,5	34,3	16,3
Élelmiszeripar	32,0	13,8	5,7	30,1	9,0
Feldolgozóipar	34,5	36,5	25,7	40,4	24,0

Forrás: Anglia és NSZK: Panic, 1976, 112. oldal. Svédország: Statistik Arsbok, 1977. 130–135. oldal. Magyarország: Statisztikai évkönyv.

Az ipartelepeli koncentráció értékeléséhez azt kellene tudnunk, hogy az ipartelepek nagyobb méretéből milyen határig származnak előnyök. Ez elsősorban azokban a gyártási ágakban vizsgálható, amelyekben kijelölhető néhány jellegzetes, kapacitás-meghatározó és költségigényes termelési keresztmetszet. Közéltőleg ekkor megjelölhető egy alsó kapacitás-határ, amelyet a tőkésországokban a piactalépés feltételének tekintenek.

Ezekekről a „*legkisebb hatékony üzem nagyságokról*” (LHÜ) a tőkésországokból jó néhány komoly vizsgálat ismeretes (lásd elsősorban C. F. Pratten és F. M. Scherer munkáit) és azt is vizsgálják, hogy egy-egy országban a termelés hány ilyen üzem működését teszi lehetővé, a tényleges üzem nagyságok mennyiben felelnek meg ennek, hogyan viszonylanak az LHÜ értékekhez.

Az 5. sz. táblában külföldi források felhasználásával 29 gyártási ágra mutatjuk be, hogy az (egyébként a 60-as évekre vonatkozó) LHÜ értékekhez hogyan viszonylik a magyar termelés. Ez a hányados a 29 gyártási ág közül mindössze 12-nél nagyobb 1-nél, tehát 17 gyártási ágnál egyetlen „legkisebb hatékony üzemet” sem fedeztünk.

**A legkisebb hatékony üzemnagyságra becsült külföldi értékek
és közelítőleg összehasonlító magyar adatok**

Termék, gyártási ág	Az optimális üzemnagyság jellemzője	Közelítő magyar adat 1976- ban (összes termelés)	A magyar termelés hány optimális üzem működését teszi lehetővé
Nyersacél	4 millió t/év	3,65	0,9
Hengerde	800 fő	13800	17,3
Vasöntvény	50 ezer t/év	276	5,5
Diesel-motor	100 ezer db/év	26	0,26
Teherautó	50 ezer db/év	1,5	0,03
Kerékpár	100 ezer db/év	279	2,8
Elektromos tüzhely	500 ezer db/év	74	0,15
Hűtőszekrény	500 ezer db/év	434	0,87
Mosógép és centrifuga	500 ezer db/év	382	0,76
Etilén	300 ezer l/év	202	0,67
Kénsav	1 millió t/év	0,6	0,60
Kőolaj feldolgozás	10 millió t/év	9,8	0,98
Polimer szál	80 ezer t/év	11,8	0,15
Festékek, lakkok	38 millió l/év	(30)	(0,79)
Szintetikus mosószer	70 ezer t/év	77	1,1
Kerékpár- és személyautó köpeny	16500 db/nap	6530	0,40
Cement	1,2 millió t/év	4,3	3,6
Tégla	25 millió db/év	1898	76
Öblősüveg	120 ezer t/év	24	0,2
Karton	850 t/nap	218	0,26
Író-Nyomópapír	567 t/nap	362	0,64
Csomagolópapír	896 t/nap	555	0,62
Könyv	10 ezer db/év	28	2,8
Szövődék	1000 szövőszék	18500	18,5
Fonodák	60000 orsó	749000	12,5
Kötöttárú	50 fő	28500	570
Utcai cipő	4 ezer pár/nap	147	37
Sör	5,2 millió hl/év	6,8	1,31
Cigaretta	36 millió db/év	24,9	0,69

Forrás: Külföldi adatok – J. Müller – R. Hochreiter (1975), 156–158. old. (egyéb források felhasználásával), magyar adatok – statisztikai évkönyvek.

Ez megerősíti azt a feltevésünket, hogy a nagy létszám-koncentráció mögött nincs valódi termelési koncentráció. A specializáció mértékére nézve sajnos nincsenek megfelelő statisztikai adataink, de jól tudjuk: míg a növekedésre való törekvés iparunkban általános, a nagyságrendi megtakarításra és specializációra való törekvésekről ez nem mondható el.¹⁶

Az ipartelepek nagyság szerinti megoszlásáról a szocialista országok csak ritkán közölnek adatokat. Ismereteink szerint általában a többi szocialista országban is viszonylag alacsony a kisüzemek aránya. A hasonló termelékenységű lengyel ipar adataival való összehasonlítás (lásd az 5. sz. táblát) azt jelzi, hogy a kisebb ipartelepek aránya itt is csekély, de valamivel nagyobb, mint nálunk.

6. sz. tábla

**Az ipartelepek számának és munkáslétszámának megoszlása
Lengyelországban és Magyarországon (%)**

Létszám-nagyság- kategóriák	Az ipartelepek számának		A munkáslétszámak	
	megoszlása a szocialista iparban (%)			
	Magyarország (1975)	Lengyelország (1970)	Magyarország (1975)	Lengyelország (1970)
50 fő	67,0	82,1	7,5	10,0
51 – 100	10,9	6,9	6,6	6,4
101 – 500	14,4	7,9	26,7	21,5
501 – 1000	3,5	1,6	12,1	14,1
1001 – 2000	1,6	0,8	18,1	14,1
2001 –	0,7	0,7	19,9	18,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:				
– 100	77,9	89,0	14,1	16,4
– 500	92,3	96,9	40,8	37,9
1000 –	2,3	1,5	38,0	32,7

Forrás: Statisztikai évkönyvek

A vállalatok nagyságkategóriák szerinti megoszlását a szocialista országok közül a Szovjetunióval, Lengyelországgal, az NDK-val és Jugoszláviával tudjuk összehasonlítani. Ez a koncentráció mértékét Lengyelországban és Jugoszláviában kisebbnek, az NDK-ban és a Szovjetunióban lényegesen kisebbnek mutatja. Az NDK és a Szovjetunió iparában a létszám 23 százaléka dolgozik 500 főnél kisebb vállalatoknál, nálunk 16 százalék, Jugoszláviában – a 10 főnél kisebb létszámú vállalatokat számításon kívül hagyva (lásd a 8. sz. táblát) – 25 százalék ez az adat, az összehasonlítható magyar adat 15 szá-

¹⁶ Az Ipargazdasági Kutatócsoport több ágazatban kezdett vizsgálatot a specializáció mértékéről, lásd Bagó (1977), Sternthal (1977), Ványainé (1978).

zalék. A 3 tőkésországban, amelyekről van ilyen adatunk (Franciaország, Hollandia, Dánia) a létszám 43–62 százaléka, nálunk 15 százaléka – a termelékenységgel korrigált adat szerint 25 százaléka – dolgozik 500 főnél kisebb vállalatokban (lásd a 8. sz. táblát).

A magyar ipar vállalati koncentrációját adataink tehát nemzetközi összehasonlításban – különösen a tőkés országokhoz képest – igen magasnak mutatják. A nagy különbségek folytán e megállapítást még annak figyelembevételével is helytállónak fogadhatjuk el, hogy a statisztikai adatok összehasonlíthatósága e tekintetben nagyon korlátozott. A nagyságkategóriák képzése, a kézműipar számbavétele, de sokszor még az is eltérő, hogy az egyes országokban mit tekintenek vállalatnak (lásd Saunders, 1977, 55–57. oldal), – nem szólva a nem látható személyi, pénzügyi, hatalmi összefonódásokról.

A termelés vállalati koncentrációjának vizsgálatához fontos információkat adnak a legnagyobb 3 és 6, illetőleg 4 és 8 vállalat piaci részesedését jellemző mutatók. A Függelékben első ízben közlünk ilyen adatokat a magyar iparról, néhány összehasonlító adatot pedig a nyugatnémet iparról a 9. sz. tábla ad. Az NSZK-val összehasonlítva 29 ipari ágazatból a legnagyobb 3 vállalat részesedése mindössze 3 ágazatban (szénbányászat, cukoripar, dohányipar) volt magasabb, mint a magyar iparban.

7. sz. tábla

**A vállalatok számának és munkáslétszámának
megoszlása 4 szocialista országban**

Létszám- nagyság- kategóriák	A vállalatok számának				A munkáslétszámnak			
	a megoszlása a szocialista iparban (%)							
	Lengyel- ország (1970)	Magyar- ország (1975)	NDK (1975)	Szovjet- unió (1973)	Lengyel- ország (1970)	Magyar- ország (1975)	NDK (1975)	Szovjet- unió (1973)
– 100 fő	19,8	22,9	60,6	35,0	1,8	1,8	76,1	3,3
101 – 500	49,2	47,3	24,9	42,5	17,0	14,5	15,5	19,6
501 – 1000	13,8	11,3	5,2	11,3	14,0	10,4	10,0	15,3
1001 – 10000		17,6	8,3	10,9		57,9	57,2	50,4
10001 –	17,2	0,9	0,2	0,3	67,2	15,4	10,2	11,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből								
– 500	69,0	70,2	85,5	77,5	18,8	16,3	22,6	22,9
– 1000	82,8	81,5	90,7	88,8	32,8	26,7	32,6	38,2

Forrás: Szovjet adatok – G. A. Egezarjan – A. G. Omarovszkij (1977), 141. oldal; lengyel, magyar és NDK adatok – statisztikai évkönyvek. Az NDK adat nem a munkás-, hanem az összes létszámra vonatkozik.

A koncentráció az üzemnagyságokkal általában pozitív, a piac méretével viszont negatív korrelációt mutat.¹⁷ Az NSZK nagyobb piaca folytán tehát várható, hogy a legnagyobb vállalatok részesedési mutatói alacsonyabbak lesznek, mint a magyar iparé. Szerencsére a Magyarországgal hasonló méretű Belgiumról is rendelkezünk ilyen adatokkal – ezek megerősítik, hogy magas a magyar ipar vállalati koncentrációja.

¹⁷ Lásd például K. D. George – T. J. Ward (1975).

A 10 főnél többet foglalkoztató iparvállalatok létszámának
megoszlása (%) 5 országban

Létszám nagyság- kategória	Francia- ország (1970)	Hollandia (1974)	Dánia (1975)	Jugo- szlavia (1973)	Magyarország (1975)	
					eredeti adat	korrigált adat
10 – 49 fő	12,4	15	20,4	0,8	0,2	1,6
50 – 99 fő	8,1		12,0		1,5	3,9
100 – 499 fő	22,2	41	29,9	24,2	13,1	19,1
500 – 999 fő	10,7			18,0	8,8	14,2
1000 – 1999 fő	7,6	44	37,7	24,1	14,2	22,2
2000 és több fő	39,0			32,9	62,2	40,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0
500 fő alatt	43	56	62	25	15	25
500 és több fő	57	44	38	75	85	75

Forrás: Franciaország – B. Guibert (1975), 151. oldal; Hollandia – Statistical Yearbook (1977), 170–171. oldal; Dánia – Industristatistik (1977), 69. oldal; Jugoszlavia – Manufacturing enterprises (1974), 39–44. oldal; Magyarország – Statisztikai évkönyv.

Az NSZK iparának 68 ágazatára számítva a legnagyobb 3 vállalat részesedésének súlyozatlan átlaga 1970-re 29,9 százalék; a francia iparra a 4 legnagyobb vállalatra 1969-re (48 ágazatra) számítva ez az adat 27,9, a belga iparra 1976-ra (96 ágazatra) számítva 51,5 százalék.¹⁸ A közelítőleg összehasonlítható magyar adatok, 1975-re: 68,6 illetőleg 75,4 százalék.¹⁹

A nagy, sőt óriás vállalatok létrehozásának fő útja: soktelepes vállalatok működtetése. És valóban: *a magyar iparra a soktelepes vállalatok a jellemzőek*. Az állami iparban mindössze a vállalatok egynegyede áll egy telepből, kétharmadának 3 vagy több telepe van (lásd a Függelék F/9. tábláját).

A másik oldalról nézve: *az állami ipar ipartelepeinek mindössze 3 százaléka egy telepből álló önálló vállalat!* A „többtelepesség” mutatója (telepek száma/vállalatok száma) állami iparunk egészére 1975-ben 6,9 (a minisztériumi iparra 5,9 a tanácsi iparra 9,4) volt. Hasonló, de (ágazatonként) a 3 legnagyobb vállalatra számított átlagadat néhány tőkésországra nézve: Egyesült Államok 6,8; Anglia 6,4; NSZK 5,1; Kanada 4,2; Svédország 2,6. (Forrás Scherer, 1974, 126. oldal)

¹⁸ Forrás: Müller–Hochreiter, 1975. Anhang 2–4. oldal; Jenny–Weber, 1974, 56. oldal; és Jacquemin–Ghellinck–Huveneers, 1978, 406. oldal. A nagy külkereskedelmi forgalmat lebonyolító kis országokra javasolt korrigált részesedési mutatók (az exporttal csökkentve, az importtal növelve) a képet érdemlegesen nem módosítják.

¹⁹ Állami ipari adatok, de ipari termelésünk 93 százalékát az állami ipar adja.

**A legnagyobb 3 ill. 6 vállalat részesedése
29 szakágazat termeléséből Magyarország és az NSZK iparában**

	A legnagyobb 3 vállalat részesedése a szakágazat		A legnagyobb 6 termeléséből (%)	
	Magyar- ország	NSZK	Magyar- ország	NSZK
Szénbányászat	52,2	85,3	79,9	97,3
Kőolaj és földgázkiterm.	99,1	92,6	100,0	99,3
Vaskohászat	56,0	33,8	78,7	51,2
Egyéb kohászat	(85)	31,5	(95)	46,7
Gépgyártás	18,1	8,3	31,0	11,9
Elektrotechnikai ipar	(56)	31,8	(76)	39,0
Műszergyártás	39,5	24,0*	61,8	31,0*
Fém tömegcikkgyártás	32,1	5,2	51,6	8,2
Kő- és kavicsbányászat	59,9	12,6	90,4	19,2
Cementipar	99,1	53,7	100,0	62,8
Téglaipar	47,7	7,3	73,2	11,2
Betonelemgyártás	95,6	10,1	100,0	15,7
Finomkerámiai ipar	98,8	24,0	100,0	32,4
Üvegipar	100,0	23,8*	100,0	38,5*
Kőolajfeldolgozóipar	95,0	49,4	100,0	69,2
Gumiipar	100,0	33,9	100,0	48,4*
Műanyagfeldolgozóipar	86,4	7,8	98,0	14,1
Nyomdaipar	31,0	9,2	47,9	12,8*
Selyemipar	100,0	22,6*	100,0	36,4*
Kötszövőipar	48,9	12,3	88,0	16,2*
Textilruházati ipar	37,3	4,9	59,5	7,4
Húsipar	42,4	34,3	63,0	41,0
Téjipar	40,2	9,6	59,5	14,3
Malomipar	35,4	22,8	52,3	33,9
Cukoripar	42,9	49,8	71,5	60,5
Sütőipar	28,2	9,5	38,0	16,9
Növényolajipar	100,0	85,0	100,0	90,5
Szeszipar	69,5	19,0	98,4	31,0
Dohányipar	61,3	14,4*	99,2	96,3*

A zárójel közelítő adatot, * egy közeli másik év adatát jelöli.

Forrás: Magyar adatok – a KSH számításai, az NSZK adatai: J. Müller–R.Hochreiter, (1975) Anhang. 2–4. old. A magyar adatok 1975-re, az NSZK adatai 1970-re vonatkoznak.

Vállalati struktúránk alakításának tehát kardinális kérdése, hogy mikor, milyen feltevések mellett célszerű ipartelepeket nem önállóan, hanem vállalatba egyesítve működtetni. A tőkés országok szakértőinek egy része (pl. F. M. Scherer, 1975) úgy véli, hogy ha a piac tökéletesen működne, több telep egyesítése egyetlen vállalatba nem hozna előnyöket, mások (pl. J. F. Pickering, 1974; Jacquemin–de Jong, 1977) ennek – különösen a vertikális integrációnak – minden körülmények között sajátos előnyeit látják.

4. Néhány következtetés

A nemzetközi összehasonlítások eredményei témánk körében nagy óvatossággal kezelendők, között adataink összehasonlíthatósága még további ellenőrzést kíván. Néhány következtetést azonban ezt figyelembevéve is levonhatunk vizsgálatainkból. A magyar ipar túlzott vállalati koncentrációját (centralizációját) már régóta számos cikk bírálja (lásd például Tüü Lászlóné, 1968!), az ipartelepi koncentrációról alkotott képet azonban több szempontból módosítják elemzéseink.

– Az ipartelepek foglalkoztatottjainak létszám- nagyság-kategóriák szerinti megoszlásában erőteljesen tükröződik, hogy a fejlettebb országokhoz képest termelékenységünk színvonala alacsony, ugyanazon termeléshez a fejlett tőkésországokhoz viszonyítva kb. kétszeres létszámot veszünk igénybe.

– A létszám-megoszlások (termelékenység elmaradásunknak megfelelően korrigálva) azt mutatják, hogy *a termelés méreteit tekintve a nagy ipartelepek aránya Magyarországon nem magas*. A legkisebb hatékony üzem nagyságra vonatkozó külföldi adatok összevetése a teljes magyar termeléssel azt jelzi, hogy számos ágazatban még a nagy ipartelepek sem érik és érhetik el a gazdaságos gyártáshoz szükséges termelési volument.

– *A termelést nézve a kis ipartelepek aránya Magyarországon nem sokkal alacsonyabb, mint sok más országban. Az üzemi méret-piramisnak ez mégis gyengébb metszete*, mert a kisebb ipartelepek önállósága, mozgékonyasága, fejlődési lehetősége nálunk erősen korlátozott.

– A vállalati koncentráció – a korrigált létszám adatok és a legnagyobb vállalatok piaci részesedése alapján egyaránt – rendkívül magasnak mutatkozik iparunkban. Iparunk szervezeti struktúráját a soktelepes nagyvállalatok jellemzik; *csak ipartelepeink egészen csekély hányada önálló vállalat is egyben*.

A nemzetközi összehasonlítások természetesen csak elemzéseink kiinduló pontját adhatják. A másutt megfigyelt tendenciáktól való eltéréseket egyes esetekben kedvező, máskor kedvezőtlen jelenségnek kell minősítenünk.

A termelőegységek szervezetének alakulását objektív tényezők befolyásolják. E tényezők hatására a termelő szervezetek struktúrájában végbemenő legáltalánosabb tendencia a munkamegosztás, a specializáció és kooperáció, valamint a koncentráció, közös fogalommal a termelés társadalmi jellegének növekedése. Növekvő szerephez jut

azonban a rugalmasság és az alkalmazkodóképesség, ezzel összefüggésben egyes területeken a termelés diverzifikációja is. A termelés és az értékesítés kapcsolata szervezetenként is szorosabbá válik.

A költséggörbék meredeksége, az üzem- és vállalatmérettől függő, valamint a specializációtól függő (azaz termékspecifikus) nagyságrendi megtakarítások és egyéb előnyök, továbbá a termékek újszerűségének, értékesítési feltételeinek szerepe az egyes gyártási ágakban lényegesen különbözik. Ezért az általános tendenciák mellett a termékek, a technológiák és a piacok jellegétől függő ágazat-specifikus tényezők hatására a termelő szervezetek struktúrája az egyes gyártási ágakban eltérő módon alakul.

A szervezeti struktúrába való beavatkozás az objektíve végbemenő gazdasági folyamatok és az ezeket szabályozó erők, törvényszerűségek és összefüggések ismeretére kell, hogy épüljön. A szocialista gazdaságokban nagyobb lehetőségekkel rendelkezünk a vállalati struktúra alakítására, mint a tőkés országokban; a piac torzító, esetleg romboló hatásait elkerüljük, másfelől azonban bizonyos fokig nélkülözzük a piac orientáló szerepét. Ezt részben a vállalati struktúrára vonatkozó döntések megalapozott, egyedi, tárgyilagos elemzése és előkészítése kell, hogy pótolja.

Az irányítás, a vezetés, és a szervezés célszerű módszerei minden struktúrához kialakíthatók. A vállalatok belső és felső irányítását tehát a meglévő szervezeti struktúrában is hatékonyabbá tehetjük és erre – többek között a termelő és értékesítő vállalatok közötti egészségesebb kapcsolatok teremtésére – komoly erőket érdemes fordítani. A szervezet megmozdítása mindig bizonyos megrázkódtatásokkal jár, ezért ez a szükséges előkészítést, körültekintést kíván. Ennek első lépése a meglévő szervezet működésének alapos megismerése és értékelése abból a szempontból, hogy kellően igazodik-e a gazdaságirányítás rendszeréhez, a gazdaságpolitikai célokhoz, az ipar szervezeti rendszere: az iparfejlesztés feladataihoz.

A mai vállalati struktúra lényegi vonásait – a nagy- és országos vállalatok kialakításával – 15 évvel ezelőtt hoztuk létre. Ne vizsgáljuk most, hogy ez abban az időpontban mely ágazatokban, milyen mértékben volt indokolt; azóta – a gazdaságirányítási reform mellett – gazdaságunk egyéb belső és külső feltételei is lényegesen változtak. Ez önmagában is indokolja a szervezeti rendszer felülvizsgálatát.

Az iparunk előtt álló feladatokat ma röviden így foglalhatjuk össze:

- 1) a termelékenység, a hatékonyság gyorsabb növelése;
- 2) gyorsabb, rugalmasabb alkalmazkodás a külgazdasági változásokhoz és követelményekhez; ezek érdekében
- 3) a termelési szerkezet gyorsabb ütemű, visszafejlesztéseket is magában foglaló korszerűsítése és
- 4) a munkával kapcsolatos és egyéb, megnövekedett társadalmi igények fokozott kielégítése.

A termelékenység, a hatékonyság növelését jelentékenyen segítheti a specializáció fokozása, a termékspecifikus nagyságrendi megtakarítások és egyéb előnyök jobb hasznosítása és számos gyártási ágban – nem a létszámok, hanem a termelési nagyságrendek növelésével – további üzemméret-specifikus nagyságrendi megtakarítások biztosítása. Emellett húzzuk alá a specializációnak azt az előnyét is, hogy az erőforrások összpontosítását és nagyobb szellemi teljesítmények létrehozását is szolgálja.

A nagyságrendi megtakarítások mellett azonban ma hasonló fontosságú a *piachoz való rugalmas alkalmazkodás* és az irányítás olyan rendszere, mely ezt elősegíti és bizonyos fokig kikényszeríti. A rugalmasabb alkalmazkodásnak, valamint a szükséges visszafejlesztések gyorsításának számos gyártási ágban – ezek kijelölése konkrét vizsgálatokat kíván! – bizonyára kedvezne, ha több önálló, mozgékony, korszerűen felszerelt, de saját erejére utalt kis üzemünk lenne. Minthogy azonban ezek magja – nem önálló, technikailag sok esetben nem eléggé korszerű ipartelemek formájában – valójában ma is megvan, e probléma a soktelepes vállalatok kérdéséhez vezet át. (Természetesen az is elképzelhető, hogy új kisüzemeket telepítünk, de mai munkaerőhelyzetünkben ez nagyobb arányokban aligha járható út.)

A soktelepes vállalati formának *előnyei és hátrányai* egyaránt vannak. Előnye, hogy nagyobb kollektívában teremt közös érdekeltséget; hátránya, hogy az egyes egységek felelősségérzetét, kezdeményezőképességét, versenyét-versengését csökkenti. Előnye, hogy az erőforrások koncentrálását teszi lehetővé; hátránya, hogy fejlesztése nagyobb kockázattal jár és a nagy szervezet rugalmassága, mozgékonyága többnyire kisebb. Előnye, hogy pótlólagos nagyságrendi megtakarításokat tehet lehetővé; hátránya, hogy irányítása bonyolultabb, jelentős többletköltségekkel járhat. Előnye, hogy a vállalatok közötti kooperáció gondjait csökkenti; hátránya, hogy országos méretekben az egészséges munkamegosztással és kooperációval szemben a vállalatok autarkias törekvéseit erősíti. Sok előnnyel járhat a nagyvállalati forma a készletgazdálkodás, az anyagbeszerzés, az értékesítés terén is –, de ezen előnyök jelentős részét egyéb társulási formák is biztosíthatják.

Ami a *jelenlegi vállalati struktúrának a gazdaságirányítás rendszerével való konformitását* illeti: a soktelepes vállalatok dominanciája szűkíti a belső piac hatósugarát (hiszen a korábban önálló telepek között bonyolódott áruforgalom most telepen belüli elszámolási kérdéssé válik). Az egyedi, kivételes elbírálások tömegével szemben a normatív szabályozásnak kívánunk ma nagyobb teret adni; a tapasztalatok szerint a nagyvállalatokkal szemben ezt nehezebb érvényesíteni.

A nagyvállalatok (és különösen a legnagyobb vállalatok) nálunk is hatalmi központok és megmerevíthetik a gazdaság mozgékonyosságát. Ez a struktúra a termelési szerkezet visszafejlesztéseket is magában foglaló korszerűsítését néhány stratégiai ponton segíti, de széles fronton az előrehaladást (az ellátás biztonsága mellett) talán inkább gyengíti.

Ma nagy súlyt helyezünk a dolgozók nem-anyagi jellegű (például az üzemi demokráciával, a munkájuk jellegével és tartalmával, a vezetéshez való viszonyukkal kapcsolatos) munkahelyi igényeinek kielégítésére. Ehhez több vonatkozásban bizonyára a nagy, más vonatkozásokban a kis vállalatok nyújtanak kedvezőbb feltételeket; e kérdés további kutatásokat kíván.

Jelenleg a *vállalati koncentráció folyamata folytatódik*. Az állami vállalatok száma 1975-ről 1977 végére 779-ről 712-re, a ipari szövetkezetek száma 793-ról 701-re csökkent. Senki sem javasol elhamarkodott és ellenkező irányú uniformizált lépéseket, de az a kívánság, hogy a vállalati struktúra alakítására legyen végiggondolt, gazdaságirányítási rendszerünkkel és iparpolitikai céljainkkal összehangolt koncepciónk és a gyakorlat ehhez igazodóan járjon el – teljesen jogosnak tűnik. Anélkül tehát, hogy felesleges izgalmakat akarnánk kelteni, úgy véljük, a legsürgősebben szükség lenne olyan ágazatok, gyártási ágak szerint készített elemzésekre, amelyek

számba veszik a jelenlegi termelési és szervezeti struktúrát, mindazokat az objektív és szubjektív tényezőket, amelyek ennek fejlődését befolyásolták, és

behatóan vizsgálják e szervezet mai működését, ennek előnyös és hátrányos vonásait, szóbjövő alternatíváit.

E vizsgálatok javaslatokat adhatnak arra nézve, hogy a mai vállalati struktúrát hogyan lehetne hatékonyabban irányítani és működtetni (mind az ágazati-felügyeleti, mind a vállalaton belüli irányítást nézve), másrészt feltárhatnák azokat a nyilvánvaló eseteket, ahol a jelenlegi struktúra fenntartásának alaposabb felülvizsgálata indokolt.

Nyilvánvaló például, hogy a jelenlegi vállalati struktúra mellett is az egyes termelő-egységek kezdeményezőkézsége, rugalmassága az irányítás megfelelő módszereivel fokozható, a kisebb ipartelepek nagyobb technikai felszereltsége, erősebb specializációja, viszonylag nagyobb önállósága e keretek között is biztosítható.

Tapasztalataink arra tanítanak, hogy a vállalati szervezetek célszerű *konkrét elhatárolása* helyesen minden ágazatban csak külön-külön elemzés alapján, nagyszámú jellemzőt vizsgálva dönthető el. Ezeknek az elemzéseknek a tárgyilagosságát, vagy a tárgyilagos elemzések eredményeinek gyakorlatba való átültetését többnyire tovább nehezíti, hogy a vállalati szervezet különböző szempontú kialakításához mindig sok személyi és más (ágazati, területi stb.) partikuláris érdek fűződik. A döntést megalapozó objektív mérőszámok hiánya megkönnyíti, hogy ezek esetenként komoly szerephez jussanak.

Valójában mint a legtöbb gazdasági és gazdaságot érintő döntéseknél, minden megoldásnak vannak előnyös és hátrányos következményei. (Vagy a szociológia nyelvén: mindig kell diszfunkcionális hatásokkal is számolni.) Ha azonban tudjuk, hogy milyen kedvező és kedvezőtlen hatásokkal kell számolnunk, segíthetjük az előbbieket kibontakozását, az utóbbiak mérséklését.

Bizonyára joggal prognosztizálhatjuk, hogy a nagyvállalatok vezérkara többségében a jelenlegi szervezet fenntartása, az alájuk rendelt gyáregységek, ipartelepek nem kis része a nagyobb önállóság és a szervezeti módosítások mellett foglalna állást. A soktelepes nagyvállalati forma abszolút fölényének megkérdőjelezése feltehetően arra készteti a nagyvállalatok vezérkarát, hogy bizonyítani próbálják e szervezeti forma előnyeit. E kedvező hatás mellett sajnos azzal is számolni kell, hogy sok, ma nem-önálló kisebb egység gyors önállósítása érdekében akciókat indít.

Egy korábbi tanulmányomban (1975) módszert javasoltam arra nézve, hogyan lehet ezeket a döntéseket tárgyilagosabb alapokra helyezni. E módszer – a lehetséges alternatívák nagyszámú kritérium alapján való szakértői minősítése – segíti annak elkerülését, hogy az egyes megoldások hívei egyoldalúan mindig csak saját javaslatuk előnyeit sorolják fel és ezeket az ellenjavaslatok hátrányaival állítsák szembe. Nagyobb horderejű, szélesebb hatósugarú döntésekhez ilyen típusú vizsgálatok ajánlhatók. Számos esetben – különösen horizontális nagyvállalatok esetében – azonban célszerűbb lehet az egyes ipartelepek önállósítását – ahol indokoltnak tűnik – fokozatosan megvalósítani, feltételekhez – teljesítmény-követelményekhez – kötve, a türelmi idő után, ha életképességét nem bizonyítja, a felszámolást is kilátásba helyezve.

A „visszafejlesztések”, az ipartelepek, vállalatok megszüntetésének hiánya az igazán nagy veszteséget valószínűleg nem azzal okozza, hogy gazdaságtalan üzemeket is fenntartunk, hanem inkább azzal, hogy a vállalatok széles köre ebből azt a tanulságot vonja le: fennmaradása igazán sosem kerülhet veszélybe. Bár munkanélküliség nyilvánvalóan

senkit sem fenyegetne, bizonyos, hogy ennek a biztonságérzetnek a megszüntetése feszültséget teremt és ezt, ha lehet, szeretnénk elkerülni. Kérdéses azonban, hogy mai gazdasági helyzetünkben lemondhatunk-e a nagyobb teljesítményeknek erről a vezetők felé minden premizálásnál erősebb ösztönző erejéről. Ez nem egyedüli, de bizonyára nélkülözhetetlen eleme egy nagyobb differenciálódást, objektívabb és határozottabb kiválasztódást biztosító iparpolitikának. Ezzel kapcsolatos kutatásainkról egy más alkalommal számolunk be.

IRODALOM

- Ágazati kapcsolatok mérlege, 1972. KSH, 1975.
- Bagó Eszter: Specializáció és termékszerkezet a gyógyszeriparban. *Ipargazdasági Szemle*, 1977. 2. sz.
- Bagó Eszter: A termelés diverzifikációja a tőkés országokban. *Ipargazdasági Szemle*, 1978. 2. sz.
- Channon, D.F.: *The strategy and Structure of British Enterprise*. Harvard University Press, 1973.
- Egizarjan, G.A. – Omarovszkij, A.G.: *A szocialista ipar gazdaságtana*. Moszkva, MGU Kiadó, 1977.
- George, K. D. – Silberston, A.: *The causes and effects of mergers. Markets, corporate behaviour and the state. An international aspects of industrial organization* (Ed.: A.P. Jacquemin – H.W. de Jong) c. kötetben. (The Hague, 1976. Martinus Nijhoff)
- George, K. D. – Ward, T. S.: *The structure of industry in the EEC. An International comparison*. Cambridge University Press, 1975.
- Guibert, Bernard et alii: *La mutation industrielle de la France. Du traité de Rome á la crise pétroliere. Tome I. (Les collections de l'Insee, No. 173–174. Enterprises, No. 31–32. 1975. Nov.)*
- Industristatistik 1975. *Statistiske Meddeleser. Danmarks Statistik*, København, 1977.
- Ityin, L. I.: *A szocialista ipar gazdaságtana*. Moszkva, 1974.
- Jacquemin, A. – Ghellinck, E. – Huveneers, C.: *Concentration industrielle en Economic Ouverte: La cas de la Belgique. Royaume de Belgique, Bulletin de Statistique*, 1978. 5. sz.
- Jacquemin, A. P. – De Jong, H. W.: *European Industrial Organisation*, London, Macmillan Press, 1977.
- Jenny F. – Weber, A. P. – *Concentration et politiques des structures industrielles. La documentation française*. Paris, 1974.
- A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlege 1959. évben. KSH, 1961.
- A magyar népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlege 1965-ben, KSH (Évszám nélkül). *Manufacturing enterprises 1973*. Beograd, 1974.
- Müller, J. – Hochreiter, R.: *Stand un Entwicklungstendenzen der Konzentration in der Bundesrepublik Deutschland*. Verlag Otto Schwartz et Co. Göttingen, 1975.
- Panic, M.: *The UK and West German manufacturing industry 1954–72. NEDO Monograph 5*. London, 1976.
- Prais, S.J.: *The evolution of giant firms in Britain. A study of the growth of concentration in manufacturing industry in Britain, 1909–70*. Cambridge University Press, 1976.
- Pratten, C. F.: *Economics of scale in manufacturing industry*. Cambridge University Press, 1971.

- Reid, S. R.: The new industrial order. Concentration, regulation and public policy. New York, Mc Graw Hill, 1976.
- Román Zoltán: Az ipargazdaságtan a tőkés és a szocialista országokban. Ipargazdasági Szemle 1977. 3. sz.
- Román Zoltán: Az ipar gazdaságtana. Korunk Tudománya sorozat, Akadémiai Kiadó, 1978.
- Román Zoltán: A vállalati keretek megvonása. Közgazdasági Szemle, 1975. 1. sz.
- Saunders, Christopher: Koncentráció és specializáció a nyugat-európai országokban. Ipargazdasági Szemle, 1977. 2. sz.
- Scherer, F.M.: The Determinants of Multiplant Operation in Six Nations and Twelve Industries. Kyklos, Bd. 27. 1974.
- Scherer, F.M.: Industrial Market Structure and Economic Performance. Chicago, 1970.
- Scherer, F. M.: Beckenstein, A.; Kaufer, E.; Murphy, R.D.: The Economics of Multiplant Operation, Harvard University Press, 1975.
- Statistical Yearbook of the Netherlands 1976. The Hague, Staatsuigeverig, 1977.
- Statistik Arsbok for Sverige 1977. Stockholm, 1977.
- Sternthal János: A gépipari vállalatok termelési kooperációjáról. Ipargazdasági Szemle 1975. 4. sz.
- Sternthal János: Koncentráció és specializáció a szerszámgépiparban. Ipargazdasági Szemle, 1977. 4. sz.
- Tüü Lászlóné: Az ipari tevékenység és az ipari szervezetek koncentráltága. Közgazdasági Szemle, 1968. 9. sz.
- Ványai Péterné: Specializáció és tétel nagyság a textiliparban. Ipargazdasági Szemle, 1978. 1. sz.
- Varga György: Vállalati nagyság és rugalmas alkalmazkodás. Gazdaság, 1977. 2. sz.
- Wilcsek Jenő: A népgazdaság vállalati struktúrája. Vállalati funkciók, vállalati struktúra A szocialista vállalat 7. kötetben, Akadémiai Kiadó, 1977.
- Williamson, O. E.: Corporate Control and Business Behaviour. Englewood Cliffs, 1970. Prentice-Hall.
- Williamson, O. E.: Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. A Study in the Economics of Internal Organization. New York – London, 1975.

Függelék. *Adatok a magyar ipar koncentrációjára vonatkozóan*

E függelék néhány összefoglaló tábla mellett olyan adatokat közöl a magyar ipar koncentrációjára vonatkozóan, amelyeket statisztikai évkönyveink nem tartalmaznak, de a koncentráció elemzéséhez, nemzetközi összehasonlításához fontosak lehetnek. Az adatok az 1975 évre — és az első két táblát kivéve — az állami iparra vonatkoznak; kiszámításukért a Központi Statisztikai Hivatalnak ezúton is köszönetet mondok. (Egy megjegyzés az adatok felhasználásához: a nemzetközi összehasonlítások számos esetben szocialista ipari vagy az össz-ipari adatokat kívánják; ahol szükséges, a cikk belső tábláiban ilyen adatok szerepelnek.)

A létszám-nagyságkategóriák szerinti megoszlásokat a szocialista országok általában a munkáslétszám adatai alapján dolgozzák fel; statisztikai évkönyveink ezeket az adatokat rendszeresen tartalmazzák. Minthogy a tőkés országok hasonló adatközlései az összes foglalkoztatott létszám adatain alapulnak, az F/4. és F/5. táblában így feldolgozott adatokat közlünk.

A KSH segítségével első ízben teszünk közzé adatokat a magyar iparról a legnagyobb 3–4–6–8 vállalat termelési részarányáról, az 50 százalékos részarányt nyújtó vállalatok számáról és a vállalatoknak az ipartelepek száma szerinti megoszlásáról. Ezek az adatok segíthetik a vállalati szervezet és koncentráció mélyebb elemzését és további nemzetközi összehasonlítások lehetőségét.

- F/1. tábla. Az ipartelepek számának és munkáslétszámának megoszlása a magyar szocialista iparban létszám nagyságkategóriák szerint, 1975.
- F/2. tábla. A vállalatok számának és munkáslétszámának megoszlása a magyar szocialista iparban létszám-nagyságkategóriák szerint, 1975
- F/3. tábla. A vállalati koncentráció változása a magyar állami iparban
- F/4. tábla. Az ipartelepek foglalkoztatott létszámának megoszlása létszám-nagyságkategóriák, ágazatok szerint, 1975
- F/5. tábla. A vállalatok foglalkoztatott létszámának megoszlása létszám-nagyságkategóriák, ágazatok szerint
- F/6. tábla. A vállalatok megoszlása 20 vagy több főt foglalkoztató ipartelepek száma szerint
- F/7. tábla. A vállalatok megoszlása ipartelepek száma szerint
- F/8. tábla. A legnagyobb 3–4–6–8 vállalat részesedése a szakágazatok teljes termelési értékéből
- F/9. tábla. A szakágazatok megoszlása a legnagyobb vállalatok részesedésének mértéke szerint
- F/10. tábla. A szakágazatok megoszlása a termelési értékük 50%-át adó vállalatok száma szerint

**Az ipartelepek számának és munkáslétszámának megoszlása
a magyar szocialista iparban létszám-nagyságkategóriák szerint, 1975 (%)**

	Szünetelő telep- helyek	Legfel- jebb 10 fő	11–20 fő	21–50 fő	51–100 fő	100–300 fő	301–500 fő	501– 1000 fő	1001– 2000 fő	2001– fő	Összesen
<i>Az ipartelepek száma</i>											
Állami ipar	120	1413	695	887	594	812	298	346	155	67	5387
Szövetkezeti ipar	69	2250	611	746	482	283	27	4	–	–	4472
Szocialista ipar	189	3663	1306	1633	1076	1095	325	350	155	67	9859
<i>Az ipartelepek számának megoszlása (%)</i>											
Állami ipar	2,2	26,3	12,9	16,5	11,0	15,1	5,5	6,4	2,9	1,2	100,0
Szövetkezeti ipar	1,5	50,3	13,7	16,7	10,8	6,3	0,6	0,1	–	–	100,0
Szocialista ipar	1,9	37,2	13,2	16,6	10,9	11,1	3,3	3,5	1,6	0,7	100,0
<i>A munkáslétszám (ezer fő)</i>											
Állami ipar		6,1	10,4	29,4	42,5	143,6	115,4	243,5	211,1	232,7	1034,8
Szövetkezeti ipar		7,9	9,3	24,6	34,8	45,2	9,5	2,9	–	–	134,2
Szocialista ipar		14,1	19,7	54,0	77,3	188,8	124,9	246,5	211,1	232,7	1169,1
<i>A munkáslétszám megoszlása (%)</i>											
Állami ipar		0,6	1,0	2,8	4,1	13,9	11,2	23,5	20,4	22,5	100,0
Szövetkezeti ipar		5,9	6,9	18,3	25,9	33,7	7,1	2,2	–	–	100,0
Szocialista ipar		1,2	1,7	4,6	6,6	16,1	10,7	21,1	18,1	19,9	100,0

Forrás: Statisztikai évkönyv 1975.

A vállalatok számának és munkáslétszámának megoszlása
a magyar szocialista iparban létszám-nagyságkategóriák szerint, 1975 (%)

	Legfeljebb 50 fő	51–100 fő	101–300 fő	301–500 fő	501–1000 fő	1001– 2000 fő	2001– 5000 fő	5001– 10000 fő	10000- nél több fő	Összesen
<i>A vállalatok száma</i>										
Állami ipar	44	27	155	113	155	126	119	26	14	779
Szövetkezeti ipar	85	204	397	79	23	5	–	–	–	793
Szocialista ipar	129	231	552	192	178	131	119	26	14	1572
<i>A vállalatok számának megoszlása (%)</i>										
Állami ipar	5,6	3,5	19,9	14,5	19,9	16,2	15,3	3,3	1,8	100,0
Szövetkezeti ipar	10,7	25,7	50,1	10,0	2,9	0,6	–	–	–	100,0
Szocialista ipar	8,2	14,7	35,1	12,2	11,3	8,3	7,6	1,7	0,9	100,0
<i>A vállalatok munkáslétszám (1000 fő)</i>										
Állami ipar	0,5	2,1	30,6	44,4	108,1	177,3	348,0	160,2	185,0	1056,1
Szövetkezeti ipar	2,8	15,4	68,7	29,3	16,1	6,6	–	–	–	139,0
Szocialista ipar	3,3	17,6	99,3	73,8	124,1	184,0	348,0	160,3	185,0	1195,1
<i>A munkáslétszám megoszlása (%)</i>										
Állami ipar	0,0	0,2	2,9	4,2	10,2	16,8	33,0	15,2	17,5	100,0
Szövetkezeti ipar	2,0	11,1	49,4	21,1	11,6	4,8	–	–	–	100,0
Szocialista ipar	0,3	1,5	8,3	6,2	10,4	15,4	29,1	13,4	15,4	100,0

**A vállalati koncentráció változása
a magyar állami iparban**

Év	50-nél kevesebb	51–100	101–500	501– 1000	1000-nél több	Összesen
munkást foglalkoztató vállalatok						
A vállalatok száma						
1950	498	210	474	142	101	1425
1960	108	139	644	250	197	1338
1965	46	86	343	111	254	840
1975	44	27	268	155	285	779
A vállalatok számának megoszlása (%)						
1950	34,9	14,7	33,3	10,0	7,1	100,0
1960	8,1	10,4	48,1	18,7	14,7	100,0
1965	5,5	10,3	40,8	13,2	30,2	100,0
1975	5,6	3,5	34,4	19,9	36,6	100,0
A munkáslétszám megoszlása (%)						
1950	2,2	3,1	24,2	20,1	50,4	100,0
1960	0,4	1,2	18,9	21,2	58,3	100,0
1965	0,1	0,6	9,0	7,9	82,4	100,0
1975	0,0	0,2	7,1	10,2	82,5	100,0

Az ipartelemek foglalkoztatott létszámának megoszlása létszám-nagyság kategóriák, ágazatok szerint 1975.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Szakágazat	Szünetelő ipartelemek	legfeljebb 10	11-20	21-50	51-100	101-300	301-500	501-1000	1001-2000	2000-nél több	Összesen
főt foglalkoztató ipartelegeken dolgozók részaránya (%)											
Szénbányászat	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	1,3	5,6	25,2	49,1	18,2	100,0
Tőzégbányászat	0,0	2,4	5,7	29,9	24,6	37,4	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Kőolaj- és földgázki-termelés	0,0	0,5	1,0	0,9	0,0	2,4	8,1	30,5	40,2	16,4	100,0
Bauxitbányászat	0,0	0,1	0,2	0,8	0,0	3,7	0,0	35,0	60,2	0,0	100,0
Egyéb ércek és ásványok bányászata	0,0	0,1	0,5	0,7	2,9	13,7	5,1	20,3	9,2	47,5	100,0
Bányászat	0,0	0,1	0,3	1,0	1,3	4,0	5,4	25,0	42,1	20,8	100,0
Villamosenergia ipar	0,1	0,1	0,2	0,5	1,1	13,5	18,5	27,2	29,2	9,6	100,0
Vaskohászat	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	2,1	2,8	8,9	9,0	76,7	100,0
Alumíniumkohászat	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	4,2	0,0	8,3	38,4	48,9	100,0
Egyéb szinesfémkohászat	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,3	29,8	0,0	61,9	100,0
Kohászat	0,0	0,0	0,1	0,1	0,3	2,3	2,6	9,8	13,2	71,6	100,0
Gépek és gépi berendezések gyártása	0,0	0,1	0,2	0,4	1,0	15,3	16,0	27,1	19,6	20,3	100,0
Közlekedési eszközök gyártása	0,0	0,1	0,0	0,5	2,3	7,0	4,9	11,2	16,6	57,4	100,0
Villamosipari gépek és készülékek gyártása	0,0	0,1	0,2	0,5	0,9	8,3	5,7	21,3	26,6	36,4	100,0
Híradás és vákuumtechnikai termékek gyártása	0,0	0,1	0,9	1,8	1,5	1,8	4,7	12,4	19,5	57,3	100,0
Műszergyártás	0,0	0,4	1,3	4,5	3,5	11,9	4,0	26,3	11,7	36,4	100,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Fémtermékekgyártás	0,0	0,1	0,2	1,5	2,2	11,0	9,3	24,4	25,3	26,0	100,0
Gépipar	0,0	0,1	0,4	1,2	1,8	9,3	8,3	19,9	19,6	39,4	100,0
Tégla-, cserép- és tűzállóanyagipar	0,1	0,0	0,0	6,5	26,7	35,4	6,5	13,3	11,5	0,0	100,0
Kő- és kavicsbányászat	0,0	0,5	1,3	6,3	16,9	52,0	23,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Mész- és cementipar	0,0	0,3	0,3	2,3	2,0	5,6	3,6	40,4	45,5	0,0	100,0
Betonelemgyártás	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3	14,7	11,4	42,9	27,7	0,0	100,0
Hő-, hang- és vízszigetelőanyagok gyártása	0,0	0,0	0,0	0,0	12,0	54,0	34,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Finomkerámia- és csiszolókorongipar	0,0	0,0	0,0	0,5	2,7	12,1	3,0	19,8	28,0	33,9	100,0
Üvepipar	0,0	0,0	0,1	0,3	0,0	1,8	4,8	14,1	41,2	37,7	100,0
Építőanyagipar	0,0	0,1	0,2	2,6	9,5	19,4	7,5	20,2	25,9	14,6	100,0
Szerves és szervetlen vegyi termékek gyártása	0,0	0,0	0,1	0,5	1,9	3,7	2,7	4,4	13,7	73,0	100,0
Kőolajfeldolgozó ipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,3	5,3	20,8	18,8	49,8	100,0
Városi gáz gyártása	0,0	0,8	0,7	5,9	4,5	27,2	8,9	33,4	18,6	0,0	100,0
Gyógyszeripar	0,0	0,1	0,1	0,3	0,0	5,7	6,8	9,4	20,9	56,7	100,0
Festékipar	0,0	0,9	0,0	6,8	0,0	65,4	26,9	0,0	0,0	0,0	100,0
Háztartási és kozmetikai vegyi cikkek gyárt.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	23,1	23,5	53,4	0,0	0,0	100,0
Gumipar	0,0	0,0	0,0	0,4	0,7	1,9	0,0	24,5	11,1	61,4	100,0
Műanyagfeldolgozó ipar	0,0	0,0	0,9	2,6	1,9	7,1	19,4	8,4	59,7	0,0	100,0
Vegyipar	0,0	0,1	0,2	1,3	1,5	8,4	6,6	13,1	19,9	48,9	100,0
Nehézipar	0,0	0,1	0,3	1,2	2,1	8,8	7,5	19,0	22,7	38,3	100,0
Fűrész és lemezipar	0,0	0,5	0,3	0,0	2,9	31,1	18,4	26,7	20,1	0,0	100,0
Épületasztalosipar	0,0	0,0	0,4	0,9	1,1	30,0	54,8	12,8	0,0	0,0	100,0
Bútoripar	0,0	0,1	0,1	0,6	1,8	25,9	21,3	29,6	20,6	0,0	100,0

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Egyéb fafeldolgozó ipar	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4	8,2	33,9	55,5	0,0	0,0	0,0	100,0
Fafeldolgozó ipar	0,0	0,2	0,2	0,2	0,8	2,6	28,3	29,6	23,2	15,1	0,0	100,0
Papíripar	0,0	0,1	0,0	0,0	0,5	0,5	10,2	6,0	34,0	30,2	18,5	100,0
Nyomdaipar	0,1	0,1	0,6	5,2	7,3	22,4	19,9	24,9	19,5	0,0	0,0	100,0
Pamutipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	3,6	6,4	12,3	41,1	35,8	100,0
Len-, kender- és juta- ipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	2,2	16,8	2,9	35,9	41,9	0,0	100,0
Gyapjúipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,4	5,0	6,3	22,4	29,7	35,8	100,0
Selyemipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2	22,2	49,5	26,1	0,0	100,0
Rövidáruipar	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	5,9	21,2	59,6	12,3	0,0	0,0	100,0
Kötszövőipar	0,0	0,0	0,1	0,4	1,1	1,1	9,6	9,8	30,9	39,5	8,6	100,0
Textilipar	0,0	0,0	0,0	0,2	1,1	1,1	7,2	9,3	22,9	36,5	22,8	100,0
Bőr- és szőrmeipar	0,0	0,1	0,2	1,1	1,1	2,2	13,5	5,9	41,2	23,7	12,1	100,0
Cipőipar	0,0	0,3	0,5	0,4	0,4	0,8	8,2	9,0	32,5	18,1	30,2	100,0
Bőr-, szőrme- és cipőipar	0,0	0,3	0,4	0,4	0,7	1,3	10,3	7,8	35,9	20,3	23,0	100,0
Textilruházati ipar	0,0	1,2	1,0	1,8	1,8	2,7	15,8	10,7	29,9	21,8	15,1	100,0
Kézmű- és háziipar	0,0	1,1	3,5	11,5	17,2	17,2	46,0	8,3	12,4	0,0	0,0	100,0
Könnyűipar	0,0	0,3	0,4	1,5	2,7	2,7	14,4	12,1	26,0	26,3	16,3	100,0
Egyéb ipar	0,0	2,1	2,0	5,7	12,5	12,5	31,6	19,3	6,3	6,1	14,4	100,0
Húsipar	0,0	0,0	0,0	0,4	1,4	1,4	11,7	10,6	29,8	28,7	17,4	100,0
Baromfi és tojásfeldol- gozó ipar	0,0	0,0	0,1	0,3	2,4	2,4	1,3	0,0	56,9	39,0	0,0	100,0
Tejipar	0,0	0,0	0,6	6,5	17,3	17,3	33,9	23,9	17,8	0,0	0,0	100,0
Tartósítóipar	0,0	0,1	0,3	1,5	1,7	1,7	6,8	10,8	17,1	38,8	22,9	100,0
Malomipar	0,0	0,9	7,0	30,0	25,8	25,8	30,8	5,2	0,0	0,0	0,0	100,0
Sütő- és tésztaipar	0,1	6,1	10,9	28,0	19,9	19,9	29,6	5,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Cukoripar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	76,2	23,8	0,0	100,0
Édesipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,5	30,4	65,1	0,0	100,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Növényolajipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	40,4	20,2	39,4	0,0	100,0
Szes- és keményítőipar	0,2	3,4	2,9	9,7	9,0	34,7	31,1	9,0	0,0	0,0	100,0
Boripar	0,0	4,3	9,8	19,5	12,8	28,0	16,4	9,2	0,0	0,0	100,0
Söripar	0,0	0,0	0,0	5,0	6,8	0,0	5,2	18,4	17,2	47,4	100,0
Ásvány-, szikvíz- és üdítőital gyártása	0,0	10,2	3,3	17,9	27,3	41,3	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Dohányipar	0,0	1,0	2,6	5,2	12,3	10,9	7,8	41,0	19,2	0,0	100,0
Élelmiszeripar	0,0	1,4	2,8	8,8	8,6	15,5	9,8	22,4	21,5	9,2	100,0
Állami ipar összesen	0,0	0,3	0,7	2,2	3,2	11,2	9,0	20,7	23,0	29,7	100,0

A vállalatok foglalkoztatott létszámának megoszlása létszám-nagyságkategóriák, ágazatok szerint

Szakágazat	legfeljebb 50	51–100	101–300	301–500	501–1000	1001– 2000	2001– 5000	5001– 10000	10000- nél több	Összesen
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	főt foglalkoztató vállalatoknál dolgozók részaránya (%)									
Szénbányászat	0,0	0,0	0,5	0,0	0,7	0,0	4,5	38,8	55,5	100,0
Tőzezbányászat	0,0	5,7	32,1	43,6	18,6	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Kőolaj és földgázkiterm.	0,0	0,0	0,0	0,0	3,9	0,0	44,2	51,9	0,0	100,0
Bauxitbányászat	0,0	0,0	0,0	0,0	14,8	27,8	57,4	0,0	0,0	100,0
Egyéb ércek és ásványok bányászata	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,3	0,0	89,7	0,0	100,0
Bányászat	0,0	0,1	1,1	1,1	2,0	2,5	10,6	44,4	38,2	100,0
Villamosenergiaipar	0,0	0,0	0,6	0,0	11,7	28,6	59,1	0,0	0,0	100,0
Vaskohászat	0,0	0,0	0,3	1,1	0,7	2,3	31,2	8,7	55,7	100,0
Alumíniumkohászat	0,0	0,0	2,3	5,1	8,6	37,9	46,1	0,0	0,0	100,0
Egyéb szinesfémkohászat	0,0	0,0	0,0	8,3	13,5	0,0	78,2	0,0	0,0	100,0
Kohászat	0,0	0,0	0,6	2,1	2,6	7,9	35,7	6,9	44,2	100,0
Gépek és gépi berendezések gyártása	0,0	0,0	0,5	0,6	4,7	19,3	45,0	29,9	0,0	100,0
Közlekedési eszközök gyártása	0,0	0,1	0,2	0,8	5,1	17,2	13,2	9,0	54,4	100,0
Villamosipari gépek és készülé- kek gyártása	0,0	0,0	0,0	1,9	5,1	3,4	29,5	35,0	25,1	100,0
Híradás és vákuumtechnikai ipar	0,0	0,1	0,3	0,5	0,0	5,2	25,1	20,0	48,8	100,0
Műszergyártás	0,1	0,0	0,6	0,0	9,2	8,7	43,5	37,9	0,0	100,0
Fémtömegcikkipar	0,0	0,0	2,2	3,1	4,2	16,4	38,8	35,3	0,0	100,0
Gépipar	0,0	0,0	0,6	1,0	4,3	13,0	32,0	25,6	23,5	100,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Tégla-, cserép-, és tűzálló- anyagipar	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	60,6	38,8	0,0	0,0	100,0
Kő- és kavicsbányászat	0,0	1,1	2,5	11,0	32,5	52,9	0,0	0,0	0,0	100,0
Mész- és cementipar	0,0	0,0	2,5	6,3	0,0	0,0	0,0	91,2	0,0	100,0
Betonelemgyártás	0,0	0,9	2,2	8,3	0,0	10,7	0,0	77,9	0,0	100,0
Hő-, hang és vízszigetelő- anyagok gyártása	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Finomkerámia- és csiszoló- korongipar	0,0	0,0	1,6	1,9	0,0	8,8	0,0	0,0	87,7	100,0
Üvegipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Építőanyagipar	0,0	0,2	1,3	3,2	2,9	24,5	9,7	21,3	36,9	100,0
Szerves és szervetlen vegyi termékek gyártása	0,0	0,2	0,6	3,4	5,4	13,3	35,3	41,8	0,0	100,0
Kőolajfeldolgozó ipar	0,0	0,0	0,0	14,5	9,3	0,0	76,2	0,0	0,0	100,0
Városi gáz gyártása	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,0	54,0	0,0	0,0	100,0
Gyógyszeripar	0,0	0,0	2,4	0,0	9,6	7,7	55,2	25,1	0,0	100,0
Festékipar	0,0	0,0	11,2	0,0	0,0	88,8	0,0	0,0	0,0	100,0
Háztartási és kozmetikai vegyi cikkek gyártása	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Gumiipar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Műanyagfeldolgozóipar	0,0	0,0	0,0	4,0	22,4	19,3	54,3	0,0	0,0	100,0
Vegyipar	0,0	0,1	0,9	2,6	6,8	15,0	43,6	21,1	9,9	100,0
Nehézipar	0,0	0,1	0,7	1,4	4,3	12,9	30,1	24,2	26,3	100,0
Fűrész- és lemezipar	0,0	0,0	0,0	0,0	12,9	30,1	57,0	0,0	0,0	100,0
Épületasztalosipar	0,0	0,0	0,0	7,8	0,0	0,0	92,2	0,0	0,0	100,0
Bútoripar	0,1	0,5	4,8	11,2	24,2	14,9	44,3	0,0	0,0	100,0
Egyéb fafeldolgozó ipar	0,0	0,0	18,5	44,5	37,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Fafeldolgozó ipar	0,0	0,3	4,8	12,5	20,2	14,1	48,1	0,0	0,0	100,0

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Papíripar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Nyomdaipar		0,0	0,4	9,8	20,9	36,6	32,3	0,0	0,0	0,0	100,0
Pamutipar		0,0	0,0	0,0	0,0	3,7	5,9	29,7	25,4	35,3	100,0
Len-, kender és jutaipar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,5	0,0	89,5	0,0	100,0
Gyapjúipar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	13,0	87,0	0,0	0,0	100,0
Selyemipar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Rövidáruipar		0,6	0,0	6,2	15,4	47,3	30,5	0,0	0,0	0,0	100,0
Kötszővőipar		0,0	0,0	0,5	1,6	0,0	5,2	74,6	18,1	0,0	100,0
Textilipar		0,0	0,0	0,3	0,8	3,0	8,2	43,9	30,0	13,8	100,0
Bőr- és szőrmeipar		0,0	0,0	1,1	0,0	4,4	13,4	81,1	0,0	0,0	100,0
Cipőipar		0,0	0,0	2,0	0,0	17,2	6,7	49,0	25,1	0,0	100,0
Bőr- szőrme és cipőipar		0,0	0,0	1,6	0,0	12,1	9,3	61,9	15,1	0,0	100,0
Textilruházati ipar		0,0	0,0	1,6	3,5	15,1	6,1	47,1	26,6	0,0	100,0
Kézmű- és háziipar		0,0	0,0	1,1	0,0	8,8	0,0	18,0	0,0	72,1	100,0
Könnnyűipar		0,0	0,1	1,9	3,7	10,5	9,5	41,2	18,8	14,3	100,0
Egyéb ipar		0,0	0,0	12,2	16,2	27,5	13,6	30,5	0,0	0,0	100,0
Húsipar		0,0	0,0	1,1	2,5	13,8	29,4	37,6	15,6	0,0	100,0
Baromfi- és tojásfeldolgozó ipar		0,0	0,0	1,0	0,0	23,5	48,7	26,8	0,0	0,0	100,0
Tejipar		0,0	0,7	1,9	0,0	49,3	32,9	15,2	0,0	0,0	100,0
Tartósítóipar		0,0	0,0	1,4	0,0	2,6	48,5	47,5	0,0	0,0	100,0
Malomipar		0,0	0,4	0,9	1,9	15,9	80,9	0,0	0,0	0,0	100,0
Sütő- és tésztaipar		0,0	0,2	11,5	20,7	45,9	4,0	17,7	0,0	0,0	100,0
Cukoripar		0,4	0,0	1,2	0,0	38,1	60,3	0,0	0,0	0,0	100,0
Édesipar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Növényolajipar		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
Szes- és keményítőipar		0,8	1,3	8,8	0,0	43,1	46,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Boripar		0,0	0,0	1,9	0,0	18,6	79,5	0,0	0,0	0,0	100,0

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Söripar		0,0	0,0	1,4	6,0	19,6	20,1	52,9	0,0	0,0	100,0
Ásvány-, szikvíz- és üdítőital gyártása		1,4	0,0	61,2	0,0	0,0	37,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Dohányipar		0,0	1,3	3,3	7,3	28,3	59,8	0,0	0,0	0,0	100,0
Élelmiszeripar		0,1	0,2	3,8	4,0	21,9	39,8	23,1	7,1	0,0	100,0
Állami ipar összesen		0,0	0,1	1,6	2,5	8,3	15,7	31,5	20,4	19,9	100,0

A vállalatok megoszlása 20 vagy több főt foglalkoztató ipartelekpek száma szerint

Szakágazat	1	2	3	4	5	6–10	11–20	20-nál több	Össze- sen
	20 vagy több főt foglalkoztató iparteleppel rendelkező vállalat								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Szénbányászat		1	1			4	3		9
Tőzégbányászat	4	1	1	3		3			12
Kőolaj- és földgáz kitermelés					1	2			3
Bauxitbányászat	2			1					3
Egyéb ércek és ásványok bányászata	1		1					1	3
Bányászat	7	2	3	4	1	9	3	1	30
Villamosenergia ipar	7	5	3		1	4	1		21
Vaskohászat	8	2				3	1		14
Alumíniumkohászat	7	2							9
Egyéb szinesfémkohászat	2	1							3
Kohászat	17	5				3	1		26
Gépek és gépi berendezések gyártása	9	5	9	2	8	17	3		53
Közlekedési eszközök gyártása	7	2	4	1	7	7	2		30
Villamosipari gépek és készülékek gyártása	2	4	2	3	1	3	1		16
Híradás és vákuumtechnikai termékek gyártása	1	1	7	2	1	2		2	16
Műszergyártás		2	3	2	3	6	1	2	19
Fémtömegcikkgyártás	3	9	7	3	3	6		1	32
Gépipar	22	23	32	13	23	41	7	5	166
Tégla-, cserép- és tüzelőanyagipar				1		2	4	3	10
Kő- és kavicsbányászat		1	2	1		5			9
Mész- és cementipar		1	1		1		1		4
Betonelemgyártás	2	1		1			1		5

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Hő-, hang- és vízszigetelőanyagok gyártása							1			1
Finomkerámia- és csiszolókorongipar			1	1			1	1		4
Üvegipar								1		,1
Építőanyagipar		2	4	4	3	1	9	8	3	34
Szerves és szervetlen vegyi termékek gyártása		4	5	3	3		1			16
Kőolajfeldolgozó ipar		2	1	1						4
Városi gáz gyártása					1	1	1	3		6
Gyógyszeripar		3	2	1	1	2				9
Festékipar		1					1			2
Háztartási és kozmetika vegyi cikkek gyártása							1			1
Gumiipar							1			1
Műanyagfeldolgozó ipar		1	1	2	1	1	1			7
Vegyipar		11	9	7	6	4	6	3		46
Nehézipar		66	48	49	26	30	72	23	9	323
Fűrész és lemezipar		1	1				2			4
Épületasztalosipar				1				1		2
Bútoripar		11	3	5			2	1		22
Egyéb fafeldolgozó ipar		3	5		2					10
Fafeldolgozó ipar		15	9	6	2		4	2		38
Papír ipar									1	1
Nyomdaipar		10	11	8	5		1	1		36
Pamutipar		1	4	3	1		1	2		12
Len-, kender- és jutaipar			1					2		3
Gyapjúipar			1	3	1	2	1			8
Selyemipar							1			1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rövidáruipar	3	1	1	1		1			7
Kötszövőipar	2	1		1		6			10
Textilipar	6	8	7	4	2	10	4		41
Bőr- és szőrmeipar		2	1	2		3			8
Cipőipar	4	3	4	1	1	1			14
Bőr-, szőrme és cipőipar	4	5	5	3	1	4			22
Textilruházati ipar	2	3	7	5	3	5	2		27
Kézmű- és háziipar		1		1		1	1	1	5
Könnyűipar	37	37	33	20	6	25	10	2	170
Egyéb ipar	21	9	4	4	2	8	1		49
Húsipar	8	4	1	2	1	3			19
Baromfi- és tojásfeldolgozó ipar	4	1	2	1					8
Tejipar		1		4	5	4	1		15
Tartósítóipar	4	3		3	1	5			16
Malomipar	1					8	11		20
Sütő- és tésztaipar	2	2	8	5	9	11	7	1	45
Cukoripar	9	1							10
Édesipar						1			1
Növényolajipar					1				1
Szesz- és keményítőipar	1	1		3	1	1	1		8
Boripar						4	3		7
Söripar	1		1	1		2			5
Ásvány-, szikvíz- és üdítőital gyártása	2	6	2		1	1			12
Dohányipar	4						2		6
Élelmiszeripar	36	19	14	19	19	40	25	1	173
Állami ipar összesen*	160	113	100	69	57	145	59	12	715

*Az iparteleppel nem rendelkező vagy 20 főnél kevesebb főt foglalkoztató iparteleppel rendelkező vállalatokat nem tartalmazza.

A vállalatok megoszlása ipartelepek száma szerint (%)

Ágazat	1	2	3–5	6–10	11–20	21–	Ösz- szesen
	20 vagy több főt foglalkoztató iparteleppel rendelkező vállalat						
Bányászat	23	7	27	30	10	3	100
Villamosenergiaipar	33	24	19	19	5	–	100
Kohászat	66	19	–	11	4	–	100
Gépipar	13	14	41	25	4	3	100
Építőanyagipar	6	12	23	27	23	9	100
Vegyipar	24	20	37	13	6	–	100
Nehézipar	20	15	33	22	7	3	100
Fa-, papír- és nyomdaipar	33	27	28	7	4	1	100
Textilipar	15	19	32	24	10	–	100
Könnyűipar	22	22	34	15	6	1	100
Egyéb ipar	43	18	21	16	2	–	100
Élelmiszeripar	21	11	30	23	14	1	100
Állami ipar	22	16	32	20	8	2	100

**A legnagyobb 3–4–6–8 vállalat részesedése
a szakágazat teljes termelési értékéből**

Szakágazat	A legnagyobb				Hány vállalat ad leg- alább 50%-ot	
	3	4	6	8		
	vállalat részesedése (%)					
	1	2	3	4	5	6
Szénbányászat		52,2	63,7	79,9	92,9	3
Tőzégbányászat		46,2	57,6	75,7	88,2	4
Kőolaj- és földgázkitermelés		99,1	100,0	100,0	100,0	1
Bauxitbányászat		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Egyéb ércek és ásványok bányászata		100,0	100,0	100,0	100,0	2
Villamosenergia ipar		36,1	42,2	53,3	62,4	6
Vaskohászat		56,0	65,4	78,7	88,4	3
Alumíniumkohászat		67,7	77,2	88,7	98,1	2
Egyéb szinesfémkohászat		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Gépek és gépi berendezések gyártása		18,1	22,7	31,0	37,8	13
Közlekedési eszközök gyártása		66,3	74,8	84,0	88,0	3
Villamosipari gépek és készülékek gyártása		55,3	67,6	81,5	89,0	3
Híradás- és vákuumtechnikai termékek gyártása		56,7	62,7	74,1	82,1	3
Műszergyártás		39,5	47,4	61,8	75,1	5
Fém-tömegcikkgyártás		32,1	39,1	51,6	62,2	6
Tégla-, cserép- és tűzállóanyagipar		47,7	56,8	73,2	87,2	4
Kő- és kavicsbányászat		59,9	73,0	90,4	98,3	3
Mész- és cementipar		99,1	100,0	100,0	100,0	1
Betonelemgyártás		95,6	98,0	100,0	100,0	1
Hő-, hang és vízszigetelőanyagok gyártása		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Finomkerámia- és csiszolókorongipar		98,8	100,0	100,0	100,0	1
Üvegipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Szerves és szervetlen vegyi termékek gyártása		45,4	55,4	70,9	82,2	4
Kőolajfeldolgozó ipar		95,0	99,3	100,0	100,0	1
Városi gáz gyártása		80,4	89,1	100,0	100,0	2
Gyógyszeripar		68,0	82,7	94,8	98,3	2
Festékipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Háztartási és kozmetikai vegyi cikkek gyártása		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Gumiipar		86,4	91,4	98,0	100,0	2
Fűrész- és lemezipar		85,1	100,0	100,0	100,0	2
Épületasztalosipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1

	1	2	3	4	5	6
Bútoripar		44,3	54,1	67,5	75,6	4
Egyéb ffeldolgozó ipar		47,2	58,5	75,8	88,8	4
Papíripar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Nyomdaipar		31,0	37,4	47,9	56,7	7
Pamutipar		66,4	74,1	83,8	91,0	2
Len-, kender- és jutaipar		100,0	100,0	100,0	100,0	2
Gyapjúipar		54,4	67,0	86,2	100,0	3
Selyemipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Rövidáruipar		65,5	78,7	94,3	100,0	3
Kötszővőipar		48,9	62,1	88,0	99,1	4
Bőr- és szőrmeipar		68,4	78,1	94,4	99,6	2
Cipőipar		62,2	74,0	86,7	91,3	3
Textilruházati ipar		37,3	46,4	59,7	70,5	5
Kézmű- és háziipar		95,2	98,5	100,0	100,0	1
Egyéb ipari termékek gyártása		50,3	54,8	61,3	67,3	3
Húsipar		42,4	50,1	63,0	72,9	4
Baromfi- és tojásfeldolgozó ipar		65,6	78,0	96,7	100,0	3
Tejipar		40,2	47,4	59,5	70,3	5
Tartósítóipar		35,9	45,9	59,5	70,8	5
Malomipar		35,4	41,3	52,3	61,3	6
Sütő- és tésztaipar		28,2	31,6	38,0	44,1	11
Cukoripar		42,9	54,1	71,5	87,9	4
Édesipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Növényolajipar		100,0	100,0	100,0	100,0	1
Szesz- és keményítőipar		69,5	84,1	98,4	100,0	2
Boripar		62,1	73,3	91,6	100,0	3
Söripar		82,9	92,8	100,0	100,0	1
Ásvány-, szikvíz- és üdítőital gyártása		63,7	70,5	81,1	89,6	2
Dohányipar		61,3	78,0	99,2	100,0	3

**A szakágazatok megoszlása
a legnagyobb vállalatok részesedésének mértéke szerint**

	A legnagyobb vállalatok a szakágazat teljes termelési értékének hány százalékát adják					Összesen
	-30	31-50	51-75	76-98	98,1-100	
<i>A szakágazatok száma</i>						
A legnagyobb 3 vállalat	4	16	17	7	17	61
A legnagyobb 4 vállalat	1	10	19	11	20	61
A legnagyobb 6 vállalat	–	3	14	19	25	61
A legnagyobb 8 vállalat	–	2	10	14	35	61
<i>A szakágazatok számának megoszlása (%)</i>						
A legnagyobb 3 vállalat	7	26	28	11	28	100
A legnagyobb 4 vállalat	2	16	31	18	33	100
A legnagyobb 6 vállalat	–	5	23	31	41	100
A legnagyobb 8 vállalat	–	3	16	23	58	100

F/10. tábla

A szakágazatok megoszlása a termelési értékük 50%-át adó vállalatok száma szerint

	1	2	3	4	5 és több	összesen
A) A szakágazatok száma						
Nehézipar	12	5	6	3	4	30
Könnyű- és élelmiszeripar	7	6	7	5	6	31
Állami Ipar	19	11	13	8	10	61
B) A szakágazatok megoszlása (%)						
Nehézipar	40	17	20	10	13	100
Könnyű- és élelmiszeripar	23	19	23	16	19	100
Állami ipar	31	18	22	13	16	100

HOLOP FERENC¹:

A GYÁRTÁS KORSZERŰSÍTŐ FEJLESZTÉSE ÉS A GÉPBERUHÁZÁSOK

A tárgyunkat képező, jellegzetesen sok telephelyes nagyvállalatot, a Villamos Berendezés és Készülék műveket egyebek között azzal a célkitűzéssel hozták létre, hogy a számos, korábban önálló gyár konvertálható technológiai-termelési kapacitásának egyesítésével a nagyvállalatba integrálódott gyárak összmunkájának hatékonysága növekedjék. Ennek megfelelően a nagyvállalat fejlesztési politikájának fontos célja a nagyvállalati lehetőségek és adottságok minél jobb kihasználása, s ezzel olyan többteredmény elérése, amit a korábbi, elkülönült formában működő gyárak nem valósíthattak volna meg.

A gyártás fejlesztését a jelen időszakban különösen időszerűvé teszi a Párt és a Kormány által megfogalmazott, a termékszerkezet *szelektív* fejlesztésére, korszerűsítésére, az ipari munka *hatékonyságának* fokozására, az állóeszközök jobb *kihasználására* vonatkozó elvárás.

Előjáróban, a vállalat gyártásfejlesztési politikájának, beruházásainak – és ezen belül a korszerűsítő gépberuházásoknak – a megítéléséhez célszerű a Művek főbb sajátosságainak áttekintése:

- A vállalat 1964-ben alakult, 10 gyára és egy gyártmányfejlesztési intézete van, igen széles termékprofíllal (mintegy 18.000 típusféleséggel) rendelkezik.
- A széles termékskálán túlmenően, a vállalat földrajzilag is erősebben tagolt, mint általában a hasonló nagyságrendű hazai vállalatok.
- A gyárak között nincs olyan domináns nagyságú egység, amely akár létszámban, akár termelési értékben bázisgyárnak volna tekinthető.
- A gyártási sorozatok nagyságát nézve a vállalat szintén vegyes képet mutat. (Több milliós darabszámú alkatrész mennyiségektől az egyedi jellegű gyártásig, mindenféle sorozatnagyság előfordul.)
- A gyárakban alkalmazott technológiák és ezek gépei, berendezései – az előbbiekből adódóan – szintén sokfélék; egy részük minden gyárban megtalálható, de szép számmal fordulnak elő különleges, csak egy, vagy két gyárban alkalmazott technológiák, illetve ezekhez kapcsolódó berendezések.
- A vállalat beruházási javakat és fogyasztási cikkeket egyaránt gyárt, ami egyrészt a piacérzékenység szempontjából, másrészt a fejlesztési munka kiindulási szempontjai oldaláról teszi sokrétűvé helyzetét.
- Jellemző még az is, hogy bár teljes egészében végterméket állít elő, e végtermékek egy része (villamos készülékek) a vállalat más gyáraiban előállított, berendezés jellegű végtermékekben kerül felhasználásra. Ezért a gyárak közötti kooperáció nemcsak technológiai és kapacitás okok miatt, hanem a végtermékek felhasználása szempontjából is eléggé nagymérvű.

¹A Villamos Berendezés és Készülék Művek fejlesztési főmérnöke

A Művek jelenlegi helyzetét még azzal is jellemezhetjük, hogy a közismert gazdasági környezeti feltételek mellett a nagyvállalat fejlődésében az eddigi mennyiségi növekedés után a minőségi változás jegyei kerülnek előtérbe. Megítélésünk szerint szükségessé válik a vállalaton belül a központi irányítás, a „központi akarat” szerepének nagyfokú növelése.

A következő időszakban olyan mértékű technológiai koncentrációt, közös, *nagyvállalati* célú beruházásokat, majd minden gyárat érintő központi fejlesztési döntéseket stb. kell meghoznunk és végrehajtanunk, amelyek a gyárat egyre inkább és egyre teljesebben úgy integrálják a nagyvállalati keretbe, hogy egymás nélkül többé már eredményes, önálló tevékenységet nem tudnának folytatni.

Felmerülhet a kérdés: miért éppen ez az út vezet a népgazdasági elvárások jobb teljesítéséhez, vagy miért nem érvényesítette a vállalat a „központi akaratot” már korábban is a kívánt mértékben?

Ez az alábbi körülményekkel magyarázható:

- A gyárak a nagyvállalaton belül korábban meglehetősen nagy önállóságot élveztek. A vállalaton belüli ösztönzési és gazdálkodási rend felszínre hozott különböző tartalékokat és mindezideig kielégítő együttműködési készséget teremtett; a vállalat fejlesztési koncepcióihoz ez az irányítási mód illeszkedett.
- Az előzőektől függetlenül, bizonyos – legkézenfekvőbb – technológiai koncentrációt a vállalat már ebben az időszakban is végrehajtott; kisebb mértékű beruházások, elsősorban a meglévő adottságok figyelembevétele, célszerű továbbfejlesztése útján. (A vállalat az V. ötéves tervidőszak első két évében csaknem olyan mértékű beruházást hajtott végre, mint a teljes előző ötéves tervidőszakban.)
- A korábbi években a munkaerőhelyzet, a termelő terület (pl. egyes vidéki telepek átvételénél) és a fejlődés egyéb tényezőit illetően is más volt a helyzet. A vállalat még nem kényszerült olyan eszközigenyes, nagykihátású fejlesztési döntésekre, amelyek ma már elkerülhetetlenek; és amely beruházási döntések feltételei, következményei, megtérülése stb. csak az egész vállalat erőforrásaira alapozva vehetők számba.

Mindezek arra a következtetésre vezettek, hogy a vállalatnak – bár földrajzilag a gyárak „kerítései” továbbra is megmaradnak – oly módon kell továbbfejlődnie, mint ha e kerítések nem lennének. Az egész vállalati tevékenység határfoka így érheti csak el azt a szintet, amelyet az egy telephelyen működő „nagyvállalatok” üzemek célszerű szervezésével és fejlesztésével tudnak megvalósítani.

Az alábbiakban a nagyvállalati gyártásfejlesztés egy-két olyan módszerét, kialakult gyakorlatát ismertetjük, amelyek a fenti célok elérésére irányuló fejlesztési stratégiát jellemzik és ebből következően meghatározóak a gyártásfejlesztésre, azon belül a beruházásokra. Ezt követően a korszerűsítő gépberuházások szerepével, a vállalati összes gépberuházáson belüli helyével, a korszerűsödő géppark kihasználásának helyzetével, feltételeivel foglalkozunk, kapcsolódva az I. párgazdasági Szemlében megjelent hasonló tárgyú cikk² egyes gondolataihoz.

² dr. Parányi György: A korszerűsödő géppark kihasználásának feltételei. I. párgazdasági Szemle, 1978. 1. sz. 9–27. old.

A gyártmány- és gyártásfejlesztés összefüggése a fejlesztési stratégiában

A nagyvállalat *gyártásfejlesztési* célkitűzéseit alapvetően a *gyártmányfejlesztési* feladatok határozzák meg. Abból indulunk ki, hogy a vállalat legfőbb feladata a népgazdasági igények kielégítése, olyan termékek gyártása, amelyek a hazai, a tőkés, valamint a szocialista piacokon reális szükségletet elégítenek ki, s gazdaságosan gyártva jól – a vállalat szempontjából is eredményesen – értékesíthetők. A vállalat, a szelektív fejlesztés követelményeit figyelembe véve, jelölte ki a legfontosabb fejlesztendő gyártmánycsoportokat, és a gyártmányfejlesztési igények prioritása alapján, a fejlesztés után várható termelési nagyságrendeket is alapul véve, határozta meg a szükséges gyártásfejlesztési tennivalókat.

A gyártmányfejlesztés prioritását azért emeljük ki, mert olyan nézetek is vannak, amelyek szerint a már meglévő, korábbi években beruházott állóeszköz-állományból kellene kiindulni, s lehetőleg olyan termékek gyártására célszerű vállalkozni, amelyek minimális további beruházással, elsősorban a meglévő technológiákkal és berendezésekkel hajthatók végre, egyúttal fokozva ezek kihasználását. Természetesen ezt a szempontot sem hagyjuk figyelmen kívül. A vállalat termékprofiljában azonban a tudományos technikai haladás és a felhasználói igények igen dinamikus változása a gyártmányfejlesztés előbb említett prioritását kívánja meg.

A gyártmány- és a gyártásfejlesztés tervezése során mindemellett többszöri visszacsatolás érvényesül, és így végül is a technológiai, gyártásfejlesztési tervek, azaz ezek végrehajtásához szükséges beruházási tervek figyelembe veszik a meglévő állóeszköz-állomány lehető legjobb kihasználását is.

A gyártmányfejlesztés előbb említett prioritása napjainkban igen érdekesen határozza meg a gyártásfejlesztés tervezésének az alapjait. Régebben a VBKM legtöbb gyárát a műhelyrendszerben telepített, univerzális gépek jellemezték (forgácsoló műhely, sajtoló műhely, lakatosüzem stb.). Ezek az univerzális gépeken az újonnan kifejlesztett gyártmányok, sőt az alapvető profiltól eltérő új gyártmányok is minden további nélkül legyárthatók voltak, legfeljebb a szerszámozást, készülékezést kellett változtatni. (Ez alól csak a speciális technikával működő gyárak – mint pl. az akkumulátor gyár – képeztek kivételt.)

Korábban a felhasználói igények is lassan változtak, a gyártmányok életgörbéje hosszabb lefutású volt, tehát egy-egy gyártmányt éveken át gyártottak kisebb változtatásokkal vagy módosítás nélkül. Ilyen termelési feltételek mellett a termelőberuházásokon belül jelentős szerepe volt az ún. *színttartó* beruházásoknak. Az elhasználódott gépek pótlására beszerzett berendezések gyakran csak kismértékű technikai vagy termelékenységi előrelépést jelentettek, a gyártmányfejlesztés, a gyártásfejlesztés, a beruházás laza kapcsolatban állt egymással.

Napjainkban az új gyártmányok nagy részének az életgörbéje lerövidült, a tudományos technikai fejlődés meggyorsította a gyártmányok elavulását, és ugyanez a technikai haladás egyre újabb, egyre nagyobb termelékenységgű technológiákat, gépeket, berendezéseket kínál. Az előállított gyártmányok megújulásának mértékére jellemzőek a következő adatok:

- Az 5 évnél nem idősebb termékek értékének részaránya a termelési volumen egészében: 43,4%. (Összehasonlításul: a SIEMENS-nél³ – ugyancsak 1977-ben: 43%).
- A 10 évnél öregebb termékek részaránya már csupán 30,1%. (A SIEMENS-nél 27%)
- 15 évvel ezelőtt egy-két jellemző termék „élettartamát” (ameddig korszerűnek volt megítélhető) az alábbi számok jellemezheték:

	Év
megszakító készülék	20 (15)
kontaktor	12 (10)
akkumulátor	10 (6)
közvilágítási lámpatest	12 (8)

Zárójelben az az érték szerepel, amellyel a konstruktőrök napjainkban számolhatnak.

Megfigyelhető, hogy a nagy tömegben gyártott termékeknel a korszerűségi élettartam csökkenése kisebb, tudniillik a tömeggyártás nagy volumenű és nagy értékű speciális technológiai berendezéseinek amortizációja miatt sokszor elhalasztják az egyébként már „beérett” új konstrukció gyártásba vételét. (Pl. akkumulátorok, kontaktorok esetében.)

Az új gyártmányok bevezetése az esetek egy részében nem hajtható végre a korábban telepített gépeken, berendezéseken. Az új gyártmány új technológiát és új gépeket kíván, függetlenül a régi gépek, berendezések erkölcsi vagy fizikai kopásától (lásd később a gépberuházások célok szerinti megoszlásánál). Így pl. vállalatunknál az elektronika egyre bővülő alkalmazása a korábbi villamosipari technológiáktól eltérő gyártási módszereket, gépeket, berendezéseket igényel. A korszerű háztartási mosógép, tűzhely stb. elektronikus vezérlőegységei, elemei nem gyárthatók le azokon a gépeken, és azokkal a technológiákkal, amelyek korábban a háztartási készülékgyártást jellemezték.

A műanyagok fokozódó alkalmazása, az egyre újabb műanyagfajták sokszor újfajta feldolgozó gépeket igényelnek, sőt e változások egyes esetekben nemcsak új gépek telepítésével, hanem az új technológia által megkövetelt építési, épületgépészeti változásokkal is járnak. Például a mérőtranszformátorok gyártásában pár évtizeddel ezelőtt teljes rekonstrukciót kellett végrehajtani, amikor a korábbi természetes szigetelőanyagok helyett bevonultak a műgyanták. Ma a méretek csökkentése, a gyártmányok műszaki jellemzőinek további javítása a legújabb fejlesztésű műanyagok alkalmazását és emiatt újabb technológiai rekonstrukciót – a nyomás alatti automatizált műgyanta-kiöntés technológiáját – igényli.

E példák szemléltetik: milyen szorossá vált a *gyártmányfejlesztés* és a *technológiai*

³A SIEMENS vállalat nagyságrendekkel tér el az összehasonlításban szereplő magyar vállalatától. (1977-ben kb. 320 ezer embert foglalkoztatott, értékesítési volumene 25 Mrd. DM felett van, fejlesztésre, kutatásra naponta 8 millió márkát költ.) Ennek ellenére a legfiatalabb és legidősebb termékek részaránya az értékesítésben kb. azonos értéket mutat.

fejlesztés, valamint *beruházás* közötti kapcsolatrendszer, mennyire körültekintően és mennyire komplexen kell tervezni a műszaki fejlesztés minden részterületét, mennyire fokozódott a vállalatoknál a döntésekkel együtt járó felelősség mértéke. A helyes vagy helytelen döntés ma sokkal szélesebb körben hat a vállalati tevékenységre, mint korábban.

Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a gyártmány- és gyártásfejlesztés, valamint a beruházó tevékenység szoros együttműködésének szervezeti formái még nem alakultak ki – az egyes esetekben ilyen céllal létrehozott team-ek még nem jellemzőek. Fontos szervezési feladat, hogy kialakítsuk az említett szakterületek hatékony együttműködésének konkrét szervezeti formáit, módszereit, s a gyárak szervezeti sémáját, működési szabályzatát e célnak megfelelően módosítsuk.

A nagyvállalaton belüli tipizálás és gyártásszakosítás

Általános ipari követelmény, s ezen belül kifejezetten nagyvállalati lehetőség az alkatrészek, illetve bizonyos termékelemek, szerelési egységek tipizálása.

A bevezetőben említett széles termékskála ellenére nagy számban található olyan alkatrészek, elemek, amelyek több terméknél kerülnek felhasználásra. Ezek házi szabványosítása, tipizálása már évekkel ezelőtt elindított folyamat. Ez a munka minőségileg új szakaszába érkezett azzal, hogy a technológiai koncentrációs törekvéseket és a tipizálási tevékenységet összekapcsoltuk, azaz előbb elvégeztük a Műveken belüli tipizálást – egységes méretsorokat, egységes konstrukciós kialakítást képeztünk –, majd a csökkentett választék egyedeinek megnövekedett gyártási darabszámára dolgozzuk ki a korszerű technológiát, alakítjuk ki a központosított megmunkáló üzemeket. A nagyvállalat ezzel kapcsolatos tevékenységét jól példázza a villamos energia elosztására szolgáló berendezések vasszerkezeti elemeinek több éven át folytatott egységesítése és a vidéken épülő technológiai bázis, ahol ezeket az elemeket központi programozás alapján valamennyi igénylő gyár (sőt külső érdeklődés esetén más vállalatok) számára is lényegesen nagyobb termelékenységgel tudják majd gyártani, mint a jelenlegi, földrajzilag szétszórt, kézi, igen munkaigényes technológiával berendezett lakatosműhelyekben. Ezeket természetesen a technológiai bázis üzembelépése után nagyrészt fel is lehet számolni, de a piaci rugalmasság érdekében egyedi esetekre fenn kell tartani bizonyos mértékű hagyományos gyártó kapacitást is.

E központi vasszerkezeti üzemben gyártott elemek műanyag porszórásos felületvédelmét is a legkorszerűbb berendezéssel oldják meg. Az összeszerelő gyárakban már semmiféle hegesztést, utánmunkálást nem kell végezni, a felületvédett darabokat csupán összecsavarozással építhetik tovább komplett vasszerkezetekké. A tipizálás eredményeként a „szekrények”, „dobozok” kategóriájába sorolt vasszerkezetek méretfélése 31-ről 4-re csökkent, míg a szerkezetben alkalmazott alkatrészek (panelek, összekötők, zárok, borítólapok stb.) száma, illetve félesége 350 db-ról 98 db-ra csökkent.

A nagyvállalat adottságaiból következően lehetőség nyílik a technológiai koncentrációra; a több gyárban is előforduló azonos technológiák központosítására. Kezdetben, mint elvi lehetőség felmerült az az egyszerű megoldás, mely szerint a földrajzilag elkülönült helyeken működő azonos gépeket össze kell telepíteni egy-egy üzembe, ily módon biztosítva azok jobb kihasználását, szervezettebb karbantartását, stb. Ez a megoldás

dás nem bizonyult hatékonynak, mert a régi, elavult gépek egy helyre telepítésével kevés eredmény érhető el, s a nagyvállalat jelenlegi telepítési viszonyai között legtöbbször még a szállítási költségek növekedése sem volt fedezhető a megtakarításból.

A következő lépés: új, korszerű, nagytermelékenységű gépek központosított telepítése a régi elavult géppark megmozgatása nélkül. Ez már jelentős gazdasági eredményt hoz, különösen akkor, ha az új, korszerű üzem nagyobb teljesítménye a régi, korszerűtlen gépek termelésből való kiiktatását, selejtezését és a lefoglalt területek felszabadítását is magával hozza. Még nagyobb eredményt lehet elérni, ha a koncentrációra kijelölt technológia „előző” és „követő” műveleteit, valamint szükséges segédüzemeit, illetve gyártási fázisait is koncentrálnak. Pl. a nagyvállalat tervezett forgácsoló nélküli hidegalakító technológiai koncentrációja esetében a korszerű gyorsajtoló gépek, sajtoló-, hajlító automaták mellett szerszám- és készülékgyártó üzemet is tervezünk (e segédüzem nélkül egy sajtoló üzem folyamatos munkája nehezen képzelhető el). A sajtolást követő kisebb fúró, menetelő, forgácsoló műveleteket is koncentrálnak; sőt, tekintettel arra, hogy a sajtoló alkatrészek döntő többsége galvanikus felületvédelmet kap, a sajtolóbázis negyedik tagjaként korszerű galvanizáló üzem is települ. Ez a *komplex* technológiai koncentráció – és ennek a csupán egy telephelyen történő megvalósítása – igen komoly gazdasági eredményt hoz, a beruházott gépvagyon jó megtérülését és természetesen sokkal magasabbfokú kihasználását is biztosítja.

A teljes képhez hozzátartozik, hogy az ilyen átfogó mértékű, komplex koncentráció létrehozása bonyolult, sokféle nehézséggel kell a szervezés időszakában megküzdeni. A „küzdelem” a konstruktőröknél kezdődik, akik a tipizálást hajlamosak saját konstruktóri „szabadságuk” megnyirbálásának tekinteni, ragaszkodnak ahhoz, hogy a tipizált, szűkebb sorban az „ő” megoldásuk maradjon benn, töröljék a „másikat”.

Nem könnyű a tervezett koncentráció gazdaságosságának, a beruházások megtérülésének, hatékonyságának előzetes kiszámítása sem. Itt is *komplex* számítást kell végezni, s így nem könnyű számba venni pl. a gyárakban felszabaduló kisebb-nagyobb területek, vagy a régi gépek leadásából stb. származó másod-harmadlagos megtakarításokat, többleteredményeket.

A nagyvállalati gyakorlat előbb említett módszerei mellett sem lehet lemondani az országos szakosodás, specializáció nyújtotta lehetőségekről. A vállalat nem törekedhet teljes vertikálisra, legalábbis nem gazdaságosan. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert egyes vállalatok az „ipari háttér” ismeretes problémái miatt gyártási rugalmasságukat oly módon kívánják biztosítani, hogy mindenre berendezkednek, ami nem kapható. Hasonlóképpen a szocialista országok közti munkamegosztásra is nagyobb mértékben kellene támaszkodnunk, hiszen sok olyan alkatrész, elem kerül felhasználásra, amelyből az összesített országos igény is kevés a gazdaságos, korszerű előállítás feltételeinek kielégítéséhez.

Néhány példa a VBKM gyakorlatából: háztartási villamos készülékeinkhez a főzőlapok bizonyos típusait – főzőfelületeket, kapcsolókat, szabályozó elemeket, hőfokszabályzókat – általában importáljuk, mert a végermék első osztályú minőségének biztosításához „első osztályú” minőségű elemek beépítése szükséges. Sem a hazai eddigi előállítási kísérletek, sem saját „vertikum bővítő” kezdeményezéseink nem vezettek kielégítő eredményhez, mert a maximális hazai igényt jelentő mennyiségek nem érik el az e cikkekre specializálódott neves európai szállítók optimális gyártási volumenét. Eb-

ből következően az import árak még vámterhekkkel is olcsóbbak, mint a hazai termelési költség. (A szakmai specializáció, a gyártási mennyiség, a termék minőség, az ár szoros összefüggései sehol sem jelenkeznek olyan szignifikánsan, mint ezekben az esetekben.)

Sokszor kényszerül a vállalat importálni egészen egyszerű „elemjellegű” cikkeket is (pl. rugókat, csapokat, különféle kötőelemeket stb.) azért, mert az itthoni előállításra az illetékes vállalatok nem vállalkoznak. A legtöbbször elhangzó indokok: „az anyagot úgyis importálnunk kellene”, „munkaidő ezekhez alig kell, nem tudnánk az elért (és megszokott – elvárt) nyereséget realizálni”, „az önök által kért mennyiség kevés ahhoz, hogy gazdaságosan legyen gyártható.” Ilyen, és ehhez hasonló okok miatt a „minden piacon jól értékesíthető” termék kifejlesztésének igénye együtt jár egy bizonyos mértékű importigény növekedéssel – annak csökkentésére irányuló minden igyekezet ellenére is.

A nagyvállalati géppark fejlesztése, különös tekintettel a korszerűsítő gépberuházásokra

A közelmúltban részletes felmérés, elemzés készült a vállalat által eszközölt összes termelő gép- és berendezés beszerzések fejlesztési célok szerinti megoszlásáról. Ennek eredményeit az 1. sz. táblázatban mutatjuk be.

1. sz. táblázat

A beszerzések értékének fejlesztési célok szerinti megoszlása

Fejlesztési cél	Részesedés a teljes beruházásból %
a) A kifejlesztett új gyártmányok speciális technológiáinak megvalósításához szükséges gépek és berendezések, tehát általában olyan eszközök, amelyek korábban nem voltak alkalmazva, s a vállalatnál új technológiát jelentenek.	25–30
b) Nagytermelékenységű, korszerű, általában kapacitásbővítést jelentő gépek és berendezések, a technológiai koncentrációk gépei és berendezései.	35–40
c) A termelési költségek csökkentése céljából beszerzett gépek.	10–15
d) Az élőmunka kiváltása érdekében szükséges gépek.	12–18
e) Egyéb korszerűsítések	5–10

Az a) és b) csoportba tartozó fejlesztésre a korábbiakban több példát ismertettünk. A c) és d) csoportba – a termelési költségek csökkentésére, a munkaerő kiváltására vonatkozó gépesítéshez – soroltuk pl. a numerikus vezérlésű gépeket, az anyagmozgatás korszerű eszközeit, így a raktári felrakógépeket, emelővillás targoncákat stb. Ide számítjuk a szerelő munkahelyek jelentősebb értékű gépesítését, egyes szerszámgépek pótlólagos automatizálását és más hasonló intézkedések nyomán végrehajtott állóeszköz-fejlesztéseket. A táblázatban megadott öt főcsoport a fejlesztési elhatározás legfontosabb indítéka szerinti besorolást mutatja, azonban könnyen belátható, hogy egy-egy gépbeszerzés egyszerre több probléma megoldását is jelentheti, s jelenti is az esetek többségében. Pl. a nyomtatott áramköri lemezek gyártásához használt numerikus vezérlésű többsós fúróberendezés egyrészt egy vállalaton belüli speciális technológiát testesít meg, másrészt igen nagy termelékenységgű és munkaerőt kiváltó jellege van. Ugyanígy, a nagytermelékenységgű kapacitásbővítő progresszív gépek egyben a termelési költségek csökkentését is eredményezik, feltéve természetesen, hogy azok valóban több műszakban termelnek.

Mint az összeállításból látható, a mintegy hároméves időszakot felölelő utólagos elemzés lényegében nem talált szinttartó beruházást, ugyanis az a kevés számú gép, amely szinttartónak minősülhetett volna, a gépgyártásban végbemenő gyors fejlődés eredményeképpen már olyan technológiai, termelékenységi többletet jelentett az elavult, elhasznált és ezért lecserélésre szánt géphez képest, hogy besorolhatók voltak a felsorolt 5 fejlesztési célcsoport valamelyikébe. (Meg kell jegyezni, hogy a segédüzemi gépek beszerzésének vizsgálata esetén – szerszámgyártó, karbantartó, kísérleti üzemek – már jelentősebb egyszerű reprodukciós arány adódott volna, azonban a vizsgálat elsősorban a produktív termelés alapgépeire vonatkozott.)

A hivatkozott Ipargazdasági Szemle cikk megkülönbözteti az önálló, komplett rendszert alkotó új termelőkapacitásokat és a meglévő termelési technikába integrálódó ún. korszerűsítő gépberuházásokat. Ebből a szempontból vizsgálva a nagyvállalatnál az V. ötéves beruházási terv adatait, megállapítható, hogy a gépberuházásoknak kb. kétharmada komplett technológiai rekonstrukció; az új üzemek, illetve üzemrészek gépesítése, a már említett speciális technológiai ágazatok formájában valósul meg. (Ez nem jelenti egyben azt, hogy a gépi beruházások kétharmadához építés, illetve új üzemépületek létesítése szükséges, hiszen a technológiai rekonstrukciók jelentős része a meglévő üzemépületeken belül átcsoportosítással, átszervezéssel bonyolódik le.)

Az új termelőberendezések kb. egyharmada a „korszerűsítő gépberuházás”, azaz egyedi gépként a meglévő és már korábban kialakult gyártóberendezések, gépcsoportok közé kerül. Ez alacsonyabb érték, mint amennyit Parányi György idézett cikkében megemlít: „...feltételezhetjük, hogy a gépiparban az összes termelőgép-beruházásoknak legalább fele nem koncentráldódik önálló nagyobb létesítményekbe új termelő kapacitásként, hanem elsősorban a meglévő vállalati, gyári keretekbe integrálódik”.⁴

Az eltérés abból adódhat, hogy vállalatunknál a termékek intenzív korszerűsítése, valamint a technológiai koncentrációkra való erőteljes törekvés a vizsgált időszakban jellemző, a gyártásfejlesztést és beruházást erősen meghatározó tényezők.

A korszerűsödő géppark kihasználásának helyzetére, a jobb kihasználás feltételeire vonatkozó nagyvállalati tapasztalatok már igen jó egybeesést mutatnak a hivatkozott

⁴Id. mű: 9. oldal.

cikk több megállapításával. Tény, hogy a VBKM-nél is tapasztalható a bővülő, korszerűsödő géppark és a régi gépek selejtezésének alacsony mértékéből adódó ellentmondás. Nálunk is probléma a termelőgépek számának és a gépen dolgozó gépmunkások számának alakulásából adódó „olló” szétnyílása, s a gépkihhasználás és műszakszámnövelés ellentmondása.

Mi is feltettük magunknak a kérdést: vajon miért nem követi a bővülő gépberuházást az elavult, korszerűtlen, elhasználódott gépek nagyobb arányú leadása, értékesítése, selejtezése? A probléma tisztázásához – eddig már elvégzett, de még korántsem teljeskörű vizsgálatok alapján – a következő adalékok kerültek felszínre:

- A gépbeszerzések bizonyos hányada (a mi esetünkben 25–30%-a) speciális technológiák megvalósítására kerül beszerzésre. Ezek nélkül a kifejlesztett új gyártmányok nem kerülhetnek gyártásba, függetlenül attól, hogy már a beszerzésnél nyilvánvaló: e gépek csak technológiai szempontból fontosak, technológiai specifikumukra van szükség, termelőkapacitásukat a gyártás legnagyobb felfutása esetén sem fogjuk kihasználni olyan mértékben, mint ahogy azt a kapacitásbővítés céljából beszerzett, nagytermelőkenységű gépeknél tervezzük. Miután e speciális technológiát megvalósító gépek a legtöbbször igen drága állóeszközök, alacsonyabb kihasználási értékük jelentősen lerontja az ún. nagyértékű gépek kihasználásának mutatószámát.
- A gépberuházás és selejtezés arányának értékben történő összevetésénél nem elhanyagolható tényező a gépek árának állandó emelkedése, amely csak részben alapul nagyobb termelőkenységükön, az általuk megvalósítható magasabb szintű technikán. Ezt szemléltetik a 2. sz. táblázat adatai.

2. sz. táblázat

Az NSZK gépipari exportárainak alakulása

Gépcsoport	Index = 1970 = 100			Változás (%)	
	1975	1976	1977	1976/1975	1977/1976
Általános gép	143,1	150,1	157,3	4,9	4,8
Szerszámgép	147,8	155,2	162,7	5,4	4,8
Forgácsoló	147,1	157,2	163,7	6,9	4,1
Forgács nélküli	149,1	153,3	160,8	2,8	4,9

Forrás: Világgazdaság, 1978. május 30.

- Ugyancsak jelentős tényező a külső kooperáció időnként változó volumenének hatása. Nem érintve e helyütt a hazai termelési kooperáció számos problémáját és hiányosságát, csak azt a körülményt emeljük ki, hogy a kooperációk egy részénél – különösen a gazdasági megfontolásokból kialakultaknál – számítani kell arra, hogy bizonyos körülmények megváltozása esetén a kihelyezett munkát ismét „be kell terelni” és ebben az esetben szükség van az árván maradt gépre vagy gépekre. Többször előfordult az is, hogy a kooperációs partner kezdetben nem

igényelt gépeket, később azonban saját gépparkja már nem volt elegendő, s így sor került a gépek kihelyezésére vagy végleges átadására is.

A gépek alacsony fokú kihasználásának, a selejtezés alacsony értékének tehát olyan befolyásoló tényezői is vannak, amelyekről kevesebb szó esik és bizonyos esetekben megérthető gyári adottságokat, illetve magatartást tükröznek.

Emellett, vállalati szemüvegen keresztül nézve is, célszerű lenne bizonyos változtatásokat végrehajtani az anyagi ösztönzés, a leírási kulcsok, az amortizációból fejlesztésre fordítható hányad mértékének felülvizsgálatára a selejtezési eljárások bürokratikus voltának csökkentése érdekében.

Kétségtelen, hogy ez meggyorsíthatná a vállalatoknál felhalmozódott és minden szempontból feleslegessé vált gépek felszámolásának folyamatát. Meg kell azonban jegyezni, hogy a feleslegessé vált, de még használható gépek más területen való – népgazdasági szempontból további hasznos – alkalmazására alig van lehetőség. E gépek átvételre való felajánlása, meghirdetése az esetek többségében eredménytelen, így azok végül csak hulladék értéken, mint beolvasztásra kerülő nyersanyagok kerülnek vissza a népgazdaság vérkeringésébe. Igaz, hogy a selejtező, a gépet leadó vállalatnak is nagyobb érdeke fűződik az értéken történő átadáshoz, mint a kg-súlyban való hulladékanyag eladáshoz, de ezen a problémán – úgy érzem – az egyes vállalatok nem segíthetnek, a kérdést központilag szükséges rendezni.

Valóban időszzerűvé vált a gépek darabszámának nyilvántartásával, a gépmunkások számának meghatározásával, a gép- és műszakkihhasználás mutatóinak értékelésével kapcsolatos egységes elvek érvényesítése, mind a vállalati gyakorlatban, mind a vállalati, illetve állami statisztikában, beleértve a nyilvántartott eszközök körének jelentőségükkel arányos, differenciált meghatározását. Utóbbira példa: a nagyvállalat 100 Ft eszmei értékén nyilvántartott gépállományának mintegy fele ma is termel, sőt az alapvető gépek kategóriájában működik és megfelelő karbantartással bizonyos ideig még eredményesen használható. Másrészt, az évenkénti selejtezésnek csak kb. fele-kétharmada történik az eszmei értékén nyilvántartott állományból.

Befejezésül kapcsolódni kívánok az idézett cikkben felvetett azon gondolatkörhöz, mely szerint „...nem lehet hosszú távon úgy fejleszteni, korszerűsíteni és biztosítani a termelést, alakítani a termékszerkezetet, hogy eközben külön munkaerőgazdálkodunk és külön állóeszközgazdálkodunk. Ehelyett munkahelygazdálkodást kellene folytatni...”⁵

A cikk elején utaltam arra a komplexitási igényre, amely a konstrukciós, technológiai és berendezésfejlesztési, azaz beruházási vonatkozásban jelentkezik napjainkban. A fejlesztés ebből a szempontból egyre jobban integrálja a régi idők gyáraiban még külön tevékenységként, külön osztályszervezetben működtetett és egymással csak a hierarchián keresztül kapcsolatot tartó konstrukciós – technológiai – beruházási szaktevékenységeket. E komplexitási igény jelentkezik abban is, amit a hivatkozott cikk „munkahelygazdálkodás” formájában jelez.

A gépkihhasználás, műszakszám, felesleges gépek értékesítése témákban is tisztábban láthatnánk, ha a munkahelygazdálkodás, mint funkció, jelen lenne. Ezen túlmenően

⁵Id. mű: 20. oldal.

nagy jelentősége volna a technológiai struktúra és a munkaerőstruktúra között meglévő feszültségek felszámolása szempontjából, amire a nagyvállalati gyakorlat ugyancsak több példával szolgálhat. Ezzel kapcsolatban egy tanulságos konkrét eset jól rávilágít a gondokra: a nagyvállalat keretében működő egyik gyárat központilag kijelöltük a numerikus vezérlésű forgácsológép-bázis megteremtésére. Mivel a gyárban a szakmai fogadókészség a szükséges mértékben még nem volt meg, helyesen úgy döntöttek, hogy az első beérkező gépet nem a gyárban állítatják fel, hanem egy – fejlesztési szerződés alapján megbízandó – olyan intézetben, amely a gépet a gyár helyett fogadja és arra az első 20–30 különböző alkatrész technológizálását, felszerszámozását, programozását kidolgozza, majd ezt követően adja át a gépet üzemeltetésre a gyárnak, most már az üzemszerű gyártás feltételeinek teljes biztosításával. (A gyár időközben természetesen igyekezett a szakmai felkészültségbeli hiányokat pótolni, hogy a további munkadarabok gyártáselőkészítése majd folyamatosan történjék.)

Az ily módon körültekintően előkészített gépfogadási akció mégis hozott egy olyan problémát, ami bizonyos idővesztést, többlet-munkaráfordításokat okozott, s ami a gyár saját felkészülése esetén – ha a megfelelő szakemberek időben rendelkezésre álltak volna – elkerülhető lett volna. Az történt ugyanis, hogy a külső intézet túlzottan bebiztosította magát a technológia kidolgozásánál, nem használta ki teljesen a gépben lévő forgácsolási mellékidő csökkentési lehetőségeket, nehogy az átadásnál, a szerződéses feladat teljesítésekor szerszámtörés, vagy más technológiai nehézség álljon elő. Így a „gépben maradt tartalékot” a gyári szakembereknek kell a technológia újraprogramozásával hasznosítaniuk; nekik nemcsak a szakszerű technológiát, hanem a termelési, kapacitásbővítési követelményeket is figyelembe kell venniük a feladat megoldásánál. (A kidolgozott és az optimális technológiák termelékenységé között kb. 20–25%-os az eltérés.)

Más hasonló példákkal is illusztrálni lehetne, hogy milyen gondokkal, idővesztéssel, többletköltségekkel jár, különösen a speciális technológiákat biztosító gépek beszerzésénél az a körülmény, hogy az üzembeállításakor a szakmai, szellemi háttér még nem kielégítő, vagy a gépeket kezelő, azokat karbantartani hivatott szakemberek átképzése nem kellő időben indult meg.

Úgy gondoljuk, hogy a „munkahelygazdálkodás” egyik legnagyobb eredménye, legfontosabb célkitűzése – az előbb említetteken túlmenően – éppen e probléma megoldása lehetne, s ezért ezt a kezdeményezést igen hasznosnak, figyelemreméltónak tartjuk.

AZ ENERGIAGAZDASÁG ÉS AZ ÁGAZATI STRUKTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSEI

A gazdasági fejlődés és az energiaszükséglet között sokoldalú összefüggés mutatható ki. Közülük kiemelendő egyrészt, hogy a gazdasági fejlettséggel – általában és hosszabb időszakot tekintve – növekszik a gazdaság energiaigénye. Másrészt, hogy az energiagazdaság természeti, földrajzi, gazdasági feltételei, egy szóval az energiatermelés hatékonysága, gazdaságossága hatással van a gazdaság egészének hatékonyságára, a fejlődés lehetséges irányaira, mértékére, módozataira. Különösen érvényesek az itt említett összefüggések a modern gazdasági növekedés fő hordozójának, az iparnak a fejlődésére, majd az iparosítás széles körű kibontakozása és elmélyülése után a gazdaság egészére is. Részletesebb bizonyításra, úgy gondolom, nem szorul, hogy a gazdasági fejlődés és az energiahelyzet közötti összefüggések különös szerepet, jelentőséget kapnak az olyan gazdaságban, ahol a rendelkezésre álló energiaforrások viszonylag szűkösek, minőségileg pedig kedvezőtlennek mondhatók, továbbá egy olyan fejlődési periódusban, amikor a meglévő, jelentősnek mondható gazdasági elmaradottságot gyors gazdasági növekedéssel kívánják rövid történelmi periódusban felszámolni.

E tanulmány mindenekelőtt az energiafelhasználás és a hosszabb távú ágazati struktúra-mozgások összefüggéseit próbálja nyomon követni, az 1960–75 közötti időszakban. A tanulmány céljából és alkalmazott vizsgálati módszeréből következően nem vállalkozhattam az energiafelhasználás egyes vonatkozásait kisebb-nagyobb arányban befolyásoló valamennyi tényező vizsgálatára. Nem vállalkozhattam továbbá az utóbbi 1–2 évben bekövetkezett változások és intézkedések tényleges hatásainak kimutatására sem, ezek a hatások ugyanis ilyen módszerekkel aligha ragadhatók meg. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy az energiafelhasználás karakterét, főbb tendenciáit – népgazdasági szinten – alapvetően a tanulmányban vizsgált szerkezeti változások alakítják, ezek drasztikus változtatására azonban nincs mód. Ebben a vonatkozásban csak lassú, fokozatos átalakítás lehetséges, megítélésem szerint tehát egyfelől a bemutatott folyamatokat az 1975 után történtek aligha módosíthatják számottevően, másfelől az 1960–75-ös időszak fejlődési jellegzetességeit az utóbbi évek már nem tehetik meg nem történtté.

A gazdasági növekedés és az energiaszükséglet közötti szoros kapcsolat következtében az ötvenes évek elején a magyar gazdaságban sajátos, ellentmondásos helyzet alakult ki. A nemzetközi vizsgálatok és tapasztalatok alapján egyértelműen állítható, hogy a dinamikus gazdasági növekedés beindulásának, a modern gazdasági struktúra kialakulásának periódusában a gazdaság energiaszükséglete ugrásszerűen emelkedik. A „normális” fejlődési tendenciákkal is szükségszerűen együtt járó energiaellátási nehézségeket, feszültségeket hazánkban számos, részben természeti adottságainkból, részben a gazdaságpolitikából adódó tényező, körülmény elmélyítette. A természeti adottságokból következő súlyosbító körülmény *relative szűkös energiaforrásaikkal* kapcsolatos.

¹Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

A gazdaságpolitikai tényezők közül kiemelendő: egyrészt a beruházási tevékenység igen gyors felfutása (a felhalmozás aránya a megtermelt nemzeti jövedelemben rövid idő alatt megkétszereződött); másrészt az a tény, hogy tömegesen vontuk be a munkakerőt a háztartásokból, a mezőgazdaságból, mindenekelelt az iparba; és végül, a kitűzött alapvető fejlesztési irány, amely a „vas és acél országa” jelszóval jellemezhető. Ez a gazdaságpolitika szükségszerűen kiélezte a gazdasági növekedés és az energiaellátás közötti ellentmondásokat, miután az iparosításon belül is mindenekelelt a nehézipar elsődleges fejlesztését jelölte meg. A beruházáson belül ugrásszerűen megnőtt az építési munkák aránya: az építőanyagipar azonban igen magas – az ipar átlagánál jóval magasabb – energiaigénnyel dolgozik. A feldolgozóipar és az alapanyaggyártó ágazatok térbeli szétszakítottsága, a fejlesztés nagyarányú importigénye és ezzel együtt az ellentételező export volumenének dinamikus felfutása, a termelésnél nagyobb arányú növekedést kívánt és követelt meg a meglehetősen elavult technikával felszerelt szállítási ágazatokban, amelyek a gazdaságban ugyancsak a legenergiaigényesebb tevékenységek közé tartoznak.

A kialakított gazdaságfejlesztési stratégia a *fejlesztési struktúra megválasztásával* tehát nem enyhítette, hanem ellenkezőleg, *elmélyítette a gazdasági fejlődés és az energiahelyzet között amúgy is szükségszerűen felszínre kerülő feszültségeket, aránytalanságokat.*

Ami az importot illeti, a hidegháborús nemzetközi helyzet, a KGST-országok gazdaságfejlesztési stratégiája stb. nem nyújtott reális alapot az energiainport számottevő növelésére. A gazdaságpolitika, felismerve a gazdaságfejlesztésnek az energiaigénnyel való szoros összefüggését, a szénbányászat nagyarányú növelését tűzte ki célul. *Az igen tekintélyes növekedés ellenére a gazdasági fejlődés fokozódó energiaszükségletét mégsem sikerült kielégíteni.* Ennek oka, az előzőleg már említett iparfejlesztési koncepción, az ágazati termelési kapcsolatok nem kellő ismeretén, a célok feszítettségén túl, hogy a nagy energiafelhasználó ágazatok fejlesztése *időben megelőzte és mértékében is túlhaladta a szénbányászat és általában az energiatermelés emelkedését.* Az ötvenes évek elején megvalósított energiafejlesztési koncepció, azon túl, hogy a nagyarányú termelésfelfutás ellenére sem tudott *kiegyensúlyozott helyzetet teremteni az energiaellátásban* – különösen a villamosenergia-igények kielégítésében – nehézségeket okozott az energiatermelésben hosszabb távon is.

Az ötvenes évek végén lényeges változások következtek be a gazdaságpolitikában általában, de az energiagazdasági és a gazdasági fejlesztés hosszabb távú stratégiája is minőségileg módosult, a két terület között érvényesülő összefüggések rendszerével, kölcsönhatásaival már jobban számolt.

Gazdasági fejlődésünk és az energiafelhasználás fontosabb összefüggései²

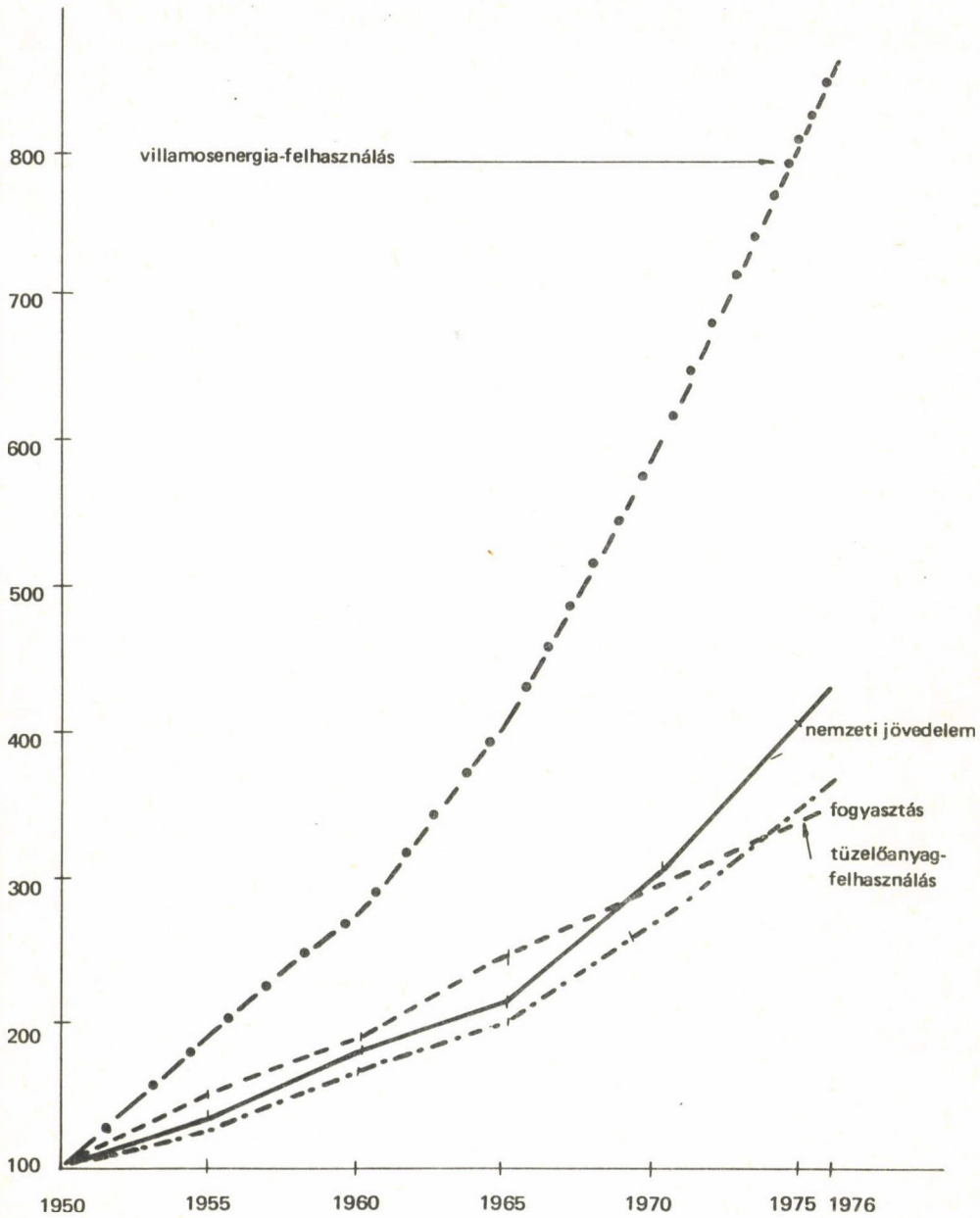
A gazdasági fejlődés és az energiafelhasználás legfontosabb összefüggése a termelés során létrehozott érték és a felhasznált energia viszonya: azaz a *gazdaság energiaigényességének alakulása*. A hazai gazdasági fejlődés – ebben az összefüggésben – legfontosabb mutatóinak 1950–1975. évek közötti alakulását az 1. sz. ábra (67. oldal) szemlélteti.

Az 1. sz. ábrán jól látható egyrészt a tüzelőanyag-fogyasztás és néhány, a gazdasági fejlődést reprezentáló mutató közötti összefüggés, másrészt a tüzelőanyag-fogyasztáson belül a legfontosabb mutatónak tartott villamosenergia-felhasználás eltérő alakulása. A vizsgált negyedszázados periódusban a tüzelőanyag-felhasználás valamivel lassabban, a villamosenergia-felhasználás pedig közel másfélszer gyorsabb ütemben nőtt, mint a nemzeti jövedelem: a nemzeti jövedelem átlagos éves növekedési üteme 1950–1976 között 5,8 százalék, a tüzelőanyag-felhasználás emelkedése átlagosan évi 5,1 százalék, a villamos energiáé pedig 8,9 százalék volt. A fogyasztás évi 5,2 százalékkal emelkedett, gyakorlatilag egybeesett a tüzelőanyag-felhasználás növekedésével. A fejlődés azonban nem volt egyenletes: az 1950-es évek gazdaságpolitikája következtében 1950–1955 között az energiafelhasználás lényegesen gyorsabban nőtt, mint a nemzeti jövedelem vagy a fogyasztás, 1956–1960-ban javulás következett be, a gazdaság csökkenő fajlagos energiafelhasználás mellett fejlődött, majd 1961–1965 között ismét *növekvő energiaszükségletet* kiváltó fejlődési periódus bontakozott ki. A nemzeti jövedelem és az energiafelhasználás fejlődési vonala, valahol az 1967–1968-as években metszik egymást, jelezve, hogy a gazdaság fajlagos energiaigényessége 1967–1968-ban jutott arra a szintre, ahol 1950-ben volt. 1950-ben 1 millió forint – 1968. évi változatlan áron számolt – nemzeti jövedelem előállításához 0,773 milliárd kcal energiafelhasználásra volt szükség, 1968-ban 0,754-re, és 1975-ben 0,659-re. Ha az 1951. évi fajlagos energiaigényességet veszem alapul, amely 0,723 volt, akkor *a magyar gazdaság 1971-ben érte el az 1951. évi színvonalat. Fajlagos energiaigényessége alapján vizsgálva gazdaságunk 1974–1975-ben jutott el ismét az 1950-es szintre.*

Az itt közölt adat a kalóriában kifejezett természetes fajlagos mutató; ettől némileg eltérően alakult az értékbeli mutató, az egységnyi nemzeti jövedelem előállításához felhasznált energiaköltség forintban kifejezve. Az értékmutatók hosszabb időszakra történő alkalmazása igen problematikus, néhány tényező azonban valószínűsíti, hogy *az értékmutatók a természetes mutatóknál valamivel kedvezőbben alakultak:*

- a meglehetősen rossz geológiai adottságok között dolgozó, technikailag elavult szénbányászat szerepének visszaszorulása, a szénhidrogének súlyának megnövekedése minden bizonnyal nemcsak az energiaátalakítási, -felhasználási határfokjavuláson, hanem a kedvezőbb költségviszonyokon keresztül is hozzájárult az energiagazdaság hatékonyságának emelkedéséhez;

²Részben az egyes területek eltérő jellege, részben az adatszolgáltatás korlátai miatt a tanulmány időhorizontja változó: a gazdasági fejlődés és az energiafelhasználás általánosabb összefüggéseit az 1950–1975-ös illetve, néhány fontosabb mutatószám tekintetében az 1950–1976-os időszakra; az egyes népgazdasági ágak felhasználási területek – ipar, mezőgazdaság, lakosság stb. – energiafelhasználásának jellemző folyamatait az 1960–1974-es periódusra; és végül az ipar és egyes jelentősebb alágazatainak energiafelhasználását az 1965–1974-es évekre vonatkozóan vizsgálom.

1. ábra

A gazdaság és az energiagazdaság néhány mutatójának alakulása 1950–1976 között

- a viszonylag kedvező árfekvésű import és az ellentételező exportot kitermelő ágazatoknak a szénbányászatnál feltehetően magasabb hatékonysága ugyancsak javította az értékmutatókat;
- itt említhető, hogy az energiagazdaság igen jelentős mértékű műszaki megújítása, korszerűsítése – bár ez meglehetősen vitatható feltételezés – szintén a hatékonyság nagyobb arányú javulását eredményezhette.

A gazdasági növekedésünkhöz szükséges energiaköltségek fokozatos, lassú csökkenését megszakította az 1973. évi olajár-„robbanás”. A világgpiaci árak mintegy meg-négyszereződése közvetlenül érintette hazánkat, mivel 1975 és 1976 átlagában már $16 \cdot 10^{12}$ kcal energiahordozót importáltunk tőkés relációból, *mely az összes import 11–12 százaléka*. A világgpiaci árak növelték a KGST-árakat is. 1976-ban a szocialista relációjú energiaimport árindexe 80–85 százalékkal volt magasabb, mint 1974-ben. Figyelembe véve, hogy a szénhidrogének aránya 1976-ban 55 százalék, az import aránya pedig 46 százalék volt, a magyar energiagazdaság költségszintvonalára 1976-ban 38–40 százalékkal lett magasabb az olajár-emelkedések következtében. Megítélésem szerint, az áremelkedések miatt, *a magyar gazdaságban egységnyi nemzeti jövedelem előállításához ma ugyanannyi vagy inkább több fajlagos energiaráfordítás szükséges, mint negyedszázaddal ezelőtt*. Persze ezt nem állíthatom teljes bizonyossággal, hiszen pontosabban meg kellene vizsgálni az ellentételező export árindexeinek alakulását is, amnyi azonban kétségtelen, hogy *az energiagazdaság racionalizálása* tekintetében – struktúra-átalakítás, import, műszaki fejlesztés – *az elmúlt 10–15 évben elért gazdasági eredmények jelentős része napjainkban „elveszett” a nagyarányú áremelkedések következtében*.

Az 1950–1976-os periódusban jelentős átalakulás zajlott le az energiagazdaságon belül. 1950–1955 között a gyorsan növekvő energiaigényeket – összes energia, villamos energia – alapvetően hazai termelésből, növekvő szén- és kőolajtermeléssel elégtettük ki, az import aránya változatlan maradt. Az 1956–1960-as időszakban az említett gazdaságpolitikai törekvéseknek megfelelően ugrásszerűen nőtt az import szerepe. Az 1961–1965 közötti években ismét gyorsan bővült a hazai – szén és részben kőolaj és földgáz – termelés. A hatvanas évek második felétől kezdődően lelassul a hazai szén-termelés emelkedésének üteme, majd csökkenő tendencia alakul ki, sőt a növekvő szénhidrogén-termelés ellenére a hazai alapenergiahordozó-termelés abszolút értékben is csökkenő irányzatúvá vált; *az import fedezi tehát a gazdaság energiaszükséglet-növekményének teljes egészét*. Az import szerepének növekedése a hazai energiagazdaság adottságai között nem választható el *az alapenergia-hordozók struktúrájában* bekövetkezett változástól: *az import döntő hányada szénhidrogén*. 1960–1976 között az energiaimport $37 \cdot 10^{12}$ kcalóriával növekedett, de a szilárd tüzelőanyag – kokszt, szén, tüzifa – volumene változatlan $20–25 \cdot 10^{12}$ kcal szintvonalon stagnál. *Az import súlyának növekedése, minden más tényezőtől függetlenül is a szénhidrogének tényeresét eredményezte a hazai energiagazdaságban*.

A gazdasági növekedés és az energiaszükséglet közötti összefüggések, mint már említettem, rendkívül szerteágazóak és sok esetben ellentmondásosak is. A magyar gazdaság energiaigényességének vázolt alakulását is nagyon sok tényező befolyásolta. E tényezők egyik csoportja az energiagazdaságon belül található, *az energiagazdálkodás mű-*

szaki, gazdasági feltételeivel függ össze; a tényezők másik csoportja a gazdaság egészében érvényesülő tendenciáknak az energiagazdaságra gyakorolt hatásával kapcsolatos.

A gazdasági – benne a strukturális – fejlődés és az energiagazdaság összefüggését két vonatkozásban szükséges megvizsgálni. Az egyik az energiagazdaság *belső* fejlődésével kapcsolatos változások területe; milyen fejlesztési elképzeléseken alapultak az egyes nagyobb horderejű fejlesztési döntések, mennyiben bizonyultak reálisnak, hogyan kapcsolódnak ezek a gazdaság egészének tervezett fejlesztéséhez stb. A másik terület: *a gazdaság globális fejlesztési stratégiája – különös tekintettel a strukturális átalakításra* – mennyiben vette figyelembe a hazai energiagazdaság adottságait, azt a körülményt, hogy bizonyos fejlesztések energiaigénye igen jelentős, és ha ezt az igényt *belső* termeléssel kívánjuk kielégíteni, akkor igen rossz hatékonysággal valósítható meg, igen magas beruházási igénnyel kell számolni, illetve a növekvő import az exportbővítés lehetőségeinek korlátjaiba ütközik. Ez utóbbi probléma különösen az utóbbi 2–3 évben jelentkezik, miután az energiainport feltételei megnehezültek a világpiacon, de a KGST-n belül is. *Az ellentételező* export mind a világpiacon, de a szovjet piacon is hátrózottan nehezebbé vált, illetve lényegesen magasabb műszaki, gazdasági követelmények teljesítését feltételezi.

A gazdaság energiaigényességét, a gazdasági fejlődéssel együtt járó energiaigény növekedését több tényező alakítja:

a) Az energiagazdaság oldaláról:

- az alapenergia-hordozók kitermelésének geológiai, műszaki adottságai,
- a felhasznált alapenergia-hordozók struktúrája,
- az energiaszektor működésének hatékonysága (részben az előbbivel összefüggésben, részben az átalakítás határfoka, amely műszaki, gazdasági feltételektől függ),
- az import lehetőségei.

b) A felhasználás oldaláról:

- a felhasználás ágazati struktúrája,
- a felhasználó ágazatok technikai körülményei,
- a felhasznált energia hasznosulása.

Az energiagazdaság *belső* fejlődését az elmúlt években több tanulmány vizsgálta, mégis lényegesnek tartom néhány fontosabb körülmény megemlítését:

- A hazai és a nemzetközi vizsgálatok alapján eléggé egyértelmű, hogy az energiagazdaság – alapenergia-hordozók termelése, energiaátalakítás, szállítás és forgalmazás – jellemzően „merev” struktúrával rendelkezik. Ez a merev struktúra több vonatkozásban kimutatható: egyrészt igen hosszú a beruházások, fejlesztések megvalósításának ideje, átlagosan 8–10 évre becsülik; másrészt a létesítmények hosszú ideig – 20–30 éven át – működésben maradnak és végül a meglévő kapacitások nehezen, igen nagy áldozatok árán konvertálhatók. A berendezések hosszú működési idejéből adódóan az energiagazdaság hatékonyságának a javítása lassú folyamat. Az igények gyors növekedése miatt általában nincs lehetőség az új kapacitások belépésével párhuzamosan csökkenteni a régi, elavult berendezéseken folyó termelést, a régi és az új sokáig él együtt. A lökésszerű fejlesztés pedig az óriási eszközigeny miatt is szinte kizártnak tekinthető.

- Az energiagazdaság struktúrájának nagyobb arányú átalakítása feltételezi – éppen a szerves egymásraépültségből következően – a gazdaság kapcsolódó területeinek megfelelő irányú és ütemű változását. Az energiagazdaság belső folyamatainak kibontakozása alapvetően az egyes népgazdasági ágazatok műszaki-gazdasági fejlődésétől is függ, illetve azáltal meghatározott.

Energiagazdaságunk fejlődésének főbb jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

Hazánkban is érvényesült, különösen az elmúlt évtizedben, a szénhidrogének gyors előretörése az energiafelhasználásban. A hetvenes évek közepén arányuk a hazai energiatermelésben elérte a 45, a felhasználásban pedig az 55 százalékot.

Az 1950-es évek végén kialakított – majd a hatvanas évek végén erőteljesen érvényesített – energetikai koncepciónak megfelelően számottevően megnőtt az import szerepe gazdaságunk energiaellátásában.

Az energiaigények strukturális változását követően megnőtt az átalakítás során nyert energiafajták, elsősorban a villamosenergia aránya az összes felhasználáson belül. Ennek ellenére a villamosenergia-ellátásban és az ún. fehér áruk termelésében még számottevő feszültségek vannak.

Ezek a változások, a gazdaságosabb energiafajták szélesebb körű felhasználásán túl, hozzájárultak a hazai széntermelés racionális fejlesztéséhez, az itt dolgozók munkatermelékenységének jelentős javításához és a gazdaság nagyarányú beruházási terheinek csökkentéséhez.

A kiegyensúlyozott, mind gazdaságosabbá váló energiaellátás kedvezően hatott a felhasználó ágazatok műszaki színvonalának alakulására, a korszerűbb ágazati és termékstruktúra kialakítására, a versenyképesebb export bővítésére, a termelés egyoldalú területi szerkezetének kedvezőbb irányú változtatására. Az energiagazdaság strukturális átalakulása közvetlen és közvetett módon is hozzájárult az életszínvonal-politikai célok eléréséhez.

A gazdasági szerkezet és az energiafelhasználás alakulásának összefüggései az 1960–1976-os időszakban

Az eddigiekben a gazdaság globális energiafelhasználását vizsgáltam, így az összes *felhasznált energi* mennyiségből indultam ki, függetlenül attól, hogy a felhasznált energia nem jelentéktelen része – jelenleg 21–23 százaléka – az átalakítási folyamatokban veszteségként jelenik meg, hasznos munkát tehát nem végez. A továbbiakban a *közvetlen célú energiafelhasználás* adataival dolgozom, amely az energiahordozók (nem átalakítást szolgáló) *végleges felhasználását* jelenti. A közvetlen célú energiafelhasználás nem tartalmazza az egyes energiahordozók alapanyagként történő – például vegyipari – felhasználását.

A fontosabb energiafelhasználó ágazatok energia- és villamosenergia-igényének alakulását mutatják az 1. és 2. sz. táblázatok. Az 1. sz. táblázat jól szemlélteti az utóbbi másfél évtized fontosabb tendenciáit az energiafelhasználás területén:

- A két legjelentősebb energiafelhasználó ágazat az ipar és a lakosság együttesen a közvetlen célú energiafelhasználás 75 százalékát teszik ki, arányuk az időszak folyamán enyhén növekedett.

A közvetlen célú energiafelhasználás alakulása 1960–1974 között

Ágazat	Milliárd kcal				
	1960	1965	1970	1974	1976
Ipar	51.100	67.140	80.176	89.100	103.061
Építőipar	961	2.042	3.862	3.600	3.097
Közlekedés	17.034	19.146	17.375	16.600	15.727
Mezőgazdaság*	3.678	6.179	11.808	18.500	16.031
Lakosság	23.221	40.051	45.792	47.600	53.535
Egyéb	6.737	12.308	18.058	15.400	17.494
Népgazdaság összesen	102.740	146.866	177.071	190.800	208.945

A közvetlen célú energiafelhasználás ágazati szerkezete (százalék)

Ágazat	1960	1965	1970	1974	1976
Ipar	49,7	45,7	45,3	46,7	49,6
Építőipar	0,9	1,4	2,2	1,8	1,5
Közlekedés	16,6	13,0	9,8	8,7	7,5
Mezőgazdaság	3,6	4,2	6,7	9,7	7,7
Lakosság	22,6	27,3	25,9	25,0	25,6
Egyéb	6,6	8,4	10,1	8,1	8,1
Népgazdaság összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A közvetlen célú energiafelhasználás átlagos évi növekedési üteme (százalék)

Ágazat	1960–65	1965–70	1970–76	1960–70	1960–76
Ipar	5,7	3,7	4,2	4,6	4,7
Építőipar	16,3	13,6	-3,6	14,9	7
Közlekedés	2,3	-1,9	-1,6	0,2	1,1
Mezőgazdaság	10,9	11,0	5,1	12,4	9,6
Lakosság	11,5	2,7	2,5	7,0	7,8
Egyéb	12,8	9,6	-0,5	10,4	6,1
Népgazdaság összesen	7,4	3,8	3,0	5,6	4,7

Forrás: Bányászati és energia adattár. 1974. KSH.

Energiagazdálkodási Évkönyv, 1974., 1976. évi számai

*A mezőgazdaság erdő- és vízgazdálkodás nélkül értendő.

A villamosenergia-felhasználás alakulása az 1960–1976 évek között

Ágazat	Millió kW				
	1960	1965	1970	1974	1976
Ipar	5115	7462	9940	11953	16975
Építőipar	61	99	179	273	326
Közlekedés	326	544	778	1096	1338
Mezőgazdaság	85	239	867	1582	1789
Lakosság	554	993	1817	2870	3592
Egyéb	545	1073	1427	2096	2149
Népgazdaság összesen	6686	10410	15008	19870	26169

A villamosenergia-felhasználás ágazati szerkezete
(százalék)

Ágazat	1960	1965	1970	1974	1976
Ipar	76,5	71,7	66,2	60,2	64,8
Építőipar	0,9	0,9	1,2	1,4	1,3
Közlekedés	4,9	5,2	5,2	5,5	5,1
Mezőgazdaság	1,3	2,3	5,8	8,0	6,8
Lakosság	8,3	9,5	12,1	14,4	13,7
Egyéb	8,1	10,4	9,5	10,5	8,3
Népgazdaság összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A villamosenergia-felhasználás átlagos évi növekedési üteme
1960–1976 között (százalék)

Ágazat	1960–65	1966–70	1971–76	1960–70	1960–76
Ipar	7,8	5,9	9,3	6,9	7,8
Építőipar	10,2	12,5	10,5	11,4	11,0
Közlekedés	10,7	7,5	9,4	9,1	9,2
Mezőgazdaság	23,0	29,4	12,8	26,2	20,9
Lakosság	12,4	12,7	12,0	12,6	12,4
Egyéb	14,5	5,8	9,7	10,1	8,8
Népgazdaság összesen:	9,2	7,6	9,7	8,4	8,9

Forrás: Bányászati és energia adattár 1974. KSH; Energiagazdálkodásunk fontosabb jellemzői összefüggésben a népgazdaság fejlesztésével 1960–1970. KSH; valamint Energiagazdálkodási Statisztikai Évkönyv 1976. OEGH, 1978.

- A termelőágazatok együttes energiaigénye valamivel lassabban nőtt, mint az összes energiafelhasználás.
- A leggyorsabb energiaigény-növekedést az építőipar és a mezőgazdaság mutatja, a mezőgazdaság nemcsak ütemét, hanem az időszak végére volumenét tekintve is a legfontosabb ágazatok közé került.
- A közlekedés energiaigénye – súlyát nézve – igen jelentősen csökkent, sőt abszolút értékben is kisebb energiafelhasználással dolgozik. Különösen 1966–1970 és 1971–1976 között volt a javulás számottevő.
- 1966–1970 között az energiafelhasználás átlagos évenkénti növekedése fele volt az 1961–1965 közötti években tapasztalt emelkedésnek; megemlítendő, hogy 1965-ben kiugróan magas volt az energiafelhasználás.
- A villamosenergia-felhasználás az energiafelhasználás egészével közel azonos jellemzőket mutat: az ipar és a lakosság itt is a legfontosabb felhasználók, a mezőgazdaságban igen gyorsan nőtt a villamosenergia-igény; a közlekedés és az építőipar szerényebb mértékben növelte villamosenergia-felhasználását; a villamosenergia-felhasználás gyorsabban nőtt, mint az összes energiaigény, szerepe tehát erősödött az energiagazdaságon belül.
- Az energia árak drasztikus növekedése miatt szükségessé váló takarékosági intézkedések tényleges hatását vizsgálatunkban aligha mutathatjuk ki megbízhatóan. Ugy tűnik azonban, hogy *a gazdaság egészében az energiafelhasználás évenkénti növekedési üteme kimutathatóan mérséklődött*. Ez a tendencia érvényesült – az ipartól eltekintve – az összes jelentősebb népgazdasági ágazatban; sőt az építőiparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban 1974–76 között az energiafelhasználás abszolút volumene is csökkent. Az ipar energiafelhasználásának gyorsuló üteme, részben a termelés erőteljesebb bővülésével, részben a hatékonyság, a termelékenység örvendetes javulásával van összefüggésben. Jellemző tendenciaként említhetjük még, hogy az összes energiafelhasználás lassuló növekedési üteme ellenére 1970–1976 között, *de különösen az 1974–76-os években ugrásszerűen növekedett a gazdaság villamosenergia-felhasználása*. Ebben ismét az ipar játszott meghatározó szerepet; az 1974–76 közötti növekmény 80–85%-a az ipar területén került felhasználásra. Valószínűsíthetően, *a villamosenergia-felhasználás gyorsuló üteme fontos, és talán meghatározó szerepet játszott abban, hogy az iparban az 1970-es években elért növekedést lényegében változatlan létszámmal, az ipari termelékenység gyorsütemű emelésével sikerült biztosítani*.

Még világosabban jelennek meg az itt bemutatott tendenciák, ha az egyes periódusokban bekövetkezett energiafelhasználási növekményeket és azok struktúráját nézzük. Például a mezőgazdaság az energiafelhasználási növekményből 1966–1970-ben 14 százalékkal, 1971–1976 között pedig 23 százalékkal részesedett, ugyanezek a mutatók a villamosenergia-felhasználásban 13,6 százalékkal, illetve 14,7 százalékkal.

A következőkben azt vizsgáltam, hogy az egyes energiafelhasználó ágazatok fajlagos energiaigényessége 1960–1974 között milyen változásokat mutat. A főbb tendenciákat jellemző adatokat a 3. sz. táblázatban foglaltam össze.

A táblázat adatai szerint az egységnyi nemzeti jövedelem előállításának energiaszükséglete 1960–1974 között mintegy 30 százalékkal, a termelőágazatoké pedig 11 százalékkal csökkent.

**Az egységnyi nemzeti jövedelem előállításához szükséges
energiafelhasználás alakulása 1960–1974 között**

Ágazat	Milliárd kcal/millió Ft				
	1960	1965	1970	1972	1974
Ipar	0,927	0,864	0,725	0,697	0,639
Építőipar	0,055	0,102	0,124	0,138	0,132
Közlekedés	2,043	1,712	1,043	0,888	0,769
Mezőgazdaság ^a	0,082	0,142	0,238	0,268	0,336
Lakosság ^b	0,202	0,298	0,255	0,232	0,238
Egyéb	0,245	0,355	0,336	0,352	0,298
Népgazdaság összesen:	0,871	0,789	0,681	0,652	0,623
Termelő ágazatok:	0,519	0,572	0,505	0,496	0,466

**Az egységnyi nemzeti jövedelem előállításához szükséges
energiafelhasználás változása 1960–1974 között**

Ágazat	1960=100				
	1960	1965	1970	1972	1974
Ipar	100,0	93,2	78,2	75,2	68,9
Építőipar	100,0	185,4	225,5	250,9	240,0
Közlekedés	100,0	83,8	51,1	43,5	37,6
Mezőgazdaság ^a	100,0	173,2	290,2	326,8	409,8
Lakosság ^b	100,0	147,5	126,2	114,9	117,8
Egyéb	100,0	144,9	137,1	143,7	121,6
Népgazdaság összesen:	100,0	90,6	78,2	74,9	71,5

**Az egységnyi nemzeti jövedelem előállításához szükséges
energiafelhasználás évenkénti átlagos változási üteme (százalék)**

Ágazat	1960–1965	1966–1970	1970–1974	1960–1970	1960–1974
	Ipar	-1,4	-3,5	-3,1	-2,4
Építőipar	13,1	4,0	1,6	8,4	6,5
Közlekedés	-3,5	-9,5	-7,3	-6,5	-6,7
Mezőgazdaság ^a	11,6	10,9	9,0	11,2	10,6
Lakosság ^b	8,1	-3,1	-1,7	2,4	1,2
Egyéb	7,7	-1,1	-2,9	3,2	1,4
Népgazdaság összesen:	-1,9	-2,9	-2,2	-2,4	-2,4

^a Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás nélkül

^b A lakosság anyagi fogyasztása

Az energiaigényesség legnagyobb mértékben a közlekedésben mérséklődött, ahol napjainkban egységnyi nemzeti jövedelem létrehozásához az 1960. évi fajlagos energiaráfordításnak egyharmada szükséges, az iparban pedig közel kétharmada; ugyanakkor a mezőgazdaságban négyszeresére, az építőiparban 2,4-szeresére nőtt a fajlagos energiaigény.

Számottevően átrendeződtek az egyes ágazatok energiaigényességének arányai: 1960-ban a közlekedés több mint kétszer akkora energiaigényességgel dolgozott, mint az ipar, 1974-ben azonban a fajlagos felhasználás már csupán 20 százalékkal magasabb. 1960-ban az ipar energiaigényessége 11–12-szerese volt a mezőgazdaságénak, 1974-ben már csak közel a kétszerese. Nem változott a helyzet annyiban, hogy továbbra is a közlekedés és az ipar a legenergiaigényesebb ágazat, magasabb a termelőágazatok együttesénél, a mezőgazdaság és az építőipar pedig az átlag alatt marad. A lakosság egységnyi anyagi fogyasztására jutó energiaigénye a vizsgált periódus egészét tekintve átlagosan 1,2 százalékkal nőtt, annak ellenére, hogy 1966–1974 között átlagosan mintegy 2,0–2,5 százalékkal csökkent.

A társadalmi termék alapján is közel azonos tendenciákat állapíthatunk meg: lényegesebb különbség, hogy az ipar energiaigényessége tompítottan jelentkezik, és a gazdaság energiaigényessége is kisebb mértékben javul, mint a nemzeti jövedelmet véve alapul.

A gazdaság közvetlen célú energiaszükségletét befolyásoló tényezőket három csoportra bonthatjuk:

- az egyes felhasználók mennyiségi igényének változása, tehát a *volumenhatás*;
- az egységnyi tevékenység *energiaigényét* behatároló tényezők;
- a különböző fajlagos energiaigénnyel dolgozó területek közötti *arány változása*.

A nemzeti jövedelem és a társadalmi termék felhasználásával számított mutatók alapján az egyes tényező-csoportok hatása a következők szerint alakult:

4. sz. táblázat

Az energiaszükségletet befolyásoló tényezők hatása

Megnevezés	Mértékegység: 10^{12} kcal	
	A nemzeti jövedelem alapján számolva	A társadalmi termék alapján számolva
Volumenváltozás	+ 93,6	+ 100,8
Struktúraváltozás	+ 10,0	+ 3,3
Energiaigényesség-változás	– 27,3	– 27,8
Tényleges változás	+ 76,4	+ 76,3

Számításaim szerint a gazdaság makrostruktúrájának az 1960–1974 évek között bekövetkezett változása egyértelműen a *gazdaság energiaszükségletének növekedése irányába hatott*. A kétféle bázison számított struktúraváltozás némileg eltérő képet ad, elsősorban azért, mert a társadalmi termék alapján mért struktúraváltozás sokkal kisebb

arányú volt 1960–1974-ben, mint a nemzeti jövedelem alapján számított. Az adatok alapján eléggé világos, hogy a gazdasági szerkezet változásának az energiaszükséglet szempontjából két meghatározó szektora az *ipar és a mezőgazdaság*. A nagyobb energiaigényességgel dolgozó ipar súlyának növekedése a nemzeti jövedelem alapján $18 \cdot 10^{12}$, a társadalmi termék alapján pedig $8,5 \cdot 10^{12}$ kcal-lal növelte a gazdaság energiaigényét. A mezőgazdaság hatása nagyságrendben közel azonos, de ellenkező előjelű. A gazdasági struktúra változásához kapcsolható energiaszükséglet-növekedés az 1974. évi összes felhasználásnak 5–7 százalékát teszi ki.

A gazdaság egészének energiaigényessége a vizsgált időszakban igen jelentősen, az összes energiaszükségletre számítva $27 \cdot 10^{12}$ kcal-lal, azaz 18 százalékkal csökkent: ebben a folyamatban – mindkét bázison közel azonos értékeket találunk – a meghatározó elem egyrészt az iparban, valamint a közlekedésben bekövetkezett igen kedvezőnek mondható csökkenés, másrészt a mezőgazdaság energiaigényességében lezajlott ugrászerű növekedés volt. A mezőgazdaság növekvő energiaigényessége volumenében közel azonos nagyságrendű energiaigény-többletet jelent, mint a közlekedési ágazatban elért megtakarítás, így a gazdaságban bekövetkezett csökkenés karakterét az ipar energiaigényességének változásából adódó megtakarítás adja.

Az energiaigényesség bemutatott alakulása persze nem „tisztán” csak az energiaigényesség változását mutatja, hanem az ágazat belső struktúrájának átrendeződését is: a közlekedés esetében tehát a vasút-közút, továbbá az egyes vontatási módok arányváltozásainak az energiaváltozásra gyakorolt hatását is. Sőt, a közlekedés esetében éppen ez a struktúraváltás játszik döntő szerepet.

Az iparfejlődés és az energiaszükséglet összefüggésének néhány vonatkozása

Az ipar fejlettsége és fejlődési üteme, valamint a gazdaság energiaszükséglete között igen sokoldalú, kölcsönös meghatározottság érvényesül. E kapcsolatok sajátosságát nemcsak az adja, hogy az ipar a gazdaság legnagyobb energiafelhasználója, hanem alapvetően az, hogy egyrészt az *energiagazdaság nagyobbik hányada* – a termelés, az energiaátalakítás, és a fogyasztóhoz való eljuttatás – az *ipari tevékenységek közé tartozik*, tehát az ipar szerves része, ilyenformán a gazdaság energiaszükségletének kielégítése és a kielégítés színvonala, hatékonysága az ipar ezen területeinek fejlettségétől is függ. Másrészt, az *iparban a termelő tevékenységek során felhasznált energia milyensége és a felhasználás módja az ipar eredményességét, gazdaságosságát számottevően befolyásolhatja*. Az ÁKM szerint 1972-ben az ipar 100 forint termelésére jutó közvetlen energiafelhasználásának értéke 6,38 forint, de a villamosenergia-iparban 32,33 forint, az építőiparban 10,95 forint, a vegyiparban 18,24 forint volt.

Az energiatermelő ágazatokban foglalkoztatottak aránya az ipar egészéhez viszonyítva 1960-ban 14,7 százalék, 1970-ben 11,2 százalék és 1974-ben kb. 10 százalék körül alakult. A bruttó termelés értéke 1973-ben 10 százalék, az iparban előállított nemzeti jövedelemben az energiatermelő ágazatok együttesen 8–9 százalékkal részesedtek.³ Az energiazgazdaság tényleges népgazdasági, s az iparban elfoglalt súlyát valójában nem ezek az adatok érzékeltetik reálisan, hanem inkább azok, amelyek a beruhá-

³Forrás: Az ipar szerkezetének főbb jellemzői. KSH, 1976.

zásokból való részesedésüket mutatják: az energiatermelő ágazatok részesedése az ipar összes beruházásaiból az 1961–65 évek közötti időszak 32,2 százalékáról az 1971–74 közötti időszakban 27,6 százalékra csökkent.

Ezek a *közvetlen beruházások* adatai alapján számított részesedések. A csökkenő közvetlen beruházási hányadok mögött látnunk kell, hogy a vizsgált időszakban az energiainport aránya igen jelentősen nőtt, *1975-ben már elérte a 46 százalékot*. A KSH számításai szerint 1961–1965-ben a teljes – közvetlen és közvetett – beruházási arány 35–36 százalék, 1966–1970-ben pedig 33,6 százalék volt. (A közvetett beruházás tételei: az energiainport-többletet ellentételező export beruházási igénye, fűtőerőmű és távvezeték építése, energiaraționalizálási beruházások.)

A következő években az energetikai ágazatok beruházási aránya – nézetem szerint – várhatóan jelentősen emelkedni fog; elsősorban a megnövekedett import, az import beszerzéséhez szükséges beruházási hozzájárulás, az árváltozások következtében értékben gyorsan megnőtt importot kiegyenlítő exportkapacitás beruházási igénye, valamint a hazai termelés fokozottabb előtérbe kerülése miatt. Továbbá azért is, mert a szénhidrogének térhódításából fakadó előnyök a következő időszakban már nem adnak olyan mértékű és volumenű megtakarításokat, mint az elmúlt években.

Az energiagazdaság fejlesztésének alapkérdése tehát a beruházások, a fejlesztési eszközök oldaláról vetődik fel: *hogyan lehet biztosítani a gazdaság gyors, zavartalan fejlődéséhez szükséges energetikai beruházásokat*. Ezen aligha segít az import további bővítése: egyrészt mert az import bővítésének eléggé merevnek tűnő korlátai vannak, másrészt az import bővítéséhez *jelentős beruházási hozzájárulást kell adni*, az eddiginél nagyobb részt kell vállalni a *közös beruházásokból*, harmadrészt az importnövekményeket *kiegyenlítő export a jelenlegi árstruktúrában aligha képzelhető el*: a gabona, hús vagy esetleg gép-kompenzációs ügyletekhez pedig megintcsak jelentős beruházások keltenek. Itt említendő meg, hogy az elmúlt években végbement nem jelentéktelen fejlődés ellenére, *a hazai energiatermelés sok szempontból nem tartott lépést a műszaki-technikai fejlődéssel*, vagy legalábbis az energiagazdaság oldaláról egyértelmű technikai-gazdasági előnyöket aligha mutathatunk ki. Ez a körülmény nehézséget okozhat iparunk KGST-n belüli exportképességének jövőbeni fokozásában is; az egyébként sem túl versenyképes feldolgozóiparunk, nem kielégítő gazdasági hatékonysággal működő energiatermelő háttérrel még inkább nehéz helyzetbe kerülhet. A technikai bázis viszonylagos elmaradottságának némileg ellentmond, hogy 1960–1975 között az egy kW villamos energia előállításához szükséges kalória mennyiség 300 kalória alá csökkent. Emögött azonban az alapenergia-hordozók struktúráváltozása húzódik meg: 1961-ben a villamosenergia-termeléshez felhasznált tüzelőanyagok között a szilárd energiahordozók aránya 92,7 százalék volt, 1972-ben azonban már csak 65,3 százalék.⁴

Kétségtelen, a szénhidrogének nagyobb arányú felhasználása szerves része az ipar és a gazdaság korszerűsödési folyamatának, attól elválaszthatatlan. Külön kell azonban választani *ezen egyszerű struktúráváltoztatás kedvező hatását az energiagazdaság technikai fejlődésével együtt járó hatásoktól*. Egyébként, a nemzetközi összehasonlítások azt jelzik, hogy nem lehet egyértelműen kedvezőnek tekinteni – különösen az 1973-as árváltozások után – a szénhidrogének magas arányát a villamos energia termelésében;

⁴Forrás: Bányászati és energia adattár. KSH, 1974.

úgy ítélték meg, hogy a szénhidrogénekkal elérhető struktúraváltás az ipar más területein, de különösen a lakosság, a terciér szektor felhasználásában sokkal nagyobb megtakarításokat eredményezhetne. Nálunk, valószínűsíthetően, itt szerepet játszottak a szénbányászat kedvezőtlen adottságai, s a szénhidrogének esetében jelentkező kedvezőbb beruházási költségek (részben a széntüzelésű kazánokhoz, részben a lakosság, a terciér szektor felhasználásához mérten). Fontos mozzanatként említendő, hogy nem tudtuk biztosítani a szénhidrogének nagyobb arányú beáramlását az egyéb szektorokba, mindenekelőtt az előbb említett magasabb beruházási vonzat és a műszaki háttér kialakulatlansága miatt. *Ugy ítélték meg tehát, hogy az elmúlt másfél évtizedben az energiahordozók struktúrájában történt változás gyorsabb volt, mint ahogy azt a felhasználók technikai, műszaki, technológiai felkészültsége, illetve fejlődése megkívánta volna.* Véleményem szerint a szénhidrogének beáramlása a gazdaság különböző energiafelhasználási területére *nem a legracionálisabb módon, nem a legjobb gazdasági eredményt biztosító sorrendben történt.*

Az egységnyi bruttó nemzeti termelésre jutó fajlagos energiaigény a gépiparban, a könnyűiparban és az élelmiszeriparban közel azonos, az ipari átlagnak harmada, illetve kétötöde, az építőanyag-iparé 4,5-szerese, a kohászaté 3,4-szerese, a vegyiparé pedig 1,8-szerese. Az energiaigényesség kiegyensúlyozottan, évi 2,4 százalékkal csökkent, de az egyéb iparban a csökkenés 4,2 százalék, a gépiparban 4,0 százalék, a kohászatban 3,1 százalék volt. Az ipari nettó termelés alapján mért energiaigényesség többé-kevésbé egybeesik a bruttó mutató alapján számítottal: eltérés a kohászatnál és az élelmiszeriparnál van, ezek a nettó mutató alapján energiaigényesebb ágazatként jelennek meg. Az élelmiszeripar az egyetlen nagyobb iparcsoport, ahol az energiaigényesség növekvő tendenciát jelez.

Az ipar belső struktúrája és az energiafelhasználás közötti összefüggések szemléltetésére az 5–6. sz. táblázatokban mutatjuk be, hogy a volumenváltozás, a struktúraátalakulás és fajlagos energiaigény módosulása milyen szerepet játszott az ipar energiaigényének alakulásában.

A bruttó mutató alapján számított adatok szerint *az iparban lejátszódó ágazati struktúraváltozás az ipar energiaigényességét valamivel növelte, ezzel ellentétes tendenciát mutatnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás alapján kidolgozott adatok: ezek szerint az ipari struktúra változása $8,3 \cdot 10^{12}$ kcal-lal, azaz mintegy 9 százalékkal csökkentette az ipar energiaigényességét.* Mindkét számítási eljárásnál az egyes iparcsoportok előjelei megegyeznek. Egyértelműen fokozta az energiaigényességet a vegyipar súlyának növekedése. Az energiaigényesség csökkenése felé mutat a kohászat, az építőanyagipar, az élelmiszeripar arányának mérséklődése. Ez utóbbi ipari ágazatok szerepének csökkenése az iparon belül a nemzeti jövedelem alapján lényegesen nagyobb, így részvételük is nagyobb az ipar energiaigényességének csökkentésében, mint a bruttó mutató alapján. Valószínűsíthető azonban, hogy a nemzeti jövedelem alapján kidolgozott adatok az élelmiszeripar esetében torzítanak: 1974-ben a bruttó termelés alapján kidolgozott fajlagos mutatók nem jeleznek nagyobb arányú változást, míg az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó energiafelhasználás 1972 és 1974 között 50 százalékkal ugrik, teljesen eltérően a hosszabb időszakban érvényesülő trendtől. Elszámolási, számbavételi, megítélési különbségek játszhatnak itt közre. Az élelmiszeripar arányának változásából adódó megtakarítás valójában sokkal kisebb, mint azt a 6. sz. táblázat mutat-

Az ipar energiafelhasználását befolyásoló tényezők
– volumenváltozás, ágazati struktúra és a fajlagos energiafelhasználás –
alakulása 1965–1974 között

milliárd kcal

Ágazat	A	B	C	D	E
	a bruttó nemzeti termelés alapja				
Bányászat	3819	3723	30868	5618	6667
Villamosenergia-ipar	1034	445	15439	386	1805
Kohászat	25954	33258	49188	33890	45154
Gépipar	6260	8440	111780	7489	10843
Építőanyag-ipar	9725	12636	15434	13917	16684
Vegyipar	8660	20632	38819	14363	15062
Könnyűipar	5300	6367	93540	7109	9260
Élelmiszeripar	5602	7601	103829	8929	9759
Egyéb ipar	258	537	8838	300	442
Ipar összesen	66612	93639	467730	92001	115676

Ágazat	E–A	D–B	D–E	B–A
Bányászat	+ 2848	– 1895	– 1049	– 96
Villamosenergia-ipar	+ 771	+ 59	– 1419	– 589
Kohászat	+19200	– 632	– 1264	+ 7304
Gépipar	+ 4583	+ 951	– 3354	+ 2180
Építőanyagipar	+ 6959	– 1281	– 2767	+ 2911
Vegyipar	+ 6402	+ 6269	– 699	+11972
Könnyűipar	+ 3960	– 742	– 2151	+ 1067
Élelmiszeripar	+ 4157	– 1328	– 850	+ 1999
Egyéb ipar	+ 184	+ 237	– 142	+ 279
Ipar összesen	+ 49064	+ 1638	+23675	+ 27027

Megjegyzés: A = az 1965-ben felhasznált energia milliárd kalóriában; B = az 1974-ben felhasznált energia milliárd kalóriában; C = az 1974. évi termelés az 1965. évi ágazati megoszlás alapján; D = az 1974. évi termelés az 1965. évi struktúra és az 1974. évi fajlagos mutatók alapján; E = 1974. évi termelési érték az 1965. évi megoszlás és az 1965. évi fajlagos energiaigény alapján számolt energiaszükséglet.

E–A = a termelési volumen hatása; D–B = a struktúraváltozás hatása;
D–E = a fajlagos mutatók változásának hatása; B–A = a tényleges változás 1965–1974 között.

Az ipar energiafelhasználását befolyásoló tényezők
– volumenváltozás, ágazati struktúra és a fajlagos energiafelhasználás –
alakulása 1965–1974 között

Ágazat	milliárd kcal				
	A	B	C	D	E
	a nettó nemzeti termelés alapján				
Bányászat	3819	3723	15.320	5.576	7.062
Villamosenergia ipar	1034	445	5.532	404	1.886
Kohászat	25954	33258	10.922	35.878	47.653
Gépipar	6260	8440	40.143	7.506	11.601
Építőanyag-ipar	9725	12636	7.234	17.325	18.135
Vegyipar	8660	20632	10.922	13.958	15.869
Könnyűipar	5300	6367	33.192	7.501	9.824
Élelmiszeripar	5602	7601	14.752	13.704	10.385
Egyéb ipar	258	537	3.191	137	412
Ípar összesen:	66612	93639	141.850	101.989	122.827

	E–A	D–B	D–E	B–A
Bányászat	+ 3243	– 1853	– 1486	– 96
Villamosenergia-ipar	+ 852	+ 41	– 1482	– 589
Kohászat	+ 21699	– 2620	– 11775	+ 7304
Gépipar	+ 5341	+ 934	– 4095	+ 2180
Építőanyag-ipar	+ 8410	– 4689	– 810	+ 2911
Vegyipar	+ 7209	+ 6674	– 1911	+ 11972
Könnyűipar	+ 4524	– 1134	– 2323	+ 1067
Élelmiszeripar	+ 4783	– 6103	+ 3319	+ 1999
Egyéb ipar	+ 154	+ 400	– 275	+ 279
Ípar összesen:	+ 56215	– 8350	– 20838	+ 27027

Megjegyzés: Az egyes oszlopok magyarázatát lásd az 5. sz. táblánál.

ja: valószínűleg nem lehet nagyobb a bruttó (5. sz. táblázat) adatok alapján számított-nál, így a struktúrájavítás hatása kb. $2-3 \cdot 10^{12}$ kcal érték körül van. Ezek figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy a vizsgált 1965–1974-es időszakban az ipar ágazati struktúrája számottevően nem befolyásolta az ipar energiaigényességének alakulását.

A gépipar és a könnyűipar egyes alágazatainak energiaigényességét vizsgálva a következőket mondhatjuk: 1965–1974 között a felhasznált energia mennyisége a gépipar egészében is mintegy 35 százalékkal nőtt, de az egységnyi termeléshez szükséges energia mennyisége 20 százalékkal csökkent. A gépipar legkisebb energiaigényű alágazata a műszeripar, a gépipari átlag egyharmada, itt volt a csökkenés a legnagyobb arányú. *A gépiparban lezajlott struktúraváltozás olyannak ítéltető, mely az iparág fajlagos energiaigényének mérséklődését eredményezte:* az átlagosnál kisebb energiaigénnyel dolgozó műszeripar, híradástechnikai ipar, villamosgépgyártás aránya nőtt, a többi, az átlagnál energiaigényesebb tevékenységek súlya csökkent a gépiparon belül. Lényegét tekintve hasonló tendenciák érvényesültek a könnyűiparban is: a legfontosabb eltérés talán az, hogy a nehéziparhoz hasonló magas energiaigénnyel termelő papírgyártás aránya az ágazaton belül nőtt 5,6 százalékról 8,3 százalékra. Az ebből adódó energiaigényesség-növekedést azonban ellensúlyozta a könnyűipari átlagnál energiaigényesebb textilipar jelentős térszűrése és a legkevésbé energiaigényes nyomda-, ruházati és cipőipar átlagosnál dinamikusabb fejlődése. A könnyűiparban az alágazati struktúraváltozás, megítélésem szerint, *nem játszott érdemleges szerepet az ágazat energiaigényességének alakulásában.*

A legutóbbi évek kiemelt gazdaságfejlesztési programjai közül a közúti járműgyártás, a számítástechnikai program, a könnyűipari rekonstrukció olyanoknak tekinthetők, amelyek az átlagosnál kisebb energiaigénnyel jelentkeznek, még a halmozott felhasználást tekintve is. Ezekkel szemben *az alumíniumtermelés és különösen az olefin-program rendkívül energiaigényes.* Együttesen a *kiemelt programok mind a közvetlen, mind a halmozott energiaigényességet tekintve* – megítélésem szerint – *kedvezőtlenül befolyásolták az ipar energiaszükségletének alakulását.*

Néhány következtetés

A nyers- és fűtőanyagok világgpiaci árának gyors emelkedése szükségszerűen elvezet, különösen a nyersanyagokban viszonylag szegény országokban a belső energia- és nyersanyagforrások átértékeléséhez. Bármennyire is csábító, úgy hiszem, *önmagában az energia- és a nyersanyaghelyzet megváltozásából nem következik szükségszerűen az ilyen jellegű hazai ágazatok gyorsabb fejlesztésének szükségessége.* Csak arról van szó, hogy a módosult következmények olyan energiahordozók racionális fejlesztését is indokolhatják, amelyek korábban nem jöhettek számba. Ugyanez a megítélés alkalmazandó a nagy nyersanyag- és energiafelhasználást igénylő ágazatokra. Mivel a világgazdaság ezen ágazatokkal szemben nagyobb követelményeket állít, elkerülhetetlen, hogy a belső gazdasági viszonyokban is érvényesítsük azokat a magasabb követelményeket, s ennek következtében lehet, hogy néhány ilyen ágazat kedvezőtlen megítélés alá esik.

A nyersanyagok, s különösen az energiahordozók felértékelődése a gazdasági folyamatokban nemcsak a belső természeti, földrajzi erőforrásokkal kapcsolatos gazdaságpolitikát módosítja, hanem hatással van a többi általánosabb struktúramódosító fel-

tételekre is. Így például az energiahelyzet megváltozása közvetlenül befolyásolja a műszaki színvonalat és annak várható fejlődését. Egyrészt, bizonyosan kiszélesedik azon műszaki tevékenységek köre, melyek az új energiaforrások – például atomenergia – mielőbbi, széles körű felhasználását célozzák. Gyorsabb fejlődés várható a hagyományos energiahordozók – például szén – racionális hasznosítására irányuló eljárások fejlesztésében és alkalmazásában, egyszóval az energiatermelés és -felhasználás műszaki-technikai feladatai nagyobb szerepet kapnak az elkövetkező években, mint azt néhány évvel ezelőtt várni lehetett. Másrészt, intenzívebb műszaki fejlődés várható a kevésbé energiaigényes technológiák, gyártási eljárások kifejlesztésében; az energiafogyasztás fontosabb szerepet kap mind a termelő, mind a fogyasztási igényeket szolgáló gépeknél, berendezéseknél.

Az energiahelyzet megváltozása, a szükséges energiaforrások biztosítása bizonyosan kikényszeríti, hogy a fejlesztési eszközök nagyobb hányadát fordítsuk előteremtésükre: mivel a legeszközigényesebb ágazatokról van szó, növekszik a fejlesztés eszközigényessége, változik tehát a gazdasági fejlődésnek az előző és a jelenlegi döntésekből fakadó determináltsága.

A jövőbeli energiafelhasználásunkban érvényesülő fontosabb tényezők, tendenciák a következők:

a) Várhatóan a gazdasági növekedésünknel kisebb ütemben fog emelkedni az energiafelhasználás. A gazdaságos növekedés 5–6 százalékos üteme mellett kívánatos, hogy az energiaigény ennél lassabban, mintegy 3–3,5 százalékkal emelkedjék. Ennél gyorsabb energiaigény-növekedés gazdasági fejlődésünk ütemének tartását veszélyezteti, mindenekelőtt a fejlesztési erőforrások, a beruházások rendkívül kedvezőtlen ágazati allokációja miatt. A beruházási eszközök nagyarányú lekötése mind a növekvő import – beruházási hozzájárulás, ellentételező export stb. –, mind a hazai fejlesztés – szénbányászat, erőműépítés – esetén elkerülhetetlennek látszik. Ezért alapvető érdekünknek tűnik a gazdaság energiaigényének csökkentése. Ebbe az irányban hathat:

- a gazdaság makrostrukturális átalakulásának lezárulása, illetve lelassulása, a fő energiafogyasztó területek kiegyenlített fejlődése;
- az ipar ágazati struktúrája már nem fog lényegesen elmozdulni a nagyobb fajlagos energiaigényű alágazatok irányába;
- a vegyiparban az alapanyag-termelő szektor többé-kevésbé kialakult, a feldolgozó szektor fejlesztésének gyorsítása csökkentheti a vegyipar energiaigényességét;
- a legnagyobb energiafelhasználó ipari ágazatok (kohászat, építőanyagipar) rekonstrukciós fejlesztése jelentős energiamegtakarításokat eredményezhet;
- a mezőgazdaságban lezárul, vagy legalábbis várhatóan lelassul az energiaigényességnek a múltban tapasztalt rendkívül dinamikus emelkedése;
- az elmúlt években keletkezett „tartalékok” mozgósításával csökkenthető a bruttó igénynövekedés;
- a gazdaság termékstruktúrájának kedvezőbb átalakulása várhatóan felgyorsul;
- a műszaki színvonal, a termelékenység és általában az értékképző folyamatok eredményességének javulása csökkentheti a fajlagos energiaigényt.

b) Ugyanakkor bizonyos kevezőtlen, a fajlagos energiaköltséget növelő tényezők is jelentkezhetnek:

- a nem szocialista relációjú import – amelynek beszerzési költsége valószínűleg magasabb lesz – növeli majd az energiagazdaság költség-színvonalát;
- a növekvő energiaigény mind a hazai fejlesztés, mind az import esetében olyan helyzetet teremthet, hogy az ellentételező exportban növekedni fog a nagy energiaigényt támogató gyártási ágak, termékek aránya, például az erőművi berendezések, a nyersanyagok feltárásához szükséges nagy gépek és berendezések stb.;
- a beruházási piac krónikusnak mondható feszültségei sürgetik az építés és az építőanyagipar fejlesztését; ez valószínűsíthetően az ipar energiaigényességének növekedése irányába hat;
- bár a nagyarányú lakásépítési programok, a városrekonstrukciók, a környezetvédelemmel kapcsolatos intézkedések igen sok bizonytalanságot hordoznak magukban, várhatóan növelik majd a gazdaság energiaigényét;
- az infrastruktúra fejlesztésénél, különösen a szállításnál a korábbi években mutatkozó megtakarítások már nemigen érhetők el.

c) Az energiahelyzet szempontjából meghatározó jelentőségű a hosszú távú, megfelelő biztonságot nyújtó nemzetközi együttműködési formák kiépítése, a gazdasági struktúra – főképpen a gyártás- és termékstruktúra – változtatásánál az energiaigény csökkentése, a hazai energiatermelő, elosztó-, és felhasználó területek technikai korszerűsítése, az energiafelhasználás racionalitásának a szabályozó-rendszerrel történő sokoldalú alátámasztása.

A vizsgálatok alapján eléggé nyilvánvaló, hogy a gazdasági növekedéshez szükséges energia biztosítása nemcsak az energiagazdaság fejlesztéséről, hanem alapvetően egész gazdasági fejlődésünk jellegétől, struktúrájától, eredményességétől függ majd.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ 1978. ÉVI KÖZGAZDÁSZ VÁNDORGYŰLÉSÉRŐL

A tartalékok fogalmát a gazdasági életben két összefüggésben használjuk. Tartaléknak nevezzük egyrészt a gazdálkodás keretében meghatározott céllal tudatosan képzett erőforráskészleteket, másrészt a kiküszöbölhető veszteségeket, a nagyobb teljesítmény és eredmény ki nem használt lehetőségeit. A XVII., 1978. évi Közgazdász Vándorgyűlés a vállalati tartalékok kérdéseivel e második értelmezésben foglalkozott.

A Vándorgyűlésre Győrött, 1978. június 8.-10.-n került sor. A tanácskozást Csikós Nagy Béla, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke nyitotta meg. A nyitó plenáris ülésen a Párt és a Kormány nevében Borbély Sándor, az MSzMP KB titkára üdvözölte a Vándorgyűlést és vázolta a tartalékok feltárásának időszerű fő feladatait. A vendéglátó Győr és a helyi rendező szervek nevében Hány Béla, az MSzMP Győr-Sopron megyei Bizottságának első titkára szólt a jelenlévőkhöz, majd „A vállalati tartalékok” címmel Román Zoltán tartott bevezető előadást.

Ezt követően a Vándorgyűlés 3 párhuzamos szekcióban folytatta munkáját, 25 vállalati vezető előadását vitatva meg. Az egyes szekciók a belső tartalékokkal, a vállalatok közötti kapcsolatokkal és a tartalékok feltárásának módszereivel foglalkoztak. A záró plenáris ülésen a három szekció munkájáról Román Zoltán, Gadó Ottó és Lukács Ottó számolt be, majd Drecsin József, az SzVT elnöke összegezte a tanácskozás fő tapasztalatait. Garamvölgyi Károly, az MKT főtíkára zárszavában a további tennivalókról szólt.

A Vándorgyűlésről a napi sajtó és a Figyelő részletesen tájékoztatót, az előadások többsége a szakfolyóiratokban megjelenik. Az alábbiak a Vándorgyűlés néhány fő tanulságát összegezik.

A Vándorgyűlés egyik fő mondanivalója az volt, hogy a tartalékok fogalmát szélesen, komplexen kell értelmezni; ezt már a cím is kifejezésre juttatta: Tartalékok (veszteségek és lehetőségek) a vállalatok gazdálkodásában. A termelés, az elosztás, az értékesítés és a felhasználás során mindig fellépő veszteségek csökkentése mellett tartalék az is, hogy rendre újabb, korszerűbb eljárások, műszaki, gazdasági, szervezési megoldások születnek és ezeket bevezethetjük a régiek helyébe; erőforrásainkat különböző tevékenységekhez, különböző hatékonysággal használhatjuk fel és tartalék ezek hatékonyabb felhasználásra való átcsoportosítása is.

A vállalati vezetők által a Vándorgyűlésre készített 25 előadás, az ezekre épülő sokoldalú vita azt mutatta, hogy mind a veszteségek kiküszöbölésével, mind lehetőségeink jobb megismerésével és kihasználásával igen nagy tartalékokat mozgósíthatunk. A Vándorgyűlés nemcsak erre hívta fel újra, meggyőző példákkal a figyelmet, hanem sok új gondolatot, szempontot is adott a tartalékok feltárásához és kiaknázásához. Az alábbiak ezek közül emelnek ki néhányat.

– Országosan és a legtöbb szervezetnél nem a munkaerő kevés, hanem alacsony a teljesítmény és olyan tevékenységekkel is foglalkoztathatunk munkaerőt, amelyeket nem volna szabad folytatnunk. Egyes vállalati előadások 20–30 százalékos munkaidő-

veszteségekről szóltak. Ezek csökkentéséhez hasonló jelentőségű a *munkaerő szakképzettségének megfelelő hasznosítása is.*

– Egy-egy erőforrást (termelési tényezőt) nem vizsgálhatunk csupán önmagában, hanem a többi termelési tényezőnél jelentkező hatásokat (megtakarításokat vagy többlet-ráfordításokat) szintén számításba kell vennünk. Ennek megfelelően a munkaerővel és az állóeszközökkel (a beruházásokkal) is együttesen kell gazdálkodnunk.

– Külkereskedelmi mérlegünkben az energiahordozók és a nyersanyagok importja igen nagy terhet jelent; beruházásaink jelentős hányadát energiahordozók kitermelésére fordítjuk; az anyagok, az energia és az ilyen import ellenértékét képező export termelésében foglalkoztatott dolgozók száma közel 1 millió fő, vagy ennél is több. Az anyag- és energiatakarékosság ezért végső soron ugyanúgy élőmunka megtakarítás, mintha egy-egy termelési folyamatban közvetlenül takarítunk meg munkaidőt.

– A tartalékok kihasználásának komplex megközelítése azt is jelenti, hogy az adott termelési fázisban jelentkező megtakarítások mellett a termék felhasználóinál jelentkező hatásokat is tekintetbe kell vennünk. A gazdálkodás olyan feltételeit kell létrehozni, hogy az élőmunka mellett a múltbeli és a jövőbeli munkával való takarékosagra is ösztönzés és gazdasági kényszer érvényesüljön.

– Egy-egy tevékenység eredményét nem önmagában, hanem végső hatása, végső haszna alapján kell megítélnünk. A kutató-fejlesztő munkát nézve az következik ebből, hogy egy műszaki kutatás igazi eredménye nem a feladat megoldása, lezárása, hanem az eredmény hasznosítása a termelésben.

– Minden tevékenységet végezhetünk hatékonyabban és lényeges, hogy hatékonyabban végezzük, ugyanakkor a tevékenységi struktúra átalakítása önmagában is hatékonyság-növekedést eredményezhet. Egyrészt, ha a tevékenységünket kevesebb területre koncentrálnak, jobban hasznosítjuk a specializáció, a tömegszerűség, az erőforrás-összpontosítás előnyeit, e tevékenységnek magában véve is nagyobb lesz a hatékonysága. Másfelől, ha jól választottuk meg, hogy milyen irányba mozdítsuk el tevékenységünk (termelésünk) szerkezetét, megtalálhatjuk azokat a területeket, amelyek adottságainknak jobban megfelelnek, a jövőre nézve nagyobb perspektívát ígérnek, erőforrásaink kedvezőbb hasznosítását teszik lehetővé.

– A tartalékok feltárása és kihasználása tekintetében a gazdasági számítások, kalkulációk, továbbá az árrendszer és az ármunka különleges fontosságú. Lényeges, hogy a belföldi árrendszer a termelőt és a felhasználót helyesen orientálja, a gazdasági számításokhoz megbízható alapot nyújtson; amennyiben nem felel meg e követelménynek, veszteségek forrása. A cserearány veszteségek a jobb külkereskedelmi ármunkával lényegesen csökkenthetők; a külkereskedelmi ármunka tehát a legnagyobb figyelmet érdemli.

– A Vándorgyűlés egyik szekciója a vállalatok közötti kapcsolatok javításával felszínre hozható tartalékokkal foglalkozott. Ismét megmutatkozott, hogy a termelő, szállító, készletező és értékesítő vállalatok jó együttműködése, a jobban egybehangolt export-növelési és import-megtakarítási érdekeltség mellett a termelő vállalatok szervezettebb kooperációja is sok veszteség kiküszöbölését segítheti. Sokan – kényszerből – a kooperációs gondok megoldásának azt az útját keresik, hogy a kooperációt kiiktatják, önállóságra rendezkednek be. Ez csak helyi és átmeneti javulást hoz, tartósan nem járható út.

– Gazdaságunk közepes fejlettsége a tartalékok szempontjából azt jelenti, hogy gazdálkodásunkban még sok a szervezetlenség, a kiküszöbölhető veszteség; még sok korszerűbb eljárást vehetünk át a fejlettebb országoktól; termelési szerkezetünk kedvező alakítása a hatékonyság növelésének gazdag forrása. Tartalékainknak gazdaságunk helyzete által megkívánt gyorsabb ütemű hasznosításához a vállalatokon belül megvannak a lehetőségek. Egyidejűleg azonban ezek kiaknázásához a külső feltételeket is javítanunk kell.

– A Vándorgyűlés előadói, felszólalói nagy nyomatékkal hangsúlyozták, hogy mind a tartalékokat, mind egy-egy vállalat helyzetét nem a bázishoz, hanem elsődlegesen a követelményekhez, a lehetőségekhez, a versenytársak pozíciójához kell mérni. Ehhez lényeges segítséget adnak a hazai vállalatok közötti és a nemzetközi összehasonlítások.

A Vándorgyűlés tanácskozásai során a külső feltételeket tekintve többször felmerültek a túlzott vagy ütköző (közvetlen bruttó) exportérdelkeltség ellentmondásai; a differenciálódás és a kiemelkedés ellen ható tényezők; a szervezeti rendszer, a vállalati K–F munka, az ipari háttér (infrastruktúra), a kis- és középvállalatok problémái. E kérdések további komoly vizsgálatokat kívánnak.

KGST SZEMINÁRIUM AZ IPAR TERMELÉKENYSÉGI SZINNVONALÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSÁRÓL

A KGST országokban az ipar termelékenységi színvonalának nemzetközi összehasonlítása, a termelékenységre ható tényezők szervezett keretekben folyó kutatása már a hatvanas évek elején megkezdődött. A vizsgálatok, amelyekben hazánk mindvégig aktív, sok esetben kezdeményező szerepet vállalt, nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy napjainkban e témakörben viszonylag kiforrott vizsgálati módszerekkel, s az elért színvonal arányairól széles körű ismeretekkel rendelkezünk.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok bővülésével, az országok közötti munkamegosztás szélesedésével, s az ezzel párhuzamosan kibontakozó politikai enyhüléssel a termelékenységi színvonal nemzetközi összehasonlítása különböző társadalmi berendezkedésű országok között is megkezdődött. E munkát – a gazdasági és politikai tényezők mellett – a tárgyi feltételeket biztosító statisztikai adatbázis, a fogalmak, a számbavétel és a vizsgálati módszerek ENSZ-keretben végzett nemzetközi egységesítése is segítette.

Magyarország mellett a KGST országok közül elsősorban Csehszlovákia gyűjtött sok tapasztalatot az ipar termelékenységi színvonalának nemzetközi összehasonlítása terén, és adatbázis szempontjából is kedvező feltételeket biztosított e vizsgálatok további kiterjesztéséhez. A szocialista és a tőkés országok statisztikai hivatalai közötti összehasonlításokat éppen ezek az országok kezdeményezték (lásd az Ausztria-Magyarország közötti összehasonlítást az 1965. évi, a Csehszlovákia-Franciaország közötti vizsgálatot az 1962. évi adatok alapján). A korábbi Csehszlovákia-Magyarország közötti összehasonlítás és a felsorolt vizsgálati eredmények extrapolálása 1967-re, majd 1968-ra lehe-

tővé tette a színvonal-indexek összekapcsolását, a négy ország ipari-termelékenységi színvonalának együttes vizsgálatát.

E páros, illetve később négyoldalú nemzetközi termelékenységi színvonal-összehasonlítások mellett, mind a KGST, mind pedig a nyugati országok részéről további kísérletek is történtek. Minthogy ezek többsége a partner-ország aktív közreműködése nélkül folyt, az eredmények megbízhatósága minden bizonnyal kisebb, az így kapott adatok azonban ennek ellenére hasznos hozzájárulást jelentettek ez irányú ismereteink bővítéséhez.

A különböző országok között, eltérő módszerek alkalmazásával végzett nemzetközi termelékenységi összehasonlítások kiterjesztését, a tapasztalatok kölcsönös cseréjét, s az ez irányú további munka irányának kijelölését volt hivatva elősegíteni a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága (SÁB) keretében 1978. április 11–15. között Budapesten rendezett tudományos szeminárium is. Ennek fő témája a KGST Országok és a fejlett tőkés országok közötti termelékenységi összehasonlítások, valamint a termelékenységre ható tényezők vizsgálata volt. A tanácskozáson a SÁB delegációi mellett a KGST Szocialista Világgazdaság Nemzetközi Közgazdasági Kutatóintézete, továbbá az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága, valamint több hazai kutatóintézet is képviseltette magát.

A tanácskozás alapját a magyar delegáció által készített beszámoló képezte, amely a KGST országoktól kérdőíven begyűjtött tapasztalatokat és eredményeket foglalta össze. Emellett az országok delegációi saját kutatásaikat részleteiben is ismertették. A beszámolók többsége az országok Központi Statisztikai Hivatalainak vizsgálataira épült. Magyar részről további három, más területről készített kutatás eredményeit is megvittatták a résztvevők.

A szemináriumra beterveztett beszámolók a termelékenységi színvonal-összehasonlítás módszereinek sokrétűségét bizonyították. A korábban, alapvetően az országok statisztikai hivatalai által készített nemzetközi összehasonlítások a termelékenység fogalmának szűkebb körű értelmezésén alapultak, lényegében az élőmunka-ráfordítások eredményét hasonlították össze. A szocialista országokban kibontakozó hatékonysági vizsgálatok kapcsán egyre erőteljesebben merült fel az igény a munkatermelékenység olyan mérési módszereinek kidolgozása iránt, amelyek az élő- és az átvitt munka szerepét, a társadalmi termelés hatékonyságában mutatkozó különbségeket egyaránt tükrözik. E témával részletesen foglalkozott *Román Zoltán* „A mutatók megválasztása a termelékenységi színvonal összehasonlításokhoz” címmel beterveztett tanulmánya. A tanulmány abból indult ki, hogy a különböző ráfordítások helyettesíthetik egymást; a munka- és az állóeszközráfordítások közötti helyettesítés állandó és egyirányú folyamat. Az élőmunka- és az eszközráfordítások külön-külön történő értékelése ettől elvonatkoztat, a helyettesítés figyelembevételéhez a kétféle ráfordítás összegezett mérésére, a teljes termelékenység számítására van szükség.

Az ilyen számítások egyik fő problémája, hogy a munka- és állóeszközráfordításokat azonos mértékegységben kell kifejezni. A megfelelő állóeszköz-adatok hiánya, ezek összehasonlíthatóságának problémái és egyéb módszertani nehézségek miatt eddig viszonylag kevés teljes termelékenységre is kiterjedő nemzetközi összehasonlítást végeztek. A szerző által végzett vizsgálatok tapasztalatai azt mutatják, hogy a fejlettségben nagyobb eltérést mutató országok között a teljes termelékenységben mutatkozó

különbségek kisebbek, mint az élőmunka-ráfordítás terén, s hogy az ágazati rangsorban esetenként nem elhanyagolhatók a különbségek. E vizsgálatok a teljesítmény-értékelés és rangsorolás mellett a tartalékok feltárásának, az állóeszköz-igényesség csökkentésének is fontos eszközei lehetnek.

Az élőmunka-termelékenység nemzetközi összehasonlításának módszere az előbbiekénél egyszerűbb és kiforrottabb. A tanácskozás résztvevői egyértelműen arra a következtetésre jutottak, hogy az élőmunka-termelékenységének vizsgálatához a legalkalmasabb eredmény-mutató a nettó termelési érték. Ennek nemzetközi összehasonlítása közvetlen átszámítás útján rendkívül munkaigényes, nehezen megoldható, s számos tényező torzító hatása még így sem küszöbölhető ki. A gyakorlatban ezért közelítő módszereket alkalmaznak, nagyjából az egyedi termelési indexeket használják e célra, de értéki mutatókon alapuló vizsgálatokra is gyakran kerül sor. Elméleti megfontolások és az országok gyakorlati tapasztalatai is azt mutatják, hogy az „ideálisnak” tekinthető nettó termelés és az ennek alapján számított termelékenység színvonalát legjobban közelítő módszert az ágazati sajátosságok figyelembevételével kell kijelölni. Nem célszerű arra törekedni, hogy az ipar minden ágában egységes számítási eljárást alkalmazzunk. Az ipar egészére a termelékenységi arányokat ez esetben az ágazati eredmények átlagolásával számíthatjuk ki.

Azt, hogy valamely ágazatra a termelés mely mutatóját alkalmazzák, különböző körülmények befolyásolják. Így például:

- olyan esetekben, amikor az anyagigényesség országonként nem tér el lényegesen egymástól, a bruttó termelés jó eredményt adhat;
- ha a termelés szervezetében jelentősek a különbségek, egyik lehetséges mutató a korrigált bruttó termelés;
- homogén termékstruktúra esetén a természetes mutatók alkalmazása tűnik a legkézenfekvőbbnek.

Ismeretes, hogy a KGST országokban és a tőkés országokban alkalmazott termelési értékmutatók tartalma eltérő. A KGST országokban az ipari termelés volumenét legkiterjedtebben a bruttó termeléssel mérik, a tőkés országokban e célra általában a hozzáadott érték (value added) mutatóját használják. Ez az összehasonlítás feltételeit számottevően nehezíti. A probléma megoldásának legkézenfekvőbb és a gyakorlatban is alkalmazott módja a természetes mutatók kiterjedt alkalmazása.

A termelékenységi mutató másik összetevőjét, az élőmunka-ráfordításokat több mutatóval is lehet mérni és értékelni. A legátfogóbb mutató az összes foglalkoztatottak száma, amelyet a két országcsoportban közel azonos tartalommal használnak. Emellett azonban kiterjedten alkalmazzák a „munkások létszáma” és a „munkások teljesített órai” mutatókat is. A „munkás” fogalma a korábbi évek gyakorlatában meglehetősen közelállónak tűnt, értelmezése a különböző országokban nem tért el lényegesen. Az utóbbi évek tapasztalatai szerint azonban a besorolás ismervei a nyugati országokban – főként bérezési okok miatt – változnak, s ágazatok, vállalatok között is jelentős az eltérés. A tudományos-technikai forradalom hatásaként az ipari termelés és a végzett tevékenységek jellege a szocialista országokban is jelentősen átalakul, ez a statisztikai számbavétel változásában is tükröződik. Az 1975. évi osztrák-magyar termelékenységi összehasonlításban például nem nyílt mód az egy munkásra jutó termelés megbízható összevetésére, s valószínű, hogy a jövőben mindig mérlegelni kell a mutató alkalmazásának célszerűségét.

A két országcsoport közötti termelékenységi összehasonlításokban gondot okoz a vizsgálat körének kijelölése is. Az ipar fogalmát különbözőképpen értelmezik az országok, s a tulajdonviszonyok eltérése következtében az ipar tagolása is más. E problémák megoldásában segítséget nyújtanak a megfelelő ENSZ ajánlások, a részletkérdéseket azonban az összehasonlításban részt vevő országok adottságainak és lehetőségeinek figyelembevételével kell egyeztetni.

Érdekes vita bontakozott ki a tanácskozáson a termékek minőségében jelentkező különbségek értékeléséről, melynek eredményeként az az általános vélemény alakult ki, hogy a termelékenység színvonal-arányait csak a feldolgozásból adódó minőségkülönbséggel indokolt korrigálni, az alapanyag eltérő minőségét e számításoknál nem célszerű figyelembe venni.

A gazdasági növekedés tényezőinek és feltételeinek tanulmányozása a tőkés országokkal való termelékenység-összehasonlításokban fontos szerepet kapott. Részletes vizsgálatra került sor Csehszlovákia és Franciaország, továbbá Magyarország és Ausztria közötti összehasonlítás keretében. A vizsgált tényezők a következő három alapvető csoportba sorolhatók:

- a munka technikai felszereltsége,
- a munkaerővel kapcsolatos tényezők,
- a szervezéssel kapcsolatos tényezők.

Az egyes tényező-csoportokon belül a vizsgált mutatók köre az országok statisztikai rendszerének függvényében ugyan változott, az eredmények azonban kielégítő biztonsággal jelezték, hogy a két országcsoport között a technikai felszereltség és a szakképzettség közötti különbségek kisebbek a termelékenységi színvonal eltéréseinél, következésképpen jelentősek a szervezésben rejlő tartalékaink.

Ha az összehasonlításban részt vevő országok iparának ágazati szerkezete számottevően eltér, a termelékenység átlagos színvonalát az ágazatonkénti színvonal-különbségek mellett ez a körülmény is jelentősebben befolyásolhatja. Nem alakult ki egységes álláspont arról, hogy a strukturális különbségekből adódó színvonal-különbségeket termelékenységre ható tényezőnek tekintsük-e vagy sem. A résztvevők viszont egyetértettek abban, hogy az arányok reális megítélése érdekében a – struktúra-eltérések hatását is tükröző – változó, valamint a változatlan állományú indexeket egyaránt célszerű kiszámítani. A termékszerkezet országokénti eltérései az ágazati szerkezet különbségeinél feltehetően jóval nagyobb hatást fejtenek ki a termelékenység színvonal-indexeire. E hatás behatóbb vizsgálatára eddig csak ritkán került sor, a továbbiakban ezért célszerű kísérletet folytatni a termékstruktúra-hatások feltárására, esetleg gyártási ágakra vonatkozó számításokkal.

Újszerű és élénk érdeklődést kiváltó vizsgálatokról számolt be a tanácskozáson *Rácz László*, a Nehézipari Minisztérium vállalatai körében végzett vállalati nemzetközi termelékenységi összehasonlítások eredményeit ismertette. Az 1975. évi adatok alapján végzett vizsgálatok alapvető kérdése az volt, hogy a termelékenység nemzetközileg élenjáró szintjétől való elmaradást mennyiben okozza a korszerű termelőeszközök hiánya, s mennyiben a munka- és üzemszervezés, a vállalatok közötti kapcsolatok színvonala, a munkaidő kihasználtsága stb. A vizsgálatok nem zárultak le, az eddigi tapasztalatok alapján azonban kitűnt, hogy az állami döntésű koncentrált beruházások világ-színvonalon álló kapacitásokat hoznak létre élenjáró termelékenységgel, a vállalati szín-

tű, többségükben elaprózott beruházásokról ez nem mondható el. A vállalati vizsgálatok nem elhanyagolható tapasztalata, hogy a vegyipari ágazatokban a termelékenység nem nő a vállalatok nagyságával, sem a tőkés országokban, sem hazánkban.

Fordított összefüggésről adott számot *Pető Márton*, az öntvénygyártás termelékenységének Magyarország és az NSZK közötti összehasonlítása alapján. Körültekintő, részleteiben is jól kidolgozott módszertan alapján arra az eredményre jutott, hogy az öntvénygyártás termelékenysége az NSZK-ban hazánkéhoz képest közel 50%-kal magasabb, amelyből az eltérő ágazati arányok mindössze 10%-ot magyaráznak. A termelékenység színvonalára jelentős hatással van az öntőde nagysága, a termelés koncentrációja és szakosítása, amely lehetővé teszi a korszerű technológiák alkalmazását, magas szintű gépesítést, automatizálását. Nem elhanyagolható azonban a magasabb színvonalú szervezethez, a kapacitások és a munkaerő jobb kihasználásának szerepe sem.

A tudományos szemináriumon résztvevő delegációk egyetértettek abban, hogy a KGST és a fejlett tőkés országok közötti ipari termelékenységi összehasonlításokat folytatni kell. Az eredmények lehetővé teszik, hogy az eltérő társadalmi-gazdasági rendszerű országok közötti békés gazdasági versenyben elfoglalt helyünkről megbízható információval rendelkezünk, s ami ennél is fontosabb, hogy tartalékaink jobb feltárása és mozgósítása érdekében behatóbban tanulmányozhassuk azon tényezők szerepét, amelyek a gazdasági fejlettség, a termelés hatékonysága, termelékenységi színvonala közt meglévő eltéréseket meghatározzák. Az ilyen jellegű elemzések igen hasznos információt adhatnak az irányító szervezeteknek a tervezéshez, a gazdasági fejlődés ütemének gyorsítását szolgáló gazdaságpolitikai döntések meghozatalához.

Nyers József¹

AZ IPARGAZDASÁGI ISMERETEK OKTATÁSA A BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEMEN

Az MTA Ipargazdasági Bizottságának tudományterületéről készített helyzetelemzése² 1975-ben azt állapította meg, hogy az ipargazdaságtani ismeretek oktatása a legtöbb érintett egyetemen, illetőleg karon meglehetősen háttérbe szorult és ez mielőbbi orvoslást kíván. A Bizottság elnöke ekkor az érintett egyetemek rektorainak figyelmét is felhívta erre. A múlt év végén a Budapesti Műszaki Egyetem felkérte az MTA Ipargazdasági Bizottságát, hogy vizsgálja meg a gazdasági ismeretek oktatásának helyzetét nappali tagozatain, különös tekintettel az ágazati gazdaságtani ismeretek oktatására.

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága a feladat elvégzésére albizottságot jelölt ki. Az albizottság elnöke Bakos Zsigmond könnyűipari államtitkár (kandidátus) volt; további tagjai Bajusz Rezső a KPM főosztályvezetője (kandidátus), Gerő István, az ÉGSZI igazgatója (kandidátus), Hegedűs Miklós, a Közgazdaságtudományi Intézet tudomány főmunkatársa (kandidátus), Rabi Béla KGM miniszterhelyettes és Szakasits D. György kandidátus.

¹A Központi Statisztikai Hivatal Ipari főosztályának vezetője.

²Lásd: Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz.

Az albizottság megismerkedett a gazdasági, valamint szervezési és vezetési ismeretek oktatásának felülvizsgálatára korábban létrehozott, túlnyomóan egyetemi oktatókból álló bizottság anyagaival, az elkészült összesítő jelentésekkel és a jelentésre adott különböző észrevételekkel. Áttekintette az érdekelt tanszékek oktatási tematikáját, a megküldött egyetemi jegyzeteket és oktatási segédleteket, konzultált az érintett tanszékkel. Feladatának mindenekelőtt annak feltárását tekintette, hogy a jelenlegi oktatási rendszerben, tematikában milyen helyet kapnak a szűkebben-tágabban értelmezhető ágazati gazdaságtani ismeretek, s a különböző tantárgyak keretében és különböző időben nyújtott gazdasági ismeretek együttesen összeállnak-e szerves egészé; a hallgatók megkapják-e azokat a komplex ismereteket, amelyek a műszaki-politikai-gazdasági gondolkodás egységének, helyes szemléletének kialakításához szükségesek.

Az albizottság nemcsak az ipari, hanem az építőipari és a közlekedési karokon folyó oktatást is áttekintette, de pótolni valókat elsősorban az ipari karokon tapasztalt. Megállapítása szerint a gazdasági ismeretek oktatásban a politikai gazdaságtan és a vállalati gazdaságtan mellett az ágazati gazdaságtan körében tárgyalt kérdéseknek az ipari karokon a jelenleginél nagyobb arányt kívánatos biztosítani, s ennek az előbb említett tantárgyakkal való összehangolását, a gazdasági ismeretek integrálását magasabb színvonalra kell emelni. E szempontból *fő kérdésnek az albizottság nem azt látta, hogy hol, milyen tantárgyak keretében kapják a hallgatók a szükséges ágazati gazdaságtani ismereteket, hanem egyrészt azt, hogy ezek a jelenleginél nagyobb arányban és magasabb színvonalon kapjanak helyet az oktatásban – a képzés céljának és struktúrájának megfelelően –, másrészt, hogy egyértelműbb, világosabb képet adjunk a gazdasági ismeretek különböző területei közötti kapcsolódásokról, összefüggésekről.*

Az albizottság úgy látta, hogy a gazdasági, vezetési és szervezési ismeretek oktatásában az 1974. évi reform bizonyos előrehaladást eredményezett. Némileg növekedett az órakeret és a szervezési ismeretek oktatása határozottan megerősödött. Mindez azonban a gazdasági ismeretek oktatásának több vonatkozásban kedvezőtlen helyzetén nem jelentett változást. A Politikai Gazdaságtan Tanszék fakultatív, választható kurzusainak megindítása az adott feltételek között feltétlenül hasznos kezdeményezés volt, de a – különösen az ipari karokon érezhető – hiányokat nem pótolhatta.

A vállalati tevékenységhez kapcsolódó gazdasági, szervezési, irányítási ismeretek magas szintű oktatása rendkívül fontos, e kérdések helyes, az elméleti és a valós gyakorlati összefüggéseket egyaránt bemutató megvilágítása azonban csak azoknak a társadalmi-gazdasági kapcsolódásoknak az ismeretében lehetséges, amelyek között a vállalati tevékenységek konkrétan, a mai magyar viszonyok között folynak. A hatékonyan alkalmazható irányítási és szervezési módszereket ugyanis a magyar iparban végső soron ezek determinálják. Ehhez a vállalati szférán túlmutató ismereteket is nyújtani kell, hiszen egy szocialista gazdaságban a vállalat nem elszigetelten, magába zárva működik, hanem a központi tervezés, az ágazati irányítás és a mind intenzívebb nemzetközi kapcsolatok közegében.

Az ipari karokon használt jegyzetek közel egy évtizede készültek, ezek áttekintése azt mutatta, hogy ismeretanyaguk jelentős része elavult; a gazdaságtani mondanivaló helyett túl nagy teret kapnak a technikai jellegű ismeretek. Az albizottság véleménye szerint a mérnökhallgatóknak elsősorban a következő témákat kellene részletesebben feldolgozni:

- a magyar gazdaság és főbb ágazatainak helyzete, fejlettsége, beilleszkedése a világgazdaságba, a nemzetközi munkamegosztásba, a KGST integrációba;
- gazdaságpolitikánk, a gazdaságirányítás rendszere és szervezete, a központi és vállalati döntések és kapcsolatok;
- a termelés társadalmi szervezésének formái és tendenciái (specializáció, kooperáció, koncentráció, kombináció stb.);
- ágazati és termék-struktúránk és fejlesztésének feladatai, a műszaki-gazdasági koncepciók kidolgozása és kapcsolata a népgazdasági és vállalati tervezéssel.

Az albizottság megjegyezte, hogy a jelenlegi, vitatható – és megítélése szerint módosítandó – oktatási struktúra kialakulását számos körülmény befolyásolta. A 60-as évek végén gazdaságirányításunkban, majd később a világgazdasági és belső helyzetünkben bekövetkezett változásokat a tananyagokban valóban nehéz követni, hiszen mindez lényegesen módosította a korábbi külgazdasági-népgazdasági-ágazati-vállalati viszonylatokat. Az ágazati gazdaságtani kérdések szerepe, kezelése és tartalma megváltozott; a középírányítás szerepének átmeneti csökkenése folytán egyesek számára bizonytalanra vált az ágazati gazdaságtan, mint tudományos diszciplína. Ugyanakkor a vállalati gazdálkodással szemben megnövekedett követelmények felszínre hozták vállalat-gazdaságtani és ezen belül is irányítási és szervezési ismereteink pótolnivalóit. A hetvenes évek elején különböző szinten központi határozatok születtek a vállalati szervezési munka színvonalának emelésére és ezeket a törekvéseket tükrözte a már említett 1974-ben bevezetett oktatási reform is. A jelenlegi helyzetet mindez együttesen (és persze a vállalatok ilyen irányú megrendelése) hozták létre.

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága az albizottság jelentését 1978. márciusi ülésén részletesen megvitatta és – kisebb kiegészítésekkel, pontosításokkal – egyhangúlag elfogadta.

Az albizottsági jelentés megvitatása során a felszólalók egyetértettek abban, hogy a Budapesti Műszaki Egyetemen végző hallgatók általában tájékozottak a gazdasági kérdésekben, ezekről sok oldalról kapnak ismereteket, információkat. A fő problémának azt látták, hogy a hallgatók nem, vagy nem eléggé ismerik a sokféle ismeret közötti összefüggéseket, kapcsolódásokat, ebből adódóan a kapott ismeretek nem állnak össze szerves egésszé, nem nyújtanak megfelelő alapot a kívánatos gazdasági szemlélet kialakulásához. Helyeselték és folytatandónak ítélték azokat a kezdeményezéseket, hogy az egyes műszaki tanszékeken a tárgyhoz kötődő gazdasági ismereteket az eddigieknél nagyobb arányban, és más tantárgyakkal összehangoltabban oktassák. Mind a jelentés, mind a vita a politikai gazdaságtan oktatásának helyzetével és szerepével is foglalkozott. Egybehangzó volt az a vélemény, hogy a politikai gazdaságtan oktatásában ideológiai-nevelő funkciójának megtartása mellett erősíteni kellene az általánosabb közgazdasági vonatkozásokat és a szocializmus politikai gazdaságtana keretében nagyobb teret célszerű adni a mai magyar gazdaság kérdéseinek. Ugyanakkor a vita azt is tisztázta, hogy a politikai gazdaságtan gazdagítása, a jelen társadalmi-gazdasági problémáikhoz történő közelítése nem helyettesítheti az ágazati gazdaságtani ismeretek részletesebb oktatását.

Az eszemcsere erőteljes igényt fogalmazott meg korszerű tananyagok, jegyzetek, tansegédletek iránt; ebben a tekintetben az oktatókkal szemben nagyobb követelményeket kellene érvényesíteni. Elismerve a tananyagok megírásának nehézségeit, egyet-

értés alakult ki abban, hogy az elmúlt 6–8 évben az ágazati gazdaságtanok területén is felhalmozódott az az elméleti és gyakorlati ismeretanyag, amely korszerű tananyagként szintetizálható. Felvetették, hogy az 1974-ben bevezetett „Vállalati rendszer- és gazdaságtan” első jegyzetének elkészítése és vitára bocsátása igen időszerű már. A Bizottság jegyzetek, jegyzet vagy tankönyv-részek, programok megvitatását készséggel vállalta, s ezt tudományterületén feladatának is tekinti.

A Bizottság jelentését, állásfoglalását a Budapesti Műszaki Egyetem illetékes szervei 1978. júniusában megtárgyalták és ajánlásait az érintett tanszékek számára követendőnek minősítették.

NÉHÁNY ADAT EURÓPA GAZDASÁGÁNAK FEJLŐDÉSÉRŐL

Az Ipargazdasági Szemle előző számában³ az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága által készített, 1990-ig szóló előrejelzésről már tájékoztatást adtunk. Az alábbiakban néhány táblát idézünk e kötetből.⁴

Az 1. sz. tábla (I. m. 16. oldal) a világ népességének 1950 és 2000 közötti, régiók szerinti alakulásáról ad képet. A demográfiai előrejelzések szerint Európa részesedése az 1950. évi 23,6 százalékról alig több mint felére, 14,4 százalékra fog csökkenni. Afrika és Ázsia adja a világ 6,4 milliárdra előrejelzett népességének 70 százalékát.

A 2. sz. tábla (I.m. 42. oldal) a szocialista országok „teljes hatékonyságának” (teljes termelékenysége = a munka- és állóeszközráfordítások egységére jutó nemzeti jövedelemnek) a növekedését mutatja be. E számítások szerint 1960 és 1975 között Románia és Bulgária után hazánkban volt a legmagasabb e mutató növekedése.

A 3. sz. tábla (I.m. 59. oldal) a tőkés országok munkatermelékenysége népgazdasági ágak szerinti növekedéséről tájékoztat. Figyeljünk fel arra, hogy a munkatermelékenység Dél-Európa kivételével a mezőgazdaságban jobban nőtt, mint az iparban. Az 1990-ig szóló előrejelzések az ütem csökkenésével számolnak.

A 4. sz. tábla (I. m. 110. oldal) az egy tonnára jutó dollár-árbevétel arányát mutatja a tőkés és a szocialista országok exportjánál, 21 gépipari termékcsoportra vonatkozóan. A két időszak összesen 42 adata közül a szocialista országok exportjára egyetlen jelez kedvezőbb arányt. A 21-ből 17 termékcsoportnál 1965–68 és 1971–74 között tovább romlott az arány!

Az 5. sz. tábla (I.m. 129. oldal) a feldolgozóipar szerkezeti változásairól érdekes, újszerű keresztmetszetben ad képet. A vizsgált tőkés országokban határozottan nőtt a tőke-, szakképzettség- és K–F igényesebb ágazatok aránya.

³EGB előrejelzés 1990-ig. Ipargazdasági Szemle, 1978. 2. sz. 59–60. oldal.

⁴Overall Economic Perspective for the ECE Region up to 1990 (ECE/EC.AD.17), 1978. március.

A világ népességének alakulása 1950 és 2000 között, régiók szerint

	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Észak- és Nyugat-Európa	240 (9.6)	262 (8.8)	280 (7.8)	292 (6.6)	302 (5.7)	310 (4.9)
Dél-Európa	82 (3.3)	93 (3.1)	108 (3.0)	125 (2.8)	145 (2.7)	165 (2.6)
Kelet-Európa (Szovjetunió nélkül)	90 (3.6)	99 (3.3)	105 (2.9)	112 (2.6)	118 (2.2)	123 (1.9)
Szovjetunió	180 (7.2)	214 (7.2)	243 (6.7)	269 (6.1)	297 (5.6)	321 (5.0)
Európa összesen	592 (23.6)	668 (22.3)	736 (20.4)	798 (18.2)	862 (16.2)	919 (14.4)
Észak-Amerika	166 (6.6)	199 (6.6)	226 (6.2)	249 (5.7)	275 (5.2)	296 (4.6)
EGB régió	758 (30.3)	867 (29.0)	962 (26.6)	1047 (23.8)	1137 (21.3)	1215 (19.0)
Latin-Amerika	164 (6.5)	217 (7.3)	284 (7.8)	374 (8.5)	490 (9.2)	626 (9.8)
Afrika	219 (8.7)	272 (9.1)	351 (9.7)	462 (10.5)	622 (11.7)	834 (13.0)
Ázsia	1351 (53.9)	1624 (54.2)	2001 (55.3)	2490 (56.6)	3059 (57.3)	3685 (57.6)
Ausztrália, Uj-Zéland és Óceánia	13 (0.5)	16 (0.5)	19 (0.5)	23 (0.5)	39 (0.5)	33 (0.5)
A világ összesen	2506	2995	3617	4395	5335	6393

Megjegyzések: Az adatok millióban, zárójelben a százalékos megoszlás. *Dél-Európa*: Görögország, Jugoszlávia, Portugália, Spanyolország, Törökország. *Latin-Amerika*: valamennyi amerikai ország az Egyesült Államok és Kanada nélkül. *Ázsia*: Japánt, Indonéziát és a Fülöp-szigeteket is tartalmazza.

**A tényező-ráfordítások, a teljes hatékonyság és a nemzeti jövedelem növekedése
a szocialista országokban 1950–1975 között**

	Évi átlagos növekedési ütem (%)			A növekedés forrásai (%)		
	Tényező- ráfordítás ^a	Teljes hatékonyság	Nemzeti jövedelem	Tényező- ráfordítás ^a	Teljes hatékonyság	Nemzeti jövedelem
Bulgária	3.3	4.8	8.1	41	59	100
Csehszlovákia	2.1	2.9	5.0	42	58	100
NDK	1.7	3.2	4.9	35	65	100
Magyarország	2.3	3.5	5.8	40	60	100
Lengyelország	3.0	4.0	7.0	43	57	100
Románia	2.8	6.3	9.1	31	69	100
Szovjetunió	3.6	3.3	6.9	52	48	100

Megjegyzés: a) a munka- és állóeszközráfordítások változásának 0.7–0.3 arányban súlyozott átlaga.

**A munkatermelékenység évi átlagos növekedési üteme,
tényleges és várható értékek (%)**

Régió, időszak	Mezőgazdaság	Ipar	Magán- szolgáltatások	Közszol- gáltatások	Összesen
Észak-Európa					
1963/53	4,2	3,8	3,2	0,0	3,3
1973/63	8,0	6,2	3,0	0,6	4,3
1990/73	3,1–5,8	3,8–3,6	3,1–3,0	0,8–1,4	2,8–2,7
Nyugat-Európa					
1963/53	5,3	4,0	3,2	0,0	3,7
1973/63	6,3	5,1	3,5	0,7	4,3
1990/73	6,0–6,0	3,6–3,6	1,9–1,9	1,1–1,8	2,7–2,7
Dél-Európa					
1963/53	5,6	4,7	1,6	3,3	4,7
1973/63	4,7	7,1	4,4	0,1	5,9
1990/73	3,0–4,0	4,4–5,7	3,1–3,9	2,5–4,7	3,7–4,7
Egyesült Államok					
1963/53	4,0	2,4	1,2	0,1	1,8
1973/63	4,3	2,4	0,5	2,1	1,8
1990/73	–	–	–	–	–

**Az egy tonnára jutó dollár-érték aránya
a tőkés és a szocialista országok exportjánál**

Kódszám (SITC)	Árufajta	1965–1968	1971–1974
7125	Traktorok	224	277
7151	Szerszámgépek	257	354
7152	Fémmegmunkáló gépek	330	934
7171	Textilipari gépek	134	124
7182	Nyomdaipari gépek	176	212
7185	Ásvány- és üvegipari gépek	298	382
7193	Szállító berendezések	189	290
7195	Elektromos szerszámok	148	247
7197	Golyós csapágyak	134	150
7198	Egyéb gépek, berendezések	200	283
7199	Egyéb alkatrészek	429	299
7221	Erőgépek	176	344
7222	Villamos készülékek	232	238
7231	Drót és kábel	113	136
7249	Telekommunikációs berendezések	181	233
7250	Háztartási villamoskészülékek	126	125
7293	Rádiócsövek, tranzistorok	265	368
7321	Személyautók	138	107
7323	Teherautók	179	196
7328	Karosszériák	98	125
7350	Hajók, csónakok	113	229

Szerkezeti változások a feldolgozóiparban a 60-as években

Ágazat-csoportok	Az ágazati csoportok részesedése a feldolgozóipar egészéből (%)		Évi növekedési ütem (%)
	1958–60	1968–70	
Magas tőkeigény ^a	32.96	35.21	6.50
Magas szakképzettségi igényű	20.14	24.41	7.85
Alacsony szakképzett- ségi igényű	12.82	10.80	4.01
Alacsony tőkeigényű	67.04	64.79	5.44
Magas szakképzettségi igényű	35.35	34.57	5.57
Alacsony szakképzett- ségi igényű	31.69	30.22	5.30
Magas szakképzettségi igényű ^b	55.49	58.97	6.45
Magas K–F igényű	20.10	25.24	8.24
Alacsony K–F igényű	35.39	33.73	5.29
Alacsony szakképzettségi igényű	44.51	41.03	4.94
Magas K–F igényű	7.85	9.55	7.89
Alacsony K–F igényű	36.66	31.48	4.20
Magas K–F igényű ^c	27.95	34.79	8.14
Magas tőkeigényű	9.12	14.13	10.53
Alacsony tőkeigényű	18.81	20.66	6.79
Alacsony K–F igényű	72.05	65.21	4.75
Magas tőkeigényű	23.83	21.09	4.51
Alacsony tőkeigényű	48.22	44.13	4.87
Feldolgozóipar összesen	100	100	5.80

Megjegyzések: Kilenc európai tőkés ország adatai alapján

a) = a hozzáadott érték nem-bér hányada alapján

b) = az átlagbér aránya alapján

c) = a kvalifikált kutatók és mérnökök aránya alapján

NEMZETKÖZI PROGRAM A MUNKA MINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁRA

Az ILO (International Labour Office) 1976-ban a munka minőségének javítására nemzetközi program kidolgozását határozta el. A munka minőségének javításán a munkavégzés feltételeinek, a munka objektív és szubjektív körülményeinek javítását értik.

A közelmúltban kidolgozott program (PIACT)⁵ jelszava a munka emberibbé tétele. A program a dolgozók életkörülményeinek javítása és a munka-egészségügy fejlesztése mellett arra is kiterjed, hogy a dolgozóknak jusson elegendő idő pihenésre illetve szórakozásra és biztosítsák képességeik továbbfejlesztését, önmegvalósítási törekvéseik kielégítését.

A program megvalósítását az ILO többféle eszközzel segíti elő: szabványok kidolgozásával, kutatások végzésével, konferenciák szervezésével, a tapasztalatok és információk cseréjével, szakértői team létrehozásával. (A szakértői team segítségét eddig közel 40 ország vette igénybe.)

A munka minőségének javítását az ILO más akciói is segítik, pl. a nemzetközi munkaügyi konferencia, az üzemi balesetek megelőzésének lehetőségeit tárgyaló világkonferencia, a munkahelyi levegő szennyezettségével foglalkozó szimpózium.

További nemzetközi akciókat terveznek a munkaidő-csökkentés lehetőségeinek, az éjszakai és a többműszakos munka gazdasági-társadalmi és egészségügyi problémáinak, a munkaprogramok egyénekre és csoportokra való illesztésének, a munkaidő hossza és a kreativitás közötti kapcsolat vizsgálatára.

A program figyelembe veszi, hogy ma már a munkaidőnek nemcsak kvantitatív jellegét domborítjuk ki, hanem hangsúlyozzuk kvalitatív oldalát is. Nemcsak az a cél, hogy kevesebbet dolgozzunk, hanem az is, hogy megtaláljuk azokat a módszereket, amelyekkel differenciáltabban és jobban tudnánk dolgozni úgy, hogy megfelelő legyen az arány a munka- és a pihenés, a szabadidő hasznos eltöltése között, kielégítve mind az egyén, mind a társadalom szükségleteit. Ebből a szempontból a program két témát tart különösen fontosnak. Az első a többműszakos és még inkább az éjszakai munka kérdése. Egyesek szerint ezt célszerű volna megtiltani – vagy legalábbis korlátozni – a munkások egészségére, társadalmi kapcsolataira és családi életére való káros hatásai miatt. Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy a többműszakos munka javítja a beruházások megtérülési idejét, vagy hivatkoznak a nők éjszakai munkáját megtiltó rendeletre, amelyet az egyenlőség útjában álló akadálnak tekintenek.

A másik fontos téma a nyugdíjasok munkavállalása, mely nemcsak foglalkoztatáspolitikai, hanem társadalombiztosítási problémákat is érint. A társadalombiztosítás általában nem tudja a nyugdíjkorhatárt leszállítani, az átlagéletkor növekedése miatt sem, holott az aktív munka korábbi befejezése a munkanélkülieknek teremtené álláslehetőségeket.

A program a munka minőségének javítását a munka érdekessé tételével is elő kívánja segíteni. Ezzel kapcsolatban három célt tűztek ki:

⁵Jean de Givry: The ILO and the Quality of Working Life. A New International Programme: PIACT. International Labour Review, 1978. 3. sz.

- a munkaszervezés olyan formáinak támogatását, melyek nagyobb teret engednek az egyéni érdeklődésnek és a munkások nagyobb részvételének munkájuk tervezésében és szervezésében;
- olyan intézkedések elősegítését, melyek lehetővé teszik a kellemetlen és unalmas munkák csökkentését;
- annak támogatását, hogy a fejlődő országok az új technika munkakörülményekre való hatását a technika átvételével egyidejűleg megismerjék.

V.P.

MUNKAERŐHIÁNY ÉS TARTALÉKOK A SZOVJET GAZDASÁGBAN⁶

A szocialista országok gazdasági fejlődésének az elmúlt évtizedekben fontos forrása volt a foglalkoztatottak számának jelentős növekedése. Az utóbbi években a bő munkaerő források kimerülésével új probléma lépett fel: egyre nagyobb gondot okoz a termeléshez szükséges létszám biztosítása, az egyre erőteljesebben jelentkező munkaerőhiány enyhítése. A hiányt azonban a Szovjetunióban is úgy fogják fel, hogy e mögött jelentős tartalékok bújnak meg.

Manyevics professzor cikkében megkülönbözteti a reális és a látszólagos munkaerőhiányt. A *reális* munkaerőhiány az üzembe állított új vállalatok létszám igényeiből, a szolgáltatások körének bővüléséből, a fiatalok oktatási idejének meghosszabbításából fakad. A *látszólagos* munkaerőhiány okát Manyevics a tervezési és ösztönzési rendszer fogyatékságaiban látja, s felhívja a figyelmet arra, hogy a látszólagos munkaerőhiány újratermeli önmagát. Az állandósult munkaerőhiány ugyanis arra készteti a vállalati vezetőket, hogy „felesleges” munkaerőt tartalékoljanak. A tartalékolási rendszert számos objektív tényező is erősíti. Ezek közül a legfontosabbak:

1. a tervfeladatok évközi módosítása, amelyek elvégzésére pótlólagos munkaerőre lehet szükség;
2. a dolgozók elvonása idényjellegű mezőgazdasági munkákra;
3. az anyagi-műszaki ellátás ütemtelensége, ami a termelés folyamatosságának rovására megy;
4. a bérezés, premizálás és jutalmazás fennálló rendszerében a vezetők és a műszakiak díjazása a vállalat besorolásától függ; amit a munkáslétszám nagysága befolyásol;
5. az új technika létrehozásáért és bevezetéséért megállapított prémium nagyságát az új termékek önköltsége alapján a közvetlen dolgozók beralapjának 0,2%-ában határozzák meg. A vállalatok ezért nem érdekeltek az élőmunkát megtakarító fejlesztésben, miután ez a jutalom csökkenésével járna.

⁶J.L.Manyevics: Deficit i rezervu rabocsej szilü c. cikke alapján (EKO 1978. 2. sz.)

Az előbb felsorolt objektív körülmények következménye a vállalati teljesítménynormák alacsony színvonala, amellyel a vállalati vezetők szinte legalizálják az irányító szervek felé a kapun belüli munkanélküliséget. Így például a gépipari vállalatoknál nem ritka a 15%-os veszteségidő melletti 150%-os normateljesítés.

A szerző nemzetközi összehasonlítások eredményeivel is bizonyítja állításainak helyességét. Azonos termelést végző szovjet gépipari vállalat munkáslétszáma másfélszerese egy nyugat-németének. A japán és NSZK cégek kutató-konstruktóri állománya egyharmada a szovjet vállalatokénak. Manyevic szerint az alapvető munkafolyamatokat végző munkások – gépkezelők, szerelők – teljesítménye közel azonos az NSZK-beli munkásokéval, de a kisegítő és műszaki személyzet magas aránya kedvezőtlenül befolyásolja a termelékenységi összehasonlítások eredményét. Az anyagmozgató és karbantartó létszám az összes munkáslétszám 38%-át teszi ki a Szovjetunióban, míg az USA-ban mindössze 11%.

A munkaerőhiány megszüntetésének módját a szerző a gazdasági mechanizmus tökéletesítésében, a munkaidő-veszteségek csökkentésében, valamint a munkaerő-tartalékok feltárásában látja. A gazdasági mechanizmus módosítását illetően a legfontosabb feladatnak a tervezés, az anyagi ösztönzés és a nyereség felosztás rendszerének tökéletesítését, a vállalati önállóság fokozását, valamint az élőmunka gazdaságos felhasználását elősegítő anyagi érdekeltség erősítését tekinti.

A munkaerő-mérleg feszültségének enyhítését szolgálná a munkaidő gazdaságosabb kihasználására ösztönző rendszer. Számos iparvállalatnál a munkaidő-veszteségek elérik a munkaidő 15–20%-át. A szerző által készített becslések szerint 1974-ben és 1975-ben az építőiparban a létszámot a foglalkoztatottak 1/8-ával lehetett volna csökkenteni a teljes műszakot kitevő állásidők és az igazolt távollétek megszüntetésével. Jelentős munkaidő-veszteségek keletkeznek, ha nem a szakképzettségüknek megfelelő munkakörben foglalkoztatják a dolgozókat. A tapasztalatok szerint a szerszámgépgyártó vállalatoknál a szakmunkások idejük nagy részében kisegítő tevékenységet végeznek. A szerző által idézett adatok tanúsága szerint 41%-ban ők végzik az anyag- és félkésztermék raktári kivételezését, az anyagmozgatásnak 69, a melléktermékek, hulladékok eltávolításának 31, valamint a kisebb javításoknak, karbantartásoknak 45%-át.

A szerző szerint még kihasználatlan munkaerő-tartalékok rejlenek a nyugdíjasok, a nők és a fiatalok munkába állításának területén. Ennek kihasználásához megfelelő anyagi ösztönzési rendszer, s korszerűen kiépített gyermek- és szociális intézményi háálózat szükséges.

Demeter Katalin

A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM A FEJLETT SZOCIALIZMUSBAN⁷

A fenti címmel 3. konferenciáját rendezte a Szovjetunió és az NDK Tudományos Akadémiájának közigazdászaiból alakult közös bizottság 1977 decemberében Moszkvában. A konferencia napirendjének középpontjában a társadalmi termelés intenzifikálásának és a tudományos-technikai haladás meggyorsításának kulcsproblémái álltak. A szovjet delegációt A.M. Rumjancev, a német delegációt H. Koziolok akadémikus vezette. A konferencián 4 vitaindító és 20 szekció-előadás hangzott el. Az alábbiakban rövid áttekintést adunk a vitaindító előadásokról, illetve a négy szekció munkájáról.

D. M. Gvisiani előadása a tudományos-technikai forradalom (következőkben: TTF) társadalmi problémáival foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a TTF a termelőerők alapvetően minőségi átalakítását jelenti. A TTF az emberiség fejlődéstörténetének törvényszerű lépcsője, mely a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenetet jellemzi.

Világméretű jelenség, azonban formái, hatásai és következményei a szocialista és kapitalista országokban alapvetően különbözők. Mindmáig még nem alakult ki a TTF általánosan elfogadott definíciója. Ennek oka – mondotta Gvisiani professzor –, hogy a TTF rendkívül összetett, sok szinten lejátszódó folyamat, a különböző definíciók rendszerint csak a TTF egy-egy aspektusát emelik ki. A TTF jelenlegi szakaszát az alábbi lényeges jellemvonások alapján elemezte:

- a tudomány termelőerővé válása;
- a tudományos munkaszervezés és racionalizálás szerepének növekedése, a termelési folyamat intenzifikálása;
- a munka jellegének és tartalmának alapvető megváltozása, a munka alkotó elemeinek szaporodása;
- új energiaforrások felfedezése;
- az információs tevékenység (ezen belül a tömegkommunikáció társadalmi és gazdasági szerepének növekedése);
- a tudományok interdiszciplináris fejlődése, a társadalomtudományok növekvő jelentősége.

Gvisiani professzor felhívta a figyelmet arra, hogy a TTF irányításánál a tudományt, a technikát és a termelést egységben kell kialakítani, fejlődésük belső logikája szerint. A TTF a szocializmusban nem öncélú. A szocialista tulajdon lehetővé teszi a népgazdaság tervszerű irányítását, a társadalmi termelés dinamikus és arányos fejlesztését, a dolgozók aktív részvételét a gazdaság szervezésében és az irányításban. Mindez korlátlan lehetőségeket teremt a TTF előnyeinek maximális kihasználásához, a személyiség fejlesztéséhez, a szocialista életmód kiteljesedéséhez – fejezte be előadását P.M. Gvisiani.

H. Nick az NDK tudományos-technikai forradalmának és a jelenlegi gazdaságirányítás feladatainak összekapcsolásáról tartott előadást. Abból indult ki, hogy a tudományos-technikai újítások reális gazdasági hatása nemcsak lényegi tartalmuktól függ. A termelésbe való bevezetés, illetve a piacon való megjelenés időpontja egyre növekvő mértékben befolyásolja az új technika hatékonyságát.

⁷Wirtschaftswissenschaft, 1978. 4. sz. 385–487. oldal.

A gazdasági-társadalmi élet minden területén növekvő teljesítménykövetelményeket kell támasztani nemcsak a termelésben, hanem a szociálpolitikai programokban is – hangsúlyozta H. Nick.

A szociálpolitikai programok (lakásépítés, fogyasztási cikkek termelése, szolgáltatások fejlesztése, környezetvédelem stb.) megvalósításának előfeltétele a termelékenység növelése, az élők munkával való takarékoskodás, az állóeszköz-kihasználás fokozása. Különösen fontosnak tartotta a TTF revolúciós és evolúciós tényezőinek hatékony összekapcsolását, az újítások racionális kihasználásának biztosítását, a szellemi és anyagi erőforrások minőségi fejlesztését, a szocialista termelési viszonyok tökéletesítését.

A tudomány-technika-termelés ciklus alapproblémája a tudományos műszaki tevékenység intenzitásának növelése. 1965 óta az NDK nemzeti jövedelméből a műszaki fejlesztésre jutó ráfordítás 2,2%-ról 4,2%-ra növekedett. Nyilvánvaló, hogy az elkövetkező évtizedben ezt a részesedést már nem lehet megduplázni, ugyanakkor a tudományos-műszaki tevékenység eredményességének követelményei még gyorsabban növekednek, mint a múltban. Bár nehéz pontosan megítélni – mondotta H. Nick – de az elmúlt évtizedben az NDK-ban az eredmények lassabban növekedtek, mint a ráfordítások. Ezért a cél csak az lehet, hogy az eredmények gyorsabban növekedjenek, mint a tudományos potenciál. Ennek eléréséhez sok feladatot kell megoldani, így például:

- a tudomány és a műszaki kutatás elé magasszintű feladatokat kell állítani és meg kell követelni, hogy már a feladat kitűzése is célirányos legyen;
- meg kell alapozni, hogy a kitűzött feladatok megfeleljenek a termelés jövőbeli követelményeinek és az eddiginél jobban legyenek szinkronban a források tervezésével;
- következetesebben kell fejleszteni azokat a tényezőket, amelyek pozitívan befolyásolják a kreativitás erősödését, újítások letrejöttét;
- törekedni kell a tudomány-technika-termelés ciklus elemeinek megfelelő arányaira.

A tudományos-technikai haladás eredményeinek beiktatása a termelés folyamatába komoly problémákat vet fel. Az előadó hangsúlyozta, hogy a TTF céltudatos megvalósítása és a termelés racionalizálása egymást szolgálja. Számos ellentmondásnak az az oka, hogy az új eszközöket és tapasztalatokat nehezen vagy egyáltalán nem lehet bevezetni a meglévő vállalatoknál. Ennek kiküszöbölése érdekében össze kell kapcsolni az evolúciós és revolúciós változásokat.

H. Nick véleménye szerint a TTF gazdasági hatékonyságának kiaknázásához elkerülhetetlen a termelési struktúra tervszerű alakítása. A TTF meggyorsítása a népgazdaság alapstruktúrájának stabilitását és ugyanakkor a mikrostruktúra nagymértékű rugalmasságát követeli. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a termelési és export kapcsolatok stabilitása is rendkívül fontos a TTF számára.

L. M. Gatovszki előadásában a TTF irányításának gazdasági kérdéseivel foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a TTF komplex irányítása az eredményesség egyik legfontosabb biztosítója.

A TTF komplex irányítását a Szovjetunióban több területen is javítani kell. Ennek érdekében

- a „tudomány – technikai fejlődés – új technika előállítása – új technika alkalmazása a termelésben és a nem produktív szférában” ciklus minden elemét egységesen kell irányítani, a demokratikus centralizmus alapján;

- nagyobb összhangot kell biztosítani a TTF irányításában, a tervezésben, az ösztönzésben és a szervezeti struktúrában;
- a TTF tervmutatóinak rendszerét egységesíteni kell.

L. M. Gatovszki kifejtette, hogy az alap és alkalmazott kutatás megfelelő kapcsolódásának biztosítása a TTF komplex irányításának elsőrendű fontosságú feladata. Ez akkor érhető el, ha az alapkutatások eredményeit rendszeresen realizálják az alkalmazott kutatással foglalkozó intézetekben, a kísérleti termékeknel, a népgazdaság minden ágában. Az új technika hatékonyságának mérésére egy mutatószám-rendszert javasolt, amely kifejezi a gazdasági hatékonyságot, az új termék műszaki paramétereit, a szociális tényezőket (munkafeltételek javulása, környezetvédelem). E mutatószámok nagy része ágazonként és termelési módokként idifferenciált figyelembevétel követel.

A továbbiakban foglalkozott az új technika bevezetésében való érdekeltiség fokozásának problémáival is. Tény ugyanis, hogy a népgazdaság számára hatékony technikák nagy része a vállalatoknál történő bevezetés idején nem bizonyul hatékonynak. Vannak olyan gyakorlati példák, melyek szerint az új technika még a 3. évben sem hozta az iparági átlagos nyereséget, holott a vállalat 9–10 éve gyártott termékei elérték azt. Az új technika munkaráfordításai az első három évben különösen magasak, előfordult, hogy kétszer, háromszor magasabbak voltak, mint a régi termékeké. Mindez hátráltatja az új technika üzembe vételét. Ezért Gatovszki professzor – a szükséges esetekben – a gazdasági mutatók módosítását tartja szükségesnek.

Gunnar Winkler „A TTF társadalmi vonatkozásai” címmel tartotta vitaindító előadását. Hangsúlyozta, hogy a tudományos-technikai forradalmon alapuló gazdasági növekedés a társadalom eddig soha nem látott mértékű változását hozta magával. Megváltozott a munka társadalmi jellege, tartalma és ezzel nőtt a lehetőség a szellemi és fizikai, kézi és gépi, szak- és betanított, egyszerű és bonyolult, monoton és változatos, falusi és városi, egészségre ártalmas és normális feltételek között végzett munka közötti különbségek csökkentésére.

Kiemelte, hogy a gazdaság- és társadalompolitika egységének következetes megvalósítása nemcsak állandóan növekvő anyagi és kulturális életszínvonalat biztosít, hanem társadalmi energiákat is felszabadít. Befejezésül hangsúlyozta, hogy a TTF és a társadalmi haladás közötti szerves kapcsolatot a szocialista országokban a tervszerűség és előrelátás jellemzi, s így nincs szükség a tudományos-technikai haladás társadalmi következményeinek utólagos korrekciójára, mint a kapitalizmusban. A szocializmusban nincs antagonisztikus ellentmondás a gazdasági és a társadalmi hatékonyság között. A gazdasági hatékonyság növekedése teremti meg a szociálpolitikai célok megvalósításának alapját.

A plenáris ülés után a konferencia négy szekcióban folytatta munkáját. Az *első szekció* a TTF meggyorsításának politikai-gazdasági problémáival, ennek a szocialista termelés további intenzifikálásában betöltött szerepével foglalkozott. A résztvevők kiindulásképpen leszögezték, hogy a TTF már megvalósult, s nem a távoli jövő problémája, segítségével teremtjük meg a kommunizmus anyagi-technikai bázisát. Hangsúlyozták, hogy a termelés intenzifikálásának fő forrása a TTF. A technika fejlesztésének lehetőségei minden országban behatárolhatók, ezért az a feladat, hogy helyesen válasz- szuk ki a fejlesztendő eszközöket, a prioritásokat tudományosan is alátámasszuk.

Az intenzifikálás következetes végrehajtásában alapvetőnek tartják, hogy a racionalizálás és a rekonstrukció nagyobb súlyt kapjon az új beruházásokkal szemben. A résztvevők azt is hangsúlyozták, hogy az elöregedett gépek, berendezések termelésből való kivonása nem kisebb jelentőségű, mint az újak beállítása. Lényeges feladat a beruházási tevékenység intenzifikálása, a kivitelezési idő csökkentése, a beruházások minőségének javítása.

A vita egyik központi problémája volt a technológia szerepe. A technológiától függ, hogy mennyi élők munkát lehet megtakarítani, mennyire lehet megkönnyíteni és érdekessé tenni azt. A termékek előállításának fejlesztése elszakíthatatlan a tudományos munkaszervezéstől, a munkakörülményektől és a munkaeszközöktől.

A szekció foglalkozott a KGST országok gazdasági és tudományos együttműködési lehetőségeinek kibővítésével, a szocialista nemzetközi munkamegosztás előnyeinek jobb kihasználásával. Ehhez elsősorban a tudományos-technikai potenciál erősebb koncentrációját, a szabványosítás fokozott elterjesztését látták szükségesnek.

A *második szekció* a TTF gazdasági és társadalmi hatásának egységével, a szocialista életmód fejlesztésével, a munka tartalmával, a szabadidő jobb kihasználásával foglalkozott. A résztvevők hangsúlyozták, hogy a TTF gazdasági és társadalmi hatását nem lehet két egymástól független kategóriaként kezelni. Egységüknek több bizonyítéka is van. Minél magasabb az új technika hatékonysága, annál szélesebb a szociális problémák megoldásához rendelkezésre álló anyagi alap, az életszínvonal növelési lehetősége. A munkások életszínvonala ugyanakkor hat munkájuk teljesítményére.

A hozzászólók felvetették, hogy a TTF hatékonyságának fokozásához a társadalom erejét jobban lehetne mozgósítani. Mindig tudatosítani kell az új technikával elérendő célt, törekedni kell a szakképzettség és a munka megfelelésére.

A *harmadik szekció* „Az intenzifikálás és a TTF az iparban és a mezőgazdaságban” címet viselte. A vitában résztvevők elsősorban a vállalatok és egyesületek vezetőinek felelősségét hangsúlyozták az intenzifikálás eszközeinek hatékony felhasználásában. Az NDK-ban az intenzifikálás eszközei közül különösen a koncentráció, a specializáció, a beruházások, és a munkások szakképzettségi színvonalának emelését tűzték ki célul.

Több előadó is kifejtette, hogy a TTF feladatainak megvalósítása gondos előkészítést kíván. Pontosán meg kell határozni a célokat, a megvalósítás időigényét és előfeltételeit. Igen gyakran az időtényező döntő jelentőségű. Így már a döntés előkészítésnél figyelembe kell venni, hogy a világszínvonal dinamikusan változik, s az újítások eredményessége szoros összefüggésben van megvalósításuk gyorsaságával. Ebből a szempontból a kivitelezési időt a teljesítmény tényezők között kell számon tartani. Meg kell vizsgálni a rendelkezésre álló hasonló hazai és külföldi újításokat és az erőforrások nagyfokú koncentrációját kell megvalósítani.

A kutatás-fejlesztés az utóbbi időben főként a vállalatok között – nemzetközi kooperáció formájában – valósult meg. Ez a jelenség erősebben figyelhető meg az ipar „tudományigényesebb” ágazataiban (elektronika, elektrotechnika, vegyipar stb.) de a népgazdaság más ágaiban is fellelhető.

Igen jó kezdeményezés, hogy az NDK vegyiparában a kutató kollektívák „fejlesztési garanciát” vállalnak. A fejlesztési garancia azt jelenti, hogy a kutatói kollektíva minden tagja, a lakatos, a laboráns, a vegyész-mérnök, a közgazdász egyaránt felelősséget vállal a kifejlesztett termék vagy folyamat eredményességéért.

A garancia kiterjed

- a beruházás előkészítéséhez nyújtott információk helyességére,
- a teljesítmény-paraméterek realizálhatóságára,
- a termék minőségére,
- a védelmi berendezésekre.

Több résztvevő felhívta a figyelmet a meglévő berendezések jobb kihasználására és ehhez eszközként a folyamatelemzést ajánlotta. A folyamatelemzés hasznosságát gyakorlati példákkal támasztották alá. A híres Leuna Werke-ben pl. a metylamin előállításának folyamatelemzése után az anyagfelhasználást 5%-kal; az energiafelhasználást 50%-kal sikerült csökkenteni, a termelékenységet 40%-kal növelték. Mindehhez 1,5 millió Márka értékű beruházásra volt szükség, de ha a fenti eredményeket új beruházással kívánták volna elérni, 20 millió márkára lett volna szükség.

A *negyedik szekció* a TTF irányításának, tervezésének és gazdasági ösztönzésének alapkérdéseivel, a tudomány és technika komplex tervezésének tökéletesítésével foglalkozott.

A tanácskozás szovjet résztvevői beszámoltak arról, hogy a tudomány és technika terve országukban több résztvevőtől tevődik össze. A távlati prognózisok tartalmazzák pl. a fontosabb műszaki problémák megoldásának, az új gépek, berendezések és technológiai folyamatok termelésbe való átültetésének munkaprogramját; a szovjet licencek és új termékek eladásának valamint ezek népgazdasági hasznosításának tervét; a fontosabb termékek állami szabványosításának tervét; a tudományos munkaszervezés bevezetésének tervét; a termelés és a termékek műszaki-gazdasági színvonalának fő mutatóit, a tudományos szakemberek képzését.

A tudományos technikai haladás mértékének megítéléséhez a szovjet tudósok négy kritériumcsoportot javasoltak:

- a gépek, berendezések műszaki színvonala, beleértve kapacitásukat és kihasználtságukat is;
- a termékek előállításának módja;
- az anyagigényesség színvonalának csökkentése;
- a munkatermelékenység növekedése.

Az NDK delegációjának képviselői abból indultak ki, hogy az új, vagy továbbfejlesztett termék, illetve technológia bevezetése a legtöbb esetben beruházások, állóalapok újatermelése útján valósul meg. A tervezés alapvető célja tehát csak az újatermelési folyamat hatékonyságának növelése lehet. Ennek elérése érdekében a tervet úgy kell összeállítani, hogy a tudományos technikai haladás elsősorban azokra a területekre koncentráljon, ahol a népgazdaság rövid- és hosszútávú szükségleteinek kvantitatív és kvalitatív fejlődési ütemét különösen fontos meggyorsítani. A tervezéssel szemben támasztott másik kiemelt követelmény a kutatás-fejlesztés megvalósítási időtartamának minimalizálása, az új technika következtében megváltozó arányok tervezése.

A tanácskozáson többen hangsúlyozták nemzetközi hosszútávú célprogramok kidolgozásának, a tervek egyes témákról témakomplexumokra való átállításának szükségességét. A szekció foglalkozott az új termékek árképzésével is. Megállapította, hogy a tudományos-technikai fejlődés irányítási rendszerében a tervszerű árak kettős szerepet játszanak; egyrészt az új technika és technológia mérőeszközei, másrészt aktívan befo-

lyásolják a technikai haladás ütemét és hatékonyságát. Az árak képzésénél azt az alapelvet kell szem előtt tartani, hogy az új technika legyen relatíve olcsó. Az új termék árának megállapításánál nemcsak az előállítási költségeket kell ismerni, hanem az alkalmazott technika hatékonyságát is össze kell hasonlítani a korábbi technika hatékonyságával.

A konferencia záró ülésén a bizottság kijelölte a következő konferencia három fő témacsoportját: 1) a TTF komplexitása a szocializmusban, a TTF irányítási rendszerének tökéletesítése; az új technika hozzájárulása a termelékenység növeléséhez. 2) a műszaki politika alakítása; olyan normarendszerek kidolgozása, amelyek a termelés műszaki színvonalának objektív értékelését és világszínvonallal való összehasonlítását szolgálják; az ágazat és területi fejlődés arányosságának biztosítása. 3) a szociál- és gazdaságpolitika céljainak és feladatainak dialektikus kapcsolata; a TTF hatásainak elemzése a társadalmi élet különböző szféráiban.

Ványai Péterné

A MŰSZAKI POTENCIÁL JOBB HASZNOSÍTÁSA⁸

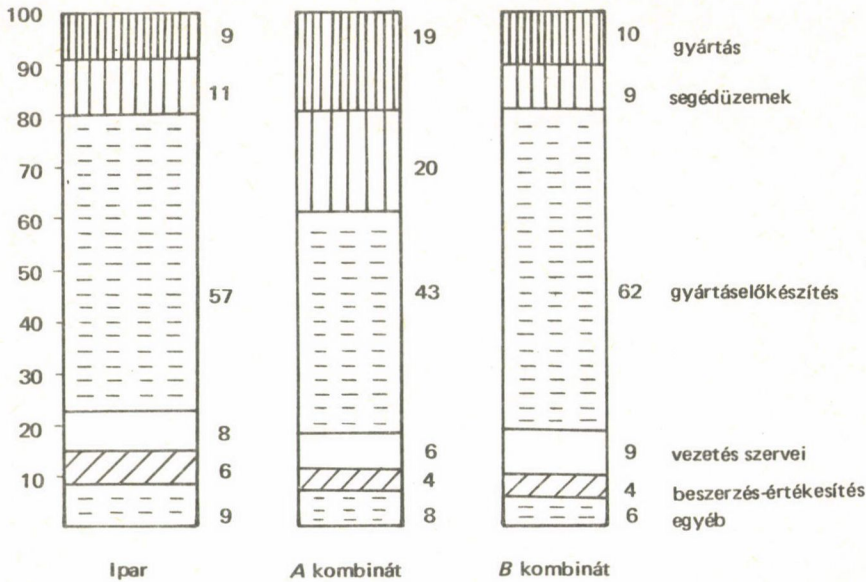
Az NDK szocialista ipari szektorában foglalkoztatottak 8%-a – 400.000 fő – műszaki szakember és arányuk 1990-ben meg fogja haladni a 10%-ot. E réteg jelentős létszáma, de különösen kiemelkedő felelőssége és szerepe a tudományos-technikai haladásban fokozott jelentőségűvé teszi leghatékonyabb foglalkoztatásuk módjainak keresését és érvényesítését.

Az alábbiakban összefoglalt tapasztalatok és következtetések a fémfeldolgozó- és építőiparban dolgozó mintegy 40.000 műszaki⁹ munkájának elemzésén alapulnak. Az elemzés két kérdést vizsgált: 1) a külső tevékenységi struktúrát, vagyis a műszakiak szervezet és tevékenység szerinti megoszlását a vállalatokon belül, és 2) a belső tevékenységi struktúrát, azaz az egyes műszakiak munkájának, munkahelyének racionális kialakítását és megszervezését.¹⁰

⁸W. Draeger és H. Stark a Sozialistische Arbeitswissenschaft 1978. 2. számában megjelent cikke alapján.

⁹Az NDK terminológia szerint gyűjtőnéven: Ingenieur (Hochschul- und Fachschulingenieure)

¹⁰Az utóbbi kérdéssel az Ipargazdasági Szemle 1976. 1. számában „A műszaki munka megszervezése” c. cikk foglalkozott részletesebben, Trutovszkij szovjet szerző nyomán.

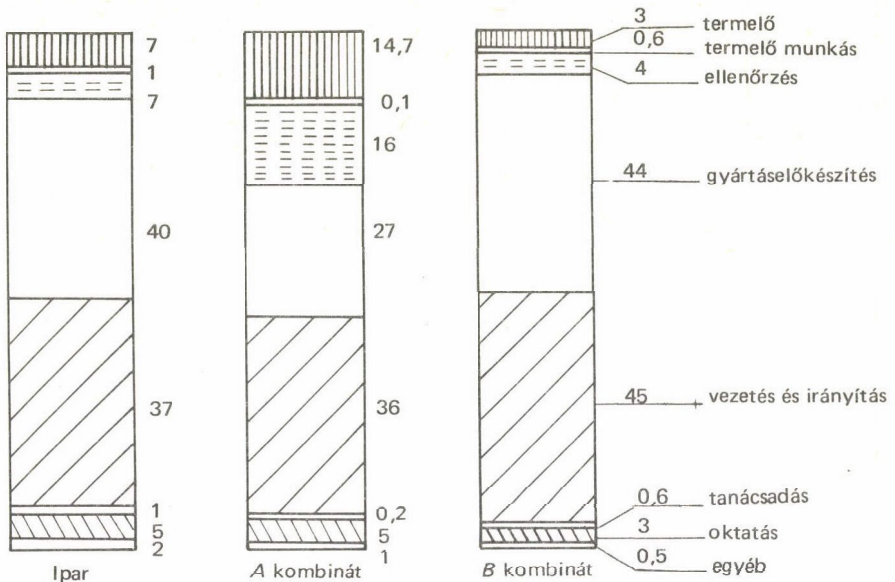
1. sz. ábra

A műszakiak megoszlása a vállalati szervezetben
(az összes műszaki százalékában)

Az 1. sz. ábra baloldali oszlopa szerint a külső tevékenységi struktúra elemzéséből („hol dolgoznak a műszakiak a vállalaton belül”) kitűnik, hogy a műszakiak túlnyomó hányada a gyártáselőkészítő szervekben tevékenykedik; az összes műszakiak további ötöde a gyártás fő- és segédüzemeiben – elsősorban nagyberendezések végszerelésén – ellenőrzési, továbbá karbantartási és közvetlen vezetési feladatokat lát el. Kevesebb, mint negyedrészüik dolgozik a vezetés szerveiben, a beszerzési és értékesítő részlegekben.

A külső tevékenységi struktúra foglalkozási csoportok szerinti megoszlása lényegében arra ad választ, hogy *mít csinálnak* a műszakiak (2. sz. ábra, baloldali oszlop). Ebből megállapítható, hogy az összes műszakiak 40%-a a gyártáselőkészítéssel foglalkozik és kb. azonos a vezetők-irányítók aránya; 8%-uk végez közvetlen termelő, s ugyanennyi általános ellenőrzési, tanácsadói tevékenységet.

Az ipari átlagon belül a különböző vállalatoknál igen jelentős szóródás mutatkozik, a műszakiak szervezet és tevékenység szerinti megoszlásában egyaránt. Az 1. és 2. ábra oszlopdiagramjai példaképpen két, messzemenően összehasonlítható, anyagigényes gépipari terméket sorozatban előállító, azonos arányban exportra termelő és az alkalmazottak hasonló kvalifikációs struktúrájával rendelkező kombinát megfelelő adatait szemléltetik. A strukturális hasonlóság ellenére is igen nagyfokúak az eltérések a műszakiak foglalkoztatásában. Az első összehasonlítások arra mutattak, hogy az eltérés oka nem elsősorban a besorolás különbözősége, hanem a műszakiak munkájának vállalatoként eltérő hatékonysága. A tevékenység szerinti megoszlás (2. ábra) például azt

2. sz. ábra

A műszakiak megoszlása tevékenységük jellege szerint
(az összes műszakiak százalékában)

mutatja, hogy az *A* kombinátban ötször annyi műszaki végez termelőmunkát, mint a *B* kombinátban. Ugyanitt az ellenőrző-tanácsadó munkát végzők aránya is lényegesen magasabb, míg jelentősen kisebb a gyártáselőkészítő műszakiak száma. Az *A* kombinát kiemelkedően stabil, termelékeny vállalat, ahol a műszaki szakembereket elsősorban a közvetlen termelőmunkába és a gyártással kapcsolatos tanácsadásba vonják be.

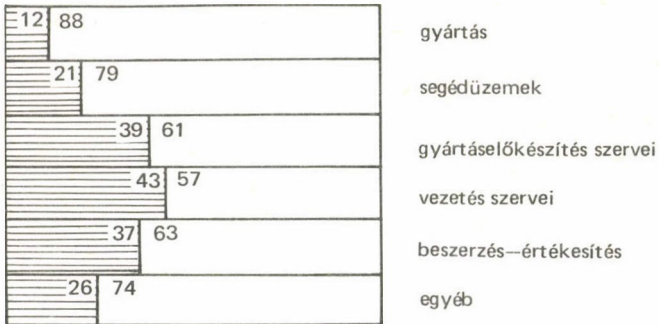
Az NDK-ban a főiskolát és a középfokú szakiskolát végzett műszakiak aránya 34 : 66. A két csoport vállalatban belüli szervezeti elhelyezkedés, illetve foglalkozási kör szerinti megoszlását a 3. sz. ábra szemlélteti. A tapasztalatok arra mutatnak, hogy ebben a vonatkozásban még sokkal nagyobbak a vállalatok közötti szóródások, mint a két előbb vizsgált összefüggésben.

A műszakiak belső tevékenységi struktúrájának, azaz a munkanap tevékenység-típusok szerinti megoszlásának vizsgálatát 500 műszaki 4 héten át elvégzett, úgynevezett önmunkanap-felvétele alapján értékelték. A felvétel szerint a munkaidő megoszlása:

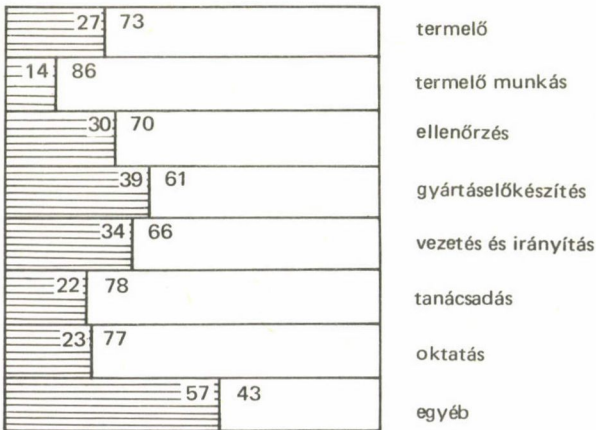
- előkészítő jellegű tevékenységek (pl. az irodalom tanulmányozása, a tennivalók megtervezése és szervezése) 19,8%
- főtevékenység (pl. az információk elemzése, megoldási mód keresése, megvitatása, döntés és ellenőrzés) 53,9%
- segéd- és melléktevékenységek (továbbképzés, előadói tevékenység, társadalmi munka stb.) 13,6%
- veszteség- és kieső idők 12,7%

Az időmegoszlás normatív adatok hiányában fenntartással értékelhető, azonban figyelembe kell venni, hogy a főtevékenységben is számos, valójában oda nem tartozó

3. sz. ábra
A főiskolai és szakiskolai végzettségű műszakiak megoszlása (%)
Megoszlás a vállalati szervezet szerint

Megoszlás a tevékenység jellege szerint

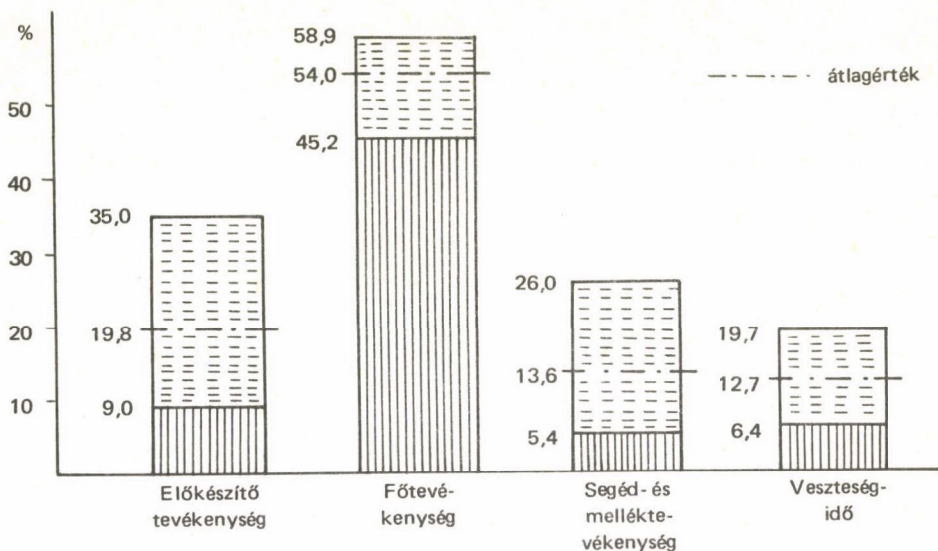

felsőfokú képzettségű műszaki

középfokú képzettségű műszaki

elem van. Magában foglal ugyanis másolási, leírási és hasonló, nem műszaki ismeretigényű munkákat is. A munka megszervezésének színvonalától függően a struktúrában is rendkívül széles sávú a vállalatok között a szóródás. Ezt szemlélteti a 4. sz. ábra.

4. sz. ábra
A műszakiak munkaidejének megoszlása
(vállalati átlagok és szélső értékek)

Az elemzés alapján megállapítható, hogy a műszakiak külső tevékenységi struktúrájának javításában igen jelentős tartalékok vannak, amelyek kiaknázása hozzájárulhat a teljes rendelkezésre álló műszaki potenciál szervezettebb, hatékonyabb foglalkoztatásához, a munkások és a műszakiak közötti együttműködés fejlesztéséhez. A belső tevékenységi struktúra fejlesztése pedig közvetlenül fokozza az adott műszaki kapacitás kihasználását.

P. Gy.

A BELGIUMI IPARPOLITIKA ÚJ IRÁNYZATA

A belga parlament 1978. február 28-án törvényt fogadott el az iparpolitika új alapokra helyezéséről.¹¹ A dokumentum bevezetőben a belga gazdaság közelmúltbeli fejlődését és jelen helyzetét elemzi. Kiemeli, hogy az ipar fejlődését globális eszközökkel segítő eddigi iparpolitika sok tekintetben nem hozott megfelelő eredményeket: konzerválta az ipar szerkezetét, nem segítette megfelelően a válság fényében sebezhetőnek bizonyult ágazatok továbbélését, s nem nyújt hatékony lehetőségeket a strukturális megújulásra, a válság leküzdésére. A dokumentum további (túlnyomó) része az iparpoliti-

¹¹Communication du Gouvernement concernant „Une nouvelle politique industrielle”. Chambre des Représentants, session 1977–78. 22 février 1978. 301 (1977–1978). 67. oldal.

kában a jövőben alkalmazásra kerülő elveket és módszereket rögzíti. Ezeknek újszerűséget az állami beavatkozások súlyát növelő intézkedések biztosítanak. A jövőben az állami szervek a progresszívnek minősített termékcsoportok, fejlesztési programok és vállalatok kiemelt – és tervszerű – támogatásával is segítik majd az iparszerkezet kívánatos átalakulását. Belgiumban a gazdaságvezetés eddig nem alkalmazta, sőt kifejezetten károsnak tartotta a piaci mechanizmusba való beavatkozás hasonló szelektív módszereit. A részletes elemzés és indoklás után a dokumentum záró fejezete összefoglalja a fontosabb intézkedéseket, a továbbiakban erről adunk bővebb ismertetést.

A következő évekre a teljes és az optimális foglalkoztatottság lesz a belga kormány elsődleges célja. Az iparpolitika ennek elérését segíti, lehetővé teszi a gazdasági és ipari struktúra megújítását, a nemzetközi munkamegosztásban bekövetkezett változások figyelembevételével. Fontosságára utal, hogy 1974 és 1976 között Belgiumban több, mint 100 ezer ipari munkahely szűnt meg és a foglalkoztatás ennek hatására tovább csökkent a szolgáltatások terén is. A jövőbeli prosperitás alapvetően az ipari növekedéstől függ; az ipari szektor erősítése döntő feltétele annak hogy a foglalkoztatottság a tercier és kvaterner szektorokban is fejlődjön.

Az iparpolitikát a munkanélküliség elleni küzdelemben más eszközökkel párhuzamosan fogják alkalmazni, s a konjunktúrapolitika (az össz-kereslet színvonalának a szabályozása) szintén megőrzi jelentőségét. Az új iparpolitika komplexitása a törvény állásfoglalása értelmében megköveteli a végrehajtás tervszerűségét. Ez az ötéves tervek és a Tervhivatal jövőbeli nagy jelentőségére utal.

A tervezett intézkedések változást tételeznek fel mind a magán-, mind az állami szektor gondolkodásában. A nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel a magánszektornak is bizonyítania kell rátermettségét, ipari alkotóképességét és kellő mérlegeléssel kockázatot is kell vállalnia. Az állami szervezeteknek viszont képeseknek kell lenniük arra, hogy szerződéses támogatást biztosítsanak az új tevékenységek fejlesztéséhez és részt vegyenek a tőkekockázatban. E szervezeteknek az eddiginél *aktívabb* szerepet kell játszaniuk az iparban. Feladataik teljesítéséhez meg kell teremteniük a megfelelő műszaki és management szakértelemmel rendelkező szellemi bázist.

Az új iparpolitika fő vonalainak kialakításánál számot vetettek Belgium előnyeivel:

- az ország földrajzi helyzetével;
- a szállítási és ipari infrastruktúra magas színvonalával;
- a munkások viszonylag magas szakképzettségével és az egyetemet végzett specialisták nagy számával;
- az élőmunka magas termelékenységével;
- a szomszédos országokkal való intenzív kereskedelemmel;

és hátrányaival:

- a kis belső piaccal,
- a tudományos, technikai és pénzügyi eszközök relatív korlátozottságával,
- az energetikai és ipari nyersanyagok hiányával (az igen drágán kitermelhető szén kivételével),
- egyes hagyományos szektorok előregedettségével,
- a belga multinacionális cégek csekély számával,
- a félkésztermékek területére való specializálódással.

A vázolt hátrányokat némileg kompenzálja egyrészt a külföldi beruházások hozzájárulása a gazdasági növekedéshez, amely azonban a külföldtől való függőséget is erősíti, másrészt az a tény, hogy Belgium tagja az Európai Gazdasági Közösségnek, s így lehetősége van piaci kiszélesítésére.

Az iparpolitika *fő célkitűzése* a hagyományos ágazatokban: a nemzetközi munkamegosztásban bekövetkezett változásoknak megfelelő modernizálás és struktúraváltás; specializációs és diverzifikációs stratégia a magas feldolgozottságú termékek felé; a külföldi döntési központoktól való függés csökkentése, annak figyelembevételével, hogy a külföldi beruházásoknak fontos kedvező hatásai is vannak. További lényeges célok: a technológiai transzfer rendszeres támogatása, a piacok kiszélesítése, a vállalati méretek európai, sőt világszintre történő növelése, a holdingtársaságok belső összhangjának a javítása, a szomszédos ipari országokkal való ipari összhang fejlesztése (különösen az alvállalkozói szerződések terén), kooperáció a többi iparilag fejlett országgal, az ipari (különösen a vállalati) alkalmazott kutatások fejlesztése és átszervezése.

A kitűzött célok realizálása nemcsak technikai, pénzügyi és kereskedelmi téren kíván erőfeszítéseket. Az új iparpolitika megköveteli:

- a tudományos kutatás intenzifikálását és átszervezését,
- valamennyi termelési tényező termelékenységének a növelését,
- a bérköltségek csökkentését, összekötve a munkafeltételek javításával és a vásárlóerő védelmével,
- az önfinanszírozás fejlesztését.

A dokumentum szerint a nemzetközi konkurrencia élesedése idején az *általános iparpolitikának* a vállalati versenyképesség növelésére kell irányulnia. Ez a vállalati jövedelmezőség javításának támogatásával valósítható meg. Figyelembe kell venni, hogy a jövedelmezőséget nagyszámú tényező befolyásolja, így a termelés technológiai folyamatai, a vállalati alkotóképesség, a saját és kölcsönvett alapok aránya, az amortizációs politika, a munka termelékenysége és a bérszínvonal, a nyersanyagok és az energia árának a változása, a vezetési színvonal stb.

Az általános iparpolitikának hozzá kell járulni az ipari struktúra olyan változásához, amely a magas hozzáadott értéket termelő ágazatok arányát növeli. Ez természetesen nem jelenti a hagyományos ágazatok elhanyagolását, különösen nem, ha ezek versenyképesek. Az általános iparpolitikának lehetővé kell tennie továbbá, hogy az állami szervek erőteljesebben támogassák a nem anyagi beruházásokat, a kutatás-fejlesztést. Törekedni kell arra is, hogy megosszák a tőkeockázatot és támogassák az önfinanszírozást.

A hagyományos szektorok *újjaalakításának politikája* a szektorális politika lényeges része. E politikának hármas célja van: a versenyképesség növelése racionalizáció és marketing útján, a termékskálán belül az értékesebb termékek részarányának a növelése, átképzési intézkedések kidolgozása racionalizáció és a tevékenységek diverzifikációja esetén. Az iparpolitika végrehajtásába be kívánják illeszteni a regionális szervezetek tevékenységét is. Egyes regionális szervek jelenleg voluntarista tervek készítenek körzetük fejlesztésére.

A feladatok megvalósításában – az általános és a szektorális iparpolitikával párhuzamosan – hangsúlyozott szerepet fognak biztosítani a *szűkebb alágazatok* szerinti, az üzleti lehetőségek szintjén szelektív iparpolitikának. A meglévő tevékenységek diverzifikációjára, és a specializáció támogatására törekvő iparpolitikának ugyanis mindenkor

a piaci adottságokból kell kiindulnia, s pontosan körül kell határolnia a preferálandó területeket. A preferenciákat minden esetben rögzíteni fogják a tervben.

Az előzőekben mondott szelektív iparpolitikának szerves részét képezi a „növekedési pólusokat”, „diverzifikációs magokat”, „ellenállási pontokat” jelentő *vállalatok* és *fejlesztések* kiemelt támogatása is. A vázoltak alkalmazását a belga törvények engedik, azonban – a szerződéses tervezéshez kapcsoltn – ezen eszközöknek az eddiginél nagyobb szerepet kívánnak adni.

Azok az ipari ágazatok, alágazatok stb. amelyeknek a jövőben prioritást kell biztosítani, még nincsenek meghatározva. Ezért széles körű program indul a *kereskedelmi lehetőségek* felkutatására. Ez a program nemcsak azokat az új tevékenységeket kutatja, amelyek Belgiumban honosíthatók, de vizsgálja a már folyamatban lévő fejlesztési tervek életképességét is. A vizsgálatokat a belga iparvezetés széles körű részvételével bonyolítják le. A vizsgálati eredmények fejlesztési programok útján kerülnek hasznosításra; e fejlesztési programokat részben a magánszektor, részben az állami szektor vagy közös vállalkozások fogják realizálni. A realizálás módját szerződésileg szabályozzák. Különös figyelmet fognak szentelni azoknak a gyártási ágaknak, amelyek vagy kollektív szükségletek kielégítésére termelnek, vagy az új ipari tevékenységek bázisául szolgálhatnak (ökológiai szektor, közlekedés, pedagógiai szektor, orvosi infrastruktúra, lakások, energiatakarékosság stb.).

A kutatások támogatása a jövőben integrált rendszerű lesz; a kutatás fázisától az ipari bevezetésig és a termékek értékesítési rendszerének a kialakításáig biztosít majd segítséget. A nukleáris kutatások részarányát erősen csökkenteni fogják. A belga kutatási kapacitások a tervezés és koordináció hiánya miatt jelenleg nincsenek kihasználva. Ezért a meglévő szervezeteket egységes kutatási politika kereteibe fogják beilleszteni, amelyben rögzíteni fogják a prioritásokat, nem tévesztve szem elől az új piacok megszerzésének és a meglévő piacok megtartásának kutatási szempontjait. A dotált, illetve államilag finanszírozott kutatások ipari hasznosítását rendszeresen ellenőrzik. Megszervezik az egyetemi kutatómunka eredményeinek az értékesítését. Növelni fogják a kis- és középvállalatok részarányát a kutatás-fejlesztési támogatásokban.

Az iparpolitikában figyelembe kívánják venni a belga ipar kedvező földrajzi helyzetéből adódó azon előnyét, hogy vonzza a *külföldi beruházásokat*, s részt vesz a nemzetközi munkamegosztásban. Az SNI (a nemzeti beruházási társaság) és más speciális ügynökségek révén szorgalmazni fogják azonban, hogy a külföldi beruházók elsősorban középvállalatok legyenek. Az SNI külföldi vállalatokban való részvétellel is foglalkozik majd, hogy ily módon is erősítse a nemzeti ipar potenciálját és segítse az új piacokra való behatolást.

A technológiai transzfer támogatása érdekében tudományos-műszaki attasékat küldenek a fejlett ipari országok követségeire; továbbá intézményi oldalról is segítik a műszaki információk gyűjtését és a transzfer-szerződések előkészítését és megkötését.

A belga ipar exportjának kétharmada a szomszédos országokba irányul. Az ezen országokkal való kapcsolatok harmonizálása és a nagy országokkal való együttműködés mellett segíteni kívánják az Észak és Dél közötti fejlődés kiegyenlítését, az új nemzetközi munkamegosztás kialakítását. A munkamegosztásban a fejlett államoknak kellene szállítani az általános infrastruktúrát (szállítás, energia, lakás, nevelés, szakmai képzés) és biztosítaniuk kellene az iparfejlesztés szakértői támogatását (ingéniérie). E koncep-

ciónak megfelelően, az illetékes belga szervek a magánszektorokkal együttműködve részletesen felméri majd, hogy milyen kereslet várható a fejlődő országokban az infrastrukturális berendezések és felszerelések szállítását illetően, mennyiben tud a belga ipar megfelelni ezeknek az igényeknek.

Állásfoglalásuk szerint a fejlődő országokban Belgiumnak nagyobb piaci részesedést kellene kiharcolnia az ipari berendezések és felszerelések gyártása és szállítása terén (jelenleg 16%), egyidejűleg garantálnia kellene a belga importot az ezen országokból származó iparcikkekéből. Emellett a kormánynak a többi iparilag fejlett orszáéhoz hasonló támogatási programot is ki kellene dolgoznia a szegény országok fejlesztésére.

A kelet-nyugati kereskedelmet illetően kívánatosnak ítélik, hogy a Közös Piaci országok kidolgozzák a hitelezés általános feltételeit, amelyet azután valamennyien alkalmaznak. Szükségesnek tartják továbbá, hogy Belgium tisztázza a kompenzáció rendszerével kapcsolatos politikáját, más szóval: hogy több nyersanyagot vásároljon ezektől az országoktól.

A dokumentum kiemeli, hogy az állami szervek jelenleg nem rendelkeznek megfelelő *technikai „infrastrukturával”* (személyzettel) még azoknak a tervezeteknek a támogatásánál és ellenőrzésénél sem, ahol milliárdokkal érdekeltek. Mivel a sikeres iparpolitika kidolgozásához és realizálásához az állami szerveknek megfelelő szakember-bázisra van szüksége műszaki és management téren egyaránt; e hiányosságokat a legrövidebb időn belül fel kívánják számolni. Az ipari alkalmazott kutatás és fejlesztés kutatóbázisát többéves program keretében kívánják átszervezni. Az iparpolitikában a COC-nak (az állami megrendeléseket koordináló bizottságnak) is aktív szerepet biztosítanak. Az állami beruházásokat többéves beruházási programok alapján fogják folytatni, ami lehetővé teszi az ipar számára, hogy a kívánt időben felkészüljön a megrendelések megpályázására és a későbbiekben elfogadására.

Az állami holdingoknak (SNI és SDR) is aktív szerepet kívánnak juttatni az iparpolitikában, egyrészt a meglévő vállalatokban való részvételük fokozása, másrészt az új vállalatok, társaságok születésének támogatása révén. Meg kívánják akadályozni, hogy a belga cégek teljesen külső ellenőrzés alá kerüljenk, mivel ez az ország ipari tevékenységének csökkenéséhez vezethet. Támogatni fogják a nemzeti ipar és a struktúra diverzifikációját: egyrészt részt vállalnak a tőkekövetésben, másrészt, ezirányban befolyásolják a vállalati stratégiákat. Azzal is erősíteni szándékoznak a belga ipar európai jelenlétét, hogy külföldi részvételt biztosítsanak specializált leányvállalatok révén; ez indirekt módon szintén hozzájárulhat a belga ipar tevékenységének diverzifikálásához. Segíteni kívánják a dinamikus vállalatok európai és világszintre történő növekedését.

Az iparpolitika (esetenként a fúziók és más együttműködési formák támogatása mellett) különös figyelmet fordít a *kis- és középvállalatokra*: e vállalatokat az ipari növekedés fontos bázisainak tekintik ugyanis gyakran igen dinamikusak, alkotóképesek és rugalmasabban tudnak ellenállni a válságnak. Speciális politikát látnak szükségesnek ahhoz, hogy megszüntessék a kis- és középvállalatok hátrányait. Ehhez – beillesztve az általános iparpolitikába – támogatást kell nyújtani a technika, a management és a szakképzés terén, továbbá a saját alapjaik növeléséhez; javítani kell a beruházási hitelszerzés feltételeit és az exportlehetőségeket; növelni kell a kis- és középvállalatok arányát az állami megrendelések elnyerésénél, támogatni kell az alvállalkozást, fokozni kell a kis- és középvállalatok esélyeit a kutatás-fejlesztési támogatások és a prototípus szubven-

ciók elnyerésénél; s elő kell segíteni, hogy bizonyos területeken (így a kutatás-fejlesztésben, piackutatásban, értékesítési-marketing tevékenységben) a kis- és középvállalatok csoportosulásokat hozzanak létre.

Az iparpolitika realizálásához nagyszámú *pénzügyi eszköz* is hozzájárul. Az eszközök közül a legfontosabbak: bizonyos osztalékok 5 évi adójának elengedése, egyes saját eszközökből finanszírozott beruházások tőke-premizálása, tetszőleges amortizációs mód alkalmazásának és a kiegészítő beruházásokra 110%-os amortizációnak az engedélyezése, bizonyos feltételek teljesítése esetén a többletérték-adó elengedése, a kiegészítő, munkahelyet teremtő új beruházások forgalmi adójának elengedése.

A program további pontjai között szerepel az iparstatisztikának – az iparpolitika igényeinek megfelelő – megreformálása, a szabványosítás fejlesztése, és több más intézkedés. A törvény a gazdasági minisztériumot bízza meg azzal, hogy az államigazgatás más szerveivel szoros együttműködésben, tervszerűen biztosítsa a kitzűött feladatok teljesítését.

dr. Papanek Gábor

A SVÉD IPAR KÖZÉPTÁVÚ KILÁTÁSAI¹²

A svéd kormány mellett működő Svéd Nemzeti Ipari Igazgatóság (National Swedish Industrial Board) egyik fő feladata, hogy megalapozza a kormány ipar- és energiapolitikával kapcsolatos döntéseit. Tevékenységében jelentős helyet foglal el a kutatómunka is, amelynek eredményeit tájékoztató jellegű kiadványokban rendszeresen nyilvánosságra hozzák. 1977-ben másodízben tették közzé a svéd ipar középtávú iparfejlesztési kilátásaival foglalkozó előrejelzésüket. Az évenként továbbvezetett előrejelzések fő célja, hogy megközelítő képet adjanak az ipar szerkezeti fejlődését befolyásoló főbb irányzatokról és tendenciákról.

Az 1982-ig terjedő időszakra vonatkozó előrejelzést 18 különböző kitermelő- és feldolgozóipari ágazatra készítették el. Bár figyelembe vették, hogy szoros kölcsönös összefüggések állnak fenn a különböző ipari ágazatok, valamint az ipar és a nemzetgazdaság más ágai között, az előrejelzéseket nem a nemzetgazdaság egészének követelményeiből – mint pl. a fizetési mérleg egyensúlyából, vagy a teljes foglalkoztatottság igényéből – vezették le. Az előrejelzések a fejlődés „spontán” irányzatairól nyújtanak képet; spontán olyan értelemben, hogy a különböző ágazati elemzések eredményei nem szükségszerűen konzisztensek az országos célkitűzéssel.

Az előrejelzéseket három különböző jellegű információs bázisra építették. Először az 1960–1976 közötti időszakra vonatkozó statisztikai adatokat dolgozták fel. Ezen kívül összegyűjtötték a különböző iparágak sajátos viszonyaira és irányzataira vonatkozó információkat. Végül pedig – egy 1977 tavaszán végzett felmérés alapján – a jövőre vonatkozó vállalkozói várakozásokat dolgozták fel.

¹²Swedish Industry-Medium Term Prospects. Uppsala, 1978. The National Swedish Industrial Board, 28 oldal.

A tanulmány messzemenően számol azzal a ténnyel, hogy az 1970-es évek ipari fejlődése számos tekintetben különbözik a hatvanas éveket jellemző növekedési viszonyoktól. A ciklikus visszaesés mellett az olajválság a külkereskedelmi szerkezet jelentős eltolódását is eredményezte; számos olajban szegény ország importjának csökkentésére törekedett, hogy képes legyen olajszükségletét finanszírozni. Jelentős változások indultak meg a nemzetközi munkamegosztás területén is. Számos gyengén fejlett ország haladást ért el az ipari termelés különböző területein. Ez a folyamat megszakította a kereskedelem liberalizálására irányuló korábbi tendenciák érvényesülését.

A Svéd Nemzeti Ipari Igazgatóság – anélkül, hogy a környező világ változó feltételeihez történő alkalmazkodás helyességét értékelné – arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetközi kereskedelem fenti tendenciái negatívan fogják befolyásolni a svéd ipar növekedését. Svédország ipari termelésének jelentős részét exportpiacokra szánják, és ezért különösképpen érzékeny az 1970-es évek első felében megfigyelhető változásokra.

Az 1960-as évek során a hozzáadott érték évi átlagos növekedése az iparban 6% volt. 1970 és 1976 között az évi növekedés már csupán 2,4%-ot tett ki. A növekedési ütem csökkenését részben az is magyarázza, hogy az utóbbi időszakban két súlyos recesszió is volt.

A hetvenes évek iparági szinten is alacsonyabb termelés-növekedési ütemeket hoztak. Három ágazat – az elektromos berendezések gyártása, a hajóépítés, és az egyéb feldolgozóipar – kivételnek tekinthető, ezeknél ugyanis a termelés növekedési üteme emelkedett.

A foglalkoztatottság (a ledolgozott órák alapján számítva) a hetvenes években gyorsabb ütemben csökkent, mint 1960–1969 között. Ennek ellenére – a jelentős állami támogatási programok eredményeként – Svédországban nem került sor olyan radikális elbocsátásokra, mint amelyekkel számos más országban találkozhattunk.

Az ipari fejlődés kilátásait elemezve a jövőre vonatkozó vállalkozó várakozásokról felmérést készítettek. E felmérés eredményei szerint a svéd vállalkozók összipari szinten a hozzáadott érték évi 3,7%-os növekedését, míg a foglalkoztatottság szerény – évi 1%-os – csökkenését várják 1976 és 1982 között.

A svéd ipar 18 ágazatára készített összefoglaló előrejelzés főbb eredményeit az 1. sz. táblázatban foglaljuk össze.

Az előrejelzés az iparban átlagosan a hozzáadott érték 3%-os növekedését várja. Ez jelentősen elmarad a 60-as évek növekedési ütemétől, de 0,5 százalékkal nagyobb, mint az 1970–1976-os időszakban. Véleményük szerint stagnálás elsősorban a bányászatban, a külföldi versenytől védett élelmiszeriparban, a textil- és ruházati iparban, a nyomdaiparban és könyvkiadásban, valamint a hajógyártásban várható.

Néhány iparágban – a vegyipar, a gumi- és műanyaggyártás, az elektromos berendezések gyártása és az egyéb feldolgozóipar területén – viszonylag magas növekedési ütemet jeleznek előre. Ez az előrejelzés a különböző iparágak között – a hetvenes években is tapasztalt – súlyponteltolódás folytatódását feltételezi. Az összes ledolgozott órák száma becslésük szerint évi átlagban 2,3%-kal csökken majd; jobban, tehát mint a hetvenes évek első felében.

Az Igazgatóság előrejelzése szerint az egy foglalkoztatottra jutó munkaórák száma évente 0,8%-kal, az ipari foglalkoztatottság 1982-ig összesen mintegy 85.000 fővel

**A Svéd Nemzeti Ipari Igazgatóság előrejelzése
az 1976–82 közötti időszakra**

I p a r á g	A hozzá- adott érték	A ledol- gozott munkaórák	Az egy munkaóra jutó hozzá- adott érték	A beru- házások átlagos szintje 1977–82 között (1976=100%)	Az 1977–82 évek közötti beruházások (millió svéd koronában, 1976-os árakon)
	évi átlagos változása 1976–82 között (%)				
Bányászat	1,2	– 3,3	4,5	74	3 200
Élelmiszeripar, beleértve a szesz- és dohányipart	0,5	– 2,5	3,0	112	6 000
Feldolgozó élelmiszer- ipar	3,0	– 2,0	5,0	142	2 500
Textil és ruházati ipar	– 2,5	– 7,5	5,0	59	1 300
Fa- és bútorigar	4,2	– 3,0	7,2	73	5 550
Papíripar	2,5	– 0,5	3,0	64	12 500
Nyomdaipar és könyv- kiadás	1,4	– 1,9	3,3	126	3 700
Vegyipar, olaj- és szén- feldolgozás	5,0	– 1,0	6,0	96	6 800
Gumi- és műanyagipar	5,0	– 1,5	6,5	98	1 600
Nem fémipari ásvány- feldolgozás	2,0	– 3,5	5,5	126	3 200
Vas- és fémkohászat	3,5	– 3,0	6,5	122	12 000
Vas- és fémipari termékek gyártása, gépek és beren- dezések nélkül	2,5	– 2,0	4,5	68	5 000
Nem elektromos gép- gyártás	3,8	– 1,2	5,0	82	7 000
Villamosgépgyártás	5,0	– 1,8	6,8	76	4 500
Közlekedési eszközök gyártása, hajógyártás nélkül	3,1	– 0,9	4,0	104	5 500
Hajógyártás	– 5,5	– 6,5	1,0	57	1 800
Egyéb ipar	4,0	0,0	4,0	91	400
Egyéb feldolgozóiparok	5,5	– 3,5	9,0	125	400
Ipar összesen	3,0	– 2,3	5,3	87	83 000

(8%-kal) fog csökkenni. A textil- és ruházati ipar mintegy 20.000, a hajógyártás pedig mintegy 10.000 foglalkoztatottját veszíti el. Az egy munkaóra jutó hozzáadott érték az előrejelzés szerint évente 5,3%-kal fog nőni, ez messze elmarad a termelékenység 1960-as években tapasztalt növekedési ütemétől.

A beruházások várható színvonaláról készített előrejelzés szerint a svéd ipar beruházási tevékenysége 1977–1982 évek közötti időszakban korlátozott mértékű lesz.

A termelés alacsony növekedési üteme, valamint az a körülmény, hogy az elmúlt években meglehetősen élénk volt a beruházási tevékenység, leszorítja a beruházási keresletet. Napjainkban a svéd ipar meglehetősen korszerű, magas műszaki színvonalú berendezésekkel rendelkezik, s ezek a konjunktúra fellendülése esetén a növekvő keresletet is képesek kielégíteni. Ugyanakkor azonban néhány ágazatban – pl. a vas- és acéliparban, valamint a fa- és papíriparban – a strukturális változások végrehajtása érdekében jelentős tőkeberuházásokra lesz szükség.

Végül, összehasonlítva az előzőekben vázolt adatokat az Igazgatóság múlt évi előrejelzésével, megállapítható, hogy a jelenlegi előrejelzések a legtöbb iparág esetében alacsonyabb növekedési ütemekre számítanak, mint a múlt évben készített előrejelzések. Amennyiben a múlt évi előrejelzéseket 1982-ig extrapoláljuk, megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi előrejelzések az 1982 évi termelést az elmúlt évinél 14%-kal kisebbnek, a foglalkoztatottságot viszont csak 4%-kal kisebbnek jelzik. Ez arra enged következtetni, hogy a kétféle előrejelzés közötti különbség elsősorban a munkatermelékenységre vonatkozó becslések eltéréseiből adódik; valamennyi iparágban alacsonyabb ütemű termelékenység-növekedésre számítanak, mint az elmúlt évben.

Sternthal János

TÖREKVÉS KÖZBENSŐ TECHNOLÓGIA KIFEJLESZTÉSÉRE¹³

A „közbenső” – vagy más fogalmazásban: „megfelelő” – technológia fogalma mintegy évtizede került felszínre. Bár felmérése sokféle és egymástól jelentősen eltérő okokra vezethető vissza, lényege az a felismerés, hogy a technológiai haladásnak nem mindig és nem mindenütt a legfejlettebb, legkorszerűbb technológiák alkalmazása a leghatékonyabb útja.

Az UNIDO a problémával elsősorban a fejlődő országok szempontjából foglalkozik, azzal a céllal, hogy ezekben a sok gonddal küszködő országokban a technológiai fejlődés az ország műszaki és társadalmi színvonalának megfelelő ipari technológiák alkalmazása útján valósuljon meg. Abból indulnak ki, hogy valamely új létesítmény technológiáját többnyire a vállalatok választják ki, s ezek elsősorban saját hasznukat nézik. A kormányok azonban akár közvetlenül, akár kereskedelmi és pénzügyi politikájuk útján közvetve irányíthatják a vállalati elképzeléseket.

¹³Az alábbi munkák felhasználásával:

- Co-operative programme of action on appropriate industrial technology. ID/B/188. Vienna, 1977. április 14. UNIDO,
- Love, S.: The new look of the future. The Futurist, 1977. 2. sz.
- Drissel, J.P.: Why the world will shift to intermediate technology. The Futurist, 1977. 2.sz.

A „megfelelő technológia” nem feltétlenül közepes szintű vagy olcsó technológiát jelent, hanem olyan gyártási eljárást, amely a legnagyobb mértékben tud hozzájárulni valamely ország gazdasági és társadalmi fejlesztési céljainak eléréséhez. A fogalomhoz tartozik:

- az igényeknek megfelelő termékek kiválasztása;
- a termelési eszközök és módszerek meghatározása;
- a termelési szervezet és irányítási rendszer kialakítása.

Hogy egy országban mit lehet „megfelelő technológiának” tekinteni, azt lényegében három tényező dönti el:

- *a fejlesztési célok*: a foglalkoztatottság növelése, a helyi tartalékok nagyobb mértékű hasznosítása, a dolgozók szakmai képzése, a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mérséklése, a legszegényebb rétegek alapvető igényeinek kielégítése, az életszínvonal általános javítása, az önellátás megvalósításának elősegítése stb.;
- *a helyi tartalékok hasznosítása*: a helyi munkaerő, szakmai ismeretek és vezetési képességek felhasználása, a helyi nyersanyag-, víz- és energiakészlet kiaknázása;
- *a megvalósítás feltételei* a belső és külső piac nagysága, a nemzetközi fizetési mérleg, az infrastruktúra színvonala, éghajlati és környezeti adottságok, a lakosság társadalmi összetétele, kulturális hagyományok stb.

A „megfelelő technológia” tehát országonként az adottságok és a társadalmi-gazdasági körülmények függvényében más-más konkrét módszereket jelent. A fejlődő országokban, ahol különösen nagy jelentősége van a helyes fejlesztési politikának, a technológia kiválasztása során biztosítani kell

- a nagyarányú foglalkoztatás lehetőségét,
- a tényleges piaci igények kielégítését,
- a beruházás-takarékos megoldásokat,
- a helyi anyagok felhasználását,
- az egyszerű karbantarthatóságot,
- az uralkodó társadalmi viszonyokhoz való illeszkedést.

A fenti megfogalmazásnak megfelelő technológiafejlesztési koncepció középpontjában nem a bevezetendő technológia korszerűsége – a fejlett ipari országokban egyértelműen prioritást élvező termelékenységi, minőségi, gazdaságossági követelmények kielégítése – hanem a foglalkoztatottság megteremtésére és a szűkös anyagi lehetőségeknek az adott körülmények közötti legcélszerűbb felhasználására való törekvés áll.

A „megfelelő technológia” tehát attól függően a legkorszerűbb vagy „közbenső”, a fejlett országokban már túlhaladott színvonalú eljárás, vagy teljesen új irányzatot jelent, hogy melyik megoldás szolgálja a legjobban az elmaradott ország fejlődését. Pl. számítások szerint 10 év alatt a Fülöp-szigeteken 8 millió ember számára lehetne munkalehetőséget teremteni a közbenső technológiával. A fejlett technológia alkalmazása viszont csak negyedannyi embernek nyújtana lehetőséget.

Néhány példa az UNIDO kutatási akcióprogramjában szereplő, a fejlődő országokban megfelelően alkalmazható technológiákra: gyapot alapú textiliák műszálas anyagokkal egyenértékűvé tétele; olaj kinyerése különböző helyi növényekből, kenőolajok regenerálása; kisméretű vas- és acélgyárak, többcélú gyógyszergyártó egységek, mészégetők létrehozása; puhafa megmunkáló gépek, mezőgazdasági szerszámok gyártása; biogáz termelés, stb.

A közbenső technológiák alkalmazásának azonban merőben más, főleg a fejlett országokban jelentkező problémáival kapcsolatos kérdéseivel is lehet találkozni a nyugati szakirodalomban. Az egyik irányzat követői – a természeti kincsekkel való rablógazdálkodás és a környezet tönkretételének megszüntetése érdekében – javasolják a korszerű technológiákról való letérést, a „megfelelő technológiák” alkalmazását. E felfogás képviselői a természet és az ember által létrehozott technika kétségtelen ellentmondásainak végtelen mértékű kiemelésével, és a legkorszerűbb technikától való elfordulással valójában a tőkés társadalom alapvető ellentmondását, s a munkától való elidegenedést kívánják leplezni, utópisztikus módszerekkel feloldani. Ezt a „behelyettesítést” jól jellemzi a következő idézet:

„A nagyvállalatok, a tömegtermelő módszerek előnytelenekek az emberek számára, az emberek nem szeretnek nagy szervezetekben dolgozni. Mind az infláció, mind az egyre erőszakosabbá váló munkaügyi viták magának a nagy technológiának tulajdonítható. Sok ember meggyűlöli munkáját, ezért mind nagyobb és nagyobb ellenértéket követel érte. Az automatizálás fokozza a munkafolyamatok egyhangúságát, a dolgozókat nem elégíti ki a gombok nyomogatása. A fejlett technológia ebben az értelemben a zsarnokság egyik formája.”

Mások a modern társadalom energia pazarlásával és az energiaforrások korlátozottságával indokolják a jelenlegi nagyipari technológiák tarthatatlanságát. Szerintük például „az USA-ban már oly mennyiségű energiát használnak föl, hogy az emberek nem érzik az energia értékét. Kb. 5 liternyi benzinben rejlő energia egyenlő két ember egyhavi nehéz fizikai munkájával, a benzin árát viszont ezek az emberek kb. 6 perc alatt keresik meg. Ha az emberiség ásványi energiaforrásai kimerülnek, akkor lassúbb lesz a közlekedés, több fizikai munkát kell végezni, s a városok a helyi önellátás méreteinek megfelelő méretekre fognak zsugorodni. Egyszóval a természeti energiaforrásokra való támaszkodás gyökeresen megváltoztatja az életmódot.”

Természetesen e torzulások mítsem vonnak le annak a nagyhorderejű feladatnak a jelentőségéből, amely a mindinkább zárt rendszert alkotó világgazdaság technológiai fejlődésében is sokoldalú, a természeti, területi és társadalmi összefüggéseket egyaránt számbavevő, új differenciált utak keresését jelenti.

Hazai szempontból a „megfelelő technológia” irányzatának két vonatkozását érdemes kiemelni. Az exportorientáció, az előreláthatóan hosszú távra érvényesen fokozódó minőségi követelmények, egyes területeken egyértelműen szükségessé teszik a legkorszerűbb technika, illetve technológia alkalmazását. Mindemellert úgy tűnik, számos termelő beruházásunknál – a technológiai csúcsteljesítményt képviselő, nagy értékű termelőberendezések és gyártórendszerek megvásárlásánál – alaposabb mérlegelést érdemelne, hogy ezek a megoldások összhangban vannak-e általános technológiai színvonalunkkal és adottságainkkal. A másik figyelembe veendő szempont – ugyancsak saját iparunk technikai fejlettségéből kiindulva – meggondolandó, hogy a „közbenső technológia” gyártórendszereinek létrehozásában, az ilyen irányú növekvő igények kielégítésében nem tudna-e iparunk a nemzetközi piaci versenyben nagyobb eséllyel részt venni; ennek gazdasági előnyei mellett a harmadik világgal szembeni politikai elkötelezettségünknek is sikeresebben eleget tenni.

SZAKIRODALOM

**BOHDAN GLINSKI: A GAZDASÁG MŰKÖDÉSÉNEK RENDSZERE.
(A VÁLTOZÁSOK LOGIKÁJA)¹**

A neves lengyel közgazdász könyvében a gazdaságik egyik fontos elemét, szervezeti egységét, a vállalatot mutatja be és sokoldalúan igyekszik megvilágítani a vállalat történeti fejlődésének gazdasági mozgatórugóit. A mű négy tematikai egységre bontható, ezek: a vállalati önállóság általános kérdései, a vállalatok fejlődése egyesülésekké, a lengyel mechanizmus-változtatások, végül a szovjet és a magyar reform vázlatos ismertetése.

A témákat a szerző összesen tíz fejezetben dolgozza fel, amelyek sorrendben: a gazdasági szervezetek genezise és a változások háttere; az iparirányítási rendszer tökéleteseítésének fő problémái; a kísérleti egységek központi irányításának tapasztalatai és problémái 1973–1975 között; a Szovjetunió gazdasági reformja 10 év távlatából; a magyar tervezési és irányítási rendszer reformjának tapasztalatai; a szocialista vállalat és fejlődésének irányai; a nagy gazdasági szervezetek és az ágazati koordináció; nagy ipari szervezetek a szocialista országokban; az iparvállalatok ösztönzési rendszere tökéleteseítésének szükségessége; az iparirányítással kapcsolatos további munkálatok irányai.

A vállalati önállóságot a szerző a terv és piac általános kapcsolatába ágyazva vizsgálja. A terv és a piac kapitalizmusbeli és szocializmusbeli szerepét összehasonlítva leszögezi, hogy a szocializmusban „...az árak nem határozzák meg a beruházások volumenét, a piac nem egyedüli formája a vállalatok közötti kapcsolatoknak. A terv ugyanis... mindig eme eszközök fölött áll, meghatározó szerepet játszik, amikor átfogja a javak termelését, cseréjét és elosztását, illetve más emberi tevékenységeket, miközben alárendeli magának a piaci eszközöket és anyagi ösztönzőket. A közgazdasági eszközök és ösztönzők a társadalmi-gazdasági tervekben kialakított célok megvalósítását szolgálják.” (10. old.) Glinski itt az áru–pénz viszonyok szerepét a tervfeladatok végrehajtására redukálja, pedig az áru–pénz viszonyok igazi felhasználása feltételezi azok aktív figyelembevételét a tervfeladatok kialakításakor is.

A terv és a piac történeti kapcsolatáról a szerző azt írja, hogy az ötvenes évek gyorsított iparosítása során a szocialista országokban a terv kizárólagos volt, a piac aktív szerepe hiányzott. „Ez – írja – szükséges volt, hogy a termelés szerkezetét megváltoztassák, hogy a gazdaságot szinte erővel kihúzzák az elmaradottság és stagnálás állapotából.” (11. old.) Elismeri, hogy az akkori gazdálkodási rendszer figyelmen kívül hagyta a hatékonyságot, a gyors ütemű fejlesztés bizonyos területeken feszültségeket okozott. A tervutasításos rendszert szinte egyoldalúan előnyösnek tünteti fel: a terv mozgósító szerepet játszott, ami azt jelenti, hogy „...nehezebb feladatokat szabnak ki a gazdasági egységekre, mint amilyeneket azok önkéntesen hajlandók lennének vállalni...” (29. l.). Glinski ugyanakkor nem tesz említést a tervalku közismert központi problémájáról: a

¹ Panstwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Varsó, 1977. 200 oldal.

a vállalatok elrejtik tartalékaikat és emiatt a központilag kiadott feladatnál mindig kevesebbet vállalnak, s ehhez több forrást követelnek. A magyar gazdasági mechanizmus reformjának ismertetésénél pontatlan az a megfogalmazása, hogy a magyar tervezési rendszer egyik fő vonása, úgymond „a központi terv mozgósító-végrehajtó szerepéről való lemondás” (68. old.), valójában csak a direktív tervlebontás szűnt meg nálunk.

A lengyel történeti visszatekintésben érdekes, hogy 1957–1958-ban nőtt a vállalatok jogköre: csökkent a direktív mutatók szerepe, nőtt a vállalatok önállósága a termelésben, szervezésben és a fejlesztési eszközökkel való rendelkezésben. A vállalatok önállóságának növelése azonban nem hozta meg a várt eredményeket, mert nem változott a felettes szervek jellege, a vállalatok maguk pedig nem rendelkeztek elegendő technikai potenciállal ahhoz, hogy kihasználhassák nagyobb önállóságukat.

A vállalatok tevékenységének értékelésében az 1971–75-ös évek egyértelművé tették azt a felismerést, hogy „...a vállalatoknak olyan gazdasági szervezeteknek kell lenniük, amelyek a gazdálkodás hatékonyságán keresztül hivatottak a nemzeti jövedelem gyarapítására, ami egyértelmű a nyereségesség növelésével.” (101. old.) Érdekesen mutatja be azt, hogy ennek alapján négyféle kategóriába sorolhatók a vállalatok: a „teljes vállalat”, amely bevételeiből fedezi kiadásait s a nyereség maximálásában érdekelt; a „belső vállalat”, amely az előbbi vállalatnak a része és a nyereségnövelésben alkalmazkodik annak feladataihoz; „teljes belső gazdasági elszámolású üzem”, amely a teljes, illetve a belső vállalat része és kisebb döntési jogkörrel rendelkezik; végül vannak olyan gazdasági szervezetek, amelyek nem az önálló elszámolás alapján, hanem költségvetésből működnek (pl. az útjavító vállalatok). A szerző említést tesz arról a hullámról, amely a nyereség-mutató korlátozottságát hangsúlyozza és más szintetikus mutatókat javasol, majd úgy foglal állást, hogy a vállalatok típusától függően többféle mutatót kell alkalmazni.

A vállalatok egyesülésekké fejlődését Glinski lényegében két körülményre vezeti vissza. Egyfelől, a termelés koncentrációja hozta létre a vállalatok tömörülését; másfelől, a hagyományos együzemű vállalat – termelési potenciáljának korlátozottságánál fogva – egymaga képtelen megbirkózni a tudományos-technikai forradalom által támasztott feladatokkal. A szerző többször a lengyel szóhasználatban meghonosodott „nagy gazdasági szervezet” megjelölést alkalmazza, beleértve mindenfajta vállalati csoportosulást (egyesülés, kombinát, soküzemű vállalat stb.), másutt egyesületekről beszél, majd ismét másutt „magasabb rendű vállalatokról”. A különböző elnevezéseken azonban nagyjából ugyanazt érti: a több vállalatot tömörítő nagy gazdasági szervezetek gazdaságilag önállóak és a kutatástól az értékesítésig lehetőleg a teljes vertikumot magukba foglalják.

Az egyesületek létrejöttében két fontos kérdéssel kell szembenézni: az egyik az átszervezés módja, a másik az ágazati koordináció. A szerző állást foglal az egyesületek létrehozásának fokozatossága, a vállalatok nagyobb önkéntessége, a választható formák rugalmassága mellett. Egyes ágazatokban pedig a társadalom érdeke éppen az, hogy „... bővüljön a vállalatok önállósága, hogy létrejőjenek a közöttük folyó versengés elemei a társadalmi szükségletek, és így gazdagabbá válják a termelés választéka, emelkedjék a termék minősége” (108. old.). Az ágazati koordináció azért fontos, mert az egyesületek nemritkán több ágazat vállalatait tömörítik. Ilyenkor kívánatos, hogy a specializációt és kooperációt az adott egyesülés irányítsa. Lényeges, hogy az egyesületek ne

merev formációk, hanem olyan rugalmas szervezetek legyenek, amelyek új tevékenységi területeken is ki tudják használni a gazdasági lehetőségeket.

A szerző óva int az egyesülések létrehozásának eltúlzásától: egyrészt a nagyszériájú termelés nem mindig pótolhatja a vállalati vezetés kezdeményezőképességét, másrészt a nagyvolumenű termeléshez gyakran hatalmas piac-fenntartó munkára van szükség, harmadrészt nélkülözhetetlenek a kis vállalatok az olyan termelési hézagok pótlására, amelyeket az egyesülések nem szívesen vállalnak.

A magyar olvasó a legtöbbet a könyvnek azoktól a részeitől várja, amelyek a lengyel reformmal foglalkoznak. Glinski tollából tárgyilagos leírást kapunk az 1971–1975-ös évek történetéről. Mint ismeretes, az új rendszerben a vállalatok tevékenységének középpontjában az ún. hozzáadott érték mutatója állt, ennek függvényében növelhették beralapjukat. 1973-ban az új rendszerben működő 24 ipari egység átlagosan 31,6%-kal növelte a hozzáadott termelési értéket és így a megelőző évhez képest 19,6%-kal növelhette beralapját. Ezek az eredmények azonban a „könnyű tartalékok” kihasználásával születtek: a vállalatok kihasználták az újdonsági felárakat, a termék-választék módosítását, s a hozzáadott érték növekményének mindössze egynegyede tulajdonítható az önköltség csökkentésének. 1974-ben az eredmények még szerényebbek voltak. Közben nehézségek jelentkeztek a külkereskedelemben, feszültté vált a beruházási helyzet, ehhez járult még a rossz mezőgazdasági termés, a belső piac feszültsége. Ezért szigorításokat vezettek be: megadóztatták az exportból és az új termékek eladásából származó nyereséget, tartalék-beralap képzését írták elő és felülvizsgálták a forgalmi adót és a dotációkat. Mindez 1976-ra visszavetette az új irányítási rendszert.

De vajon mi az oka annak, hogy a hetvenes években ismét és „minden eddiginél nagyobb lendülettel elindított” (55. old.) mechanizmus-változtatások ezúttal sem teljedtek ki? Erről nem kapunk részletes magyarázatot, Glinski arra utal, hogy ez az időszak (1972–1975) „...nem elégséges táv az értékeléshez” (33. old.), és a lelassulás magyarázatát főként külső tényezők (külkereskedelem, mezőgazdasági terméskiesés stb.) negatív hatásának tulajdonítja (184. old.). A könyvben azonban elszórtan megvannak azok a mozaikkövek, amelyekből kirakható a mélyebben fekvő okok láncolata. Az új irányítási rendszer beindításakor változást akartak az éves tervezésben: meg akarták szüntetni a tervfeladatok lebontását vállalatokra (41. old.). Mivel a központi irányítási eszközökről szóló koncepció (tervezés, ármechanizmus stb.) kialakítása késett, a tervlebontás eredetileg elképzelt megszüntetését nem tudták megvalósítani (42. old.), az újabb és újabb problémákra „tűzoltó-megoldásokat” kerestek. Ugy tűnik, a legfőbb ok az, hogy nem volt komplex mechanizmus-reform elképzelés, s ezért – a részleges módosítások, s a mechanizmus változatlanul működő többi területének visszahúzó hatása miatt – eleve kudarcra voltak ítélve. „A direktivitás részleges csökkentésére és a közgazdasági szabályozók körének részleges bővítésére tett kísérletek az eddigi tapasztalatok fényében nem biztosították a rendszer új minőségét. A direktív rendszer, amely a központi tervet használja fel az eredmények elérésére, saját törvényei szerint születik újjá.” (32. old.) Glinski kiemeli a hetvenes évek gazdaságpolitikája és mechanizmusa közötti lényeges ellentmondást: „...miközben széles körben érvényesültek a tervezés és irányítás hagyományos módszerei, összekapcsolva az új társadalompolitikával, a gyorsított fejlődési ütem egy sor további feszültséget idézett elő...” (40. old.)

A szovjet reform ismertetése a tervmutatókra, vállalati érdekeltségre összpontosul.

Az egyesülések létrehozásának nemrég kezdődött folyamatát – amelyet maguk a szovjet közgazdászok is túl elhúzódnak és határozatlannak tartanak – a szerző előnyösnek látja, mert a határidő hiánya szerinte biztosítja az átalakulás fokozatosságát és kedvező, hogy nincsenek felülről előírt sablonok. Glinski a magyar reformot egy sor kritikai megjegyzéssel tarkítva ismerteti. Közülük a fontosabbak: „...a rendszer leginkább azoknak a vállalatoknak megfelelő, amelyek átlagos lehetőséggel rendelkeznek a gazdálkodás hatékonyságának fokozatos növelésére, de nem megfelelő azoknak az ágazatoknak, amelyekben nagy a lehetőség a hatékonyság javítására és a dinamikus fejlődésre...” „A rendszer nem tartalmazott erős érdekeltséget az intenzív gazdálkodási módszerekre, különösen az önköltség csökkentésére.” „...a rendszer kevésbé hatékonyan bizonyult a gazdaságosságukat korlátozott mértékben javítható ágazatokban (energetika, bányászat).” A szerző megemlíti még a szabályozóknál alkalmazott sok egyedi elbánást, amelyről – a magyar OT szakembereire hivatkozva – kijelenti, hogy „...a túl sok egyedi megoldás megsemmisíti a gazdasági szabályozók rendszerének alapvető előnyeit, közelítve azt az adminisztratív-utasításos rendszerhez.” (78–79.old.)

A könyv alapján sokmindent megérthetünk a lengyel gazdaságban végbemenő „változások logikájá”-ból. A szerző erénye, hogy egyetlen témát mutat be sokoldalúan, láthatóan nem törekedve a teljességre. Az összefüggések, a fejlődés mozgatórugóinak világosabb megértésében az olvasót segítette volna, ha a szerző bővebben mutatja be azokat a körülményeket is – gazdaságpolitika, gazdasági szerkezet, árrendszer, tervezés stb. – amelyek között a vállalat működik és amelyek meghatározzák működését, szerepét. A könyv értékes hozzájárulás a szocialista vállalatok fejlődésével foglalkozó művek sorában.

Bakos Gábor²

NDK ÜZEMGAZDASÁGTANI TANKÖNYV³

Magyarországon már hosszú ideje nem jelent meg egyetemi-főiskolai üzem-, vállalatgazdaságtani tankönyv. Az NDK hasonló kiadványai ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek. Egy ilyen, 1974-ben megjelent „Szocialista üzemgazdaság” c. tankönyvről az Ipargazdasági Szemle már korábban közölt recenziót.⁴ 1977-ben a műszaki egyetemek és főiskolák hallgatói részére adtak ki egy több, mint 1000 oldalas üzemgazdaságtani tankönyvet. A szerkesztői kollektíva tagjai ismert professzorok: H. Arnold, H. Borchert, H. Finger, D. Graichen (a kollektíva vezetője), E. Polashevski és J. Schmidt; további 8 szerzővel együtt ők is írták a könyvet.

²Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

³Sozialistische Betriebswirtschaft für Ökonomen. Fachschullehrbuch. Verlag Die Wirtschaft, Berlin, 1977. 1023 oldal.

⁴Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz. 113–114. old.

A tankönyv 8 fejezetben, gondos didaktikai szerkesztéssel – az említett korábbi tankönyvhöz hasonló felépítésben – átfogó képet ad a szocialista üzemek gazdaságátáról. Az 1. fejezet bemutatja a vállalat helyét a társadalmi újratermelési folyamatban és a népgazdaság irányítási rendszerében. A 2. fejezet az üzemi újratermelési folyamatot, a 3. fejezet pedig a vállalati önálló elszámolást és az ezekkel kapcsolatos legfontosabb alapfogalmakat tárgyalja. A 4. fejezet az irányítás, a tervezés, a számvitel, az elemzés és az ellenőrzés tevékenységéről ad áttekintést.

A könyv mintegy felét az 5. és 6. fejezet teszi ki, ezek az üzemi újratermelési folyamat *elemeit* és *szakaszait* tárgyalják. Az 5. fejezet a munkaerővel, az állóeszköz- és az anyaggazdálkodással kapcsolatos kérdésekkel, ezek között a munkatermelékenység, a munkaszervezés, a bérezés és a munkaerőgazdálkodás; az állóeszközök értékelésének, leírásának, kihasználásának, beruházásának, karbantartásának; az anyagbeszerzésnek, -felhasználásnak, -készletezésnek és az anyagtakarékosságnak a kérdéseivel foglalkozik.

A 6. fejezet az üzemi újratermelési folyamat három fő fázisa szerint tagolódik, ezek a következők: a kutatás-fejlesztés, a termelés műszaki és szervezési előkészítése; a termelési (gyártási) folyamat, az alap- és segéd folyamatok; az értékesítés a piackutatástól a vevőszolgálatig. E fejezet részletesen foglalkozik – többek között – a racionalizálás, az új technika bevezetésével kapcsolatos hatékonysági számítások, kalkulációk, az értékelemzés, a K-F tervezés; a gyártási típusok, a specializáció, a kapacitás-számítások, a termelés-tervezés és irányítás; a piackutatás, a készletezés, az export, a reklám és a vevőnek nyújtott különféle szolgáltatások kérdéseivel.

Az ugyancsak terjedelmes 7. fejezet igen alaposan tárgyalja a költségelemzés és a vállalati pénzügyek, a 8. fejezet a tervezés koordinálásának, a tervdöntéseknek és a vállalati tevékenység összefoglaló elemzésének a kérdéseit.

A tankönyv logikus felépítésével, a definíciók, csoportosítások, képletek kiemelésével, számszerű példáival, ellenőrző kérdéseivel, igen jól kezelhető segédlet és tanulmányozása a németül tudó magyar olvasóknak is ajánlható.

A BERUHÁZÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE A TÓKÉS ORSZÁGOKBAN

Közel egy éve csaknem egyidőben jelent meg Davis S. Clifton Jr. és David Fyffe „Létesítmények megvalósíthatósági elemzése” (Project Feasibility Analysis) c. könyve⁵ és az Egyesült Nemzetek Iparfejlesztési Szervezete, az UNIDO „Kézikönyv ipari megvalósíthatósági tanulmányok készítéséhez” (Manual for the Preparation of Industrial Feasibility Studies)⁶ című publikációja.⁷ Mindkét munka azonos kérdéssel, az ipari beruhá-

⁵New York, 1977. John Wiley and Sons Inc. 340 oldal.

⁶United Nations Industrial Development Organization, International Centre for Industrial Studies, 1977. 343 oldal. (A kötet magyar fordítását a NIMDOK korlátozott példányszámban 1978 elején közreadta)

⁷Az UNIDO e témában már korábban is publikált több tanulmányt.

zásokat megalapozó tanulmányok, számítások⁸ készítésével foglalkozik. Mindkettő ezeknek a fejlett tőkés országok gyakorlatában legelterjedtebb, bevált módszereit ismereti, némileg azonban eltérő szemléletben: D. S. Clifton és D. Fyffe könyve az Egyesült Államok közép- és kisvállalatai szemszögéből, az UNIDO kézikönyv a fejlődő országok beruházói számára.

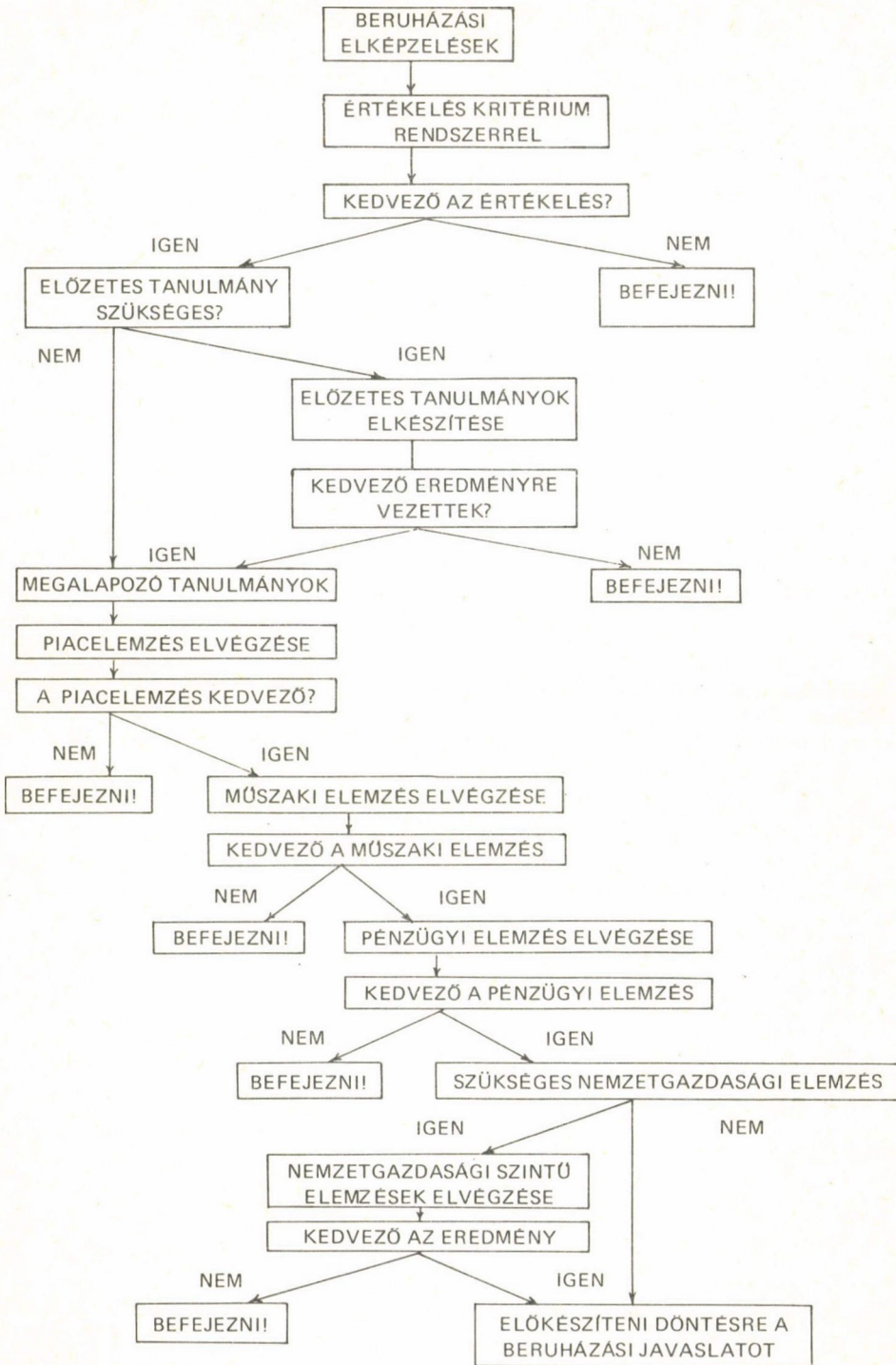
Mindkét munkára jellemző, hogy a korszerű szemléletnek megfelelően a beruházások műszaki-közgazdasági előkészítésére szolgáló különböző mélységű és pontosságú számításokat, tanulmányokat összefüggő *folyamat* részének tekintik. A tulajdonképpeni végső megalapozó tanulmányt (feasibility study) előtanulmányok (pre-feasibility studies), ezeket pedig a beruházási alkalmakat és lehetőségeket vizsgáló tanulmányok (opportunity studies) előzik meg. Így tehát három lépcsőben alakul ki az a tanulmányi és számítási anyag, amely műszakilag és gazdaságilag alátámasztja a beruházást. Tartalmilag mind a három tanulmány-típus hasonló, a különbség a megközelítés módjában, a kidolgozottság és a pontosság fokában van. Első megközelítésben a lehetőség-tanulmányok elég nagy – az UNIDO kézikönyv szerint $\pm 30\%$ – hibahatárok között becslik a beruházási költségeket. Az előtanulmányoknál ez már a $\pm 20\%$ -ra, a végső megalapozó tanulmánynál pedig $\pm 10\%$ -ra szűkül.

D.S. Clifton és D. Fyffe külön fejezetet szentel a beruházási lehetőségek, elképzelések (ötletek) felszínre hozásának, „gerjesztésének”, s ezek értékelésére egy, a döntés 35 legfontosabb tényezőjét számításba vevő kritériumrendszert javasol. Ezek közül 14 a piac jelenlegi és a várható alakulására vonatkozik, 7 a termelési költségekre, a többi pedig a kockázati tényezőkre, s mindegyik tényezőt 0–10 ponttal értékelve alakítható ki a beruházási elképzelések rangsora. Érdekes, hogy az utóbbiak közé sorolja a beruházási költségeket, azzal a megfontolással, hogy minél alacsonyabbak, annál kisebb a kockázat.

Figyelemreméltó, hogy a beruházásokat megalapozó számításokat, tanulmányokat *hierarchikus rendszernek* tekintik. D. S. Clifton és D. Fyffe folyamatábrája a beruházást előkészítő és megalapozó számításokról, tanulmányokról jól szemlélteti az előkészítés egyes lépcsőfokainak egymásra épülését. Főképpen azt kell ebben észrevennünk, hogy a folyamatban hányszor szerepel a „befejezni” (az eredetiben „TERMINATE” = végállomás, megállni) kategórikus imperatívusza. Be kell fejezni, vagyis abba kell hagyni a gazdasági-műszaki előkészítést – el kell vetni a beruházási elképzelést – ha azt a kritériumrendszer előzetes értékelése kedvezőtlennek ítéli, ha az előzetes tanulmányok alapján kedvezőtlennek mutatkozik. A realista szemléletet tükrözi, hogy a következő döntő lépcsőfok a piac elemzése. El kell vetni a beruházási elképzelést, ha a piacelemzés kiértékelése kedvezőtlen eredményre vezet. Mind a két szerző, mind az UNIDO tanulmánya ezt a piacra-orientáltságot hangsúlyozza. Érdekes még az is, hogy végső soron a társadalmi szemléletű eredményesség (social profitability) nemzetgazdasági szintű – a mi szóhasználatunkkal népgazdasági szintű – értékelésének⁹ milyen nagy jelen-

⁸A *feasibility* analysis ill. a *feasibility* studies kifejezéseknek nem alakult ki általánosan használt magyar megfelelője. Fordításuk szószerint: megvalósíthatósági vizsgálat ill. tanulmány lehetne. A beruházások előzetes műszaki-gazdasági elemzését tartalmazó különböző mélységű tanulmányokat, s a mi beruházási programjainknak megfelelő dokumentációkat foglalják magukba.

⁹Ez a nemzetgazdasági szintű elemzés több elnevezés alatt is ismeretes. Az UNIDO tanulmányban: national economic evaluation, más kézikönyvek szerint social cost-benefit analysis.

tőiséget tulajdonítanak. Az alapvetően vállalati szemléletű beruházásgazdaságossági számítások kedvező eredménye ellenére el kell vetni azt a beruházási elképzelést – javasolják –, amely a nemzetgazdasági szintű elemzés szerint már nem mutatkozik megfelelőnek.

A végső megalapozó tanulmány kidolgozására, csak az előzetes tanulmányok kedvező eredménye alapján kerülhet sor, hiszen az előkészítés valamennyi fázisa költséggel jár. Az UNIDO tanulmány szerint a beruházási előirányzat százalékában kifejezve a lehetőség tanulmányok 0,1–0,5%, az előzetes tanulmányok 0,1–0,8%, a megalapozó tanulmányok pedig a beruházás nagyságától, bonyolultságától függően 0,1–3,0% költséggel járnak.¹⁰

A végső megalapozó tanulmány (feasibility study) piacelemzéssel kezdődik. A piacelemzés csakúgy, mint maga az egész gazdasági-műszaki megalapozás a fokozatos megközelítés elvét követi. Elsőként a meglévő üzleti stb. kapcsolatok alapján formális piackutatás nélkül is könnyen beszerezhető információkat kell feldolgozni, s ezek alapján kell eldönteni, szükség van-e formális piackutatásra. Amennyiben igen, úgy a piackutatás először *másodlagos források* (statisztikai stb. kiadványok) alapján végzendő el. D. S. Clifton és D. Fyffe könyve a gyakorlat számára nagyon hasznosíthatóan közli a piackutatás számára alapvető – elsősorban az USA-ra vonatkozó – információkat tartalmazó publikációkat az árakról¹¹, statisztikai adatokról¹², prognózisokról¹³ stb. Az ezek felhasználásával – az árakról, trendekről, piaci viszonyokról – kialakuló kép alapján dönthető el, hogy szükséges-e elsődleges adatokra is támaszkodni.

A piackutatás eredményei nyomán az elemzés legfontosabb kérdései a piac terjedelmének, a beruházó várható piaci részesedési arányának meghatározása, s mindezek prognosztizálása. A prognosztizáláshoz ismét statisztikai, illetve ökonometriai módszereket, trend-, illetve korreláció-analízist ajánlanak. A beruházás gazdasági-műszaki előkészítése csakis kedvező piacelemzési eredményt követőleg folytatódhat a műszaki elemzéssel.

Az UNIDO tanulmány nem kisebb teret szentel a piacelemzésnek, s külön függelékben tárgyalja a prognosztizálás különböző módszereit. Bár nem egészen az amerikai szerzőpáros terminológiáját használja, lényegében az UNIDO tanulmány szerint is a műszaki elemzés követi a piacelemzést.

¹⁰E sorok írójának véleménye szerint ezek elég alacsonyra becsült költségek.

¹¹Commodity Prices: A Source Book and Index, Paul Wasserman and Diane Kemmerling, compilers (Detroit: Gale Research Co., 1974). – Americal Metal Market (New York: Americal Metal Market). Chemical Marketing Reporter (New York: Schnell Publishing Co.). – Wholesale Prices and Price Indexes (Washington, D.C.: U.S. Bureau of Labor Statistics).

¹²Agricultural Statistics, U.S. Department of Agriculture (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office). Minerals Yearbook, U.S. Bureau of Mines (Washington D.C.: Government Printing Office). Current Industrial Reports, U.S. Department of Commerce (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office). Census Reports, Census of Agriculture, Census of Construction Industries, Census of Selected Service Industries, Census of Wholesale Trade, Census of Governments, Census of Housing, Census of Manufactures, Census of Mineral Industries, Census of Transportation, U.S. Department of Commerce (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office).

¹³Predicasts (Cleveland: Predicasts, Inc.). Az egész világgazdaságról: Worldcasts. – U.S. Industrial Outlook 1975 with Projections to 1980, U.S. Department of Commerce (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975).

A műszaki elemzés (technical analysis) a – most már jól meghatározott minőségű és mennyiségű – termékek gyártásához felhasználható technológiák – lehetőség szerint minél teljesebb körű – áttekintésével kezdődik. A már első áttekintésre irreális – elavult, vagy még kiforratlan, bizonytalan, avagy a nagyságrendi okokból nem megfelelő – technológiák elvetése után következik a számításba vehető technológiai változatok összehasonlító elemzése. A bizonytalansági-kockázati tényezők számításba vétele és a prognosztizálás a műszaki elemzésnek ugyanolyan fontos mozzanata, mint a piacelemzésé volt. A műszaki elemzés keretében kell meghatározni a telephely allokációját is, figyelembe véve a nyersanyagra, a kooperációs partnerekre vagy a fogyasztói centrumra település alternatíváit és hangsúlyozottan a környezetvédelmi szempontokat. A telephely választást számításokkal optimalják, amelyek fontos tényezője – a szállítási távolság mellett – a telephely földterületének ára, és a közművek kiépítésének telephelyenkénti költségkülönbözete is. Az UNIDO tanulmány tágabb teret szentel a műszaki elemzés kérdéseinek, mint az amerikai szerzőpáros (érthető módon, hiszen a fejlődő országok beruházói számára feltehetőleg több a probléma ezen a területen, mint az iparilag fejlett országokban). Mindkét munkára jellemző azonban, hogy hangsúlyozzák a választható technológiák és beszerzési lehetőségek minél szélesebb körű áttekintését, s a választás számításokra alapozását. Tehát tulajdonképpen a műszaki elemzés is szorosan a technológiához kötődő gazdaságossági számítás.

Amennyiben a műszaki elemzés gazdaságos technológia kiválasztásához vezetett, sor kerülhet a pénzügyi elemzésre (financial analysis). Ez lényegileg a piacelemzés alapján kialakult értékesítési és a műszaki elemzéssel kidolgozott termelési és beruházási költség- és eredmény-tervek szintézise, amely a beruházás teljes élettartamára kidolgozott pénzügyi eredmény-tervből és szabályszerű éves mérlegeiből áll.

D. S. Clifton és D. Fyffe ezután különösen fontosnak tekintik a mérleg egyes tételeiből képzett mutatók (az ún. financial ratios) egybevetését más hasonló termelési ágban működő vállalatok mérlegmutatóival. Ennek fontosságát hangsúlyozza az UNIDO tanulmány is. Valóban, valamely beruházás várható eredménye akkor megnyugtató, ha az legalábbis eléri a hasonló területen működő és hasonló nagyságrendű vállalatok átlagát. Ezt pedig a különféle mérlegtételek arányainak egybevetésével lehet sokoldalúan elemezni és ellenőrizni (ez a hazai gyakorlatban is célszerű lenne).

A pénzügyi elemzés következő lépése a – szűkebb értelemben vett – beruházás-gazdaságossági számításokból áll. A gazdaságilag fejlett nyugati országok vállalatainak gyakorlatában egész sor „standard” beruházás-gazdaságossági számítási módszer alakult ki. Az USA közép- és nagyvállalatairól készített felmérés¹⁴ arra az eredményre vezetett, hogy a vállalatok több, mint 74%-a nem egyetlen beruházás-gazdaságossági számítást használ döntési kritériumként. A vállalatok legfontosabbnak a belső megtérülési kamatláb vizsgálatát tekintik¹⁵, de például az új létesítményeknél főként a megtérülési rátát, a pótlás jellegű beruházásoknál a MAPI (Machine and Allied Products Institute) formulát alkalmazzák. D. S. Clifton és D. Fyffe csakúgy, mint az UNIDO tanulmány

¹⁴ Glenn H. Petry: Effective Use of Capital Budgeting Tools. Business Horizons, 1975. okt. 57–65. oldal.

¹⁵ J. William Petty, Monroe M. Bird: The capital Expenditure Decision-Making Process of Large Corporations. The Engineering Economist, 1975. 3. sz. 159–172. oldal.

részletesen ismertetik nemcsak a különféle módszereket, de elemzik azt is, hogy mik a jellegzetességeik és hogy milyen oldalról világítják meg a beruházás gazdaságosságát.

Ezek a beruházás-gazdaságossági számítási módszerek önmagukban azonban csak részleges információt nyújtanak. A beruházás gazdaságosságáról teljes képet csak a bizonytalansági elemek és a kockázat számításba vételével nyerhetünk. Fennáll ugyanis annak a lehetősége, hogy a számítások egyes tényezői a beruházás vagy üzemelése során megváltoznak.

Clifton és Fyffe nyomatékosan hangsúlyozzák az érzékenységi vizsgálatok (sensitivity analysis) fontosságát, amelyek arra adnak feleletet, hogy mi a *következménye* a számítások különféle tényezői (pl. termelési volumen, egységár) változásának. Az érzékenységi vizsgálatok azt mutatják ki, hogy mi a *következménye* a gazdaságosságot meghatározó tényezők változásának, a *kockázat-elemzés* viszont azt igyekszik „megjósolni”, hogy *mi a valószínűsége* ezeknek a változásoknak. Így az érzékenységi vizsgálatok és a kockázat-elemzés együttesen adnak csak számot a kockázat egészéről. Már Petry kimutatta, hogy az amerikai ipari-kereskedelmi nagyvállalatok 71%-a végez kockázat-elemzést beruházás-gazdaságossági számításai során; 30%-uk a diszkontráta változtatása révén, 26%-uk valószínűség számítási módszerekkel, 21%-uk szubjektív becslés, 14%-uk pedig a megtérülési idő alapján.¹⁶

Míg az UNIDO tanulmány viszonylag szűkebb teret szentel a kockázat-elemzésnek, a két amerikai szerző röviden a legkorszerűbbnek tekinthető *szimulációs módszereket* is ismerteti.

Amennyiben ez szükséges, a vállalati szintű és szemléletű gazdaságossági számítások után a szerzők szerint a *nemzetgazdasági szintű számításokat* is el kell végezni, de ezek módszereivel csak röviden foglalkoznak. Ezt az amerikai magánvállalatok számára kevésbé jelentősnek látják. Az UNIDO korábbi kézikönyveiben ajánlott ilyen módszereket (social cost-benefit analysis) a tőkés országok sok közgazdásza korábban erősen támadta. A nemzetgazdasági szintű számítások lényege mindkét munka szerint az, hogy belföldi árak helyett világgiazi árakat alkalmaznak.

Clifton és Fyffe csakúgy, mint az UNIDO tanulmány külön – de a többenél elnagyoltabb – fejezetben foglalkozik a finanszírozás gazdaságossági kérdéseivel, ezen belül a saját és az idegen (hitel-) források és költségük optimális arányának meghatározásával. A hitelforrások arányát az UNIDO tanulmány 50–80% körül tekinti normálisnak, illetve elfogadhatónak, ami nyilván a fejlődő országok tőkeszegény vállalkozásai magas hiteligeny-hányadának felel meg. Clifton és Fyffe a fejlett tőkés országok gyakorlatának megfelelően ennél lényegesen alacsonyabb 30–40% körüli hitelarányt tekint reálisnak. Nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a saját források sem tekinthetők ingyenesnek, hiszen a beruházással azonos kockázatú befektetés (részvény-, kötvényvásárlás stb.) jövedelmétől esik el a beruházó, s ez a beruházás költségének tekintendő. Mind az UNIDO tanulmánynak, mind Clifton és Fyffe könyvének viszonylag leggyengébben sikerült fejezetei azok, amelyek a finanszírozás gazdaságosságának kérdésével foglalkoznak.

Mindkét munka a fejlett tőkés országok vállalatainak beruházás előkészítési gyakorlatában érvényesülő azon törekvést tükrözi, hogy sokoldalú, több szempontú számítá-

¹⁶Petry, i.m.

sokkal, részletes elemzésekkel alapozzák meg fejlesztési döntéseiket. E módszernek sok eleme a hazai gyakorlatban is jól használható.

dr. Rott Nándor¹⁷

DEREK MORRIS: ANGLIA GAZDASÁGI RENDSZERE¹⁸

Az 1977-ben megjelent könyv nemcsak az angol gazdaság fejlődésével, a szigetország gazdasági problémáival foglalkozik, hanem a közgazdaságtudomány aktuális elméleti kérdéseiről is átfogó, sokoldalú képet ad. A könyv szerkesztője, Derek Morris bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a témakörök kiválasztásánál két alapvető szempont játszott szerepet. Egyrészt a gazdasági szakemberek mindennapi munkájához kívántak segítséget nyújtani Anglia legégetőbb gazdasági problémáinak összefoglaló bemutatásával, másrészt – a jelenlegi nehézségek jobb megértése céljából – az alapvető közgazdasági összefüggéseket, elméleti téziseket is vázolták. Így a könyv szinte minden gazdasági szakember számára hasznos ismereteket és érdekes, újszerű információkat nyújt.

A kötet egyes fejezeteinek megírásában Derek Morris mellett tíz további szerző – egy-egy kérdéskör specialistája – vett részt. Ez természetesen gyengíti a könyv egységességét, másfelől segíti a problémák többoldalú, szakszerű bemutatását és elemzését.

Az első nyolc fejezet szerzői elsősorban a közgazdaságtudomány elméleti kérdéseit tárgyalják, az angol gazdaság problémáira, nehézségeire ehhez kapcsolódóan utalnak. Részletesen foglalkoznak a fogyasztói és vállalati magatartás összefüggéseivel. A fogyasztói magatartás alakulását analitikus módszerekkel, az árelaszticitást is figyelembe vevő – a jövedelmek, a fogyasztói értékítéletek változásain alapuló – függvényelemzéssel vizsgálják. A vállalati magatartás elemzése során a főbb döntési típusokra, valamint a döntéshozatalt meghatározó tényezők bemutatására helyezik a hangsúlyt. Kiemelik, hogy bár a vállalatok kétségtelenül alakíthatják jövedelmezőségüket, a vállalati növekedés és gazdálkodás biztonságának mértékét, az áralakulással kapcsolatos pénzügyi és beruházási döntéseiket számos külső tényező is befolyásolja. Például a piaci kereslet és a foglalkoztatottság alakulása, más vállalatok üzletpolitikája kívül esik egy-egy vállalat döntési hatáskörén, s így csak közvetve és igen nehezen befolyásolható. A külső tényezők közül elsősorban az árszínvonal, az infláció és a foglalkoztatottság alakulását meghatározó gazdasági folyamatokat tárgyalják.

A fogyasztói és vállalati magatartás összefüggéseit makro szinten, a pénzügyi szféra figyelembevételével elemzik. A nemzetközi kereskedelem és a központi – kormány-szintű – intézkedések hatásainak vizsgálata tovább gazdagítja az eddig is sokszínű képet. Bár e témakörök többsége makroökonómiai jellegű – és ennek megfelelően elsősorban a nemzetgazdasági szinten jelentkező összefüggésekre hívják fel a figyelmet – hangsúlyozzák, hogy a gazdaságpolitika döntései előtt a mikrogazdaság jelenségeit is

¹⁷Az Agrárgazdasági Kutató intézet tudományos munkatársa.

¹⁸The Economic System in the U.K. (Szerk. Derek Morris) Oxford, 1977. Oxford University Press, 490 oldal.

alaposan vizsgálni kell. A verseny kérdéseit, a monopol helyzetű vállalatok magatartását, az adórendszer gazdasági hatásait – bár jelentős makroökonómiai következményeket vonnak maguk után – elsősorban mikroszintű megközelítésben tárgyalják.

A könyv szerzői az angol gazdaság jelenlegi problémáinak többségét, talán mind egyikét, alapvetően két tényezőre; az egyre fokozódó inflációra és a gazdasági növekedés nem kielégítő ütemére vezetik vissza. Az általánosabb gazdasági kérdéseket tárgyaló rész utolsó fejezete e témakör részletes, átfogó elemzésével zárul.

A következő fejezetek a gazdasági élet alakulását meghatározó főbb jelenségek, objektív tényezők befolyásolási lehetőségeit, a gazdaságpolitika különböző feladatköreit tárgyalják. Kiemelik, hogy a gazdaságpolitika körvonalazásánál a célokból kell kiindulni, ezért mindenekelőtt az angol gazdaság legfontosabb célkitűzéseit kell meghatározni. Ezt követően kerülhet csak sor a célok elérését biztosító eszközrendszer kialakítására. Hangsúlyozzák, hogy a gazdaságpolitika nem egyszerűen az alternatív fejlődési lehetőségek közti választás, hanem ennél sokkal komplexebb feladatkörök összehangolását jelenti. A megfelelő stratégia kiválasztásakor mérlegelni kell a lehetséges változatok kockázati tényezőit, a sikeres megvalósítás feltételeit, sőt célszerű előre felkészülni és terveket kidolgozni arra az esetre is, ha a választott alternatíva nem válik be a gyakorlatban.

A kormány bérpolitikájával foglalkozó fejezet részletesen tárgyalja az Angliában érvényes kollektív szerződések rendszerét, valamint a központi intézkedések jövedelemalakulásra gyakorolt hatását. A szerzők véleménye szerint a hosszú távú szemléletmód e területen is több eredménnyel járna, mint a jelenlegi, csupán rövid időszakokat érintő intézkedések. E fejezet részletesen ismerteti a központi pénzügyi támogatások rendszerét; ezen belül a mezőgazdaságnak, a repülőgépgyártásnak, valamint a különböző magánkézben lévő ágazatoknak nyújtott segélyeket. Ezzel összefüggésben bemutatja az állami bevételek fő forrásait is.

A pénzforgalom központi szabályozásával foglalkozó elemzés végkövetkeztetése, hogy a pénzügyi szabályozók kialakításánál, s a különböző pénzügyi döntések meghozatalánál célszerű volna fokozottabb mértékben figyelembe venni a különböző döntési területek összefüggéseit, így például a pénzügyi politika és az iparpolitika kölcsönhatását.

A következő két fejezet a fizetési mérleg egyensúlyát, valamint a költségvetési bevételek és kiadások alakulását vizsgálja. Az elemzés elsősorban az angol gazdaságra koncentrálna, de emellett figyelembe veszi a nemzetközi tendenciák, például az olajválság hatásait is. Az 1973-ban kirobbant olajválság következményei – így az olajárak emelkedésének a fizetési mérlegre gyakorolt kedvezőtlen hatásai – még ma is érezhetők, s a felmerült problémák távolról sem tekinthetők megoldottnak. A nemzetközi pénzügyek alakulásának, a cserearányok változásának szerepét a szerzők komplexen, több országra kiterjedő vizsgálatok alapján mutatják be. Kísérletet tesznek a gazdaságpolitika szerepének, a prognosztizálás lehetőségeinek, valamint a gazdasági modellek gyakorlati alkalmazásának sokoldalú bemutatására is.

A könyv következő, a gazdaságpolitikai döntésekkel foglalkozó fejezete az angol gazdaságra kidolgozott középtávú stratégiák és középtávú tervek módszereit és eredményeit mutatja be. E kérdéskört három oldalú megközelítésben – a kormánysszervek, az iparvállalatok és a szakszervezetek szintjén – vizsgálják. A következőkben az állami

ipar angliai szerepét elemzik. Ezen belül ismertetik az állami ipar jelenlegi termelékenységi színvonalát, az államosítások főbb okait, az állami vállalatok árpolitikáját és a beruházások alakulását.

Talán a könyv legérdekesebb része az iparpolitika című fejezet. A szerző felveti a kérdést: egyáltalán szükséges-e külön iparpolitika, hiszen a gazdaságpolitika – közvetve vagy közvetlenül – hat az ipari termelés alakulására is? Véleménye szerint elsősorban azért célszerű határozott iparpolitika kialakítására törekedni, mert a gazdaságpolitikai döntések meghozatalánál szükségképpen az általánosabb problémák kerülnek előtérbe, s az ipar sajátos nehézségeit csak mint ezeket befolyásoló tényezőket veszik figyelembe. Emellett az iparpolitika létjogosultsága mellett szól az is, hogy az angol gazdaság problémáinak többsége a nemzetgazdaság vezető ágazata, az ipar termelésének hiányosságaira vezethető vissza.

A szerző végkövetkeztetése, hogy az angol ipar jelenlegi helyzetét, a nem megfelelő fejlődés aggasztó tüneteinek csaknem mindegyikét elsősorban a munkatermelékenység viszonylag alacsony színvonala okozza. Részletesen elemzi a kedvezőtlen termelékenységi színvonal továbbgyűrűző hatásait. Számos vállalat a bérek alacsony szinten való tartásával igyekszik alacsony termelékenységi színvonalát kompenzálni. Fennmaradásukat, illetve nemzetközi versenyképességüket a bérek visszafogásával próbálják biztosítani. A munkásosztály mind eredményesebb bérharcra azonban – bizonyos mértékig – semlegesíti e törekvéseket. Az angol vállalatok ezért csak nagyon nehezen és lassan képesek reagálni a külpiazi változásokra, ami az export volumen növekedésének lassulását, a világkereskedelemből való részesedés csökkenését, s ezáltal a fizetési mérleg deficitjének növekedését eredményezi. A profitok csökkenő tendenciát mutatnak, ami a beruházások alakulására is rányomja a bélyegét. A beruházási kedv – a beruházásokat ösztönző központi, kormány szintű intézkedések ellenére – egyre csökken.

A viszonylag alacsony munkatermelékenységi színvonal továbbgyűrűző, közvetett hatásai is igen kedvezőtlenül érintik az angol gazdaságot. A szerző véleménye szerint a relative alacsony munkatermelékenység okolható például azért, hogy a külföldi beruházások soha nem tapasztalt méreteket öltöttek és hogy a tőke mindinkább kiáramlik Angliából. Az alacsony beruházási hányad következménye az is, hogy az angol iparban alkalmazott gépek és berendezések életkora jóval meghaladja más fejlett országok állóeszközeinek életkorát. E kedvezőtlen korösszetétel hátrányosan hat a termelés hatékonyságára.

A termelékenység viszonylag alacsony színvonala tehát az egész angol ipar fejlődésének gátja; következményei a termelés és a gazdasági élet minden szférájában jelentkeznek. Ezért az iparpolitika fő feladatának a szerző a termelékenység nagyarányú emelését tekinti, az iparpolitikai intézkedéseket elsősorban e cél szolgálatába kívánja állítani. Az elmúlt évek ilyen irányú törekvései eddig azonban – bár a javulás egyes területeken, például a fizetési mérleg deficitjének csökkenése esetében, tagadhatatlan – nem vezettek kellő eredményre. Az állami iparban a munkatermelékenység színvonala magasabb, mint a magánszektorban, azonban még mindig jelentősen elmarad más fejlett ipari országok hasonló ágazatainak termelékenységi szintjétől. Ennek oka – a szerző véleménye szerint – az, hogy az eddigi intézkedések csupán közvetve hatottak a munkatermelékenység alakulására és nem voltak eléggé radikálisak. E fejezet szerője, a kö-

tet szerkesztője, olyan iparpolitikát sürgetne, amely közvetlenül és hatékonyan segíti az angol ipar termelékenységének színvonalának emelését.

dr. Szabó Ágnes

TADEUSZ CHECINSKI: A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI GONDOLAT NEMZETKÖZI KERESKEDELMI CSERÉJE¹⁹

T. Checinski könyvének bevezetőjében azt a feladatot tűzi maga elé, hogy meggyőzze az olvasókat a tudományos-technikai gondolat nemzetközi cseréjének az ország társadalmi-gazdasági fejlődése szempontjából való jelentőségéről, hogy bemutassa e csere specifikumát – szervezetének és technikájának a hagyományos árucserétől való elkülönültségét –, valamint hogy ráirányítsa a figyelmet az e területen végzendő gyors káder-továbbképzés szükségességére. A könyvet nagy haszonnal forgathatják mind a tudományos-technikai gondolatok cseréjével foglalkozó külkereskedelmi vállalatok dolgozói, mind a probléma gyakorlati oldala iránt érdeklődő más szakemberek.

A könyv első része a tudományos-technikai gondolat nemzetközi cseréjének kezdeteit és fejlődését, exportjának és importjának előnyeit, s az ilyen import gazdasági felhasználásának feltételeit tárgyalja. A Japánnak szentelt fejezet kísérli meg igazolni azt a könyv elején felállított tézist, hogy a tudományos-technikai gondolat cseréjének a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából különleges jelentősége van.

A könyv második része a tudományos-technikai gondolat kereskedelmi cseréjének tárgyát és formáit, s a licencki kereskedelem szervezetét és technikáját jellemzi. A zárófejezetben a szerző kifejti a tudományos-technikai gondolat lengyel exportjának problémáira vonatkozó nézeteit.

A szerző a tudományos-technikai gondolat cseréjének három formáját ismerteti: a szabad, a szervezett és a kereskedelmi cserét. A könyv témáját képező kereskedelmi cserét az e terület hatalmasságainak – vagyis az Egyesült Államoknak, Japánnak, az NSZK-nak, Franciaországnak, Svájcnak – a példáján ismerteti. Az olvasó itt érdekes statisztikai anyagot találhat.

A szerző bemutatja a KGST-országokban és különösen Lengyelországban fennálló helyzetet; azt állítja, hogy a 60-as évek végéig Lengyelország részvétele a tudományos-technikai gondolat nemzetközi cseréjében szükségleteikhez és lehetőségeikhez képest, valamint a közepesen iparosodott országokhoz képest csekély volt; aláhúzza, hogy a legutolsó években a szocialista országokban – így Lengyelországban is – helyes változások következtek be a tudományos-technikai gondolat cseréjének a megközelítésében.

Javaslaival egyet lehet érteni, megfontolásra érdemesek, bár megvalósításuk időt és eszközöket igényelne. Vitatkozni lehet viszont a szerzőnek a könyv első részében kifejtett elméleti következtetéseivel.

¹⁹Miedzynarodowa wymiana handlowa myśli naukowo-technicznej. Warszawa, 1976. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 226 oldal.

A tudományos-technikai gondolat exportjából és importjából származó haszon elemzését tartalmazó III. fejezetben a szerző eléggé egyoldalúan, leegyszerűsítve tárgyalta a tudományos-technikai gondolat cseréjének az ország gazdasági fejlődésére gyakorolt hatását. A tudományos-technikai gondolat exportjából származó előnyöket felsorolva (devizabevételek, az áruexportnál nagyobb rentabilitás, a tudományos technikai gondolat exportjával együtt járó áruexport kezdeményezéséből származó előnyök stb.) elkerüli figyelmét az a tény, hogy a tudományos-technikai gondolat exportjának a gazdaság fejlődésére gyakorolt befolyása nem egyértelműen pozitív. Ez az export, miközben kétségtelenül előnyös a gazdasági növekedés rövidtávú üteme szempontjából, hosszabb időtávon oda vezethet, hogy e területen az exportőrnek a külső piacokon fennálló többé vagy kevésbé monopol helyzete meggyöngül.

Az exportőr úgy védekezhet ez ellen, hogy a különböző fajta licencszerződésekbe korlátozásokat vezet be az előállított termékek kivitelére, vagy az átadott gondolat további felhasználására nézve. Ez azonban aligha fékezheti, hogy a tudományos-technikai gondolat exportja a műszaki újonságok nemzetközi nagyságrendű, viszonylag gyors elterjedéséhez vezet, s az elsődleges tulajdonos számára a szóban forgó technikai újonság élettartamának a megrövidülését jelenti. Így a hazai tudományos-technikai gondolat leértékelődik, ami viszont az exportőrt az újító tevékenység intenzívebbé tételére kényszeríti, nehogy eddigi kedvező helyzetét az adott területen elveszítse.

A tudományos-technikai gondolat exportját kísérő áruexport előnyös az exportálóknak, de ez az export ugyanakkor a külfölddel való áruforgalomban változásokhoz vezethet; új forgalmi áramlatokat nyithat és régieket szüntethet meg. A tudományos-technikai gondolat importőre olyan területekre is megkísérélheti exportexpansióját, amelyek eddig a tudományos-technikai gondolat exportőrének kezében voltak. Mindegy a fizetési mérlegben pozitív vagy negatív változásokat eredményezhet.

Az elemzés nem teljes a tudományos-technikai gondolat importjából származó előnyöket illetően sem. A szerző szerint a tudományos-technikai gondolatot importáló országok által szerzett gazdasági előnyök lényege az, hogy az import megkönnyíti a technika általános színvonalának az emelését és a társadalmi-gazdasági fejlődés ütemének a meggyorsítását. A licenc-import lehetővé teszi:

- a modern termelőüzemek felépítésének, vagy átépítésének meggyorsítását és eddig nem gyártott új termékek előállításának megkezdését,
- a termelő potenciál modernizálását és a munka termelékenységének a fokozását modernebb, jobb konstrukciók, gyártási technológiák és módszerek bevezetése révén,
- olyan egyszerű termék előállításának a beindítását, amelyet a gyakorlatban már kipróbáltak, külföldi piacokon kelendők,
- az export volumenének és választékának bővítését,
- a saját kutatási és fejlesztési ráfordítások megtakarítását, az ezzel járó kockázat elkerülését,
- új, jobb feltételek teremtését a licenciát importáló vállalat műszaki kádereinek képzéséhez stb.

A felsorolt előnyök elérhetőek, de nem jelentkeznek feltétlenül. Az importőr nem éri el a várt előnyöket, ha az importált tudományos-technikai gondolatot nem az illető ország termelési tényezőkkel való ellátottságának megfelelően alkalmazzák. Példakép-

pen szolgálhatnak azok a gyengén fejlett országok, ahol a beruházásigényes és munkát megtakarító technikák alkalmazása a tőke- és a munkaerő-piac aránytalanságaihoz vezet.

T. Checinski könyve nem mutat rá sem az exportnak, sem az importnak a gazdaság fejlődésre gyakorolt *sokoldalú* befolyására. Nem mutat rá elfogulatlanul a jelenség bonyolultságára, s ez bizonyos ellentmondásokra is vezet nála. A szerző a könyv különböző részeiben állást foglal a tudományos-technikai gondolat területén való nemzetközi munkamegosztás és e gondolatok cseréje mellett (16., 20., 48., 161. o.), ugyanakkor pedig azt állítja, hogy „...*csak egyes esetekben* (a kiemelés a recenziótól származik) kell felhasználni a külföldi tudományos-technikai gondolat importját” (79. o.). E következtetések után inkább azt kellene megállapítani, hogy az importról beható gazdaságossági számítások alapján kell dönteni.

A könyv második része kézikönyv jellegű. Azt tárgyalja, hogy miképpen kell lebonyolítani az olyan kereskedelmi ügyleteket, amelyek tárgyát a tudományos-technikai gondolat képezi; szabadalmak, szabadalom-típusú és know-how-típusú licenciák, konzultációk, magasszínvonalú szolgáltatások, technológiai, szerkesztési stb. dokumentációk formájában. A gyakorló kereskedelmi szakember számára különösen érdekesek a nemzetközi licencikereskedelem szervezetére és technikájára vonatkozó – a VII. fejezetben tárgyalt – kérdések.

A szerző olyan munkát nyújt át az olvasónak, amelyet gyakorlati tevékenységében sikerrel használhat fel. A könyv nemcsak a továbbképzés szükségességére irányítja a figyelmet, hanem maga is jól szolgálja ezt. Hiányolható, hogy a könyv nem tartalmaz bibliográfiát. A szerző a szövegben, mintegy mellékesen azt állítja, hogy felhasználja S. Gierczak számos munkáját, valamint öt helyen más közgazdászokra is hivatkozik, ugyanakkor csaknem teljesen hiányzik ez a lábjegyzetekből.

Összefoglalva T. Checinski könyvét, elsősorban a külkereskedelmi gyakorlatban való hasznosságára tekintettel, pozitívan kell értékelni. A könyv hozzájárulhat a külkereskedelem e szférájával foglalkozó vállalati dolgozók szakképzettségének a növeléséhez, s ösztönözheti a tudományos-technikai gondolat cseréjét megkönnyítő szervezet és technika kidolgozását.²⁰

KÉT KÖNYV A MŰSZAKI EREDMÉNYEK NEMZETKÖZI ÁTADÁSÁRÓL²¹

Ernst-Jürgen Horn „Műszaki újítások és a nemzetközi munkamegosztás” című könyvét a kielői Világgazdasági Kutató Intézetben folytatott nagyszabású kutatási program eredményeire építi. A kutatás a világgazdaság fő szerkezeti változásait elemezte, ezen belül

²⁰Janina Witkowska recenziója alapján; megjelent az *Ekonomista* 1978. 1. számában.

²¹Ernst-Jürgen Horn: *Technologische Neuerungen und internationale Arbeitsteilung. Die Bundesrepublik Deutschland im internationalen Vergleich.* Tübingen, 1976. I. C. B. Mohr, 382 oldal; Henry R. Nau: *Technology Transfer and U.S. Foreign Policy.* New York–Washington–London, 1976. Praeger, 325 oldal.

összehasonlította a Német Szövetségi Köztársaság kutatási és műszaki fejlesztési politikáját az OECD-hez tartozó országokkal, közöttük az USA-val, Kanadával és Japánnal. E munka fő célja, hogy választ találjon arra a kérdésre, vajon mely tényezők határozzák meg a fejlett, vagy közepesen fejlett ipari országok specializációjának színvonalát és szerkezetét.

Henry Nau könyve azokat a háború utáni és jelenkori eseteket vizsgálja, amikor az amerikai műszaki vívmányokat külpolitikai célok érdekében használták fel. Ezen belül arra keres választ, hogy ezek felhasználása stratégiai, diplomáciai, kereskedelmi vagy egyéb célokat követett-e, s a technológia a közepesen fejlett vagy a szocialista országokban, illetve erőforrásokban gazdag, vagy erőforrásokban szegény fejlődő országokba irányult-e. Ezen túlmenően a könyv a műszaki vívmányok kiáramlásának néhány speciális esetét konkrétan is megvizsgálja.

Ernst-Jürgen Horn könyve öt fő része tagolódik:

- I. Bevezetés
- II. Hipotézisek a közepesen fejlett országok specializálódási szerkezetében mutatkozó különbségek magyarázatára
- III. Körülmények, okok, amelyek meghatározzák az új műszaki vívmányok létrehozását és alkalmazását
- IV. A műszaki tényezők befolyása az OECD országok specializálódási szerkezetére
- V. A nyugat-német ipar alkalmazkodásához szükséges jövőbeni szerkezeti követelmények

A könyv jó áttekintést nyújt azokról az elméletekről, amelyek a műszaki fejlődést összekapcsolják a külkereskedelem elméletével. Így pl. bemutatja M. V. Posner „nemzetközi imitációs szakadék-elméletét”, a termék élettartam-elméletet, az iparágon belüli specializálódás elméletét, a Leontief paradoxont és magyarázatát stb. A III. részben Horn túlmegy ezeken az elméleteken, bőséges empirikus, statisztikai adatbázisra építve dolgozza fel a műszaki haladás elméletének elemeit, különös tekintettel a külkereskedelmi összefüggésekre. Ez – valamint a IV. rész – fontos iránymutatást nyújthat a fejlődő országok munkaerő- vagy tőkeintenzív iparágainak fejlesztésével kapcsolatos vitákhoz. Rámutat, hogy inkább olyan kategóriákat kell alkalmaznunk, mint „kutatás-igényes”, „műszaki fejlesztés igényes”, vagy „képzettségigényes” iparok és termékek.

Hiányolható viszont Horn könyvéből annak meghatározása, hogy hogyan lehetne megállapításait a műszaki haladás általános elméletének kidolgozásához felhasználni. Leontief paradoxonának értékelését követően élesebb megkülönböztetést kellett volna tennie a tőke- és munkaintenzív iparágak között. Ebben az összefüggésben célszerű lett volna megvizsgálnia, hogy a fejlődő országoknak milyen lehetőségeik vannak alacsony költségű munkaiigényes termékek közepesen fejlett országokba történő exportálására. Az ipari eljárások és termékek szabványosításának területén figyelembe kellene venni a specializálódásban rejlő lehetőségeket és a kivitel komparatív előnyeit.

A fejlődő országok a fejlettebb országok kedvezőtlen tapasztalataiból is okulhatnak. A műszaki fejlődés támogatása területén ugyanis igen gyakran találkozhatunk az állami alapok pazarló felhasználásával. A műszaki fejlesztést olyan esetekben is támogatták, amikor az illető vívmány már készen rendelkezésre állt külföldön, vagy pedig a kifejlesztett termék iránt nem volt számottevő belföldi, vagy külföldi piaci kereslet

(ilyen pl. az AEG-Nixdorf számítógép-program, vagy a Concorde repülőgép). Bizonyos műszaki vívmányok az NSZK-ban – de más fejlettebb országokban sem – szolgáltak jóléti célkitűzéseket.

Horn arra a következtetésre jut, hogy míg az NSZK-ban korábban előnyben részesítették a technológiai importot, mivel valutájuk aláértékelt volt, és protekcionista politika érvényesült a 60-as években; a legutóbbi időszakban – a márka 1973-ban bevezetett lebegtetése óta – az a tendencia mutatkozik, hogy az új műszaki vívmányok nagyobb részét hozzák belföldön létre. Mindez a nyugat-német ipar hibás specializációjához vezetett, ugyanis kevés szerkezeti változás ment végbe, s a specializálódás elsősorban a hagyományos munkaintenzív ágazatokra korlátozódott. Ezért Horn szerint „a nyugat-német iparnak esetleg drasztikus változtatásokat kell eszközölnie iparági szerkezetében”. A nyugat-német állami fejlesztési politikának sürgetnie kell a szerkezeti változásokat. Ezek a változások a nemzetközi munkamegosztás olyan kedvezőbb alakulását eredményezhetik, amelynek során a gyengén fejlett országok is hozzájutnak versenyképességükhöz szükséges komparatív költség-előnyökhöz.

Henry Nau társszerzőkkel írt könyve 9 részből áll. Témáját alapvetően nemzetgazdasági megközelítésben elemzi. Különös figyelemmel vizsgálja a műszaki vívmányok kiáramlását befolyásoló amerikai politika ösztönzőit és mechanizmusát, annak érdekében, hogy konstruktívabb és megfelelőbb reagálást tegyen lehetővé a nemzetközi igényekre. Hangsúlyozza, hogy az USA érdeke, hogy kiegyensúlyozottabb amerikai politika érvényesüljön a más országokkal kialakítandó műszaki kapcsolatok területén, (amely egyaránt magába foglalja a műszaki vívmányok behozatalát és kivitelét). Nézte szerint az USA-nak fel kell hagynia az egyoldalú sovíniszta, műszaki vezető szerepre, vagy függetlenségre törekvő politikával, amelyet az Egyesült Államok a háború utáni időszak legnagyobb részében és napjainkban is folytat; pl. az energiagazdálkodás területén. (Ez igen kedvezőtlen – többek között – Brazília számára.)

A szerző bemutatja, hogy az ipari kutatások finanszírozása területén az amerikai ipar részaránya (vagyis a multinacionális vállalatoké, tekintettel arra, hogy azok viselik az amerikai ipar által kutatásra és fejlesztésre fordított összegek legnagyobb részét) milyen módon haladta meg a kormány kutatási kiadásait, miközben megerősítette a magánvállalatok szerepét a műszaki vívmányok átadása területén. Felhívja a figyelmet a gyengén fejlett országok kormányainak növekvő ellenállására; egyre kevésbé hajlandók szigorú ellenőrzés nélkül elfogadni a multinacionális vállalatok tevékenységét. Ugyanakkor ezek a kormányok sürgetik a fejlett országokat, hogy a műszaki vívmányokat „szabadítsák fel” vagy „válasszák le” a fejlődő országokba irányuló termék- és tőkeáramlás folyamatától. Amennyiben ez az irányzat tovább folytatódik, az Egyesült Államok felé jelentkezhet az az igény, hogy az információkat és a „szakmai tudást” növekvő mértékben a termékektől és beruházásoktól különválasztva adja el. Ez a fejlődés szükségyszerűen erősíti a politika és a műszaki területek kölcsönös összefüggéseit.

A műszaki vívmányok áramlása területén – H. Nau és szerzőtársai által – körvonalazott új tendenciák az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A műszaki vívmányok átadásának értékelésénél növekszik a gazdasági-társadalmi, valamint a katonai-stratégiai kritériumok fontossága, s a műszaki vívmányok kivitelénél ennek megfelelő árpolitikát alkalmaznak.

2. Eltolódás figyelhető meg a termékek és a tőke kivitelétől a szolgáltatások exportja felé, illetve a tisztán műszaki vívmányok kivitele irányába. Ennek külső oka a külföldi közvetlen beruházásokkal szemben jelentkező növekvő ellenállás; belső oka pedig a szolgáltatási szektor viszonylagos növekedése.
3. A kutatás és fejlesztés állami finanszírozásának szerepe az ipari szférában viszonylagosan csökken.
4. A gyengén fejlett országok adottságaiknak jobban megfelelő technológiákat igényelnek, vagyis elsősorban olyan műszaki vívmányok iránt érdeklődnek, amelyek jól alkalmazhatók saját helyi erőforrás-viszonyaik között, s nem a fejlett országok problémáit és termelési tényező-összetételét veszik figyelembe.
5. Amennyiben a közvetlen beruházás egyre kevésbé lesz elfogadható formája a műszaki vívmányok átadásának a fejlődő, sőt a fejlett nyugati, valamint a szocialista országok számára, az amerikai cégeknek az eddiginél nagyobb súlyt kell helyezniük a feldolgozási know-how átfogó licenciák formájában történő eladására, valamint a vezetési és marketing módszerek értékesítésére. Tekintettel arra, hogy a know-how licencia formájában történő értékesítése akkor a legkedvezőbb, ha azt műszaki segítségnyújtási egyezmények is kísérik, várhatóan a műszaki személyzet kiküldése, s nem a tőke átirányítása képezi majd az Egyesült Államok jövőbeni technológiai exportjának a legfőbb összetevőjét. Pl. a bauxit-alumínium ágazatban a Kaiser cég továbbra is irányítja a bányászatot Jamaicában, annak ellenére, hogy az ország tulajdoni részesedése 51%-os. Guyana saját maga vezeti a közelmúltban államosított bányaiparát, de időről-időre egyes szolgáltatásokat továbbra is a korábbi tulajdonosoktól fog vásárolni.
6. Az Egyesült Államok technológiai felsőbbrendűsége – abban a formában, ahogy az az 1950-es években és a hatvanas évek elején érvényesült – nyilvánvalóan már a múlté, és valószínűtlen, hogy visszaszerezhető – ha egyáltalán lehetséges – anélkül, hogy ne keresztezzen más belpolitikai vagy külpolitikai célkitűzéseket. A legkedvezőbb jövőbeni modellt a technológiai vezető szerep helyett egy kölcsönös technológiai függőség jelentheti, különösen nyugat-európai és japán viszonylatban.
7. Az Egyesült Államok számára kedvezőbb lenne, ha az alacsonyabb termelékenység-növekedést mutató ágazatokban ösztönöznék a műszaki újításokat és fejlesztéseket, míg a magas műszaki színvonalú ágazatokban nagyobb mértékben támaszkodna a műszaki vívmányok behozatalára. (!)
8. Az Egyesült Államok jövőbeni politikája szelektív vezető szerep elérésére, külföldi műszaki vívmányok nagyobb arányú átvételére irányuljon. Ennek eredményeként várhatóan bizonyos eltolódás következne be a technológiai függetlenség politikájától a kölcsönös technológiai függőség stratégiájának irányába.
9. Számos amerikai ágazat, amelyek vállalatai hagyományosan kis mértékű kutatási tevékenységet végeztek külföldön, már ma is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a külföldi piacok műszaki lehetőségei iránt. Megerősítik tengerentúli kutatási és fejlesztési potenciáljukat, hogy jobban ellenőrizhessék a helyi műszaki fejlesztési tevékenységet. A műszaki ismeretek cseréje a fejlett versenytársak között várhatóan szélesedni fog.
10. A kölcsönös technológiai függőség stratégiája az Egyesült Államok hazai kutatási és fejlesztési erőfeszítéseit azokra az ágazatokra irányítaná, ahol a legnagyobb szükség

van a megújulásra, vagyis az alacsonyabb műszaki színvonalú és termelékenyséű ágazatok felé.

Ezek közé elsősorban a kormányzati és szolgáltatási ágazatok tartoznak, így pl. az egészségügy, az oktatás, a szállítás, a lakásépítés, a szakmai szolgáltatások stb. A műszaki vezető szerep stratégiájától eltérően – amely tovább vinne az elmúlt 30 év során követett irányba, s elsősorban az elektronikára, az űrkutatásra és a műszeriparra fordítaná a figyelmet – a kölcsönös függőség stratégiája arra készítetne, hogy a belföldi szükségleteknek is megfelelően határozzák meg az USA nemzetközi pozícióit.

Az Egyesült Államoknak ezért nagyobb erőfeszítéseket célszerű tennie a városi élet – és általában az élet minőségének – megjavítására irányuló új szolgáltatási technológiák kifejlesztésére. A legtöbb korszerű szakmai szolgáltatás – információ, szállítás, vezetés stb. – jól transzferálható és ezek iránt növekvő kereslet mutatkozik. Számos fejlődő ország a személyek által megtestesített technológiai transfert tekintti az egyetlen megoldásnak, hogy megfelelő képességeket és függetlenséget érhessen el – hosszú távon is – műszaki területen.

11. A fejlett országok műszaki specializációja biztosíthatná a műszaki fejlesztés számára rendelkezésre álló nemzeti erőforrások koncentrált felhasználását.

A recenzens szerint a szerző technológiai politikával kapcsolatos számos megállapítása, javaslata vitható. Empirikus jellegű megállapításai pl. bizonyos mértékig ellentmondanak H. V. Perlmutter előrejelzéseinek, amely szerint várhatóan megnő a nyugati vállalatok és a szocialista vállalatok közötti társulások szerepe és ugyanakkor a közvetlen beruházások bővülése is várható.²²

S. J.

²²R.C.J. v. Gersdorff recenziója alapján; megjelent a *Kyklos* 1978. 31. számában.

ÚJ KÖNYVEK²³

- ARONSON, Elliot: A társas lény. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 331 old.
- Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1950–1975. Szerk.: Gadó Ottó. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 244 old.
- FÜLÖP Gábor: Hatékonyság és az újratermelés arányai. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 204. old.
- Gazdasági képletgyűjtemény. Összeáll.: Káldor Mihály. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 267 old.
- HEGEDÜS Miklós: A népgazdaság termelési szerkezetének fejlesztése. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 155 old. (Közgazdasági ismeretek)
- HOÓS János: Beruházások a szocialista gazdaságban. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 152 old.
- JÁVORKA Edit: Műszaki fejlesztés – hatékonyság – árak. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 164 old.
- KOLESZOV, N.D.: A szocializmus politikai gazdaságtana. Kérdések és feleletek. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 191 old.
- NYEKRASZOV, N.N.: Területi gazdaságtan. Elmélet, problémák, módszerek. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 268 old.
- ROMÁN Zoltán: Az ipar gazdaságtana. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó. 148 old. (Korunk tudománya)
- SÁRKÖZY Tamás: Mit kell tudni a vállalati törvényről? Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 140 old.
- STARK Antal: A vállalati tervezés rendszere. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 147 old. (Közgazdasági ismeretek)

²³1978. március–június között megjelent könyvek

Золтан Роман:

Организационная структура венгерской промышленности

Организационная структура промышленности состоит из трех подсистем: из подсистем производственных предприятий организаций, промышленной инфраструктуры и организаций руководящих и представляемых промышленности. Статья анализирует первую подсистему, со сносками на взаимоотношения с двумя другими подсистемами.

После анализа главных факторов, влияющих на структуру производственных организаций, на основе международных сравнений автор рассматривает главные характеристики структуры предприятий и заводов венгерской промышленности. Эти анализы в большинстве случаев сравнивают распределение численности работников по размерам производственных единиц. В том случае, если между уровнями производительности труда сравниваемых стран имеются большие расхождения, то эти данные не характерны для концентрации производства. Автор предлагает к использованию и представляет метод сравнения данных, скорректированных согласно разнице в производительностях труда.

Распределение по размеру заводов /территориальных единиц/ сравнивается с 9 развитыми капиталистическими странами в таблице №2. Первоначальные данные по распределению численности подтверждают то в общем принятое мнение, что концентрация в Венгрии высокая. Скорректированные данные показывают, что доля мелких заводов не на много меньше чем в других странах, а доля больших заводов по объему производства не выше.

Статья рассматривает концентрацию производства с помощью показателей распределения численности и на основе 3-4-х самых больших предприятий. Эти одинаково показывают, что в Венгрии слишком высокая концентрация промышленных предприятий. Венгерскую промышленность характеризует абсолют-

ным преобладательством многозаводных предприятий. В государственной промышленности из 715 предприятий всего лишь 160 имеет только один завод, 216 предприятий имеют больше 6 заводов. Из больше чем 5 тыс. заводов в то же время всего лишь 3% самостоятельное предприятие.

Настоящая структура предприятий благоприятна с точки зрения способности к соревнованию на мировом рынке, некоторого типа экономии по размеру, сосредоточения ресурсов и проведения некоторых структурных изменений. Вероятно во многих секторах более уравновешенный размерный пирамид предприятия больше соответствовал бы целям промышленной политики для последующих лет. Вместо унифицированных, быстрых изменений автор предлагает дифференцированные и постепенные изменения. В приложении находится богатый табличный материал.

Ференц Холоп:

Усовершенствующее развитие производства и
капитальные вложения, расходуемые на
машины

Автор показывает связи между развитием изделий и производства на примере одного большого предприятия. Он исходит из того, что целеустремления усовершенствования производства больших предприятий в основном определяются задачами усовершенствования изделий. Введение в производство новых продуктов в некоторых случаях невозможно на раньше имеемых на заводе машинах, оборудованиях. Новый продукт часто требует новую технологию, машины независимо от физической и моральной амортизации старых. Поэтому ускоряющее обновление, изменение продуктов имеет значительные последствия по технологии и капитальному вложению.

Автор показывает на конкретные примеры предприятий связь между политикой усовершенствования продуктов и капитальными вложениями. В отдельности говорит о положении специализации и типизации внутри предприятий. Он показывает, что на предприятии много таких элементов, деталей, которые применяются в нескольких изделиях. Хотя унифициро-

вание, типизация этих уже годами назад началось, результаты часто не удовлетворительны. Большое предприятие не может стремиться на устройство полной вертикальности, во всяком случае не экономично. Поэтому автор обращает внимание на то, что больше чем до этого надо опираться на отечественные возможности специализации и концентрации производства. В то же время надо больше значение придавать разделению труда между социалистическими странами, так как в производстве применяются много таких элементов, спрос на которые не обеспечивает их экономичное отечественное производство.

В окончании статья трактует распределение капитальных вложений на машины по целям развития и говорит о проблемах использования машин.

Миклош Хегедыш:

Связи между энергетическим хозяйством и отраслевой структурой

Очерк исследует, что проведенная в прошедших двадцати пяти лет стратегия развития хозяйства таким образом изменил необходимость в энергии в отношении между необходимостью в энергии и развитием хозяйства. Под совместным влиянием разных факторов удельная необходимость в энергии венгерского хозяйства — рассчитанный в натуральных выражениях использованной энергии на единицу национального дохода неизменной стоимости — значительно уменьшалась. В то же время из за огромного " взрыва в ценах " в 1973-74 годах и значительной доли импорта удельные расходы на энергии в нашем хозяйстве остались без изменений. Преобразование макроструктуры хозяйства, увеличение доли промышленности и уменьшение доли движения и сельского хозяйства влияли в сторону увеличения удельной необходимости в энергии. Удельная необходимость в энергии промышленности и движения в большей мере сократились, в то же время необходимость в энергии сельского хозяйства в быстром темпе увеличилась. Изменения структуры народного хозяй-

ства и некоторых отраслей в общем привели к увеличению удельной необходимости в энергии. То есть не удалось реализовать то хозяйственно-политическое целеустремление, что при развитии хозяйства желательно придавать преимущество тем отраслям, подотраслям, деятельности которые из за из низкой удельно необходимой энергии в общем уменьшают необходимость в энергии нашего хозяйства.

Zoltán ROMÁN:

Industrial Organization in Hungary

The industrial organization in a centrally planned economy is a complex of three subsystems: productive organizations, industrial infrastructure and control and representative organizations. The study deals primarily with the first subsystem, with some references to the other two subsystems.

Concerning size distribution of establishments or enterprises for international comparisons as a rule employment data will be used. These figures, however, in case of significant differences in the relative levels of productivity of the countries under review characterize only the concentration of employment but not the concentration of the production. The author suggests to calculate in these cases – as e.g. comparing Hungary with the highly developed market economies – adjusted employment figures as well.

In table 2 the size distribution of establishments will be compared with 9 developed market economies. The original employment figures support the commonly accepted view in Hungary that plant concentration is relatively high. The adjusted figures confirm that the share of small establishments is lower than in other countries, however, the share of large plants (measured by the volume of production) is not exceedingly high, actually in the category above 1000 employees the smallest among the countries compared.

Both adjusted employment distribution and data on the shares of the largest 3 or 4 enterprises indicate an extremely high enterprise concentration in the Hungarian industry. The most characteristic feature of the Hungarian industrial organization is the absolute dominance of multiplant enterprises. In the state-owned industry from the 715 enterprises only 160 have one single plant, 216 have more than 6 plants; from the 5387 establishments only 3 per cent is an autonomous enterprise.

The present structure is favourable from the point of view of competitive power in the world market, of *some types* of scale economies, of concentration of resources and carrying through *some strategic* structural changes.

Most probably in many sectors a better balanced size-pyramid of enterprises would be more conform with the goals of industrial policy formulated for the next years. Instead of uniform rapid changes, however, differentiated and successive modifications can be recommended.

The Annex presents a rich material of partly unpublished data on the concentration of the Hungarian state-owned industry.

Ferenc HOLOP:

Production Development and Investments in Machinery

Based on the example of a large enterprise the author reviews the interrelations between product and production development activities, starting from the fact that production development objectives are primarily determined by those of product development. In the majority of cases the introduction of new products cannot be carried out by exclusively relying on the already available equipments. Irrespective of the wear and tear – moral or physical – of existing equipments new technologies and machines are required in many cases, that is the ever accelerating rate of replacing old products with new ones raises important new demands in terms of technology and equipments.

The interrelations between product development policies and investments are shown through cases of practice, and the problems of internal specialization and standardization are dealt with in detail by the author who points out the high number of parts and components repeatedly used for the manufacturing of several products. Despite a continuing many-year work the level of standardization is still insufficient in many cases. Full verticality is however not an objective to be insisted on even by a bigger company unless decreasing efficiency is accepted. This is the point where the author calls the attention to the need for relying to a greater extent on the home sources of specialization and concentration and for simultaneously promoting the international division of labor among the socialist economies. The high number of the various components and parts on the one hand, and the limited internal consumption on the other do not otherwise allow modern and efficient production.

At the end the author reviews the distribution by development objectives of machine – investments, also touching upon the problems of exploiting existing machinery.

Miklós HEGEDŰS:

The Supply of Energy and Economic Structure

The study is an attempt to review the changes produced in the energy-needs of the Hungarian economy by the development strategies followed over the past twenty five years with regard to the interrelation between economic growth and the consumption of energy. As a result of a joint effect of a group of various factors the per unit consumption of energy – if national income considered at fixed prices and energy in physical units has remarkably decreased. However due to the high share of hydro-carbons, the weight of imports within it and the „price explosion” in 1973–74 the per unit costs of energy have been left uncharged. The changes in the macro-structure of the national economy, the increasing weight of the industry on the one hand, and the striking share of transportation and agriculture on the other have tended to result in higher per unit needs for energy. However as to the trends within the individual sectors

the per unit consumption of the energy in industry and transportation has decreased to a great extent, while agriculture has shown a rapid increase. The aggregate result of these trends is an increased per unit consumption of energy by the national economy as a whole. This also means a failure in reaching the objective set up by our economic policies by which the overall needs for energy should have been moderated through the promotion of less energy-intensive branches, sub-branches and activities.

316.663

PARGAZDASÁGI SZEMLE

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1978. 4. SZÁM

Budapest 1978

Szerkesztő bizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN, ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő),
STERNTHAL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1112 Budapest,
Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250,- Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V.,
József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint
átutalással a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

7810058 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: dr.Héczey Lászlóné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A. C. Hubert: Termelékenység és iparpolitika nemzetközi perspektívában	7
dr. Botos Balázs: A vállalati struktúrafejlesztés beruházásérzékenysége	19
Darvas György: A műszaki fejlesztés állami támogatása	30 x
Hazai Jenő: Beruházások és technológia fejlesztés a SZIM Esztergomi Marógépgyá- rában	37
Berkó Lilli: Iparpolitikai törekvések Franciaországban	42

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

A II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferenciáról	52
Tanácskozás a vállalati innovációs tevékenységről	54
A Jugoszláv Termelékenységi Intézet tevékenységéről	55
A hatékonyság kritériuma és mérőszámai	59
A termelékenység és foglalkoztatottság várható alakulása Angliában	61
Az Európai Gazdasági Közösség iparpolitikájának új vonásai	67
Szovjet munkaszociológiai kutatások	74
Az ágazati ipargazdasági kutatások koordinálása	80
Az ipargazdasági kutató munka programja a kohó és gépiparban	81

SZAKIRODALOM

Chikán–Fábri–Nagy: Készletek a gazdaságban	85
K. I. Takszir: Iparirányítás a Szovjetunióban	88
Új ILO publikációk	91
A. Jacquemin: Az európai ipar gazdaságtana	93
B. J. Jonasz – Sz. N. Rejnin: Építés gazdaságtan	96
Új könyvek	98
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	100
Az Ipargazdasági Szemle 1978. évi számainak tartalomjegyzéke	111

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ

А.С.Хуберт: Производительность и промышленная политика в международной перспективе.....	
Д-р Балаж Ботош: Чувствительность совершенствования производственной структуры предприятия с точки зрения капитальных вложений.....	19
Дердь Дарваш: Государственное содействие техническому прогрессу.....	30
Ене Хазаи: Капитальное вложение и совершенствование технологии на заводе фрезерных станков в Эстергоме Треста по производству металлорежущего оборудования /СИМ/.....	37
Лилли Берко: Тенденция индустриальной политики во Франции.....	42
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	
II Международная конференция по экономике промышленности.....	52
Совещание по вопросам инновационной деятельности на предприятиях.....	54
О деятельности Института производительности Югославии...	55
Критерии и показатели измерения эффективности.....	59
Ожидаемое формирование производительности и занятости в Англии.....	61
Новые черты в промышленной политике Европейского экономического сообщества.....	67
Исследования по социологии труда в СССР.....	74
Координирование отраслевых исследований по экономике промышленности.....	80
Программа проведения исследований по экономике промышленности в черной металлургии и машиностроении.....	81
СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА	
Чикан-Фабри-Надь: Запасы в экономике.....	85
К.И.Таксир: Руководство промышленностью в Советском Союзе.....	88
Новые публикации ИОТ	91
А.Жакумин: Экономика европейской промышленности.....	93
Б.Е.Ионас-С.Н.Рейнин: Экономика строительства.....	96
Новые Книги	98
Краткое содержание очерков на русском и английском языках.....	100
Содержание за 1978 год.....	111

CONTENTS

STUDIES

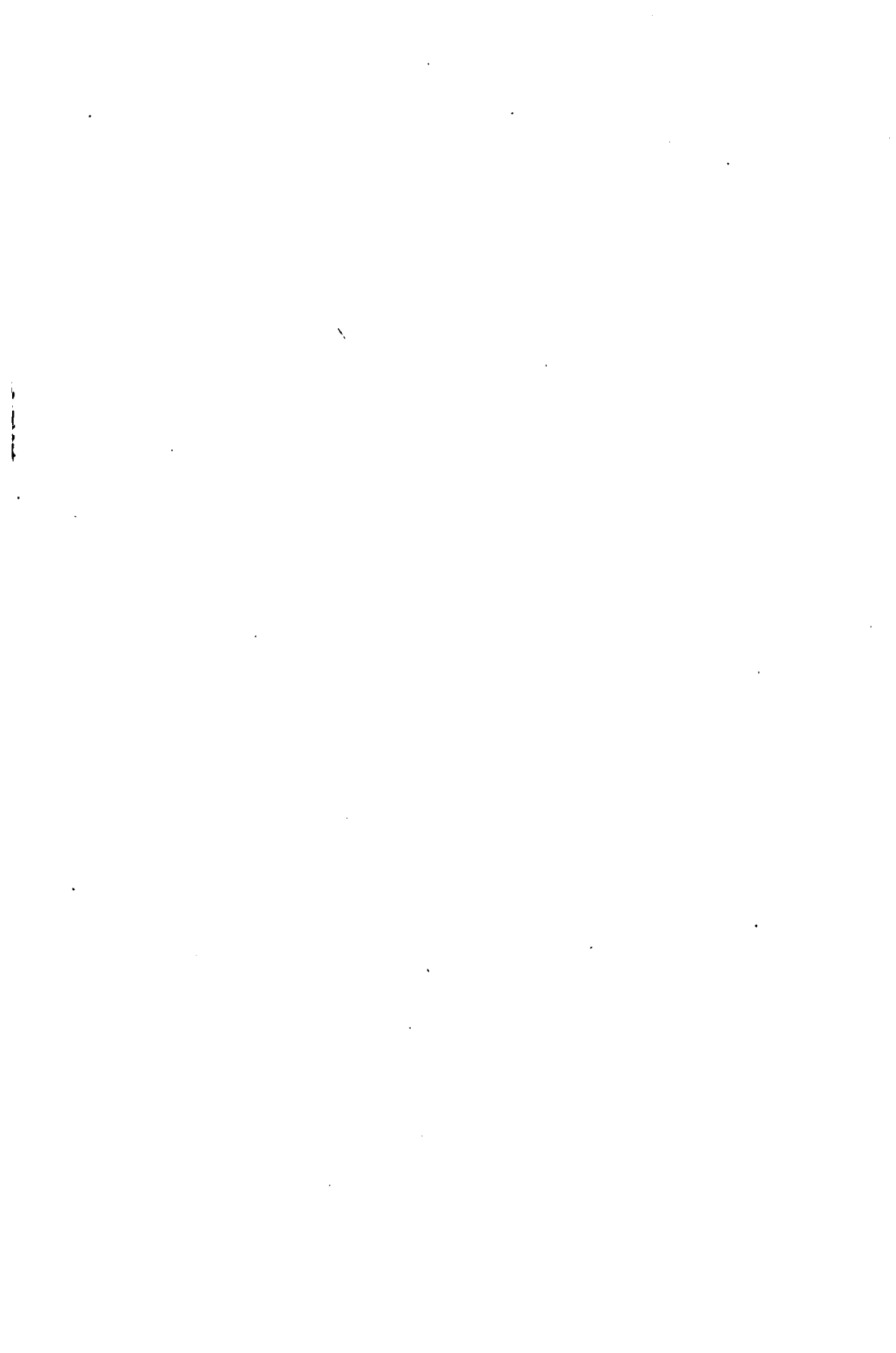
A. C. Hubert: Productivity and Industrial Policy in International Perspective	7
Dr. Balázs Botos: Investments and Development of the Pattern of Production	19
György Darvas: State Promotion of Technical Development in Hungary	30
Jenő Hazai: Investments and Technological Development in a Hungarian NC Machine Factory	37
Lilli Berkó: Industrial Policy in France	42

INTERNATIONAL EXPERIENCES – SCIENTIFIC LIFE

The II nd International Conference on Industrial Economics	52
Workshop on Innovation and Technical Progress	54
The Activities of the Yugoslavian Productivity Institute	55
Criterion and measurement of efficiency	59
Prospects of Productivity and Employment in the UK	61
Industrial Policy of the EEC	67
Soviet Research on Work Sociology	74
Coordination of Research in Industrial Economics	80
The Programme of Research on the Economics of the Engineering Industry	81

LITERATURE

Chikán–Fábry–Nagy: Stocks in the Economy	85
K. I. Taksir: Industrial Management in the Soviet Union	88
New ILO Publications	91
A. Jacquemin: Industrial Economics in the European Industry	93
B. J. Jonas – S. N. Reynin: The Economics of Construction	96
New Books	98
Abstracts in Russian and English	100
Contents of the 1978 year issues of the Review	111

TANULMÁNYOK

A. C. HUBERT:

TERMELÉKENYSÉG ÉS IPARPOLITIKA NEMZETKÖZI PERSPEKTÍVÁBAN¹

1. Termelékenységi akciók

Az állam gazdaságpolitikai törekvéseinek és az alkalmazott eszközöknek a hatékonysága valószínűleg kevésbé függ ezek belső erősségétől vagy gyengeségétől, mint inkább a környezettel való összhangjuktól. E környezet rendkívül fontos tényezőit alkotják a különböző egyéb állami döntések és intézkedések. Ezek legtöbbször közvetlenül vagy közvetett módon kapcsolódik a termelékenység növekedéséhez, hiszen ehhez az alább felsorolt tényezők mindegyike hozzájárulhat:

- a munkaerő képzése és szakértelme,
- a műszaki innováció,
- a tőke és a tőke kihasználása,
- a termelés méretei,
- a vezetés színvonala,
- az anyagok és az erőforrások áramlása,
- a munkaügyi viszonyok és a
- különböző csoportok közötti együttműködés valamennyi szinten.

Valamennyi ipari ország – függetlenül gazdasági rendszerétől – törekszik a termelékenység növelésére. A tervgazdálkodást folytató országokban a termelékenység emelése mindig is a gazdaság- és társadalompolitika egyik legfőbb célkitűzése volt. Ennek megfelelően a népgazdasági és (néhány kivételtől eltekintve) a vállalati tervek egyaránt tartalmazzák a ráfordításokra és az élőmunka termelékenységének növekedésére vonatkozó mennyiségi célkitűzéseket. Ezeket a magasabb színvonalú gazdálkodás fontos mutatóinak tekintik. Az élőmunka termelékenységét gyakran az egységnyi élőmunka ráfordításra eső bruttó kibocsátás értékével mérik, bár az utóbbi időben jelentős erőfeszítéseket tettek a termelékenység átfogóbb értelmezésére. Így került sor a nemzeti jövedelmen és más nettó jellegű mutatókon alapuló módszerek alkalmazására.

A gazdálkodási rendszer jellegétől függetlenül az állam – számos egyéb feladata mellett – mindenütt egyre inkább foglalkozik a termelékenység növekedésének elősegítésével. E célból kezdeményezték vagy elősegítették számos olyan intézmény létrehozását, amelyek – központi jelleggel vagy egyéb módon – közvetlenül kapcsolódnak a termelékenység említett tényezőihez. Az alábbiakban felsoroljuk azokat az intézményeket, amelyek segítségével a különböző államok a kívánatos irányba törekednek befolyásolni a gazdasági struktúra alakulását – amennyiben ezt a nemzetközi gazdasági és politikai helyzet lehetővé teszi.

¹A II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferencián (Székesfehérvár, 1978. szept. 5–9.) megvitatott előadás. A szerző a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének főtitkára.

Ezek az intézmény-típusok a következők:

- államilag támogatott kutató és fejlesztő intézmények,
- a nemzeti kutatási-fejlesztési-technológiai potenciál hasznosítását elősegítő testületek,
- beruházási bankok, valamint állami alapok kockázatos vállalkozások finanszírozására (illetőleg tekintélyes magán alapok, amelyek beruházási politikáját az állam képes befolyásolni),
- állami holding-társaságok, mint például a NEB (Egyesült Királyság), az IRI (Olaszország), Svetab (Svédország),
- regionális fejlesztési alapok,
- állami ügynökségek, vagy államilag dotált testületek, amelyek a gazdaságpolitika megvalósítását elősegítő kutatásokat és képzési tevékenységet folytatnak.

Ez utóbbi kategóriához tartoznak a *termelékenységi központok* is. A legtöbb nyugat-európai országban az 50-es évek elején hozták létre a központokat az újjáépítési alapokból finanszírozott közös szakszervezeti-munkaadói testületekként. Működésük kezdeti éveiben tevékenységük a következő területeket fogta át:

- közös tanulmányutakat szerveztek az Egyesült Államokba a különböző korszerű módszerek és ezek alkalmazási lehetőségeinek a megismerésére,
- specializált intézményeket hoztak létre kapcsolódó oktatási tevékenységgel és szaklapokkal,
- közös iparági szintű akciókat indítottak elsősorban a termelékenység mérésére és a vállalatok közötti összehasonlítások területén.

A 60-as évekre a termelékenységi központok teljesítették eredeti feladataikat. Ezután egy viszonylag hosszabb időszak következett, amelyben az egyes tagországok azt fontolgatták: érdemes-e ezeket a szervezeteket továbbra is fenntartani; és amennyiben igen, a jövőben milyen feladataik legyenek? Néhány szervezet megszűnt, vagy átalakult, így például Spanyolországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban. Másutt a termelékenységi központok továbbra is a gazdasági haladás – elsősorban, de nem kizárólag – vállalati szintű lehetőségeire összpontosítottak, miközben egyre növekvő figyelmet szenteltek a társadalmi összefüggéseknek. Érdekes módon ez oda vezetett, hogy a megreformált, illetve a megszűnt szervezetek jogutódjai ismét kapcsolatba kerültek egymással. Ezt a tendenciát jól példázza az Európai Szövetség két legújabb tagja: Franciaországot az ANACT (Országos Szervezet a Munkafeltételek javítására) nevű intézmény, míg az USA-t a Termelékenység és Munkafeltételek Nemzeti Központja képviseli. A tagság változó jellege a Szövetség programját is megváltoztatta és nagyobb figyelemmel vizsgálja a társadalmi és politikai (vagy törvényhozói) változások gazdasági és műszaki következményeit.

A tervgazdálkodást folytató országokban nem ment végbe a fentiekhez hasonló intézményi fejlődés: tulajdonképpen csak egyetlen ország, Bulgária hozott létre termelékenységi központot, de ennek működése sem hozott teljes sikert. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a termelékenység növelésére a tervgazdálkodást folytató országok nem alkalmaznak sok egyéb gazdaságpolitikai eszközt. Ezek beleágyazódnak a központi tervezés kereteibe és a gazdaságirányítás (a „gazdasági mechanizmus”) tökéletesítését célzó folyamatba. A középtávú tervek nemcsak mennyiségi célkitűzéseket tartalmaznak a

termelékenység növelésére, hanem – a központi irányítás szerves részeként – előírják a műszaki haladást, az erőforrások optimális elosztását, a vezetésben és a szervezésben elérni kívánt színvonalat, továbbá az iránymutató jellegű anyagi és erkölcsi ösztönzőket. Egyes tervgazdálkodást folytató országokban a vállalatok mennyiségi célkitűzéseket is kapnak, előírják számukra az elérendő termelékenységnövekedés mértékét, máshol a vállalatok nem kapnak részletezett számszerű termelékenységi mutatókat, csupán azt körvonalazzák a népgazdasági tervekben, hogy milyen termelékenységnövekedést várnak a teljesítményösztönzéstől.

A nyugat-európai piacgazdaságokra nézve minden bizonnyal megállja helyét az a megállapítás, hogy azok a termelékenységi központok, illetve utódaik, amelyek közvetlenül is foglalkoznak az iparpolitika átfogó kérdéseivel, valamilyen módon kapcsolódnak az említett specializált intézmények munkájához. Így például az RKW (NSZK) egyre nagyobb mértékben vesz részt egy kísérleti programban, amellyel egy, a műszaki vívmányok országon belüli áramlását megkönnyítő szolgálatot terveznek létrehozni. Kiterjedt vállalati konzultációk segítségével azt kívánják elérni, hogy a kisebb cégek az eddiginél szélesebb körben hasznosítsák az államilag támogatott műszaki programok eredményeit. Ez a program egyben iránymutató jellegű is, mivel feltárja, hogy milyen típusú munkára van egyre nagyobb szükség a különböző szintek közötti kapcsolatok erősítése érdekében, hogy az esetleges gyenge kapcsolódási pontokat a koncepciót a megvalósítással összekötő folyamatban kiküszöböljük. Ez azért is fontos, mert az iparpolitika sikerét (amennyiben a sikert azoknak a célkitűzéseknek az elérése alapján mérjük, amelyeket a 4. pontban sorolunk majd fel) nem az intézményi rendszer mérete, hanem a benne található leggyengébb kapcsolódási pont határozza meg.

2. Iparpolitika a vállalati termelékenység elősegítésére

Nyugat-Európában a termelékenységi központok létrehozásukkor – újszerű jellegük ellenére (a munkaadók és a szakszervezetek által közösen irányított, az állam által finanszírozott testületekként) – a már meglévő játékszabályoknak megfelelően működtek. Más szóval, a már létező keretek megerősítésére törekedtek, illetve annak felhasználásával működtek, és nem kívánták a meglévő struktúrát jelentősen módosítani. Tevékenységük elsősorban a vállalatokra összpontosult és az információk megszerzésének, felhasználásának és nyitott terjedésének fejlesztésén munkálkodtak. Gyakorlatilag nem tettek próbálkozást arra, hogy egyes iparágakban, vagy a gazdaság valamely szektorában speciális akciókat indítsanak. A fentiekben leírt megközelítés logikusan továbbfejlesztett változata még ma is nagy, sőt központi szerepet játszik néhány ország gazdaságpolitikájában. Dánia jó példa erre.

A dán kormány gazdaságpolitikája kerülte a direkt beavatkozást az ipar állami- és magán-vállalatainak a tevékenységébe. A szerkezeti fejlődés elősegítése érdekében nem kívánták „megcsapolni” a győzteseket, sem pedig megmenteni a csőd szélén álló vállalatokat (nem mintha nem került volna ebbe a helyzetbe néhány nagyvállalat). A dán gazdaságpolitika segítő készsége inkább arra irányult, hogy részfinanszírozást vállalt – a Kereskedelmi Alapon keresztül (a Termelékenységi Tanácsot ehhez kapcsolták) – a vállalatoknak nyújtott szakértői tanácsadáshoz. Ezt oly módon végzi, hogy a szakmai

testületekhez tartozó szakértők, tanácsadók költségeinek több mint a felét fedezi. 1978 elején az erre a célra rendelkezésre bocsátott alap mintegy 5 millió USA dollárt tett ki, amellyel 350 teljes munkaidőben foglalkoztatott tanácsadót finanszíroztak. Közülük 125 dolgozott az ipari munkaadók testületeiben, 110 a kereskedelmi testületekben, 70 a szakszervezetekben, míg a többiek a kisipar felé végeztek tanácsadói tevékenységet. E kezdeményezés széles körben elismert sikere azt eredményezte, hogy a Kisipari Tanács kérésére egy jelentős alapot hoztak létre azzal a céllal, hogy a 20 főnél kevesebb munkavállalót alkalmazó kisipari üzemek számára is széles körű tanácsadói szolgáltatást működtethessenek; ezt a programot „iparfejlesztési programnak” nevezték (az alap összege 8 millió USA dollár volt két évre, és ezt meghosszabbították egy újabb kétéves periódusra).

A vállalati hatékonyság elősegítésére alkalmazott dán közelítés további jellemvonása, hogy a műszaki kutató intézetek (amelyek hasonló tanácsadói testülettel és pénzeszközökkel rendelkeznek, mint a Kereskedelmi Alap által irányított tanácsadói gárda) széles körű műszaki szolgáltatásokat nyújtanak az ipar számára. A műszaki szolgáltatások területén – a kutató intézetek mellett – jelentős szerepet játszik a Műszaki Tudományos Akadémia is. Így például az Akadémia Alkalmazott Gazdaságkutató Központja kutatást és fejlesztést végez olyan kis vállalatok számára, amelyek saját eszközeikből erre nem képesek; ezek költségeinek nagy részét az Akadémia vállalja magára (jöveldelmének 75%-a adóbevételekből származik).

A strukturális változások elősegítését is célzó ilyen támogatások azt eredményezték, hogy az ipar képviselői szervei tagjaik szemében elismerten fontos technikai (és csak kevésbé politikai) szerepet játszanak, továbbá élen járnak a fejlődésben, s nem legalsóbb tagjaik sebességét veszik fel. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy szavuk eljut valamennyi tagszervezetükhöz, mégpedig olyan differenciált közvetítő eszközök felhasználásával, amelyek egyaránt megfelelnek a felhasználóknak és az átadott információk jellegének. Az Ipari Szövetség például kifejlesztett és sikerrel terjesztett el egy viszonylag egyszerű módszert a vállalatok között a különböző termékek jöveldelmezőségének pontosabb meghatározására, valamint a vállalatok termékösszetételének tervezésére és korszerűsítésére.

A vállalatok jöveldelmezőség és termelékenység vizsgálatára és növelésére hasonló közelítést alkalmazott az elmúlt öt év során több más ország is, különösen a Német Szövetségi Köztársaság és Svédország, ezeket az akciókat a svéd „Vizsgáld meg cégedet” jelszó valamilyen változatával jelölve. Az általános megközelítésből kiindulva azután fokozatosan speciális módszereket is kifejlesztettek egyes ágazatokra és különböző típusú vállalatokra.

A dán gépipari vállalatokat tömörítő szakmai szövetség jó példát szolgáltat arra, hogy milyen messze juthat el ez a decentralizált megközelítés. Az említett Szövetséghez tartozó cégek több mint egyharmadát képviselik a dán késztermék-exportnak (a késztermék-export viszont az összes dán exportnak csaknem kétharmadát jelenti). Ezen belül a speciális elektronikus berendezések exportja – amely a bonyolult perifériák gyártásán alapszik – 8%-át teszi ki az összes feldolgozóipari kivitelnek. A Szövetség nagy programot indított be az iparág korlátainak felszámolása érdekében. Fő céljuk az volt, hogy az ipar és az ország egyéb műszaki szervezetei számára jobban megvilágítsák az esetleges együttműködési lehetőségeket (ugyanakkor felismerték, hogy mindkét

oldal érdekei sohasem egyezhetnek meg teljesen). A dán ipar magas bérköltségekkel és széles körű jóléti szolgáltatásokkal dolgozik. Ez azt igényli, hogy egyre növekvő részarányban termeljenek olyan bonyolult termékeket, amelyeknél magas a hozzáadott érték aránya. (A legtöbb fejlett ipari országnak ugyanez a célja – a holland kormány 1976-ban kiadott gazdaságpolitikai dokumentuma pl. „szelektív növekedésként” jelölte meg ezt a követelményt.) Ennek érdekében a dánok elsősorban már meglévő iparágak vagy termékek továbbfejlesztésére törekszenek, éspedig termékeik alapvetően két csoportjában:

- olyan termékek, amelyek előállításának már történelmi tradíciói vannak, mint például a mezőgazdasági- és az egészségügyi gépgyártásnak;
- olyan termékek, amelyeknél műszaki előnyre tettek szert.

Az eddigiekből az is kiderült, hogy milyen nagyok a lehetőségek az expanzió számára egy olyan nemzetközi gazdasági rendszerben, amely – bár egészében véve stagnál –, de új követelményeket támaszt különböző szektorokban és alszektorokban. Így például a fejlett műszaki vívmányok fejlődő országok számára történő értékesítése a berendezéseket átvevő, üzemeltető és karbantartó személyzet széles körű képzését és továbbképzését igényli. A továbbképzés egyben oktatási berendezéseket is igényel. Ezt Dániában is felismerték, s az egyik cég olyan mozgatható oktató központ-típust fejlesztett ki, amely Dániában ismeretlen fizikai, földrajzi és társadalmi viszonyok között is jól használható.

3. *Az iparpolitika, mint az együttműködés eszköze*

A dán munkaadói szövetség tevékenységében sikerrel alkalmazta a Delphi módszert, amelynek keretében a különböző szakértők és a vállalatok szakembereivel rendezett, nagy látogatottságnak örvendő tanácskozások széles körű visszacsatolást biztosítottak. Ezzel az volt a céljuk, hogy az érintett szakemberek minél szélesebb körét mozgósítsák a fejlesztés és a gyártás problémáinak megoldására. Bizonyos mértékben – bár eltérő formában – ez jelentette annak a szektorális politikának a kiindulópontját is, amelyet az elmúlt évtized során a különösen nagy nehézségekkel küszködő iparágak számára dolgoztak ki.

A termelékenységi központokkal közvetlen kapcsolatot teremtő legkorábbi hasonló akcióknak Hollandiában lehettünk tanúi. Amikor a 60-as évek közepén az éles nemzetközi versenynek kitett iparágak vezetői pénzügyi támogatást kértek a kormánytól, azonnal a Holland Termelékenységi Bizottsághoz irányították őket. Itt megállapodtak abban, hogy az adott iparággal foglalkozó valamennyi felet összehívják a tényleges helyzet feltárása és egy perspektívikus műszaki-gazdasági fejlesztési program kidolgozása érdekében. E megközelítés alap gondolata a következő volt:

- valamennyi fél képviselőjének egyet kell értenie a tennivalók tekintetében; ez azt jelenti, hogy
- a számos probléma között felállítanak egy fontossági sorrendet, s ha ebben egyetértenek
- a változó nemzetközi gazdasági körülmények között is végrehajtják ezeket.

A nagyjából elfogadott tervet ismertették a kormánnyal, amely pénzügyi eszközöket bocsátott rendelkezésre az előirányzott tevékenységek részleges finanszírozására. Ezek a – még jelenleg is folyamatban lévő – intézkedések a következőkben foglalhatók össze:

– *Tanácsadás a vállalatvezetés számára:* az állami pénzügyi eszközök lehetővé teszik a tanácsadók számára, hogy meghatározzák a vállalatok jelenlegi és jövőbeni helyzetét. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a több vállalat együttműködésével megvalósítandó programoknak és a fúziók támogatásának. Ugyanakkor nem erőltetik a fúziók létrehozását, részben gazdasági okokból (gyakran nem jelentkeznek lényeges nagyságrendi megtakarítások), részben pedig társadalmi okokból (a fúzió sikeréhez igen alapos előkészítő munkára és a partnerek illeszthetőségére van szükség).

A gazdaságpolitikusok számára a legnehezebb feladatot az jelentette, hogy kölcsönös visszacsatolást hozzanak létre a makro (vagy mezo) és a mikro szintek között. A piacgazdaság viszonyai között működő termelési egységek ugyanis nem szolgáltatnak információt, kivéve ha kézzelfoghatóan profitálhatnak ebből, de még ekkor is csak a legszigorúbb titoktartás mellett.

– *Vezetőképzés:* tekintettel arra, hogy a vezetés színvonalát mindenütt a vállalati jövő meghatározó tényezőjének tekintik, továbbá hogy a különböző iparágak a vezetők számára hasonló vonzerőt jelentenek, s a képzés is a homogenitás irányába hat – jelentős figyelmet szentelnek a vezetők képzésének, különösen a stratégiai tervezés területén. Figyelemre méltó, hogy a vezetőképzés még a piaci változásoknak erősen kitett területeken – recesszió mellett – is tovább bővült és az olyan programok irányába mozdult el, amelyek különböző cégek sajátos szükségleteit elégíti ki. Sőt pl. a Német Szövetségi Köztársaság kormánya a „célra orientált vezetés” jelszavának a vállalati szemináriumokon történő elterjesztésével erős lökést adott ennek az irányzatnak. A kapcsolatot a több vállalatot együtt vizsgáló „csoportgazdasági tanulmányokkal”, bár ezeket is ugyanaz a szervezet – az RKW -- ugyanazon egysége irányítja, még nem teremtették meg.

– *Közös együttműködési erőfeszítések:* ide a legkülönbözőbb segélynyújtási formák tartoznak, mint például az export piacutatás és tanácsadás, valamint a fuzionálók számára nyújtott garancia és tőke.

A központi tervezést folytató országok hasonlóképpen jelentős mértékben növelték a fenti – három irányú – tevékenységeket folytató szakosított intézményeik számát. Ezek az országok a műszaki haladást ösztönző, vezetőképző és oktató szervezeteket (amelyek gyakran meghaladják Nyugat-Európa hasonló intézményeinek méreteit), valamint az információs szolgáltatások kiterjedt hálózatát hozták létre. A vállalatokat irányító ágazati minisztériumok feladata a termelékenység-növelés ösztönzése, a központi tervezés és gazdaságirányítás feladata pedig ezeknek a tevékenységeknek az orientálása és koordinálása. Az elért termelékenység-növekedési ütemek alapján úgy tűnik, hogy a vázolt rendszer elég jól működik ezekben a gazdaságokban, de a mélyebb elemzések az eredményeket gyakran a várakozásoktól és a szükséglettől elmaradóknak minősítik. Amennyiben ez a helyzet, érdemes tovább kutatni az intézményi rendszer, illetve az alkalmazott eszközök fejlesztésének lehetőségeit. A tapasztalatok azt mutatják, hogy mindkét gazdasági rendszerben egyaránt problémát jelent a különböző szervezetek zökkenőmentes együttműködésének a biztosítása.

4. *Skizofrén minták?*

Az elmúlt évek során egyre világosabbá vált, hogy a termelékenység növelését célzó tevékenységeket egységes egésznek kell tekinteni és valamennyi érintett félnek valamilyen módon részt kell vennie az erőfeszítésekben. Ezt felismerve a Norvég Munkaadói Szövetség jelentős alapokat bocsátott az azonos iparágban együttműködő cégek rendelkezésére oktatási és képzési célokra, továbbá megszervezte, hogy ezeket a tevékenységeket a szakértői tanácsadással párhuzamosan alkalmazzák, iparági és vállalati szinten egyaránt. E feladatok hatékony végrehajtása a külső szakértők (tanácsadók, állami iparpolitikai specialisták, mérnökök, technológusok, szociológusok stb.) és a cég alkalmazottainak megfelelő együttműködését igényli. Minden kérdésre választ adó megoldás nyilvánvalóan nem létezik, a problémák sikeres megoldása különböző tényezők egész skálájától függ. Ennek ellenére nélkülözhetetlen, hogy valamennyi érintett fél pozitív magatartást tanúsítson a szükséges – sőt a kellemetlen – változásokkal szemben. Mindez viszont széles infrastruktúrát, vagy olyan biztosítékot nyújtó rendszert igényel, hogy a közösség ne az egyén rovására prosperáljon. Ez azonban számos fontos, a társadalom általános szerkezetével és „jutalmazási rendszerével”, továbbá igazgatásának jellegével kapcsolatos tényezőtől is függ. Ezekre a tényezőkre az angol kutatások is ráirányították a figyelmet.² A legtöbb nyugat-európai országban a legmeglepőbb ipari siker-történetek olyan személyekről és iparágakról szólnak, amelyek elszakadtak környezetüktől, mint például a domináló brit software export.

Egy további probléma azzal kapcsolatos, hogy az iparpolitikát általában olyan időpontban dolgozzák ki és teszik közzé, amikor az leginkább megfelel a várható jövő általában elfogadott képének. A legújabb – 1977 őszén közzétett – svéd állami publikáció³ azonban jól szemlélteti, hogy milyen nagymértékben különbözhetnek a szakértői előrejelzések egyik évről a másikra. Az említett jelentés a svéd ipar középtávú kilátásairól szólva megállapítja: „amennyiben a termelés növekedési ütemére vonatkozó múlt évi előrejelzéseket 1982-ig extrapoláljuk, megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi előrejelzések az 1982. évi termelést az elmúlt évi becsléseknél 14%-kal kisebbnek jelzik.”

A svéd jelentés egy másik jelentős megállapítása, hogy „az 1982. évi foglalkoztatottsági adatok – hasonló módon történő – összehasonlítása viszont csak 4%-os csökkenést mutat a korábbi előrejelzésekhez képest. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a két előrejelzés közötti különbség elsősorban a munkatermelékenység növekedési ütemére vonatkozó becslések eltéréseiből adódik; valamennyi iparágban alacsonyabb ütemű termelékenység növekedésre számítanak, mint az elmúlt évben”. Valóban általánosan elismert, hogy a termelékenységi előrejelzések sok kockázati tényezőt rejtnek magukban, s talán ennek is tulajdonítható, hogy több mint két évtizede egyetlen nyugat-európai termelékenységi központ sem folytatott ilyen tevékenységet. Ez nem jelenti azonban azt, hogy még próbálkozásokat sem tettek az előretekintésre ezekben az országokban: egyrészt, továbbfejlesztették a nemzeti tervhivatalok ipari előrejelzésekkel foglalkozó részlegeit, emellett létrehoztak új kutatóintézeteket is. Így alapították meg

²Lásd például C. F. Pratten: A munka termelékenysége a nemzetközi vállalatokban. C.U.P. 1975.

³A svéd ipar középtávú kilátásai. Angol nyelvű összefoglaló.

1975-ben a Norvég Ipargazdasági Intézetet, azzal a feladattal, hogy tökéletesítse az ipar jövőjével kapcsolatos döntések adatbázisát. Ezen belül az Intézet tevékenységi körébe tartozik

- az ipari fejlődés elemzése – általánosságban és a egyes iparágak szintjén;
- az ipar és a társadalom viszonyának vizsgálata;
- a gyenge adottságú körzetek erősítése;
- megbízásos alapon helyi elemzések végzése;
- a rendelkezésre álló természeti erőforrások és a jövőbeni ipari fejlődés előjelzése;
- a jövőbeni munkaerő-szükséglet megállapítása;
- a környezetvédelmi intézkedések ipart érintő következményeinek vizsgálata;
- az iparpolitikai eszköztár tényleges hatásainak értékelése;
- az Intézet kutatási eredményeinek a terjesztése.

Úgy tűnik azonban, hogy az Intézet nem működött megfelelően, bár elegendő pénzügyi alapokkal rendelkezett és lelkes támogatást kapott a döntéshozók különböző csoportjaitól. Ennek okai lényegében koncepcionális nehézségekben rejlettek, amelyek a makro- és mikroökonómiai munka összekapcsolásánál, továbbá az intézeti akciók és az információkat fogadók közötti kapcsolatok kialakításánál jelentkeztek. E problémákkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a Német Szövetségi Köztársaság Kormánya öt gazdaságkutató intézetnek azt a feladatot adta, hogy folyamatosan végezzenek vizsgálatokat az ipar strukturális változásai mögött meghúzódó tényezőkről és e változások hatásáról.⁴ Japánban talán még nagyobb állami érdeklődésnek lehetünk tanúi a rendkívül befolyásos Nemzetközi Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium (MITI) részéről. Igen jellemző, hogy az MITI egyaránt foglalkozik a háború utáni igen gyors japán növekedést biztosító iparágak (acélipar, hajógyártás, textilipar, elektronika és vegyipar) zökkenőmentes működésével, s a jövőben fejlődést hordozó iparágak kilátásaival.

A kormányoknak – talán még inkább, mint a vállalatoknak – figyelembe kell venniük, hogy állandóan változó piaci viszonyok között dolgoznak, iparágukon belül és kívül egyaránt. Az iparilag fejlett országok jelenleg magas hozzáadott értéket biztosító iparágait – alacsony bérszínvonaluk, sőt esetleg a magasabb műszaki színvonaluk segítségével – kiszoríthatják a gyorsan iparosodó ázsiai és latin-amerikai országok.

A korábbi évtizedekkel ellentétben, jelenleg a tőkés országok legkülönbözőbb politikai színezetű kormányai azt a felfogást vallják, hogy a kis méret nem csupán társadalmilag kívánatos. Az egyre nagyobb méret – amely korábban talán a hatékonyság legfőbb meghatározója volt – számos esetben az ipari megújulás iránti törekvések korlátjának minősül. Különösképpen a nagyvállalatok átalakítása – racionalizálása, átszervezése, vagy egyszerűen fölös létszámuk elbocsátása – jelent csaknem megoldhatatlan politikai problémát. Ezek a nehézségek különösen azokban az – Európa szerte elterjedt – iparágakban jelentkeznek, amelyekre állandó nyomást gyakorol a harmadik világ fejlettebb része és az integrált áramkörök forradalma. Az európai ipar jövője számára talán kiutat jelenthet a további specializáció és a meglévő üzemek munkaerő állomá-

⁴Drucksache 8/1471, Sechsbicht 707, 16–19. old. Gazdasági Minisztérium, Bonn, 1978. január.

nyának jelentős csökkentése. Jelenleg, gyakorlatilag valamennyi nyugat-európai kormány azt a felfogást vallja, hogy a nagy üzemméret – különösen az államosított iparágakban – csökkenti a rugalmasságot, mert az iparág nem léphet túl saját profilján (az acélipar acélt termel, a hajógyártás hajókat stb.)⁵ Más szóval, az állam nem jó vállalkozó. Ilyen körülmények között a kisebb vállalati méret erénnyé vált, mégpedig feltételezett alkalmazkodóképességük, a foglalkoztatásban viselt szerepük, s nem utolsósorban alacsonyabb energiafogyasztásuk eredményeként (a bérszínvonal és a munkafeltételek általában nem hasonlíthatók a magas szervezetségű iparágakban érvényesülő feltételekhez).

Az úttörő munkát ezen a területen Hollandia végezte, ahol 1975-ben – szorosán együttműködve a termelékenységi központtal – e céllal egy átfogó tanácsadói programot indítottak be. A program célja, hogy általános, majd pedig – amennyiben kívánatos – speciális információkkal lássa el a kis méretű – 200 főnél kevesebbet foglalkoztató – ipari vállalatokat. (Ezekből 10 000 van Hollandiában.) Ezen túlmenően, ezt a szolgáltatást közvetlenül is össze kívánják kapcsolni a holland termelékenységi központ „struktúra-megújító” munkájával, amellyel mélyreható vizsgálatokat végeznek az ipar viszonylag homogén ágaiban. E tevékenység keretében kísérletet tettek egy „iparági információs szolgálat” létrehozására a téglagyártás területén. A termelékenységi központ jelentős anyagi és szellemi erőfeszítéseket tett az információs tevékenység korszerűsítésére, a próbálkozás mégis megbukott. Ez azt a meggyőződést erősíti, hogy az ilyen típusú feladatokat az egyes vállalatokra, vagy pedig államilag dotált tanácsadók aprólékos, hosszan tartó munkájára kell bízni.

Az államilag finanszírozott tanácsadó szolgáltatásoknak – a kormány szempontjából – az az előnye, hogy ezzel közvetlen eszköz birtokába jutnak, az általuk hirdetett iparpolitikai célkitűzések gyakorlati megvalósulásának a biztosítására. Az ilyen iparpolitikának sokkal több a támogatója, mint az általános gazdaságpolitikának.

5. Állami iparpolitikai célkitűzések

Az iparpolitika egyre növekvő bonyolultságát jól szemlélteti az állam által deklarált politikai célkitűzések tartalmi vizsgálata. Legújabbán, 1976-ban, Ausztráliában Termelékenységi Minisztériumot hoztak létre. E minisztérium egyik legfőbb feladata egy nemzeti termelékenységi politika kialakítása, mivel a miniszter szavaival élve: az ország ipari jövőjével foglalkozó viták eddig „több ízzást, mint világosságot hoztak”. Iparpolitikájuk kialakításánál az ausztrálok tapasztalatokat meríthetnek más országok gyakorlatából. Ilyen például szolgálhat a kanadai kormány iparpolitikája, amely elsősorban a következő célkitűzéseket kívánja elérni:⁶

1. a településhálózat fenntartását,
2. jobban kifizetődő munkaalkalmak létrehozását,
3. a kanadai ipar nemzeti jellegének erősítését,

⁵Lásd például Ch. Storfaes, J. Victorri: *Nationalisation*. Flammarion, 1977.

⁶Lásd: Gordon Ritchie: *Változó iparpolitika és megvalósítása*. Canadian Productivity, 1975, EANPC 1976.

4. a vállalkozó szellem növelését,
5. a társadalmi és természeti környezet minőségének javítását,
6. ahol lehetséges, a tartományi kormányok célkitűzéseinek megvalósítását.

Az ilyen iparpolitikai célkitűzések visszhangra találtak Európában is: például a norvég kormány 1975-ben kiadott fehér könyve szerint az iparpolitikának a következőket kell elősegítenie:

1. a tartalmas munka feltételének megteremtését,
2. állandóbb (de nem statikus) települési szerkezet kialakulását,
3. a munkások nagyobb befolyása közvetlen munkaterületükön,
4. a munkakörülmények javítása,
5. kifinomult know-how-n alapuló iparágak kifejlesztése,
6. a fejlődés zökkenőinek eltávolítása.

Felmerül a kérdés: lehetséges-e egyidőben teljesíteni az említett célkitűzéseket? Különösen olyan körülmények között, amikor a gazdaság nagymértékben függ a nemzetközi kereskedelemtől. Az átmeneti időszakban mutatott norvég fejlődés minden esetre kétségeket támaszt eziránt. A kormány expanziós gazdaságpolitikáját a munkahelyek szubvencionálásával köti össze, hogy megőrizze a foglalkoztatottságot a recesszió által sújtott iparágakban. E politika eredményeképpen

- a) a munkaerő-piac még szűkösebbé vált és egészségtelenül eltorzult, mivel egyes vállalatok munkaerő után „kiáltanak”, míg másokat azért fizetnek, hogy megtartsák alkalmazottaikat;
- b) minden négy gyáripari munkahely közül egynél a szubvenció biztosítja a munkahely fennmaradását. A termelékenység növekedése ezért megtorpant – tovább növelve ezzel a fajlagos költségeket.⁷

Más szóval – bár az iparpolitikának és alkotó elemeinek túl kell mutatnia a szűken vett közgazdasági tényezőkön – az iparpolitika nem feledkezhet meg a közgazdasági vonatkozásokról. Ez talán magyarázatot nyújthat arra is, hogy egyre növekvő érdeklődés nyilvánul meg aziránt, hogy az eddignél szélesebb körben vizsgáljuk a vállalatok és az ipar struktúráját befolyásoló társadalmi változások gazdasági költségeit és termelékenységi előnyeit. Amennyiben továbbra is a növekvő jólét iránti célkitűzések dominálnak, úgy tűnik, hogy az előrehaladás továbbra sem lesz zökkenőmentes.

6. *A gazdasági tevékenység nemzetközivé válása*

Ezen a területen kulcsfontosságú az iparpolitika és a gazdasági és a társadalmi vonatkozások közötti kapcsolat megteremtése, valamint a tervezés határainak a kérdése. Másik hasonlóan fontos tényező a gazdasági tevékenységek nemzetközivé válása.

E kérdésekkel kapcsolatban számos, gyakran ellentmondó álláspont ismeretes: a külföldi tőke-beruházások exportálják a munkalehetőségeket; az idegen beruházás a gazdaság idegen ellenőrzését vonja maga után; a fejlődő országokat nem a segélynyújtás, hanem a kereskedelmen keresztül kell segíteni; az import konkurrenciát jelent a

⁷The Economist, 1978. április 1.

belső termelésnek (a „vásárolj svédet – megéri” – jelszó 1977 végén vált ismertté), stb. Bármilyen mértékben nemzetközi jellegű is egy gazdaság (például a belga acéltermelés 80%-át exportálják), a nemzetközi mozgások éppen olyan gyakran lehetnek hátrányos hatásúak, mint amilyen gyakran előnyösek. Ezen túlmenően, valamennyi gazdaság alá van rendelve bizonyos belpolitikai vagy politikai-gazdasági nyomásnak, amikor nagyobb mértékben kívánja igénybe venni az – egyáltalán nem tökéletes – nemzetközi munkamegosztás lehetőségeit: így pl. még szükség van cipőgyártásra Svédországban, készruhágyártásra Belgiumban, gépkocsigyártásra az Egyesült Királyságban, textilgyártásra a Német Szövetségi Köztársaságban stb. Ez utóbbi iparág esete mutatja, hogy a termelékenység kérdései csupán a problémák egy részét jelentik: a Német Szövetségi Köztársaságban a textilipar termelékenysége 1970–77 között 57%-kal nőtt, míg az ipar egészében átlagosan 27%-kal. Ugyanebben az időszakban a textilüzemek száma 3600-ról 2700-ra csökkent, ami 170 000 munkahely megszűnését jelentette. Ez felveti annak kérdését, hogy milyen mértékű nemzeti ellenőrzés valósítható meg. Ha megvizsgáljuk Svédország textil- és ruhaiparát, akkor látható, hogy a foglalkoztatottság jelentősen, de viszonylag zökkenőmentesen zsugorodott a 60-as és a korai 70-es években. Ezt a folyamatot a kormány is elősegítette, illetve támogatta különböző konstrukciók segítségével. A jelentős hanyatlás azonban még nem fejeződött be, a Svéd Nemzeti Ipari Igazgatóság szerint: „ez az iparág a 70-es évek során is tovább folytatja nagyarányú strukturális alkalmazkodási folyamatát, ami az üzemek számának gyors csökkenését, termelésvisszaesést és gyorsan hanyatló foglalkoztatottságot jelent. 1976 és 1982 között várhatóan 23 000 munkahely szűnik meg ebben az iparágban”.⁸ Az ilyen jellegű problémák megoldási lehetőségeit vizsgálva néhány – egyébként szabadkereskedelmi orientációjú – országban felvetették, hogy a megoldást – legalábbis részben – a létező gazdasági csoportosulások megerősítése jelenthetné.

A jelenlegi nehezebb kereskedelmi helyzetben az európai cégek jelentősen növelik külföldi beruházásaikat, elsőként az Európán kívüli fejlődő országokban, majd Európában és végül egyre nagyobb mértékben az iparilag fejlett országokban, pl. az Egyesült Államokban. Bár gyakran elhangzik olyan ellenvetés, hogy ezáltal a munkalehetőségeket is exportálják (amit különösképpen nehéz megértetni a szakszervezetekkel a viszonylag magas munkanélküliségi szint mellett), ugyanakkor a kérdéses országok hosszú távú pénzügyi bevételekhez jutnak külföldről. Az elemzések azt is kimutatták, hogy az „anyaországok” jelentős előnyökhöz jutnak: „a tengerentúli termelés minden esetben azt eredményezte, hogy ki tudták szorítani az adott piacról a velük versenyző országok exportját, ugyanakkor elősegítették saját exportjuk növelését”.⁹

Még általánosabban, a legtöbb multinacionális vállalat kifejlesztette azt a figyelemreméltó képességet, hogy tevékenységi körében végre tudja hajtani a szükséges strukturális változásokat. Vegyük ismét a textilipart példaként: a piaci „alvéget” a kevésbé fejlett országok vették át, míg a nagy multinacionális csoportosulások a külföldi piacokon jól értékesíthető magas minőségű szövetek előállítására specializálódtak. De még eze-

⁸ A svéd ipar középtávú kutatásai. Angol nyelvű összefoglaló. 1978.

⁹ Lipsey és Kravis: A multinacionális cégek hatása a műszaki fejlődésre és a kereskedelmi áramlásra, NBER évi jelentés, 1976. szeptember, 82 oldal.

ken a területeken is sikereket értek el egyes nyugat-európai országok kisebb cégei, így például a francia ruházati-ipari vállalatoknál 1977-ben nőtt a foglalkoztatottság.

A nemzetközi csere nemcsak a termékek, hanem a szolgáltatások területén is gyümölcsöző. Ezek a szolgáltatások magukba foglalják az iparilag fejlett országok információ- és tapasztalatcseréjét – amely országokat pontosabban „információs társadalmaknak is nevezhetnénk”.¹⁰

Ebben a vonatkozásban az együttműködés és a tapasztalatok cseréje az elmúlt évtizedben ösztönzően hatott a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének valamennyi tagjára, a tervgazdálkodást folytató országok és piacgazdaságok számára egyaránt. Szükség van arra, hogy megismerjék a különböző társadalmi-gazdasági környezet hatásait és felismerjék annak a szükségességét, hogy a különböző országok tapasztalatait nem lehet közvetlenül átvenni, mindig hozzá kell igazítani az átvevő országok sajátos viszonyaihoz. Ez érthető, hiszen „a termelékenységi politikát” mindig az adott ország célkitűzéseinek és korlátozó feltételeinek megfelelően kell kialakítani. Nagy általánosságban úgy tűnik, hogy a különbségeket a technológiában, a vezetésben, a szervezésben, sőt az emberi célkitűzésekben mutatkozó hasonlóságok kiegyenlítik. Az Európán kívüli ipari országok is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak az európai tapasztalatok közelebbi megismerése iránt. Több ország is közvetlenebbül kívánt kapcsolódni a Szövetséghez, és ezért egy új tagsági formát hoztunk létre. Ily módon először Kanada, majd ezt követően az Egyesült Államok vált tagjává a Szövetségnek, Ausztrália pedig a közelmúltban kérte tagságát.

¹⁰M. U. Porat: Az információs gazdaság. USA Kereskedelmi Minisztérium, 1977. május.

dr. BOTOS BALÁZS:

A VÁLLALATI STRUKTÚRAFEJLESZTÉS BERUHÁZÁSÉRZÉKENYSÉGE¹

Az ipari termelési szerkezet korszerűsítése jelenleg gazdaságpolitikánk egyik középponti kérdése. A világgazdaságban végbemenő gyors változásokból fakadó — számunkra sok szempontból kedvezőtlen — hatások; az extenzív fejlődést lehetővé tevő belső tartalékok kimerülése elengedhetetlenné teszik a termelés hatékonyságának, versenyképességének növelését. Ezt az elmúlt néhány évben számos magasszintű határozat, dokumentum is megfogalmazta. A gyakorlatban viszont a struktúra átalakításának folyamata eddig lassúbb volt a kívánatosnál.

A népgazdaságunkban s azon belül az iparban fellépő beruházási feszültségek sem újkeletűek. A beruházási folyamat egyensúlyi zavarai, a növekvő befejezetlen beruházási állomány egyoldalról, másrésztől a vállalatok állandó törekvése újabb és újabb fejlesztési források megszerzésére: egyaránt hosszú évek óta visszatérő jelenségek. Természetes tehát, hogy beruházási tevékenységünk említett s egyéb problémáinak megoldására gazdaságirányításunk régóta törekszik.

Amiért ezen tanulmány összeköti a struktúrafejlesztési és beruházási tevékenység problémáinak tárgyalását, az abból az alapvető feltételezésből fakad, hogy a két témakör kérdéseinek megválaszolatlansága igen sok vonatkozásban összefügg. A beruházási tevékenység javításában rejlő tartalékok hasznosításával a termelési szerkezet átalakítására irányuló munka határfoka is javítható.

Korábbi kutatásainkban a beruházások és a struktúrafejlesztés összefüggéseivel elsősorban makroszintű megközelítésből foglalkoztunk (1). Azt vizsgáltuk, hogy az ipari ágazatok, illetve szakágazatok beruházási részesedése milyen kapcsolatban van a szerkezeti átalakulással s milyen gazdaságpolitikai eszközök révén kívánja iparirányításunk a források megfelelő allokációját biztosítani. Megállapítottuk, hogy sok esetben a makroszintű döntések is szoros kapcsolatot teremtenek a beruházások és a termékszerkezet alakulása között (például az egyedi nagyberuházások vagy a kiemelt fejlesztési programok esetén). Sok vonatkozásban azonban a beruházások hatása a termelési struktúra változására csak a termelés és a termékek szintjén értékelhető. Ezért újabb vizsgálódásaink a vállalati szintre helyezik a beruházási és struktúrafejlesztési tevékenység kapcsolódó problémáinak tárgyalását.

A következőkben a két tevékenység kapcsolatát érzékeltetve, elsőként a vállalati beruházási és struktúrafejlesztési célok összefonódásával foglalkozunk. A fontosabb fogalmak tisztázását követi azon kérdés tárgyalása, hogy mikor van szükség a struktúra átalakításához feltétlenül beruházásra, illetőleg milyen feltételek mellett kell nagyobb figyelmet fordítanunk az egyéb lehetőségekre. Végül tapasztalataink összefoglalásaként kiemelünk néhány következtetést, javaslatot.

¹A II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferencián (Székesfehérvár, 1978. szept. 5–9.) megvitattott előadás alapján.

1. *Struktúrafejlesztés a beruházási célokban*

A termelési szerkezet fejlesztésének folyamata a célok kijelölésétől a fejlesztés realizálásáig számos rész döntést foglal magában. E döntések, különböző súllyal ugyan, de kivétel nélkül befolyásolhatják a struktúrafejlesztési akciók sikerét. A hazai gyakorlatban az előkészítéstől a realizálásig sokféle probléma nehezíti vagy akadályozza az optimális döntéshozatalt. Érthető tehát, hogy a különböző intézmények, szakemberek eltérő súllyal foglalkoznak a struktúrafejlesztési folyamat egyes szakaszaival. Anélkül, hogy ezzel bármilyen fontossági rangsort kívántunk volna kifejezni, vizsgálódásainkban elsődlegesen a fejlesztési folyamat előkészítése során felmerülő kérdésekkel foglalkoztunk.

Azt, hogy a vállalati szintre fokozottan érvényes az előbbi tétel, tehát a két tevékenység hatékonyságának elválaszthatatlansága, a vállalati beruházási célok áttekintésével illusztráljuk. A beruházási döntéseket számos célkitűzés motiválja. A célok jellege arra is utal, hogy vannak beruházások, amelyek közvetlenül a termelési arányok változtatására irányulnak, s vannak közvetve mutatózó ilyen hatások. Annak felmérésére, hogy ténylegesen milyen súllyal jelentkezik a beruházási döntésekben a struktúrafejlesztés céljai, megvizsgáltuk néhány vállalat beruházási célkitűzéseit a IV. és V. ötéves tervidőszakra.²

A válaszokból megállapíthatjuk, hogy a termelési szerkezet fejlesztése mindkét tervidőszakban a vállalati beruházások elég nagy hányadának közvetlen céljaként szerepel. Ez azért is figyelemreméltó, mivel a IV. ötéves terv időszakában a struktúrafejlesztés kérdései még nem álltak a jelenlegihez hasonlóan az érdeklődés középpontjában. Egyébként a két tervidőszak között az egyes célok gyakoriságát illetően elég határozott változási tendenciák figyelhetők meg, változatlan maradt azonban a kapacitásbővítés céljának domináns szerepe.

A számszerű eredmények bemutatása során összehasonlítjuk adatainkat egy azonos jellegű nyugat-német felmérés eredményeivel (2). Az adatok összevetésénél elsősorban a tendenciák az érdekesek, részben a két adatbázis eltérő nagyságrendje, részben a gazdasági környezetek alapvető eltérései miatt.

A termelési szerkezet átalakítása a nyugat-német vállalatok beruházásai esetében kisebb arányban jelent közvetlen célt, mint a magyar vállalatoknál. Ennél lényegesebb eltérések figyelhetők azonban meg a két felmérés eredményei között a kapacitásbővítést és a racionalizálást nézve. A magyar vállalatok 85, illetve 92 százaléka kívánta a két időszakban beruházásai révén kapacitását növelni. A megfelelő nyugat-német arányok 12 és 40 százalék! Hasonló mértékű, de fordított irányú eltérés jellemzi a racionalizálási célokat. A magyar beruházók 30–40 százalékaival szemben a nyugat-német vállalatok több mint 80 százaléka deklarált ilyen célokat. Úgy véljük, ezen eltérések mögött egész beruházási – sőt mondhatnánk egész gazdálkodási – rendszerünk alapvető problémái rejlenek. Így például a tervezési, szabályozási és irányítási keretek azon hatása, amely a vállalatokat állandó növekedésre ösztönzi. De utalhatunk a vállalatok azon paradox magatartására is, hogy munkaerőhiányról panaszkodva újabb és újabb munka-

²A mintában 7 gépipari, 3 könnyűipari, 2 élelmiszeripari s egy-egy vegyipari és építőanyagipari vállalat szerepelt. Jelentős részük közepes vagy nagyvállalat. A minta egésze a bruttó állóeszközérték 1975. évi adatai alapján a feldolgozóipar 8 százalékát képviselte.

Beruházási célok a magyar és nyugat-német iparban

Beruházási célok	A beruházási célt megjelölő vállalatok aránya			
	%			
	1971–75 évben		1976–80 évben	
	Ifo- adatok	Saját adatok	Ifo- adatok	Saját adatok
Kapacitásbővítés	40	85	12	92
Racionalizálás	82	31	87	38
Minőségjavítás	45	54	52	77
Új termék kibocsátása, a termelési arányok változtatása	35	69	33	69
Kutatás-fejlesztési célok	9	0	10	8
A munkafeltételek javítása, infrastrukturális célok	29	46	30	77
Környezetvédelem	24	8	30	31

helyteremtő beruházásokat valósítanak meg. Mindez a termékszerkezet korszerűsítését – az ilyen irányú beruházási célok jelentős súlya ellenére is – komoly mértékben lassítja.

2. Komplementer és innovatív típusú struktúrafejlesztés

Az alapprobléma tárgyalása előtt tisztázni kell néhány fogalmi kérdést, hiszen a tárgykör terminológiája közel sem tekinthető egységesnek. A termelési szerkezet (illetőleg a szinonimaként használt struktúra) kifejezést a polgári szakirodalom elsősorban az üzemméretek, a koncentrációs jellemzők, a regionális eloszlás, illetőleg az alapvető szektorok viszonyaival kapcsolatban használja. A szocialista országokban főként a népgazdasági ágak, illetőleg az egyes ágakon belüli ágazati arányok vizsgálata kap fontos szerepet. Iparunkban az elmúlt két évtizedben ugyancsak különböző szerkezeti egységek megkülönböztetésére és elemzésére került sor. Jól megfigyelhető azonban a megközelítési irányok súlypontjának módosulása, amelynek megfelelően az utóbbi években az ágazati struktúrával szemben a termékszerkezet elemzése, értékelése került előtérbe.

A tanulmányban a termelési szerkezet változása alatt ugyancsak a termékszerkezet változását értjük, tehát annak a viszonynak a módosulását, amely a termelés egészének és az ily módon értelmezett részeinek arányát jellemzi. A szerkezetfejlesztésen belül két alapvető típust különböztetünk meg:

- a termelési szerkezet olyan változását, amelyet nem kísér új termékek megjelenése („komplementer” változás),
- a termelési szerkezet olyan változását, amely új termékek megjelenésével jár („innovatív” változás).

A „komplementer” típusú szerkezetátalakuláshoz sorolható tehát a már gyártott termékek arányának változása. Ide tartozónak véljük a gyártott termék(ek) olyan módosítását is, amelynek révén a termék minősége, használhatósága javul ugyan, de még nem nevezhető újnak. Hangsúlyozzuk, hogy értelmezésünk szerint a komplementer változás magában foglalja a visszafejlesztés lehetőségét is. Tehát azt, hogy a vállalat a meglévő gyártmánystruktúráján belül egyes területek visszafejlesztése révén növeli a többi termék részarányát.

Az „innovatív” típusú szerkezetalakulásról értelemszerűen akkor beszélünk, ha az addig gyártott termékek helyett vagy mellett a vállalat új termékkel lép a piacra. A kategorizálás gyakorlati alkalmazásának kulcskérdése az új termék fogalmának értelmezése, amely közel sem egyöntetű. (A definiálási problémákról jó áttekintést ad Lehoczky Gy. cikke [3].)

Az említett értelmezési probléma azonban csak az egyik, s valószínűleg nem is legfontosabb oka annak, amiért szót kell ejteni a fenti kategorizálás kérdőjeleiről. A tudományterület sok más csoportosításához hasonlóan kétségtelenül a fentiekkel szemben is felmerülhet a szubjektivitás vádja. A két típusú szerkezetfejlesztés a gyakorlatban nem választható mereven szét. Az új termékek megjelenése gyakran együtt jár elavult gyártmányok termelésének megszüntetésével vagy az azonos szükségleteket kielégítő cikkek termelési volumenének csökkentésével. Az is sok esetben kérdéses, hogy a termékmódosítások, termékváltozatok meddig jelentenek minőségjavítást, és mikor eredményeznek új termékeket? A termék minőségében, használhatóságában bekövetkező változást nem célszerűbb-e a struktúrafejlesztés önálló típusának tekinteni?

Nem vitatva e kérdések feltevésének jogosságát, jelen tanulmány célkitűzéseit tekintve a komplementer és innovatív típusú változás megkülönböztetését tartjuk legcélszerűbbnek.

3. Struktúrafejlesztés – beruházással vagy anélkül

Elvileg ismert, hogy a termelési szerkezet fejlesztésének eszköztárában a beruházások fontos, de korántsem egyedüli tényezők. Mégis kevés figyelem fordult eddig egy alapvető kérdés felé, amely így hangzik: Mikor van szükség a szerkezet átalakításához beruházásra? A kérdés fontosságát illetően ismét utalunk iparunk krónikus beruházási problémáira. Így népgazdasági szinten például a beruházási terv állandó „túlteljesítésére”, vagy arra, hogy vállalataink jelentős része beruházási lehetőségeit a kívánatosnál szűkebbnek ítéli.

Milyen jellemzők kölcsönözhetnek karakterisztikusan eltérő jelleget a beruházások struktúrafejlesztésben betöltött szerepének? Egy vállalat meglévő eszközállományának jellemzői alapvető hatást gyakorolnak a további fejlesztésekre is. Az adott időpont vagy időszak akkumulációja sohasem hagyhatja figyelmen kívül a megelőző évtizedek hasonló tevékenységének eredményeit. Ilyen esetben ugyanis a termelésben óhatatlanul

nul zavarok, illetve a kívánatos hatékonyság elmaradása jeleznék az összefüggések megsértését.

A meglévő állóeszközállományt természetesen igen sokféle szempontból, sokféle megközelítésből jellemezhetjük. A különböző jellemzőknek abszolút mértékben is különböző a súlyuk, a szerkezetfejlesztés és beruházások összefüggéseit keresve pedig még inkább differenciálódik hatásuk. Előzetes vizsgálódásaink tapasztalatait is felhasználva úgy véljük, hogy a vállalati jellemzők közül elsődlegesen a *termelőberendezések konvertálhatósága, a kapacitások kihasználtsága, valamint a kooperációs lehetőségek befolyásolhatják* a struktúrafejlesztés beruházási mozgásterének határait. Rögtön hozzá kell tenni, hogy e három tényező hatása sem tekinthető egyenértékűnek.

Számos vizsgálat eredménye utalt már arra, hogy a magyar iparvállalatok kooperációs lehetőségeiket kedvezőtlennek ítélik. Később látni fogjuk, hogy az általunk vizsgált vállalatok zöme hasonló véleményen van. Pedig egyes ágazatokban – például a gépiparban – a vállalatok döntő többségének termelése megoldhatatlan sokirányú termelési kooperáció nélkül. A kooperáció által kínált potenciális lehetőségek – többek között a beruházás nélküli kapacitásbővítés – korlátozottsága folytán jelenleg vállalataink számára a konvertálhatóság és a kapacitástartalékok szerepét kell kiemelni. E jellemzők tükrében egy-egy vállalat vagy más termelési egység struktúrafejlesztésének beruházásérzékenységét illetően három fokozatot különböztetünk meg:

- *Erős* beruházásérzékenységről beszélhetünk, ha alacsony fokú a konvertálhatóság és kapacitástartalékok sincsenek. Ekkor egyértelműen csak az állóeszközállomány bővítése vagy korszerűsítése teszi lehetővé a termelési szerkezet módosítását.
- *Közepes* mértékű a struktúrafejlesztés beruházásérzékenysége, ha léteznek ugyan ki nem használt kapacitások, de azok kevésbé konvertálhatók vagy számottevőbb a konvertálhatóság, de nincsenek kihasználatlan kapacitások. A beruházásérzékenységet tekintve a két eset azonos megítélést kíván, a lehetővé váló struktúrafejlesztés jellegét tekintve azonban nem. A konvertálhatóság kapacitástartalékok hiányában azonos termelési volumen mellett a régi termékek újjal való felváltását teszi lehetővé. A nem konvertálható kapacitástartalékok viszont csak a termelési volumen növelésére adnak módot, a választék módosításának lehetősége csekély. Az első esetben választéki, a másodikban volumen-rugalmasságról beszélhetünk.
- *Gyenge* beruházásérzékenységről kell beszélni, ha a konvertálhatóság kapacitástartalékokkal párosulva a termelési volumen növelését és új termékek gyártásba vételét egyaránt lehetővé teszi – mégpedig jelentősebb beruházások nélkül.

Meg kell rögtön említeni, hogy a beruházásérzékenység fentiek szerinti minősítésénél elsődlegesen a nagyobb összegű beruházási ráfordítások iránti igényeket vesszük alapul. A gyenge beruházásérzékenység tehát nem zárja ki, hogy a gépek, berendezések kisebb átalakítására, átszerszámozására adott esetben ne legyen szükség. A nagyobb ráfordítás abszolút kritériumának meghatározása sem lenne reális követelmény, hiszen ágazatonként, vállalatonként változhat a küszöbérték.

Beruházási ráfordítások nélkül tehát – figyelembe véve a konvertálhatóság és a kapacitástartalékok helyzetét – a következő struktúrafejlesztési lehetőségek adódnak (2. tábla, 23. oldal).

A beruházások nélküli szerkezetfejlesztés lehetőségei

Kapacitástartalmak	Nincsenek	Konvertálhatóság	
		Gyenge	Nagyfokú
		ϕ	„innovatív”
	Van-nak	„komplementer”	„komplementer” „innovatív”

Az igények változásához való rugalmas alkalmazkodás kiemelkedően fontos tényezője tehát a termelőberendezések konvertálhatósága. A táblából is látható, hogy a meglévő üzemek, gépsorok, technológiák konvertálhatósága esetén beruházások nélkül is van lehetőség új termékek piacra vitelére. Konvertálhatóság hiányában csak a termelési volumen növelésére, illetve a termelési arányok módosítására van lehetőség. Nem véletlen tehát, hogy a konvertálhatóbb kapacitások megteremtésének igénye időről-időre visszatér a szakajtóban, még azokban az országokban is, amelyekben a termelési szerkezet fejlesztésének alapkérdései a mieinktől eltérőek. Példaként egy szovjet szerzót idézhetünk: „Az ágazatok többségében a korszerű termelésre jellemző a rugalmas technológia és a produktumok jelentős fokú válthatósága. Új vállalatok létrehozásánál, valamint a rekonstrukciós munkáknál is biztosítani kell az olyan perspektivikus manőverezés lehetőségét, amikor nagyobb ráfordítások nélkül, rövid időtartam alatt lehet rugalmasan átalakítani a termelés technológiáját” (4).

A vizsgálatba bevont vállalatok példáján érzékeltethető, hogy a beruházások nélküli struktúrafejlesztés lehetőségei iparunk mely területeire jellemzők. Első lépésben azt kértük a vállalatoktól, becsüljék meg, hogy mi jellemzi a vállalati termelőberendezések konvertálhatóságát illetően a potenciális vagy tényleges versenytársak átlagához képest a kapacitások kihasználtságát és kooperációs lehetőségeiket. A válaszokat az alábbi táblázatban összegeztük.

3. sz. tábla

Néhány vállalati jellemző becsült színvonala

Értékelés	A vállalatok számának megoszlása figyelembe véve a		
	konvertál- hatóságot	kapacitás- kihasználtságot	kooperációs lehetőségeket
Az átlagosnál jobb	5	5	1
Átlagos	5	6	3
Az átlagosnál rosszabb	4	3	10

Egyértelműen kedvezőtlennek ítéli kooperációs lehetőségeit mintavállalataink jelentős hányada. Ez az értékelés – amely megegyezik a kooperációs tevékenységről folytatott egyéb vizsgálatok eredményeivel – azt jelenti, hogy a termelési szerkezet fejlesztésének ilyen lehetőségeit vállalataink csekély mértékben vehetik csak igénybe. Más szóval: a vállalatok általában saját erejükre, tehát saját fejlesztési forrásaikra kell támaszkodjanak olyan esetekben is, amikor esetleg hatékonyabb lenne a vállalati együttműködés lehetőségeinek kihasználása.

A konvertálhatóság és a kapacitástartalékok vállalati megítélése sokkal differenciáltabb képet mutat. Tekintettel arra, hogy a kapacitásokhoz a munkaerőt, valamint a gépeket, berendezéseket egyaránt hozzátartozónak véltük, az értékelés többről ad képet, mint egyszerű technikai paraméterről. Így mindenképpen figyelemre méltó, hogy 5 vállalat kapacitáskihasználtságát az átlagosnál jobbnak ítélte. Ez azt jelenti, hogy ezeknél a vállalatoknál a kapacitástartalékok nem játszhatnak döntő szerepet a termelési szerkezet fejlesztésében. Négy vállalat ítélte termelőberendezéseinek konvertálhatóságát az átlagosnál rosszabbnak. Érdekes módon az előbbi öt, illetve ezen négy vállalatból három azonos.

A 2. sz. táblázatban már utaltunk a beruházások nélküli struktúraalakítás konvertálhatóságtól és kapacitástartalékoktól függő lehetőségeire. A mintavállalatokat az ágazati jelleg szerint megkülönböztetve s az említett lehetőségeket figyelembe véve, a következő módon csoportosíthattuk. (Az egyes vállalatok jelölése (1) vegyipari, (2) építőanyagipari, (3)–(9) gépipari, (10)–(12) könnyűipari, (13)–(14) élelmiszeripari.)

4. sz. tábla

A struktúrafejlesztés lehetőségei a konvertálhatóságtól és a kapacitáskihasználástól függően

		A termelési kapacitás konvertálhatósága	
		Gyenge	Nagyfokú
Kapacitástartalékok	Nincsenek	(1), (10), (11), (13)	(3)
	Vannak	(4)	(2), (5), (6), (7), (8), (9), (12), (14)

A fentiek igen lényeges szempontokat sugallnak a beruházások és a struktúrafejlesztés kapcsolatát illetően. A tábla jobb alsó mezőjébe sorolható vállalatok (ágazatok) adottságai lehetővé teszik, hogy jelentősebb beruházások nélkül módosítsák termelési szerkezetüket. E lehetőség a „komplementer”, illetőleg „innovatív” szerkezetváltozást egyaránt magában foglalja. Elsődlegesen a gépipar egyes területein célszerű az ilyen lehetőségek figyelembevétele, de néhány építőanyagipari, könnyűipari és élelmiszeripari gyártási ág is ide sorolható. Azt mondhatjuk, hogy ezen termelési szférák struktúra fejlesztésének beruházásérzékenysége csekély.

Kevésbé tekinthető jellemzőnek iparunkra a konvertálható, de kapacitástartalékok-

kal nem rendelkező termelés. Mintánk egyetlen ide sorolható vállalata ugyancsak gépipari. Termelőberendezéseinek magasfokú kihasználtságát éppen a konvertálhatóságtette lehetővé. Számítástechnikai eszközök gyártására kiépített kapacitását ugyanis – kereslet hiányában – a vállalat csak részlegesen tudta kihasználni. A kihasználatlan kapacitás azonban átállítható volt más termékcsoporthoz gyártására, tehát innovatív struktúraváltást valósított meg.

A konvertálhatóság alacsony foka jelentősebb kapacitástartalékokkal párosulva ugyancsak egy vállalatra volt jellemző. Itt kell megjegyezni, hogy a kapacitástartalékokból fakadó potenciális lehetőség a termelési szerkezet átalakítására csak akkor használható ki, ha a technikai, technológiai sajátosságok ezt lehetővé teszik. Az ide sorolt gépipari vállalat termelési profilja és egyéb jellemzői már eleve sugallják, hogy a termelési szerkezet átalakításának a vállalatnál jelentkező problémái nem tipikusak a gépiparra. Elsősorban a mennyiségi feladatok dominálnak, a gyártmányválaszték minőségi kérdései az előbbi szempontoknak alárendeltek. Így az egyes termékek gyártási volumenének növelése alapvető struktúrafejlesztési cél.

Mindkét előzőleg említett területre a struktúrafejlesztés közepes beruházásérzékenysége jellemző. Beruházás nélkül az egyik esetben csak „innovatív”, a másikban csak „komplementer” típusú struktúrafejlesztésre van mód. Más irányú igények elengedhetlenné teszik az állóeszközállomány bővítését is.

A 4. sz. tábla bal felső mezőjébe sorolt vállalatok termelési berendezései csekély mértékben konvertálhatók. A vállalati vélemények szerint mindez a kapacitások jó kihasználásával párosul. Ezen vállalatok (ágazatok) esetében legerősebb tehát a szerkezetfejlesztés beruházásérzékenysége. Kizárólag az állóeszközállomány bővítése vagy korszerűsítése révén válik lehetővé a termelési szerkezet bármilyen típusú fejlesztése az alapanyaggyártó vegyipar, a papír- és nyomdaipar, egyes élelmiszeripari ágak vizsgált vállalatainál.

A vizsgált tendenciák kiegészítésére szolgálhat azon adatok bemutatása is, amelyek a mintavállalatok beruházásellátottságának és struktúraváltozási ütemének mutatóit fogják össze.

A beruházásellátottságot a beruházási ráfordításoknak az átlagos bruttó állóeszközállományához viszonyított hányadosaival jellemeztük. A számítások az 1966–75 közötti két ötéves tervperiódusra vonatkoznak. A hányados színvonalának változását az alábbi adatok érzékeltetik.

5. sz. tábla

A vállalatok beruházásellátottságának színvonalá

A hányados értéke (%)	A vállalatok számának megoszlása	
	1966–70	1971–75
1,0 – 10,0	7	4
10,1 – 20,0	5	5
20,1 – 30,0	1	4
30,1 – 40,0	1	1

Miután a hányados növekedése a beruházási volumen eszközállományhoz viszonyított bővülését jelzi, mindenképpen az átlagos szint javulásáról beszélhetünk. Ezt igazolja az is, hogy a két időszak között a beruházásellátottság a 14-ből 9 vállalatnál javult.

A struktúraváltozási ütemet a struktúravektorok hajlásszögének változásával mértük. Miután a beruházások hatása, különösen a pénzügyi teljesítést véve figyelembe, a termelésben bizonyos időeltolódással jelentkezik, egy-egy korábbi tervidőszak beruházásai szorosabb kapcsolatot mutathatnak a későbbi időszakban bekövetkező termelési szerkezetváltozással, mint az azonos időszaké. Ezért a már idézett beruházásellátottsági adatok az 1966–70, illetve az 1971–75-ös évekre vonatkoztak, a struktúraváltozás mutatói az 1971–75, illetve az 1976–80-as időszakok közötti változásokra. A tábla a két mutató ütemváltozásait veti egybe.

6. sz. tábla

A beruházásellátottság és a struktúraváltozás ütemének változása

A struktúraváltás üteme	A vállalatok száma, amelyeknél a beruházásellátottság üteme	
	növekvő	csökkenő
gyorsuló	4	–
lassuló	5	5

Az adatok szerint kilenc vállalatnál volt megfigyelhető, hogy csökkenő arányú beruházási ráfordítás csökkenő, növekvő arányú növekvő ütemű struktúraváltozással járt együtt. E kilenc vállalat között mintánk valamennyi gyenge konvertálhatósággal jellemezhető vállalata megtalálható! Mindez véleményünk szerint meggyőzően támasztja alá a következőket: Egyrészt valóban az ilyen típusú vállalatok esetében legszorosabb a beruházási és struktúrafejlesztési tevékenység kapcsolata, másrészt pedig valóban az általunk is kiemelt jellemzők, elsősorban pedig a konvertálhatóság határozzák meg esz-közoldalról a struktúrafejlesztés mozgásterét.

4. A konvertálható kapacitások jelentősége

Milyen tanulságokkal szolgálhatnak kutatásunk bemutatott eredményei az iparfejlesztés irányítói és gyakorlati megvalósítói számára? Elsősorban a konvertálhatóság jelentőségére szeretnénk ismételten felhívni a figyelmet.

A termelőberendezések vagy termelési kapacitások konvertálhatósága a szakirodalomban gyakran felbukkanó fogalom. Több-kevesebb általánosíthatósággal a kifejezés a rugalmasságra utal. Arra a képességre, hogy számottevőbb átalakítások nélkül többféle termékfajta gyártására alkalmasak a termelőberendezések.

A meghatározás pontatlanságát, illetve bizonytalanságát elsősorban a vizsgálati szint aggregáltságának foka jelenti. Az a megállapítás, hogy az építőanyagipar termelési kapacitásának konvertálhatósága igen korlátozott vagy az, hogy a gyógyszeripar berende-

zései konvertálhatók: eléggé tendenciaszerűen felfogható ágazati jellemzőkre utal. Ezen jellemzők szerint a gyártási folyamat rugalmassága a gépiparban, a nem alapanyaggyártó vegyiparban, illetve a könnyűiparban a legnagyobb. A felsorolt ágazatokban is előfordul azonban, hogy egy adott üzem gépei célgépek, ami nyilvánvalóan kizárja más funkciók ellátásának lehetőségét. A tendenciaszerűség tehát az ágazati szinttől az egyes gépekig fokozatosan csökken.

Milyen erősséggel befolyásolhatja a konvertálhatóság a termelési szerkezetváltoztatás eszközeinek kiválasztását? Beruházási szempontból igen határozottan! Ahol a kapacitás nem vagy csak csekély mértékben konvertálható, ott jelentősebb termékváltás kérdése egyértelmű a beruházásra vonatkozó kérdéssel. Ha tehát dönt a vállalat az új termékekre való átállás javára, akkor dönt a szükséges fejlesztés megvalósítása mellett is. Ha viszont a termelőberendezésekre a konvertálhatóság a jellemző, ebben az esetben a régi termék – új termék kérdés kapcsán még nincs szükség beruházási döntésekre.

A termelési kapacitások ilyen értelemben vett rugalmasságának értékelése eddig a fejlesztési koncepciókban eléggé háttérbe szorult. Az általunk vizsgált nagyobb számú fejlesztési javaslat közül egyetlen egy sem foglalkozott e kérdéssel. Sok esetben az ágazati sajátosságokra való hivatkozással a döntéselőkészítők elintéztnek vélik a kérdést. Pedig bizonyos határokon belül a vállalatok nagy részénél befolyásolható ezen jellemző mértéke. Mégpedig két irányból közelítve.

A fejlesztendő területek kiválasztása során adódik az egyik lehetőség. Ezen lehetőségre az az OT–OMFB közlemény is felhívja a figyelmet, amely a struktúrafejlesztés kritériumrendszerét tartalmazza. Az útmutató hangoztatja, hogy az alapvető kritériumokat kielégítő gyártási ágak között előnyösebb azok fejlesztése, amelyek „viszonylag könnyebben változtatható termékeket eredményeznek, rugalmasan alakítható kapacitásokat hoznak létre”. (5)

A másik lehetőség a már elhatározott fejlesztések realizálása során adódik. Jelenleg a beruházások igen nagy hányadára érvényes az a vállalati vélemény, amely szerint a „fejlesztéseknél nem veszik kellőképpen figyelembe a gyártó berendezések, gépsorok, üzemek konvertálhatóságát” (6). Pedig ezen követelmény szem előtt tartásával rugalmasabbá tehető a termelési szerkezet, ami nemcsak a fejlesztések kockázatát csökkenti, hanem a jövőbeli beruházási igényeket is.

Megállapítható-e a rugalmasság kívánatos szintje? Abszolút értékek vagy normatívák csak korlátozott körben állapíthatók meg, tehát elsődlegesen összehasonlításokra lehet támaszkodni. Célszerű kiindulásnak tűnik, ha összehasonlítjuk a vállalati termelőberendezések konvertálhatóságát a hazai és külföldi, tényleges vagy potenciális versenytársak kapacitásának jellemzőivel. Ezt követheti a fejlesztési alternatívák ilyen jellemzőinek összevetése annak értékelésével, hogy a konvertálhatóság növelése érdekében mit lehet tenni és milyen költségkonzekvenciák várhatók. Általában ugyanis magasabbak a beruházási költségei egy olyan berendezésnek, amely nagyobb konvertálhatósággal bír, mint kevésbé rugalmas kapacitás létesítésének. Ezeket a többletköltségeket össze kell vetni a jövőben várható hozamokkal. Ezen összevetés eredményeit, illetőleg a nehezen számszerűsíthető előnyöket (például a nagyobb biztonságot, rugalmasságot) együttesen mérlegelve célszerűbb dönteni.

A konvertálhatóság fontos szerepét tekintve fel kell hívni a figyelmet a termelési szerkezet fejlesztésének és az állóeszközállomány fejlesztésének tervezési összefüggései-

re is. A gazdaságpolitikánkban utóbbi években megfigyelhető tendencia, tehát a termékstruktúra vizsgálatának, értékelésének és fejlesztésének előtérbe kerülése a nagyobb aggregátumokkal szemben, mindenképpen szükségszerű volt. Éppen a konvertálhatóság struktúrafejlesztési jelentősége utal azonban arra, hogy kizárólag a termékek szintjén vizsgálni ugyancsak helytelen lenne. Ezen a szinten ugyanis a konvertálhatóság nem értékelhető. A gyártani kívánt termékek piacképességének, gazdaságosságának, stb. értékelését tehát egy-egy struktúrafejlesztési döntés esetében ugyanúgy ki kell egészítse a termelés eszközoldalának vizsgálata (többek között konvertálhatósági szempontból), mint ahogy önmagában a műszaki, technológiai paraméterek elemzése is elégtelen. Tapasztalataink figyelembevételére így nemcsak a beruházási eszközök célszerűbb allokációját segítheti, hanem a termelési szerkezet átalakítására irányuló munka hatásfokának növelését is.

IRODALOM

1. Botos Balázs: Struktúrafejlesztés és beruházások az iparban. Ipargazdasági Szemle, 1976. 1. sz. 15–39. old.
2. Neumann, F.: Investitionsmotive in der Industrie verschieben sich. Ifo-Schnelldienst 1976. 33. sz. 3–8. old.
3. Lehoczky Gyula: Az új termék fogalma és statisztikai mérése. Statisztikai Szemle, 1978. 1. sz. 63–75. old.
4. Merkin, N.M.: Szovercsesztvovanie planirovánija sztrukturü kapitalnüh vlozsenyj. Izd. Akadmii Nauk SzSzsZR. Szer. Ekonomicseszakja, 1974. 4. sz. 89–101. old.
5. A termelési szerkezet fejlesztésének döntéselőkészítési módszerei (102/1978. OT–OMFB együttes közleménye). Tervgazdasági Értesítő, 1978. 4. sz. 78–92. old.
6. Mezey Barna: Tartalékok a fejlesztő tevékenységben. (Előadás a XVII. Közgazdász Vándorgyűlésen. Győr, 1978. június 8–10.)

A MŰSZAKI FEJLESZTÉS ÁLLAMI TÁMOGATÁSA¹

A magyar népgazdaság V. ötéves (1976–1980 évekre szóló) népgazdasági terve a gazdaságpolitika fő céljának a következőket tekinti: a nép jólétének emelése, a társadalmi termelés hatékonyságának erőteljes növelése, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szélesítése, a magyar népgazdaság belső és külső egyensúlyi helyzetének javítása. Az V. ötéves terv időszakában a termelés olyan szerkezetét és termékösszetételét kell kialakítani, amely a belföldi igények magasabb színvonalú kielégítése mellett lehetővé teszi, hogy a különböző piacokon versenyképes, gazdaságosan értékesíthető termékek termelését gyorsan növeljük. Demográfiai helyzetünkől következően a termelés növekedését gyakorlatilag teljes egészében a munka termelékenységének emelésével kell elérni. Természeti adottságaink – különösen a tüzelő- és nyersanyagok tekintetében – kedvezőtlenek, ezért nagy figyelmet kell fordítani e források minél racionálisabb felhasználására.

Mindezen feladatok sikeres megvalósításában fontos szerepe van a kutató-fejlesztő munkának, a rendszeres és folyamatos műszaki fejlesztésnek. Ennek megfelelően emeli ki az V. ötéves tervünkre vonatkozó törvény, hogy „A gazdasági hatékonyság növelését az élenjáró tudományos és műszaki eredmények gyorsabb gyakorlati alkalmazásával kell elérni.”

A nemzetközi versenyképesség fokozását, a belföldi szükségletek jobb kielégítését, a hatékonyság növelését lehetővé tevő *műszaki haladás megvalósítását elsősorban vállalati feladatnak tekintjük*. Felfogásunk szerint azonban a tudományos, technikai haladás eredményeinek népgazdaságunkban történő gyors hasznosítása érdekében a különösen nagy eszközbefektetést igénylő, népgazdaságilag hatékony, de az érintett vállalatok számára viszonylag lassan megtérülő néhány fontos területen államilag is támogatni kell a műszaki fejlődést (más országok gyakorlatához hasonlóan).

Az előadás keretében – a címnek megfelelően – elsősorban az állami akciókról beszélek, de ismételten alá szeretném húzni, hogy a műszaki fejlesztést zömében vállalati feladatnak tekintjük, mivel a feladatok sikeres megoldása alapvetően a vállalatok tevékenységénél dől el.

Állami tevékenység az V. ötéves terv időszakában a kutató-fejlesztő munka területén

A műszaki fejlesztést, a kutató-fejlesztő munkát előmozdító állami tevékenység sokrétű és differenciált. Széles értelemben a műszaki fejlődést is szolgálja államunk oktatáspolitikája, valamint az általános gazdaságpolitika által meghatározott közgazdasági kör-

¹ A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége és az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja által a „Vállalati innováció és a technológia-transzfer állami támogatása” c. témában 1978. október 23–26-án tartott nemzetközi tanácskozássra készített referátum. A szerző az OT Ipari főcsoportjának vezetője.

nyezet is, melyben vállalatok tevékenykednek. Fontos szerepe van a műszaki politika alakításában a Magyar Tudományos Akadémiának, és a kormány külön, e célra létrehozott intézményeinek; az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnak, a különböző minisztériumokhoz és vállalatokhoz tartozó kutató és fejlesztő intézeteknek. A műszaki fejlődést az előzők mellett még egyéb – később ismertetett – *konkrét célokra irányuló akciókkal is segítjük.*

Nem szorul külön igazolásra, hogy az általános műveltség, a szakmai képzettség növelése feltétele a műszaki fejlődés kibontakozásának is. Az a körülmény például, hogy az állami oktatáspolitikai eredményeként hazánkban a közép- és felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya az 1975–1990. időszakban az összes foglalkoztatottakon belül közel kétszeresére növekszik, egyértelműen fokozza a sikeres kutató és fejlesztő munka esélyeit. Emellett az oktatáspolitikai esetenként konkrétan is alátámasztja a műszaki fejlesztés nagyobb akcióit. (Pl. a számítástechnikai kultúra hazai elterjesztését többek között közép- és felsőfokú beiskolázási, át- és továbbképzési oktatási programokkal alapoztuk, illetve alapozzuk meg.)

A műszaki fejlődés szempontjából kiemelkedő jelentőségű az a közgazdasági környezet, melyben vállalatok tevékenykednek, ez kedvező esetben előrelendítője, kedvezőtlen esetben pedig fékezője lehet a kutatás-fejlesztésnek. Az általános közgazdasági környezet meghatározó azért is, mivel a kutató-fejlesztő munka fő területe a vállalatok tevékenysége. Nem közömbös ezért, milyen gazdasági feltételek szabályozzák, segítik a vállalatok ilyen irányú munkáját.

Az V. ötéves terv végrehajtásának megkezdésével egyidejűleg életbe lépett állami tervezési, szabályozási és irányítási módszerek a kutatást, a műszaki fejlesztést is elő kívánták mozdítani. Emeltük például – a hazánkban jórészt importból származó – energiahordozók, nyers- és alapanyagok árát, annak érdekében, hogy a vállalatokat a korábbinál fokozottabb anyag- és energiatakarékosságra ösztönözzük. Változtattuk a vállalatok nyereségét terhelő különböző adókulcsokat. A gépesítés gyorsítása, valamint a munkaerő-takarékosság ösztönzése érdekében relative csökkentettük a technika felhasználásának (elsősorban a géphasználatnak) az adóterheit és növeltük a munkaerő felhasználásával összefüggő terheket (adókulcsokat). Megfelelő, szabadon felhasználható pénzügyi alapokat (ún. műszaki fejlesztési alapokat) biztosítottunk vállalatok számára annak érdekében, hogy a kutató-fejlesztő tevékenységük számára forrásokkal rendelkezzenek. Központi és vállalati források felhasználásával bővítjük a kutató-fejlesztő tevékenység intézményi hálózatát.

A műszaki fejlődést elősegítő általános feltételek mellett szükség volt arra is, hogy az állami tervezés és szabályozás specifikus (egyedi) eszközökkel és intézkedésekkel is ösztönözze a műszaki politika fő célkitűzéseivel összhangban álló kutatási-fejlesztési tevékenységet.

A továbbiakban vázlatosan ismertetem az 1976–1980-as időszak műszaki politikájának fő céljait, valamint az e célok megvalósítását elősegítő specifikus állami eszközöket, intézkedéseket.

Az V. ötéves terv fő céljai a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés területén

Az V. ötéves terv a kutatás és műszaki fejlesztés területén korábban kialakult helyzet elemzése, a gazdasági feltételekben és a növekedés tényezőiben az 1976–1980. évekre bekövetkező változások, valamint a gazdasági fejlődés távlati fő irányzatainak mérlegelése alapján, többek között arra a következtetésre jutott, hogy

1. *Fokozni kell a tudományos kutatások eredményességét*, hatékonyabbá kell tenni a kutatási eredmények felhasználását.
2. Meg kell *gyorsítani* a gazdaságosan felhasználható hazai és külföldi *eredmények bevezetését és elterjesztését*.
3. Koncentrálni kell mind a kutatási, mind a műszaki fejlesztési célokat. Az eddiginél *nagyobb mértékben kell összpontosítani az anyagi és szellemi erőket* a társadalmi termelés hatékonyságát előmozdító kutatási és fejlesztési feladatok megvalósítására és ezzel szoros összefüggésben mind a szocialista, mind a fejlett tőkés országok viszonylatában *szélesíteni kell a külföldi kutatási és műszaki fejlesztési eredmények átvételét*.

Az előző célokkal összefüggésben a hazai és nemzetközi erőfeszítéseket az alábbi 4 fő feladatra kívánjuk összpontosítani:

1. A terv fő céljaival összhangban, a versenyképesség növelése érdekében a műszaki fejlesztés útján is elő kell mozdítani a gazdaságosan előállítható, *versenyképes termékek* részarányának növelését, olyan termékek gyártását, melyeknek gazdasági, műszaki paraméterei, megbízhatósága, minősége és tartóssága megfelel a különböző piacok követelményeinek.
2. Munkaerőellátási problémáinkkal összefüggésben az indokolt területeken *fokozni kell a gépesítést*, beleértve a kézi munkaműveletek és az anyagmozgatás gépesítését, valamint a meglévő gépi berendezések korszerűsítését.
3. A tüzelő- és nyersanyagok beszerzési feltételeinek változásával összefüggésben *racionalisabbá kell tenni a tüzelő- és nyersanyagfelhasználást*. Ennek érdekében egyrészt folyamatosan módosítani kívánjuk a tüzelőanyagfelhasználás szerkezetét (a lehetséges területeken szénhidrogén helyett szilárd tüzelőanyagot kívánunk felhasználni), másrészt a tüzelőanyag megtakarítás érdekében folyamatosan korszerűsítjük az energiaátalakító berendezéseket.
A fajlagos anyagmegtakarítás érdekében törekszünk (gazdaságos értékesítési lehetőségek esetén) a meglévő anyagok magasabb értékű feldolgozására, ki kívánjuk terjeszteni az energia- és nyersanyagtakarékos technológiák alkalmazását. Fokozatosan biztosítani kívánjuk a nagy mennyiségű és magas értékű hulladékok gazdaságos feldolgozását.
4. *Tovább folytatjuk a kemizálást*. Kiterjesztése – a racionális munkaerőgazdálkodás és anyagfelhasználás érdekében – mindenekelőtt a mezőgazdaságban, valamint a szinesfémek és acélalapú nyersanyagok, szerkezeti anyagok, a természetes szálak és bőrök helyettesítésénél, egyes építési és csomagoló anyagok felhasználásánál lehet jelentős.

A műszaki politika megvalósítását előmozdító egyedi állami akciók (intézkedések)

Az előzőekben ismertetett célok egy részének megvalósítása jelentős beruházási befektetést igényel, meghaladja az egyes vállalatok teherbíró képességét, másrészt több vállalat fejlesztésének, vagy egyéb tevékenységeknek (pl. oktatás, kutatás stb.) egybehangolását igényli. Ezekben az esetekben különféle állami intézkedésekkel, akciókkal nyújtunk támogatást a célok megvalósításához (ilyenek az ún. „központi fejlesztési programok”, amelyeknél az állam a beruházások megvalósításához különböző támogatásokat, pl. kedvezményezett hitelt nyújt; a vállalati kutatási, pénzügyi alapokat kiegészítő állami források; az oktatás fejlesztéssel kapcsolatos intézkedések; egyes, főként műszaki fejlesztési célú beruházásokhoz nem visszafizetendő állami támogatás biztosítása, stb.).

Az V. ötéves tervben szereplő, fenti célokat szolgáló műszaki fejlesztési prioritások közül a következőket emeljük ki:

1. A népgazdasági terv és a műszaki fejlesztés fő céljai között is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítunk a termelési szerkezet továbbfejlesztésének, a versenyképesség növelésének. Ennek előmozdításához vállalataink az 1976–1980-as időszakban 45 milliárd Ft kedvezményezett (általánosnál alacsonyabb kamatlábú, hosszabb visszafizetési időtartamú) hitelt vehetnek fel.
2. A tüzelő- és nyersanyagok racionálisabb felhasználását célzó beruházásokhoz 50%-os állami támogatást nyújtunk olyan esetekben, melyeknél pl. a vállalatok vállalják, hogy energiapolitikai céljainknak megfelelően módosítják a felhasznált tüzelőanyagok szerkezetét és/vagy fajlagos energiát takarítanak meg. A racionális tüzelő- és nyersanyag felhasználást központi fejlesztési programok is segítik. Ilyen pl. a „gázprogram” (mely többek közt a lakosság és a kommunális fogyasztók racionálisabb tüzelőanyag felhasználását szolgálja), az „alumíniumprogram” (mely többek közt az alumínium racionális hazai felhasználását, s a hazai korszerű alumínium feldolgozó ipar bővítését van hivatva elősegíteni).
3. A munkaerő megtakarítást eredményező – gépesítéssel összefüggő – célok megvalósításához (pl. az anyagmozgatás gépesítésének meggyorsításához) ugyancsak kb. 50%-os állami támogatást nyújtunk, az ilyen típusú fejlesztést előirányzó vállalatok számára.
4. A kemizálás elterjesztését államunk egyrészt nemzetközi együttműködési akciókkal, megállapodásokkal, másrészt ugyancsak központi fejlesztési programmal támogatja. A nemzetközi együttműködési politika keretében a gazdaság különböző kémiai szerekkel való ellátásához (pl. műtrágyák) tartós államközi megállapodásokat köt, másrészt a gazdaság különböző műanyagokkal (PVC, polietilén stb.) való ellátásához ún. petrokémiai központi fejlesztési programot hagyott jóvá, melynek keretében a létesülő beruházásokhoz állami támogatást nyújtott.

A műszaki fejlesztés, a kutató-fejlesztő munka népgazdaságilag kisebb jelentőségű – de az egyes vállalatok életében nagyfontosságú – akcióit az OMF B és a különböző minisztériumok – esetenkénti elbírálás alapján – a vállalati műszaki fejlesztési alapok központi pénzeszközökkel való kiegészítésével is segítik.

Az V. ötéves terv végrehajtásának eddigi tapasztalatai

V. ötéves tervünk végrehajtása első két évének tapasztalatai – az előzőekben vázolt műszaki politika megvalósításában – változatos képet mutatnak.

Néhány területen a kitűzött feladatok megvalósítása a terv elgondolásainak megfelelően szervezetten folyik.

- Vállalataink pl. éltek a termékszerkezet korszerűsítéséhez nyújtott hitel-lehetőségekkel. A hiteligénylők között széles körű verseny alakult ki, ami a bank számára módot nyújtott a viszonylag kedvezőbb ajánlatok kiválasztására.
- Időarányosan teljesítjük (egyes esetekben túl is teljesítjük) a különböző központi fejlesztési programokban célul kitűzött feladatokat (gázprogram, alumínium-program, stb.).

Az elmúlt két év tapasztalatai alapján azonban kitűnik az is, hogy a műszaki fejlődés gyorsításához a vállalati gazdálkodás hatékonyságában bekövetkezett előrelépés a kívánatosnál szerényebb mértékű. Mindenekelőtt nem lehet megfelelőnek minősíteni vállalataink innovációs készségét, ebben több tényező is szerepet játszik. Ezek közül a leglényegesebbnek az tűnik, hogy az V. ötéves tervben létrehozott általános közgazdasági környezet még nem eléggé kényszerít a vállalati tevékenység hatékonyságának erősítésére, a műszaki fejlesztés gyorsítására. Megítélésünk szerint nem rendszerbeli problémákról van szó, hanem a rendszer működtetésével kapcsolatos mértékek (adókulcsok megállapítása) és az esetenkénti, de gyakori indokolatlan kivételek (kedvezmények és támogatások) fékezik a műszaki fejlődés attraktív akcióinak kibontakozását.

Nem léptünk kielégítően előre az erőforrások összpontosítása, a kutató fejlesztő munka eredményei gyakorlatban való megvalósításának gyorsításában. Még mindig nem vesszük eléggé figyelembe a nemzetközi tudományos munkamegosztás lehetőségeit. Bár a kutató-fejlesztő munka területén a nemzetközi együttműködés szélesedett, az számottevően nem csökkentette a hazai kutatási igényeket.

A gyártmányfejlesztéssel összefüggő kutatási eredmények nagy hányada felhasználásra került. Nem kielégítő azonban a technológiai kutatások aránya.

Végso soron az állapítható meg, hogy a vállalatok egy része ma. még nem jelentőségének megfelelően kezeli a műszaki fejlesztést. A termelő vállalatok egy része még mindig óvakodik az új tudományos eredmények bevezetésével járó kockázat-vállalástól, korszerű termékek gyártásának bevezetésétől, a modern technológiai eljárások alkalmazásától és az ezzel járó új üzem- és munkaszervezési feladatok megoldásától.

Mindez azt mutatja, hogy műszaki politikánk gyakorlata továbbfejlesztést igényel. E feladatot a következő VI. ötéves tervet előkészítő munkával összhangban kívánjuk elvégezni.

A műszaki politika, a kutatás-fejlesztési tevékenység továbbfejlesztésének főbb feladatai

A műszaki politika – mint azt a bevezetőben is hangsúlyoztuk – a gazdaságpolitika megvalósításának fontos eszköze. Gazdaságpolitikai céljaink továbbfejlesztésével össz-

hangban ezért a műszaki politika tartalmát, fő célkitűzéseit, valamint megvalósításának gyakorlatát is folyamatosan „korszerűsíteni” kell. A „korszerűsítés”, továbbfejlesztés – ma előrelátható – csomópontjai közül az alábbiak emelhetők ki:

1. A következő tervidőszak gazdaságpolitikai céljaival összhangban a kutatás-fejlesztés anyagi és szellemi erőforrásainak jelenleginél hatékonyabb koncentrációja a társadalmilag és gazdaságilag legfontosabb feladatokra. E követelmény megvalósítása:
 - mindenekelőtt azt igényli, hogy a kutatást-fejlesztést *a jelenleginél szorosabban kapcsoljuk össze a termelési szerkezet átalakításával összefüggő konkrét gazdasági akciókkal*. Ennek megfelelően az 1981–1985 időszak súlyponti tennivalói kiválasztásánál a termelési szerkezet továbbfejlesztésének kulcsfeladatait egyik kiinduló pontnak kell tekinteni;
 - a jelenleginél *szorosabb kapcsolatot* kell létesíteni a *nemzetközi együttműködési politika és a műszaki politika között*. Szélesíteni kell a kutató-fejlesztő munkában a nemzetközi együttműködést. (Az együttműködés már jelenleg is igen kiterjedt, azonban nem eléggé célra orientált.) A kutatás-fejlesztés nemzetközi együttműködési feladatait szorosabban kell a nemzetközi gazdasági kapcsolatok termelési és értékesítési feladataihoz illeszteni;
 - a termelési tényezők és feltételek (munkaerőhelyzet, tüzelő- és nyersanyag helyzet) az 1981–1985-ös időszakban is várhatóan az V. ötéves tervidőszakhoz hasonlóan alakulnak. Az ezekkel kapcsolatos – műszaki politikában érvényesítendő – prioritásokat (pl. racionálisabb tüzelőanyag- és energiafelhasználás stb.) minden bizonnyal a VI. ötéves tervidőszakban is fenn kell tartani. Elemezni kell azonban e prioritások érvényesítésének jelenlegi tapasztalatait és ezek figyelembevételével kell meghatározni az 1981–1985-ös akciókat. (Pl. az energiaracionalizálás állami támogatását előreláthatólag fenn kell tartani, de – a jelenlegi tapasztalatok alapján – nagyobb figyelmet kell fordítani a racionalizálási intézkedések megvalósításával összefüggő szervezeti kérdésekre, a megvalósításhoz szükséges tervezési, fővállalkozási és ipari háttér megszervezésére stb.)
2. A kutató-fejlesztő tevékenység koncentrációja mindenekelőtt azt igényli, hogy a kutató-fejlesztő helyeket konkrét célokra orientáltan, a társadalmi-gazdasági fejlődésből fakadó feladatok megoldására ösztönözzük. Nagyobb szerepet kell szánni ezért az egész kutató munkában *a műszaki és agrárkutatások fejlesztésének, valamint konkrét feladatra orientáló kutatási programoknak*.
3. A fő célkitűzésekkel összhangban továbbfejlesztendő a kutatás-fejlesztés szervezete, tervezési, finanszírozási és szabályozási rendszere is. Ezen belül
 - kiemelten kell fejleszteni a vállalati kutató-fejlesztő szervezeteket, mint amelyek a legközvetlenebbül és leghatékonyabban szolgálják a termelőerők fejlődését. E feladat megoldását indokolt esetben önálló intézetek és más szervezetek, termelő vállalatokba történő integrálásával is segíteni kell. A jelenleginél nagyobb mértékben kell hasznosítani társadalmi-gazdasági feladataink megoldása érdekében az egyetemi kutató helyeken meglévő jelentős szellemi potenciált;

- szorosabb kapcsolat kialakítása szükséges a vállalati és népgazdasági tervezés, valamint a kutatás-fejlesztés tervezési rendszere között. A kutató-fejlesztő szervezetek számára a jelenleginél több (népgazdasági és vállalati) információt kell nyújtani a legfontosabb társadalmi-gazdasági feladatokról annak érdekében, hogy helyesen tudják felmérni és meghatározni a következő tervidőszak műszaki fejlesztési feladatait, a műszaki politika prioritásait, illetve az ezek realizálásához szükséges tennivalókat;
 - a finanszírozási és gazdasági szabályozó rendszert is olyan irányban kell továbbfejlesztetni, hogy az jobban szolgálja az anyagi és szellemi erők legfontosabb kutatási feladatokra történő összpontosítását;
 - javítani kell a kutatás-fejlesztési munkát irányító szervek, valamint a vállalatok kutató-fejlesztő tevékenységének koordinációját, szervezeti rendszerét.
4. A tudománypolitikai feladatok között jelentőségének megfelelő nagy figyelmet kell fordítani a műszaki és agrár kutatás-fejlesztésre.
- A műszaki és agrár kutatást-fejlesztést elsősorban azokra a témákra célszerű koncentrálni; a) amelyeknél hagyományaink, adottságaink és lehetőségeink reális alapot adnak új, nemzetközileg is számottevő tudományos eredmények eléréséhez és azok gazdaságos hasznosításához; b) amelyek a termelési struktúra átalakításával, illetve a külgazdaság politikai irányelveivel összefüggésben kiemelt fejlesztési célok kutatási igényeit elégítik ki.
 - a nemzetközi tudományos együttműködést szorosabban kell kapcsolni a termelési együttműködéshez, a szakosítási és kooperációs megállapodáshoz. A termelési szerkezet átalakítása termékeink versenyképessége érdekében a jelenleginél nagyobb mértékben kell berendezkednünk korszerű külföldi tudományos, műszaki eredmények átvételére, adaptálására és továbbfejlesztésére.
5. A kutatás eredményességének fokozása, a műszaki fejlesztés gyorsítása érdekében nemcsak a tudománynak kell közelebb kerülnie a népgazdasági igényekhez. A továbblépés fontos feltétele, hogy vállalatainknál fokozódjék az igény az új hazai és külföldi tudományos eredmények alkalmazása, a műszaki fejlődés meggyorsítása iránt. Ehhez mindenképp az szükséges, hogy vállalataink – a helyesen közvetített gazdasági kényszer nyomásából fakadóan – növeljék innovációs készségüket, a rendelkezésükre álló ismeretek és erőforrásaik reális felmérése alapján maguk kezdeményezzék műszaki fejlődésük gyorsítását. Az e területen rendelkezésre álló lehetőségek feltárása és kiaknázása gazdasági fejlődésünknek még jelentős potenciális tartaléka.

HAZAI JENŐ:

BERUHÁZÁSOK ÉS TECHNOLÓGIA FEJLESZTÉS A SZIM ESZTERGOMI MARÓGÉPGYÁRÁBAN¹

A Szerszámgépipari Művek Esztergomi Marógépgyára (továbbiakban SZIMEM) a Szerszámgépipari Művek (továbbiakban SZIM) 7 gyára és 1 fejlesztő intézete közül az egyik egység. A gyár 60 éves múltra tekint vissza és több mint 50 éve gyártanak itt szerszámgépet. A gyár 1963-ban került az akkor megalakult SZIM-hez. Két telephellyel rendelkezik: Esztergomban van az igazgatósága és kb. 1000 fő dolgozik itt, Érsek-vadkertben – a Duna balpartján – lévő üzemében pedig mintegy 250 főt foglalkoztat.

A gyár tiszta profilú szerszámgépgyár. Sok év óta termelésének 80–85%-át exportálja. Jelenleg a szerszámgéptermelés értékének kb. 70%-át NC gépek teszik ki, a többit harántgyalugépek és egyéb marógépek. A SZIMEM tevékenységében nagy szerepet játszanak a nemzetközi fejlesztési és termelési kooperációk és szakosítások, rubel és dollár relációjú értékesítésének jelentős hányada ezekhez kapcsolódik.

Esztergom és környéke az ország legiparosítottabb területeihez tartozik. Ez különösen 1968-tól jelentett a gyár számára jelentős munkaerő problémát. Elsősorban a kvalifikált munkaerő iránt nőtt meg a kereslet és ez a termelési profilt figyelembevéve különösen nehéz helyzetet teremtett a gyár számára. Egyben világossá vált az is, hogy itt az országos átlagnál erősebben jelentkezik az a követelmény, hogy a fejlődés extenzív útja (ti. a munkáslétszám növelése) nem folytatható.

Ezen körülmények is közrejátszottak abban, hogy a SZIM távlati fejlesztési tervei a SZIMEM-ben jelentős gyártmányösszetétel-változást irányoztak elő, továbbá – ehhez kapcsolódóan – az egy főre jutó termelés jelentős emelését és olyan termelő berendezések üzembehelyezését, amelyek a hagyományos gépeknél lényegesen nagyobb hatékonysággal dolgoznak.

A fejlesztés eredményeit mutatja, hogy a IV. ötéves terv időszakában, 1971–75 között a gyár termelési értéke 52%-kal növekedett, a munkáslétszám 10%-os csökkentése mellett. Az V. ötéves terv időszakában ez a növekedés várhatóan meghaladja a 70%-ot, változatlan létszám mellett. A vállalat fejlesztési terveit az illetékes állami szervek úgy minősítették, hogy ezek egybeesnek az állami fejlesztési elképzelésekkel és ezért ezek megvalósításához jelentős anyagi támogatást biztosítottak.

Az alábbiak arról kívánnak képet adni, hogy az állami támogatással megvalósított vállalati erőfeszítések milyen eredményekkel, tapasztalatokkal jártak.

Az automatizálás a gépipari és nagysorozat-tömeggyártásban műszakilag megoldott kérdés. Ezeken a területeken a munkaerő-probléma is viszonylag enyhébb, miután a betanított dolgozók aránya a szakképzettekhez képest viszonylag magas lehet. A gépipar olyan szektoraiban, mint a szerszámgépgyártás, bonyolultabb ez a probléma, itt

¹A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége és az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportja által a „Vállalati innováció és a technológia-transzfer állami támogatása” c. témában 1978. október 23–26.-án tartott nemzetközi tanácskozássra készített referátum. A szerző a SZIM Esztergomi Marógépgyár igazgatója.

ugyanis uralkodó a kis- és középsorozat és gyakori az egyedi jellegű gyártás. A technológiai fejlesztés a SZIMEM-ben is ilyen körülmények között indult meg.

Az elmúlt 28 év tapasztalata azt mutatta, hogy a kis- és középsorozatok automatizálásának legmegfelelőbb eszköze a számjegyes, azaz NC (és a még fejlettebb) vezérlésű szerszámgepek alkalmazása. Az NC gépek nemcsak a gyártás automatizálását teszik lehetővé a gépiparban, de fontos előnyük az is, hogy a legigényesebb, bonyolult szak tudást követelő megmunkálások kevesebb tapasztalattal rendelkező szakemberekkel és magas termelékenységgel oldhatók meg.

A gyár vezető szakembereinek fejlesztési elképzelései szerencsésen találkoztak az illetékes felsőbb szervek azon döntésével, hogy a SZIM-ben az NC gépeknek gyártási profilba való beállítását meg kell gyorsítani. Ennek alapján a SZIMEM az állami szervek támogatásával 1971-ben licencet vásárolt, 1973-tól folytatja az NC-gépek sorozatgyártását és 1975-ben a választék gazdagítása érdekében a licencet kibővítette. A licencmegállapodások egyben fejlesztési és gyártási együttműködést is előíranyoznak.

Az évtized elején az NC vezérlések még olyan drágák voltak, hogy elsősorban csak nagyobb méretű gépekhez alkalmazták azokat. Emellett több olyan (pl. szerszámbeállító – programozó stb.), kiegészítő berendezés is szükséges az NC gépekhez, amelyek az üzembehelyező számára nagyon költségessé tették ezt az investíciót. Ez nagymértékben gátolta az NC gépek térhódítását és akadályozta a gépipar nagy részének technológiai fejlesztését.

Ebben az időben Magyarországon néhány tucat NC gép működött, ezeknek egy része is csupán kísérleti céllal. Ez vezette az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot arra, hogy a 70-es évek elején kidolgozza az NC gépek elterjesztésének állami támogatási módját, nevezetesen pályázati rendszerét. A gépipari vállalatok megpályázhatták az állami támogatást, meghatározott céllal és azzal a feltétellel, hogy a vállalat a beruházás egy részét saját fejlesztési alapjából fedezi. A pályázat elfogadása esetén az OMFB szerződést kötött a pályázó vállalattal.

A SZIM az állami támogatást eredményesen pályázta meg, és ennek nyomán 3 NC gép került a SZIMEM-be. Ezek a gépek a licenc alapján gyártottak közül kerültek ki, ami elősegítette, hogy a saját gyártású gépekről jelentős közvetlen tapasztalatokat szerezzünk.

Az NC gépek gyártásba való bevezetése nagyarányú oktatási – képzési és szervezési intézkedéseket követelt, beleértve a programozó-gépkezelő és karbantartó személyzet kiképzését. Annak érdekében, hogy az előkészítési szakasz főlegesen ne húzódjon el és ne maradjon kísérleti stádiumban, úgy döntöttünk, hogy minden olyan alkatrészt, amely ezeken a gépeken gazdaságosan munkálható meg, e gépekre programoznak. Egyidejűleg megfelelő szervezési intézkedéseket tettünk, hogy az NC gépeket 3 műszakban üzemeltethessük.

Ezek a szervezési intézkedések elsősorban arra irányultak, hogy a gépeken dolgozók anyagilag érdekeltek legyenek a három műszakos üzemeltetésben. Olyan bérezési elvet alakítottunk ki, amely kb. 30%-kal nagyobb jövedelmet biztosított a három műszakban dolgozóknak, azokkal szemben, akik csak egy műszakban dolgoznak. Továbbá a programozásnál is biztosítottuk a több műszakot.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy e gépeken 1,5–3,5-szörös termelékenységgel gyártottuk a bonyolult alkatrészeket. Jelentősen csökkentek az átfutási idők, t.i. egy-

egy gép összevonta 7–8 hagyományos gép termelését. Csökkentek az anyagmozgatási igények és a szubjektív tényezők csökkentésével emelkedett a minőségi színvonal, javult a csereszabatos alkatrészek aránya.

A fenti körülmények hatására munkaerő-helyzetünk is javult és ez egyik tényezője lett annak, hogy 1971–75 között jelentős munkáslétszám csökkenés mellett emelkedett termelésünk volumene. Az NC gépek üzembehelyezése nagy befolyással volt a munkaszervezés színvonalának javítására is. A nagy műveleti koncentráció egy-egy kulcsfontosságú alkatrésznél determinálja a termelés programszerűségét és ezzel a termelés előkészítése, szervezése és irányítása tekintetében kikényszeríti a nagyobb igényességet.

E gépek „állandó költségei” olyan magasak, hogy ez arra ösztönözt bennünket: a gépek optimális produktív kihasználását biztosítsuk. A megfelelő bérezési rendszerrel a gépkezelőket a 3 műszakra, a programozókat a rövid átfutású „programelővésekre”, a karbantartókat a kieső idők csökkentésére ösztönöztük. Az érintett vezetőket a napi 20 óra produktív idő biztosításában tettük érdekeltté (ebben a programozás ideje nem szerepelhet). A törekvés az NC gépek folyamatos, gazdaságos üzemeltetésére azzal a hatással is járt, hogy konstrukciós intézkedésekkel biztosítani kellett az alkatrészek NC gépen megmunkálható kialakítását, csökkenteni kellett az öntvények anyagráhagyásait. Mindez kikényszerítette az NC gépek előtti megmunkálási fázisok jobb szervezettségét is.

Jelenleg már 9 NC gép működik a SZIMEM-ben és folyik egy 3 gépből álló (közvetlen számítógépes irányítású) CNC rendszer üzembehelyezése. A CNC rendszer két horizontális és egy vertikális megmunkálóközpontból áll; ezek gép-egységeit a SZIMEM gyártotta. A CNC rendszer üzembehelyezését az tette lehetővé, hogy a SZIM saját fejlesztési alapjához – több millió Ft értékben – állami támogatást és deviza import engedélyt kapott a KGM-től. A CNC rendszer – a kisebb gépkezelő igény folytán – kb. háromszoros munkatermelékenységgel fog termelni, szintén 3 műszakban.

A tervezett feladatok ellátására 9 db NC gép helyett mintegy 28–30 hagyományos gép megtartására, illetve beruházására került volna sor, egyrészt a termelékenységi különbség folytán, másrészt amiatt, hogy a hagyományos gépeken két műszaknál több általában nem realizálható (túl sok a kiesés termelés-szervezési okok miatt). A ma szükséges 25 fő, zömében 1–2 éves gyakorlattal rendelkező szakközépiskolát végzett szakmunkás helyett mintegy 60 fő, legalább 5 éves szakmai tapasztalattal bíró szakmunkásra lett volna szükség. Ilyen mértékű létszámfejlesztés nem lett volna megoldható. Ehhez még hozzátehető, hogy a hagyományos gépek esetén a többlet 20 gép kb. 1600 m² daruzott termelőterület biztosítását igényelte volna, mai értékben 20 millió forintban.

A SZIMEM-ben a jelen ötéves tervben (1976–80) komoly beruházások folynak. A beruházások anyagi alapja: vállalati fejlesztési források és jelentős állami hitelek, illetőleg deviza import engedélyek. A beruházások célja:

- biztosítani az NC gépek gyártásának korszerűbb feltételeit, illetőleg növelni az erre fordítható kapacitásokat,
- megteremteni a nagyobb arányú nemzetközi kooperációban való részvétel feltételeit.

A kormány határozata alapján az MNB pályázatot írt ki azon vállalatok részére – 45 milliárd Ft preferált állami hitelre –, amelyek részletes számításokkal megfelelően

igazolják, hogy a hitelt gazdaságosan – az alapvető népgazdasági célkitűzésekkel összhangban – export-növelő fejlesztési célokra használják fel.

Erre a hitelre a SZIM is eredménnyel pályázott és az esztergomi beruházások forrásának jelentős része ebből származik. A SZIMEM felé az a követelmény, hogy a beruházás megvalósítása után, a netto dollár deviza hozamból a beruházási költségek 3 év alatt megtérüljenek.

A SZIMEM-ben folyó beruházások eredményeképpen:

1. Teljes öntödei rekonstrukciót hajtunk végre, mely lehetővé teszi:
 - kis létszámnövekedéssel az öntödei termelés volumenének megduplázását (elsősorban a furángyantás formázás bevezetése révén);
 - a nagyméretű NC gépek nagyöntvényeinek öntését,
 - a Mechanite licenc megvásárlása biztosítja az NC gépekhez szükséges minőségi öntvények gyártását,
 - a SZIM-en belüli szakosítás keretén belül más SZIM gyárak által gyártott szerzőgépek „szekrényes” alkatrészeinek öntését,
 - a nehéz fizikai munkák gépesítését és a kvalifikált szakmunkás igény csökkentését.
2. Új szerelőcsarnokot építünk, amely lehetővé teszi a nagyobb méretű NC gépek nagy darabszámban való szerelését.
3. Új NC gépeket állítunk termelésbe, amely
 - elősegíti a termelékenység további növelését,
 - a csereszabatos alkatrész gyártás fokozását,
 - a SZIM-en belüli szakosítás keretében (az öntödében öntött) „szekrényes” alkatrészek megmunkálását.
4. Az Érsekvadkerti gyáregység fejlesztését valósítjuk meg, amely lehetővé teszi:
 - a kapacitások felszabadítását Esztergomban NC gépek gyártására,
 - a SZIMEM-en belüli bizonyos szakosított gyártást Érsekvadkerten, a nagyobb sorozat adta előnyök fokozottabb kihasználását.

A fenti célok megvalósítása természetesen nem megy problémák nélkül. Mindez nagyarányú szervezési, technológiai előkészítést igényel, sok fontos technikai és főleg szubjektív feltételt kell megteremteni. Egyes feladatok megvalósítása a tervezett beruházási ráfordítások mellett más anyagi áldozatokkal is járt, amely azonban a későbbiek folyamán megtérült. A jelentős fejlesztések során fellépő átmeneti nehézségek áthidalására csak komoly nagyvállalati (SZIM) segítséggel és különböző népgazdasági preferenciákkal volt lehetőség.

A SZIMEM-ben a következő időszakban fontos feladatnak tekintjük a termelékenységi tartalékok mobilizálását:

- a termelési veszteségek jelentős csökkentését,
- az ún. „mellékidők” csökkentését, az anyagmozgatás és raktározás színvonalának javításával és a felfogó készülékek korszerűsítésével,
- az NC gépek számítógépes programozásának megoldását, optimalizált programok készítésével,
- a konstrukcióknál a modul-rendszerek és a szabvány-elemek következetesebb alkalmazását,

- a minőségellenőrzésnél a laboratóriumi eszközök következetesebb alkalmazását, a szubjektív tényezők fokozatos csökkentésével, stb.

Számos olyan termelékenységi tartalékot is látunk azonban, amelyek kihasználásához nem elégségesek a vállalati-gyári törekvések, népgazdasági vagy ágazati szintű intézkedéseket követelnek. Erre van szükség pl. a nemzetközi integrációból adódó szakosítási lehetőségek jobb kihasználásához. Ide tartozik az a kérdés is, hogy több olyan szerelvényt, vagy egységet kell gyártanunk alacsony termelékenységgel, amelyeket más, erre szakosított vállalat, koncentráltan, gazdaságosabban gyárthatna, vagy kereskedelmi áruként szállíthatna részünkre.

Nagy problémát jelent számunkra az is, hogy sok olyan szerszámot állítunk elő egyedi módon, amelyeket másutt fejlett nagyipari módszerekkel lehetne előállítani és kereskedelmi áruként szerezhethetnénk be. Hasonló problémát okoz a nagyjavításokat végző szakosított bázisok hiánya is. Az ilyen és hasonló problémák kedvezőtlenül befolyásolják termelékenységünket, sok anyagi eszközt, munkaerőt és szellemi értéket kötnék le feleslegesen. Orvoslásuk ágazati-központi lépéseket követelne.

IPARPOLITIKAI TÖREKVÉSEK FRANCIAORSZÁGBAN

Más országokhoz hasonlóan Franciaország is keresi helyét az átalakuló nemzetközi munkamegosztásban. Bár alig van olyan gazdaság, amelyet e folyamat következményei ne érintenének, vannak olyan országok, ahol a strukturális átalakulások szükségessége az átlagosnál élesebben vetődik fel. Ezek közé tartozik a francia gazdaság is.

Franciaországról azt szokták mondani, hogy az iparosítás liberális és protekcionista útjai közül az utóbbinak egy szélsőségesebb formáját, a „dirigizmust” állította gazdaságpolitikája és iparpolitikája tengelyébe. Ez összefüggésben áll egyrészt azzal, hogy a francia iparpolitikát mindvégig hatalompolitikai szempontok vezérelték, másrészt, hogy a hazai piacokon kívül hagyományosan gyarmati, illetve regionális piacokra (Közös Piac), nem pedig a világgazdaságra termel. Mivel a francia gazdaságpolitikában és ezen belül az iparosításban az állam nagyobb szerepet játszott, mint más tőkés országokban, ennek megfelelően intézményrendszere is „dirigistább” jellegű volt. Az állam irányító szerepének erőteljesebb érvényesülését kívánták biztosítani az indikatív tervezéssel.

A francia ipar mai problémáinak megértéséhez vissza kell pillantanunk a francia iparnak az elmúlt két évtizedben bekövetkezett strukturális fejlődésére. E fejlődésnek két jellemző vonását emelhetjük ki:

- a strukturális átalakulás vontatottan haladt előre,
- az ipar szerkezete polarizálódott.

Viszonylag igen magas arányt képviselnek a „hatalompolitikai” ágazatok (fegyver-, atom-, nehézszerkezetipar), ugyanakkor még igen jelentős súlyt képviselnek az ún. lemaradó – a fejlett tőkés országokban visszafejlődő – ágazatok (textil-, bőr-, élelmiszeripar stb.). [23]

Mindez alapvető egyensúlyi problémákat vet fel és állandósíthat. A francia gazdaság ugyanis részben a korszerűsítési követelmények, részben az energiafüggőség miatt jelentős importra szorul és ezt ellentételeznie kell. Bár jelentős agrárexportőr is, ipari exportja főként iparcikkekből, s a „lemaradó” iparágak termékeiből áll, és ez az utóbbi körülmény korlátozza exportjának harmónikus növelését. A francia ipar exportjának versenyképessége 1973 és 1977 között is csökkent. Ebben szerepet játszott az utóbbi évek nagyarányú bér- és költségnövekedése, továbbá az is, hogy a francia exporttermékek piacán kiéleződött a verseny a fejlődő és a dél-európai országok export-expansziója révén. A francia export csak a hadiipari és atomipari ágazatokban tud dinamikus fejlődést elérni; ezek az ágazatok viszont nagyon tőkeigényesek és erősen összefonódnak a nemzetközi tőkés csoportokkal. Fejlődésük tehát további jelentős importot követel, vagyis az egyensúlyi problémák megoldásához csak kisebb mértékben járulhatnak hozzá.

Ebben a helyzetben hirdették meg a 70-es évek második felében az új iparpolitikai jelszót: az ipar szerkezeti átalakításának, az „átrendezésnek” a szükségességét. Ez azt a törekvést tükrözi, hogy egy újfajta gazdaságpolitikával segítsék elő az ipar alkalmazkodását a módosult külső és belső feltételekhez: a világgazdasági helyzetben és a francia társadalom elvárásaiban bekövetkezett változásokhoz. [7, 21]

Az, hogy az ipar átrendeződése Franciaországban éppen napjainkban vált elodázhatatlanná, az előbb említett okokon kívül egyéb tényezőkre is visszavehető. (Ezek közül több a fejlett ipari országok zöménél felmerül.) A francia iparpolitika egyik elismert szakértője Ch. Stoffaes pl. a legjelentősebb oknak, és egyúttal francia „sajátosság-nak” azt tekinti, hogy a Közös Piac megalakulása óta Franciaország ipara az NSZK-val való komplementaritás jegyében fejlődött [22]. Ez azt jelentette, hogy az erősen kutatás és fejlesztés (K–F) igényes, tőkeigényes, főként magas feldolgozottságú beruházási javakra specializálódó NSZK-tól eltérően, Franciaország – néhány szektortól eltekintve – elsősorban az alacsonyabb feldolgozottsági szintű és a nem dinamikus termékek előállításában nyert teret. Most pedig, amikor az NSZK gazdaságának kiegészítését egyre inkább Dél-európában és a fejlődő országokban találja meg, Franciaország „hoppo maradt” és ezért számos iparágban komoly problémákkal küzd.

A francia gazdaságpolitikusok az ipar szerkezetének átalakítását napjainkban egyre sürgetőbbnek látják. A legfejlettebb tőkés országok feldolgozóipari szerkezetüket a dinamikus ágak felé igyekeznek átcsoportosítani és erre a piacok megtartása is kényszeríti őket. E gyors változásokat a világgazdaság lassuló fejlődési üteme mellett kell végrehajtaniuk. Franciaország ebben a folyamatban megkésett és nehezebben reagál, igazodik az új követelményekhez. Egyre inkább felismerik azonban, hogy minél később lépnek előre, annál nehezebben és nagyobb ráfordítások árán tudják majd ezt az elkerülhetetlen illeszkedést megvalósítani.

Figyelemre méltó szempontnak látják azt is, hogy amennyiben a szerkezetátalakulás folyamata spontán módon – kizárólag a piaci mechanizmusokra hagyatkozva – zajlik le, ez a francia társadalom és szociálpolitika alapvető céljaival ellentmondásban álló következményekre vezetne.

A strukturális változások újra előtérbe állították a szelektív állami beavatkozások kérdéseit. A francia gazdaságpolitikára, a II. világháború óta az iparpolitikára – a magánszektor és részben a multinacionális nagyvállalatok törekvésein túl – mindvégig a „központi akarat” szelektív döntései, illetve preferenciái nyomták rá a bélyegüket. Elsősorban az érdemes tehát közelebbi vizsgálatra, hogy a II. világháború utáni francia iparpolitika főbb állomásai után, az olajválságot követően ma melyek a francia iparpolitika törekvései.

Az expanzív iparfejlesztés

Az elmúlt 30 évben a francia iparpolitika lényegében négy súlypont körül bontakozott ki, ezek: az expanzív iparfejlesztés, az ipar koncentrációja, az egyes szektorok kiemelt fejlesztésére irányuló orientáció és az ipar területi átrendezése.

Az expanzív iparfejlesztést Franciaországban sem öncélúan állították előtérbe, erre orientáltak mind társadalmi, mint „humán” jellegű igények (a teljes foglalkoztatottság megteremtése és az életszínvonal emelése), továbbá a gazdasági növekedés szükségesszerűsége és a nagyhatalmi politikai ambíciók is.

A gazdasági követelményt úgy fogalmazták meg, hogy a külkereskedelmi és fizetési mérleget egyensúlyba kell hozni, s meg kell teremteni az ipar területi egyensúlyát. A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítását valamennyi gazdaságfejleszté-

si terv előirányozta és ez már önmagában is erőteljes iparfejlesztést követel. A francia ipar ugyanis egyrészt nem állítja elő a belső fogyasztáshoz szükséges termékeket, s ez fokozott importszükséglettel jár, másrészt ipari exportja (fegyver- és gépkocsiipara kivételével) jóval alatta marad más fejlett tőkés országok exportjának.

Az ipar területi egyensúlyának megteremtése, amely egyúttal különböző elmaradott területek fejlődésének elősegítését is célozta, 1960–1965 között került napirendre. Ez a folyamat a decentralizálás (egyes, a hagyományos ipari körzetekben lévő termelő egységek iparilag fejletlen területekre való áthelyezése) és új termelő kapacitások kialakítása útján mehet végbe. Mivel a decentralizálási kísérletek nem jártak sikerrel, az elmaradott területek új beruházások révén történő iparosítása maradt a járható út; ez viszont expanzív iparfejlesztést követelt.

Az iparpolitika és különösen az expanzív iparfejlesztés politikai mozgató rugói között az első helyen Franciaország nagyhatalmi törekvései álltak. Ez a francia közgazdászok nagy többsége szerint nincs összhangban a világ ipari termelésében elfoglalt hatodik helyükkel. Ebből a szempontból pozíciójuk az utóbbi évtizedekben tovább gyengült; a francia termelés részesedése a világ össztermelésében valamennyi iparágban csökkent. [5]

E tényezők a francia gazdaságpolitikát – illetve a központi törekvéseket visszatükröző tervezést – arra ösztönözték, hogy expanziós iparfejlesztési koncepció mellett foglaljanak állást. Az erőteljes ipari növekedésre tett erőfeszítések ellenére a francia ipari fejlődés a II. világháború után egyenetlen volt. A fejlődés expanzív jellege szempontjából három periódusra tagolható. [5]

Az első periódusra (1946–1970) az ipar termelésének átlagosan évi 5%-os növekedési üteme volt jellemző, igen jelentős szórás mellett. Ebben az időszakban azonban az ipar még nem foglalt el kiemelkedő helyet a gazdaságpolitika egészén belül, noha a nemzetgazdaság többi szektoránál valamivel erőteljesebben fejlődött. E hosszabb időszakon belül csupán az utolsó terv foglalkozott kiemelten az iparral, és ezt az új iparpolitika kezdetének tekintik. Az ipar elé hármaskövetelményt állítottak: 1) javítsa versenyképességét a kiéleződő nemzetközi versenyben, 2) növelje az önfinanszírozás arányát, és 3) átszervezés révén az ipar kulcságazataiban hajtson végre koncentrációt.

Az 1970-től 1975-ig terjedő második periódus reálfolyamatai jelentős mértékben eltérnek a „tervezettektől”. A 60-as évek végén erősödtek az expanzív fejlesztést sürgető tényezők: a növekvő munkanélküliség tendenciája és az a körülmény, hogy egyre erőteljesebben mutatkozott meg a francia ipar elmaradottsága a többi fejlett tőkés országokhoz képest. Politikai megfontolásokat is tekintetbe véve úgy látták, hogy Franciaország nemzetközi tekintélyének megszilárdítása a következő 10 évben az ipar termelő kapacitásának a megkétszerezését igényli.

Az 1970-ben életbe lépett 6. Terv – amelyet a gyors iparosítás tervének is neveznek – rögzítette ezt az expanziós törekvést, a GDP évi közel 6%-os növelésén belül az ipar számára 7,5%-os növekedési ütemet irányzott elő. Az új munkahelyek több, mint egynegyedének a létrehozását az iparban képzelték el. Jelzi a szemléletváltást az is, hogy az előző tervektől eltérően – amelyek az iparnak csupán az állami pénzeszközök maradványát juttatták – 1970–1975 között az ipar finanszírozása elsőbbséget kapott. A 6. Terv azonban – belső és külső oknál fogva – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az iparban az előirányozottnál jóval szerényebb mértékű termelésnövekedési ütemet valósítottak meg. [4]

Ezen okulva és számításba véve az új világgazdasági feltételeket, az 1976–1980-ra szóló 7. Tervben már lemondtak az ipari termelés ilyen erőteljes növeléséről. E harmadik – a jelenlegi – periódusban a francia gazdaságpolitika két tűz közé került. Az infláció elleni harc jegyében hitelkorlátozásokat és árrögzítő intézkedéseket vezettek be és ezek törést hoztak a növekedésben; csökkent a beruházási kedv és az önfinanszírozás mértéke. Másfelől azonban a munkanélküliség ellen is harcot kellett folytatniuk, s a dilemmát az inflációellenes harc javára oldották meg. Előterbe az infláció elleni harcot állították, a növekedés ezért – a válság idején más országokhoz hasonlóan, de az említett belső problémákkal súlyosbítva – lelassult, sőt meg is állt.

A szelektív iparpolitika

Az iparfejlesztési politikán belül az állam szelektív iparpolitikára törekedett. A legutóbbi ideig ezt az elsődlegesen fejlesztendő ágazatokra, iparágakra értelmezték, jelenleg vállalati, illetve termékmélységben is foglalkoznak e kérdésekkel. Emellett megjelent az ún. lemaradó ágazatokkal való tervszerű foglalkozás igénye is.

A II. világháború után az első állami fejlesztési döntések az újjáépítéssel, az elavult termelőberendezések felújításával voltak kapcsolatosak. Egyfajta szelektivitás azonban már e körülmények között is érvényesült, mégpedig az erőforrások szűkös volta (az önfinanszírozás alacsony mértéke, a magántakarékosság alacsony szintje) miatt. A Marshall-terv által fedezett állami kölcsönök korántsem elégtették ki az ipar hiteligényeit, az állam ezért a kölcsönök odaítélésekor kijelölte az elsőbbséget élvező szektorokat. Az első terv 5 iparág beruházásait támogatta, mégpedig az újjáépítés, majd az expanzió kulcságazatait: a szénbányászatot és a villamosenergiaipart, a kohászatot, a cementipart, valamint a mezőgazdasági gépgyártást, amelyhez később a műtrágyagyártást is hozzákapcsolták.

A későbbiekben a beruházásoknál a „központi” szelektivitás veszített jelentőségéből; az állam részesedése a termelőberuházások finanszírozásában csökkent. A központi szervek azonban továbbra is kifejezésre juttatták preferenciáikat (anélkül, hogy azokat rákényszerítették volna a gazdaság szereplőire). E preferenciák meghatározásában részben gazdasági, részben politikai megfontolások vezéreltek. Előnyben kívánták részesíteni a korábban kevésbé preferált, a támogatásokból „kimaradt” szektorokat, amelyek pedig jelentős szerepet játszanak a belső fogyasztásban (a feldolgozóipar számos ága, ezek között az élelmiszeripar).

Gyakran jelentkezett motiváló tényezőként a külkereskedelmi deficit csökkentésére irányuló törekvés, ezért támogatták a gépipart és ezen belül különösen a szerszámgépipart, továbbá a papíripart, a vegyipart és a kohászatot.

A politikai megfontolások főként amerika-ellenességben és a gazdasági függetlenség vágyában gyökereztek. Ez motiválta Franciaországot arra, hogy nagyteljesítményű számítógépeket, szuperszónikus repülőgépeket állítson elő. Hasonló indítékokkal magyarázható az elektronikai iparnak nyújtott támogatás, nem szólva a „prioritások prioritásáról” – a nukleáris kutatásoknak és a kapcsolódó iparágaknak biztosított abszolút elsőbbségről. [5]

A tulajdonképpeni intézményes szelektív iparpolitika kezdetét az 1965-től 1970-ig

terjedő terv jelzi. Az állam három ipari tevékenység fejlesztésének biztosított elsőbbséget: a kohászatnak (amelynek 1965-ben kedvezményes finanszírozást biztosított), a polgári repülőgépgyártásnak (amely jelentős kutatási hitelekben részesült), továbbá az elektronikának és a számítástechnikának. (E területen pl. az állam 24%-os állami részesedéssel vállalatot alapított.)

A következő, 6. Tervben tovább erősödött a szelektív beavatkozás törekvése. Az állam már nem csupán a csúcspárágak közé tartozó elektronikát, számítástechnikát vagy repülőgépgyártást tekintette elsődlegesen fejlesztendőnek, hanem az ipar olyan szektorait is, amelyek korábban kiestek a szelektív iparpolitika hatóköréből. Így a kedvezményezett szektorok körébe sorolta a gépgyártást, a vegyipart és az élelmiszeripart is.

E szelektív iparpolitikával a francia gazdaság jelentős sikereket ért el – például a kohászat és a számítástechnikai ipar megújodása, illetve dinamikus fejlődése terén. Számos francia szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az elsődlegesen fejlesztendő iparágak kiválasztásánál a hatalmpolitikai szempontok az ország pénzügyi és műszaki kapacitásainak jelentős részét olyan tevékenységek fejlesztésére mozgósították, amelyek óriási erőforrásokat igényelnek és meghaladják Franciaország teherbíró képességét [2, 5, 24].

Az ipar koncentrációja

A szelektív iparfejlesztés előmozdítása érdekében az állami iparpolitika az ipar szervezetének erős koncentrálása mellett foglalt állást. Ezt az 5. terv (1965–1970) rögzíti és az állami vállalatok vonalán példát is mutatnak erre. A háború előtti francia protekcionista politika hozzájárult a fennálló ipari szervezet megmerevedéséhez. A kisvállalatok magas költségeik és áraik ellenére, a nagy védővámok miatt, nem voltak veszélyeztetve. Nem ösztönözte a koncentrációt az adópolitika, továbbá az sem, hogy a törvény az 50 főnél több dolgozót foglalkoztató vállalatoknál – a dolgozók és a munkáltatók képviselőiből – üzemi tanács létrehozását írta elő. A tőkés egy részét ez is arra készítette, hogy ezt az üzem nagyságot ne lépjék túl. Ha tehát már 1960 előtt is végbement egy koncentrációs folyamat, azt elsősorban a vámhatárok megnyitásából, a várhatóan növekvő versenyből adódó fenyegetettség váltotta ki.

Az 5. terv időszakától az állam azzal is ösztönözte a koncentrációt, hogy pénzügyi nyomást gyakorolt a nehéz helyzetben lévő iparágakra és vállalatokra, továbbá részleges adómentességet biztosított az összevonásokat végrehajtó vállalatok számára. [6, 14, 15]

Az állami vállalatoknál megvalósított fúziók jelentős koncentrációt eredményeztek a vegyiparban, a repülőgépgyártásban és a gépkocsiiparban. Az állam egyébként nemcsak az iparban, hanem a bankhálózat és a biztosítás területén is előmozdította az összevonásokat. (Ezekben a szférákban ugyanis az 1945 évi államosítások jelentős aktivumokat biztosítottak számára.)

A magánszektorban az állam közvetve – pénzügyi nyomás révén – mozdította elő a fúziókat, amennyiben egy-egy szektor pénzügyi támogatását a koncentráció végrehajtásától tette függővé. Ezt először – igen drasztikusan – a hajógyártásban alkalmazták (a hajógyáraknak nem adtak más választási lehetőséget). Kevésbé durván, de alkalmazták

ezt a módszert a kohászatban is. 1966-ban megállapodás született az állam és a nagy kohászati vállalatok között, ennek következtében az ország kohászata már csak három nagy komplexumra tagolódik. A gépkocsiipar is átment ezen az átalakuláson, ennek eredményeként Franciaországban mindössze két vállalatcsoportnál folyik személygépkocsi-gyártás és egyetlen nagyvállalatnál tehergépkocsi-gyártás. A fúziókra alkalmazható adókedvezmény Franciaországban sokkal kisebb volt, mint az EGK többi tagországában, talán ez a magyarázata, hogy a módszer csak részben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. 1967-ben az állam a koncentráció előmozdítására egy sajátos szervezeti formát léptetett életbe: a „gazdasági érdekből történő csoportosulást” (Groupe-ment a intérêt économique), amely a résztvevő vállalatok közötti szerződések alapján működik, adómentességet élvez és önálló jogi személy. Ez a megoldás, amelyben főképpen a kis- és középvállalatok találták meg érdekeiket, hamar elfogadottá vált, napjainkig közel 8000 ilyen vállalatcsoport szerveződött. [14]

A francia ipar koncentrációjának növekedését jellemzi az az adat, hogy az 500-nál több dolgozót foglalkoztató vállalatok 1962-ben az ipari termelés felét, 1976-ban már több, mint kétharmadát adták. Az állam szerepét e koncentrációs folyamatban egyes közgazdászok eltérően ítélik meg. Hangsúlyozzák, hogy az iparban bekövetkezett összevonások többsége nem az állam „érdeme”, hanem annak a racionalizálási kényszernek a következménye, amelyet a bérek emelkedése gyakorolt a magánvállalatokra. [5] Megemlítik azt is, hogy a koncentráció Franciaországban még mindig messze kisebb, mint a többi nyugat-európai országban [14] (A legnagyobb forgalmat lebonyolító francia iparvállalat, a Renault Művek, az európai ranglistán csak a 19. helyet foglalja el.)

Az új iparpolitika szükségessége

A francia iparpolitika mai kulcskérdése: a világgazdasági hatásoktól korábban eléggé elzárt francia ipar segítése a megváltozott külső környezethez való alkalmazkodásban. A belgazdasági tényezők között új, a regionális fejlesztés előtérbe kerülése. Ennek oka, hogy az 1958-tól 1968-ig tartó viszonylagos politikai stabilitás az 1970-es évek kezdetétől meggyengült. Ilyen körülmények között a regionális egyenlőtlenségek és azok politikai kihatása fokozott súllyal esik latba.

Az új iparpolitika meghirdetését a korábbi iparpolitika hatékonyságának jogos kétségbe vonása is szükségessé tette. Az adatok – a termelési és foglalkoztatottsági mutatók – elemzése alapján ugyanis megállapítható, hogy az államnak az erőteljes ipari expanzió ösztönzésére irányuló törekvése csak 1973 végéig érvényesült. Ezt követően Franciaországban is recesszió és vele növekvő munkanélküliség következett be. Az expanziós iparpolitika csupán a szándékokban, a központi akaratban érvényesült. A gyakorlatban inkább a tétovázás, a „stabilizációs” vagy befagyasztási és a fellendítési programok váltakozása jellemezte a gazdaságpolitikát.

Az államnak az ipar strukturális átalakításában betöltendő szerepéről a közelmúltban a francia szakirodalomban élénk vita bontakozott ki. [2, 8, 10, 11, 13] Ez nyilvánvalóan összefügg, hogy az 1978-as parlamenti választások közeledtével megnőtt az állami beavatkozás fokozódásának, illetve az államosításnak az esélye. Az állam intervenciós gazdaságpolitikai szerepéről és a beavatkozás mértékéről szélsőséges vélemények is kialakultak.

Általában azonban számolnak Franciaországnak azzal a – más fejlett tőkés országokhoz viszonyított – előnyével, hogy az iparirányítás és a vállalatok között kedvező munkakapcsolatok alakultak ki és a bizalom légköre növekedik. Ez valószínűvé teszi, hogy az ipar átrendeződése és nemzetközi specializációja Franciaországban az állam és a vállalatok közötti „interakció” formájában zajlik majd le.

Az 1977-ben beiktatott új iparügyi főigazgatónak¹ az állam szerepéről vallott koncepciója némileg eltér elődjétől. Elődjéhez hasonlóan ő is az állam kötelességének tartja, hogy beavatkozzon a gazdaságba és „ne hagyja magára a gazdaság gépezetét.” Ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy ez a beavatkozás lehetőleg minél visszafogottabb legyen. „Katalizátor-államot igen, megmentő-államot nem”, nyilatkozta erről a kérdérről a közelmúltban. Indokolásában előadta, hogy „az államnak nem feladata, hogy kézen fogja a vállalatokat” [10]. Elődjének elve az ipar kivételek útján történő irányítása volt, mondván, hogy „a kivételes problémák kivételes gyógyírt kívánnak” [12]. Ez az elv továbbra is érvényben marad, de nagyobb hangsúlyt kívánnak fektetni az állami iparpolitika preventív jellegére.

Szelektív fejlesztés

Az ipari szerkezet átalakulásának másik igen lényeges kérdése: mely gazdasági egységek legyenek annak szereplői. A szelektivitás kérdése körül folyó vita lényegében annak eldöntésére irányul, hogy a szelektivitást milyen szinten – a szektor (ágazat), gyártási ág, vállalat illetve termékcsoport szintjén – kell gyakorolni.

A 7. Terv (1975–1980) előkészítésének időszakában a kiemelten megfigyelendő ágazatok kiválasztásához különböző „listák” születtek, amelyeket szerzőik – kellő óvatossággal – sem teljesnek, sem véglegesnek nem tekintettek. A terv előkészítésében jelentős szerepet játszó Ipari Bizottság az iparágak négyes csoportosítását javasolta. [9]

Az *első csoportba* azokat a szektorokat sorolták, amelyek fejlesztésébe az állam már jelentős mértékben – és egyes esetekben régóta – beavatkozik. Ezek elsősorban az ipar fejlesztéséhez (az alapanyagellátás biztosításához, a nemzeti függetlenség garantálásához stb.) nélkülözhetetlenek tekintett beruházás-igényes ágazatok. Ilyen – jelentős arányban állami vállalatokból álló – ágazat a repülőgépgyártás, a hajógyártás, a kohászat valamint a számítástechnika.

Ezekkel az ágazatokkal kapcsolatban már a 60-as évek közepétől bevezették a szerződéses ösztönzést. E rendszer lényege, hogy esetenkénti döntés alapján az állam és a magán (adott esetben állami) vállalat között olyan megállapodás születik, amely szerint a vállalat vállalkozik bizonyos – állam által is segített – program megvalósítására. E szerződéses megállapodások „nagy ipari programok” néven váltak ismertté (acél-, számítástechnikai-, „Concorde”-program stb).

A *második csoportba* azokat az ágazatokat sorolták, amelyek jó növekedési lehetőségekkel rendelkeznek, s képesek arra, hogy a gazdaság más szektorait is magukkal ra-

¹Franciaországban összevont Iparügyi- és Kutatási Minisztérium működik, mely tárcán belül az iparügyek irányítása az iparügyi főigazgató alá tartozik.

gadják. Fejlődésük szorosan kapcsolódik a költségvetés, a nagy állami vállalatok, illetve közüzemek beszerzési politikájához, jelentős kutatási-fejlesztési erőfeszítéseket tesznek. Ezek az ágazatok: a híradástechnika és távközlés, az elektronika, a villamossági berendezések és a vasúti gördülőanyagok gyártása.

Az ágazatok *harmadik csoportjába* olyan termelési tevékenységek tartoznak, amelyeket kevésbé aggregált szinten – így tevékenységi ágak szerint is – vizsgálni kell. E tevékenységi ágak képesek spontán módon, megfelelően reagálni a 7. Terv időszaka alatti környezeti változásokra. Ugyanakkor fejlődési perspektívájuk – a világkereslet várható alakulását tekintve is – kedvező és jelentős szerepet tölthetnek be a magas kvalifikált munkaerőt foglalkoztató új munkahelyek teremtése, a külkereskedelmi egyenleg javítása és a regionális egyensúly kialakítása terén. Ide sorolták pl. a mezőgazdasági gépgyártás egyes alágazatait, a belsőégésű motorok gyártását; ezek fejlesztéséhez – időlegesen ugyan – de szintén szükség van központi beavatkozásra.

A *negyedik csoportot* úgy jelölték meg, mint azon ágazatok csoportját, amelyek fejlesztése stratégiai jelentőségű az ipar fejlődése szempontjából, mert nélkülözhetetlen „vívő” ágazatok. Ezen ágazatok fejlesztése szinte minden országban elsőbbséget élvez a gazdaság más szektoraival szemben. Az ide tartozó ágazatok egyike-másika azonban Franciaországban nem éri el a kívánatos színvonalat. Ez azért is hátrányos, mert ezek az iparágak jelentős mértékben hozzájárulnak az ország ipari fejlődésével kapcsolatos döntési autonómiához. Az Ipari Bizottság ebbe a csoportba sorolja pl. az elektronikai alkatrészek gyártását, a szerszámgépipart, a tudományos és mérőműszerek gyártását.

Ezt a csoportosítást még a 7. ötéves terv előkészítésekor állították össze. Jellemző módon igen óvatosan kezelték a visszafejlesztések ügyét. Az azóta lejajlott események – így a vállalatok ezreinek csődje – határozottabb állásfoglalást igényelt e kérdésben is. Különbféle becslések születtek arra vonatkozóan, hogy az ipar mely részét, mely hányadát kell távlatilag visszafejlesztetni. Az iparirányítás vezetői óvatosan [12, 19], a közgazdászok kevésbé diplomatikusan fogalmaznak [22].

A visszafejlesztésről ma már nemcsak általában esik szó a francia iparpolitikában, hanem egyre inkább konkretizálják azokat a területeket, amelyeken e „negatív szelektivitást” érvényesíteni kell. Több szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a világszerte tendenciákból kell kiindulni, bizonyos eligazítást adhat például az, hogy mely területen eszközölnek a fejlődő országok jelentősebb beruházásokat. Ezek rendszerint olyan iparágak, ahol a szakképzetlen munkaerő aránya magas. (Ilyen megfontolásból kiindulva visszafejlesztendőnek látják Franciaországban a textil-, a bőr-, és a cipőipart, az elektronikai és mechanikai szerelőtevékenységet.) Az általánosítástól e területen is óvakodni kell, a szelektálást a termékek, illetve a gyártási eljárások szintjén kell elvégezni – hangsúlyozzák a szakemberek.

Mások arra figyelmeztetnek, hogy távlatilag némely közbenső termelési-feldolgozási területet is vissza kell fejleszteni, holott ezek jelenleg még jelentős súlyt képviselnek az iparilag fejlett országokban. [2, 22] A fejlődő országok azonban berendezkednek e szektorok termékeinek gyártására – nyersanyagaik helyi feldolgozása érdekében – és így fennáll a többletkapacitás létrehozásának veszélye. Ilyen a helyzet a kohászatban, a petrokémiában és a műtrágyagyártásban. Végül – de nem utolsó sorban – kilátásba kell helyezni a visszafejlesztést olyan szektorokban is, amelyekben erősödnek a világméretű monopol-tendenciák, s ahol a francia iparnak nincs sok esélye arra, hogy versenyképességét megőrizze.

Az utóbbi két-három évben egyre nagyobb visszhangot váltanak ki Franciaországban azok a nézetek, amelyek ugyan nem tagadják az ágazati szintű kezdeményezések, a hanyatló ágazatok felszámolásának a szükségességét, de emellett úgy vélik, hogy az államnak inkább vállalati szinten kell szerepet vállalni a szelektív fejlesztés terén. E koncepció hívei – többek között – azzal érvelnek, hogy a támogatásra szoruló ágazatok kijelölésével az ipar e szektorait tulajdonképpen felmentik a felelősség alól. Az állam teljes ágazatok talpraállításának feladatát nem vállalhatja magára. [10] [12]

Az iparvezetés a vállalatok három csoportját különbözteti meg: 1) vállalatok, amelyek ma is megfelelő nemzetközi színvonalon helyezkednek el, 2) vállalatok, amelyek ezt a színvonalat elérhetik és végül 3) vállalatok, amelyek igen nehezen megoldható problémákkal küszködnek. Mindhárom esetben megfelelő támadó, illetve védekező jellegű iparpolitikai stratégia alkalmazását javasolják. [19]

A nemzetközi színvonalon álló vállalatoknál az állami szervek szervezett beavatkozást nem terveznek. Úgy vélik azonban, hogy ezeket a vállalatokat is fel kell készíteni az esetleges „kisiklások” elleni védekezésre. Ehhez a riasztó készülékhez hasonlóan működő mutatószám-rendszert ajánlanak, amely időben jelzi a lemaradás veszélyét, és a vállalat azonnal preventív akciót indíthat saját erőből, vagy az állam segítségével.

Az állam fontos feladatának tekinti, hogy támogassa azokat a vállalatokat, amelyek potenciálisan képesek világgazdasági pozíciók elérésére. A támogatások odaítélésénél azonban feltételül szabják, hogy a vállalatok vezetői rendelkezzenek megfelelő távlati elképzelésekkel, fejlesztési tervekkel. Az állam ilyen esetekben növekedési szerződések formájában támogatja a vállalatot. A korábbi növekedési szerződésekhez viszonyítva új vonás, hogy egyrészt a szerződések szankciókat is tartalmaznak arra az esetre, ha a támogatott vállalat nem tartja tiszteletben a megállapodás feltételeit; másrészt prémiumot helyeznek kilátásba a szerződéses kötelezettségek túlteljesítése esetére. Az állami beavatkozás fontos átmeneti segítséget adhat az olyan időszakokban (pl. átszervezések vagy a világgazdasági tendenciák kedvezőtlen alakulása idején), amikor a vállalatok sebezhetőbbek, mert a kiélezett verseny veszélyezteti a megtett erőfeszítések eredményeit.

Az ún. „problematikus” (veszteséges) vállalatokat illetően a hivatalos koncepció az hogy: „segíteni de kellő realizmussal”. Ez azt jelenti, hogy mindig szem előtt kívánják tartani: a francia ipar spektruma tíz év múlva már nem lesz azonos a maival. Az Iparügyi Főigazgatóság azzal szándékozik segíteni a gyengébb vállalatokat, hogy résztvesz új, piacképes és a vállalat számára gazdaságosan előállítható termékek kutatásában, másrészt túlzott konkurrenca esetén – átmenetileg – protekcionista magatartást tanúsít. [10]

IRODALOM

1. Albert, M.: Planifier dans l'incertain. Problèmes Économiques, 1976. okt. 27. 3–5. old.
2. Analyse du Colloque gouvernemental sur le redéploiement industriel (1975. máj.) Revue Économique, 1976. 115. sz.
3. Bandt, J. – Ronan, A.: Le rôle des caractéristiques sectorielles dans la structure des spécialisations intersectorielles. Recherches Économiques et Sociales, 1976. jan. 6. 83 old.

4. Boyer, R.: La croissance française de l'après-guerre et les modèles macroéconomiques. *Revue Économique*, 1976. 5. sz. 755–804. old.
5. Chardonnet, J.: *L'Économie Française. Tome III. La politique économique française intérieure.* Dalloz, Párizs, 1976.
6. Cledat, O. – Crepeau, D.: Concentration et mobilité au sein des 100 plus grandes entreprises françaises 1963–1973. *Revue de l'Économie Politique*, 1976. 4. sz. 621–634. old.
7. Cotta, A. – Ch. Stoffaes: *Le redéploiement industriel. Études de Politique industrielle.* Párizs, 1977. 131 old.
8. Chauny, E. – Dayan, E.: Ou va l'industrie française de la machine-outil?
9. Commissariat Général du Plan: *Rapport de la Commission de l'Industrie du VIIe à Plan.* La Documentation Française, 1976.
10. Engerand, C.: „L'État catalysateur, oui – l'État sauveur, non...”. *Usine Nouvelle*, 1977. okt.
11. Esnault, J.–M.: *L'entreprise face aux interventions externes, gouvernementales, opinion publique, organisations syndicales.* Humanisme et Entreprise, 1976. dec. 25–38. old.
12. Estoile de l', H.: *Les dossiers prioritaires.* Usine Nouvelle, 1977. febr.
13. Flassan, J.: *Un VIIe à plan sans politique industrielle? Projet,* 1976. jun.
14. Guibert, B.: *La mutation industrielle de la France.* Collection de l'INSEE. 173–174. sz., Párizs, 1975. nov.
15. Houssiaux, J.: *Les très grandes entreprises et fusions.* Direction, 116.sz. 1975. apr.
16. Kádár Béla: *A nemzetközi munkamegosztás szerkezeti változásai.* *Külgazdaság*, 1977. 2. sz.
17. Merigot, J.G.: *Les grandes lignes du VIIe à Plan.* *Problèmes Économiques.* 1976. okt. 27. 6–9. old.
18. Ministère de l'Industrie et de la Recherche, Direction générale de l'Industrie. *Synthèse des groupes sectoriels d'analyse et de prévision.* Párizs, 1976. apr.
19. Monory, T.: „Comment je vois l'industrie pour 1978.” *Usine Nouvelle.* 1978. jan.
20. Paraque, R.: *L'industrie française dans le Marché Commun.* *Problèmes Économiques.* 1977. máj. 4.
21. Stoffaes, Ch.: *Le nouvel impératif industriel.* *Revue Française de Gestion*, 1976. jan.-febr.
22. Stoffaes, Ch.: „Un tiers de l'industrie française doit se redéployer”. *L'opinion du mois.* *Usine Nouvelle*, 1978. jan. 15.
23. Szita Éva: *A francia külgazdaság szerkezetének változásai.* *Külgazdaság*, 1976. 9. sz.
24. Zarafian, Ph.: *Le VIIe à Plan: l'industrie comprimée, démantelée.* *Économie et Politique*, 1976. okt. 69–90. old.

A II. NEMZETKÖZI IPARGAZDASÁGI KONFERENCIÁRÓL

Gazdaságunk külső és belső feltételeinek változása, a termelési szerkezet korszerűsítésének, a hatékonyság és a versenyképesség növelésének sürgető feladatai iparunkat komoly erőpróba elé állítják. A gyorsabb igazodás az új követelményekhez a vállalatoktól és az iparvezetéstől összehangolt, céltudatos munkát kíván, és ezt egységes keretbe egy átfogó iparpolitikai koncepció foglalhatja. Ennek kidolgozásához a baráti országok, a partnerek és a versenytársak tapasztalatainak megismerése, a világgazdaságban végbe menő és várható változások elemzése igen nagy segítséget adhat.

A Magyar Közgazdasági Társaságot és az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportját ezek a gondolatok vezették, amikor közösen rendezett II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferenciájuk témájául az „Iparfejlesztés és iparpolitika” kérdéseit választották. Az ötnapos konferenciára Székesfehérvárra, szeptember 5–9.-én 140 hazai és 20 országból 70 külföldi vendég részvételével került sor.

A konferenciát Nyers Rezső, az OTTKT gazdaságpolitikai kutatási főirány Koordináló Tanácsának elnöke nyitotta meg, a Magyar Közgazdasági Társaság Elnöksége nevében Garamvölgyi Károly főtitkár, a helyi szervezet nevében Fogarasi Tibor, a Fejérmegyei Tanács általános elnökhelyettese üdvözölte. Nyers Rezső vázolta a tanácskozás fő céljait, Román Zoltán „Iparfejlesztés és iparpolitika a 70-es évek végén” címmel áttekintést adott a vitára kerülő előadásokról és fő kérdésekről.

Ezt követően a konferencia 5 ülésen 20 előadást vitatott meg, majd záró ülésén – az előző ülések elnökeinek vitaindítója alapján – összegezte a konferencia tanulságait. Az egyes ülések elnökei Nyers Rezső, B. Glinski professzor (Tervgazdasági Intézet, Varsó), Dr. K.H. Oppenländer (az IFO Gazdaságkutató Intézet elnöke, München), J. V. Kurenkov (a SZUTA Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének osztályvezetője, Moszkva), Dr. Sylvia Ostry (a Kanadai Gazdasági Tanács elnöke) és Román Zoltán voltak.

A vitára került 20 előadás közül 3–3 előadást nemzetközi szervek képviselői (EGB, UNIDO, Termelékenységi Szövetség), illetőleg magyar szerzők, 7–7 előadást más szocialista, illetőleg tőkés országok képviselői készítettek.

Az előadások első csoportja a tudományos-műszaki haladás és a világgazdasági változások hatásaival, valamint a világ iparának várható fejlődésével foglalkozott. Erről tartott előadást többek között az Európai Gazdasági Bizottság igazgatóhelyettese, az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetének (UNIDO) osztályvezetője, a szovjet Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének osztályvezetője, a londoni Gazdaságkutató Intézet főmunkatársa.

Az előadások második csoportja azt vizsgálta, hogy az egyes országok reagálva e változásokra, milyen iparpolitikát alakítanak ki és azt hogyan valósítják meg. Előadás hangzott el a csehszlovák, a lengyel, a magyar, az angol, a francia, az ír, a nyugat-német és a svéd iparfejlesztési törekvésekről és tapasztalatokról.

A Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének főtitkára a termelékenység, egy másik előadás a Közös Piaci vállalati szervezet iparpolitikai összefüggéseivel foglalkozott. Több előadás a tervezés és prognosztika kérdéseit tárgyalta.

A tanácskozást nyílt, őszinte hang, kölcsönös érdeklődés, megértési és együttműködési készség jellemezte. A vártnál is több közös probléma merült fel, más kérdésekben ugyanakkor (pl. verseny és piac, protekcionizmus) elhatárolódtak a nézetek.

A külföldi tapasztalatok megerősítették, hogy a világgazdaságban lényeges változásokkal kell számolni és az iparfejlesztési stratégiát két alapra: a hazai adottságok és a külgazdasági összefüggések számításba vételére kell építeni. A nemzetközi munkamegosztás további fejlődése inkább termékek, mintsem ágazatok szerinti specializációra épül és ebben a versenyképesség meghatározó jellegű. A versenyképesség összetevői közül a fejlett országok részéről inkább a termékek kiemelkedő műszaki-gazdasági paraméterei, a fejlődő országok részéről az alacsonyabb bérek, költségek, árak játszanak elsődleges szerepet.

A vita azt mutatta, hogy az iparpolitika mindenütt egyaránt épít a vállalati kezdeményezés erősítésére és az előrejelzésen-tervezésen alapuló központi beavatkozásra. Az eszközök e két csoportjának összekapcsolási módja viszont az egyes országokban nagy különbségeket mutat. A tőkés országokban növekszik az egyedi (szelektív) beavatkozás; többen hangsúlyozták azonban, hogy a verseny és a gazdaság egészséges működése érdekében ezt korlátok között kell tartani. A résztvevők sokszor idézték a külgazdasági változásokhoz való sikeres alkalmazkodás példáit (NSZK, Japán, Svájc, egyes „fejlődő” országok) és utaltak a külső hatások késleltetésének kockázatára és hátrányaira.

Magyar szempontból figyelemre méltó volt, hogy a termelékenység, a hatékonyság, a versenyképesség növelését számos tőkés országban központilag szervezett akciókkal, tanácsadással, együttműködési formákkal is segítik; e célra önálló szervezeteket is fenntartanak.

A műszaki fejlesztést illetően a nagy programok mellett a résztvevők fontosnak találták a kis lépéseket, az új eljárások gyorsabb, tömegesebb elterjesztését. A szocialista országok képviselői kiemelték az irányítás fejlesztésének és a gazdasági összefüggések következetesebb számításba vételének szerepét.

Az ipar szervezeti struktúrájának alakítása szempontjából a versenyképesség és a hatékonyság érdekében a szakértők a specializációt az üzemi és vállalati méreteknel lényegesebb tényezőnek tekintik. A specializált kis- középvállalatok aránya a tőkés országokban változatlanul jelentős, a strukturális alkalmazkodásban lényeges, pozitív szerepet játszanak. Ez a kérdés, különösen a kooperációs problémák megoldatlansága miatt, a korábbiaknál is jobban foglalkoztatja a többi szocialista országot.

Vita szinte minden kérdéstről folyt. Leginkább az alábbi kérdésekről tértek el a vélemények:

a gazdasági növekedés jövőbeli ütemének megítélése (a többség csökkenésével számol);

a szolgáltató szféra arányának további növekedése és szerepe (az NSZK-ban például nem növekszik az aránya, az ipar ma is dominál);

a fejlődő országok jövőbeli esélyei és gyorsabb fejlődésük eszközei (a szocialista országok hangsúlyozták a belső erőforrások szerepét);

a protekcionizmus jelenlegi mértéke és megítélése (a szocialista és tőkés országok álláspontja polarizálódott);

a tőkés országokban lévő munkanélküliség és a szocialista országokban mutatkozó alacsonyabb termelékenység mélyebb összefüggései.

A tanácskozás résztvevői az iparfejlesztés és az iparpolitika témájában készséget mutattak további tapasztalatcserére, tudományos együttműködésre. Az előadásokból és a vitákból megállapítható volt, hogy az iparpolitika céljainak, eszközeinek, szervezetének és funkcionálásának kutatása; feladatainak – a gazdaságpolitika egészébe beillesztett – határozottabb megfogalmazása lényegesen segítheti az ipar összehangoltabb fejlesztését. A konferencia tapasztalatai, a világ ipari fejlődésében megfigyelhető új tendenciák és az iparpolitika külföldi gyakorlatának jobb megismerése alapján hazai iparfejlesztési lehetőségeinket, feladatainkat, ezek megoldásának útjait, eszközeit megalapozottabban jelölhetjük ki. (A Konferencia előadásai könyvformában is megjelennek és mindenki számára hozzáférhetővé válnak.)

TANÁCSKOZÁS A VÁLLALATI INNOVÁCIÓS TEVÉKENYSÉGRŐL

1978. október 23–26-án a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjával (a szövetség magyar tagszervezetével) szakértői tanácskozást rendezett a „Vállalati innováció és a műszaki fejlesztés állami támogatása” témában. Az ülésen 11 országból (Ausztrália, Ausztria, Belgium, Csehszlovákia, Dánia, Egyesült Államok, Írország, Jugoszlávia, Kanada, Norvégia, NSZK) 17 külföldi vendég és 12 magyar szakértő vett részt.

A tanácskozást a termelékenységi központok abból a megfontolásból szervezték, hogy a nemzetközi munkamegosztásban végbemenő változások és a világgpiaci versenyképesség nemcsak a ráfordításokkal való takarékoskosságot, a termelékenység növelésének hagyományos megközelítését követelik meg, hanem a szerkezeti alkalmazkodást és a termékek korszerűségének, minőségének javítását is. Ez a vállalatok újító, innovációs tevékenységének megerősítését kívánja. Az utóbbi időben a termelékenységi központok ennek előmozdításával intenzíven foglalkoznak. A tanácskozás célja tapasztalatcsere volt, a vállalati, ágazati és népgazdasági szinten folytatott és tervezett akciókról.

A tanácskozáson a magyar tapasztalatokról Darvas György (az OT Ipari főcsoportjának vezetője) és Hazai Jenő (a SzIM Esztergomi Marógépgyárának igazgatója) szólt.¹ A külföldi vendégek közül a nyugatnémet termelékenységi központ, az RKW képviselői ismertették az NSZK Műszaki Fejlesztési Minisztérium által támogatott technológiai tanácsadó szolgálat kiépítésének első tapasztalatait. Az ír termelékenységi központ képviselője azokat a szociológiai kutatásokat mutatta be, amelyekkel az innovációs folyamat gyorsítását és hatékonyabbá tételét kívánják elősegíteni. Az Osztrák Gazdaságfejlesztési Intézet munkatársa az osztrák ipar versenyképességének fokozása terén az 1980-as évekre előirányzott akciókról számolt be. A dán résztvevők a ruházati iparban

¹Beszámolójukat a tanulmányok között a folyóirat e száma közreadja.

végzett vizsgálataikat, a General Electric Company egyik munkatársa ennek az amerikai nagyvállalatnak a szervezetét és a termelékenység, a hatékonyság növelésére irányuló akcióit, programját ismertette. További beszámolók tájékoztattak a kanadai Ipari és Kereskedelmi Minisztérium programjáról, az Ausztráliai Termelékenységfejlesztési Tanács tevékenységéről, a norvég kutatás-irányítás és szervezés egyes problémáiról, valamint a VUSTE csehszlovák gépipari intézet néhány idevágó programjáról.

A tanácskozásról a Szövetség Titkársága részletesebb összefoglalót készít. Magyar nézőpontból különösen három tapasztalat emelhető ki.

– A fejlett tőkésországokban is intenzíven foglalkoznak a vállalati innovációk és a műszaki haladás állami-társadalmi eszközökkel való előmozdításával. Ennek során rendszerszemlélettel az egész folyamatot elemzik és minden lényeges, de gyengének bizonyuló láncszemét erősíteni próbálják.

– Szükségesnek látják, hogy időről-időre külső szakértőkkel újra felülvizsgáltsák a folyamatot, intézményi rendszerét és kampányokkal is felfrissítsék a rendszer vereségét.

– Nagy figyelem fordul az innovációs folyamat emberi tényezői, a kreativitás erősítése és a különböző szervezetfejlesztési programok felé; az innovációk gazdaságosságát, jövedelmezőségét bevezetésük előtt természetesen mindig alaposan vizsgálják.

A JUGOSZLÁV TERMELÉKENYSÉGI INTÉZET TEVÉKENYSÉGÉRŐL²

A 25 éve fennálló Jugoszláv Munkatermelékenységi Intézet tevékenységét és fejlődését három időszakra lehet tagolni:

– Az 1953–1961 években az Intézet mint szövetségi költségvetési szerv működött.

– Az 1961–1971 időszakban az Intézet önálló intézményként tevékenykedett, túlnyomórészt a Szövetségi Végrehajtótanács és más szövetségi szervek igényeinek kielégítésére törekedve.

– A harmadik, napjainkban is tartó időszakban az Intézet programja és szervezési tevékenysége elsősorban a népgazdaság, illetve a társult munka konkrét szükségleteire irányul.

Az ötvenes években az intézet feladatát a munkatermelékenységi színvonal alakulásának tanulmányozása, a munka termelékenységét és a népgazdaság fejlődésének alakulását befolyásoló tényezők elemzése, valamint a korszerű munkaszervezési elvek alkalmazásának előmozdítása képezte.

A termelékenység szintjének, tényezőinek és dinamikájának tanulmányozása mellett különös figyelemben részesítette az alábbi kérdéseket:

– közreműködés és részvétel a népgazdaság távlati fejlesztési tervének kidolgozásában,

– a munkatermelékenység iparágankénti dinamikájának figyelemmel kísérése,

²Az Intézet fennállásának 25 éves jubileuma alkalmából 1978. júniusában „Öngazgatás és termelékenység” címmel konferenciát rendezett. Ez az áttekintés az Intézet igazgatójának a konferencián elhangzott előadása; rövidítve.

- a munka termelékenységének mérésére szolgáló módszertan kidolgozása és fejlesztése,
- bérezési rendszerek fejlesztése,
- munkaszervezés,
- üzemi balesetek elemzése,
- a munkás öngazgatás, az emberek közötti munkakapcsolatok kérdései,
- a kézi és gépi munka termelékenységének és növelési lehetőségeinek elemzése.

1961 közepétől az intézet Jugoszláv Munkatermelékenységi Intézet néven, belgrádi székhellyel folytatta tevékenységét. A kitűzött feladatok eredményesebb megvalósítása érdekében az intézet munkája négy alaptevékenységi körre és ennek megfelelően négy fő szervezeti egységre tagolódott. Ezek: kutatás, konzultáció, oktatás és publicisztika. Ehhez kapcsolódtak a kisegítő szervezeti egységek: a nemzetközi kapcsolatok részlege, a dokumentáció és a könyvtár, a műszaki részleg (a nyomda, film- és fotolaboratórium, filmtár és a kisautomatizálási-időelemzési, mozdulatelemzési laboratóriumok), valamint a gazdasági ellátó szolgálat.

A kutatási tevékenység középpontjába az alábbi kérdések kerültek:

- A munka termelékenységének mérésére szolgáló meglévő módszerek tanulmányozása és új módszerek kidolgozása.
- A munkatermelékenység vállalati szintű mérése és a gazdálkodás eredményességének meghatározása.
- A gazdasági szervezetek gazdálkodási eredményeinek alakulását és jövedelmezőségét befolyásoló tényezők tanulmányozása, különös tekintettel a munkatermelékenységre.
- A munkateljesítmény meghatározása alapjainak és mérési módjának tanulmányozása a „mindenkinek munkája szerint” elv gyakorlati megvalósítása feltételeinek biztosítására.
- A termelési folyamatok optimalizálásának, a társadalmi és technikai munkamegosztásnak, a gazdasági szervezetek kooperációjának és integrációjának elemzése; e tényezők hatása a munkatermelékenység színvonalára.
- A munkaszervezés színvonalának tanulmányozása a vállalatoknál; a fejlesztési lehetőségek feltárása, különös tekintettel a mind fejlettebbé váló öngazgatási rendszer feltételeire.
- A termelésben végbemenő változások tanulmányozása és elemzése; e változások hatása a szakképzettség tartalmára és a dolgozók struktúrájára.
- A munkaidőcsökkentés kérdései; tanulmányok, elemzések és útmutatók kidolgozása a 48 órás munkahétről 42 órás munkahétre való áttéréshez.

A konzultációs tevékenység az intézet munkájának másik alappillére volt; ez a gazdasági élettel való tartós kapcsolatok biztosításának, a vállalatokkal történő tartós együttműködésnek a formája. Céljai: a minél jobb és realisabb kutatási program kidolgozása érdekében a kutatási eredményeknek minél közvetlenebb átadása a gazdasági szférában működő szervezetek számára és különösen a kutatómunka realizálásának és alkalmazhatóságának ellenőrzése.

Mindez elsősorban a korszerű munkamódszerek vállalati bevezetésében realizálódott. Ilyen tevékenységek:

- Helyzetelemzés és diagnózis a gazdasági szervezeteknél.

- Optimális vállalati struktúra tervezése és bevezetése.
- A hosszútávú tervezés módszertanának kidolgozása és a vállalati üzletpolitika módszereinek kidolgozása.
- Piacelemzés és optimális termékválaszték meghatározása.
- A termelési kapacitások optimális méreteinek meghatározása.
- A termelés technológiai folyamatainak fejlesztése, különösen a kisautomatizálás, csoporttechnológia stb. alkalmazása.
- A termelés technológiai folyamatainak fejlesztése az anyagmozgatás színvonalas megoldásával.
- Korszerű minőségellenőrzési módszerek bevezetése, a termékminőség fejlesztésével és javításával kapcsolatos kérdések megoldása.
- Gépkarbantartási és üzemfenntartási módszerek.
- A jövedelem alakításával és felosztásával kapcsolatos kérdések, különösen a személyi jövedelmekre fordítandó alapoknál a munka szerinti jövedelemelosztás elvének alkalmazása.
- Tervezetek kidolgozása vállalatok számára a 42 órás munkahére való áttéréshez, stb.

A kialakított megoldások gyakorlati bevezetésével egyidejűleg történt az érintett szervezetek kádereinek kiképzése a problémák eredményes megoldására.

A fenti feladatok elvégzéséhez az intézet állandó munkatársai mellett igénybe vette az ország különböző intézményeinek, egyetemeinek és más szervezeteinek tudományos és szakértő munkatársait is. Amikor pedig olyan speciális kérdésekről volt szó, amelyekkel kapcsolatban nem rendelkezett hazai szakemberekkel, külföldi szakértőket is bevont munkájába.

Az *oktatási tevékenység* szervesen kapcsolódott az előbbiekhöz. Célja az volt, hogy a kutatási és konzultációs területen kifejtett munka eredményeit a szakemberek minél szélesebb körével ismertesse meg és a közvetlenül érintetteket munkaterületük problémáinak minél eredményesebb megoldására képezze ki.

Az oktatási programok általában a korszerű munkaszervezéssel, különösen a gazdasági szervezetek tervezési módszereivel és üzletpolitikájával, a jövedelemelosztás módszereivel, munkatanulmányokkal, heti munkaidőcsökkentéssel, stb. foglalkoznak. Külön csoportba sorolhatók az intézetben készített tanulmányokkal kapcsolatos tanácskozások.

Egy ideig ún. Termelékenységi Fórum is működött, amelyen a legismertebb hazai és külföldi hivatalos személyek, szakemberek és tudományos dolgozók találkoztak és ismertették legújabb eredményeiket a termelékenység problémakomplexumának különböző kérdéseivel kapcsolatban.

Az intézet az ismeretek széles körű elterjesztése érdekében *publicisztikai-kiadói tevékenységet* is folytatott.

A Produktivnost folyóirat rendszeres havi publikációként jelenik meg. A lap rendszeresen foglalkozik a bonyolult termelékenységi problémakomplexum aktuális kérdéseivel.

Az intézet gondozásában jelent meg a Termelékenységi Könyvtár több mint 50 kötetten.

Az Intézet gazdag munkaterve, jó káderállománya és széles körű tevékenysége elle-

nére, a 60-as évek végére problémát okozott, hogy az igények mindinkább etolódtak, figyelemmel a jugoszláv társadalomban végbemenő decentralizációs folyamatra. Ennek természetes következménye lett a kutató személyzet nagy részének nem kellő foglalkoztatása, az intézeti segéderők meg nem felelő leterhelése és a kedvezőtlen pénzügyi eredmény. Ez a körülmény szükségessé tette az Intézet programjának, kádereinek és szervezetének erősebb és fokozott vállalati orientálódását.

Az új helyzetből származó nehézségek azonban nemcsak a Jugoszláv Termelékenységi Intézetet érintették, hanem többé-kevésbé az összes termelékenységgel foglalkozó intézetet. A korábban termelékenységi kérdésekkel foglalkozó 20 intézet közül (1 szövetségi – a jelenlegi intézet, 6 köztársasági, 2 tartományi és 20 az akkori járások szintjén) a belgrádi intézet mellett kettő maradt meg (Zágrábban és Ljubljánában).

A néhány éven át tartó, számos nehézséggel, túlzott pénzügyi megszorításokkal, a káderek jelentős részének elvesztésével járó szakasz után, 1974-ben kialakult az intézet lényegesen hatékonyabb, koncentráltabb szervezete, a dolgozók gazdasági eredményeihez kötött ösztönzése és a szervezet működése ismét eredményessé vált.

Az Intézet új programjának kialakításánál a jugoszláv gazdaság azon aktuális és reális szükségleteiből indult ki, hogy az új tudományos eredmények minél előbb alkalmazásra kerüljenek a gyakorlatban. Az Intézet vezetősége és kollektívája arra törekedett, hogy az Intézet megszabaduljon mindentől, ami nem produktív, ami lényegében nem a nagyobb termelékenységért folyó harc aktív előmozdítását jelenti. Ennek megfelelően az Intézet korábban 8 egységből álló szervezetét a kutatási és konzultációs, oktatási és publikációs tevékenységre és a kisegítő szolgálatra korlátoztuk.

Az Intézet konzultációs tevékenységével igen eredményes együttműködést valósított meg az ország több mint 100 gazdasági szervezetével, több mint 250 konkrét feladatra vonatkozóan.

Felismerve a vállalati szakemberek tudásának állandó fejlesztése, megújítása iránti igényt, az Intézet jelenleg rendszeresen szervez tanácskozásokat, szemináriumokat és tanfolyamokat a munka- és öngazgatás-szervezés módszertani témáiban, minthogy ezt a munkatermelékenység igen fontos tényezőjének tekinti.

Az intézeti oktatás különböző formáiban csak az utóbbi négy évben több mint 16.000 fő vett részt. Az Intézet ezen tevékenységével a dolgozóknak az alapszervezetekben végzett öngazgatási ellenőrző munkájának megvalósításának segítségével különösen hasznos hozzájárulást adott a társult munkáról szóló törvény végrehajtásához.

A publikációs tevékenység keretében az intézet továbbra is rendszeresen kiadja Produktívnost c. folyóiratát és egy-egy termelékenységi témáról időszaki publikációkat bocsát ki.

Az intézet aktív tagja és egyik alapítója a Jugoszláv Termelékenységi Szervezetek Közösségének, de hasznos közvetlen együttműködést valósít meg számos más intézettel és a Jugoszláv Gazdasági Kamarával is. Az Intézet rendszeres kapcsolatokat tart fenn Európa majdnem összes termelékenységi központjával, különösen az EANCP (a Nemzeti Termelékenységi Kapcsolatok Európai Szövetsége) tagjaival.

A HATÉKONYSÁG KRITÉRIUMA ÉS MÉRŐSZÁMAI³

A gazdasági döntések előkészítése során alkalmazott kritériumok és mutatószámok célszerű kiválasztása nemcsak a magyar szakembereket foglalkoztatja. Józef Pajestka, a neves lengyel közgazdász következőkben ismertetett cikkében áttekinti az eddigi gyakorlatot, illetőleg javaslatot dolgoz ki a probléma megoldására.

A központosított tervirányítás rendszerében a gazdasági tevékenység hatékonyságának kritériumai nem voltak pontosan meghatározva. Tulajdonképpen a tervteljesítés foka volt a gazdálkodás értékmérője, így a különböző tervmutatóknak megfelelően számos kritérium létezett. Ezek között a termelési érték volumene kapott egyre nagyobb szerepet, hozzájárulva az extenzív fejlődés szemléletének megerősödéséhez és a hatékonysági szempontok háttérbe szorulásához.

Amikor a gazdaságpolitika irányelveiben nagyobb hangsúlyt kapott az intenzív fejlesztésre való áttérés igénye, az is világossá vált, hogy a vállalati tevékenység alapvető kritériumául a hatékonyság javulását kell választani. Azonban a hatékonysággal kapcsolatban elméleti vonatkozású problémákat is tisztázni kellett.

A kiindulási alap, amely szerint a hatékonyság az eredmény és a ráfordítás aránya, nem vitatható. A következő lépés a hatékonyság összetevőinek tisztázása. Az olyan megállapítások, hogy a munka termelékenységének növekedése vagy a gyártás anyagigényességének csökkenése a hatékonyság növekedését fejezi ki, első pillanatban támadhatatlannak tűnnek. Előadódhat azonban olyan helyzet, amikor a munka termelékenysége növekszik ugyan, de ugyanakkor nő a beruházásigényesség is. Ilyenkor a termelékenység növekedése nem jár feltétlenül a hatékonyság növekedésével. Gazdasági döntést tehát csak úgy szabad hozni, ha értékelni lehet a vállalkozás egészének hatékonyságát. Ebből következik az a követelmény, hogy a vállalati hatékonysági kritériumnak szintetikusnak kell lennie.

Elfogadható-e a vállalati nyereség ilyen kritériumként? A hagyományosan kialakult számviteli rendszer és egyéb elméleti érvek az igenlő válasz mellett szólnak. Figyelembe kell venni azonban, hogy szocialista viszonyok között a gazdasági értékelések nemcsak a hatékonyabb akciók kiválasztását szolgálják, hanem a vállalatoknak a társadalommal való elszámolási formáját is jelentik. A tőkés vállalkozó szempontjából a nyereség a legkézzelfoghatóbb eredmény, amelynek maximális növelése a fő kritérium. A szocialista gazdasági rendszerben makroszinten az eredmény mérésére jobb eszköz a nemzeti jövedelem növekedése. Tehát a gazdasági szervezetekben is olyan hatékonysági mércét kell alkalmazni, amely a legjobban tükrözi a nemzeti jövedelem növekedését. A hozzáadott érték megfelelő mérőeszköznek tűnik. A nemzeti jövedelemhez hasonlóan ugyanis, növekedése nemcsak a nyereség, hanem a keresetek növekedésétől is függ.

A nyereség és a keresetek növelése között azonban ellentmondás is lehet. Ha a vállalat vezetősége a nyereség, a dolgozók pedig a keresetek növelésében érdekeltek, nehéz lesz a hatékonyság optimális szintjét elérni. Ezért olyan modell kell kialakítani, amelyben a dolgozók nem csupán a jövedelmük emeléséért folyó küzdelemben érdekeltek, hanem abban, hogy keresetüket a gazdálkodás hatékonyságának fokozásával emeljék.

³Józef Pajestka: Kryterium efektywnosci i mierniki efektywnosci c. (Gospodarka planowa, 1978. 6. sz. 285–289. oldal) cikke alapján.

Figyelembe véve a fenti megfontolásokat, valamint azt a tényt, hogy a nyereség kategóriája sem vehető el, a cél a hatékonyság ezen két mércéjének, tehát a nyereségnek és a hozzáadott értéknek az összehangolása. Csak így érhető el, hogy a hatékonyság kritériuma a vállalatoknál helyesen érvényesüljön.

A feladat a szerző szerint megoldható. Elsősorban utal arra, hogy a két mérce igen széles területen fedi egymást és csak egy tényező tekintetében térnek el. Ez a tényező a dolgozók fizetése, amelynek emelkedése nem befolyásolja a hozzáadott érték alakulását, viszont csökkenti a nyereséget. A két hatékonysági mérce szinkronizálása ezen a ponton az állam beavatkozásával oldható meg. Központi normatívák révén megakadályozható, hogy a vállalatok a nyereséget a fizetésemelés korlátozásával növeljék.

A két mérce éles szembeállítására nem jogos, de szükség van feladataik megkülönböztetésére. Bizonyos esetekben (beruházási, technológiai alternatívák összevetése stb.) a nyereség számítása képezi a döntés megfelelő alapját, a dolgozók motivációjának fokozása során azonban a hozzáadott érték mércéje nem mellőzhető.

Hogyan építhetők be a tárgyalta kritériumok a vállalatok pénzügyi-szabályozási motivációs rendszerébe? Három nagyobb motivációs tényezőcsoportot feltételezve, megkülönböztethető:

- a dolgozók anyagi érdekeltségének motivációja,
- a vezetők anyagi érdekeltségének motivációja, és
- a hatékonyság növelésére való törekvés motivációja.

E motivációk mércéjeként a hozzáadott érték, a nyereség és ezeket szintetizálva a gazdasági hatékonyság szolgál. A szocialista vállalatok működésének első időszakában a gazdaságirányítás a dolgozóknak a többletermeléssel kapcsolatos motivációjára helyezte a fő hangsúlyt. A vállalatvezetés nyereségnöveléséhez fűződő motivációja gyengé volt. Ugyanígy kevésbé érvényesült a nyereségből finanszírozott fejlesztési alap hatékony felhasználására való törekvés is.

Az ország gazdasági fejlődésének mai illetve jövőbeni feltételeit értékelve indokoltnak tűnik a hatékonysági motiváció erősítése, illetőleg a nyereség szerepének fokozása. E feladatokkal kapcsolatban a szerző javasolja, hogy a vállalati vezetők különféle jutatainak nagyobb részét a nyereségnövekedéstől függő jutalmazási alapról folyósítsák. Ez feltétlenül a nyereség motivációs hatásának megerősödését fogja jelenteni.

A hatékonysági kritérium előtérbe kerülésével újabb kérdés vár válaszra. A kérdés lényege, hogy egy normatív hatékonysági szint elérése vagy a bázis színvonal túllépése képezze a célkitűzéseket. Mindkét megoldásnak vannak előnyei és hátrányai. Ezek mérlegelése alapján a szerző úgy véli, hogy a jelenlegi körülmények között elsődlegesen a bázis hatékonyságból kiindulva célszerű a követelményeket megszabni. A probléma azonban nem tekinthető lezártnak. A nem hatékony tevékenységi körök és vállalatok körülhatárolásával fokozatosan át kell térni a másik megoldásra. A hatékonyság népgazdasági fontossága indokoltá teszi ugyanis egy normatív szint kitűzését illetve elérését.

A TERMELÉKENYSÉG ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁG VÁRHATÓ ALAKULÁSA ANGLIÁBAN⁴

Egy évszázaddal ezelőtt az egy lakosra jutó termelés Angliában majdnem kétszer akkora volt, mint a többi nyugat-európai országban. Bár 1950-re ez a nagy különbség csökkent, Anglia még megtartotta vezető szerepét. Az 1960-as választások jelszava, hogy „az angolok még sohasem éltek ilyen jól”, már csak abszolút értelemben volt igaz, mert Anglia már lecsúszott a nemzetközi élvonalból. Milyen tendenciák várhatók a következő másfél évtizedre? Erre a kérdésre igyekszik a szerző a választ megközelíteni a népesség alakulására, valamint a várható gazdasági és társadalmi változásokra vonatkozó előrejelzések alapján.

Anglia térvesztése legjobban a termelékenység vonalán követhető nyomon. Például míg 1871–75-ben Anglia feldolgozóiparának termelékenységét 100-nak véve az NSZK termelékenységi színvonala 59, Olaszországé 52% volt, addig 1973-ra a szerző a következő sorrendet adja: Hollandia 154, Belgium 141, Franciaország 132, NSZK 129, Olaszország 100, Anglia 100%.

A termelés, a foglalkoztatottság és a termelékenység növekedési ütemének részletesebb elemzése valamivel kedvezőbb képet nyújt, de lényegében csak a mezőgazdaság bizonyult sikeresnek mind a termelés, mind a termelékenység növekedési ütemét tekintve. A termelékenység több szektorban (pl. a villamosenergiaiparban, a textil- és ruházati iparban, a vegyiparban) az 1969–1973-as időszakban „feljött” a Közös Piaci színvonalra, de igen nagy rés maradt néhány egyéb feldolgozó ipari ág, az építőipar, a bányászat és a szolgáltatások termelékenységét nézve. Ez utóbbi hatását igen komolyan kell értékelnünk, mivel az angol gazdaságban 1976-ban a szolgáltatásokban foglalkoztatták a dolgozók 56%-át és ez az arány emelkedő tendenciát mutat. (A szolgáltatások termelékenységének évi növekedési üteme 1960–1973 között Angliában 1,4%, a Közös Piac országaiiban 3,4% volt, ugyanez az érték az iparban 3,5 ill. 5,3%, a mezőgazdaságban 6,2% ill. 6,6%.)

Az országok, ill. iparágak közötti termelékenységi különbségeket kétféleképpen szokták magyarázni:

- a termelékenység független változó, magasabb termelékenységet jobb termelőberendezésekkel, szervezéssel, magasabb teljesítménnyel érhetünk el;
- a termelékenység függő változó, amelyet a kereslet irányít, ugyanis nagyobb kereslet nagyobb termelést vált ki, s ez automatikusan magasabb termelékenységet eredményez.

Valószínűleg egyik álláspont sem teljesen igaz – állapítja meg G.F. Ray –, s egyik sem magyarázza meg önmagában Anglia problémáit. A beruházások színvonala Angliában pl. alacsonyabb, mint az NSZK-ban, s ez relatíve ugyan korlátozza az új, termelékenyebb berendezések beállítását, de a GDP növekedési üteme lényegesen alacsonyabb, mint az a beruházások aránya alapján várható lenne (viszonyítva pl. az NSZK tőke/termelés hányadosához). Ugyanez tapasztalható hosszabb távon az ipari termelés és az ipari beruházások kapcsolatában, jelezve az ipari kapacitások alacsonyabb fokú hasznosítását.

⁴G.F. Ray cikke alapján, megjelent a Futures 1978. áprilisi számában.

Anglia alacsony növekedési ütemének, Anglia „betegségének” okait 1976-ban egy felméréssel is vizsgálták. A felmérést a Consumers' Association (Fogyasztók Egyesülete) kezdeményezte, s parlamenti tagoktól, vállalati és szakszervezeti vezetőktől, közgazdászoktól kértek válaszokat. A kérdőív e komplex jelenség számtalan befolyásoló tényezői közül 14-et emelt ki, s a megkérdezetteknek e tényezők erősségét kellett minősíteni egy négyfokozatú skálán. A válaszokból kiderült, hogy Anglia növekedésének lelassulásában a megkérdezettek legfontosabb oknak az elégtelen mértékű beruházást, a gazdaságpolitika és a szakszervezetek hibáit, a túlfoglalkoztatást ítélik, viszonylag nagyhatásúnak tartják azt az önmagát erősítő folyamatot, hogy a lassú növekedés még lassúbb növekedéshez vezet, a vezetés alacsony színvonalát s az elavult társadalmi tradíciókat.

A jövőre vonatkozó elképzelések kialakításához a szerző először áttekinti a korábbi hosszútávú előrejelzéseket s megállapítja, hogy azok nem minden tekintetben váltak be. Például az 1960–1975-re szóló hosszútávú termelékenységi előrejelzés 3,1%-os évi növekedési ütemmel számolt, a tényleges növekedés csupán 2,5% volt. A termelékenység növekedést néhány iparágban erősen túlbecsülték (szolgáltatás, építőipar, fémfeldolgozóipar), a mezőgazdaságban és más iparágakban (villamosenergia ipar, textilipar) alábecsülték. Minél részletesebbek voltak az előrejelzések, annál lényegesebbek voltak az előrejelzéstől való eltérések. Természetesen minden modell eredményessége a betáplált adatok pontosságától függ, de még a legnagyobb erőfeszítések mellett sem láthatunk előre minden technológiai, strukturális és társadalmi változást.

Az 1991-ig várható külső és társadalmi változások áttekintése után a munkaerő és a tőke forrásokat vizsgálja. A munkaerőforrások 1991-re jelentősen növekednek, az előrejelzések szerint Angliában közel 1,4 millióval több ember fog élni, s ugyanakkor a munkaképes korban lévők kategóriája többel, kb. 2,2 millióval nő.

A tőke források nagyságát vizsgálva a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a fejlett európai országok közül a munkaerőköltségek Angliában a legalacsonyabbak. Az alacsony munkabérek olyan külföldi beruházásokat vonzhatnak, amelyekkel javítani lehet a munkakörülményeket, a technológia színvonalát, a termékek minőségét.

Néhány akadémiai és a kormány által elrendelt vizsgálat megállapította, hogy bár a K+F tevékenység Angliában nagyarányú, sok a „presztizs” beruházás (pl. Concorde) és lassú az eredeti ötletek ipari elterjesztése. Anglia ipari nyersanyagforrásai szegények, importra kell berendezkednie, ebben azonban nem különbözik a többi európai országtól. Ugyanakkor azonban energia ellátását megkönnyíti, hogy az Északi-tenger elegendő olajat és földgázt biztosít számára mintegy 15 évig.

A különböző előrejelzések lényeges része, hogyan alakul adott termelési és termelékenységi célok elérése esetén a foglalkoztatottság és a munkanélküliség. G.F. Ray erre vonatkozó számításait 2 módon, 4–4 változatban készítette el. A számítások a jelenlegi feltételek (pl. munkaidő) figyelembevételével készültek, a növekedési ráták extrapolálásával.

Az A/számítási mód az 1977-es évet választotta induló évné, amikor Anglia túljutott a válságon, fizetési mérleg deficitje csökkent, „tisztá lappal” indult. A B/számítási mód induló éve az 1973–75-ös évek átlaga. Ilyen átlagérték alkalmazását a szerző azért tartotta fontosnak, mivel a gazdasági életben vannak depressziós és fellendülő szakaszok, s e 3 év átlaga kikapcsolja ezt az instabilitást. A számítások eredményét az 1. sz. tábla tartalmazza.

A termelés, a termelékenység és a foglalkoztatottság várható alakulása Angliában 1991-ig

	Mező- gaz- daság	Feldolgozóipar						Ösz- szesen	Bányá- szat	Víz- gáz- és vill. energ. term.	Épí- tő- ipar	Ösz- szesen (2-12)	Szol- gál- tatás	GDP (13 + 14)	
		Élel- mi szer- ipar	Bőr-, tex- til-, ruhá- zati ipar	Vegy- ipar	Fém- alap- anyag- gyár- tás	Fém- feldol- gozó- ipar	Egyéb								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A/ számítási mód:															
1977-1991	2.6	2.6	1.8	6.0	0.5	2.9	4.2	3.2	-2.2	5.3	2.7	3.0	2.8	2.9	
1. változat															
termelés (növé- tem)	2.6	2.6	1.8	6.0	0.5	2.9	4.2	3.2	-2.2	5.3	2.7	3.0	2.8	2.9	
termelékenység (növé- tem)	6.2	2.9	4.1	6.5	1.9	3.1	4.0	3.7	3.5	6.1	1.7	3.4	1.4	2.2	
foglalkoztatottság (millió fő)	0.25	0.70	0.70	0.44	0.40	3.23	1.44	6.91	0.16	0.31	1.45	8.83	15.62	24.70	
2. változat															
termelés (növé- tem)	3.0	2.9	2.3	6.5	2.0	3.4	4.6	3.7	0.0	5.5	2.5	3.4	3.0	3.2	
termelékenység (növé- tem)	5.0	3.1	4.3	6.8	2.6	3.3	4.4	3.9	3.0	6.0	1.5	3.5	1.9	2.6	
foglalkoztatottság (millió fő)	0.31	0.71	0.72	0.45	0.44	3.37	1.44	7.13	0.23	0.33	1.45	9.14	14.99	24.44	
3. változat															
termelés (növé- tem)	3.5	3.2	2.7	6.8	3.0	3.8	5.0	4.1	0.5	5.8	3.0	3.9	3.2	3.5	
termelékenység (növé- tem)	7.1	3.5	5.1	7.3	3.0	3.5	5.1	4.3	3.5	9.7	1.7	4.1	2.0	2.9	
foglalkoztatottság (millió fő)	0.25	0.70	0.69	0.44	0.48	3.46	1.38	7.15	0.23	0.21	1.51	9.10	15.18	24.53	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11.	12	13	14	15
4. változat															
termelés (növény- művelés)		3.5	3.2	2.7	6.8	3.0	3.8	5.0	4.1	0.5	5.8	3.0	3.9	3.2	3.5
termelékenység (növény- művelés)		6.3	4.4	3.4	5.9	2.6	4.0	4.5	4.2	5.2	9.6	2.9	4.2	3.7	4.0
foglalkoztatottság (millió fő)		0.28	0.62	0.86	0.53	0.51	3.23	1.50	7.25	0.18	0.21	1.28	8.92	12.05	21.25
Foglalkoztatottság 1977-ben (millió fő)		0.40	0.73	0.95	0.47	0.48	3.32	1.40	7.35	0.35	0.35	1.26	9.31	12.89	22.60
B/ számítási mód 1973/5– 1991 Foglalkoztatottság (m.fő)															
1. változat		0.23	0.71	0.71	0.43	0.40	3.36	1.54	7.15	0.14	0.31	1.58	9.18	15.80	25.21
2. változat		0.30	0.73	0.75	0.45	0.46	3.53	1.54	7.46	0.22	0.32	1.58	9.58	15.03	24.91
3. változat		0.23	0.71	0.70	0.43	0.51	3.64	1.47	7.46	0.22	0.19	1.66	9.53	15.27	25.03
4. változat		0.27	0.62	0.93	0.54	0.54	3.36	1.62	7.61	0.17	0.19	1.36	9.53	11.53	21.13
Foglalkoztatottság 1973/5- ben (millió fő)		0.42	0.75	1.04	0.47	0.51	3.47	1.49	7.73	0.36	0.35	1.34	9.78	12.52	22.72

Az első változat a múlt kontinuitását megtartó trend, a második a lehetséges célokat egy szerény, de magasabb követelmény szinten, a harmadik a kívánatos szinten veszi figyelembe. A negyedik feltételezés a termelést a 3. változat, a termelékenységet a Közös Piaci országok 1969–1973 közötti évi átlagos növekedési üteme alapján veszi számításba.

A foglalkoztatottságra vonatkozóan (azonos munkaidőhosszat feltételezve) a számításokból a következő eredmények adódnak:

A/számítási mód

- a múlt trendjeiből kiindulva 1977-től a munkanélküliség magas szintje csökken, bár nem sokkal, az aktív munkaerő 4,3%-a munka nélkül marad,
- magasabb termelési és termelékenységi színvonal még magasabb munkanélküliséget „eredményez”;
- a Közös Piaci országok adatai alapján a munkanélküliség eléri a 16%-ot.

B/számítási mód

- a múlt trendjei túlfoglalkoztatáshoz vezetnek, a 0,7%-os munkanélküliség túlfűtött gazdaságot jelez;
- a 2. és 3. változat magasabb termelékenység-növekedési üteme 1,4–1,8%-os munkanélküliséghez vezetne;
- a 4. változat elfogadhatatlanul magas, 15,6%-os munkanélküliségi rátát jelez.

A két számítási mód közti különbség részben a gazdasági fejlődés hullámzásának figyelembevételéből, részben az eltérő foglalkoztatottsági színvonalból fakad (ez utóbbi 1973–1975-ben lényegesen alacsonyabb volt, mint 1977-ben).

A foglalkoztatottsági színvonal reális becsléséhez a szerző néhány olyan változást is figyelembe vesz, amelyek befolyásolhatják a foglalkoztatottságot és a munkaképes életkort:

– *nyugdíjkorhatár*: ma ez 65 év a férfiaknál és 60 év a nőknél. Három ok miatt változhat: 1) a jelenlegi magas munkanélküliségi színvonal miatt a kormány már foglalkozott a nyugdíjkorhatár leszállításával, azonban ennek kedvezőtlen pénzügyi hatásai miatt nem valószínű közeli bevezetése; 2) a bányászok példáját követve, akik korábban mehetnek nyugdíjba, más szakmákban is szeretnék leszállítani a nyugdíjkorhatárt; 3) több intézkedés várható a jövőben a nemek közötti nyugdíjkorhatár különbség csökkentésére. Ezek eredőjét nem könnyű előre megjósolni, de összhatásuk a foglalkoztatottak számának csökkenése lehet.

- *az iskolázás* jelenleg a 16. életévig kötelező; nem valószínű, hogy ez változni fog;
- *a foglalkoztatottsági szint* változhat, mint ahogy valóban jelentősen változott 1973–75, és 1977 között;
- *az évi szabadság* jelenleg átlagosan 3,7 hét (3,2 hét a fizikai és 3,9 hét az egyéb munkát végzők számára). 1991-re ez 4–4,2 hétre emelkedhet;

– a munkaszüneti napok száma 8-ra emelkedett, de még mindig a legalacsonyabb a fejlett ipari országok között. 1991-re egy nappal többet lehet számítani.

Ezek a munkaidő rövidítések azonban nem arányosan befolyásolják a foglalkoztatottsági követelményeket. Hatásuk komplex, így miközben kezdetben több túlórárt eredményezhetnek, hathatnak a munkafolyamat átszervezésére (a termelékenység növekedésére). Így bár a munkaidő csökkentése (összesen 7–7,2% vagyis 0,5% évente) jelentős lehet, a termelékenység növekedése miatt feltehetően nem lesz számottevő hatása a foglalkoztatottságra.

A 2. számítási mód változatai szerint a különböző iparágakban más-más foglalkoztatottsági arány adódik. A 4. változatot kivéve, amely elfogadhatatlanul magas munkanélküliséget feltételez, a foglalkoztatottság az 1977-es szinthez képest a feldolgozóiparban, ill. az egész iparban jelentősen csökkenni fog olyan szintre, amelyet már a „de-indusztrializáció” jelének tekinthetünk. Ezzel párhuzamosan a szolgáltatásokban a foglalkoztatottak aránya az 1–3 változatban 60% fölé emelkedik (1977-ben 57%).

A szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma e számítások szerint legalább 2 millióval fog nőni 1991-re. A szolgáltatások arányának növekedése nem angol sajátosság, ez minden Közös Piaci országban, az USA-ban és Japánban is megfigyelhető. Az angol szolgáltatások egyébként ma is versenykéesebbek, mint a feldolgozóipar, ezért növekedhetnek az exportálható szolgáltatások.

A szerző véleménye szerint Angliában elképzelhető a szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának jövőbeli csökkenése is. Vannak a nemzetközi piacon nem versenyképes, alacsony termelékenységű szolgáltató ágai, az e területen foglalkoztatott munkaerő száma várhatóan csökkenni fog. Másrészt, ha a szolgáltatások szektora a gazdaság kulcstontosságú ágazata lesz, az innovációk, a műszaki fejlesztések itt is felgyorsulnak és ez a munkaerőigény relatív csökkenését vonja maga után. (A szolgáltatásban foglalkoztatottak arányának előrejelzésénél igen sok múlik a termelékenység számítási módszerén. A szolgáltatások termelékenységének mérési módszerei még nem kiforrottak és az angol metodika eltér a Közös Piac más országaiban folytatott gyakorlattól.)

Vizsgálatainak eredményét összegezve a szerző úgy látja, hogy a következő másfél évtizedre a termelékenység 2,5–3%-os évi növekedési üteme várható Angliában. A munkanélküliség elkerülésének három útja van: több termelés és ebből eredően több munkaalkalom; a nyugdíjkorhatár leszállítása vagy rövidebb munkahét. Az utóbbi két út azonban társadalmi és gyakorlati hátrányokkal terhelt.

A számítások végeredményben két lehetőséget kínálnak Anglia számára 1991-re: alacsony termelékenység növekedés és viszonylag szegény gazdaság, vagy európai színvonalú termelékenység növekedése és 4 millió munkanélküli – hacsak a kormány nem vezet be jelentős változásokat. A szerző befejezésül hangsúlyozza, hogy a munkanélküliség elkerülése intézményes társadalmi megoldásokat követel.

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KÖZÖSSÉG IPARPOLITIKÁJÁNAK ÚJ VONÁSAI

Az Európai Gazdasági Közösséghez tartozó országok iparpolitikájának az 1975–76. évi gazdasági válság utáni fejlődését⁵ – az általános gazdasági háttér rövid bemutatása után – az iparpolitika főbb területei szerint tekintjük át. Az iparpolitika körébe tartozónak tekintjük a gazdasági versennyel, a tudományos és műszaki fejlődéssel, a foglalkoztatással és a regionális fejlesztéssel kapcsolatos politikát, pontosabban azoknak az ipart érintő vonatkozásait is, – bár ezek a témakörök az EGK szóhasználatában nem képezik az iparpolitika részét.

A gazdasági háttér

Az EGK 1977. évi fejlődését egyfelől az infláció mérséklődése és a fizetési mérleg javulása, másfelől a termelés alacsony növekedési üteme és ebből következően a munkanélküliség és a kapacitás-kihasználatlanság fokozódása jellemezte. 1978-ra az infláció további mérséklődését (az 1977. évi 9,5%-ról 7,0–8,0%-ra), és a különböző országok inflációs rátái közötti különbségek csökkentését (az 1977. évi 4–18%-ról 4–10%-ra) várják. A Közösség fizetési mérlegének 1976. évi 7,6 milliárd dolláros deficitje 1977-ben 0,5 milliárd dolláros aktívummá alakult át. A javulás a leggyengébb pozícióval rendelkező Franciaországban (–3,0 milliárd, szemben az 1976. évi –6,1 milliárddal), Olaszországban (2,0 milliárd, szemben az 1976. évi –2,9 milliárddal) volt a legnagyobb mértékű. Az EGK 1978. évi egyik legfontosabb célkitűzése az elért eredmények megtartása és a tagországok fizetési mérlegkülönbségeinek további csökkentése.

A gazdasági megélénkülés bizonytalansága tükröződik abban, hogy a Közösség bruttó nemzeti termékének volumene 1977-ben – az újabb jelentések szerint – csak 1,9%-kal növekedett. A növekedés gyorsítása érdekében az 1978. évi brémai EGK-csúcsertekezlet közös akciók megindítását határozta el. Ennek ellenére 1978-ban csak mintegy 3%-os növekedési ütem várható, a célul tűzött 4,0–4,5%-kal szemben. Az 1977-ben 5,4%-os, 5,7 millió fős munkanélküliség csökkentése és a kapacitások kihasználásának növelése szintén legfontosabb gazdaságpolitikai céljaink között szerepel.

A vázolt gazdasági helyzet tükröződik az ipar fejlődését jellemző adatokban is. Az ipari termelés növekedési üteme 1977-ben csupán 1,6% volt, az 1976. évi 7,6%-kal szemben. Az iparban – illetve az annak különböző területein – korábban is meglévő strukturális problémák tovább súlyosbodtak, megoldásuk sürgetőbbé vált. A strukturális változások mellett egyre élesebben vetődik fel az ipar modernizálásának, a műszaki fejlesztésnek, a megváltozott belföldi és világpiaci körülményekhez való jobb alkalmazkodásnak a szükségessége.

Ezeknek az általános gazdasági és iparpolitikai céloknak az elérését az EGK oly módon kívánja elősegíteni, hogy egyrészt a belső piac és a vámunió egységének a konszolidálását és továbbfejlesztését, másrészt a különböző iparágak támogatását helyezi előtérbe.

⁵ Az EGK iparpolitikájának kialakulásával, korábbi fejlődésével dr. Botos Balázs: Az EGK iparpolitikájáról című cikke (Külgazdaság, 1975. 10. sz.) foglalkozik.

A gazdasági verseny

Az EGK-ban a gazdasági versenyt tekintik az iparpolitikai célok elérését segítő egyik legfontosabb eszköznek. Funkciója, hogy – az alapvető versenyszabályok alkalmazásán keresztül – a piacok integrációját biztosítsa. A jelenlegi körülmények között az aktív versenypolitikának különösen nagy szerepet adnak a kereslet-szabályozás és az infláció elleni harc területén. E sokoldalú tevékenység leginkább előtérben álló új elemei a következőkben foglalhatók össze:

- a) az EGK Bizottság növekvő figyelmet fordít a közép- és kisvállalatok versenyképességének fokozására;
- b) a Bizottság szükségesnek tartja különböző iparágak ill. régiók állami támogatását, ám erőteljesen hangsúlyozza azok ideiglenes jellegét;
- c) előrelépnek az állami (közületi) megrendelések liberalizálása terén.

A megfelelő verseny feltételének tekintik a közép- és kisvállalatok jelentős számát. Ezeknek a vállalatoknak az életképességét a szakképzés és a továbbképzés fejlesztésével és koordinálásával, a finanszírozási rendszer – pl. hitelfelvételi lehetőségek – javításával, és a műszaki fejlődést célzó közös kutatási központok létrehozásával kívánják segíteni. Ennek érdekében az EGK Bizottság eddig is több konkrét intézkedést hozott, pl. 1982-ig kibővíti a középvállalatokat érintő specializációs egyezmények körét. A tervek szerint ebben az évben még további intézkedéseket hoznak a kis- és középvállalatok támogatására; ezekkel várhatóan lezárul az ilyen jellegű intézkedések sora.

A különböző iparágaknak nyújtott állami segélyek – a versenypolitika szabályai szerint – csak addig indokolhatók, amíg az érintett vállalatok visszanyerik versenyképességüket. Erre a szempontra az EGK Bizottság különös figyelmet fordít és indokolt esetben be is avatkozik a kormányoknál. Így például kérték a szintetikus műszálgyártó ágazatnak nyújtott állami segélyek felfüggesztését, mivel azokat már többletkapacitások kiépítésére használták fel.

Az állami (közületi) megrendelések liberalizálását olyan szerződéskötési mechanizmus bevezetésével kívánják elérni, amely egyenlő esélyt biztosít a különböző tagországok megrendelésért versenyző vállalatai számára. E célt szolgálja a Miniszteri Tanács 1976. dec. 21-én elfogadott direktívája is, amely előírja, hogy a 200 ezer elszámolási egységénél nagyobb megrendeléseket az EGK hivatalos lapjában – a megfelelő információkkal együtt – publikálni kell. E direktívától – amelynek törvénybe iktatása jelenleg folyik a tagországokban – azt várják, hogy jelentős új ösztönzést ad a nemzetközi kereskedelmi forgalom növekedésének. Az e területen való előrehaladás fontosságát növeli az a perspektíva, hogy a tervezett politikai unió megvalósítása lehetővé teszi az EGK közös („szövetségi”) kiadásainak ugrásszerű növelését. Az EGK jelenlegi, a bruttó nemzeti termékhez viszonyított 0,7%-os közös kiadásai a 80-as években – szakértői előrebecslések szerint – elérhetik a 20–25%-ot is.

Tudomány- és műszaki fejlesztési politika

Az ipart érintő kutatásoknál az új, korszerű technológiát igénylő iparágak fejlesztése még jobban előtérbe kerül. Részben ennek, részben az USA és Japán – éppen ezeken a

területeken jelentkező – erős konkurenciájának tulajdonítható, hogy az EGK-ban nem tekintik kielégítőnek a közös ipari kutatásokat, s a különböző országokban szétforgácsoltan folyó kutatások koordinálását. Ezért előirányozták az ipari kutatások néhány főbb területre való koncentrálását. Az 1977–80 közötti időszakra kidolgozott kutatási irányelvek szerint⁶ a kiemelt területek közé az elektronikus adatfeldolgozás, a repülőgépgyártás, a híradástechnika és a nukleáris energia termelése tartozik.

A jövőbeli ipari kutatások alábbi négy fő célját – és részben eszközét – jelölték ki:

- 1) az innováció fejlesztése;
- 2) a köszén gázosítása és az energiamegtakarítás érdekében folyó kutatások;
- 3) a kis- és középvállalatoknál folyó kutató és fejlesztő tevékenység támogatása az EGK közös kutatási programjain keresztül;
- 4) a közös kutatások kiterjesztése, s anyagi támogatás biztosítása a közös kutatásokban résztvevő iparvállalatoknak.

A közös, vagy koordinált ipari kutatások az energia és alapanyagok gazdaságosabb felhasználását, az ipar strukturális átalakításával kapcsolatos új technológiák kifejlesztését, új munkahelyek teremtését, az élet- és munkakörülmények javítását, a nemzetközi piacokon való versenyképesség fokozását, a különböző régiók közötti gazdasági egyensúly javítását és a környezet védelmét célozzák. Ennek érdekében létrehozták az EGK Ipari Kutatásainak Tanácsadó Bizottságát és a tervek szerint az 1977–1980 közötti években a közös – közvetlen és közvetett – kutatási programokra fordított kiadások 58,8%-át energetikai, 2,9%-át alap- és nyersanyag-, 14,2%-át pedig egyéb ipari kutatásokra fordítják.

Foglalkoztatás

A munkanélküliség csökkentését ill. a teljes foglalkoztatottság megvalósítását célzó EGK intézkedések főbb irányai:

- a) új munkaalkalmak teremtése;
- b) a feleslegessé váló munkaerőről való gondoskodás;
- c) a 25 év alatti fiatalok és a nők foglalkoztatásának elősegítése;
- d) a munkalehetőségek jobb elosztása.

Az új munkaalkalmak teremtése érdekében egyrészt a termelő beruházások ösztönzése, másrészt a terciér szektor beható vizsgálata áll előtérben. Az új munkahelyeket teremtő beruházások alakulását jelentős mértékben befolyásolja a munkabér-profit arány. Ennek tulajdonítható, hogy e kérdés szinte állandóan a napirenden szerepel a Bizottság égisze alatt szervezett ún. „tripartite” (háromoldalú) konferenciákon.⁷

A feleslegessé váló munkaerőről való gondoskodás elsősorban a strukturális nehézségekkel küzdő iparágakban (pl. az acél-, hajó- és textiliparban) kerül előtérbe. Olyan esetekben, amikor a munkaerő más ágazatokba történő átirányítása nehézségekbe ütközik, gyakran idő előtti nyugdíjaztatásokra kerül sor.

⁶Common Policy for Science and Technology. Bulletin of European Communities. 1977. 3. sz.

⁷Ezekon a konferenciákon a kormányok, a munkáltatók és a szakszervezetek képviselői vesznek részt.

A Bizottság az alábbi eszközök alkalmazását javasolja a fiatalok és a nők foglalkoztatásának növelése, képzésük támogatása érdekében:

- a fiatalokat foglalkoztató munkáltatóknak juttassanak prémiumot, ill. csökkenték a társadalombiztosítás terheit;
- a kormány járuljon hozzá a fiatalok foglalkoztatása érdekében teremtett új munkahelyek megteremtésének költségeihez;
- foglalkoztatásuk első évében fedezzék bérük egy részét.

Ezen túlmenően az Európai Szociális Alap a képzést anyagilag is támogatja. Az Alap emellett hozzájárul a munkahelyek teremtése érdekében kidolgozott nemzeti programok finanszírozásához is.

Az 1977. évi Luxemburgban tartott háromoldalú konferencián javasolták a munkalehetőségek jobb elosztását is, annak érdekében, hogy minden munkás részére munkahelyet biztosítsanak. Ezt a javaslatot a Bizottság 1978. február 15-én elfogadta és a következő intézkedések bevezetését tanulmányozza:

- az egy főre eső évi ledolgozott munkaórák számának csökkentését;
- a túlórák számának csökkentését;
- a műszakszám csökkentését, elsősorban az éjszakai műszak megszüntetését;
- a dolgozók képzésben, továbbképzésben való részvételének fokozását;
- a nyugdíjkorhatár rugalmasabb kezelését;
- a részmunkaidőben való foglalkoztatás növelését.

Ezeknek az intézkedéseknek a bevezetése jelentős költségekkel és kockázattal jár. A Bizottság a továbbiakban összehasonlító vizsgálatokat tervez a vázolt intézkedések költségkihatásai és a magas munkanélküliség költségei között.

Regionális fejlesztés

1975 óta folyik munka e területen. Azóta kidolgozták a regionális fejlesztési politika néhány alapelvét és gyakorlati eredmények is születtek. Egyik legfontosabb alapelv: ha a Közösség egészének érdekében olyan döntést kell hozni, amely egy-egy területet – tagországot – hátrányosan érint, a károk kompenzálása az EGK feladata.

A fő területfejlesztési eszközt az EGK költségvetéséből finanszírozott Regionális Alap jelenti, amely kifejezetten a fejlődő területeknek nyújt támogatást. Ezek a különböző országok által kijelölt területek közül kerülnek ki, az Alap elosztása ugyanis a tagországok kérelmei alapján történik. Két típusú beruházási programra ad az Alap támogatást: 1) az ipar és a szolgáltató szektor új munkahelyeket teremtő beruházásaira; 2) a régi munkahelyeket védő fejlesztésekre (a támogatás mértéke ebben az esetben a költségek 20–25%-ig terjedhet).

A Közösség regionális politikáját sok kritika érte, azzal az érveléssel, hogy lényegében nem változott az egyes területek helyzete, továbbra is jelentős a kiegyenlítetlenség. 1977-ben felülvizsgálták a kérdést és elhatározták a regionális politika megerősítését.⁸

1977. végétől csak azok a területek részesülhetnek a Regionális Alapból, amelyekre – a Közösség útmutatása szerint – átfogó programot dolgoznak ki. Ez megkönnyíti az egyes programok összehasonlítását, s objektívebbé teszi az alapok elosztását.

⁸Community Regional Policy – New Guidelines. Bulletin of the European Communities. 1977. 2.sz.

Az alap nagyságát is növelik, s 1978-tól kezdve két részre bontják: az Alap mintegy 80%-át kitevő részből továbbra is a különböző országok területi politikájainak megvalósítását finanszírozzák. Az Alap másik részéből olyan területeket támogatnak, amelyek fejlődése az EGK kívánatos érdeke. Így például, hangsúlyozottan előtérbe kívánják állítani a kisüzemek beruházásainak támogatását.

Az áruforgalmat gátló tényezők felszámolása

A vámunió kialakítása – Angliára, Írországra és Dániára való kiterjesztésével – 1977. július 1-én befejeződött. Jóllehet a nemzeti vámok leépítése és más akadályok elhárítása jelentős ösztönzést adott a kereskedelem fejlődésének, az igazi közös piac eléréséhez még további fontos feladatok megoldását látják szükségesnek. Ezek közé tartozik például az adók teljes egységesítése és a technikai jellegű akadályok felszámolásának meggyorsítása.

Az EGK a hozzáadott érték adóztatására (VAT-ra) történő áttérésről 1967-ben hozott döntést. Ennek fő célja az volt, hogy a forgalmi adók különféle formáit egységesítse. Bár a VAT-ot minden tagországban alkalmazzák, rátái jelentős mértékben eltérnek egymástól és a kormányok néhány szolgáltatás esetében kivételt is tesznek. Az EGK Bizottság az elmúlt 2–3 évben megkezdte a VAT ráták egységesítését és a kivételek felszámolását. A konkrét lépések között jelentős például az 1977. májusában elfogadott ún. hatodik direktíva, amely egységesíti a kivételeket a szociális, oktatási és kulturális szolgáltató ágazatokban.

További jelentős új intézkedés, hogy az elmúlt évben hozzákezdtek a vállalati fúziók (a koncentráció) szempontjából fontos vállalati és tőkeadók rendszerének egységesítéséhez.

Az áruk és a szolgáltatások szabad mozgásának elősegítése érdekében – a pénzügyi korlátok megszüntetése mellett – szükségesnek látják az ún. technikai jellegű korlátok felszámolását is. Az ipari termékek többsége különböző nemzeti szabványok szerint készül, ezért az EGK Bizottság célul tűzte ezek egységesítését.

A megvalósult ill. folyamatban lévő egységesítés előterében a háztartási és elektromos készülékek, a gépjárművek, a benzin (ólomtartalom), a gázolaj (kéntartalom), a kristályüveg, a kozmetikai cikkek és az élelmiszerek gyártásának területei állnak.

A technikai jellegű korlátok felszámolásának meggyorsítását elsősorban azért tartják fontosnak, mert viszonylag kevés – 1978. júniusáig összesen 100 – az elfogadott direktívák száma. Ez alapvetően a kidolgozásukkal kapcsolatos hosszú koordinációs eljárásoknak a következménye. Problémát jelent az is, hogy a tagállamok sok esetben csak vonatottan hajtják végre az egységesítésből adódó feladataikat.

Szektorális politika

Az EGK – egyre nagyobb szerepet játszó – szektorális politikájának középpontjában a strukturálisan gyenge, válságban lévő iparágaknak (az acél-, hajó-, textil-, cipő- és papíriparnak) és a progresszív iparágaknak (a repülőgépgyártásnak, az adatfeldolgozásnak,

az elektronikának, a híradástechnikának) nyújtott támogatások állnak. E politika szerepének növelésére való törekvés azért erősödött, mert az elmúlt egy-két év tapasztalatai, s a különböző tagországok önálló strukturapolitikai intézkedései a közös piac működésének gyengülését vetítik előre. Ezzel magyarázható a közös szektorális politikának az a hangsúlyváltása is, hogy 1978-tól az ipar strukturális átalakításánál a korábbinál nagyobb mértékben veszik figyelembe – elsősorban a válságban lévő ágazatokat érintő – direkt akciók lehetőségeit.

A válságban lévő iparágakban a szektorális politika eddig elsősorban piaci- és kereskedelempolitikai akciókra koncentrált. Ezek alapvetően a piac átszervezését, valamint a termelési kapacitások kihasználásának stabilizálását és modernizálását célozták. E célokat egyrészt az árak, másrészt a külkereskedelmi forgalom volumenének szabályozásával kívánták elérni.

Az árak szabályozására az acélipari irány- és minimumárak alkalmazása szolgált sokoldalú példát. Az 1977. augusztusa óta alkalmazott irányár funkciója a kínálat korlátozása. Ez feltételezi a termelők önkéntes kooperációját. Ugyanakkor egy valamivel alacsonyabb minimum árat is bevezettek azoknak a termelőknek a számára, akik nem mutattak együttműködési készséget a kínálat önkéntes szabályozására, vagy visszafogására. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az acéltermelők nem mindig igazodnak ezekhez az árakhoz és az esetek jelentős részében nem valósították meg a kínálat önkéntesen vállalt korlátozását. A piaci helyzet további romlása, 1978. júniusában arra készítette az EGK Bizottságot, hogy visszafogja az acéltermelést, mintegy 5%-kal emelje néhány termék árszínvonalát és szigorítsa a minimum árak megtartásának ellenőrzését. Büntetéseket helyeztek kilátásba azoknak a vállalatoknak a számára, amelyek nem respektálják az előírt árakat⁹. A pénzügyileg erősebb NSZK-beli acéltermelők jelentik a legnagyobb veszélyt az EGK Bizottság restruktív politikája számára, az angol termelők viszont általában respektálják az előirányzott árakat.

A Külkereskedelmi forgalom szabályozásának célja az import csökkentése, ezáltal a szóbanforgó iparágak számára olyan helyzet teremtése, amelyben a modernizálás kisebb külföldi verseny mellett mehet végbe. 1977. decemberében a Miniszteri Tanács olyan döntést hozott, hogy a fenti célt az acéliparban széles körű anti-dömping intézkedésekkel és kétoldalú megegyezésekkel kell elérni. E döntés alapján az EGK Bizottság ideiglenes anti-dömping vámokat vetett ki azokra a termékekre, amelyeknek az importára alacsonyabb volt egy megadott bázis-árnál. Ez több szocialista országot is érintett.

A textil-importtal kapcsolatban is szigorú korlátozó politikát folytat az EGK. Habár a tárgyalások még folynak – így pl. Lengyelországgal és Magyarországgal is –, a kialakulóban lévő „textil-paktum” már körvonalazódik. Az EGK néhány külföldi ország textilimportjára közös import engedélyezési eljárást, továbbá mennyiségi korlátozásokat is be akar vezetni – kétoldalú egyezmények formájában. Az egyezmények célja – néhány különösen érzékeny termék esetében – az 1976. évi importvolumen rögzítése, más termékek esetében pedig az 1982-ig terjedő időszak textil importjának mennyiségi korlátozása.

⁹Steel: Further Strengthening of the Crisis Measures. Bulletin of the European Communities. 1978. 6. sz.

Ami az ipar direkt struktúra-alakító eszközeit (segélyeket, beruházási támogatásokat, kölcsönöket stb.) illeti, megállapítható, hogy az EGK eddig is alkalmazott ilyen eszközöket válságban lévő iparágakat érintő szektorális politikájában. A termelő beruházások ösztönzésére eddig a hajóépítés, valamint a textil- és textilruházati ipar kapott segélyeket és kölcsönöket. Az 1978. február 10-i konferenciájukon a papíripar képviselői is kérték az EGK Bizottságot, hogy iparáguk is könnyítésekhöz juthasson.

A Bizottság oly módon is befolyásolni igyekszik a beruházási tevékenységet, hogy értékeli a kötelezően bejelentett beruházási elképzelések indokoltságát. A direkt eszközök alkalmazásának előtérbe kerülését jelzi a támogatás céljaira rendelkezésre álló pénzalapok bővítése, továbbá az EGK hitelezési mechanizmusának megreformálása és a tagországok pénzügyi intézetei közötti koordináció erősítése. Döntés született például az Európai Beruházási Bank tőkéjének – 1978-ban történő – megnöveléséről is. Ennek célja, hogy nagyobb támogatást tudjon nyújtani a gyenge iparágak modernizálásához (elsősorban az elmaradott gazdasági régiókban), valamint a kis- és középvállalatok fejlesztéséhez. A textil- és hajóipar számára elérhető könnyítési segélyek és beruházási támogatások összege (mintegy 20 millió közös elszámolási egység) első ízben 1978-ban szerepel önálló tételként az EGK költségvetésében. A Miniszteri Tanács döntése alapján 32 millió elszámolási egységgel emelik az Európai Szén- és Acélközösség 1978. évi költségvetését. Ennek célja, hogy elősegítse az acélipar szerkezeti átalakítását.

A válságban lévő iparágakból felszabaduló munkaerő foglalkoztatása, az USA-val és Japánnal szembeni versenypozíció javítása, valamint a rendelkezésre álló szakképzett munkaerő hasznosítása egyre sürgetőbben veti fel a progresszív *iparágak* koordinált fejlesztését. Ennek érdekében – a termelési célokkal összehangolt – közös kutatásokat indítványoznak, ugyanakkor átértékelik a korábbi közös programokat. Pl. a repülőgépgyártással kapcsolatos kutatásokra a tagállamok 1977–80 között 36,7 millió elszámolási egységet költenek. Ebből 14,7 millió a helikoptergyártás, 22 millió a repülőgépvágyártás fejlesztését szolgálja. E programot az EGK Bizottság koordinálja, s szeretné elérni, hogy a kormányok által finanszírozott kutatási kiadásokhoz az ipar is jelentősen – mintegy 20%-kal – járuljon hozzá. A számítógépgyártás és az adatfeldolgozás 1977–80 közötti fejlesztésére – a közös költségvetésből – előirányzott összeg 103 millió elszámolási egység. Az előirányzott összegből 32 millió szolgálja a software fejlesztését és a közösség számítógép felhasználását; 32 millió periféria berendezések, mini-számítógépek és terminálok; 12 millió pedig az elektronikus részegységgyártás fejlesztését. Jóllehet ez az összeg jelentéktelennek tűnik a kb. milliárdos összeghez képest, amelyet ebben az időszakban a tagállamok kormányai e célokra fordítanak, de az a vélemény, hogy ennek az összegnek az összehangolt és koncentrált felhasználása jelentős katalizátor-szerepet tölthet be e területek perspektivikus fejlesztésében.

A progresszív iparágakra irányuló fokozott figyelem tükröződik az EGK Bizottság 1978. évi munkaprogramjában is.¹⁰ E program előirányozta, hogy

– a Miniszteri Tanács határozata alapján jelentést készítenek a progresszív iparágak helyzetéről;

¹⁰ Programme of the Commission for 1978. European Coal and Steel Community, European Economic Community, European Atomic Energy Community Commission. Brussels, Luxembourg, 1978. február.

– az elektronikus részegységek gyártására olyan közös programot dolgoznak ki, amely az adatfeldolgozás és a híradástechnikai eszközök gyártásának korszerű szükségleteiből indul ki;

– javaslatokat dolgoznak ki a hírközlés fejlesztésére; ezen belül tisztázni kívánják például a közületi szféra és a magánszektor viszonyát, továbbá hogy hogyan lehetne ki szélesíteni a közületi vásárlások piacát a tagországok vállalatai számára.

Az EGK iparpolitikai tevékenysége növekvő aktivitást mutat az 1975–76. évi gazdasági válság óta. Az EGK jelenlegi iparpolitikája – a gazdasági, ipari háttér miatt – alapvetően rövidtávú piaci beavatkozást jelent. Ezzel párhuzamosan néhány területen – pl. a szektorális politikában – egyre jobban előtérbe kerülnek a közép- és hosszútávú elemek.

Az ipari szerkezet EGK-méretű átalakítása érdekében egyre szélesebb körben alkalmaznak direkt iparpolitikai eszközöket, miközben a hagyományos piaci eszközök – elsősorban a szektorális és a foglalkoztatási politikában – visszaszorulnak. Ennek ellenére nem számolnak e tendenciák hosszú távú folytatódásával.

Az EGK iparpolitikájának céljai, területei és az alkalmazott eszközök sokfélék, sokoldalúak, ugyanakkor mégsem alkotnak egységes, zárt rendszert. A fejlődés azonban megindult egy ilyen rendszer kialakítása irányába, bár e folyamatot különböző tényezők – magántőkés érdekek, nemzeti érdekek, a multinacionális vállalatok érdekei – erősen fékezik. Hasonló fejlődési irányt vázolt fel az „Európa + 30” elnevezésű EGK szakértői munkacsoport is.¹¹ Hangsúlyozták, hogy a gazdasági unió megvalósítása egységes iparpolitikai megközelítés nélkül komoly nehézségekbe ütközik. Az EGK jelenlegi iparpolitikai tevékenységében elsősorban a különböző rendeltetésű pénzügyi-költségvetési eszközök koordinálása területén találkozhatunk határozott törekvésekkel átfogóbb koncepció érvényesítésére.

Viszt Erzsébet

SZOVJET MUNKASZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK

A Szovjet Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének folyóirata legutóbbi számában¹² gazdag tájékoztatást ad a szovjet munka-, illetve iparszociológia helyzetéről. A termeléssel összefüggő szociális-szervezeti jelenségekre irányuló első kutatásokra a Szovjetunióban a 20-as években, az ún. NOT (tudományos munkaszervezési) mozgalom keretében került sor.¹³ E mozgalom képviselői nem korlátozták elemzéseiket a termelő kollektívák tevékenységének műszaki-szervezési oldalára, hanem annak szociális feltételeit is megfigyelték és máig is érvényes ajánlásokat dolgoztak ki. Jelentős fejezetet nyitott a szovjet iparszociológiában Sz. G. Sztrumilin, aki behatóan tanulmá-

¹¹W. Kennet: *The Futures of Europe*. Cambridge University Press, 1976.

¹²Szociologicseskije Iszledovanija (Szociológiai Kutatások) Moszkva, 1978. 2. sz.

¹³Podmarkov V.G.: *Szociologicseskije iszledovanija v promüslennosztyi (A szociológiai kutatások az iparban)*. U.o. 33–39. old.

nyozta az ipari munkások időmérlegeit, munkakörülményeit és munkájuk tartalmát. A 30-as években olyan jelentős mérnök- és szociálpszichológiai munkák láttak napvilágot, amelyek a termelés emberi tényezőinek fokozott figyelembevételére hívták fel a figyelmet.

A termelés technológiai és gazdasági kultúrájának fejlődése önmagában is igényli a szociális tényezők tanulmányozását, azok racionálisabb felhasználását. Ugyanakkor azonban az utóbbi években felszínre került új társadalmi jelenségek is hozzájárultak ahhoz, hogy napjainkban egyre növekszik az érdeklődés az olyan kutatások iránt, amelyek a munka tartalmával, a munkakörülményekkel, a bérezéssel kapcsolatos elvárásokat teszik megfigyelés tárgyává. Az új tényezők közé elsősorban a szovjet szociológusok a munka presztízsének jelentős csökkenését, a munkaerővándorlás növekedését és az ipari munkásság átlagéletkorának emelkedését sorolják. Jelentős impulzust adott a szociális folyamatok megfigyelésének az a körülmény is, hogy a termelés-növelés extenzív forrásainak kimerülésével az SzKP alapvető célként jelölte meg a termelés intenzifikálását, a termelési – és ezen belül a szociális folyamatok – racionálisabb irányításának a kialakítását.

A 60-as években Leningrádban, továbbá Szverdlovszkban, Gorkijban, Lvovban, Permiben és Ufában jelentős iparszociológiai kutatóműhelyek fejlődtek ki. Ennek az időszaknak a kiemelkedő kutatásai közé sorolható az urali szociológusok felmérése a munkásosztály kulturális-szakképzettségi színvonaláról¹⁴, B.V. Oszipovnak az ipari munkásság körében végzett felmérése a munka tartalmának szociális aspektusairól¹⁵, továbbá A.G. Zdravomiszlov és V.A. Jadov munkája a fiatal munkásoknak a munkához való viszonyáról és a munkának elsődleges életszükségletté válását befolyásoló tényezőkről¹⁶. A novoszibirszki és ufai szociológiai műhelyekben nagyobb visszhangot kiváltott kutatások folytak a megélenkült munkaerővándorlás okairól, a hatékonyság emelési tartalmakairól, továbbá a munkások társadalmi aktivitásának és a szakmai kiválasztásnak a kérdéséről.

Az empirikus kutatások eredményeként a szociológiai elmélet is gazdagodott. Lehetőség nyílt a munkához való viszony és a munkára való ösztönzés (motiváció) koncepciójának kidolgozására, továbbá a dolgozó kollektívák szociális struktúrájának továbbfejlesztését célzó elmélet kialakítására. Az utóbbi években különösen a termelőkollektívák irányítási módszereinek és formáinak kutatása terén tapasztalható jelentősebb előrelépés az elméleti jellegű szintetizálás felé.

A szociológia elméleti eredményei ugyanakkor visszahatottak a gyakorlatra is: alapul szolgált az iparvállalatok szociális tervezési rendszerének a bevezetéséhez. A szociális tervezés 1975-től, a 9. ötéves tervtől vált általános gyakorlattá a szovjet iparvállalatoknál¹⁷. A napjainkban készülő közel 50 ezer szociális terv szakemberek aktív közreműködését is igényli. Ezért is alkalmaznak számos vállalatnál főállású szociológust, aki előzetes felméréseket végez a terv célkitűzéseinek tudományos módszerekkel történő realisabb megalapozása érdekében.

¹⁴Padjom kulturno-techniceszkovo urovnija szovietszkovo rabocsevo klassza (A szovjet munkásosztály kulturális-műszaki színvonalának emelkedése). 1961.

¹⁵Rabocsij klasz i tehniceskij progresz (A munkásosztály és a műszaki haladás). 1965.

¹⁶Cselovek i jivo rabota (Az ember és munkája). 1967.

¹⁷A szociális tervezésről az Ipargazdasági Szemle 1975. 2. száma közölt ismertetést.

A szovjet szakirodalom az iparszociológiát olyan alkalmazott társadalomtudomány-nak tekinti, amely a különböző társadalmi csoportokba, illetve termelőkollektívákba tömörült ipari dolgozók társadalmi, egyéni és kollektív tevékenységének struktúráját, mechanizmusát és hatékonyságát tanulmányozza. Podmarkov – itt ismertetett cikkében – azon az állásponton van, hogy a szovjet iparszociológia, eddigi sikerei ellenére is, még kezdeti stádiumban van. Véleménye szerint ez arra vezethető vissza, hogy hiány van felkészült szakszociológusokból, nem megfelelő az iparszociológiai kutatások koordinálása, az eredmények elterjesztése, emellett nem kielégítő színvonalú a módszertani jellegű munka sem. Ezek a hiányosságok arra ösztönöznek, hogy napirendre tűzzék az iparszociológiai kutatási eredmények általános kiértékelését, illetve rendszerezését.

A megoldatlan problémák, azaz a további kutatásra váró kérdések közé a munkás-kollektívákon belüli interperszonális kapcsolatok – pl. a kiscsoportokban kialakuló konfliktushelyzetek – elemzését, a munkahelyi beilleszkedés és a munkára való ösztönzés elősegítését, a munkával való megelégedettség tényezőinek feltárását sorolja. Adós még a szociológia a magasabb szakmai és általános képzettségű dolgozók irányításához szükséges vezetési készségek feltárásával is. Az iparban dolgozó szociológusok előtt álló legaktuálisabb feladat az ipar hatékonyságának emelését szolgáló szociális tartalékok felkutatása és észszerű felhasználásuk elősegítése.

A szovjet társadalmi struktúra 1965 és 1975 közötti változásának egyik fontos jellemzője, hogy a munkások aránya az összes foglalkoztatottakon belül 2,6%-kal nőtt, az iparban viszont 1,9%-kal csökkent.¹⁸ Az ipari foglalkoztatottak átlagos növekedésénél jóval nagyobb mérvű (másfélszeres) növekedés következett be a technikusok-mérnökök állományában és jóval kisebb az alkalmazottaknál¹⁹. Ez a tendencia azt eredményezte, hogy a műszakiak aránya az iparban foglalkoztatottakon belül 2,1%-kal nőtt, az alkalmazottaké pedig valamelyest (0,2%-kal) csökkent. Másrészt, az adatok arra is utalnak, hogy a mérnökök-technikusok számának növekedése a diplomás szakemberek arányát növelte, amely folyamat az ún. praktyikok²⁰ állományának csökkenésével jár együtt. Ezt a kedvező tendenciát tükrözi az a tény is, hogy míg 1965-ben a mérnökök-technikusok létszáma még jóval meghaladta a „szakemberekét”, addig 1975-ben már megfordult a helyzet: az iparban dolgozó diplomával rendelkező szakemberek létszáma közel 1 millióval haladta meg a mérnökök-technikusok számát. (Ez logikusan következik abból, hogy a mérnökök-technikusok száma ezen idő alatt másfélszeresére, a szakembereké pedig több mint kétszeresére növekedett.)

Bár a „praktyikok” számának csökkenése figyelhető meg, a nagy gyakorlattal, de alacsonyabb végzettséggel rendelkező dolgozók még mindig jelentős részét képviselik a mérnök-technikus állománynak. Így az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a mérnöki beosztásban lévőknek csupán 53%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel; 37%-uk kö-

¹⁸ Lásd Ivanov I. I.: *Professzionálno-kvalifikacionnaja sztruktura proizvodstvvennovo kollektiva i putyi ijo soversensztvovanija (A termelő kollektíva szakmai-képzettségi struktúrája és ennek tökéletesítése)*. Szociológicseskaja Iszledovanija, 1978. 2. sz.

¹⁹ A szovjet iparstatisztika az alkalmazottak állományába sorolja mindazokat a szellemi dolgozókat, akik nem sorolhatók a mérnökök-technikusok állományába.

²⁰ „Praktyikok”-nak nevezik a Szovjetunióban azokat a műszaki vezetőket, akik nem rendelkeznek a beosztásuknak megfelelő szakképzettséggel.

zép fokú, illetve befejezetlen felső fokú, 9%-uk pedig csak középfokú végzettséggel rendelkezett. A szociológusok által vizsgált vállalatoknál lényegében beigazolódta a népgazdasági szinten mutatkozó arányok: valamennyi felmért vállalatnál jelentősen csökkent – 1977-ben 10% körül mozgott – a középfokú szakképzettséggel nem rendelkező mérnöki beosztásban dolgozók aránya. Ugyanakkor azonban a „praktikumok” csoportjába sorolják a mérnöki feladatokat ellátó technikusokat, továbbá mindazokat a szakembereket is, akik nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek. Ennek tulajdonítható, hogy – a kedvező tendenciák ellenére – igen magasnak mutatkozott (25%-os) a „praktikumok” mérnök-technikusi állományon belüli aránya. Ez az átlagos érték, ágazatonként és a vállalatok műszaki színvonalától függően jelentős eltéréseket mutat.

A munkások abszolút számának növekedésével párhuzamosan a foglalkoztatottakon belüli részarányuk csökkenő tendenciát mutat. Ugyanakkor növekszik a magasan képzett – középfokú, sőt felső fokú műszaki végzettséggel rendelkező – szakmunkások aránya. Míg 1965-ben alig félmillióra, addig 1973-ban már 1,3 millióra becsülték számukat. A magasan kvalifikált munkások az iparban dolgozó szakemberek állományának közel 30%-át, a munkásoknak pedig közel 6%-át teszik ki. (Ez az arány ugyancsak jelentős ágazati eltéréseket mutat.)

1. sz. táblázat

**Az ipari munkások megoszlása és létszámuk alakulása
a munka gépesítettségi foka szerint 1965-ben és 1972-ben (%)**

A munkások csoportjai a munka gépesítettségi foka szerint	A létszám megoszlása		A létszám alakulása
	1965	1972	1972/1965
Munkások összesen	100,0	100,0	116,8
– Gépi és automatizált munkát végzők	40,3	44,3	128,6
– Kézi munkát végzők	59,7	55,7	108,9
– gépek vagy készülékek mellett dolgozók	7,9	7,1	105,6
– nem gép vagy készülék mellett dolgozók	40,6	36,0	103,3
– szerelő vagy karbantartó munkát végzők	11,2	12,6	132,0

Forrás: SzSzSzR v cifrah v 1973. (A Szovjetunió számokban.) Moszkva, 1974. és Narodnoje Hozajszstvo SzSzSzR v 1965. (A Szovjetunió népgazdasága) Moszkva, 1966.

Az 1. sz. táblázat adatai jól mutatják a gépi és automatizált munka nagyarányú előretörését, továbbá a szerelők és karbantartók számának és arányának növekedését. Ezeket az országos tendenciákat a vállalati felmérések is igazolták. E felmérések főleg azért nagy jelentőségűek, mert lehetővé teszik a tendenciák mögött húzódó mélyebb összefüggések feltárását. Így a szakképzettség és a munka gépesítettségének egyidejű össze-

vetése felhívja a figyelmet arra, hogy az általános tendenciákat igen körültekintően kell interpretálni. Az egyik megvizsgált vállalatnál kapott eredmények arra mutattak, hogy a magasan kvalifikált (középfokú végzettséggel rendelkező) munkások jelentős része (kb. 40%-a) éppen a manuális – szerelő, illetve karbantartó – munkát végzők csoportjába tartozik. Egy másik vállalatnál ezek közel 90%-a a legmagasabb besorolású szakmai kategóriába tartozott. Az ilyen típusú manuális munka „előretörése” alapvetően pozitív jelenségnek tekinthető, hiszen a fejlett technika alkalmazásának elengedhetetlen következménye. Eltérően kell ugyanakkor megítélni azt a tendenciát, amely a gépek és készülékek mellett – illetve azok nélkül – manuális munkákat végzők arányának alakulásánál figyelhető meg. Tekintettel arra, hogy a gépek, illetve készülékek mellett végzett kézi munka lényegében szakképzetlen munka (ide tartoznak pl. a híradástechnikai alkatrész-szerelők, stb.), a nem gép mellett végzett manuális munkakörökbe pedig elsősorban a nehéz fizikai munkák sorolhatók (pl. az öntödei segédmunkások, anyagmozgatók stb.), a szovjet szakemberek szerint a kézi munkát végzők arányának kis mértékű csökkenése nem adhat okot a megalégedettségre.

A szovjet szociológusok a szociális struktúrában bekövetkezett változások egyik alapvető mutatójának tekintik a foglalkoztatottak iskolai végzettség, illetve szakképzettség szerinti megoszlását. A szovjet iparban dolgozó munkások iskolai végzettségének alakulásáról ad képet a 2. sz. táblázat.

2. sz. táblázat

Az ipari munkások megoszlása iskolai végzettség szerint
1952 és 1973 években (%)

Iskolai végzettség	1952	1973
Alapfokú (és alacsonyabb) iskolai végzettség	72,1	29,1
Befejezetlen középfokú végzettség	25,5	41,2
Befejezett középfokú végzettség (10 osztály)	1,4	24,1
Középfokú szakmai, illetve befejezett (vagy befejezetlen) felsőfokú végzettség	1,0	5,6
Összesen:	100,0	100,0

Forrás: Vesztnyik Sztatyisztiki, 1974. 7. sz.

A fenti arányeltolódások híven tükrözik az ipari munkások általános és szakmai műveltségében bekövetkezett minőségi változásokat. Az abszolút számok tekintetében ez a változás még jelentősebb: a legkvalifikáltabb csoportba eső dolgozók létszáma megfűszereződött.

Egy másik felmérés az ipari munkásokat szakképzettségi színvonaluk szerint csoportosította, majd megvizsgálta e színvonal 1962 és 1972 közötti alakulását. Az eredmények szerint a magasan kvalifikáltak száma 10 év alatt 75%-kal nőtt, és 1972-ben elérte

a munkások egynegyedét. A közepesen kvalifikáltak részaránya viszont alig (49%-ról 51%-ra) nőtt, az alacsony szakképzettségűek (illetve szakképzetlenek) aránya pedig 10%-kal csökkent. A magasan kvalifikáltak aránya a vegyiparban nőtt jelentősebben (16,5%-kal), a gépiparban e növekedés csak 9,3%-os.

Az egyik vállalatnál – amelynél a 8. és 9. ötéves terv időszakában (1965–75 között) jelentős beruházásokra került sor – a felmérés megmutatta, hogy a kisegítő műhelyekben a munka gépesítettségi foka még mindig jóval alacsonyabb, mint az alapüzemekben. Ez utóbbiakban a munkások mindössze 17%-a végzett manuális munkát, a kisegítő műhelyekben viszont 50%-uk. Az új komplex terv ezért előírja a kisegítő üzemek technológiájának fejlesztését. Ez várhatóan jelentős munkahelymegtakarítást is eredményez.

A felmérés arra az érdekes jelenségre is felhívta a figyelmet, hogy ugyanazon a vállalatban belül, azonos típusú szakmában is igen eltérő képzettségű munkavállalók dolgoznak. Továbbá, hogy a vállalat 681 középfokú végzettséghez kötött munkahelyén, csak 305-en rendelkeznek az előírt képzéssel. A szociológusok jelentős eredménynek tekintették viszont, hogy míg 1965-ben a munkások csupán egynegyede rendelkezett a munka jellegének megfelelő végzettséggel, addig 1975-ben már 66%-uk. (A 30 éven aluliaknál ez az arány jóval kedvezőbb: 90%.)

A szerző szerint sajnálatos, hogy a Goszplan által kiadott módszertani útmutató nem tartalmaz gyakorlati ajánlásokat arra, hogy milyen összefüggésbe hozhatók a műszaki-gazdasági mutatók a szociális fejlesztéssel. A jelenlegi helyzet gyökeresen megváltozna, ha a műszaki fejlesztési terv kidolgozásához szükséges kiinduló-adatok között a munka gépesítettségi szintjének emelése, a szakképzetlen és a nehéz fizikai munka arányának csökkentése is kritériumként szerepelne.

Befejezésül egy, elsősorban módszertani jelentőségű kutatást ismertetünk²¹. Szerzője egy olyan módszert dolgozott ki, amely lehetővé teszi a vállalatok „potenciális munkaerővándorlásának” felmérését, a kikérdezésen alapuló meglehetősen munkaigényes módszer nélkül. A vállalatoknál várható kilépések prognosztizálására a vállalati bérelszámolási rendszer adatbázisát használja fel.

A módszer azon az összefüggésen alapul, hogy a munkaerővándorlás mértéke – több szovjet szociológiai kutatás egybehangzó eredményei szerint – szoros összefüggést mutat a keresetek nagyságával. A prognosztizálás másik alapja, hogy az azonos feltételek mellett dolgozó darabbéres munkások kereseteinek szóródása normális eloszlást mutat. A dolgozókat megkérdezve, nyilvánvalóan megkülönböztethető a keresetükkel elégedettek és elégedetlenek csoportja. E csoportokon belül a keresetek ugyancsak a normális eloszláshoz közelálló szóródást mutatnak. Feltételezhető tehát, hogy a darabbéres dolgozók keresetének statisztikai eloszlása a munkával való elégedettségről is tájékoztat. A szerző szerint ez az eloszlás két zónára osztható: a bérrel való elégedettség, azaz a „munkabér társadalmi normájának” zónájára és a bérrel való elégedetlenség, azaz „a potenciális munkaerővándorlás” területére.

A vállalatoknál nyilván nem tárolnak a munkával való elégedettségre vonatkozó adatokat, de a darabbéres dolgozók keresetének alakulásáról minden vállalatnál rend-

²¹Rabickij, A.I.: Szocialno-pszichologicseskije aspektü zarabotnoj platü i potencialnaja tekucszeszty (A munkabérek szociál-pszichológiai aspektusai és a potenciális munkaerőmozgás). Szociologicseskije Iszledonavija. 71–77. old.

szeres nyilvántartást vezetnek. Ezeknek az adatoknak a segítségével könnyen felállítható a darabbérek különböző szakképzettségi csoportjainak kereseteken alapuló variációs sora.

A kutatás abból a hipotézisből indul ki, hogy az említett zónák határai – azaz a kilépést már potenciálisan meghatározó bérhatár – matematikai-statisztikai úton meghatározható. E hipotézis alátámasztására – 440 stratifikációs módszerrel kiválasztott darabbéres dolgozóra kiterjedő – felmérést végeztek. Az adatgyűjtés a személyi kárton nyilvántartott információk és a keresettel való elégedettségére vonatkozó interjúk segítségével történt. A kapott adatokat külön értékelték az alacsonyabban és a magasabban képzett munkások csoportjában.

Amikor a matematikai módszerrel kiszámított kereseti zónákba sorolt dolgozóknak visszakeresték a rögzített (regisztrált) adatait, kiderült, hogy a „potenciális kilépési” zónába tartozó dolgozóknál valamennyi mutató (a normatелjesítés szintje, a selejt aránya, a fegyelmi ügyek száma, az újítási mozgalomban való részvétel, a társadalmi szervekben való közreműködés) kedvezőtlenebb volt, mint azoknál, akiknek keresete a „társadalmi normán” belül helyezkedett el.

A módszer utólagos ellenőrzéseként a szerző a felmérést követő két évben „szembeállította” a prognózist a reálfolyamatokkal. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy az önszántából kilépett dolgozók döntő többségének – 94%-ának – keresete a felmérés idején a „potenciális kilépés” zónájába esett. Ezen a tendencián nem változtatott az a tény sem, hogy a vállalatnál időben emelkedett a darabbéres munkások átlagos keresete.

Berkó Lilli

AZ ÁGAZATI IPARGAZDASÁGI KUTATÁSOK KOORDINÁLÁSA

A Tudománypolitikai Bizottság 1978. május 5-i határozatával megbízta az MTA Ipargazdasági Kutatócsoportját az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek ipargazdasági kutatásainak koordinálásával. Ezekben az intézetekben, mint ismeretes, jelentős kutatói kapacitások összpontosulnak. Az intézetek elsősorban az ágazati minisztériumok és vállalataik megbízása alapján dolgoznak, feladataik azonban sok ponton találkoznak egymással. Ezért a megalapozó kutatások tekintetében felesleges párhuzamosságok is előfordulnak, de szorosabb együttműködésük valamennyi találkozó kutatási témában gyümölcsöző lenne. Erre esetenként – többek között az MTA Ipargazdasági Bizottságának kezdeményezésére – már eddig is sor került. Az ipar előtt álló feladatok megoldásának hatékonyabb segítése azonban szervezettebb együttműködést kíván és a Tudománypolitikai Bizottság fenti határozata ennek adott határozott keretet.

Az intézetek ipargazdasági munkájának koordinációja arra hivatott, hogy az intézetek közötti ésszerű munkamegosztást és együttműködést megerősítse; segítse az intézetekben folyó ipargazdasági kutatások hatékonyságának növelését, az erők közös feladatokra való összpontosítását. Mindentől az ágazati minisztériumok munkájának és az iparunk előtt álló feladatok megoldásának eredményesebb segítését várjuk.

A koordináció keretében az intézetek fontosabb kutatásairól rendszeres nyilvántartás és tájékoztatás készül. Az indítani tervezett kutatásokról szóló időbeni információk lehetővé teszik, hogy az intézetek közös témáikban szorosabb együttműködést építsenek ki. A befejezett kutatásokról szóló beszámolók kicserélése egymás eredményeinek, tapasztalatainak jobb hasznosítását biztosítja. Ezen túlmenően az ipar fejlesztése szempontjából legfontosabb témákban a koordináció közös, összehangolt kutatásokat is előirányoz. Az együttműködés és a koordináció kiterjesztését tervezik az ipargazdasági kutatók szakmai továbbképzése, a dokumentációs munka egyeztetése, az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv és az Országos Középtávú Kutatás-Fejlesztési Terv koordinációjával egyeztetve közös tudományos tanácskozások rendezése, valamint a nemzetközi kapcsolatok szervezettebb kiépítése terén.

Az együttműködést és a koordinációt az intézetek igazgatóiból, illetőleg ipargazdasági kutatásokat irányító igazgatóhelyetteseiből létrehozott Ipargazdasági Intézetközi Tudományos Tanács segíti. A Tanács az együttműködés folyó ügyeinek megtárgyalása mellett szakértőkkel kibővített ülésein megvitatja az intézetek egy-egy nagyobb kutatási programját, fontosabb zárójelentéseit, s természetesen a közös kutatási programokat és ezek beszámolóit is.

AZ IPARGAZDASÁGI KUTATÓ MUNKA PROGRAMJA A KOHÓ- ÉS GÉPIPARBAN

A Kohó- és Gépipari Minisztérium gazdaságpolitikai feladatainak megalapozottabb végrehajtása érdekében KGM Ipargazdasági Iroda létrehozását határozta el a KG—INFORMATIK (Kohó- és Gépipari Tudományos Informaikai és Ipargazdasági Központ) szervezetében. Ezzel a lépéssel a Minisztérium egy szervezetbe kívánja koncentrálni az ágazati ipargazdasági elemző- és kutató munkát a kohó- és gépipar területén.

Az Iroda tevékenysége szorosan kapcsolódik „A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása” c. OTTKT főiránynak az iparpolitika fejlesztését célzó (5.) kutatási irányához. Az Iroda a következő időszakban elsősorban az alábbi témákkal foglalkozik majd:

- a gépipar termelékenysége és hatékonysága színvonalának és alakulásának nemzetközi összehasonlítása;
- a gépipar tudományos-műszaki fejlődése prognózisának kidolgozása, különös tekintettel a közép- és hosszútávú ágazati tervezés igényeire;
- a gépipar termelési szerkezetének vizsgálata, javaslatok kidolgozása korszerűsítésének lehetőségeire, feltételeire, stb.

E kiemelt témakörök figyelembevételével az Ipargazdasági Iroda *hosszabb távra* szóló kutatási irányai a következők:

*Az iparirányítás és az ipari szervezet helyzetének elemzése,
javaslatok korszerűsítésükre*

Ismert, hogy a magyar népgazdaság – s benne az ipar – fejlődése jelentős strukturális változások mellett ment végbe. A felgyorsult tudományos-műszaki és gazdasági fejlődés, a nagyobb követelmények ipari termelésünkkel szemben megkövetelik, hogy a kutatást, fejlesztést és termelést irányító szervezetek munkáját tervszerűen, a mindenkor követelményeknek megfelelően alakítsuk.

A vizsgálatoknak ki kell terjedniük mindazon elméleti és gyakorlati irányítási módszerekre és szervezeti formákra, amelyeket valahol már eredményesen alkalmaztak, megvalósítottak, és azok adaptálhatók a mi viszonyainkra. Különös gonddal kell elemezni irányítási rendszerünk közvetlen és közvetett elemeit, hatásukat az irányított területre, a szervezetekre, s a vizsgálat alapján javaslatokat kell kidolgozni fejlesztésükre, hatékonyságuk javítására.

Ugyancsak vizsgálni kell a világgazdaságban bekövetkező változásoknak, valamint a tudományos-technikai fejlődésnek struktúra alakító hatását iparunkra és a kohó- és gépiparra. Fontos feladat ezen belül a mikrostruktúra értékelése, és javaslatok kidolgozása fejlesztésének ágazati irányításához, befolyásolásához.

Megkülönböztetett figyelmet kívánunk fordítani e munka során az egyes témák komplex vizsgálatára, a műszaki, gazdasági, szervezési, társadalmi stb. vonatkozásokra. Elemezni kívánjuk az 1968. óta alkalmazott irányítási módszereket, szervezeti változtatásokat, értékelve az eredményes és visszahúzó elemeket, feltárva azokat az okokat, amelyek nem kívánt „eredményekre” vezettek.

*A vállalati és ágazati tervező-fejlesztő munka elemzése,
tudományos megalapozása*

A gazdasági mechanizmus módosulásával a tervező munkában a hosszabb távú tervek kidolgozása került előtérbe. A korábbinál nagyobb jelentőséget kaptak a prognózisok is, mint az ötéves és hosszabb időszakra szóló tervek fontos alapjai.

Mind a prognózisok, mind az ötéves, vagy ennél hosszabb időtávra kidolgozott tervek kidolgozása ma már nemcsak a népgazdaság, vagy valamely népgazdasági ág, hanem a vállalatok számára is követelmény; a vállalati fejlesztés sem valósítható meg eredményesen megfelelő időtávú kitekintés, prognózisok, hosszútávú tervek nélkül.

A vállalati tervek, illetve ágazati tervek koncepciók tudományos megalapozásához fel kell tárnunk a nemzetközi gazdasági és technikai fejlődés fő tendenciáit, elemezni kell helyünket és lehetőségeinket a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. A nemzetközi fejlődés tendenciáiból ki kell választani a számunkra kedvező lehetőségeket nyújtó elemeket, és ezek ismeretében ki kell dolgozni kapcsolódásunk pontjait, formáit és tartalmát. Terveink megalapozását jelentősen elősegíti társadalmunk belső szükségleteinek felmérése, gazdaságunk működési törvényeinek mélyebb feltárása, megismerése, a tapasztalatok elmélyült vizsgálata, elemzése, a legfontosabb tanulságok tudományos általánosítása.

A prognosztikai tevékenység eredményei, megállapításai, az ezek alapján született javaslatok minden esetben a kidolgozás időpontjában látható lehetőségeket tükrözik, s

nem valószínű, hogy hosszabb ideig mindenben helytállóak. Fontos feladat ezért, nem nagy időközönként, két-három évenként, a korábbi megállapítások felülvizsgálata, a nemzetközi gazdasági és műszaki életben bekövetkező változások újabb és újabb elemzése, s ennek alapján a prognózisok „karbantartása”, az új lehetőségek és feltételek figyelembevételével.

Az előzőekben ismertetett feladatok mellett – e nagyobb témakörön belül – minden elemző tevékenységben ki kell térni a két tervezési szint – vállalati, népgazdasági – jobb, hatékonyabb kapcsolódási lehetőségeinek feltárására, a vállalati és népgazdasági tervező munka összhangját biztosító tartalmi és módszerbeli elemek alkalmazási lehetőségeinek bemutatására. Tekintettel arra, hogy a Minisztérium felelős az irányítása alá tartozó területért, ágazatainak a gazdaságpolitikába, a népgazdasági tervekbe való szerves beilleszkedéséért, összehangolt fejlesztésükért, elsősorban az ágazati tervezéshez szükséges a két tervezési szint összehangolását biztosító módszereket kidolgozni.

A kohó- és gépiparhoz tartozó vállalatok gazdasági tevékenységét, gazdálkodását elősegítő új módszerek feltárása

A Kohó- és Gépipari Minisztérium irányító-szervező tevékenysége, a gazdaságpolitika megvalósítását célzó döntései, a gazdasági szabályozó rendszer közvetlen és közvetett elemei jelentős, de nem elégséges tényezők a KGM területén folyó, döntően a vállalatok tevékenységi körébe tartozó műszaki, gazdasági, szociális stb. feladatok megvalósításához.

A feladatok és a végrehajtásukhoz rendelkezésre álló erőforrások ismertek. Az eredmény nagyrészt azon múlik, hogy a vállalatok hogyan élnek lehetőségeikkel, hogyan használják fel a rendelkezésükre álló erőforrásokat, hogyan gazdálkodnak emberrel, géppel, anyaggal, pénzügyi eszközeikkel.

A vállalatok munkájának irányítása a műszaki ismeretek mellett mind több gazdasági, vezetési-szervezési tudást követel. A jobb, hatékonyabb gazdálkodás megköveteli a legfejlettebb tervezési-, irányítási- és ellenőrzési módszerek ismeretét, alkalmazását. A megbízható, reális vállalati tervek kidolgozását nagymértékben elősegítik a gyártandó termékek kiválasztására alkalmas módszerek, a jelenleginél pontosabb hatékonysági-, export- és beruházás-gazdaságossági számítási módszerek alkalmazása, bevált programozási-modellezési eljárások bevezetése, a hazai és nemzetközi kooperáció kiszélesítési útjainak feltárása stb.

Ismertek munkaerő gondjaink, a gépek és berendezések kihasználásának alacsony színvonala, a gyártandó termékek többségénél túlbiztosított anyagnormák, a pénzügyi eszközök felhasználásában mutatkozó lazaságok. Mindezekben jelentős gazdasági tartalékok rejlenek, amelyek feltárására, mozgósítására minden lehetőséget ki kell használni. Az egyik eredményekkel biztató lehetőség éppen a jelenlegieknél egzaktabb tervezési-, irányítási és ellenőrzési módszerek alkalmazásában rejlik. Mindenekelőtt a hatékonyság mérésének, az export- és beruházás-gazdaságossági számításnak, valamint a termékszerkezet alakítása módszereinek megbízhatóbb változatait kell kidolgozni, gyakorlati alkalmazásukat is elősegítve.

Információfeltárás, információellátás a kohó- és gépipari ágazat, az ágazat vállalatai és az ipargazdasági kutatások számára

Az ágazati információellátó rendszer kifejlesztése nem elsősorban az Ipargazdasági Iroda, hanem az egész KG–INFORMATIK feladata. Az Iroda részben célirányos kutatásaival, részben egyéb témák kutatása során feltárt, az ágazat számára fontos információkkal járul hozzá az ágazati információs rendszer megalapozásához, továbbfejlesztéséhez. Az információfeltáró- és ellátó munkának segítenie kell a vállalati és ágazati tervezés megalapozottságának és adaptivitásának fokozását, az információáramlás eddigénél észszerűbb és hatékonyabb megvalósítását.

Mielőbb elérendő cél, hogy a tervezés, beszámolás, ellenőrzés és kutatás adatszüksége idejében a felhasználók rendelkezésére álljon, s létrejöjjön a terv- és tényadatokat egységesen kezelő az ágazati rendszer. Arra is törekszünk, hogy mind teljesebbé téve az ágazat információs szolgáltatását, aktívan bekapcsoljuk azt az országos információs hálózatba.

Tájékoztató az ágazati ipargazdasági munkák helyzetéről, eredményeiről

Az Ipargazdasági Iroda tevékenységéről, a kutató-elemző munka helyzetéről, eredményeiről a KG–INFORMATIK periodikus kiadványai, mindenekelőtt a Kohó- és Gépipari Ipargazdasági Tájékoztató rendszeresen be fog számolni.

A tájékoztató mellett részt veszünk a különböző vitafórumokon, ahol iparpolitikai, ipargazdasági kérdések megoldását tűzik ki célul. Részt vállalunk a KGM vállalatainál dolgozó műszaki, gazdasági szakemberek szakmai, gazdaságpolitikai szemléletének formálásában, ipar- és vállalatgazdasági feladataik teljesítésében, felhívjuk a figyelmet azokra az irányítási, szervezési, tervezési és gazdálkodási problémákra, megoldásuk útjaira, módjaira, amelyek az ágazat és vállalati munkájuk fejlesztését előmozdíthatják.

dr. Kovács István¹⁸

¹⁸A KG–INFORMATIK műszaki-gazdasági tanácsadója

SZAKIRODALOM

**CHIKÁN ATTILA – FÁBRI ERVIN – NAGY MÁRTA:
KÉSZLETEK A GAZDASÁGBAN¹**

Napjainkban a készletezéssel összefüggő problémák az érdeklődés középpontjában állnak. A gazdaság minden szintjén fokozott erőfeszítéseket tesznek a túlzottan minősített készletfelhalmozás mérséklésére.

A szerzők legnagyobb érdeme, s egyben a könyv legfőbb erőssége, hogy körültekintő alaposággal egy műbe igyekeztek tömöríteni a készletgazdálkodás és felhalmozás „anatómiai atlaszát”, a népgazdasági és vállalati készletek megítélésének és értékelésének „diagnosztikai útmutatóját”, sőt – sok esetben – az alkalmazható „terápiák” leírását is. E törekvésük és annak eredményei nélkülözhetetlen, korszerű és egyúttal időtálló kézikönyvvé teszik a „Készletek a gazdaságban” című munkát. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy a szerzők olyan kérdésekben is teljességre, illetve részletekbe menő megállapításokra törekszenek, melyek az adott keretek közt kellően nem fejthetők ki.

A készletek népgazdasági szerepével foglalkozó első részből különösen a magyar gazdaság készletgazdálkodásának sokoldalú és igényes elemzését kell kiemelni. A szerzők szembefordulnak a készletalakulást önmagában, gazdasági környezetétől függetlenül vizsgáló és értékelő módszerekkel. Kritikusan elemzik a készletgazdálkodás és a túlzottan minősített készletfelhalmozás belföldi és nemzetközi összefüggéseit. Különösen figyelemre méltó olyan buktatóknak és tévutaknak a bemutatása, mint például a nem megfelelő értékelési módszerek, a vitatható metodika és a készletkimutatásokban gyakran előforduló más torzítások, melyek szükségképpen hibás következtetésekre vezetnek. A magyar készletnövekedési ráta egybevetése a tőkés és szocialista országok adataival, továbbá e mutató évenkénti hullámszámai a cselekvés lehetőségének és szükségességének félreérthetetlen jelzései.

Meghökkenítő, de az érveken elgondolkodva mégis meggyőző a „Tartósan magas készletkötésünk főbb okai” című alfejezet végkövetkeztetése, hogy t.i. „...készletkötési szintünk perspektivikus csökkentése annak átmeneti növekedése útján valósul meg...”. Nem lehet viszont teljesen egyetérteni azzal az alig két oldalra tömörített okfejtéssel, mely „a készletekkel kapcsolatos makro- és mikroszintű közgazdasági kategóriák” közvetlen összefüggését igyekszik bizonyítani. Ennek a vitatható kapcsolatnak feltételezése és mechanikus érvényesítése vezet például ahhoz, hogy a felhalmozási források és a készletfelhalmozás közti – makroszinten vitathatatlan – kapcsolatot mesterkéltén és gyakran ésszerűtlen módon rövid távú és vállalati szinten is megkövetelik. A makroszintű összefüggések mechanikus adaptálása és az erre épülő követelményrendszer a vállalati magatartást gyakran a kívánt egyensúly formális kimutatására ösztönzi, más fontosabb tevékenységek terhére is.

¹Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 351 oldal

A tényleges helyzetet tükrözi és a szerzők elismerésre méltó nyíltsága az, hogy „...nincs pontos tájékozottságunk a népgazdasági készletállomány értékét illetően...” (107. oldal), továbbá, hogy „...a készletfelhalmozást népgazdasági szinten helyesebb lenne készletfelhalmozódásnak nevezni, utalva arra, hogy az automatizmusnak ez a foka a felhalmozási eszközeinkkel való hatékony gazdálkodást akadályozza...” (117. oldal).

A vállalati készletgazdálkodás központi szabályozását ismertető és értékelő III. fejezet fő erénye a jól sikerült rendszerezés és a téma sokoldalú megközelítése. Néhány megállapítást érdemes lett volna bővebben kifejteni, pl. a „Sajátosságok kezelése” című rövid alfejezetben (128–129. oldal): „...Jelenleg a készletgazdálkodásra ható szabályozó eszközök...csak néhány kisebb mozzanatban tesznek megkülönböztetést a termeléssel és a forgalmazással foglalkozó vállalatok készletgazdálkodásának befolyásolása között...”, továbbá „...A forgalom bővítéséhez szükséges készletnövelés egyszeri ráfordításai a folyamatos bevételekben nem térülnek meg a szokásos árrés szintek mellett...”

Igen sok adatot és következtetést tömörít a forgóeszközök finanszírozásával foglalkozó rész. Érdeme a szabályozók és azok alkalmazási módjainak tárgyyszerű, adatokkal alátámasztott ütköztetése, a mindennapok gyakorlatának bemutatása. Aligha vitatható, hogy a hitelforgalom és a hitelállomány, illetve annak változása lényegesen különböző és az elemzés, illetve értékelés szempontjából egymással nem helyettesíthető kategóriák. A szerzők ellentétes megállapításai ellenére – sőt érveikkel és adataikkal megerősítve – változatlanul azt az általuk „tévesnek” minősített (168. oldal) nézetet valom, hogy a forgóeszközök és forrásaik állományváltozásának értékelésekor a *hitelforrások* nagyságát és részarányát kell számbavenni. Ha az olyan gazdálkodó szervezetek száma növekszik, melyek forgóeszközállományukat nem, vagy csak minimálisan és csökkenő arányban fedezik hitelekkel (arányuk már most is jelentős), úgy ez a hitelezés *lehetséges* hatékonysága szempontjából is lényeges – bár korántsem kizárólagos – tényezőként értékelendő.

Úgy tűnik, hogy a szerzők ahhoz a véleményhez csatlakoznak, hogy „...a bankhitel csak vállalati forgóeszközgazdálkodási tervek alapján... vesz részt a forgóeszközfinanszírozásban és utólagos rendezés csak a vállalati források terhére valósítható meg...” (169. oldal). Ha ezt az álláspontot fogadnánk el, akkor elvileg is lemondanánk a hitel rugalmas, az eszközök (és források) valóságos mozgásához kapcsolódó szerepéről.

A könyv második része, a „Készletek a vállalati gazdálkodásban”, jellegükben is különböző alfejezeteket tartalmaz. A szerteágazó témák kifejtése – nyilván az adott terjedelem miatt is – gyakran túlságosan tömör. Ez különösen a „Pénzügy, finanszírozás” (206–208. oldal) és a „Beruházás, műszaki fejlesztés” (209–215. oldal) alfejezetekben érzékelhető.

A készletek, mint erőforrások elemzése során a könyv újszerű megközelítésben tárgyalja a készleteknek a vállalati gazdálkodásban betöltött szerepét. Ebben a megközelítésben is összekapcsolja a készlet- és a pénzforgásban megjelenő forgóeszközöket. Ily módon összhangot teremt a forgóeszközök finanszírozási szempontból történő szemlélete és a vállalati gazdálkodásban elfoglalt helye közt. A készletek és tartalékok fogalmának meghatározása és elhatárolása igyekszik elvileg is szétválasztani a két kategória vállalaton belüli feladatát. Érdekes és találó az a – hazai sajátosságnak minősített –

megállapítás, hogy a vállalati döntések szabadságfoka a készletezésben a legnagyobb (202. oldal). Az elemzés a vállalati szférában a készlettartás rugalmasságát tekintő legjellemzőbb tényezőnek és a készlettartásnak a vállalati eredmény alakulásában betöltött szerepét tartja alapvető kérdésnek a reálszféra oldaláról is. Találónan mutat rá arra is, hogy „...a készletekre ható tényezők egy része már determinált, amikor a forgóesz-köz terv készül...” (208. oldal). Annak széles körű bizonyítása azonban, hogy a készlet és a beruházási felhalmozás *minden vonatkozásban* szoros kölcsönhatásban van, túlzottnak, illetve erőltetettnek tűnik. Nagyon valós jelenség és a vállalatvezetés sűrűn ismétlődő problémáját idézi fel az a megállapítás, hogy a vállalati vezetők az egyes időszakokra a gazdálkodás célját egyoldalúan fogalmazzák meg, például úgy, hogy feszült beruházási helyzetük miatt „...minden áron készletcsökkentésre kell törekedni...”. Az erőszakolt készletcsökkentés – állapítják meg a szerzők – szintén lehet negatív hatású...elégtelen készletek miatt előálló zavarok többletköltségeket vagy eredményki-esést okoznak (231. oldal).

Helytálló az a megállapítás is, hogy a vállalatvezetés a készletek összesítésével is a számviteli és pénzügyi részlegek beszámolóiban találkozunk, az abban lévő összes torzításokkal együtt. Ezek – írják – „...tényleges gazdálkodási igényektől eltérő bontás és sok más, esetenként eltérő súlyú ok következtében nem tükrözik megfelelően a készletalakulást és nem szolgálhatnak a hatékony gazdálkodás alapjául...” (235. oldal)

Ma, amikor a túlzott készletek csökkentése áll előtérben, az idézett és más hasonló megállapítások talán egyes olvasók számára nem tűnnek időszerűnek. De mivel a gyakorlatban ismétlődő, jellegzetes vállalati magatartást mutatnak be, a „hazai valóság” ábrázolásához nagyon is hozzá tartoznak.

Sok új ismeretet ad és érdekes gondolatokat, illetve hasznos módszereket vet fel a készletezésre vonatkozó vállalati döntések elvi, módszertani kérdéseivel foglalkozó fejezet. Kár, hogy a vállalati magatartást bemutató, az ismertett módszereket és a gyakorlatot ütköztető valós példák hiányoznak.

Összefoglalva: a „Készletek a gazdaságban” című könyv lényegesen bővíti az e kérdésekkel foglalkozók, illetve irántuk érdeklődők ismereteit. Megállapításai, elemzései és problémafelvetései gyakran vitára, a felvetett kérdések és megoldási módozatok további elemzésre is ösztönzik az olvasót.

Dr. Tallós György²

²Az MNB elnökhelyettese

K. I. TAKSZIR: IPARIRÁNYÍTÁS A SZOVJETUNIÓBAN³

A fejlődés természetes velejárója, hogy azok a tényezők, amelyek egy ideig megfelelően segítik az iparvállalatok előtt álló feladatok sikeres teljesítését, rövidebb-hosszabb idő után, a megváltozott körülmények következtében a további előrelépés gátjává válnak. Mindez az irányítási módszereket illetően is érvényes.

Az intenzív fejlődés, a tudományos-technikai eredmények gyors termelőerővé válásának egyre sürgetőbb igénye, továbbá új iparágak születése stb. mind olyan tendencia, amely az utóbbi években a szovjet ipari termelőegységekkel és irányítási szervekkel szemben is újabb, szigorúbb követelményeket támaszt. Annak érdekében, hogy a vállalatok, kombinátok a változó és fokozódó elvárásoknak jól megfeleljenek, szükség van többek között az ezt elősegítő új irányítási elvek és módszerek kidolgozására és bevezetésére. Ehhez kívánt hozzájárulni a szerző azzal, hogy könyvének tíz fejezetében részletesen feldolgozta a szovjet iparirányítás előtt álló feladatokat és felvázolta ezek megoldásának lehetséges módozatait.

A könyv első fejezete az iparirányítás elméleti kérdéseit tisztázza, míg a második fejezet a szovjet gazdaság konkrét fejlesztési feladatai és az iparirányítás közötti összefüggéseket vizsgálja. Könyvének harmadik fejezetében a szerző az iparirányítás szervezeti felépítésével és az ezzel kapcsolatos módosítások kérdésével foglalkozik; ágazatonként külön-külön elemzi az általa célszerűnek tartott szervezeti változások előnyeit és a kivitelezésükkel kapcsolatos problémákat. Nagy teret szentel Takszir a minisztériumok feladat- és hatáskörében végrehajtandó változtatásoknak. A IV–VII. fejezet a különböző típusú egyesülések felépítését és a vállalatok módosult feladatait tárgyalja. A további három fejezetben a szerző az iparirányítás új jövedelmezőségi rendszerét, az irányítási munka szervezési feladatait és gépesítési lehetőségeit ismerteti.

A szovjet iparban – hangsúlyozza a szerző könyvében – egyre több jel mutat arra, hogy az iparirányítás hagyományos rendszere a fokozódó és megváltozott termelési követelmények teljesítését mindinkább nehezíti. Különösen a különböző ágazatok differenciálódásának gyorsuló üteméből eredő új problémák világítanak rá mind élesebben az iparirányítás meglévő rendszeréből adódó korlátokra. Ma már ugyanis a szovjet ipar több mint 300 ágazatból áll. Ezen belül a gép- és fémfeldolgozó ipar 100, a vegyipar 35 és az élelmiszeripar 40 ágazatból tevődik össze.

Az ágazatok differenciálódása természetesen a különböző – egyre inkább specializálódó – termelőegységek számának növekedésével párosul, és ez egyben felveti a vállalatok, kombinátok közötti szorosabb kooperációs kapcsolatok kialakításának igényét is. A termelőegységek irányításának meglévő rendszere viszont két szempontból sem szolgálja ma már megfelelően az ipari termelés differenciálódásából fakadó új feladatok megoldását. Egyrészt az ipar jelenlegi szervezeti felépítése, az irányítás többlépcsős rendszere sok tekintetben gátat szab a termelés rugalmasságának, a tervek eredményes teljesítésének. Másrészt az irányítási tevékenység erősen centralizált jellege, a minisztériumok tevékenységében az operatív termelési feladatok nagy aránya ma már szintén inkább nehezíti, mint segíti az ipari termelő egységek előtt álló feladatok sikeres megol-

³ Upravlenyje promüslennosztyi SzSzsZR. Vüszsaja skola. Moszkva, 1977. 343 oldal.

dását. Ez utóbbi, tehát az irányítási feladatok centralizációjának csökkentése azonban feltételezi az iparirányítás jelenlegi szervezeti felépítésében meglévő többlépcsős rendszer szűkítését, hiszen csak ezután valósítható meg az irányítási feladatok új felosztása. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a szerző – könyve nagyobb részében – az iparirányítás szervezeti felépítésében végrehajtandó változtatásokkal foglalkozik részletesebben.

Több iparág példáján keresztül mutat rá Takszir a többlépcsős szervezeti felépítés korlátaira s egyben ágazatonként külön-külön tesz javaslatot az új szervezeti felépítés kialakítására.

Az iparirányítás azon koncentrációs folyamata, amely kb. 10–15 éve a trösztök, kombinátok kialakításában öltött testet, ma már – úgy tűnik – nem biztosítja eléggé az egyre szaporodó irányítási feladatok megoldását. Mindinkább sürgetővé válik a különböző szintű termelőegységek és irányítási szervek összevonása, illetve az ipari egységek létrehozása.

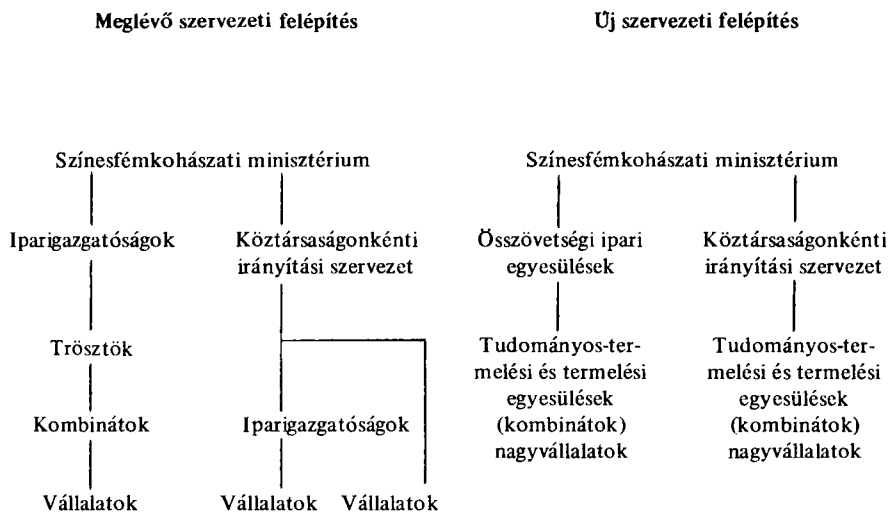
Az iparirányítás – jelenleg szükségesnek tartott – koncentrációját a szerző részletesen a szénbányászat, a kőolaj- és gázipar, a színesfémkohászat és a hús és tejipar példáján keresztül szemlélteti, de bővebb teret szentel a faipar, a cellulóz- és papíripár, a gépipar, az elektrotechnikai ipar és a könnyűipar irányítási kérdéseinek is.

Az ágazatok mai, valamint az új elképzelések szerint kialakítandó szervezeti tagozódásnak összehasonlítása – amelynek a szerző több fejezetet szentel – jó alkalmat ad a meglévő irányítási rendszerben rejlő problémák feltárására és az új elgondolások szemléletes bemutatására. Példaként említhetjük meg a színesfémkohászat irányítási rendszerében végrehajtandó változtatásokat szemléltető ábrát, amelyből jól kitűnik a meglévő és a kialakítandó irányítási rendszer közötti különbség lényege.

Az új irányítási rendszerben – mint ahogyan az ábra is példázza – az egyik legfontosabb új vonás az ún. ipari egyesülések ágazatonkénti kialakítása. A többlépcsős irányítást a kétlépcsős rendszer váltja fel, az igazgatóságok és trösztök mint önálló szervezeti egységek megszűnnek, irányítási feladataik az ipari egyesülésekben koncentrálnak. További változásként említhető meg az iparral kapcsolatos tudományos tevékenységek koncentrációja, amely az ún. tudományos-termelési egyesülések létrehozásában ölt testet. Ezzel párhuzamosan megvalósul a termelési tevékenységek erős központosítása is, amely a termelési egyesülések kialakítását fogja eredményezni.

Az irányítási tevékenységek koncentrációjával párhuzamosan ugyanakkor egy decentralizációs folyamat is végbemegy. A minisztériumok operatív irányítási tevékenységének nagy részét a különböző típusú egyesülések és vállalatok veszik át. Ennek következtében a legfelsőbb irányítási szervezetekben több energia és idő marad a valóban nagy áttekintést igénylő irányítási feladatok megoldására, a hosszabb távú termelési, tudományos, kereskedelmi tevékenységek koordinálására. Ezek közül kiemelhető a hosszútávú piaci koncepciók kidolgozása. Abból a felismerésből kiindulva, hogy az egyesülések kialakítása nemcsak a termelés, hanem a kereslet koncentrációját is eredményezi, a minisztériumok a jövőben – a szerző szerint – nagyobb fontosságot fognak tulajdonítani a megváltozott szervezeti felépítésből adódó piaci igényváltozásnak. Ezen belül elsősorban a minőségi követelmények ugrásszerű fokozódása említhető meg, amely már ma is jelentős változtatásokat tesz szükségessé az irányítási eszközökben. E változtatá-

A színesfémkohászat irányítási rendszerében bekövetkező változások

sok közül talán a jövedelmezőségi rendszer módosításának igénye emelhető ki, amely – mint az iparirányítás egyik legfontosabb eszköze – nagymértékben befolyásolhatja a fenti követelmények sikeres teljesítését. Ezt felismerve a szerző kiemelten foglalkozik a különböző szervezeti egységek jövedelmezőségi rendszerének módosítási lehetőségeivel, amelyen belül elsősorban a minisztériumi jövedelmezőségi rendszer változtatására tesz konkrét javaslatot.

Összefoglalva megállapítható, hogy e könyv – azon túl, hogy átfogó ismertetést ad a szovjet iparirányítási rendszer változásáról – sok hasznosítható gondolatot is felvet. Elsősorban a különböző típusú egyesületek kialakításával és a felsőbb irányító szervek új jövedelmezőségi rendszerének kidolgozásával kapcsolatos javaslatok nyújthatnak segítséget a hazai – főleg az iparirányítás szervezési kérdéseivel foglalkozó – szakemberek számára.

Kiefer Márta

Új ILO publikációk⁴

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatalnak Magyarország is tagja, munkájában rendszeresen résztvesz. Mégis, az ILO tevékenysége hazánkban kevésbé ismert. Az alábbi néhány 1978-ban megjelent ILO kiadvány rövid ismertetése képet ad e szervezet munkájának számunkra is hasznosítható tapasztalatairól.

1977 az ILO számára a kemény munka és a jelentős eredmények éve volt – állapította meg az ILO főtitkára a szervezet 1977. évi tevékenységéről szóló beszámolójában.⁵ Az emberi jogok; a nemzetközi munkaügyi szabványok; a Világ Foglalkoztatási Program; a képzés; a munkafeltételek és munkakörülmények; a társadalombiztosítás; a munkaadók, a munkavállalók, valamint az állam közötti kapcsolatok; a munkaerőgazdálkodás; a szövetkezetek – ezek azok a fő területek, melyekre a szervezet tevékenysége kiterjedt. Az elmúlt évben tovább nőtt a regionális, subregionális és országos szintű tevékenységek jelentősége, ez a folyamat a jövőben is erősödni fog, mivel a szervezet tevékenységének decentralizálása folytatódik. 1977-ben két különösen hasznos tanácskozássra került sor: az ötödik Afrikai Regionális Konferencia, valamint az Ázsiai Tanácsadó Bizottság tizenhetedik ülésének határozatai jelentősen befolyásolják majd az ILO további tevékenységét és nemcsak saját régióikban.

Az eredmények ellenére sincs ok a teljes megelégedettségre – hangsúlyozta beszámolójában a főtitkár. A szervezet előtt összetett és egyre növekvő feladatok állnak, de a rendelkezésre álló források valószínűleg a feladatoknál szerényebb mértékben bővülnek. Ezért az ILO programját az eddiginél is nagyobb szelektivitással kell összeállítani úgy, hogy az a legnyomasztóbb és legsürgősebb problémák megoldására irányuljon. Mindezt figyelembe véve az alábbi témákban szeretne az ILO segítséget nyújtani a tagországoknak, a kormányoknak, a munkaadóknak és a dolgozóknak: a létszükségletek kielégítésének, az állandó gazdasági növekedésnek és az új világgazdasági rendszernek követelményeit egyaránt kielégítő növekedési stratégiák megfogalmazása; a vezetés, az irányítás fejlesztése és a szakoktatás; a társadalombiztosítás területén a fizetőképesség és a társadalmi méltányosság közti egyensúly megteremtése; a munkavállalók és a munkaadók, valamint az állam közötti kapcsolatok erősítése a fenti problémák megoldásában; nemzetközi program a munkafeltételek és a munkakörülmények javítására. A főtitkár négy olyan szempontot emelt ki, amelyek az ILO további programja számára különös fontossággal bírnak. Szükségesnek látszik, hogy a szervezet tevékenysége (elsősorban decentralizációval) mind jobban alkalmazkodjon a tagországok tényleges adottságaihoz, járuljon hozzá az ún. Észak-Dél párbeszédhez, erősödjön az állam, a munkáltatók és a munkavállalók együttműködése a legégetőbb szociális problémák megoldásában, végül az ILO egész szervezete alkalmazkodjon napjaink valóságához.

Az ILO 1977. évi tevékenységéről szóló beszámoló melléklete áttekintést ad a legutóbbi öt Nemzetközi Munkaügyi Konferencia határozatainak megvalósításáról. Az „Asszonyok családi kötelességekkel” című 1975-ben elfogadott ajánlások azzal foglalkoztak, hogyan lehetne segíteni az asszonyok kettős – otthoni és munkahelyi – köte-

⁴Az International Labour Review 1978. 1., 2., 4., 5. száma alapján.

⁵Activities of the ILO. Geneva, 1977.

lességéből adódó mindennapi problémáinak megoldását, illetve hogyan lehetne megszüntetni a nők alkalmazása körében megfigyelhető diszkriminációt.

Az ajánlások teljesülését felülvizsgáló bizottság úgy látta, hogy az elmúlt évek során alig figyelhető meg előrehaladás azoknak a szolgáltatásoknak a fejlesztése terén, melyek segítenék a nőket kettős kötelességük problémáinak áthidalásában. A dolgozó nők helyzetének hosszútávú javítása érdekében azonban több intézkedést hoztak és hoznak folyamatosan. Ezek az intézkedések változást jeleznek a nők szerepének hagyományos megítélésében és annak felismerését mutatják, hogy a dolgozó nők problémája nem egyéni, hanem társadalmi probléma.

Az ILO tevékenységében helyet kapott az idős munkások foglalkoztatási problémáinak az elemzése is.⁶ Egy előzetes tanulmány alapján kérdőíveket dolgoztak ki és azt a tagországok kormányaihoz küldték megválaszolásra. Az előzetes tanulmány és a kérdőívek feldolgozásából nyert tapasztalatok alapján az idős munkások problémája a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1979-es ülészakájának egyik fontos témája lesz. („Idős munkásoknak” azokat tekintik, akik elérték egy bizonyos életkort, el kell kezdeniük számításba venni korukat, többnyire nehezebbé válik számukra munkájuk ellátása, állásuk megőrzése vagy új állás keresése.) A tanulmány körvonalazza az idős munkások helyzetét, elemzi e korosztály foglalkoztatási problémáit, képzési lehetőségeit, munkafeltételeit és munkakörülményeit, s végül azokkal az intézkedésekkel foglalkozik, amelyek az idős munkások problémáinak megoldását célozzák: egyenlő lehetőségek és elbánnás biztosítása, speciális foglalkoztatási kedvezmények és a nyugdíjba vonulás szabályozása.

A legtöbb országban növekvő érdeklődés nyilvánul meg a kis vállalatok fejlődése iránt. A téma időszerűségét felismerve az ILO tanulmánykötetet adott ki a kis vállalatokról.⁷ A tanulmányok szerzői nemcsak földrajzilag távolieső országokat, de különböző szakmákat is képviselnek. Ezáltal megismerhetjük a manager, a kutató, az oktató, a pénzügyi szakember és a tanácsadó tapasztalatait a kis vállalatokkal kapcsolatban. A szerzők mindegyike a kis vállalatok támogatásával foglalkozott, segítette tevékenységük hatékonyabbá tételét. A könyv első négy fejezete a kis vállalatok társadalmi és gazdasági szerepével foglalkozik. Az ötödik fejezet a kis vállalatok fejlesztési koncepcióját, problémafeltáró és probléma megoldó modellt körvonalaz. A 6.–10. fejezet példákat ismertet a vállalati politika, a képzés, a pénzügyi és a fejlesztési tervek kidolgozásához. A 11.–18. fejezet több ország kis vállalatokat segítő intézkedéseit írja le, a két befejező fejezet pedig a fejlődő országok számára mutat be a kis vállalatok fejlesztésével kapcsolatos „forgatókönyveket”.

A harmadik világ országainak problémáival, fejlődésükkel, munkaügyi kérdéseikkel több ILO kiadvány foglalkozik. Figyelmet érdemel ezek közül a műszaki fejlesztésnek a társadalmi fejlődés követelményeivel való összeegyeztetését elemző tanulmány.⁸ A tanulmány rámutat arra, hogy a harmadik világ fejlődésében igen jelentős szerepet játszik a technológia. Ma már széles körben elterjedt az a nézet, hogy a fejlődő országok-

⁶Older workers: work and retirement. Geneva, 1978.

⁷Small enterprise development: policies and programmes. Management Development Series No.14. Edited by Philip A. Neck. Geneva, 1978.

⁸Technologies for basic needs. By Hans Singer. Geneva, 1977.

nak a foglalkoztatás-orientált fejlesztést nem kizárólag a technológia importjára támaszkodva kell megvalósítani. A hazai műszaki potenciál erősítése a fejlődő országok lényeges törekvése kell, hogy legyen és ez eszköz lehet a szegénység leküzdéséhez is. A tanulmány a társadalmi orientációjú műszaki fejlesztési stratégiák kidolgozásához nyújt ajánlásokat. Rámutat arra, hogy középutat kell megvalósítani a munkaintenzív és tőkeintenzív fejlesztés között, ezáltal csökken a fejlődő országok függősége az iparilag fejlett világtól és ez teremti meg a fejlődés kapcsolatát az alapvető céllal: a szükségletek jobb kielégítésével.

A munkaidő alakításával kapcsolatos kérdések is helyet kapnak az ILO tevékenységében. 1977-ben az ILO szimpóziumot szervezett a munkaidő alakításáról, a többműszakos munka szociális problémáiról és a szimpózium anyagát megjelentette.⁹ A megváltozott életkörülmények, az urbanizáció, a műszaki fejlődés, a magasabb műveltség – ezek azok a tényezők, amelyek a rugalmas munkaidő iránti igények növekedését előidézték. Ugyanakkor a legtöbb országban gyorsan terjed a többműszakos munka. Mindez jelentős új szociális problémákat vet fel. A kötet ausztrál, kanadai, holland és angol szerzők tanulmányait tartalmazza a munkaidő rugalmas alakításának lehetőségeiről és a többműszakos munka szociális problémáiról. Végül két tanulmányt közöl a többműszakos munka optimális szervezéséről és a vezetés, a szociális tényezők szempontjait figyelembe vevő megvalósításról.

A fentiekén kívül az ILO kiadványok még több más témakört felölelnek, olvashatunk pl. regionális problémákkal, a nemzetközi vállalatokkal, munkaügyi szabványokkal, szövetkezetekkel stb. foglalkozó tanulmányokat. Ezek a kiadványok is tükrözik az ILO széles körű tevékenységét, és hazai szakembereink számára is hasznos tapasztalatot nyújthatnak.

B. E.

A. JACQUEMIN: AZ EURÓPAI IPAR GAZDASÁGTANA PIACI STRUKTÚRÁK ÉS VÁLLALATI STRATÉGIÁK¹⁰

A. Jacquemin-nek, a Louvain-i Egyetem professzorának jelen könyve az ipargazdaságtan kérdéseiről francia nyelven írt első munka. Úttörő volta mellett szándécai igényességével, bizonyítási erejével, az alkalmazott módszerek változatosságával és a levont következtetések többségének világos voltával is felhívja magára a figyelmet.

Az ipargazdaságtan az iparvállalatokat, valamint a vállalatok és környezetük nem-piaci kapcsolatait elemzi. E tudományág területén az amerikai iskola által ihletett munkák a piaci struktúrák elméletét fejlesztették ki, alapvető szerepet a vállalatok versenyképességében e struktúráknak tulajdonítva. A. Jacquemin bemutatja, hogy a szakma

⁹ Management of working time in industrialised countries. Geneva, 1978.

¹⁰ Economie industrielle européenne. Structures de marché et stratégies d'entreprise. Dunod. Paris, 1975. 347 oldal.

európai művelőinek önálló mondanivalójuk is lehet, ha jobban a vizsgálatok előterébe állítják a (vállalatok) magatartásának a szerepét, s a struktúrák, a magatartás és a versenyképesség közötti kapcsolatok elemzésére törekшенek.

A könyv első fejezete a piaci struktúrák elméleti alapjairól ad áttekintést. Az említett struktúrákat a szerző a piac relatíve állandó jellemzői együtteseként definiálja, kiemelkedő jelentőséget tulajdonítva e jellemzők közül a piacon jelenlévő eladók és vevők számának (monopol, oligopol stb. helyzet). Tárgyalja a koncentrációnak, a diverzifikációnak, a piacra behatolás korlátainak, a termékdifferenciálásnak és a kereslet ár rugalmasságának fogalmait és mérésük módszereit.

A bevezető, alapozó fejezeteket követő rész a piaci struktúrák és a vállalati versenyképesség közötti összefüggéseket elemzi, kitűnően mutatva be a felmerülő problémákat és a megoldásukra rendelkezésre álló módszereket. A szerző lényegében itt igazolja, hogy tökéletes verseny esetében a struktúrák és a versenyképesség összefüggése laza. Megállapítja, hogy ilyen piacon a bérek és a profitnagyság szempontjából kívánatos koncentráció más oldalról, a kutatás-fejlesztés szemszögéből kedvezőtlennek ítéelhető. A nagy méret se a vállalat fejlődésére, se a kutatás-fejlesztésre nincs kedvező hatással, s csupán az osztalékokat stabilizálja.

A következők – ha figyelembe vesszük a piaci struktúrák elégtelen magyarázó erejét, igen logikusan – a vállalatok fejlesztési céljait és magatartását elemzik. A vizsgálat előbb statikus fogalomtárral közelít. Kiemeli, hogy a gazdasági élet bizonytalansága a kockázatokkal való számolásra – s profitmaximalizálás helyett a profit várható hasznosságának maximalizálására – kényszerít; majd bemutatja a vezetési célok sokrétűségét és érinti a munkásönigazgatás alatt álló vállalatok céljainak kérdését is. A probléma dinamizált tárgyalása során a szerző rámutat arra, hogy a jelenértékre hozatal hagyományos módszere súlyos hibára vezethet, ha e feltételezéssel párosul: a t_0 -tól T -ig terjedő időtartam valamennyi rész-időszakára egyidejűleg meghatározható a t_0 időpontban a legésszerűbb politika. Az ezután ajánlott módszer, az optimális szabályozás elmélete valóban igen gyümölcsözőnek bizonyul. E metodika formalizáltan mutatja be a piaci struktúrák és a vállalati stratégiák közti összefüggéseket, meghatározza továbbá azt a fejlődési utat (trajektóriát), amely optimális döntést jelent a fejlődés valamennyi fázisában. Az ajánlott megoldási technika, a dinamikus programozás matematikailag komplex, de az igényelt adatok hiánya miatt kétségkívül inkább elméleti, mint gyakorlati módszer.

Mindazonáltal a szóban forgó fejezetek olvasói – bár nem lehetnek fenntartásaik a leírtak értékével kapcsolatosan – bizonyos zavart is érezhetnek a vállalati modellek és a konkrét magyarázatok bonyolultsága miatt. Minél „realisabb” feltételezéseken alapulnak ugyanis az elméleti modellek, annál inkább elmosódnak a levonható következtetések, s annál kevésbé tudja az elmélet alátámasztani megállapításait. A. Jacquemin maga is többször aláhúzza modelljei bizonytalanul értelmezhető voltát. Az egyszerű modelleknél (amelyeknél pl. tökéletes versenyt, mindenkor „racionális” alkalmazkodást, biztos jövőt feltételezünk) a számítások pontatlanságai jól körülhatárolhatók a regressziós egyenletek maradéktagjai vagy a becslési hiba-mutatók révén. A komplex modellek csak akkor vezethetnek a valóság jobb megközelítésére, ha kiküszöbölik értelmezésük kétértelműségeit. Ráadásul a végletekig elcsépeelt klasszikus modelleknél realisabbnak tűnő sémák ösztönzésének engedve gyakran mélyebb elemzésre is igényt

tartanánk. Ha például az öngazgatáson alapuló gazdaság Vanek-féle modellje segítségével igazolják, hogy a gazdaságban teljes foglalkoztatottság esetén több (és kisebb) vállalat vesz részt a termelésben, s ebből következően élesebb a verseny is, mint a kapitalista modellben, akkor nem értjük: A. Jacquemin miért nem kételkedik, vajon tényleg valószínű-e, hogy e társadalomban olyan erős lesz a vállalkozószellem, hogy biztosítani tudja a teljes foglalkoztatottsághoz szükséges kockázatvállalás (vállalkozás) szintjét?

Szerzőnk állandó törekvése az állítások empirikus igazolására jól illusztrálja a közgazdasági elmélet fejlődésének egyenetlenségeit és kiegyensúlyozatlanságát is. Ha úgy véljük, hogy tudományágunk csak az empirikus bizonyítások lehetőségeivel egyező ütemben fejlődhet – ami legalábbis vitatható – akkor el kell fogadnunk, hogy e fejlődés nagy részben a rendelkezésre álló statisztikai adatok függvénye. Emellett az elméletnek és a modelleknek egymástól független egymás mellé rendelése olykor ellentmondásokra is vezet: szerzőnk például egyhelyütt elfogadja a vállalatok növekedési folyamatára vonatkozó Gibrat-törvényt, de ez összeférhetetlen a vállalat sorsát meghatározó főbb tényezők függetlenségéről másutt mondottakkal. Továbbá, annak bizonyításából, hogy a reklám pazarló, az is következik-e, hogy a vállalatoknak anélkül kell differenciálniuk termékeiket, hogy tájékoztatnák erről a vevőket?

A könyv utolsó két fejezete az Európai Gazdasági Közösség gazdaságpolitikai tevékenységét tárgyalja. Az előbbi – az antitröszt politikát kitűnően boncolgató – fejezet bemutatja a témakörben a stratégia és a magatartás szemszögéből végzett elemzések lehetőségeit és korlátjait; e fejezetet a közgazdászok a verseny szabályozásával foglalkozó jogászok különös figyelmébe ajánlhatják. Az utolsó fejezet viszont a szorosan vett iparpolitikával foglalkozik, és – a tudományos elemzések céljaira rendelkezésre álló információk hiánya miatt – talán kevésbé kidolgozott mint az előzők.

Összességében a mű csak hozzávetőlegesen felel meg címének. Az az európai ipar-gazdaságtan ugyanis, amelynek a szerző önálló mivoltát törekszik bemutatni, inkább tűnik a modern közgazdasági elmélet egy új hajtásának, mint Nyugat-Európa sajátos földrajzi, történelmi, társadalmi és politikai valóságán nyugvó eszmerendszernek. Az utóbbi igény kielégítéséhez – véleményünk szerint – olyan jelenségeknek az európai iparra gyakorolt hatásait is tárgyalni kellene, mint pl. az USA dominancia, a japán konkurrencia, az újonnan iparosodott országok expanziója stb. A kontinens nyersanyag-szegénységét figyelembevéve igen rövideknek tekinthetők a könyvnek a nyersanyag-problémákra vonatkozó utalásai is. Kétségtávol meg kellett volna többszörözni a makroökonómiai elemzések arányát is, nagyobb helyet adva például a kereskedelmi mérleg-problémák tárgyalásának is.

A. Jacquemin könyve a szerző tudományos kvalitásai és teljesítményének valóban eredeti volta miatt széles olvasótábor figyelmébe ajánlható. S talán éppen az említett szigorú tudományosság az, ami megakadályozta szerzőnket abban, hogy a tudomány-ág modellekkel és statisztikai adatokkal kevésbé feltárt területeire elkalandozzon.¹¹

P. G.

¹¹ A. Bienayrné recenziója alapján; megjelent a Revue Économique 1978. 1. számában.

A széles körű szerzői kollektíva által írt, B. J. Jonasz és Sz. N. Rejnin által szerkesztett könyv, amely tankönyvül is szolgál a moszkvai Ordzsonikidze Egyetemen, elsősorban az építőipari tevékenység korszerű értelmezésével tűnik ki a hasonló tárgyú munkák közül. A szerzők törekedtek rá, hogy művük bemutassa mindazokat az új követelményeket, amelyeket a műszaki haladás gyorsítása, a beruházások hatékonyságának és az építés minőségének javítása támaszt az építőiparral szemben.

A könyv kilenc fő részre oszlik, felépítése egészében logikus. Az első, „Az építőipar jelentősége, helye és szerepe a népgazdaságban” című fejezetben a szerzők meghatározzák az „építőipari termelés” fogalom tartalmát és hangsúlyozzák, hogy a termelési eredményt ebben az ágazatban a felhasználásra felkészített és a már meglévő (termelési) rendszerbe bekapcsolt új termelőkapacitások és nem-termelő létesítmények volumenével kell mérni. Az adott meghatározás lényege, hogy az építőipart a tényleges végső eredmény, s nem az építési szerelési munkák – a ráfordítások – alapján kell értékelni.

Sajnálatos, hogy a szerzők vázolt korszerű felfogásmódjukat nem tudták a fejezet (és a könyv) minden részében tökéletesen végigvezetni. Rögzítik például – helyesen –, hogy az építőipar közvetlenül is létrehoz termelőeszközöket, így nagyolvasztókat, martinkemencéket, hidakat, cső vagy elektromos vezetékeket stb. Ugyanekkor felelevenítik azonban a beruházásoknak építési-szerelési munkákra és berendezésekre való felosztását, a szovjet terminológia e régi, de pontatlan csoportosítását. A beruházásokról ilyen csoportosításban közölt információk nyilvánvalóan aláértékelik a termelőberuházások részarányát, túlzottan nagynak mutatják a termelőalapok passzív hányadát és nem nyújtanak alapot az építőipar által előállított nem szabványos berendezések volumenének tanulmányozásához sem.

A könyv alapfogalmait elemezve célszerűnek tűnhet továbbá e fogalomtár kiegészítése az építőipari és a beruházó *komplexumok* terminusz technikuszaival. E két fogalom gyakran szerepel ma a tervezés elméletében és gyakorlatában. Mindkét komplexumot az építőipar kereteinél szélesebben értelmezik, az építőipari komplexumhoz sorolva az építőanyagipart, a beruházó komplexumhoz pedig a gépgyártás számos ágazatát is. Az építőiparnak a két említett ágazathoz fűződő kapcsolatait nyilvánvalóan mindenkor kiemelten kell elemezni. A könyvben egyébként az elnevezéstől függetlenül is nagyobb figyelmet kellett volna szentelni az építőipart a gépiparral – a termelőberendezések döntő hányadát előállító ágazattal – összekötő kapcsolatoknak, tanulmányozni kellett volna például a meglévő üzemek rekonstrukciójának kérdéskörét.

A könyv második fejezete az építőiparban folyó tervezési és irányítási munka módszereiről ad átfogó képet. A harmadik fejezet az építőipar hatékonyságának általános kérdéseit dolgozza fel. A tárgyalás e sorrendjének nem elhanyagolható előnye, hogy így módon már az anyag első harmadában hangsúlyozható a hatékonysági kérdések fontossága. Emellett a további fejezetek többször visszatérnek e témára, olykor a tudományos-technikai fejlesztések gazdaságosságát elemezve, máskor a műszaki tervek kidol-

¹² *Ekonomika sztroitelsztva. Vüszsaja skola. Moszkva, 1977. 448 oldal.*

gozása során hozott döntések alapjairól szólva stb. Ily módon lehetőség nyílik arra, hogy a szerzők a hatékonyság-mérés általános elveinek ismertetése után konkrétan is rámutassanak az egyes felhasználási területek számításainak sajátosságaira. A harmadik fejezet bizonyos sematikusságára is fel kell azonban hívni a figyelmet. Ezen anyagrész megfogalmazása nagyon közel áll ugyanis az érvényes általános rendelkezések szövegéhez, s csak részben tükrözi az egyes fontos döntési problémáknál jelentkező építőipari sajátosságokat. Helyenként a közölt példák is a legegyszerűbb esetekre vonatkoznak. Figyelmeztetnünk kell továbbá egyes hatékonysági mutatók képleteinek pontatlanságára is.

A negyedik fejezet a tudományos technikai haladás kérdéskörét teszi vizsgálat tárgyává. Az ötödik fejezet – amely a műszaki tervek készítésének gazdasági alapjairól szól – ismét „vérbeli” építőipari témáról ad igen tartalmas elemzéseket. Kiemeli a tervezőintézetek jelentőségét, a tervezési döntéseket megalapozó hatékonysági vizsgálatok fontosságát, stb. A tárgyalás sok új gondolatot vet fel a város- és lakásépítés gazdaságosságával, az építés során felhasznált föld értékelésével, a tervezők munkájának automatizálásával és számítógépre vitelével kapcsolatosan is.

A hatodik fejezet az építőipar erőforrásaival és felhasználásuk hatékonyságával foglalkozik. Igen érdekes adatokat közöl az építőipart ellátó mintegy hetven különböző ágazatnak az építőiparban vállalt szerepéről. Kár, hogy e kapcsolatok szervezeti vonatkozásairól keveset szól; nem utal például arra, hogy a nagy építőanyagipari szállító ágazat, a vasbeton-ipar szervezetenként nincs teljesen az építőanyagiparhoz sorolva, irányításán számos különböző minisztérium osztozik. Nem tárgyalhatja ezért ennek igen kedvezőtlen építőipari következményeit, ezen ágazat fejlődési nehézségeit, a korszerű monolit vasbeton technológia lassú elterjedését. Megemlítenők azok az adatok is, amelyek az új típusú építőanyagok alkalmazásának a bővülését és a fejlődésnek az építőipari anyagigények volumenére gyakorolt hatását mutatják be. Az adatokkal kapcsolatosan a szerzők is elfogadják ugyanis azt a tézist, amely szerint az építőanyagipart szükségszerűen gyorsabb ütemben kell bővíteni, mint amilyen arányban az építési szerelési munkák növekednek. Megkérdőjelezhetőnek ítéljük azonban, hogy az építőipar jelenlegi fejlődési ütemét és a folyamatban lévő rekonstrukciókat figyelembevéve e tézis ma is igaz.

A szóban forgó fejezet részletesen tárgyalja az építőipar álló- és forgóeszközeinek és munkaerőellátásának kérdéseit is. A sok tekintetben kitűnő fejtegetések elsősorban azért bírálhatók, mert igen futólag tárgyalják az erőforrások hatékony felhasználásának és az e téren rendelkezésre álló tartalékok feltárásának módszereit.

A hetedik fejezet az építőipar anyagi-műszaki ellátásának szervezéséhez ad módszertani megalapozást. A középpontba a „termelési technológiai komplektálást” – az anyagi műszaki ellátás legkorszerűbb rendszerét állítják. E rendszernek az a lényege, hogy a termeléshez szükséges anyagok szállítására technológiailag pontosan meghatározott sorrendben és időpontban kerül sor, így módon biztosítva az épülő létesítmények időben történő átadását.

A könyv nyolcadik fejezete tárgyalja az építőipari árképzés és költségvetés kérdéseit. A fejezet lakonikus rövidegű, táblázatokot, példákat, ügyviteli utasításokat közlő viszonylag kevés magyarázattal, s nem mutat, nem is mutathat rá a témakör számos ezidáig megoldatlan kérdésére. Hiszen hasznos, ha az olvasó megtudja, hogy miben állnak

többek között a költségkalkuláció sajátosságai a különböző szakágazatokban, de igen fontos lenne az is, hogy a szerző reflektorfénybe állítsa például az építőipari végtermékek gazdaságosságának javítására irányuló erőfeszítések fontosságát és az ezen erőfeszítéseknél felhasználható módszereket.

A kilencedik fejezet átfogja az építőipari gazdasági mechanizmus működésével kapcsolatos komplex téma egészét. A szerzők az építőipari önköltség, nyereség és rentabilitás tárgyköréből indulnak ki, példákkal gazdaságon illusztrált elemzést adnak a gazdasági elszámolások (adók, nyereségelvonás stb.) rendjéről, majd összefoglalják a gazdasági és anyagi ösztönzés rendszerét. Sajnálatos módon nem utalnak azonban az építőipar jelen gyakorlatában tapasztalható folyamatos önköltségemelkedés problémájára, amit általában annak tudnak be, hogy ebben az ágazatban a nyereség a költségek százalékában kerül megállapításra.

Egészében a szerzőkollektíva új könyve jelentős hozzájárulás az építőipar gazdaságtanával foglalkozó szakirodalomhoz.¹³

P. G.

ÚJ KÖNYVEK¹⁴

- ALLAHVERDJAN, D. A.: A fejlett szocializmus pénzügyi és hitelmechanizmusa. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 328 old.
- BREETZMANN, Martin – STIER, Peter: A fejlődő országok gazdasága az imperializmus elleni harcban. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 100 old. (Közgazdasági ismeretek)
- CHIKÁN Attila – FÁBRI Ervin – NAGY Márta: Készletek a gazdaságban. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 352 old.
- CSIKÓS-NAGY Béla: Új árforradalom árnyékában. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 239 old.
- HÉTHY Lajos – MAKÓ Csaba: Munkások, érdekek, érdekegyeztetés. Bp. 1978. Gondolat. 397 old.
- HUSZÁR Ernő: Protekcionizmus és nemzetközi kereskedelem. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 240 old.
- Az ipar gyártási ágainak rendszere. Bp. 1978. Központi Statisztikai Hivatal. 157 old. (Módszertani füzetek 18.)
- Iparpolitika a tőkésországokban. Szerk.: Román Zoltán. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó. 116 old. (Ipargazdasági értekezések 10.)
- KÁLLAI Pál: A nemzetközi tudományos-műszaki együttműködés alapjai és módszerei az iparban. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 216 old.
- KOZMA Ferenc: Mire képes a magyar népgazdaság? (A gazdaságfejlesztés stratégiai szemlélete). Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 388 old.

¹³V. Kraszovszkij recenziója alapján; megjelent a Voproszű Ekonomiki 1978. 8. számában.

¹⁴1978.július–november között megjelent könyvek

- LÉNÁRD Ferenc: A problémamegoldó gondolkodás. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó. 342 old.
- MARKOV, N.V.: A szocialista munka a tudományos-technikai forradalom viszonyai között. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 140 old. (Közgazdasági ismeretek)
- MAROSI Miklós: Szervezés. Ösztönzés. Hatékonyság. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 505 old.
- RUBCOV, I.J.: Tudományos-technikai haladás a fejlett szocialista társadalomban. Bp. 1978. Kossuth Könyvkiadó. 244 old.
- SCHMIDT Ádám: A felső szintű tervek összefüggései. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 322 old.
- SIMAI Mihály: Kölcsönös függőség és konfliktusok a világ gazdaságban. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 315 old.
- SZIRA Tamás: A gazdasági növekedés és a jövedelemszabályozás kapcsolatának néhány vonása. Bp. 1978. Akadémiai Kiadó. 218 old. (Közgazdasági értekezések 26.)
- A szocialista integráció fejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdései. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 211 old.
- A vállalati és ágazati rekonstrukció műszaki-gazdasági kérdései. Összeáll.: Végső Béla. Bp. 1977. OMKDK. 109 old. (A műszaki és gazdasági fejlődés fő irányai 17.)
- Vállalati munkaerő-gazdálkodás. Szerk.: Iványi Attila. Bp. 1978. OMKDK. 254 old. (Témadokumentációs kiadványok 128.)
- VINCZE Imre: A KGST nemzetközi valutarendszere. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 296 old.
- ZELKÓ Lajos: Vállalatelmélet és politikai gazdaságtan. Bp. 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 228. old.

А.Ц.Хуберт:

Производительность и промышленная политика
в международной перспективе

Автор является генеральным секретарем Европейской ассоциации Международных центров по производительности. Данная статья представляет собой доклад, представленный на II Международной конференции по экономике промышленности/Секешфегервар, 5-9 сентября 1978 г./ . Автор дает обзор всем тем различным типам учреждений, посредством которых различные страны оказывают влияние на промышленное развитие и преобразование структуры. Он подробно излагает деятельность центров по производительности в Западной Европе и подчеркивает, что они также и непосредственно занимаются общими вопросами промышленной политики. С помощью нескольких примеров он указывает на те средства, посредством которых в деле реализации промышленной политики центры по производительности труда приходят на помощь предприятиям: это консультация, подготовка руководящих кадров, изучение рынка, содействие слияниям, информационные услуги для все возрастающего количества мелких предприятий.

Автор отмечает, что в странах с плановой экономией описываемого выше развития не имело места, однако повышение производительности труда хозяйственное руководство считает первоочередной задачей и эта проблема рассматривается в большом числе учреждений.

Реализация соображений, касающихся промышленной политики требует бесперебойного сотрудничества многих учреждений и различных организаций. В капиталистических странах имеется широкий диапазон таких организаций. Например, в Австралии в 1976 г. было создано Министерство производительности для содействия промышленной политики.

Опыт капиталистических стран - подчеркивает А.Ц. Хуберт - обращает внимание на то, что промышленная политика должна указывать дальше экономических факторов и она должна считаться и с экономическим воздействием изменений.

Увеличение интернационализации экономической деятельности расширяет горизонт промышленной политики. Внутренняя экономика и промышленная структура отдельных стран подключается к международному разделению труда и системе мировой экономики и поэтому их деятельность влияет также и на формирование промышленной структуры других стран.

Промышленная политика и мероприятия, связанные с производительностью во все большей мере должны считаться с взаимодействиями мировой экономики.

Д-р Балаж Ботош:

Чувствительность совершенствования производственной структуры предприятия с точки зрения капитальных вложений

Автор исходит из той основной предпосылки, что совершенствование структуры выпускаемой продукции в обязательном порядке не увязывается с капитальными вложениями. Подтверждая свои теоретические выводы практическим опытом, он оценивает роль развития структуры в целях, выдвигаемых в аспекте капитальных вложений, основные факторы, влияющие на чувствительность развития структуры с точки зрения капитальных вложений и подчеркивает важность конвертируемых производственных мощностей.

Капитальные вложения на венгерских промышленных предприятиях в значительной мере направлены на расширение мощностей. Прочие возможности преобразования структуры производства /рационализация, улучшение качества/ уже и в аспекте декларируемых целей были отеснены на задний план. Это обстоятельство в значительной мере замедляет процесс модернизации структуры выпускаемой продукции.

Рассматривая увязку развития структуры с капитальными вложениями автор подчеркивает роль трех

критериев. Это конвертабельность производственного оборудования, использование производственных мощностей, а также возможности кооперирования. В связи с тем, что практика со всей определенностью показывает на неблагоприятные возможности кооперирования, в центре исследования стоят конвертабельность и использование мощностей. Если уровень конвертабельности является низким и не имеются резервы мощностей, то развитие структуры будет весьма чутким в аспекте капитальных вложений. Конвертабельность и наличие резервов мощностей приводят к тому, что чувствительности в отношении капитальных вложений будет меньшей и, в первую очередь, в таких случаях становится возможным развитие структуры без привлечения капитальных вложений.

Такая оценка гибкости производственных мощностей в таком смысле в рамках сложившихся концепций развития довольно-таки оттеснена на задний план. Именно поэтому автор обращает внимание на важность конвертабельности. В этом аспекте нельзя упускать из виду оценку отраслевой специфики, однако при выборе направлений развития, т.е. в ходе реализации такого развития масштабы этого критерия в определенных пределах могут модифицированы.

Дьердь Дарваш:

Государственное содействие техническому прогрессу

Автор является начальником Управления промышленности Государственного планового комитета ВНР и его статья представляет собой лекцию, зачитанную на одном из международных семинаров. Основная идея статьи заключается в том, что обеспечение технического прогресса является в первую очередь задачей предприятия. Государству следует оказывать содействие, в основном, в отношении такого технического развития, которое требует особенно крупных капитальных вложений и которое является эффективным с народнохозяйственной точки зрения, но в

аспекте затрагиваемых предприятий окупаемость является относительно медленной.

В статье дается обзор той многогранной и дифференцированной деятельности, в рамках которой государство содействует в венгерской экономике техническому прогрессу, проведению научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ. В формировании технической политики решающую роль играют органы, специально созданные государством с этой целью, а также и мероприятия государства, направленные на достижение отдельных конкретных целей.

Автор подчеркивает, что в соответствии с целевыми установками пятой пятилетки приоритет отдается таким решениям технического прогресса, которые способствуют совершенствованию структуры производства, рациональному использованию топлива и сырья, экономии рабочей силы, распространению химизации.

На основании приобретенного опыта - как это указывает автор - можно отметить, что не удовлетворительной является инновационная готовность предприятий, на практике медленно реализуются результаты научных исследований, в недостаточной мере принимаются во внимание возможности международного научного разделения труда, неудовлетворительным является соотношение технологических исследований.

В заключительной части работы Дьердь Дарваш обращает внимание на то, что в соответствии с дальнейшим развитием целей экономической политики следует также и "модернизировать" техническую политику.

Ене Хазаи:

Капитальное вложение и совершенствование технологии на заводе фрезерных станков в Эстергеме Треста по производству металло-режущего оборудования /СИМ/

Статья подготовлена на основании доклада, сделанного на международном семинаре и на примере практики венгерского станкостроительного предприятия рассматривает технологическое развитие предприятия /автор является его директором/.

На рассматриваемом заводе наиболее существенное развитие связано с серийным производством металлорежущих станков с числовым программным управлением на базе приобретения лицензии. В связи с тем, что часть производимых на предприятии станков остается на самом предприятии стало возможным использование производственного опыта с точки зрения дальнейшего совершенствования лицензии. В интересах обеспечения оптимальной эксплуатации станков с ЧПУ необходимо было поднять технологический уровень предшествующих фаз обработки и была пересмотрена также и конструкция обрабатываемых деталей.

В рамках нынешней пятилетки усилилась деятельность предприятия в аспекте капитальных вложений. Это видно и по тому, что была передана в эксплуатацию система из трех станков с ЧПУ непосредственно управляемой ЭВМ. Цель дальнейших капитальных вложений заключается в обеспечении современных условий производства станков с числовым программным управлением, предпосылок более широкого подключения к международному кооперированию. В рамках капитальных вложений проводится генеральная реконструкция литейного производства, строится новый сборочный цех, передаются в эксплуатацию новые станки с программным управлением, совершенствуется литейный цех.

Автор подчеркивает, что хотя в результате * капитальных вложений и технологического развития производительность значительно увеличилась, в интересах дальнейшей мобилизации резервов произ-

водительности труда необходимы меры, предпринимаемые как на предприятии, так и на уровне народного хозяйства. Упускание возможностей в аспекте международной специализации, отсутствие специальных баз, обеспечивающих капитальный ремонт препятствует реализации ожидаемых результатов развития.

Лилли Берко:

Тенденции индустриальной политики во Франции

В настоящее время ключевым вопросом промышленной политики во Франции является то, чтобы оказывать содействие французской промышленности, которая ранее была довольно изолирована от воздействия мировой экономики в приобщении к изменившимся условиям.

Под этим девизом был провозглашен во второй половине 70-х годов новый лозунг индустриальной политики: необходимость преобразования "перестройки" структуры промышленности.

В статье дается краткое изложение изменений, имевших место во французской промышленности на протяжении последних двух десятилетий. Подчеркивается, что структурные сдвиги промышленности имели две характерные черты: имело место относительно медленный прогресс в преобразовании структуры и обострилось неравномерное развитие различных отраслей промышленности.

В статье рассматриваются характерные черты политики промышленного развития, в том числе и изменение толкования понятия селективности. До самого последнего времени селективность толковалась в первую очередь в аспекте приоритетных с точки зрения развития отраслевой промышленности, а в настоящее время на передний план выдвигается проведение селективности в аспекте предприятий, то есть она понимается вплоть до отдельных изделий. Наряду с этим возникла также необходимость и в планомерном подходе к так называемым отстающим отраслям.

В статье дается обзор и той дискуссии, которая

недавно развернулась во французской специальной литературе относительно роли, которую должно играть государство в структурном преобразовании промышленности. Дается, далее, информация и о том, как поставило государство преобразование организационной структуры промышленности - стимулирование концентрации - на службу индустриального развития.

ABSTRACTS

A. C. HUBERT:

Productivity and Industrial Policy in International Perspective

The article is a lecture presented to the IInd International Conference on Industrial Economics (Székesfehérvár, 5–9 September 1978). The author, General Secretary of the European Association of National Productivity Centres reviews the various types of institutions through which the different states influence industrial development, structural adaptation and productivity increase. He scrutinizes the activities of the various productivity centres and emphasizes that most of the are in charge of projects aiming at industrial policy targets as well. He gives concrete examples to illustrate the types of means by which the productivity centres help the enterprises in implementation of industrial policy: consultation, training, marketing, information services and also other ways of assisting small and medium-sized enterprises.

The realization of the industrial policy targets requires smooth cooperation between numerous institutions and organizations. In the market countries there is a wide range of such organizations. E.g. in Australia a Department for Productivity was set up in 1976 in order to support industrial policy. The author notes that the above type of institutional development did not take place in the centrally planned economics. However, the increase of productivity is considered to be a major task of economic guidance and enterprise management, and a big number of institutions are in charge of fostering and assisting it.

The experiences of the market countries show, A. C. Hubert stresses, that industrial policy must surpass the economic factors and must reckon with the economic implications of social changes as well.

The scope of the industrial policy expands along with the internationalization of the economic activities. The domestic economies and industrial structures of individual countries are embedded in the system of the international division of labour and of world economy, consequently their activities affect the development of other countries' industrial structures, too.

World economic relationships must be increasingly considered by industrial policy and in productivity promotion actions.

Dr. Balázs BOTOS:

Investments and Development of the Pattern of Production

The author starts from the basic assumption that the development of the commodity pattern is not necessarily connected with investments. Supporting his theoretical considerations with practical experiences he evaluates the role of structural development in investment objectives, the main factors affecting the „investment sensitivity” of structural development, and underscores the significance of convertible capacities.

Investments by Hungarian industrial enterprises are strongly aimed at the expansion of capacities. Other options for transforming the production pattern (rationalization, quality improvement) are not given due consideration even in the declared objectives. Updating of the commodity pattern is seriously retarded by this circumstance.

Studying the links of structural development with investments the author stresses three criteria: convertibility of the productive equipment, efficient utilization of capacities, and opportunities for cooperation. Since experiences unanimously testify that the opportunities for cooperation are unfavourable, the study concentrates on convertibility and on the utilization of capacities. If convertibility is low and there are no capacity reserves, structural development is strongly „investment-sensitive”. Convertibility and capacity reserves relieve the sensitivity – structural development without investments is feasible mainly in such cases.

Analysis of the flexibility of production capacities from this aspect has not been given due attention in the development conceptions. This is why the author calls attention to the importance of convertibility. In this field the evaluation of sectoral characteristics should not be dispensed with, but in the selection of areas to be developed, i.e., in the course of realizing the developments, the measure of this characteristic may be modified in a certain range.

György DARVAS:

State Promotion of Technical Development in Hungary

The author is director of the Department for Industry, National Planning Office. The paper is a lecture he held in an international seminar. His basic idea is that the realization of technical progress is primarily an enterprise task. The state should support mainly those technological developments which are particularly capital intensive, which are efficient from the point of view of the national economy, but which would be returned to the enterprises concerned relatively slowly.

The article surveys the manifold and differentiated activities through which technological development and R&D work are supported by the state in the Hungarian economy. The state institutions established for this particular purpose and individual actions of the state aimed at concrete objectives are decisive in shaping the technical policy.

The author underscores that, in accordance with the objectives of the 5th five-year plan, those technological development solutions enjoy priorities which enhance the improvement of the production pattern, a more rational utilization of fuels and raw materials, labour savings, and a wider use of chemization.

Experiences show, the author points out, that the enterprises are not sufficiently capable of innovation. The results of research are slowly implemented, the opportunities offered by the international scientific division of labour are not given enough attention, the share of technological research is not satisfactory.

In the closing part of the paper Darvas György notes that in harmony with the new objectives of economic policy technical policy has to be „updated” too.

Jenő HAZAI:

Investments and Technological Development in a Hungarian NC Machine Factory

The article is based on a lecture given in an international seminar and, on the basis of the experiences of an engineering firm, surveys the accomplishment of technological development by an enterprise under Hungarian conditions (the author is the General Manager of the company).

In this factory the most substantial developments were linked to the mass production, under a purchased licence, of NC machine-tool. Since some of the manufactured machines were left with the enterprise, they had the chance to make use of on-the-job experiences in improving the licence. The technological standards of the preceding work phases had to be improved to ensure the optimum operation of the NC machines. Also the designs of the parts to be worked were revised.

The investment activity of the enterprise increased during the current five-year plan. This is indicated also by the installation of a directly computer-controlled CNC system comprising three machines. The objective of further investments is to provide up-to-date conditions for NC machines production and to create conditions for increased participation in international cooperation. As a result of the investments a total reconstruction of the casting hall is carried out, a new assembly hall is built, new NC machines are put into operation, and the foundry division is developed. The author stresses that, though productivity increased markedly as a result of the investments and technological developments, further mobilization of their production reserves require measures on the levels of both the enterprise and the national economy. Attainment of the expected results of development is hindered because the opportunities of international specialization are neglected, and because of the lack of specialized bases for general repairs.

Lilli BERKÓ:

Industrial Policy in France

The actual key problem of the French industrial policy is to help the adaptation to the changed environment of the French industry, which used to be rather isolated from world economic impacts. The new industrial political slogan: the need for transformation of the industrial structure, for „rearrangement”, was issued in this sense in the 2nd half of the 1970s.

The paper gives a brief, outline of the changes in the French industry during the past 20 years. It stresses that the structural development of the industry showed two typical features: the dragging progress of structural transformation, and a sharpening of the uneven development of the industrial sectors.

The article discusses some features of the industrial development policy, among them the new interpretation of selectivity. Until recently selectivity has been interpreted as sectors or branches of industry to be developed in the first place, while nowadays selectivity is asserted in enterprise, resp., product, depth. In addition there is a new demand for tackling the so-called lagging sectors in a planned way.

The article reviews the discussion development recently in French literature about the role the state is supposed to play in the structural transformation of the industry. Further, it informs readers how the French state put the transformation of the organizational structure of the industry – facilitation of concentrations – at the service of industrial development.

AZ IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1978. ÉVI SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

	Szám	Oldal
dr. Bagó Eszter: A termelés diverzifikációja a tőkés országokban	2	40
dr. Bakos Zsigmond: A magyar könnyűipar telepítéspolitikája a IV. és V. ötéves terv éveiben	2	7
Berkó Lilli: Iparpolitikai törekvések Franciaországban	4	
dr. Botos Balázs: A vállalati struktúrafejlés beruházásérzékenysége	4	19
Darvas György: A műszaki fejlesztés állami támogatása	4	42
Hazai Jenő: Beruházások és technológia fejlesztés a SZIM Esztergomi Marógépgyárában	4	37
dr. Hegedűs József: Az értékelemzés felhasználása a termékszerkezet alakításához	2	53
Hegedűs Miklós: Az energiagazdaság és az ágazati struktúra összefüggései	3	62
Holop Ferenc: A gyártás korszerűsítő fejlesztése és a gépberuházások	3	51
A. C. Hubert: Termelékenység és iparpolitika nemzetközi perspektívában	4	7
Kádár Béla: Strukturális változások a tőkés országok iparában	2	22
dr. Martinez Luis: Export-fővállalkozás egy tőkés országban	1	28
dr. Parányi György: A korszerűsödő géppark kihasználásának feltételei	1	9
Román Zoltán: A magyar ipar szervezeti rendszere	3	7
Ványai Péterné, dr.: Specializáció és tételnagyág a textiliparban	1	39
Zsombor András – Szabadkai Antal: A specializáció vizsgálata az élelmiszeripar ágazataiban	1	51

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK – TUDOMÁNYOS ÉLET

Az ágazati ipargazdasági kutatások koordinálása	4	80
Az állami ipar Angliában	1	83
A belgiumi iparpolitika új irányzata	3	108
A diverzifikáció indítékai az amerikai iparban	2	71
EGB előrejelzés 1990-ig	2	59

	Szám	Oldal
Az Európai Gazdasági Közösség iparpolitikájának új vonásai	4	67
Az 1978. évi Közgazdász Vándorgyűlésről	3	82
Felmérés a fiatal közgazdászok munkakörülményeiről	1	67
A hatékonyság kritériuma és mérőszámai	4	59
Az Ipargazdasági Bizottság ülése	1	61
Az ipargazdasági ismeretek oktatása a Budapesti Műszaki Egyetemen	3	88
Az ipargazdasági kutató munka programja a kohó- és gépiparban	4	81
A Jugoszláv Termelékenységi Intézet tevékenységéről	4	55
KGST szeminárium az ipar termelékenységi színvonalának összehasonlításáról	3	84
A külkereskedelem hatékonysága Csehszlovákiában	1	79
Munkaerőhiány és tartalékok a szovjet gazdaságban	3	97
Műhelyvita a termelési szerkezet fejlesztésével foglalkozó kutatásokról	2	81
A műszaki potenciál jobb hasznosítása	3	104
II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferencia	1	91
A II. Nemzetközi Ipargazdasági Konferenciáról	4	52
Nemzetközi Program a munka minőségének javítására	3	96
Néhány adat Európa gazdaságának fejlődéséről	3	91
Régi és új üzemek hatékonyságának összehasonlítása	2	60
A svéd ipar és a nemzetközi környezet	2	66
A svéd ipar középtávú kilátásai	3	113
Szovjet munkaszociológiai kutatások	4	74
Szovjet típus-metodika a vállalati éves tervek kidolgozásához	1	78
Tanácsadás a kis- és középvállalatok részére a tőkés országokban	1	71
Tanácskozás a vállalati innovációs tevékenységről	4	54
A termelékenység és foglalkoztatottság várható alakulása Angliában	4	61
Termelékenységi ankét Tatabányán	2	76
Termelékenységi Minisztérium Ausztráliában	2	73
Törekvés közbenső technológia kifejlesztésére	3	116
Törekvések a koncentráció és a specializáció növelésére Bulgáriában	1	75
Tudományos fokozatok	2	83
A tudományos technikai forradalom a fejlett szocializmusban	3	99
Tudományos ülésszak „A szocialista vállalat” kutatásokról	1	64
A tudománypolitika időszerű feladatai	2	79
A vállalati magatartás kutatása a lengyel gazdaságban	2	64
Változások a fejlődő országok iparpolitikájában	1	86

7/3.5

SZAKIRODALOM

R. J. Alexander: Új gazdaságfejlesztési stratégia	1	107
A beruházások előkészítése a tőkés országokban	3	123
Besenyei—Gidai—Nováky: Jövőkutatás, előrejelzés a gyakorlatban	2	88
J. Chardonnet: A francia belgazdasági politika	2	100
T. Checinski: A tudományos-technikai gondolat nemzetközi kereskedelmi cseréje	3	132
Chikán—Fábri—Nagy: Készletek a gazdaságban	4	
B. Glinski: A gazdaság működésének rendszere	3	119
T. Sz. Hacsaturov: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában	1	92
P. A. Hromov: A munka termelékenységére a fejlett szocializmus időszakában	1	102
A. Jacquemin: Az európai ipar gazdaságtana	4	93
B. J. Jonasz—Sz. N. Rejnin: Építés gazdaságtan	4	96
Két Brookings-tanulmány Japánról	2	103
Két könyv a műszaki eredmények nemzetközi átadásáról	3	134
H. B. Maynard: Gazdasági mérnöki kézikönyv	1	96
Derek Morris: Anglia gazdasági rendszere	3	129
NDK üzemgazdaságtani tankönyv	3	122
Struktúra és változás az európai iparban	2	92
A szovjet gazdaság szerkezeti fejlődésének tényezői és tendenciái	2	96
Szovjet ipargazdaságtani tankönyv	1	99
K. I. Takszir: Iparirányítás a Szovjetunióban	4	88
Tóth Tamás: A vállalati külpiaci politika és eszközei	2	85
Új ILO publikációk	4	91
A. Whiting: Az ipari támogatások gazdaságtana	1	105
Új könyvek	1	109
	2	107
	3	139
	4	98

